V. JURGUTIS

FINANSŲ MOKSLO PAGRINDAI

KAUNAS, 1938

„Šviesos“ spaustuvė Kaune, Jakšto g. 2

AUTORIAUS ŽODIS

„Finansų mokslo pagrinduose" surašiau tai, ką esu girdėjęs iš mano didžiųjų mokytojų Lujo Brentano, Walter'io Lotz'o, Jurgio Matulevičiaus, Georg'o v. Mayr'o, Karl'o Wasserrab'o, ką radau skaitlinguose, literatūros sąraše nurodytuose, veikaluose ir, pagaliau, ką pats esu pastebėjęs, būdamas, beveik, 12 metų taip arti mūsų finansinio gyvenimo. Visi, be vieno W. Lotz'o, mano mokytojai, kurie nepaprastu atsidėjimu ir didele meile rodė man tiesos ir gyvenimo kelius, jau nuėjo „į tą šalį, iš kur niekas sugrįžti negali". Mano pareiga bent čia Juos dėkingai prisiminti. „Finansų mokslo pagrinduose" dažnai sekiau W. Lotz'u, kurio ne tik esu pasirinkęs ne vieną finansiškai technikinį terminą, bet ir pakartojęs kai kurias gilias, kilnaus žmoniškumo idėjomis persunktas, mintis. Tai ne tik dėkingo mokinio pietizmas, bet iš dalies ir visuomeninių pažiūrų bendrumas.

Be to, būtų labai neteisinga, jei nepasakyčiau, kad esu nemaža pasinaudojęs ir jaunų, talentingų mano Finansų Seminaro bendradarbių rašiniais. Šiuo atveju mano ypatingas dėkingumas priklauso p.p. Bučui Jonui, Gintalui Narcizui, Jurgučiui Vytautui, Masiliūnui Jonui, Padalskiui Pranui, Pažemeckui Juozui, Simučiui Antanui ir Stankui Steponui. Apskritai, visas Finansų Seminaras buvo toji mokykla, kur visi buvome drauge mokytojais ir mokiniais.

„Finansų mokslo pagrinduose" rūpinausi paliesti, beveik, visus mūsų dienų valstybinio ūkio reiškinius bei moderninės finansų literatūros klausimus. Mėginau kai kuriuos gyvenimo reiškinius aiškinti ir spręsti kai kuriuos finansų mokslo klausimus. Ar man tai pasisekė — ne mano dalykas spręsti.

Norėjau, kad „Finansų mokslo pagrindai“ būtų visiems suprantami, kad jie būtų prieinami ir tiems, kurie nenori ar negali įsileisti į pačias ekonominių mokslų gelmes. Tad bijau, kad kai kur galėjau prasilenkti su griežtais moksliškų nusakymų reikalavimais.

„Finansų mokslo pagrindai“ yra skiriami daugiausia praktiniams akademinio darbo reikalams, todėl ir nevartojau visos technikinės mokslinio darbo aparatūros, kurios pats taip griežtai reikalauju iš mano seminaro bendradarbių. Pilna mokslinio darbo technika žymiai pasunkintų naudojimąsi „Finansų mokslo pagrindais“. „Finansų mokslo pagrindai“ neturi tikslo pagilinti finansų mokslo studijas, bet tik iškelti vien „tai, kas yra“ finansų gyvenime bei finansų moksle.

„Finansų mokslo pagrinduose“ nurodžiau didelę finansų statistikos svarbą, tačiau patsai nepatiekiau jokių statistinių duomenų. Padariau tai dėl to, kad mūsų nepastovios politinės ir ekonominės konjunktūros laikais visi statistikos duomens per vienus, antrus metus nebetenka savo aktualios reikšmės, tuo tarpu kai „Finansų mokslo pagrindai“ stengėsi patiekti tokią mokslo medžiagą, kuri turėtų vertės ir ilgesnį laiką. Tad, kiekvienas kas norės naudotis „Finansų mokslo pagrindais“, turės juos visuomet papildyti aktualiais paskutiniųjų metų statistikos duomenimis.

Neras skaitytojas „Finansų mokslo pagrinduose“ ir vietos savivaldybių finansų, ne vien dėl to, kad šiandieną savivaldybių finansai sudaro savarankišką komunalinių mokslų šaką, bet ir dėl to, kad dabartiniais laikais, taip išaugus ir išsiplėtojus savivaldybiniams finansams, nebėra jokios prasmės jiems skirti, kaip kad paprastai buvo daroma, vieną kitą skyrelį bendrame finansų kurse. Vietos savivaldybių finansai jau yra reikalingi atskiro veikalo.

Pagaliau dar turiu tarti nuoširdžius padėkos žodžius dipl. teis. Vytautui Valiukevičiui, kuris prisiėmė sunkius rankraščio peržiūrėjimo bei nuobodžius spaudinio korektūros darbus.

„Finansų mokslo pagrindai“ gimė nuolatiniame bendrame darbe su mano mokiniais.

Niekas negali duoti tokio kūrybinio akstino žmogaus minčiai, niekas taip aiškiai neparodo silpnesniųjų protavimo vietų, niekas taip smarkiai neverčia žmogaus aiškiai bei nuosekliai reikšti savo mintis, kaip reikalas savo protinio darbo kūrinius dėstyti grynos šviesos, tikros tiesos bei socialinio teisingumo ištroškusiam akademiniam jaunimui.

Tad ir šiuos „Finansų mokslo pagrindus", bendru darbu sukurtus,

SKIRIU

UOLIAI MANO PASKAITAS LANKIUSIAM IR ATSIDĖJUS JAS KLAUSIUSIAM MŪSŲ AKADEMINIAM JAUNIMUI.

Kaunas,
1937 m. lapkričio m. 28 dieną.

V. Jurgutis

I DALIS

FINANSŲ MOKSLO ĮVADAS

1. EKONOMINIAI IR IDĖJINIAI FINANSŲ MOKSLO PAGRINDAI

Finansų mokslas domisi valstybės, savivaldybės ir apskritai viešosios teisės organizacijų ūkio reiškiniais, arba kitais žodžiais tariant, finansų mokslas tyrinėja viešojo ūkio gyvenimo faktus. Finansų mokslas yra ne tiek atitrauktų idėjų, kiek konkrečių gyvenimo faktų mokslas. Finansų mokslo knygos turi kelti aikštėn gyvenimo faktus, bet ne asmeninius savo autorių įsitikinimus. Jos turi skelbti ne tiek tą, kas jų autorių manymu viešosios teisės organizacijų ūkiuose turėtų būti, kiek tą, kas tuose ūkiuose faktiškai yra. Finansų mokslui tinka filosofo Nietzsche's žodžiai: „Kinder seid der Erde treu" — vaikai, būkite žemei ištikimi, atseit, remkitės gyvenimo duomenimis.

Finansų mokslas, būdamas konkrečiam gyvenimui ištikimas, stengiasi pažinti viešosios teisės organizacijų, ypač valstybės, ūkio reiškinius, tuos įvairius reiškinius rūšiuoja, ieško tarp jų bendrų ryšių ir kiek pajėgdamas mėgina surasti tikrąsias tų visų reiškinių priežastis. Tas artimas finansų mokslo ryšys su gyvenimo reiškiniais, ta finansų mokslo ištikimybė „žemės" faktams — tai neabejotinai galinga šio mokslo jėga. Finansų mokslas, kurs įsikibęs laikysis gyvenimo reiškinių, kaip anas legendarinis graikų milžinas Antėjus savo motinos žemės krūtinės, ne tik lengviau išvengs pavojų prasilenkti su tiesa, bet dažnai dar ir palengvins ir priešingų asmeninių pažiūrų žmonėms surasti, bent ekonominiais klausimais, bendrą kalbą.

Jei ištikimybė „žemei" yra finansų mokslo jėga, tai ta pati ištikimybė tam tikrais atvejais, gali būti ir dvasinės žalos priežastimi tiems, kurie atsidėję nagrinėja „žemės" faktus. Finansų mokslas, kaip „žemės faktų" mokslas yra, tam tikra prasme, gero ir blogo pažinimo medis. Kas valgo to medžio vaisius, kas pasineria žemės faktuose, tas gali kartais palaužti tėvų namuose

sukurtą idealą, nudžiovinti mokykloje išugdytą kilnių idėjų žiedą — gali sugriauti gražią, romantišką sielos svajonę, bet tos visos liūdnos galimybės dar neduoda pagrindo manyti, kad kiekvienas, kas nenori prasilenkti su finansų mokslo pradmenimis, kas nori būti „žemei" ištikimas, turi jau būtinai išsižadėti kilnių idealų, turi nusikratyti savo gražių įsitikinimų ir pakeisti savo idealistinę pasaulėžiūrą žemu praktiniu epikureizmu, ar šaltu teoretiniu materializmu. Priešingai, kas įsigilina į finansų mokslo tiekiamus faktus, kurie taip ryškiai parodo visus ekonominio ir socialinio gyvenimo žiaurumus, vargingesniųjų skriaudas ir galingųjų pelnus, tas turi turėti kilnius įsitikinimus, pasakyčiau, turi tikėti, jei jau ne Absoliutu, tai bent savo tauta bei šviesesne savo tautos ateitimi.

Apskritai, kas nori tyrinėti viešosios teisės organizacijų ūkio reiškinius, tas turi tikėti, jei ne Dievu, tai bent žmogumi ir kultūrinės žmogaus pažangos galimybe. Neturėdamas bent tokio tikėjimo, ūkio gyvenimo faktų tyrinėtojas greitai pajus, kad jo gyvenimo ritmas ima šlubuoti, kad jo gyvenimo prasmė pradeda irti ir pats jo gyvenimas ima nebetekti kilnesnių tikslų. Kaip sunkios didmiesčių atmosferos slegiamas žmogus ieško gryno žalių miškų, ar aukštų kalnų oro, taip ekonominio gyvenimo reiškinių tyrinėtojas, „žemės faktų" kamuojamas, turi ieškoti aukštuose, kilniuose idealuose savo suvargusiai sielai ramybės. Jei kiekvienas viešosios teisės organizacijų ūkio tyrinėtojas turi turėti kilnius asmeninius idealus, tai vis gi tie idealai niekuomet neturi nusmelkti pačių gyvenimo faktų, neturi virsti pagrindiniais finansų mokslo pradmenimis.

„Finansų mokslo pagrindai" nori būti „finansų žemei" ištikimi ir todėl kalbės tik apie tai, kas viešosios teisės organizacijų, ypač valstybių, ūkyje yra, mažai tesisielodamas tuo, kas jų autoriaus nuomone turėtų tenai būti. „Finansų mokslo pagrindai", pasižadėdami kelti gyvenimo faktus, dar tuo pačiu neišsižada teisės vertinti tuos faktus. Ištikimybė gyvenimo faktams dar nėra visų įvykusių faktų garbinimas, dar nėra faktolatrija. Faktų skelbimas tai dar nėra faktų pateisinimas. Skelbdami gyvenimo faktus turime mokėti ir teisingai tuos faktus vertinti. „Finansų mokslo pagrindai", keldami aikštėn faktus, turi pasisakyti kokiu mastu tuos faktus matuoja, kokių idėjų šviesoje nagrinėja, „tą, kas yra" viešosios teisės organizacijų ūkyje. Faktų vertinimo matas, lygiai taip pat, kaip ir pats faktų nustatymas, turi būti paremtas realaus gyvenimo duomenimis. Finansų mokslas svarsto kokiu būdu viešosios teisės organizacijos apsirūpina reikalingomis gėrybėmis, kaip tas gėrybes tvarko ir naudoja viešiems reikalams. Medžiaginės gėrybės — tai svarbiausias finansų

mokslo objektas. Jei finansų mokslas nuolat kalba apie medžiaginės gėrybes, tai visai ne dėl to, kad tas gėrybes laikytų aukščiausia žmonių gyvenimo vertybe. Finansų mokslui rūpi medžiaginės gėrybės ne pačios dėl savęs, bet kaip priemonės, kuriomis kiekviena tauta gali atsiekti aukštesnių kultūrinių bei politinių tikslų, kurios sudaro kiekvienos tautos kultūrinio ir politinio gyvenimo pagrindą.

Taip žiūrėdami į medžiagines gėrybes, „Finansų mokslo pagrindai" vertins ūkio gyvenimo reiškinius ne vien pagal grynai ekonominius tų reiškinių padarinius, bet ir pagal tų reiškinių veikimą visos tautos kultūrinei ir politinei raidai, arba, trumpai sakant, svarstydami ūkio faktus, žiūrės „tautos gerovės". Tuo būdu, svarbiausias visų viešosios teisės organizacijų ūkio reiškinių vertinimo matas, aukščiausias idealas, kurio šviesoje svarstomi „žemės faktai", bus tautos gerovė.

Bet ką tai reiškia „tautos gerovė"? Atsiklausę tuo reikalu mūsų filosofų, literatų ir politikų, susilauksime tiek įvairių „tautos gerovės" sąvokų, kiek pas juos yra įvairių mokyklų, srovių ar partijų. Priešingai, finansų mokslas, nustatinėdamas „tautos gerovės" sąvoką, neturi pasiduoti žmonių subjektyvinėms, asmeninėms nuomonėms, bet tuojau atsiklausti: 1. kokį tautos gerovės idealą rodo mums visa žmonijos praeities istorija; 2. ką mano apie tautos gerovę didieji žmonijos mintytojai ir patsai didelės žmonijos daugumos tikybos Kūrėjas.

Pirmiausia, ką sako mums apie tautos gerovę žmonijos istorija. Mes žinome žymų įvairių tautų istorijos tarpą ir, tų žinių duomenimis pasiremdami, galime tvirtinti, kad kultūrinė žmonijos pažanga nėra vien atsitiktinis faktas. Nors ji ir neina visur vienodais keliais, neauga visuomet tais pačiais etapais, bet vis gi žengia viena linkme, nors ir dažnai eidama kreivosios linijos kryptimi. Kokia yra ta pastovi tautų kultūrinės pažangos linkmė, kurią nustato ne materialinis atsitiktinumas ir ne išorinis teleologizmas, bet vidinė, dvasinė pačios žmonijos pajėga, kuri reiškiasi nuolatiniu tos žmonijos kieto kultūrinio darbo pamėgimu?

Istorija rodo mums, kaip pavienios tautos iškyla, ima ekonomiškai, kultūriškai ir politiškai klestėti, kaip jos paskui pradeda visose gyvenimo srityse silpnėti, merdėti ir pagaliau visai nueina nuo istorijos scenos — žūva. Ta pati istorija sako mums, kaip kiekvienoje tautoje, atskiri luomai ir klasės įsigali, pavergia ir valdo kitus luomus ar klases, bet, tam tikram laikui praėjus, ima ekonominėje, kultūrinėje ir politinėje hierarchijoje slinkti žemyn, kol, pagaliau, visai susmunka ir užleidžia vietą kitam luomui ar kitai klasei. Taip senobinės Romos patricijų galybę žingsnis po žingsnio griauna plebėjai, taip viduramžių feodalų viešpatavimą triuškina popiežių, karalių ir kunigaikščių remiami mies-

telėnai, taip, pagaliau, mūsų laikais naujai išėjusi į istorijos sceną darbininkų klasė ima spausti, stumti miestelėnus iš jų nuo seno užgyventų pozicijų.

Ta pati istorija mus mokina, kad kiekviena tauta, kiekvienas luomas, tartum, tam atsirado, tam gyveno ir įsigalėjo, kad galėtų įkūnyti pasaulyje kurią nors žmonijos kultūrinės pažangos mintį. Romėnai sudaro teise ir teisėtumu pagrįstą valstybę, graikai kuria laisvą visose apraiškose meną, egiptiečiai parodo tikybinio misticizmo galią, asiriečiai, babiloniečiai ir arabai skelbia nepriklausomą mokslą; žydai įkūnija monoteizmą. Taip pat nesunku nustatyti vedamąją kiekvieno luomo, kiekvienos klasės gyvenimo ir valdymo mintį. Tiesa, toji kultūrinės žmonijos pažangos mintis, kuri ryškėja tautų ir luomų gyvenime, gali būti net ilgesnį laiką pamiršta, bet niekuomet neužmušama, niekuomet nežūva amžinai. Istorijos bėgy visuomet iškyla kita tauta, ateina kitas luomas, ar kita klasė, atkasa amžių griuvėsių prislėgtą, pamirštą kultūrinės pažangos mintį, ima ją gaivinti, plėtoti ir, pagaliau, iš naujo kūnyti gyvenime. Taip atrodo senovės viduramžių ir naujųjų laikų pasaulio istorija.

Panašus yra ir atskirų klasių ar luomų likimas. Kiekvienas nors ir kuklus, bet teigiamas ir pavienio žmogaus darbas bus taip pat įnašas į tą kultūrinės žmonijos raidos lobyną. Tokiais, nors ir ne kartą kreivais, keliais žengdama žmonija, įgyja kas kart aukštesnės tiek medžiaginės, tiek dvasinės kultūros, kurios tolimas, idealus tikslas yra kuo didžiausias visų žmonių tiek kūno, tiek dvasios galių išugdymas. Bet ką tai reiškia kuo didžiausias visų žmonių kūno ir dvasios galių išugdymas? Pirmiausia, tas nereiškia lygaus, vienodo visų žmonių išlavinimo, nes ne visų žmonių yra lygios kūno, proto ir jausmų pajėgos. Idealus kultūrinės žmonijos raidos tikslas siekia vien pilno, kuo didžiausio piliečių skaičiaus kūno ir dvasios jėgų išugdymo, tam, kad kiekvienas žmogus, pagal savo išugdytas galias, bet ne vien tik pagal savo luomą ar savo turtus, galėtų naudotis kultūros laimėjimais. Tokio visos žmonijos kultūrinės raidos tikslo nustatymui duoda pagrindo žmonijos praeities istorija, kuri mums rodo, kaip belaisvių skerdynes pakeičia vergija, kurios vietą vėliau užima baudžiava, kurią toliau pakeičia luominė, nelygiomis žmonių teisėmis, politinė organizacija, iš kurios, pagaliau, išsivysto moderninė laisvų, teisei lygių piliečių valstybė, kuri, įvesdama priverstinį, visuotinį, nemokamą pradžios mokymą, palengvindama aukštesnįjį ir aukštąjį mokslą, kas kart daugiau leidžia ir neturtingiesiems sluoksniams ugdyti savo kūno ir sielos galias. Tokiais keliais žengdama kultūros raida vis plačiau skleidžia, vis rimčiau pamatuoja, žmogaus asmenybės verte paremtus, visų žmonių lygybės reikalavimus teisės ir ekonomijos srityse, vis daugiau šalina

tas žiaurias, kenksmingas ir neteisingas visuomeninio gyvenimo nelygybes, kurios padaro, kad vieni miršta badu, kiti serga persivalgymu, kol, pagaliau, visi užsilikę, žmogaus idealine ir socialine prigimtimi paremti skirtumai sudarys vieną šviesią gyvenimo harmoniją, be skaudžių kurios nors tautos, klasės ar grupės pavergimo, naudojimo, skurdo ir vargo disonansų. Tiek sako istorija.

Žmonijos praeities patyrimo nubrėžtą kultūrinę evoliuciją patvirtina ir didžiųjų žmonijos mintytojų ir žymaus žmonijos daugumos tikybos Kūrėjo pareiškimai. Čia ir gi randame patvirtinimą, kad kultūrinės žmonijos evoliucijos tikslas — didžiausias kiekvieno žmogaus galių, gabumų išlavinimas. Didžiausias senovės pasaulio filosofas Aristotelis, nors ir mėgino pateisinti vergiją, tačiau manė, kad gyvenimo tikslas esanti laimė, kuri turi atitikti kiekvieno žmogaus gabumus. Tiesa, Aristotelis nors ir stambiausias genijus, bet vis gi pasilikdamas savo amžiaus vaiku, lėmė tokią laimę ne visiems žmonėms, bet tik Graikijos piliečiams, graikų tautos žmonėms. Ateina krikščionybė. Ji demokratina tą senovės pasaulio pažiūrą, nes jai visi krikščionys, ponas ar vergas, žydas ar graikas yra lygūs. Krikščionybė, kaip tik visai pagal faktiną žmonijos kultūrinės raidos eigą, reikalauja taip pat didžiausio žmogaus galių išugdymo, nes ji skelbia, kad kiekvienas žmogus turi atsakyti už tikslingą savo gabumų sunaudojimą (duotų talentų palyginimas).

Beveik ta pačia linkme veikė žmonijos kultūrinę pažangą ir klasinis renesansas, perkėlęs žmogaus galių ugdymo reikalavimą iš dvasinės į pasaulinę sritį, iš etikos į proto dirvą. Tiesa, renesansas manė, kad toks žmogaus galių tobulinimas tesąs tik kilniųjų sielų, dvasios aristokratų, teisė ir pareiga. Naujieji laikai, žengdami toliau krikščionybės ir renesanso nurodytu keliu, dar kartą, kaip senovėje krikščionybė, tą aristokratinę renesanso pažiūrą sudemokratino. Didžiosios Revoliucijos dvasios vadas Rousseau, tos revoliucijos veikėjai, kurie kodifikavo žmogaus ir pilečių teises, taip pat Lessing, Herder, Kant, Saint-Simon, Marx, Leonas XIII reikalauja visiems žmonėms, be jokių skirtumų galėjimo ugdyti, plėtoti visus kūno ir dvasios gabumus ir pagal tuos išugdytus gabumus dalyvauti žmonijos kultūros laimėjimuose.

Tuo būdu, istorija, filosofija ir tikyba mato kultūrinės žmonijos evoliucijos tikslą tame, kad kuo didžiausias žmonių skaičius galėtų kuo labiausiai išvystyti visas savo kūno ir dvasios galias ir pagal jas galėtų naudotis kultūros laimėjimais. Toksai žmonijos evoliucijos tikslas, paremtas istorijos patyrimu, filosofijos doktrinomis ir tikybos nuostatais ir bus toji „tautos gerovė“, kurios šviesoje finansų mokslas ir vertina ūkio gyvenimo reiškinius.

Tokia ideali, istorijos užbrėžta, filosofinių mintytojų ir tikybinių veikėjų paskelbta, žmonijos pažangos raida tegali teigiamai, nuosekliai vystytis tik esant dviem sąlygom, kurių viena yra grynai visuomeninio, antroji tautiškai politinio pobūdžio. Todėl ir finansų mokslas, nagrinėdamas viešosios teisės organizacijų ūkio klausimus, neturi paleisti iš akių tų sąlygų, kurios turi didžiausios svarbos teigiamai žmonijos raidai bei kultūrinei jos pažangai. Visuomeninė kultūrinės žmonių pažangos sąlyga pasireiškia klasių diferenciacijoje ir klasių niveliacijoje.

Visuomenė yra teisei lygių piliečių organizacija. Bet kiekviena organizacija, tuo pačiu, kad ji yra organizacija, turi savyje tam tikrų nelygybių. Ekonominėje visuomenės organizacijoje tos nelygybės pasireiškia turtų paskirstyme. Nelygus turtų paskirstymas yra paremtas privatine nuosavybe ir iš jos kylančia paveldėjimo teise. Ta turtų nelygybė tai didžiausias darbo akstinas, o darbas tai geriausia, jei tik ne vienintelė, priemonė ugdyti, tobulinti visus savo sielos ir kūno gabumus. Darbas kuria ne tik tautos turtus, bet ir tautos kultūrą bei civilizaciją. Pateisinant nuosavybės ir paveldėjimo teises, nėra reikalo tuo pačiu ginti kapitalistinę ūkio santvarką. Kapitalizmas, tiesa, leidžia daugeliui, bet, deja, ne visiems tobulinti savo kūno ir dvasios gabumus, rodyti savo asmeninę iniciatyvą, ugdyti savo kūrybines ir gamybines pajėgas. Be to, turtai, pagaminti kapitalistinio ūkio sąlygomis, skirstomi ne gamybinio pajėgumo pagrindais, bet svetimo darbo ir jo gavinio pasisavinimo taisyklėmis. Kapitalizmas svarbiausiu gamybos veiksniu laiko ne žmogaus darbą, bet kapitalą. Taip atrodo pirmasis visuomeninės kultūrinės žmonijos pažangos veiksnys — klasių diferenciacija.

Antrasis visuomeninės kultūrinės žmonijos pažangos veiksnys — tai klasių niveliacija. Klasių niveliacija nori paskleisti visus kultūros laimėjimus kuo plačiausiuose žmonių sluoksniuose. Klasių niveliacijos priemonės — tai einančios raudonu siūlu per visą žmonijos istoriją socialinės kovos ir ypatingai galingos mūsų dienų darbininkų organizacijos, reikalaujančios didesnės teisinės ir ekonominės nuskriaustųjų sluoksnių lygybės.

Tos dvi visuomeninės srovės, būtent, klasių diferenciacija ir klasių niveliacija, amžiais kovoja, nors giliau pažvelgus į tų dviejų srovių rungtynių padarinius, reikia pasakyti, kad tos srovės nėra jau taip viena antrai priešingos, viena antrą griaujančios, kaip sako jų skelbiami obalsiai. Toji dviejų visuomeninių srovių, atseit, klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos, kova parengia žmonių visuomenėje tokią dirvą, kurioje ne tik turi žūti įvairūs arivistų ir karjeristų tipai, bet ir kurioje ne vienodais dvasios ir kūno gabumais apdovanoti žmonės lengviausiai gali išugdyti visus savo psichinius ir fizinius gabumus, nes tik tokioje, ne kartą

žiaurioje, srovių kovoje gali gimti tos laisvos, galingos, savarankiškos asmenybės, be kurių tolimesnė kultūrinė žmonijos pažanga nebūtų tiesiog įmanoma. Tiesa, nė viena tų srovių, atseit, nei klasių diferenciacija, nei klasių niveliacija, neturi pati viena įsigalėti visuomenėje. Paėmus viršų klasių niveliacijai, nuosavybė ir jos paveldėjimo teisė būtų galutinai pašalintos, kartu žlugtų ir būtina sąlyga gilesniam ir didesniam žmogaus gabumų tobulinimui, tai gi ir tolimesniam intensingam žmonijos kultūros darbui. Tokios padėties vaisius galėtų būti tik vienas: šalies ūkio stagnacija, tuo ūkiu paremtos kultūros apmirimas, pagaliau tos kultūros žlugimas, tai gi ir organizuotos visuomenės pražūtis. Per didelė klasių diferenciacija sudaro vienoje tautoje dvi skirtinas, viena antrai priešingas „tautas": viena valdo, viešpatauja — tai „ponų tauta", kita dirba, vargsta ir skursta, nesinaudodama kultūros laimėjimais, — tai „vergų, baudžiauninkų, darbininkų ar ūkininkų tauta". Ši „tauta" tampa vien įrankiu valdančios „tautos" rankose, kad pastaroji dykaduoniaudama galėtų gėrėtis žmonijos kultūros gėrybėmis. Kaip klasių niveliacija taip ir klasių diferenciacija ilgainiui veda prie ekonominės stagnacijos, prie kultūrinės ir politinės mirties. Tiek dėl pirmosios, atseit, visuomeninės tautų pažangos sąlygos, būtent, dėl klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos.

Antroji teigiamos kultūrinės tautų raidos sąlyga yra tautiškai politiško pobūdžio, atseit, tautinis susipratimas ir politinė tautos nepriklausomybė. Tautos, tai naturalūs žmonijos organai. Tautybė, tai svarbiausias žmogaus gabumams ugdyti dvasinis ir materialinis veiksnys, vadinas, ir tinkamiausias kiekvienam žmogui įrankis nešti ir savo paties indėlį į visos žmonijos kultūrinį lobyną. Kiekvieno žmogaus fizinių ir dvasinių galių išsivystymas priklauso ir nuo kultūrinio tos tautos būvio, kurios jis yra narys, nes kiekvienas žmogus naudoja visiems savo kultūros darbams pirmiausia savo tautos teoretinius ir praktinius ne tik dabarties, bet ir praeities, ne kartą labai tolimos, kultūrinius laimėjimus. Net dideli tautos galiūnų didvyrių žygiai nėra vieno akimirksnio veiksmai. Istorija, kaip ir gamta, nemėgsta šuolių; net ir staigūs perversmai esti, paprastai, iš anksto ilgu, slaptu ir todėl platesnių sluoksnių nepastebimu darbu parengiami. Kiekvienas žmogus savo veiksmuose remiasi ne tik savo laiko, bet ir seniai jau karstuose gulinčių savo tautiečių darbais. Tas galioja tiek didžiųjų pasaulio genijų žygiams, tiek paprastų pilkų žmonelių darbams. Kiekviena, net ir politiškai nesusipratusi, tauta dažnai visai instinktyviškai deda didelių pastangų atlaikyti savo tautines savybes. Geriausia priemonė savo tautybei palaikyti, visoms tautos savybėms ugdyti yra politinė tautos nepriklausomybė. Todėl kiekviena susipratusi tauta deda visas pastangas ir

nesigaili jokių aukų tam, kad sukurtų savo tautinę valstybę; ji yra teigiama ir pastovi organizacija, kurioje atskiri asmens ir jų susivienijimai koordinuojami ir subordinuojami į vieną vieningą vienumą. Tik savo laisvoje tautinėje valstybėje gali tiek pavienis asmuo tiek visa tauta išvystyti visus savo gabumus ir tuo būdu tinkamai dalyvauti kultūriniame visos žmonijos darbe.

Todėl ir finansų mokslas, vertindamas tautos gerovės mastu viešosios teisės organizacijų ūkio faktus, turi visuomet atminti ir savo nepriklausomos valstybės reikalus. Finansų mokslas, paliesdamas atitrauktų idėjų ir konkrečių ūkio reiškinių santykius, turi žinoti, kad idėjos yra, tiesa, gražios, kilnios, tam tikra prasme amžinos, bet drauge jos yra ir silpnesnės, negu ūkio gyvenimo faktai, nes ir gražiausios idėjos tik tuomet teįsigyvena pasaulyje, kuomet leidžia tai ekonominio gyvenimo sąlygos.

Taip žiūrėdamas į idėjų ir ūkio gyvenimo santykius, finansų mokslas palengvins mums suprasti, kokiu būdu ir kodėl buvo atsiradusi vergija, dėl ko vėliau vergiją pakeitė baudžiava ir, pagaliau, kodėl baudžiava turėjo užleisti vietą laisvų, lygiomis teisėmis, piliečių valstybei. Tie visi ūkiški kultūrinės tautų raidos stoviai buvo, gyvavo, nes to reikalavo anų laikų, anų vietų ekonominio gyvenimo sąlygos. Bet ir šiuo atveju tenka atminti, kad suprasti, — dar nereiškia pateisinti.

Tos pačios ūkio gyvenimo sąlygos ir dabartiniais laikais sukūrė ir palaiko kapitalizmu pagrįstą socialinę ir politinę santvarką, kuri sudaro vieną didelį kultūrinės tautų raidos etapą. Kapitalizmas nėra kokia amžina, absoliuti, metafizinė kategorija; jis yra tik laikinas istorinės ūkio raidos reiškinys. Moderninis kapitalizmas pakeitė feodalinę ūkio organizaciją ir ilgiems amžiams įsigalėjo pasaulyje, nes buvo aukštesnis ekonominės tautų evoliucijos etapas. Kokia ūkio forma, toje nesiliaujančioje ūkio raidoje, pakeis kapitalizmą ir kokiu būdu jį pakeis, finansų mokslas nieko tikro negali pasakyti, nes finansų mokslas skelbia tik tai, kas yra, bet ne tai, kas bus, ar kas gali, ar turi būti. Kol kapitalistinė tvarka tebesilaiko pasaulyje, tol ir finansų mokslas, tas ištikimas „žemės" vaikas, svarsto viešosios teisės organizacijų ūkio reiškinius kapitalistinės santvarkos plotmėje.

2. FINANSŲ MOKSLO KILMĖ, SRITIS, NUSAKYMAS IR METODAI

Žmonės dar ūkio kultūros angoje ėmė kas kart smulkiau skirstytis darbais ir kas kart labiau jungti paskiras darbo rūšis į vieną didelį ūkiškos kūrybos procesą. Tasai nuolatos didėjantis darbo skaldymas ir įvairių to darbo rūšių jungimas vienam

gamybos procesui kuria tarp žmonių vis tampresnius ūkiškus ryšius. Tie ūkiški ryšiai drauge su gyvenamos vietos, bendros kalbos, bendrų įpročių, bendrų tikybinių įsitikinimų, bendros praeities ir dažniausiai bendros rasės veiksniais pamažu sukuria tautinį ūkį, kuriuo remiasi visuomeninis žmonių gyvenimas. Visuomeninis gyvenimas turi bendrų visiems visuomenės nariams medžiaginių reikalų, kuriuos tenkina savo lėšomis paskiri privatiniai ūkiai. Lėšas, privatinių ūkių skiriamas visuomeninio gyvenimo palaikymui, ugdymui ir vystymui, išrenka, valdo ir skirsto visuomeninės viešosios teisės organizacijos. Juo ekonominiai ir visuomeniniai žmonių ryšiai darosi artimesni, tampresni, juo smarkiau vystosi ir tobulėja patsai visuomeninis gyvenimas, juo vis naujų didesnių ima rastis to gyvenimo reikalų ir todėl juo vis didesnė privatinių ūkių turtų dalis imama tų bendrų reikalų tenkinimui. Finansų mokslas nori pažinti ūkiškus visuomeninio gyvenimo reikalus, nustatyti tą turtų kiekį, kuris skiriamas visuomeninių reikalų tenkinimui, ištirti kokiu būdu surenkami iš paskirų ūkių tie turtai, kurie eina tų visuomeninių reikalų rūpinimui ir kaip tie turtai laikomi ir naudojami, stebėti kaip veikia tokie ar kitoniški tų turtų rinkimo, laikymo ir naudojimo būdai ekonominę, kultūrinę ir politinę, tiek visos visuomenės, tiek paskirų tos visuomenės dalių, būtį. Tuo būdu, finansų mokslas ieško priemonių, kuriomis būtų galima mažiausiomis žmonių aukomis patenkinti viešosios teisės organizacijų kuo daugiausia reikalų.

Nurodę plačias finansų mokslo sritis, galime duoti kuo trumpiausį finansų mokslo nusakymą. Finansų mokslas yra viešosios teisės organizacijų išlaidų ir pajamų mokslas. Tų viešosios teisės organizacijų tarpe pirmoji vieta tenka valstybei. Todėl ir finansų mokslas, ypač senesniais laikais, būdavo nusakomas kaip valstybinio ūkio arba fisko pajamų ir išlaidų mokslas. Be valstybinio ūkio arba fisko, finansų mokslas dar nagrinėja ir vietos savivaldybių pajamas bei išlaidas. Vietos savivaldybės gali gauti pajamas ir daryti išlaidas tiktai suverenės valstybės autoritetu. Todėl vietos savivaldybių ūkiškas veikimas yra vien tik valstybės veikimo papildymas, jų ūkis yra vien tik išskirtas valstybinio ūkio organas. Be vietos savivaldybių kartais dar įtraukiamos į finansų mokslo sritį ir kitos savivaldybės, kaip bažnytinės, ekonominės, visuomeninės ir profesinės savivaldybės. Savivaldybių ūkius paskutiniais laikais pradėta vadinti pagelbiniais arba tarpininkaujančiais fiskais, nes jie padeda valstybei atlikti ūkiškus uždavinius, ar tarpininkauja tarp visuomenės ir fisko.

Pradėję kalbėti apie finansų mokslą, negalime praeiti pro šalį neišsiaiškinę, ką reiškia patsai žodis „finansai“. Filologai

daug išliejo rašalo besiginčydami ar žodis „finansai" yra kilęs iš senobinio anglų žodžio „fine" — piniginė bausmė, bauda, ar iš senobinių vokiečių žodžių fein, findig, finden, Finte — gudrus, suktas, sukčiauti, suktybė. Vokietijoje XVI ir XVII a. finansai reiškė apgaulę, palūkanų lupikavimą, neteisėtą priespaudą. Netrūksta dar ir įvairių kitų žodžio „finansai" kilmės aiškinimų. Vis gi gal teisingiausia bus aiškinti žodžio finansai kilmę iš lotynų žodžio „finire", viduramžių tarme „finare"—baigti. Iš „finare" buvo padarytas daiktavardis „finatio", „financia" — baigimas. Ta „finatio" įvairiais laikais turėjo įvairias prasmes. Iš karto finatio reiškė bylos pabaigą, teismo sprendimą, vėliau teismo nustatytą mokėjimą, baudą, dar vėliau ne tik teismo, bet ir šiaip kiekvieną valdovo, pono užkrautą mokėjimą. Pagaliau, iš pradžių Prancūzijoje, vėliau ir kituose kraštuose žodžio finansai prasmė siaurėja. Finansai ima reikšti tik valstybei daromus ar iš valstybės gaunamus mokėjimus. Kuomet išsivysto vietos savivaldybių, ypač miestų ūkis, kuris atlieka nemaža viešojo gyvenimo prievolių, kaip socialinė globa, švietimas, sanitarija, pradėta finansų vardą taikyti ir vietos savivaldybių ūkiui. Kartais finansų vardas duodamas ir kitų pagelbinių fiskų, kaip Prekybos, Pramonės, Amatų ir Žemės Ūkio Rūmų pajamoms bei išlaidoms.

Nustatę viešosios teisės organizacijų ūkio prasmę, finansų mokslo kilmę, apibrėžę to mokslo sritis, davę jo nusakymą ir paaiškinę paties žodžio „finansai" atsiradimą, turime sustoti ties finansų mokslo metodais. Kas imasi nagrinėti valstybinio bei savivaldybinio ūkio reiškinius, tas neturi ateiti į tą darbą su savo apriorinėmis teorijomis, į kurias mėgintų įterpti visus gyvenimo faktus, norėdamas visuose gyvenimo reiškiniuose rasti savo asmeninių įsitikinimų pateisinimą. Apriorinių ekonominių teorijų yra nemažas skaičius, bet jas visas galima sutraukti į dvi teorijas: individualistiškai atomistinę ir sociališkai organinę. Tiek individualistiškai atomistinė, tiek sociališkai organinė teorija yra pagrįstos laimingo, paradizinio žmonijos stovio sąvoka. Jei šiuo atveju yra tarp tų dviejų teorijų skirtumas, tai nebent tas, kad individualistiškai atomistinė teorija ieško paradizinio žmonijos stovio tos žmonijos evoliucijos pradžioje, kai sociališkai organinė teorija nukelia tą laimingą žmonijos stovį į žmonijos evoliucijos pabaigą. Bet ne tiktai nustatydamos tariamojo paradizinio stovio laiką skiriasi individualistiškai atomistinė ir sociališkai organinė teorijos, bet jos turi dar ir kitų diametrališkai priešingų pradmenų. Taip individualistiškai atomistinė teorija skelbia, kad visuomenės ūkį sudaro atskirų, tartum kokių atomų, savarankiškų, niekuo tarp savęs nesurištų ūkių suma. Tos teorijos šalininkai nustatinėja ir viešosios teisės organizacijų ūkio pradmenis pagal paskirų, pavienių asmenų ūkininkavimo dėsnius.

Sociališkai organinė teorija laiko visuomenės ūkį kažkokiu gyvu, vieningu organizmu, kurį sudaro luomai, klasės ar korporacijos. Toms apriorinėms teorijoms, atseit, individualistiškai atomistinei ir sociališkai organinei, lygiai priešinga yra empiriškai istorinė ūkio teorija, kuri, nepaneigdama paskirų ūkių savarankiškumo, skelbia, kad visuomenės ūkį sudaro daugelio tarp savęs surištų ūkių suma. Empiriškai istorinė teorija vengia kiek galima visų apriorinių, atseit, iš anksto nustatytų ekonominių pradmenų. Ši teorija ir finansų moksle nagrinėja viešosios teisės organizacijų ūkio reiškinius, tuos reiškinius klasifikuoja, ieško tarp tų įvairių reiškinių bendrų ryšių ir, pagaliau, kiek galima, mėgina nustatyti tų reiškinių priežastis. Taip besielgdama empiriškai istorinė teorija pajėgia sudaryti bendresnes savo tyrinėjimų išvadas ir pagal tas išvadas mėgina kurti finansų mokslo pradmenis. Ta teorija vadinama empiriška, nes ji daugiausia vartoja empirijos — patyrimo, indukcijos metodą ir skelbia tai „kas yra", bet ne tai, kas galėtų ar turėtų būti.

Jei empirinė teorija duoda pirmenybę indukcijos ir analizės metodui — tai dar tuo pačiu ji nevirsta materijos garbintoja ir neneigia žmogaus dvasinių galių. Patyrimas empiriškai istorinei teorijai nėra kokia dogma, bet vien tik ūkio reiškinių pažinimo priemonė, atseit, mokslo metodas. Ir empirinė teorija visus patyrimo, indukcijos keliu nustatytus dėsnius stengiasi patikrinti dedukcijos pagelba nustatytų pradmenų šviesoje. Empirinė teorija žino, kad esama pastovių duomenų, pagrįstų žmogaus psichologija, kuriais pasiremdami galime sudaryti bendrus pradmenis. Ūkiškumo dėsnis, pelno troškimas, egoizmas įgalina nustatyti pasiūlų ir paklausų dėsnį, kraštutinio naudingumo principą, jei jau neminėti kitų panašių dėsnių. Tokių pačia žmogaus prigimtimi pagrįstų bendrų dėsnių neneigia ir empirinė teorija. Dar daugiau, ir empirinė teorija žino, kad esama ir tokių viešosios teisės organizacijų sričių, ypač valstybiniame ūkyje, kurias galima pasiekti ne tiek praktinio patyrimo, kiek atitraukto protavimo keliais. Ne tiek konkretaus gyvenimo stebėjimu, kiek protavimu galima nustatyti, kaip veikia tautos ūkį valstybinių skolų mokėjimas ar ginklavimosi išlaidos, ne patyrimu, bet logine analize galime surasti apytikrius mokesčių perkrovimo kelius. Tad ir empirinė teorija, statydama pirmoje vietoje patyrimą, indukciją, negali visai atsisakyti dedukcijos bei logiško protavimo kelių. Pagaliau, didesnis ar mažesnis indukcijos ar dedukcijos metodo vartojimas dažnai priklauso nuo nagrinėjamos viešojo ūkio srities. Kai nustatinėjami bendri mokesčių dėsniai, dedukcija dažnai turi pirmenybę, nes čia susiduriama su valstybės sąvoka, valstybės reikalais, žmonių psichologija ir kitais, palyginti, atitrauktais dalykais. Kai svarstomi paskiri mokesčiai ar paskirų

įmonių pajamos, tenka, žinoma, naudotis indukcijos metodu, nes čia reikia žiūrėti konkrečių gyvenimo sąlygų. Tas pats daroma, kai aiškinama blogi ar geri tos ar kitos finansų sistemos privalumai bei padariniai. Taip, net teoretiškai laikomas geriausiu mokesčiu, pajamų mokestis, tam tikrais atvejais, ypač ūkiškai ir politiškai atsilikusiuose kraštuose, gali duoti labai neigiamų rezultatų. Ta pati valstybinė ar savivaldybinė įmonė viename krašte gali duoti geras pajamas, kitame krašte tik nuostolius. Apskritai, kiekvienas konkrečių gyvenimo sąlygų kitėjimas tuojau gali pakeisti to ar kito, indukcijos keliu nustatyto, finansų mokslo pradmens veikimą. Finansų mokslas yra artimai susietas su gyvu, realiu gyvenimu ir todėl jis turi būti pagrįstas to gyvenimo stebėjimu, atseit, indukcija ir analize, kurių duomens papildomi dedukcijos ir sintezės rezultatais.

Empirinė teorija savo pilnu vardu vadinama empiriškai-istorine teorija, nes finansų mokslas, stebėdamas gyvenimo reiškinius, turi pažinti ne tik dabarties, bet ir praeities viešosios teisės organizacijų ūkio faktus. Žinoma, finansų mokslas nėra istorija, jam nerūpi toji praeitis pati dėl savęs, jam praeities pažinimas yra vien raktas gerai ir teisingai suprasti dabartį. Kas pažįsta praeitį, tas lengviau supras, kaip atsirado dabartis ir kodėl toji dabartis yra tokia, o ne kitokia. Empiriškai istorinė teorija, stebėdama dabarties gyvenimo reiškinius, stengiasi pažinti ir praeities faktus, nes be praeities nėra ir dabarties.

3. FINANSŲ MOKSLO REIKŠMĖ, JO SANTYKIAI SU EKONOMINIU, SOCIALINIU IR POLITINIU GYVENIMU IR JAM ARTIMAIS VISUOMENINIAIS MOKSLAIS

Goethe vieno savo didvyrio lūpomis skelbia „pradžioje buvo veiksmas“. Tas posakis tinka ir finansų mokslui. Ir finansuose iš pradžių buvo veiksmas, vėliau tik ateina žodis, ateina teorija. Netenka abejoti, kad mokesčiai pradėta rinkti kur kas anksčiau, negu imta rūpintis teoretiniais mokesčių rinkimo klausimais. Muitų jau ir tuomet reikalauta, kada visai dar nesirūpinta savo krašto gaminių apsauga, kada dar visai nesiginčyta laisvos ar suvaržytos prekybos klausimais. Labai jau neklystų tas, kas sakytų, kad finansų praktika yra taip sena, kaip pati žmonija. Jau turbūt labai gilioje senovėje ir toji šiandieną mums nežinoma tauta ar gentis, kuri pirmoji pajuto reikalą imti savo narių turtų dalį viešiems reikalams, turėjo, be abejo, nors ir visai primityvišką, finansų praktiką, turėjo nors ir menkas tradicijas, nes, be abejo, ar pati buvo mokėjusi duokles savo tvirtesniam priešui, savo nugalėtojui, ar buvo ėmusi tokias duokles iš savo

silpnesniųjų kaimynų. Tuo būdu finansų mokslas, kaip teoretinis viešosios teisės organizacijų ūkio tyrinėjimas, yra kur kas jaunesnės kilmės, negu patsai viešosios teisės organizacijų ūkis.

Nors finansų mokslas ir yra, palyginti, dar jaunas, bet tas jo jaunumas nemažina šio mokslo reikšmės gyvenimui. Finansų mokslas ieško kelių tinkamai aprūpinti viešosios teisės organizacijas arba trumpai — viešąjį ūkį ištekliais ir tikslingai tuos išteklius tvarkyti bei naudoti. Be tų lėšų viešasis ūkis, atseit, valstybė ir savivaldybės, negalėtų atlikti savo tautinių, kultūrinių ir politinių uždavinių. Centrinė viešojo ūkio ašis, tuo pačiu, žinoma, ir centrinė finansų mokslo ašis yra mokesčiai. Užtenka bent kiek mintimis sustoti ties mokesčių svarba gyvenimui, kad suprastum ir finansų mokslo reikšmę tautos likimui. Jau Ksenofontas pasakoja, kad vienas gabus jaunikaitis paklausęs vieną kartą Sokrato, ar jam nereikėtų stoti į valstybės tarnybą. Sokratas nieko nelaukdamas klausia to jaunikaičio, ar jis žino kiek pajamų turi jo tėvynė Atėnai ir iš kokių šaltinių tos pajamos plaukia. Kuomet Glaukon, Aristostono sūnus, toks buvo to jaunikaičio vardas, atsakė, kad ne tik to nežino, bet ir neturi tuo klausimu jokių užrašų, Sokratas jam patarė nesiimti jokio visuomeninio darbo. Ksenofonto nupasakotas įvykis ryškiai rodo, kad jau penktame prieš mūsų erą šimtmetyje žmonės suprato, kokiu galingu politinio gyvenimo veiksniu yra viešojo ūkio lėšos ir tų lėšų šaltiniai — mokesčiai. „Jei mes galėtume, sako prof. Ozerov, prikelti iš karstų numirėlius ir paklausti apie visuomeninę jų laikų santvarką, tai prisiminę tą santvarką, jie pirmiausia imtų keikti mokesčius, kurie visą gyvenimą slėgė jų nugaras". Ir, be abejo, jie keiktų ne be pagrindo, nes pavartę praeitų amžių mokesčių istorijos lapus, mes pasijuntame patekę į tą muziejų, kur laikomi tie pabūklai, kuriais viduramžių teismai tardydavo žmones. Tiesa, mokesčiai buvo žmonių kankinimo įrankiais, bet drauge jie buvo ir laisvės kovų ginklais. Juk politinė Anglijos santvarka, kuria šiandieną taip didžiuojasi anglai, gimė ir išaugo žmonių kovose su sauvališkai karalių uždedamais mokesčiais; juk Šiaurinės Amerikos kolonijos griebėsi ginklo ir iškovojo nepriklausomybę, protestuodamos prieš neteisėtai metropolijos užkrautus mokesčius; juk ir prancūzų galvose įžiebė laisvės mintis finansų administracijos sauvališki žygiai. Tad ne be pagrindo Taine ir kai kurie kiti istorikai laiko Prancūzų Didžiąją Revoliuciją fiskaliniu nebetekusių kantrybės mokesčių mokėtojų sukilimu.

Teisingai sako tas pats prof. Ozerov, kad mokesčiai yra užsispyręs revoliucionierius, gabus agitatorius, tikras laisvės šaltinis, bet drauge priespaudos ir kankinimo įrankis. Finansų mokslas, ypač finansų istorija, duoda mums raktą atidaryti žmonijos

istorijos knygų lapus. Mes žinome, kad mūsų Didžioji Kunigaikštija buvo atstumta nuo patogaus išėjimo į jūrą ir tuo pačiu leido pakirsti savo ekonominės galios ir politinės nepriklausomybės šaknis dėl to, kad mūsų valdantieji sluoksniai nesugebėjo ar nenorėjo sutvarkyti krašto finansus.

Finansai kultūriškai ir politiškai suartina tautas. Juk beveik kiekvieną muitų uniją seka politinė unija, kurioje, paprastai, pavergiama silpnesnioji šalis. Tie patys finansai gali paversti aršiausiais priešais ir šiaip jau draugingas šalis. Finansai, tinkamai panaudodami muitus, gali būti gera krašto ūkio apsaugos priemone, bet tie patys finansai gali virsti ir ekonominės krašto krizės priežastimi. Finansai gali būti tikybinių ir socialinių kovų ramintojais ir aršiais tokių kovų kūrėjais. Finansai gali būti technikinio progreso, mechaninių pagerinimų priemonės, bet taip pat ir ekonominio progreso stabdžiai. Finansai gali remti vieną ūkio šaką, kitai gi pakirsti gyvybės šaknis. Finansų sistema veikia ne tik žemės nuomos lygmenį, bet ir pačios žemės kainos dydį. Finansų politika gali turėti reikšmės net krašto klimatui ir krašto vandenų sistemai (miškų politika). Krašto finansų politika savo geležinkelių tarifais gali smarkiau veikti krašto ūkį, negu visa šalies muitų sistema. Ta pati finansų politika savo akcizų tarifais gali siaurinti ar plėsti akcizuojamų prekių rinką. Finansų politika gali remti arba smaugti stambųjį ar smulkųjį žemės ūkį. Pagaliau, finansai gali būti sekminga kreivų priesaikų mokykla ir kontrabandininkų džiaugsmas. Šiandieną vargu ar galima abejoti, kad finansų sistema gali visai nematomai imti iš vienų turtus, kitiems gi, tartum koks aitvaras ar kaukas, tuos turtus nešti slaptai į namus (apsaugos muitai; mokesčių perkrovimas).

Beveik kiekvienas žmonijos istorijos lapas rodo didelę finansų reikšmę ekonominei, kultūrinei ir politinei tautos raidai. Todėl gal ir ne be pagrindo sakoma, kad tikroji kiekvienos tautos konstitucija yra jos finansų sutvarkymas. Be abejo, finansai yra padarę žmonijai nemaža gero, bet nuveikė ir neišpasakytai daug blogo; išliejo kraujo upes ir ašarų jūras, bet drauge sukūrė ir didžiausią žmonijos turtą „laisvę". Ta didelė finansų svarba žmonijos kultūrai, civilizacijai ir politikai, savaime parodo ir finansų teorijos, atseit, finansų mokslo reikšmę tautos gyvenimui.

Finansų mokslas sudaro teoretinius finansų politikos pagrindus. Bet finansų politika turi panašumo į kitas meno ir technikos sritis. Kiekvienas menas, kiekvienas technikinis sugebėjimas remiasi tam tikromis teoretinėmis žiniomis. Jei šiaip menas ar technika turi pastovius pagrindinius pradmenis, tai finansų politikai kur kas sunkiau nustatyti tokius tvirtus grynai ekonominio pobūdžio dėsnius. Tasai finansinės politikos pradmenų ne-

pastovumas priklauso nuo tų viešosios teisės organizacijų pobūdžio, kuriomis remiasi ir kuriose veikia finansų politika. Tos viešosios teisės organizacijos nesudaro kažiko suakmenėjusio, kažiko pastovaus, kaip cheminiai ar fizikiniai gaivalai, bet yra kažikas gyva, kas nuolatos vystosi, vis įgaudamas naujas gyvenimo lytis. Toms naujoms gyvenimo lytims nuolatos turi taikytis finansų politika. Pasikeitus finansų politikos uždaviniams, turi keistis ir patsai teoretinis finansų politikos pagrindas — finansų mokslas. Tuo būdu, per finansų politiką ir patsai finansų mokslas yra artimai susietas su nuolat besikeičiančiomis ekonominėmis, socialinėmis ir politinėmis gyvenimo sąlygomis. Pirmiausia, finansų sistema, per ją ir finansų mokslas yra artimai susietas su krašto ekonominiu gyvenimu, nes kiekvieno krašto finansų sistema ne tik priklauso nuo to krašto ekonominių sąlygų, bet ir pati dar veikia tas sąlygas. Afrikos Maroko gyventojai turi kitonišką, atitinkančią jų gyvenimo sąlygas, finansų sistemą bei finansų politiką, negu kapitalistinė, civilizuota Anglija. Bendrasis pajamų mokestis ilgus metus sekmingai veikia Anglijoje ir Vokietijoje, bet negalėjo būti įgyvendintas despotiškoje Rusijoje ir labai netinkamai veikė ūkiškai atsilikusiose Austrijoje ir Italijoje. Kiekvieno krašto finansų politika ir tos politikos sukurta finansų sistema yra ekonominių to krašto sąlygų atspindys. Kiekvieno krašto finansų politika ir finansų sistema atitinka krašto ūkio santvarką, lygiai taip pat kaip kiekvieno krašto gyvūnija ir augmenija atitinka to krašto klimato ir žemės sąlygas.

Be ekonominių sąlygų finansų politiką bei finansų sistemą, o per jas patį finansų mokslą dar veikia socialinės, kultūrinės bei politinės krašto gyvenimo sąlygos. Bet kurio krašto finansinė politika bei finansų sistema rodo to krašto socialines, kultūrines ir politines kovas; bet kurio krašto finansų sistemoje lengvai galime pastebėti tų socialinių, politinių ir kultūrinių kovų laimėjimų ir pralaimėjimų rezultatus. Tasai nepastovus finansų sistemos kūrime socialinių, kultūrinių ir politinių kovų veiksnys ir neleidžia jokio krašto finansų sistemoje pilnai pasireikšti amžiniems žmoniškumo ir teisingumo pradmenims. Tamprus ryšys tarp kiekvienos tautos finansų politikos, tos politikos kuriamos sistemos ir ekonominių, socialinių, kultūrinių bei politinių šios tautos gyvenamų sąlygų, ne tik duoda mums galimybės, pažinus bet kurios tautos finansų sistemą, nustatyti tos tautos ūkio sąlygas, bet drauge ir pažinti: 1. koks yra kultūrinis tos tautos lygmuo; 2. koks yra tos tautos luomų ar klasių tarpusavio sugyvenimas; 3. kokie yra krašto visuomenės santykiai su valdžia; 4. kuris luomas ar kuri klasė laiko savo rankose valdžios vadžias; 5. kurio luomo ar kurios klasės interesams atstovauja valdžia.

Įvairūs socialiniai žmonių sluoksniai: luomai, klasės, profe-

sinės, politinės, ar srovinės organizacijos išeina į finansų politikos areną su savo pageidavimais, norais, siekimais, gina tame finansų kovos fronte savo reikalus, savo interesus ir tose, dažnai aršiose, kovose už būvį gimsta finansinė krašto sistema. Nepažinę socialinių kovų, nepajėgsime suprasti bet kurio krašto finansų sistemos. Deja, ne gilūs teoretiniai pradmens, ne šalto žmogaus proto nurodymai, ne kilnūs žmoniškumo bei teisingumo jausmai kuria finansinį krašto gyvenimą ir tuo gyvenimu pagrįstą finansų sistemą, bet žiauri medžiaginių, socialinių ir kultūrinių interesų kova. Toji interesų kova ir nulemia kieno pečius turės užgulti visas viešojo ūkio mokesčių naštos sunkumas. Kaip žemės klodai, teisingai pastebi prof. Ozerov, atvaizduoja senųjų amžių žemės gyvenimą, taip praeities finansų struktūra rodo mums buvusių laikų ekonomines, socialines ir politines žmonių gyvenimo sąlygas.

Nors finansų mokslas per finansų politiką yra labai artimai susietas su bendra krašto politika, bet vis gi jis neturi virsti krašto politikos įrankiu. Finansų mokslą turi kurti šaltas, bešališkas protas, gi politika yra, paprastai, vadovaujama ne tiek proto, kiek valios, dažnai labai aistringos. Finansų mokslas, kaip tam tikra prasme politinis mokslas, kartais pasiduoda politikos reikalavimams ir tuo būdu nebetenka kilnios mokslo garbės, užsikrečia politine aistra ir leidžia save pavergti klasinių ar srovinių interesų valdomai valiai. Finansiniai politikų idealai, jų statomi vykdomajai valdžiai finansiniai reikalavimai yra ne tik įvairūs, bet dažnai ir vieni kitiems diametraliai priešingi. Mokslas virstų politikos vergu, jeigu mėgintų teisinti ar pamatuoti tos rūšies politikų reikalavimus.

Mokslas turi, kiek galėdamas, laikytis nuošaliai politinio gyvenimo aistrų, turi skelbti „tai, kas faktiškai yra", vengti abejotinos vertės ateities pranašavimų ir nestatyti jokių politinių, partinių ar srovinių reikalavimų. Taip elgdamasis mokslas dažnai prieis tokių išvadų, kuriomis galės pasinaudoti kiekvienas, kas norės mokintis, kokios bebūtų jo politinės pažiūros, dažnai pajėgs nustatyti ir tokius gyvenimo patyrimu pagrįstus pradmenis, su kuriais negalės apsilenkti ir politikas, vis vien kokių bebūtų jis pažiūrų ir kokių savo veikimu besiektų tikslų. Taip elgdamasis mokslas pasišalins nuo politinės kovos triukšmo, virs galingos žmogaus dvasios pagamintų idėjinių ginklų arsenalu, kuriame visų srovių, visų partijų veikėjai ir politikai ieškos tinkamų savo darbui ir savo kovoms priemonių, bet patsai bešališkas, šalto proto vadovaujamas, mokslas nevirs ideologinių srovių ar politinių partijų kovos lauku, nepasidarys nei valdančiųjų, nei valdomųjų, bet tik paties viešojo ūkio ir tuo pačiu viso tautos ūkio interesų bei reikalų gynėju.

Finansų mokslas per finansų politiką bei finansų sistemą ne tik susiduria su konkrečiu gyvenimu, bet turi santykių ir su kitais visuomeniniais mokslais. Finansų mokslo santykių su kitais visuomeniniais mokslais nustatymas priklauso nuo tų ribų, kurios nustatomos pačiam finansų mokslui. Tų ribų nustatyme galime pastebėti dvi sroves: viena jų nustato finansų mokslui, palyginti, plačias ribas; antroji tas ribas žymiai susiaurina.

Pirmajai srovei atstovauja, paprastai, vokiečių ekonomistai, antrajai prancūzai ir italai, jei neminėti vokiečių mokslo vaga einančio prof. Nitti. Rusų mokslininkai šiuo klausimu neturėjo vieningos nuomonės, nors tokie autoritetai, kaip Janžul, Ozerov, ėjo prancūzų pėdomis. Vokiečiai kuria finansų mokslą plačiais visuomeninių mokslų pagrindais. Prancūzams finansų mokslas yra iždo pajamų mokslas, kurio branduolį sudaro mokesčiai. Be mokesčių įeina į finansų mokslą mokesčių administracija, paskolų technika bei amortizacija. Beveik visų žymesniųjų prancūzų finansistų nuomone viešojo ūkio išlaidos neturi įeiti į finansų mokslo kursą. Viešojo ūkio išlaidomis turi rūpintis valstybinė ir administracinė teisė.

Kaip ten bebūtų su tų dviejų srovių ginčais, vis gi netenka abejoti, kad finansų mokslo objektu yra viešosios teisės organizacijų ūkis. Pačioje ūkio sąvokoje glūdi ne tik reikalų tenkinimas, bet ir visi tie žygiai, kurie įgalina tenkinti tuos reikalus. Reikalų tenkinimas pasireiškia išlaidomis, priemonės, kurios įgalina tas išlaidas vykdyti, bus pajamos. Tad visai teisingai galime sakyti, kad finansų mokslo objektą sudaro valstybės ir kitų viešosios teisės organizacijų išlaidos ir pajamos.

Toksai finansų mokslo objektas nustato ir finansų mokslo santykius su kitais visuomeniniais mokslais. Tie santykiai bus dviejų rūšių: su vienais finansų mokslas tiesiog susiduria, kitus panaudoja kaip savo medžiagą. Finansų mokslas tiesiogiai susiduria su politine ekonomija, administracine ir valstybine teise.

Finansų mokslas išaugo ir išsivystė iš politinės ekonomijos, arba tautos ūkio mokslo, ir šiandien dar tam tikra prasme tebėra politinės ekonomijos dalis, nes finansų mokslas nagrinėja viešąjį ūkį, kuris drauge su privatiniais ūkiais sudaro tautos ūkį, kuris yra politinės ekonomijos studijų objektu. Politinė ekonomija nėra privatinio, bet visuomeninio ūkio mokslas, tad ir politinės ekonomijos vaikas, finansų mokslas, turi svarstyti viešojo ūkio išlaidas ir pajamas, ne paskirų privatinių ūkių išskaičiavimais, bet visuomenės reikalų sumetimais. Žinoma, galima svarstyti finansų problemas, ypač mokesčių klausimus ir privatinių ūkių reikalų sumetimais, bet tuomet finansų mokslas bus ne be politinės ekonomijos dalis, bet įmoninės ekonomikos šaka. Vokietijoje jau kai kur dėstoma, t. v. Betriebliche Steuerlehre — įmonių

mokesčių mokslas, kuris aiškina, kuriuos mokesčius, kuriuo laiku turi mokėti įmonės ir nagrinėja tuos visus mokesčius privatinių įmonių interesų sumetimais.

Be politinės ekonomijos finansų mokslas tiesiogiai susiduria su administracine ir valstybine teise. Administracinė teisė — tai tų normų visuma, kurios nustato valstybės ir kitų viešosios teisės organizacijų veikimą. Valstybinė teisė nustato valstybės veikimo ribas. Finansų mokslas duoda administracinei ir valstybinei teisei ekonominius pagrindus ir tyrinėja tuos būdus ir tuos medžiaginius išteklius, kurie įgalina valstybę atlikti savo uždavinius ir patenkinti visuomenės reikalus.

Finansų mokslas naudoja istorijos, finansų teisės ir statistikos duomenis. Be to, kas buvo pasakyta apie istorijos reikšmę finansų mokslui, kai buvo aiškinamas empiriškai istorinis finansų mokslų metodas, galima dar pridurti, kad finansų istorija nurodo praeities finansų institucijas ir padeda teisingai vertinti dabarties finansinius viešojo ūkio užsimojimus. Istorija pasako mums, kad amžių eigoje įvairios valstybės yra išgyvenusios didelius finansinius sukrėtimus, kuriuos sugebėjo nugalėti, pavartodamos tas ar kitas finansines priemones. Tų priemonių žinojimas turi ne kartą didelės reikšmės teisingam dabarties finansų klausimų išsprendimui.

Antra pagelbinė finansų mokslo disciplina yra finansų teisė, kuri patiekia finansų mokslui svarbią, indukcijos keliu gaunamą, medžiagą. Taip finansų mokslas, taip finansų teisė tyrinėja viešojo ir privatinio ūkio santykius, bet, kai finansų mokslas svarsto tuos santykius ekonominių teorijų šviesoje, finansų teisė nagrinėja juos teisinių, išorine prievarta įgyvendinamų, normų plotmėje. Finansų mokslas rūpinasi, kad viešasis ūkis tenkintų savo reikalus mažiausiomis privatinių ūkių aukomis, finansų teisė rūpinasi, kad viešasis ūkis kuo mažiausiai siaurintų privatinio ūkio teises. Finansų mokslas kalba apie mokesčių naštas, finansų teisė skelbia mokesčių prievoles. Finansų mokslo ir finansų teisės santykiai bus, maždaug, tokie pat, kaip prekybos teorijos, pinigų, bankų bei biržos mokslų su prekybine teise.

Pagaliau, trečioji pagelbinė finansų mokslų disciplina yra statistika, kuri patiekia jam skaitmeninius duomenis. Tie tariamai sausi biudžetų ir biudžetinių apyskaitų skaitmenys aiškiai atvaizduoja visą valstybinio ūkio stovį. Viešojo ūkio išlaidų skaitmenys parodo mums visuomeninius reikalus ir ekonominę bei kultūrinę krašto padėtį. Viešojo ūkio pajamų suma rodo mokestinį gyventojų pajėgumą, iš kurio galime spręsti ir apie jų ekonominę būtį. Valstybės finansų skaitmenys, tartum koks veidrodis, rodo visą valstybės ūkį, ekonominę krašto struktūrą ir politinę valstybės santvarką, mokestinį gyventojų pajėgumą ir

jų kultūros stovį. Lygindami įvairių valstybių išlaidas ir pajamas, turime kreipti dėmesį ne vien į absoliutinį skaitmenų dydį, bet nepaleisti iš akių gyventojų skaičiaus ir jų ekonominės bei kultūrinės padėties. Jei vienos valstybės pilietis moka mokesčių vidutiniškai 100 litų, kitos valstybės tik 50 litų, tai vien iš to negalima daryti išvados, kad pirmosios valstybės piliečiai yra perkrauti mokesčiais, jei nebūsime anksčiau nuodugniai pažinę ekonominės ir kultūrinės tų dviejų kraštų padėties.

Tuo būdu, giminingos finansų mokslui disciplinos yra politinė ekonomija, administracinė ir valstybinė teisė; pagelbinės disciplinos — istorija, finansų teisė ir statistika.

4. VIEŠASIS IR PRIVATINIS ŪKIS

Viešasis ir privatinis ūkis, vieno tėvo, tautos ūkio, vaikai, dar tebegulėdami žmonijos civilizacijos lopšelyje stojo vienas su kitu į aršią kovą. Tų dviejų brolių, atseit, viešojo ir privatinio ūkio rungtynės eina per žmonijos istoriją ištisus amžius. Taip besirungdami tie ūkiai iš karto ima stebėti, vėliau pradeda kas kart labiau įsitikinti, kad jie turi ne tiek jau priešingų, kiek kur kas daugiau bendrų interesų. Kai tautos ūkis vis labiau vystėsi, tvirtėjo, tai ir tie bendri viešojo ir privatinio ūkio reikalai ėmė kurti tokias sąlygas, kuriomis nei privatinis, nei viešasis ūkis nebepajėgė vienas be kito išeiti, vienas be kito gyventi. Juo toliau žmonija nužengia kultūros, civilizacijos ir laisvės keliais, juo tas viešojo ir privatinio ūkio reikalų bendrumas virsta aiškesnis, juo tvirtesni pasidaro tie saitai, kurie jungia tuos du ūkius, kol, pagaliau, tie seni priešai, viešasis ir privatinis ūkiai, ištiesia vienas kitam rankas tam, kad bendromis pastangomis siektų ne tik savo pačių gerovės, bet ir viso tautos ūkio vis didesnės kultūros, civilizacijos ir politinės galios. Palyginti teisingai nusakė viešojo ir privatinio ūkio santykius prancūzų ekonomistas J. B. Say († 1832), sakydamas, jei svetima armija užima kraštą, tuomet okupacinės armijos privatiniams ūkiams dedama našta — bus tik vergų duoklė. Jei despotinis monarchas savo prabangų reikalams apkrauna sunkiais mokesčiais savo krašto gyventojus, tai tie mokesčiai veikia privatinius ūkius, kaip vasaros kruša laukus. Jei klasinėje valstybėje valdantieji sluoksniai surinktus mokesčiais pinigus suvartoja savo klasės reikalams, tai mokesčiai virsta išnaudojimo įrankiu, eksploatacijos priemone. Jei, pagaliau, valstybė leidžia mokesčių pinigus ne paskirų klasių, bet viso krašto reikalams, tuomet mokesčiai virsta svarbiu viso tautos ūkio ekonominės, socialinės ir kultūrinės pažangos veiksniu. Say žodžių patvirtinimui galime priminti okupacinės Vokiečių valdžios dėtus

mūsų žmonėms mokesčius, kurie tikrai buvo vergų duoklė, rusų gabenamus iš mūsų krašto mokesčių milijonus, kurie buvo mūsų kraštui vien tik kruša ir, pagaliau, mūsų nepriklausomos valstybės renkamus mokesčius, kurie sudaro svarbų ekonominės, socialinės ir kultūrinės viso mūsų krašto pažangos veiksnį. Mokesčių reikšmė ne tik paskiriems privatiniams ūkiams, bet ir visam tautos ūkiui priklauso nuo to, kas tuos mokesčius krauna ir kokiu būdu bei kokiems reikalams juos sunaudoja.

Senesnieji finansų teoretikai, įsižiūrėję į praeitųjų amžių viešojo ir privatinio ūkio rungtynes, daugiau mėgdavo kalbėti apie viešojo ir privatinio ūkio skirtumus, apie jų interesų priešingumus, negu apie tų dviejų ūkių panašumus bei jų bendrus, ypač naujaisiais laikais pasireiškusius, interesus. Mūsų dienomis, kada kiekvieno žmogaus likimas priklauso nuo jo krašto, jo tėvynės padėties, kada taip ryškiai pasirodo privatinio ir viešojo ūkio tarpusavio priklausomybė, bene geriausiai bus pirmiau iškelti viešojo ir privatinio ūkio panašumus, nurodyti jų interesų bendrumą ir tik vėliau parodyti skirtinus tų dviejų ūkių gyvenimo ir veikimo kelius.

1. Mūsų dienų kai kurie privatiniai ūkiai savo apyvartos sumomis, savo tarnautojų ir darbininkų skaičiumi visai nebesiskiria net ir nuo stambesniųjų viešųjų ūkių. Didieji Amerikos įmonių trustai ar Fordo fabrikai savo apyvartos sumomis, ar savo žmonių skaičiumi pralenkia ne tik daugumą vietos savivaldybių, bet ir kai kurias valstybes. Tad, senesniųjų finansų teoretikų tvirtinimas, kad privatinis ūkis — tai smulkus ūkis, viešasis ūkis, gi — stambus ūkis, šiandien nebeteko savo pagrindo. Pagaliau, kiekybiniai skirtumai vargu begali būti rūšiavimo pagrindu, nebent skaitmenys sudarytų kokybinius skirtumus.

2. Privatinis ir viešasis ūkis remia savo veikimą vienu ir tuo pačiu ūkiškumo principu, kuris reikalauja kuo mažiausiomis išlaidomis atsiekti kuo didžiausių rezultatų. Tas ūkiškumo pradmuo verčia privatinį ir viešąjį ūkį tikslingai paskirstyti darbą ir tuo būdu suskaldytas jėgas vėl sujungti vienam gamybos procesui, kitais žodžiais tariant, viešasis ir privatinis ūkis stengiasi įgyvendinti darbo racionalizavimo pradmenį.

3. Privatinis ir viešasis ūkis, ypač aukštesniame kultūrinės raidos etape, turi begales dvasinių ir medžiaginių reikalų. Tų reikalų tenkinimui abiejų ūkių lėšos yra aiškiai aprėžtos, griežtai ribotos. Nei vienas, nei antras ūkis negali patenkinti visų savo reikalų. Jei vieni reikalai tenkinami, tai lieka neaprūpinti kiti reikalai. Viešasis ir privatinis ūkis svarsto kiekvieno reikalo, kuriam leidžiami pinigai, svarbą, žiūri leidžiamais pinigais atsiekiamų rezultatų ir, apskritai, tenkina tik svarbesniuosius, didesniuosius reikalus.

4. Kai kuriais atvejais ir viešasis ūkis, lygiai kaip ir privatinis, veikia ne vien visuomenės gerovės sumetimais, bet ir asmeninio pelno išskaičiavimais. Tokiais pagrindais, paprastai, viekia beveik visos viešojo ūkio įmonės.

Be nurodytų keturių viešojo ir privatinio ūkio panašumų yra tarp jų ir tam tikrų gana žymių skirtumų.

1. Privatinis ūkis lengvai gali nustatyti savo išlaidų tikslingumą, lygindamas padarytas išlaidas ir atsiektus rezultatus. Privatinis ūkis nustato savo veikimo rezultatus metų pabaigoje pelno ir nuostolių sąskaitoje. Viešasis ūkis negali sudaryti pelno ir nuostolių sąskaitos, nes jis gamina ir tokias vertybes, kurios, apskritai, pinigais neįkainuojamos ir negali būti parodytos skaitmenimis. Taip, viešasis ūkis negali pinigais įvertint savo veikimo padarinių teisingumo, saugumo, švietimo ir diplomatijos srityse. Jei viešasis ūkis daugybę savo žygių bei patarnavimų negali įvertinti pinigais, negali apskaičiuoti skaitmenimis, tai vis gi jis stengiasi savo veikimo padarinius matuoti krašto gerovės mastu. Bet nustatyti viešojo ūkio veikimo rezultatus ir krašto gerovės mastu nėra jau taip lengvas dalykas, nes pačią krašto gerovę įvairūs žmonės įvairiai supranta. Viešojo ūkio veikimo rezultatus patikrinti ir tautos gerovės duomenų šviesoje dažnai yra ne tik nelengvas, bet tiesiog ir negalimas dalykas. Juk dažnai viešojo ūkio žygių rezultatai gali pasireikšti tiktai tolimoje ateityje. Ar tikslingai daromos išlaidos kariuomenei, gali pasirodyti tik būsimame kare, nes tikroji kiekvienos kariuomenės vertė gali pasireikšti tik kautynėse su priešu. Pagaliau ir geriausia kariuomenė gali būti nevykusios diplomatijos pastatyta karo metu į tokias sąlygas, kad visi per ilgus metus dėti kariuomenei pinigai pasirodys ne tik bereikalinga, bet ir tiesiog žalinga kraštui išlaida.

Todėl, kas nori vertinti viešojo ūkio žygius, tas ne tik turi turėti pakankamai ekonominių žinių, bet dar stovėti ir tinkamoje laiko perspektyvoje. Tiesa, viešasis ūkis be tų vertybių, kurios neįkainuojamos pinigais, gamina ir tokias vertybes, kurios turi rinką, kurios įvertinamos pinigais. Tokios vertybės bus susisiekimo, kanalizacijos ir vandentiekio įmonių patarnavimai, miškų eksploatacija ir šiaip įvairių viešojo ūkio įmonių dirbiniai. Tokios viešojo ūkio įmonės lengvai galėtų sudaryti pelno ir nuostolių sąskaitą, atseit, parodyti skaitmenimis tikrus savo veikimo rezultatus, jei tik viešasis ūkis turėtų komercinę knygvedybą, vadinasi, tokią knygvedybą, kurią turi privatinio ūkio įmonės. Tuo tarpu viešasis ūkis, paprastai, turi savotišką, taip vadinamą kamerinę knygvedybą, kuri neleidžia sudaryti tikros pelno ir nuostolių sąskaitos. Kuriais sumetimais viešasis ūkis laikosi kamerinės knygvedybos, teks plačiau aiškinti, kai svarstysime viešojo ūkio sąskaitybą.

2. Privatinis ūkis gyvena savo gaminių ir savo patarnavimų pajamomis; jis rinkai gamina ir rinkoje perka. Gi viešasis ūkis žymiausia dalimi gyvena savo narių, privatinių ūkių, įnašais. Tai bus, gal svarbiausias privatinio ir viešojo ūkio skirtumas. Šio skirtumo priežastis yra ta, kad viešasis ūkis daugiausia gamina tokias gėrybes, kurios negali būti nei pinigais įkainuojamos, nei rinkoje parduodamos. Tokiomis sąlygomis viešojo ūkio stovis priklauso nuo privatinių ūkių padėties. Artimais privatinio ir viešojo ūkio saitais ir tenka aiškinti tas faktas, kad visų laikų tiek šviesūs tiranai ar išmintingi diktatoriai, tiek protingi oligarchai ar susipratę demokratai ne tik neskriaudė tų gyventojų sluoksnių, kurių duoklėmis gyveno viešasis ūkis, bet dar visais galimais būdais stengėsi palaikyti platesnius ekonominius šių sluoksnių užsimojimus. Tie patys viešojo ir privatinio ūkio saitai rodo, kad negalima rikiuoti krašto ūkio politikos pagal interesus tų gyventojų, kuriuos krašto ūkio raida jau stumia iš pirmųjų gyvenimo pozicijų, kurių ūkiškas svarumas nebeprilygsta naujų, jų vietas užimančių, sluoksnių ekonominei svarbai. Kurios šalies atversime istorijos lapus: Ispanijos ar Vokietijos, Arabų kalifų valstybės ar Rusijos, Anglijos ar Lietuvos, visur pastebėsime ekonominės bei politinės viešojo ūkio gerovės ir gyvų kūrybinių krašto ūkio pajėgų saitus. Jei kur nors tie saitai nutrūksta, tenai žlunga ir viešojo ūkio galia. Taip, mūsų Didžioji Kunigaikštija nesukūrė stipraus miestiečių, pirklių, amatininkų ir pramonininkų luomo, paliko savo miestus svetimšaliams vokiečiams ir svetimtaučiams žydams ir parėmė visą savo ūkio politiką jau besitraukiančiais iš pirmųjų pasaulio ūkio pozicijų bajorais. Tokia politika turėjo nuslopinti gyvąsias kūrybines krašto ūkio pajėgas, atseit, miestų ir sodžių gyventojus, ir, pagaliau pražudyti nualintą, ekonomiškai pakrikusią valstybę.

3. Privatinis ūkis, sakydavo senesnieji finansų teoretikai, yra laikino pobūdžio reiškinys, viešasis ūkis gyvena ištisus amžius. Toks bendras posakis, be abejo, neatitinka tikrenybės. Pasaulyje rasime daug privatinių ūkių, gyvenančių kelias ir daugiau žmonių kartas. Pasitaiko akcinių bendrovių, kaip Anglijos Bankas, gyvenančių po kelis šimtus metų. Tuo tarpu ne vieno viešojo ūkio dienos yra labai trumpos. Netenka šiuo atveju minėti savivaldybių, kurios nuolat gimsta ir miršta, bet kiek yra per amžius žuvusių ir naujai gimusių valstybių, kurių gyvenimas buvo, palyginti, labai trumpas. Jei yra tame posakyje „viešasis ūkis amžinas, privatinis ūkis laikinas“ tiesos, tai nebent ta prasme, kad privatinis ūkis reikalauja, kad jam būtų tuojau ar bent trumpu laiku atsiteista už patarnavimus ar tiekimus, kai tuo tarpu viešasis ūkis atideda tokį atlyginimą tolimesnei, kartais net labai tolimai kartai, arba net tokio atlyginimo ir visai ne-

reikalauja. Viešasis ūkis gerai žino, kad jo pastangomis ar lėšomis pagerinta privatinių ūkių būtis savaime padidino kitų jo šaltinių pajamas ir tuo būdu, nors ir netiesioginiai, privatiniai ūkiai atsiteis už padarytas jų naudai išlaidas. Tokiais sumetimais valstybė dažnai, nereikalaudama iš piliečių jokio tiesioginio atlyginimo, vykdo įvairius žemės ūkio melioracijos darbus, tiesia kelius, kasa kanalus, stato geležinkelius ir daro daugybę kitų darbų vien krašto gerovės sumetimais.

4. Senesnieji, ypač vokiečių, mokslininkai surasdavo dar vieną privatinio ir viešojo ūkio skirtumą, būtent, kad privatinis ūkis derinąs savo išlaidas su pajamomis, kai viešasis ūkis visai priešingai — pirmiau nustatąs savo išlaidas ir tik tuomet ieškąs toms išlaidoms pajamų. Panaši pažiūra pasitaiko ir pas naujesniuosius prancūzų finansų teoretikus. Prof. Lotz visai teisingai įrodinėja, kad šis tariamas tų dviejų ūkių skirtumas neturi rimtesnio pagrindo. Taip, privatinis ūkis daro dviejų rūšių išlaidas: vienos eina pragyvenimui, kitos gamybai. Gamybos reikalams išlaidas privatinis ūkis daro žiūrėdamas pajamų ir tai ne tik dabar gaunamų, bet ir ateityje laukiamų pajamų. Jei numatomos didelės gamybos pajamos, tad nesibijoma daryti ir stambesnių išlaidų. Tokiais atvejais dedamos į įmonę visos gaunamos pajamos, aukojami turimi atsargos kapitalai ir jei yra reikalo imami dar kreditai. Lygiai taip pat elgiasi ir viešasis ūkis, darydamas gamybos išlaidas, atseit, tiesdamas geležinkelius, steigdamas finansinius monopolius ir kurdamas šiaip įvairias įmones. Ir viešasis ūkis tokiais atvejais deda turimus pinigus ir ieško paskolų tikėdamasis, kad ateities pajamos padengs visas išlaidas.

Taip tad privatinio ir viešojo ūkio gamybos išlaidas nulemia ne tik turimos einamosios pajamos, bet ir laukiamos padidėjusios ateities įplaukos. Gi pragyvenimo išlaidos skirstomos būtinomis ir nebūtinomis. Gyvenimui būtinoms išlaidoms privatinis ūkis deda visas turimas lėšas, visai nežiūrėdamas, ar tos išlaidos atitinka turimas pajamas. Visai taip pat elgiasi ir viešasis ūkis, kai jam tenka daryti būtinas išlaidas. Jis deda visas turimas ir galimas gauti lėšas, visai nežiūrėdamas turimų pajamų, kai tenka ginti kraštas nuo puolančio priešo, ar žiaurus okupantas varyti iš tėvynės ribų, ar, pagaliau, kai reikia duoti nors bent minimalinis valstybės aparatui išlaikymas. Jei privatiniame ūkyje, sakykime šeimoje, neužtenka vaikų maitinimui ar jų gydymui iš visur sugraibytų lėšų, tuomet šeimos galva ieško papildomo uždarbio, siunčia į darbą žmoną ar nesuaugusius vaikus, parduoda mažiau reikalingus baldus, rūbus, arba net likviduoja, jei tik turi, ir nekilnojamąjį turtą. Ne kitaip panašiais atvejais elgiasi ir viešasis ūkis: kelia iki paskutiniųjų galimybės ribų mokesčius, parduoda turtus, be kurių mano galėsiąs išeiti.

Tad darydami būtinas išlaidas viešasis ir privatinis ūkis imasi vienodų priemonių.

Pagaliau ir nebūtinų gyvenimui reikalų rūpinime abu ūkiai, viešasis ir privatinis, veikia tais pačiais pagrindais. Abu ūkiai nebūtinas išlaidas stengiasi daryti pagal turimas pajamas, rūpinasi neišleisti daugiau, negu patsai gauna. Kai mažėja pajamos, vis vien privataus ar viešojo ūkio, tuojau susispaudžiama, mažinamos nebūtinos išlaidos, arba tiesiog atidedama jos geresniems ateities laikams.

Tiesa, istorijoje turime nemaža pavyzdžių, kuomet viešasis ūkis tinkamai neįvertino ir tikslingai nevykdė to sveiko finansų ūkio pradmens: kai mažėja tavo pajamos, mažink ir išlaidas. Pasitaikydavo, kad ir tokiais atvejais, kada mažėjo pajamos, vis dar daryta nebūtinos arba net tiesiog nereikalingos išlaidos, kurios buvo apmokamos jau nebe tautos pajamomis, bet tautos turtais. Paskutiniais laikais tokiais atvejais dažnai naikinta tautos turtai krašto ūkio sąlygomis nepamatuota popierinių pinigų emisija. Tokia politika, kuri tautos turtais apmoka nebūtinas krašto išlaidas, jei ji ilgesnį laiką varoma, visuomet pakerta tautos ūkio pajėgumą, nupuolusios gi vertės pinigai įneša didelę suirutę į visas šalies gyvenimo sritis. Tuo būdu, tą tariamą ūkio nuostatą, kad privatinis ūkis tiek tegali išleisti, kiek turi pajamų, o viešasis ūkis tiek turi turėti pajamų, kiek yra nustatęs išlaidų, vargu ar įmanoma pateisinti rimtais argumentais.

II DALIS

FINANSŲ ŪKIO IR FINANSŲ MOKSLO ISTORIJOS BRUOŽAI

1. FINANSŲ ŪKIS SENOBINĖSE AZIJOS BEI AFRIKOS DESPOTIJOSE IR KLASINIO EUROPOS PASAULIO VALSTYBĖSE

Norint pažinti praeitųjų laikų viešąjį ūkį ir suprasti senųjų amžių finansų klausimais galvoseną, reikia žinoti tas ekonomines, politines ir kultūrines sąlygas, kuriose atsirado ir veikė viešasis ūkis ir kuriose gimė teoretinis viešojo ūkio finansais susidomėjimas.

Finansinė viešojo ūkio tvarka remiasi, kaip matėme, ekonomine, kultūrine, socialine ir politine krašto struktūra. Kiekvieno krašto finansų santvarka yra artimai susieta su tame krašte gimusia finansų klausimais galvosena. Todėl ir kiekvieno amžiaus, kiekvieno krašto finansų teorijose atsispindi visa medžiaginė ir dvasinė to laiko kultūra.

Pirmosios tvarkingo finansinio ūkio užuomazgos, reikia manyti, bus atsiradusios spėjamame mūsų civilizacijos lopšy — Babilonijoje ir iš ten jau patobulintos ir bent kiek išvystytos drauge su kitais kultūros laimėjimais bus patekusios į Egiptą. Geresniam Babilono viešojo ūkio supratimui reikia bent kiek nusivokti viešoje to krašto santvarkoje. Valstybinė Babilono forma buvo absoliuti, dievų vardu vykdoma, monarchija. Dievui Ningirsu priklausė visos krašto žemės ir visi tautos turtai. Tuos turtus ir tas žemes faktiškai valdė dievo vietininkas, krašto valdovas. Krašto gyventojai savo teisine padėtimi niekuo nesiskyrė nuo galvijų. Žmonės ir žemė — tai šaltiniai, iš kurių valdovas sėmė lėšas asmeninių ir valstybinių išlaidų apmokėjimui. Valstybė tiesiogiai pati naudojo žmones; ji vertė juos dirbti viešuosius darbus. Tie darbai — visiems privalomi ir militariškai organi-

zuoti. Juos dirbdami žmonės negaudavo nei atlyginimo, nei maisto. Tos rūšies darbai, organizuoti baudžiavos pagrindais, vadinami r o b o t a i s (nuo pietų slavų žodžio robota — baudžiava).

Robotai būdavo dažniausiai laikini, atseit, kol atliekami valdovo nustatyti darbai. Pastovų darbą turėjo tik karaliaus ūkio darbininkai ir valdininkai. Darbininkai buvo atlyginami tik menku maistu. Valdininkų algos buvo nustatomos pagal einamąsias pareigas. Algą sudarydavo tiekiamas maistas ir duodamas naudoti žemės sklypas. Kur yra visuotinis robotas, tenai, paprastai, atsiranda ir visuotinė karinė prievolė. Vėliau, ėmus sparčiau vystytis karo technikai, atsiranda nuolatinė profesionalų kariuomenė. Kario darbo alga — tai gaunamas pagal tarnybos laipsnį karo grobis ir pavestas naudoti žemės sklypas. Patsai valdovas naudoja kitas krašto žemes trejopu būdu: 1. vienose patsai ūkininkauja; 2. kitas nuomoja savo valdiniams; 3. trečias dovanoja savo ištikimiems tarnams, pasilikdamas sau teisę imti duoklę.

Paties karaliaus dirbamų žemių plotas vis mažėja. Trys veiksniai mažina tų žemių plotus: politinis, ekonominis ir tikybinis. 1. Valdovo rūmų valdininkai, pasidarę didžiūnais, vis dažniau priverčia karalių duoti jiems naudoti savo žemes. 2. Žemės ūkis virsta intensyviškesniu ir todėl valdovui nebeapsimoka valdyti asmeniškai didelius žemės plotus. 3. Valdovas vis naujus žemės plotus aukoja, arba anų laikų kalba, grąžina dievams ir atiduoda gyventi dievų tarnams. Jei žemių valdymą monarchas ir pavesdavo kitiems, tai teisę medžioti, žuvauti ir eksploatuoti kasyklas visuomet pasilikdavo sau. Valdovas, pavesdamas savo žemes valdyti kitiems, neatsisako nuosavybės teisių į tas žemes ir todėl gauna už jas nustatytą nuomą. Iš karto nuomą sudarydavo trečdalis kiekvieno derliaus, vėliau buvo nustatyta pastovi nuoma mokama žemės ūkio gaminiais. Ne be pagrindo spėjama, kad iš tos žemės nuomos bus kilę vėlybesnieji, visų gyventojų mokami, mokesčiai. Tai nuomonei patvirtinti nurodoma, kad vėlybesniais laikais Graikijos ir Sicilijos valdovai rinkdavo iš gyventojų mokesčius, kaip juridiniai viso krašto žemių savininkai. Atrodo, kad ir Romos teisė pamatuoja mokesčius „dominium in solo", žemės nuosavybe. Be mokamos nuomos karališkų žemių valdytojai turėjo ir kitų naturalinių prievolių, kaip duoti pastogę ir maitinti keliaujančius karaliaus valdininkus ir karius. Vėlesniais laikais tos naturalinės prievolės buvo pakeistos mokesčiais, kurie buvo renkami dešimtinės pavidalu. Tas, tartum, dar kartą patvirtina, kad mokesčiai yra kilę iš valdovo žemių nuomos.

Priešingai, antra mokesčių kilmės teorija skelbia, kad mokesčiai yra kilę iš nugalėtų tautų mokamos duoklės. Tiesa, užsilikę kilraščių dokumentai labai plačiai kalba apie babilo-

niečių renkamą iš nukariautų tautų duoklę. Sakoma, valdovai, pamatę tokių duoklių patogumus, ėmė jas dėti ne tik svetimiems, bet ir savo krašto gyventojams. Kaip senovės robotas, taip dabar mokesčių mokėjimas, buvo visuotinis. Privilegijuotų, nemokančių mokesčių, žmonių skaičius buvo labai aprėžtas. Teisingam mokesčių išdėstymui, pagal kiekvieno mokėtojo pajėgumą, buvo sudaryti žemės katastrai, atseit, visi žemės sklypai buvo išmatuoti, aprašyti, išrūšiuoti ir įkainuoti. Visi gyventojai buvo suregistruoti ir jų turtai surašyti.

Atsiradus mokesčiams, karaliaus iždo administracija virsta svarbiausia valstybės aparato šaka. Mokesčiai buvo renkami karaliaus valdininkų; jų rinkimas labai retai tebuvo išnuomojamas. Mokesčiai daugiausia buvo mokami grūdais. Tad grūdų sandėliai buvo svarbiausia iždinės dalis. Šalia grūdų sandėlių stovėjo galvijų tvartai, šakniavaisių klėtys, metalų sandėliai ir kitų mokesčiais suneštų daiktų triobesiai. Patsai mokesčių išrinkimas buvo decentralizuotas, atseit, kiekviena provincija turėjo savo mokamąsias vietas. Tik centrinė tų visų pajamų knygvedyba buvo viena; ją tvarkė pati centrinė karaliaus iždinė. Mes šiandieną pasakytume, kad babiloniečiai buvo įgyvendinę kasos vieningumo principą. Visų provincijos iždinių vedėjai klausė įsakymų centrinės iždinės, kurios priešakyje stovėjo valdytojas vadinamas dievo iždininku. Tasai dievo iždininkas tvarkė ne tik pajamas, bet ir išlaidas. Tuo būdu, galima sakyti, jis buvo mūsų moderninių finansų ministerių protėvis. Mokesčiais surinktomis gėrybėmis ir savo ūkio gaminiais karalius pirmiausia aprūpindavo savo rūmų gyventojus. Kas dar likdavo, eidavo mainų prekybai. Karališka anų laikų prekyba buvo labai gyva ir siekdavo tolimiausių kraštų. Jos pelnas sudarydavo svarbią biudžeto poziciją.

Dar geriau, negu Babilone, buvo sutvarkyti Egipto finansai. Egiptas turėjo, palyginti, labai gerą finansų administraciją, skaitlingus įvairius apdedamuosius (tiesioginius) ir tarifuotus (netiesioginius) mokesčius ir begales įvairių finansinių monopolių. Tokia finansų santvarka sukūrė tuos didelius faraonų turtus. Juridiškai faraonui priklausė viskas: žemė, žmonės ir visi daiktai. Faraono rankose buvo krašto prekyba ir pramonė. Jei kurios žemės nepriklausė faraonui, jos buvo dvasiškijos ir faraono šeimos nuosavybe. Monopolius iš pradžių valdė dvasiškija, vėliau paėmė juos į savo rankas faraonas. Beveik visi gyvenimui būtini daiktai buvo sumonopolinti. Senovės Egiptas nors turėjo labai daug apdedamųjų mokesčių, tačiau nežinojo pagalvinės, kuri atsirado tiktai apie 61 m., kai romėnai užvaldė Egiptą. Mokesčiais buvo apkrautas ne tik derlius, bet ir visi naminiai gyvuliai bei paukščiai. Karo belaisviai buvo išnuomojami privatiems asme-

nims. Egiptas turėjo ir verslo mokesčius. Kiekvienas verslas turėjo savo taksą. Tarifuotųjų mokesčių svarbiausias buvo muitai, kuriuos ėmė ne tik ties valstybės siena, bet ir ties didžiųjų miestų vartais. Yra pagrindo spėti, kad egiptiečiai pirmieji sukūrė palikimo (palaikų) mokesčius. Juridiškai faraonui priklausė visas mirusiojo turtas, bet faraonas savo gera valia tenkinosi paėmęs tų turtų dalį. Egiptiečiams buvo žinomi ir akcizai, kurių tarpe minimas ir alaus akcizas.

Neblogiausiai buvo sutvarkyti finansai ir Persų žemėje. Patys persai mokesčių nemokėjo; mokesčius mokėti — tai pavergtųjų tautų prievolė. Darius I (521—485) sudarė žemės katastrą ir padalino užkariautus kraštus į 20 satrapijų. Kiekviena satrapija mokėjo nustatytą mokesčių kontingentą. Mokesčiai mokami pinigais ir natūra. Kokios didelės buvo Persijos despotų pajamos rodo jau tas faktas, kad jų rūmuose kasdien pietaudavo apie 15.000 žmonių. Mokesčiai buvo taip sunkūs, kad žmonės, ypač nederliaus metais, kad sumokėtų mokesčius ne tik įkeisdavo savo turtus, bet tiesiog parduodavo savo žmonas ir dukteris.

Azijos ir Afrikos despotijos kaip kitose gyvenimo srityse, taip ir finansų sutvarkyme, turėjo didelės įtakos senobiniam klasiniam pasauliui, ypač Graikijai.

Politinė Graikijos istorija, kaip ir rytų despotijų, prasideda absoliutine monarchija. Juridiškai visų žemių savininkas yra valdovas. Tų žemių gyventojai yra jo baudžiauninkai, vergai, kurie roboto sistema vykdo visus jiems užkraunamus viešuosius darbus. Gyventojai ne tik atlieka robotus, bet ir moka duoklę galvijais ir grūdais. Karaliai buvo ne tik ūkininkais, bet drauge pramonininkais ir pirkliais. Karalių periode, atrodo, graikų žemėse nėra buvę nei muitų nei monopolių. Homero eposo laikais (1000 m. pr. Kristų) pasikeičia finansų administracijos santvarka. Dabar senobinis despotas virsta visiems prieinamesniu tautos vadu, kuris gauna dovanas, didesnę karo grobio dalį, geresnius žemės sklypus. Tautos vadas, atsiteisdamas, kviečia žymesniuosius žmones pas save valgyti. Tokios puotos parengimas, tai vienintelė tų laikų viešojo ūkio išlaida. Gyventojai nemoka jokių pastovių duoklių. Sunkiais kraštui laikais kiekvienas pagal savo išgales aukoja viešiems reikalams.

Tarp VIII ir V amž. vadų valdomos graikų žemės pamažu virsta demokratinėmis respublikomis. Dabar pagal naują politinę sistemą keičiasi ir finansų sutvarkymas. Kaip seniau valdovai, taip dabar respublikų valdžia įgauna teisių į žmonių asmenis ir į jų turtus. Piliečių teisės ir prievolės nustatomos pagal asmens pilietybės laipsnį, nes būta įvairių laipsnių piliečių, ir pagal valdomų turtų dydį. Pilnas pilietines teises turi tik valdančios genties žmonės. Demokratija pakeičia laisvas

senesniųjų laikų aukas nuolatiniais pastoviais mokesčiais. Pastovūs mokesčiai buvo sukurti trimis sumetimais: 1. ekonominiais, 2. kultūriniais ir 3. politiniais, atseit, atsirado nauji ekonominiai bei kultūriniai viešojo ūkio reikalai, kuriems tenkinti buvo reikalingos lėšos ir, pagaliau, demokratija praplėtė politines piliečių teises ir todėl atitinkamai padidino jų prievoles. Tarifuotus mokesčius mokėjo visi piliečiai, kai tuo tarpu apdedamieji mokesčiai buvo užkraunami tik nepilnateisiams piliečiams.

Graikijos mokesčių sistemą sudarydavo maždaug šie mokesčiai:

1. Tarifuotieji mokesčiai, vadinas, muitai, akcizai ir įvairūs rinkliavų mokesčiai. Tarifuotųjų mokesčių išrinkimas buvo išnuomojamas privatiniams asmenims. Mokesčiai nuomota dviem sumetimais: a) kad suverstų visus mokesčių išieškojimo nemalonumus nuomininkams ir apsaugotų iždo valdininkus nuo gyventojų neapykantos bei keršto; b) kad turėtų iš anksto nuomininkų garantuotą mokestinių pajamų sumą ir, jei galima, bent dalį tos sumos galėtų gauti iš anksto avansu.

2. Apdedamųjų mokesčių tarpe didelės svarbos turėjo gavinio mokesčiai, ypač verslo mokesčiai, ir asmeniniai mokesčiai. Verslo mokesčius mokėjo tik nepilnateisiai piliečiai. Asmeninius mokesčius sudarydavo pagalvinė ir turto mokesčiai. Graikai nemėgo asmeninių mokesčių, nes graikams atrodė, kad tie mokesčiai įžeidžia asmeninę žmogaus garbę. Asmeninius mokesčius moka ir gi tik nepilnateisiai piliečiai. Laisvi žmonės moka tuos mokesčius savo laisvu noru. Graikas myli politinę laisvę, todėl brangina savo nepriklausomą valstybę ir nesigaili jai aukų. Vargu ar istorija žino kitą tokią tautą, kuri tokiu džiaugsmu, tokiu greitu noru būtų dėjusi tėvynės aukurui savo turtus ir gyvybę, kaip kad tai darė graikai savo šviesesniais istorijos laikais. Tėvynės pavojaus valandoje kiekvienas, norėdamas pralenkti kitą, skubėjo nešti iždui savo turtus. Turtingesnieji piliečiai laikė savo garbe eiti tokias tarnybas, kurios buvo susietos su didelėmis asmeninėmis išlaidomis. Tai buvo taip vadinamos leiturgijos. Tie savanoriai laisvų piliečių mokesčiai buvo vadinami „eisfora".

Vėliau nuo Peloponezo karų laiko (431—404), kai buvo sukurta profesionalų kariuomenė, kuriai išlaikyti reikėjo didelių pinigų, ir „eisfora" virto visiems privalomu, cenzo pagrindais renkamu, mokesčiu. Cenzas nustato piliečiams teises ir prievoles pagal jų valdomų turtų dydį.

Be mokestinių pajamų, respublikų iždas gaudavo pajamų dar ir iš kitų šaltinių:

1. Teismų dedamos baudos ir turtų konfiskacijos.
2. Karo grobiai ir nugalėtų tautų duoklės.

3. Nuosavų valstybės žemių, viešojo ūkio įmonių bei monopolių pajamos.

4. Paskolos, kuriomis buvo dažniausiai apmokamos nepaprastos išlaidos. Paskolos būdavo imamos modernine valstybių skolinimosi technika, atseit, paskolos lakštais. Valstybės skolos buvo laiduojamos tam tikromis valstybės pajamomis ar pasiturinčių piliečių turtais. Be grąžinamų paskolų, graikai jau žinojo ir valstybines rentas, atseit, negrąžinamas valstybės paskolas, už kurias iždas moka lakšto laikytojui pastovias palūkanas, pastovią rentą, bet pasiskolintos sumos niekuomet negrąžina. Tiesa, tos visos paskolos, ypač kai jos buvo imamos krašte, dažnai turėjo priverstinų paskolų pobūdį ir sutartu laiku nebuvo grąžintos.

Graikų viešojo ūkio išlaidose pirmą vietą užimdavo kulto reikalai. Tiesa, kultas anais laikais turėjo platesnę prasmę, negu šiandieną, nes kultui buvo priskiriami teatrai, sporto įstaigos, keliai ir tiltai. Valstybė parūpindavo dievams aukojamus galvijus. Tų galvijų mėsos liekanos, paprastai, pasturgaliai, eidavo bendrai valdininkų puotai, kurios kepsnys buvo valdininko alga.

Greta tų visų kulto išlaidų, pamažu pradeda vystytis ir grynai pasaulinio pobūdžio viešieji reikalai. Čia pirmiausia pasirodo karo reikalai. Pažengus karo technikai, pradėjus vartoti įvairias karo mašinas, paaiškėjus karinio laivyno reikšmei, jau paskiras pilietis, stodamas į kariuomenę, nebegali su savim atsinešti to viso, kas būtinai reikalinga karui. Be karo mašinų ir laivų, reikėjo dar kurti uostai, statyti tvirtovės, laikyti arsenalus. Tą visą buvo galima nuveikti tik valstybės lėšomis. Šalia valstybės sienų apsaugos reikalų greitu laiku iškilo vidaus saugumo reikalai. Aukštesniosios tarnybos pasiliko visais laikais neatlyginamomis, t. y. leiturgijomis, bet kaskart labiau įsigalinti kapitalistinė dvasia privertė žemesniesiems tarnautojams mokėti algas. Kai demokratija ėmė išsigimti į demagogiją ir ochlokratiją, imta švenčių proga dalyti piliečiams iždo pinigai. Tuo būdu atsirado naujas viešasis reikalas—maitinti vargingesniuosius piliečius. Tokia politika įpratino graikus žiūrėti į iždo lėšas, kaip į privatinę visų piliečių nuosavybę. Valstybė, graikų supratimu, turėjo duoti visiems piliečiams ir medžiaginės naudos. Taip, dar palyginti gerais, Periklo laikais (450—430) iš 55.000 Atėnų gyventojų jau 20.000 misdavo iš valstybės iždo. Ochlokratijos laikais kiekvienas pilietis gaudavo apsimokėti teatrui kasdien po 2 obolu (apie 75 c.). Tokie teatro pinigai vadinta „theorikon". Tasai „theorikon" faktiškai buvo vargingesniųjų sluoksnių maisto pinigai. Teorikonas buvo, be abejo, ne tiek neprotingos graikų politikos įrodymas, kiek didelio Atėnų nuskurimo konstatavimas. Šalia neskaitlingų turtuolių stovėjo minios valstybės maitinamų

vargšų. Nei tie turtuoliai, nei tie vargšai nebekūrė tautos turtų, tai buvo parazitai. Parazitų naudojama valstybė jau gyveno savo paskutiniąsias dienas.

Jei graikų demokratija kai kuriais atvejais pralenkė finansų ūkyje senąsias rytų despotijas, tai toli gražu atsiliko nuo finansų administracijos sutvarkymo. Graikų demokratija nežinojo iždo vieningumo principo, ji neturėjo vienos centrinės iždo kasos. Kiekviena pajama eidavo pagal savo paskirtį į tam tikrą specialią kasą. Tokios specialios, arba, kaip šiandieną sakoma, tikslinės kasos, buvo sudarytos šiais sumetimais: 1. Laisvai aukoją tėvynės reikalams piliečiai dažnai nurodydavo ir savo aukojamų pinigų paskirtį. Tokie pinigai nebuvo nešami į bendrą iždą. 2. Tvarkydami valstybės lėšas atskiromis kasomis, graikai mane lengviau įgyvendinti griežtesnę viešojo skatiko kontrolę. Vis gi, nežiūrint kasos padalinimo ir palyginti tikslingos atskaitomybės, ir graikų demokratijose ne kartą pasitaikydavo valstybės lėšų pasisavinimų. 338 m. demokratinės graikų respublikos žūva, virsdamos jas pavergusios Makedonijos dalimi. Ši daugiau teisinė, negu ekonominė, politinės graikų padėties atmaina ne daug ką pakeitė viešojo graikų ūkio santvarkoje. Jei kas naujo įvyko, tai nebent tas, kad dabar visi graikai be jokių išimčių turėjo mokėti visus mokesčius.

Finansinė graikų sistema Aleksandro Didžiojo ir jo įpėdinių pastangomis mėginta įgyvendinti ir graikų užkariautose rytų šalyse. Tos visos pastangos nedavė lauktų rezultatų, nes senoji rytų kraštų finansų sistema, pagrįsta vietos ūkio sąlygomis, pasirodė, kaip paprastai tokiais atvejais, galingesnė, negu valdovų įsakymais užmetamas, neatitinkąs ekonominės tų kraštų struktūros, graikų finansų sutvarkymas.

Su graikų viešuoju ūkiu artimai yra susietos ir pirmosios finansų teorijos užuomazgos. Mūsų laikus pasiekė du traktatai, kurie svarsto ir finansinius klausimus, tai rašinys „Apie pajamas", kurio autoriumi laikomas Ksenofontas († 354) ir veikalas „Ekonomika", kurio autorius manoma esąs Aristotelis (384—322). Vieną ir antrą veikalą sukūrė gyvenimo reikalai — rūpestis padidinti iždo pajamas. Aristotelio „Ekonomika" skiria keturias ūkių rūšis: valdovų ūkį, provincijos ūkį, valstybės ūkį ir privatinį ūkį. Traktatas „Apie pajamas" svarsto, kaip pakelti ekonominę Atėnų gerovę ir padidinti iždo pajamas. Autorius teikia daug reikšmės prekybai, sidabro kasykloms, bet, nuostabus dalykas, visai neliečia mokesčių klausimo.

Romos viešojo ūkio istorija skirstoma trimis periodais: 1. senovės karalių periodas; 2. respublika; 3. imperija. Pirmųjų karalių laikais mokesčiai buvo mokami galvijais, kurie buvo skerdžiami dievų aukoms ir žymesniųjų piliečių puotoms. Ne-

atrodo, kad tuo metu viešasis ūkis būtų turėję kokių kitų reikalų. Tos primityviškos viešojo ūkio struktūros pėdsakai pasiliko ir romėnų teisės terminuose. Taip, pinigai vadinami „pecunia" nuo žodžio „pecus", galvijai; iždo pinigų pasisavinimas nuo to paties žodžio „pecus" vadinasi „peculatus". Vėliau galvijų pinigus pakeičia vario pinigai, kurie pradėta vadinti „aes", varis. Dabar iždas renka mokesčius nebe gyvuliais, bet vario gabalais ir vario monetomis. Todėl ir pats iždas gauna vardą „aerarium", atseit, vario sandėlis.

Metalo pinigų atsiradimas leidžia sukurti planingą finansų ūkį, nes nėra reikalo skubėti tuojau išleisti gautus pinigus. Romos gyventojas turėjo ne tik mokėti valdovui duokles, bet ir atlikti tam tikras prievoles natūra. Tų laikų duoklės buvo dažniausiai vienkartinės, pripuolamos. Karalius Servius Tullius (578—534) įsako kas penkmetį surašinėti gyventojų turtus ir apkrauti juos mokesčiu (lustrum — nuo luceo — šviesti; mūsų senobinės liustracijos). Turtų mokestis buvo greitai panaikintas, bet vėlesniais laikais respublikos atstatytas. Karo tarnybos atlyginimas buvo karo grobis, kuris iš pradžių buvo dalinamas visiems kariams lygiomis, vėliau gi — pagal karinius rangus.

Juo labiau plėtė laimingi karai Romos ribas, juo daugiau genčių ar tautų patekdavo į Romos vergiją, juo mažiau bemokėjo mokesčių patys romėnai. Romos viešojo ūkio išlaidas turi apmokėti karo grobis ir užkariautų kraštų duoklės. Romos valstybė pradeda gyventi ne savo piliečių, bet užkariautų kraštų gyventojų darbu. Tai jau yra antras Romos viešojo ūkio periodas, respublikos laikai. Dabar visa, kas randama pavergtame krašte, virsta romėnų kariuomenės nuosavybe. Pagautas pavergtųjų kilnojamasis turtas dalinamas Romos kariams. Sunkiau buvo sunaudoti nekilnojamasis okupuotų kraštų turtas. Juridiškai, kaip buvo minėta, pavergtos tautos žemės virsdavo romėnų nuosavybe. Jei vis gi buvo leidžiama vietos gyventojams ir toliau dirbti savo žemę, tai tos žemės buvo apkraunamos labai sunkiais mokesčiais. Valstybinės pavergtųjų tautų žemės automatiškai virsdavo viešaisiais Romos valstybės turtais, t. v. ager publicus, kurio dalis buvo tuojau parduodama, labai žemomis kainomis, Romos kapitalistams. Dėl likusios ager publicus dalies ėjo ištisais amžiais ginčai, nes negalėta nusistatyti, kam ir kuriomis sąlygomis turi būti pavedamas tas ager publicus. Pagaliau susitarta, kad ager publicus bus duodamas tik naudojimui, bet iš gavusio nebus niekuomet atimamas. Tokiu būdu gautose žemėse pralobę romėnai investuodavo savo kapitalus.

Kitas, daug pelningesnis investuoti kapitalams, objektas buvo mokesčių nuoma. Mokesčių nuomininkai sukoncentruoja savo rankose stambius kapitalus ir tokiu būdu įgauna didelės ne tik

ekonominės, bet ir politinės reikšmės. Nuomininkai pasidaro pagaliau ir valdiškų darbų ėmėjais, drauge ir valstybinių įstaigų bei įmonių statytojais. Tokiais keliais jie paima į savo rankas, beveik, visą viešąjį Romos ūkį. Dabar su jais turi skaitytis visa Romos valdžia. Turėdami tokią galią mokesčių nuomininkai eksploatuoja ne tik mokesčių mokėtojus, bet ir patį iždą. Dažnai mokesčių nuomininkai duoda iš anksto iždui būsimų pajamų sąskaita avansus, skaitydami už juos negirdėtai aukštus nuošimčius, kuriuos turi sumokėti ne iždas, bet patys mokesčių mokėtojai. Tokia mokesčių sistema vedė ne tik viešąjį Romos ūkį, bet ir visą jos tautos ūkį į neišvengiamą pražūtį. Tiems labai gabiems Romos juristams trūko nuovokos ekonominiais krašto reikalais, gilus teisinis Romos juristų genijus neturėjo tvirtesnių ekonominio išlavinimo pagrindų. Tą ekonominių sugebėjimų trūkumą labai ryškiai parodo ir pati Romos išlaidų politika. Romos iždo organai nesirūpina gerinti krašto ūkio būties, remti gyvąsias, kūrybines krašto ūkio jėgas, bet leidžia krašto ūkio lėšas tokiems neproduktingiems tikslams, kaip maitinti Romos dykaduonius, rengti brangius cirko vaidinimus, varyti ūkiškai nepateisinamas liuksuso statybas.

Romėnas, patsai nemokėdamas jokių mokesčių, buvo labai duosnus. Žinoma, ne savo, bet iždo sąskaita! Tokia finansų politika pastatė Romos iždą į labai sunkią padėtį. Ta padėtis dar labiau pablogėjo, kai ekonominių, socialinių ir politinių veiksnių sukurti pilietiniai karai ėmė terioti visas valstybės žemes ir stumte stūmė, kadaise galingą Romos Respubliką į neišvengiamus kapus. Visi laukia katastrofos, kuri turi ateiti tuo momentu, kada Roma nebegalės užkariauti naujų provincijų, nes jų nebebus, ir kada nebeturės ko plėšti senose provincijose, nes ten jau viskas bus išplėšta. Tokia padėtis turėjo susidaryti baigiantis pirmajam mūsų eros amžiui. Be abejo, laukiama Romos katastrofa būtų ir atėjusi, jei laiminga Apvaizdos ranka nebūtų atidavusi valstybės vairo Octavianui Augustui, kuris pradeda tretįjį Romos finansų istorijos periodą, atseit, imperijos laikus.

Sąžininga, protinga Augusto ekonominė ir finansinė politika dar šį kartą išgelbėjo Romos valstybę ir drauge visą klasinio pasaulio kultūrą nuo jau, atrodė, neišvengiamos pražūties. Augustas deda visas pastangas, kad Romos finansų sistemą pagrįstų teisėtumo, teisingumo ir pastovumo pradmenimis. Jis naikina apdedamųjų mokečių rinkimo nuomininkų sistemą. Tuos mokesčius dabar renka valdžios centro priklausomi, techniškai išlavinti, iždo pinigais apmokami valdininkai. Augustas sudaro naują visos plačios imperijos cenzą, atseit, turtų ir žmonių surašymą. Dabar visas turtas, kuris karo žinybos ar teismo organų buvo

paimamas, virsta imperatoriaus nuosavybe. Imperatoriaus turtus valdo atskira nuo bendrojo valstybės iždo administracija, kurios centre stovi imperatoriaus kasa „f i s c u s". Fiscus veikia šalia valstybės iždo vadinamo „a e r a r i u m p o p u l i R o m a n i". Juridiškai ir fiscus yra valstybės nuosavybė, bet fiską valdo patsai imperatorius asmeniškai.

Tvarkydamas finansų administraciją, Augustas neužmiršta ir mokesčių sistemos. Jis grąžina Italijai muitus ir turtų mokesčius, apkrauna vieno nuošimčio mokesčiu visas parduodamas vartojimui prekes (centesima rerum venalium, — mūsų dienų apyvartos mokestis), įveda 5% palikimo mokestį (vicesima haereditatum). Protingomis ekonominėmis priemonėmis, griežtomis finansinėmis reformomis Augustui pasiseka atstatyti pajamų ir išlaidų pusiausvyrą. Protingos finansinės Auguto reformos leidžia lengviau atsikvėpti ir Romos provincijų žmonėms. Deja, ne visi vėlybesnieji Romos imperatoriai turėjo Augusto finansinį genijų ir aukštą, kilnią jo asmeninę dorą. Tiesa, pasitaiko ir vėlesniais laikais imperatorių, kurie mėgina eiti Augusto pramintais takais. Karakalla 212 m. mėgina užkrauti visiems Romos piliečiams vienodus mokesčius. Diocletianas įsako rinkti ir Italijoje tokį pat žemės mokestį, kaip ir provincijose, Konstantinas be prievolių natūra, kuria naujus mokesčius, kurie turėjo veikti ir pačioje Italijoje. Tos paskirų imperatorių pastangos nebeduoda laukiamų rezultatų. Jos nebegali nusverti pragaištingos ne tik valstybės organų, bet ir pačių imperatorių ūkio politikos padarinių. Jau ir taip katastrofingą iždo padėtį dar labiau pasunkina, rytuose ir šiaurėje kilusios, sunkios kovos už pačią imperijos egzistenciją, už jos būtį.

Sunki iždo padėtis sugundė griebtis dviejų, viešajam ūkiui ypatingai pragaištingų priemonių: monetų bloginimo ir priverstinų darbų. Blogos monetos mažino pinigų vertę ir kėlė prekių kainas. Ypatingai sunki pasidarė karių ir valdininkų padėtis. Jų alga, išmokama blogomis monetomis, nors nominališkai buvo ta pati, bet reališkai labai sumažėjo. Valdžia leidžia dekretus, nustatinėdama prekių kainas ir darbo algas. Tų dekretų rezultate prekės žūva rinkose, darbininkai bėga nuo darbų. Antroji priemonė, atseit, prievartos darbai, buvo kur kas žalingesnė, negu monetų bloginimas. Sodietis, kamuojamas sunkių naturalinių prievolių ir aukštų mokesčių, meta tėvų ūkį ir leidžiasi kur akys mato, kur kojos neša. Sodiečio mestas ūkis pavedamas savivaldybei, kuri turi ne tik apdirbti mestą sodiečio ūkį, bet ir apmokėti mokesčius. Kuomet ūkininkų pabėgėlių skaičius padidėja, savivaldybės nebeišgali nei tokius ūkius apdirbti, nei už juos sumokėti mokesčius. Dabar pabėgėlių ūkiai atiduodami kaimynams, kurie turi prisiimti ir visas tų ūkių prievoles. Tokia poli-

tika dar labiau padidina pabėgėlių skaičių. Kas nenori apleisti savo ūkio, tas prašosi stambaus dvarininko priimti jį baudžiauninku, kolonu, kuris, nors dar tebėra asmeniškai laisvas, bet turi eiti ponui lažą. Užtat ponas prisiima sodiečio ūkio prievoles. Kai sodiečiai ima ištisais būriais bėgti iš ūkių, ima trūkti lauko darbininkų. Dabar kolonas prievarta laikomas savo ūkyje, pririšamas prie žemės, atseit, pasidaro, dar, tiesa, ne pono, bet jau žemės vergu. Tos pačios priemonės, kaip žemės ūkiui, taikomos amatininkams ir pirkliams: jie turi verstis tais pačiais verslais, kuriais vertėsi jų tėvai. Visi profesinių sąjungų nariai solidariai atsako už savo narių nesumokėtus mokesčius. Kuomet profesinės sąjungos nebepajėgia sumokėti savo pabėgusių narių mokečių, tuomet tokia prievolė uždedama miestų savivaldybių organams.

Naujos fiskalinės prievolės verčia visus, ypač turtingesniuosius piliečius, vengti savivaldybinių administracijos pareigų. Dabar pati centro valdžia skiria turtingesniuosius piliečius miesto magistrato nariais ir paskelbia magistrato narių pareigas paveldėtinomis. Dabar visa valstybinių finansų sistema virsta prievartos sistema, finansų teisės vietą užima administracijos organų sauvalė, jėga pakeičia ne tik teisę, bet ir protą. Romos imperija gyvena savo paskutiniąsias dienas. Merdėdama ta kadaise galinga imperija skyla į dvi dalis. Rytinė imperijos dalis, Bizantija, mėgina suderinti Romos mokesčių sistemą bei finansų techniką su senųjų rytų despotijų finansinėmis tradicijomis. Čia rytų despotijų pavyzdžiu greitu laiku išsivysto ir įsigali galinga valstybinių įstaigų biurokratija, kuri įneša į finansų ūkį sausą, bedvasį formalizmą, įgyvendinamą griežtomis fizinės prievartos priemonėmis. Vakarinė imperijos dalis buvo greitu laiku pavergta jos viduje apsigyvenusių, karo tikslais įsileistų germanų. Romos imperija buvo ne iš oro, bet iš vidaus susprogdinta, dar nežuvusi ji buvo germanizuota. Vakarų imperija vis toliau brenda senos finansinės anarchijos keliais, kol pagaliau 476 m. vienas germanų kilmės Romos generolas, Odoakras, priverčia paskutinį Romos imperatorių Romulą parašyti Rytų Romos Valdovui, kad geriau esą turėti vieną visam kraštui valdovą ir todėl jisai atsisakąs sosto, pavedąs rūpintis Vakarų imperijos reikalais Odoakrui ir prašąs jam suteikti Romos patricijaus titulą.

2. FINANSŲ ŪKIS IR FINANSŲ MOKSLAS PIRMAME VIDURAMŽIŲ PERIODE (IKI 1250 M.)

Drauge su Romos imperijos žlugimu griūva ir kapitalizmo pagrindais tvarkomas romėnų ūkis, patekdamas į tokį stovį, kuriame buvo prieš kokius 700 metų, atseit, grįžo į natūralinio ūkio sąlygas. Dabar veikia tik du gamybos veiksniai: darbas ir žemė.

Jei kur ir pasirodo kokia prekyba, tai ji tik pripuolamas, nepastovus žmonių verslas. Dabar kiekvienas ūkis patsai tenkina savo reikalus. Kiekvieno ūkio darbai tvarkomi tradicijų nuostatais. Tie visi tradicijų nuostatai yra pagrįsti darbo prievarta, kuri pasireiškia ne pilnos vergijos, bet sunkios baudžiavos prievolėmis. Privatinių ūkių tarpusavio santykiai tvarkomi taip pat tradicijų nuostatais, pagrįstais luomine hierarchija, kurią nustato žemės valdymo formos. Paprasčiausia žemės valdymo forma buvo l e n a s (Landleihe — žemės tiekimas). Tas žemės tiekimas ir yra tie hierarchiniai ryšiai, kurie jungė žmones ir tvarkė jų visus tarpusavio santykius. Tokia ūkio sistema, paprastai, vadinama feodalizmu (veikiausiai nuo gotų Veoh, vok. Vieh — galvijai, ir od, vok. Gut — turtai).

Toji feodalinė ūkio forma pasireiškė ne tik socialiniame, bet ir finansiniame gyvenime. Dabar Romos legionų ir senosios germanų milicijos vietą užima karo profesionalų, ricerių, būriai. Riceriai patys savo lėšomis ne tik šarvuojasi, bet ir išlaiko savo palydovus. Tas išlaidas atlygina riceriams krašto valdovai, duodami jiems leno pagrindais žemės su ją dirbančiais baudžiauninkais. Tą patį, kaip kariuomenės sutvarkyme, matome administracijos ir teisingumo organizacijoje. Dabar nebelieka techniškai išlavintų, pinigais apmokamų, valdžios centro siunčiamų ir centro priklausomų senosios Romos valdininkų, administratorių ir teisėjų. Dabar tas visas valstybinio aparato pareigas eina lenų valdytojai, vietos ponai. Administravimo ir teismo prievolės buvo susietos su nemažomis pajamomis. Dabar tos visos pajamos nebeplaukia į krašto valdovo iždą, bet eina į pačių feodalų kasas.

Karolis Didysis pirmasis užsimoja sukurti tvirtą centrinę valdžią ir siunčia į visą savo plačią valstybę valdininkus, kurie ne vietos ponų, bet jo paties vardu darytų teismus. Karolio pavyzdžiu seka Anglijos Plantagenetų dinastijos karaliai (1154—1399) ir kiek vėliau Prancūzų karaliai, kurie siunčia į provinciją centro priklausomus ir centro apmokamus teisėjus. Visų kitų Europos kraštų valdovai paleidžia iš savo rankų krašto administravimo vairą ir žmonių teisimo galią. Tų kraštų feodalai pamažu išplėšia valdovams žymią jų suvereninių teisių dalį, o drauge ir su jomis susietas pajamas. Tiesa, teoretiškai juristai plačiai aiškino suverenines karalių teises, t. y., jura regalia ir tomis teisėmis pagrįstus karaliaus iždo pajamų šaltinius. Bet faktiškai tie „jura regalia" tam tegalėjo duoti pajamų, kas turėjo savo rankose krašto administravimą ir žmonių teisimo galią, atseit, tam, kas turėjo aparatą, kurį galėjo panaudoti tam, kad įgyvendintų savo įsakymus ar savo sprendimus. Deja, nei administracijos,

nei teismų aparato valdovai neturėjo ir todėl nebeteko žymiausios krašto pajamų dalies.

Tokioje viduramžių finansų administracijoje sunku pastebėti senobinės Romos fiskalinės administracijos pėdsakų. Tiesa, yra viena ūkio sritis, kurioje užsiliko senobinės Romos tradicijos. Ta sritis — tai pono santykiai su baudžiauninku sodiečiu. Viduramžių feodalas reikalauja iš savo baudžiauninko tų pačių prievolių, kurių paskutiniaisiais Imperijos laikais reikalavo iš sodiečio Imperijos valdininkas. Jei kur ir viduramžių karalius reikalauja panašių duoklių ir prievolių iš sodiečio, tai tą daro ne kaip krašto valdovas, bet vien kaip savo žemių, savo domanijų ponas. Šiuo atveju jis remiasi ne savo suvereninėmis, bet savo domanialinėmis teisėmis (dominus — ponas, dominium, viduramžiais domanium — nuosavybė, valdymas).

Viduramžiai nežino pastovių valstybinių krašto valdovo iždui mokamų mokesčių. Pastovius mokesčius renka tiktai vietos ponas. Patsai gi ponas moka krašto valdovui tik šiais trimis atvejais: 1. kai valdovo sūnus pakeliamas riceriu; 2. kai išteka pirmoji valdovo duktė; 3. kai valdovas patenka į nelaisvę ir reikia įnešti vaduotpinigius. Be to, Prancūzijos ponai dar mokėdavo karaliui, kai jis rengdavosi Kryžiaus karui. Tais visais atvejais, kada ponas mokėdavo valdovui, jis tuojau užkraudavo specialius mokesčius savo žemių, savo domanijų, žmonėmis. Didžiausia ponų renkamų mokesčių dalis užgriūdavo sodiečių nugaras. Feodalo renkami mokesčiai buvo labai įvairūs, labai skaitlingi. Tų mokesčių patys svarbieji buvo: 1. globos duoklė, kuria buvo atsiteisiama už tariamą pono globą; 2. teismo mokesčiai, kuriuos ponas rinkdavo kaip savo domanijos teisėjas; 3. laudemium, mokestis imamas nekilnojamo turto valdymo pasikeitimo proga; 4. mortuarium, mokestis imamas mirties proga; 5. jei baudžiauninkas ar baudžiauninkė mirė nevedęs ar netekėjusi, ponas ėmė visą jų mantą; 6. kas norėjo vesti, tas mokėjo vedybų mokestį; 7. jei baudžiauninko duktė tekėdavo į svetimą domaniją, atseit, už svetimo pono baudžiauninko, tai šis turėjo nusipirkti sau pačią, nes ponas nebetekdavo darbo jėgos; 8. kiekvienas domanijos gyventojas mokėjo savo ponui: a. kai pono sūnus buvo keliamas riceriu, b. kai jo vyresnioji duktė tekėjo, c. kai ponas pateko į belaisvę, ir d. kai ponas rengėsi Kryžiaus karui. Be tų mokesčių sodietis turėjo atlikti nemaža prievolių natūra: taisyti kelius, statyti ir remontuoti tiltus, duoti patalpas ir maitinti kareivius.

Tais mokesčiais ir patarnavimais dar nesibaigė viduramžių žmogaus mokesčių našta. Ponas eksploatavo savo baudžiauninkus įvairių įvairiausiais monopoliais. Ponui priklausė išimtina teisė savo domanijos ribose malti grūdus, laikyti duonos ke-

pyklas, bravorus, kalves, vyno gamyklas, medžioti ir žuvauti. Tie visi monopolinio pobūdžio patarnavimai buvo labai brangiai sodiečių apmokami. Be tų visų mokesčių, monopolių ir prievolių natūra, buvo ištisa eilė šiandien sunkiai suprantamų rinkliavų mokesčių: tiltų, kelių, rinkos, saikų ir svarstyklių, pečių ir, pagaliau, pati įdomiausia, tai nepaprasta rinkliava, kada ponui pritrūksta pinigų. Bet kadangi ponui nuolat trūkdavo pinigų, tai ta rinkliava labai greitai iš nepaprastos pasidarė visai paprasta. Žinoma, netrūko viduramžiais ir muitų, kurie buvo ne tik įvežamieji, bet ir išvežamieji, nes viduramžių vyrai buvo įsitikinę, kad išvežamuosius muitus prisiima ne parduodantis, bet perkantis kraštas. Prie tos visos mokesčių naštos tenka pridėti jau ir tuomet žinomus akcizus. Nuo tų visų mokesčių buvo galima atsipirkti, sumokėjus vienu kartu stambią pinigų sumą.

Be bendrų mokesčių visiems žemesniųjų sluoksnių gyventojams viduramžiai žinojo nemaža specialių mokesčių, kuriuos mokėjo tik tam tikros žmonių kategorijos. Svarbiausius specialius mokesčius mokėjo: 1. svetimšaliai, 2. bastardai ir 3. žydai. Svetimšaliai ir bastardai ne tik mokėjo kasmet specialius mokesčius, bet ir mirdami turėjo visą savo turtą palikti ponui. Žydai viduramžių valstybėje ir mokesčių požiūriu sudarydavo kažkokią savotišką žmonių klasę. Žydai turi teisę turėti nekilnojamąjį turtą, bet, apleisdami savo gyvenamąsias vietas, turi palikti tą turtą krašto valdovui. Žydai gali būti kiekvienu metu pono apkrauti papildomaisiais mokesčiais. Pagaliau, kiekvienas apsikrikštijęs žydas turėjo visus įsigytus prieš krikštą turtus atiduoti valdovui. Iš karto Vakarų Europoje visi žydai buvo tiesioginėje paties Šventosios Romos Vokiečių tautybės Imperatoriaus globoje, vėliau tą pelningą pajamų šaltinį, žydų globą, paveržė iš bejėgių imperatorių rankų paskirų kraštų valdovai.

Savaime suprantamas dalykas, kad visi verslininkai mokėjo per savo cechus krašto valdovui verslo mokesčius. Miestai jau pradeda mėginti atsipirkti nuo dedamų jiems mokesčių ir sumokėtą valdovui sumą išdėstyti miesto gyventojams pagal jų ūkišką pajėgumą.

Pagal tokią mokesčių sistemą buvo sutvarkyta ir viduramžių finansų administracija. Toje administracijoje nebėra ir pėdsakų senobinės Romos fisko organizacijos. Viduramžių finansų administracija yra visai paprasta, labai jau primityviška. Visus mokesčius renka ne centro specialūs valdininkai, bet vietos bendros administracijos organai. Centre tvarko pajamas paties valdovo prižiūrimi valdininkai, t. v. k a m e r a r i i. Vienos vieningos kasos principas, kurį buvo įgyvendinusios jau senobinės rytų despotijos, viduramžiams nebuvo žinomas. Viduramžiai žino mažiausia bent dvi kasas. Asmeninė valdovo kasa, vadinama k a m e-

rale, į kurią eidavo domenų ir paprastųjų mokesčių pajamos, ir contributionale, į kurią plaukė, „contributiones", atseit, nepaprasti mokesčiai.

Tas „contributiones", renkamas ypatingai sunkiais krašto gyvenimo laikais, turėjo mokėti visi gyventojai, neišskiriant dvasinių ir pasaulinių ponų. Gyvenime galingieji sugebėdavo išsisukti ir nuo contributiones. Dvasiškiai nemokėjo tų mokesčių pasiteisindami, kad jie savo turtais dalijosi su vargšais, riceriai nurodinėdavo, kad jie nemokamai aukoja kraštui savo kraują. Pamažu tas mokesčių laisvės principas taip prigijo žmonių sąmonėje, kad dvasiškija ir riceriai reikalavo sau mokesčių laisvės ir tuomet, kai patys buvo jau visai pamiršę savo senąsias prievoles, atseit, kada dvasiškiai nebesidalino savo turtais su vargšais ir riceriai nebeaukavo veltui tėvynei savo kraujo.

Visame viduramžių finansų administracijos sutvarkyme aiškiai pasireiškia vidinės dviejų viduramžių politinių galybių rungtynės: krašto valdovų ir krašto feodalų. Toks ar kitoniškas valdovų ir feodalų santykių nustatymas nulėmė ir visą tolimesnę ne tik finansų administracijos, bet ir finansų sistemos bei krašto politikos raidą. Krašto valdovai sukūrė savarankišką, ponų nepriklausomą, finansų administraciją, padėjo savarankiško viešojo ūkio pagrindus tuose kraštuose, kur jie pajėgė išeiti domenų ir nuo ponų nepriklausomų mokesčių pajamomis. Jos įgalino pakeisti jau atgyvenusią ricerių kariuomenę techniškai išmiklintais, pinigais apmokamais samdomų karių pulkais. Ponų nepriklausąs valstybinis ūkis tuojau ima veikti ir politinio gyvenimo sąlygas, sukurdamas tvirtą monarchiją vieningos valstybės pavydalu. Ponų nepriklausantį ūkį pajėgė sukurti tik tie valdovai, kurių pirmtakūnai jau buvo sukūrę vieną centrinę finansų valdybą ir paėmę į savo rankas teisingumo vykdymą. Tas buvo padaryta Anglijoje ir Prancūzijoje, todėl tenai anksčiau ir gimė vieninga moderninė tautinė valstybė. Priešingai, kur valdovai nesukūrė savarankiškos centrinės finansų administracijos ir nepaėmė į savo rankas teisingumo vykdymo, tenai centro valdžia pakriko, jos teises bei pajamų šaltinius ėmė savintis skaitlingi krašto didžiūnai. Taip buvo Vokiečių žemėse, taip buvo Lenkijoj ir kituose Europos kraštuose.

Pirmasis vieningos centrinės Anglų finansų administracijos dokumentas yra atsiradęs karaliaus Henriko II laikais, vadinasi, antroje dvyliktojo amžiaus pusėje. Dokumentas rašytas Londono vyskupo Richard'o Fitzneal'io ir pavadintas „Dialogus de scacario" (Dialogas apie iždinę). Jame keliamos mintys turi neabejotinų ryšių su senobinės Romos finansų administracijos principais. Seniai jau ginčijamasi, kokiu keliu tie Romos principai pateko į Dialogą. Šiuo klausimu yra dvi teorijos. Viena

skelbia, kad Romos finansų administracijos principus būsią pasisavinę Angliją valdantieji normanai iš savo viengenčių Sicilijos normanų, kurie, užkariavę Siciliją, radę tenai gerai sutvarkytą finansų administraciją. Tą administraciją buvo sukūrę arabai pagal Bizantijos pavyzdžius, kuriuose buvo dar užsilikę senobinės Romos finansų administracijos dėsnių. Antroji teorija mano, kad senobinės Romos finansų santvarka pateko į Angliją per Romos Kūriją ir ta proga nurodo Anglijos iždo ir Romos Kūrijos sąskaitybos sistemų panašumus, kurie galėjo atsirasti kaip tik dėl to, kad jau nuo XI šimtmečio Romos Kūrija yra davusi anglų iždui ne vieną aukštesnį valdininką. Romos Kūrija, atrodo, anksčiau ir geriau, negu pasauliniai valdovai, atsipalaidavo nuo netinkamos feodalinės finansų administracijos ir sutvarkė savo ūkį grynai komerciniais, atseit, kapitalistine dvasia persunktais pagrindais. Jau XII amž. Romos Kūrija turi vieną centrinę, tikslingai organizuotą, finansų valdybą, kuri vedė visai tinkamą pajamų bei išlaidų atskaitomybę. Tinkamai sutvarkiusi centrinę savo finansų administraciją, Romos Kūrija pajėgia apdėti dideliais mokesčiais visą Europos dvasiškiją, sugeba sklandžiai išrinkti uždėtus mokesčius ir todėl gali tikslingai išnaudoti visus kredito šaltinius.

Tais pačiais laikais šalia Romos Kūrijos pradeda rastis ir kitose Europos vietose naujais pagrindais tvarkomi viešojo ūkio centrai. Tokiais centrais buvo laisvi miestai. Miestai, Romos Kūrijos remiami, rengia dirvą naujai pasaulio ūkio santvarkai, kurioje vyraus nebe prievarta, bet laisvė, kurioje žmonės laisvai susitardami mainykaus pinigais įvertinamais daiktais bei patarnavimais. Anglų ir Prancūzų valdovai, sutvarkę savo valstybinį ūkį naujais kapitalistiniais pagrindais, sueina į artimesnius ryšius su ta pačia kapitalizmo dvasia gyvenančiais miestelėnais. Stipri Anglijos ir Prancūzijos centrinė valdžia randa dažnai tvirtos finansinės paramos miestelėnuose, arba, kaip jie anuomet vadinta, trečiajame luome. Priešingai elgiasi kitų Europos kraštų valdovai, kurie, nenuvokdami gyvybinių savo krašto bei savo laiko reikalų, nesirūpina užmegsti artimesnių ryšių su naujai kylančiu trečiuoju luomu ir vis dar užsispyrę laikosi senų feodalinių finansų tvarkymo formų, nors tos formos visai nebeatitiko naujų, besikuriančių, ir senų, merdėjančių, krašto ekonominių pajėgų santykiavimo.

3. ARABŲ FINANSŲ ŪKIS IR FINANSŲ MOKSLAS

Bizantijos finansų biurokratija, tiesa, užmušė Augusto laikų Romos finansų administracijos dvasią, bet vis gi išlaikė senobinės sklandžios finansų organizacijos principą. Gerus tos technikos

privalumus pastebi, susidūrę su Bizantijos finansų administracija, arabai. Arabai pasisavina, kas buvo gero bizantiečių sistemoje, papildo persų finansų administracijos pradmenimis ir sukuria aniems laikams visai tobulą finansų sistemą bei organizaciją.

Arabų pastangos tikslingai sutvarkyti valdomų kraštų finansų reikalus duoda naują stiprų akstiną ir teoretinėms finansų studijoms. Arabams tenka garbė būti pirmaisiais finansų teoretikais, kurie savo mokslinius išvadžiojimus pagrindė kasdieninio konkretaus gyvenimo stebėjimu, atseit, įvedė indukcijos metodą į finansų mokslą. Tuo keliu, atrodo, bene pirmasis bus nuėjęs arabas Ibn Kordabeh, kuris apie 838 m. parašė veikalą apie pašto kelius ir arabų valdomus kraštus. Ta proga jis suteikia ir svarbių žinių apie arabų mokesčių sistemą. Apie 948–9 metus Mahometo tikybą priėmęs krikščionis Kodama patiekia mums platų arabų finansų aparato aprašymą ir arabų valdomų žemių mokesčius. XIV amžiuje arabų mokslininkas ir aukštas jų administracijos valdininkas Ibn Khaldun ne tik supažindina mus su faktiška arabų finansų sistema, bet dar mėgina kelti ir grynai teoretinius finansų mokslo klausimus. Savo išvadžiojimus Khaldun stengiasi paremti ne tiek atitrauktais, deduktyviniais samprotavimais, kiek istorijos faktais ir kasdieninio praktinio gyvenimo patyrimais. Jis stengiasi nustatyti tuos veiksnius, kurie lemia teigiamą civilizacijos raidą ir gerą valstybinio gyvenimo santvarką. Khaldun sako, kad bet kurios valdžios galia bei pajėgumas priklauso nuo gerai organizuotos kariuomenės ir tikslingai sutvarkytų finansų. Ibn Khaldun bus pirmasis tikrai rimtas viduramžių finansų teoretikas, parėmęs savo teorijas konkretaus viešojo ūkio studijomis.

4. FINANSŲ ŪKIO IR FINANSŲ MOKSLO ISTORIJA ANTRAME VIDURAMŽIŲ PERIODE (1250—1500)

Vienuoliktojo amžiaus pabaigoje pirmieji kryžiaus karų trimitų aidai pradeda skelbti naujos ateinančios gadynės aušrinę. Kryžiaus karų išjudintas gyvenimas gaivina senus apleistus miestus, kuria naujus prekybos ir amatų centrus. Stiprėjąs miestų ūkis ima pamažu griauti feodalinę žemės ūkiu pagrįstą organizaciją, kurios plyšiai pradeda rodytis visose privatinio ir viešojo ūkio srityse. Dabar šalia viešpatavusio žemės ūkio ima kilti nauja savarankiška ūkio šaka — prekyba. Judri prekyba kuria įvairius miestų amatus ir smulkiąją namų pramonę. Tos jaunos ūkio šakos nežino senų, žemės ūkyje susidariusių, tradicijų ir todėl pradeda tvarkyti ūkiškus žmonių santykius naujais pradmenimis, naujais pagrindais. Miestų žmonės, nežinodami baudžiavos santykių, laisvai tarp savęs susitarę, mainykauja pinigais įvertinamais

gaminiais bei patarnavimais. Tie visi nauji laisvos ūkiškos sutarties pradmens pamažu ima virsti viso šalies ūkio ir visos krašto visuomenės gyvenimo pagrindais. Dabar atsiranda naujas visuomeninių žmonių santykių ryšys — pinigai. Tie pinigai ima kas kart labiau šalinti senąjį ūkišką feodalinės organizacijos ryšį — žemę. Tasai naujas ūkiškų žmonių santykių ryšys, mokėjimas pinigais, pamažu paverčia buvusį poną darbdaviu, buvusį baudžiauninką ar tarną laisvu darbininku, darbėmiu. Naturalus ūkis pradeda užleisti savo vietą pinigų ūkiui. Pinigai, kaskart labiau įsigalėdami ūkyje, ima kurti kapitalą, atseit, tas vertybes, kurios gimdo naujas vertybes. Kapitalas, įleisdamas kas kart gilesnes šaknis į krašto ūkį, ima dabar iš vidaus sprogdinti feodalinę ūkio organizaciją. Pirmiausia kapitalas užvaldo prekybą, vėliau amatus ir pagaliau ima skverbtis į patį žemės ūkį. Kapitalas pradeda pamažu keisti visą pasaulio ūkio tvarką ir tuo pačiu tiesti naujus visuomeninio, kultūrinio ir politinio gyvenimo pagrindus. Feodalinė organizacija ima pamažu merdėti, o jos vietoje pradeda kilti kapitalistinė ūkio santvarka. Tose galingose žemės ir kapitalo, feodalizmo ir kapitalizmo, rungtynėse tryliktojo šimtmečio vidurys sudaro svarbų etapą, kai palūžta feodalizmo jėgos ir pradeda kaskart labiau aiškėti galutinis kapitalizmo laimėjimas.

Dabar pinigais apmokama, techniškai išlavinta valdininkija pradeda pakeisti paveldėtine žeme atlyginamą feodalų finansų administraciją. Pinigais apmokami profesionalai kariai užima žeme apdovanojamų vasalų, ricerių vietas. Tradicinės feodalų teisės vietą užima romėnų teisė, kuri labiau atitiko kilnojamųjų turtų, tai gi ir kapitalų, reikalus, kurie, palyginti su nekilnojamais, ypač žemais turtais, kas kart labiau skverbėsi į pirmąsias ekonominio ir politinio gyvenimo vietas. Dabar nusikratęs feodalinės teisės pančių jaunas kapitalizmas laisvai globoja bei ugdo miestų prekybą, amatus ir kelia ekonominę bei politinę miestų reikšmę. Kapitalizmo globoje pralobę miestelėnai priverčia ir krašto valdovus remti miesto interesus. Tie miestelėnai greitai pasidaro reikalingiausiu valdovui luomu, nes šis luomas ne tik nešė krašto mokesčių naštos didumą, bet dar ne kartą pajėgdavo tiekti ir stambias paskolas pačiam iždui. Miestai pradeda užimti pirmąsias krašto ūkio pozicijas, kurias seniau laikė savo rankose žemės savininkai, feodalai. Ta nauja, kapitalizmo sukurta, psichologinė žmonių nuotaika ima iš ūkio srities kas kart labiau skverbtis į visas kitas žmonių gyvenimo sritis, ji persimeta iš ekonominio į grynai idėjinį žmonių gyvenimą.

Pagal tą naują, jau kapitalizmo pagrindais besikuriančią pasaulio ūkio struktūrą, vystosi ir šio periodo finansinės sistemos ir finansų administracijos sutvarkymas. Pirmiausia, pakeitus žeme

atlyginamą valstybės aparatą pinigais apmokamais valdininkais, iždas tuojau pajuto didelį lėšų trūkumą tų valdininkų išlaikymui. Dabar jau jokiu būdu nebegalima padengti valstybės išlaidų vien valdovo domenų pajamomis. Visiems pradeda aiškėti pastovių, tikslingai organizuotų, mokesčių reikalas. Kai buvo pradėta mokesčius rinkti, teko įtraukti jų tvarkymui į darbą ir pačius krašto gyventojus. Kurie gyventojų sluoksniai ir kokiomis teisėmis dalyvavo mokesčių tvarkyme, tas priklausė nuo ekonominių bei politinių kiekvieno krašto jėgų santykiavimo. Lemiamos anų laikų ekonominės bei politinės jėgos buvo karalius, magnatai arba didžiūnai, riceriai arba dvarininkai, dvasiškija ir jau daugely kraštų miestelėnai. Sodiečiai ir antrame viduramžių perijode vis dar nebuvo valdymo subjektais, bet tik valdymo objektais. Didžiausi vis labiau įsigalinčio valdovo autoriteto priešai buvo magnatai.

Anglų magnatai, aršiai kovodami su karaliais, antroje XIII a. pusėje išgauna teisę vieni, susirinkę lordų rūmuose, ir drauge su bajorais ir miestiečiais žemuosiuose rūmuose, skirti visam kraštui mokesčius ir prižiūrėti karaliaus daromas išlaidas. Ta mintis, kad valdiniai turi teisę tikrinti renkamus mokesčius ir karaliaus daromas išlaidas, persimeta iš britų salų į Europos kontinentą. Čia tokios valdinių kontrolės mintis randa ne tik gyventojų pritarimą, bet kai kur mėginama ją net įgyvendinti. Tas, tartum, naujas, iš Anglijos atėjęs, nuostatas kontroliuoti viešojo ūkio išlaidas ir pajamas, randa sau pateisinimo ir senose feodalinių laikų tradicijose. Pasirodo, kad dar pirmaisiais viduramžių laikais žymesni dvasiniai ir pasauliniai ponai svarbesniais atsitikimais rinkdavosi valdovo rūmuose tam, kad padėtų jam savo patarimais. Tie patys ponai svarstė drauge su valdovais ir mokesčių reikalus. Jų balsas įvairiuose kraštuose turėjo įvairios, nevienodos reikšmės. Kai kurių kraštų ponai turėjo teisę tik atmesti ar priimti valdovų siūlomus mokesčius, kitų kraštų, palyginti, savarankiškai, pagal faktinus krašto reikalus, skirdavo mokesčius. Dar kitų kraštų ponai dalyvauja ne tik mokesčių rinkime, bet ir daromų išlaidų tvarkyme. Dabar ateinančios iš Anglijos naujos politinės idėjos atgaivina tas senas Europos kontinento tradicijas. Tiesa, tarp Anglijos praktikos ir Europos kontinento tradicijų, buvo ne mažas skirtumas. Anglijos pasauliniai ir dvasiniai ponai moka drauge su kitais gyventojais tuos mokesčius, kuriuos savo susirinkimuose užkrauna visam kraštui.

Europos kontinento aristokratai ir aukštieji dvasiškiai, kraudami kitiems mokesčius, atsisako juos drauge su kitais mokėti patys ne tik tuo motyvu, kad ponai veltui tiekia kraštui savo kraują, kunigai savo maldas (vėlesniais viduramžiais dvasiškija nebekalba apie dalijamus vargšams turtus, bet tik apie tiekiamas maldas), bet ir dėl to, kad, rinkdami karaliui savo žemėse

mokesčius, jie mažiau begauną iš žmonių savo reikalams. Sutikdami valdovui išrinkti reikalingus mokesčius, ponai, paprastai, išsidera ir sau įvairių ekonominių bei politinių privilegijų, dažniausiai dar vis tebemiegančios socialinės jėgos, atseit, sodiečių sąskaiton.

Šiame periode valdovo ir ponų rungtynėse mokesčių reikalais aiškią ir tvirtą poziciją užima miestai, kurių gyventojai iškovojo sau teisę dalyvauti bajorų ir dvasiškių luomų susirinkimuose. Miestų atstovai, dalyvaudami su ponais ir dvasiškiais mokesčių nustatyme, gerai žinojo, kad nuskirtus mokesčius turės ir patys mokėti. Miestelėnai, laimėję kovas su savo grafais ir įsigiję politinio savarankumo, pradeda jausti, kad jie patys save valdo, kad jie valdo ne kieno kito, bet tik savo pačių naudai. Miestuose dabar naujai gimsta šviesių klasinio pasaulio laikų „res publica", atseit, viešasis visų piliečių reikalas, viešasis ūkis.

Tos naujos ekonominės ir politinės miestų gyvenimo sąlygos ir nulėmė, kad miestai pirmiausia įkūrė pirklišką, taupų viešojo skatiko valdymą, kad miestai anksčiausia įgyvendino visuotinę, pagal mokėtojo turtus atliekamą, mokesčių prievolę, kad miestai pirmieji atgaivino tikrąjį senobinio pasaulio viešąjį kreditą. Tie patys miestai, norėdami nusikratyti valdovo mokesčių rinkėjais, dažnai iš karto įneša iždui visą priklausomą mokesčių sumą, kuri vėliau, pagal kiekvieno mokėtojo pajėgumą, išdėstoma visiems gyventojams. Miestai nežino jokių mokestinių privilegijų, nes čia kiekvienas moka pagal savo išgales ir visi gerai supranta, kad, jei vienas nieko nemokės, tai kitiems teks nešti didesnę, sunkesnę mokesčių naštą. Pirkliškai nusiteikę miestelėnai pirmieji pradeda žiūrėti, kad niekam nebūtų užkrauta nepakeliama mokesčių našta, nes tokia našta pakirstų ūkišką mokėtojo būtį ir jo mokesčius turėtų prisiimti kiti gyventojai. Tokiu būdu miestams tenka garbė pirmiesiems išvystyti horizontališkai ir vertikališkai mokesčių naštos paskirstymą, kitais žodžiais tariant, miestai pirmieji įgyvendino tą moderninės finansų organizacijos pradmenį, kad mokesčius moka be jokių išimčių visi piliečiai ir kad kiekvienas pilietis moka pagal savo gaunamas pajamas ir turimus turtus, arba, kaip šiandiena sakoma, pagal savo ū k i š k ą p a j ė g u m ą.

Kai ir šiame periode sodžiuje tebeveikia marga, jokia vieninga mintimi nepagrįsta, praėjusiųjų laikų mokesčių sistema, tai miestai sukuria tikslingai sutvarkytą mokesčių sistemą, kurioje randa tinkamos vietos, beveik, visų moderninių mokesčių užuomazgos. Ta nauja moderninė mokesčių santvarka greitai įtikina miestiečius, kad mokesčiai nėra visai kažkoks nepaprastas visuomeninio gyvenimo reiškinys, kaip kad manė feodalai, bet paprastas, neišvengiamas kasdieninio gyvenimo reikalas. Nauja

miestų mokesčių sistema sukuria ir pigų viešąjį miestų kreditą, nes miestai sugeba laiduoti savo paskolas pastoviomis mokesčių pajamomis. Pigus kreditas paskatina miestus atgaivinti ir senojo klasinio pasaulio negrąžinamas paskolas, atseit, rentas.

Kai miestuose privatinis ir viešasis ūkis sutartinai dirba, padavę vienas kitam rankas, karaliai dar vis tebekovoja su nenorinčiais mokesčių mokėti privilegijuotais luomais. Feodalai vis dar negali suprasti, kad mokesčiai yra paprastas, normalus gyvenimo reikalas. Nukamuoti tų nuolatinių kovų dėl mokesčių, valdovai pradeda griebtis visų priemonių, kad nusikratytų finansinės ponų globos. Pirmiesiems pasiseka Prancūzų karaliams įgyvendinti pastovius mokesčius, kuriems nebuvo reikalingas ponų pritarimas. Taip Prancūzų karaliai, gavę vieną kartą luomų atstovų sutikimą imti, teisinių dokumentų išdavimo proga, rinkliavų mokesčius ir dėti vartojimo dalykams akcizus, renka ir toliau tuos mokesčius, nebeprašydami naujo luomų atstovų sutikimo. Tuo pačiu keliu Prancūzų karaliai pavertė pastoviu mokesčiu karo laikams įvestą neprivilegijuotų luomų turtų mokestį „taille" lot. talonium, kuris susilaukė net Didžiosios Revoliucijos laikų.

Nauja šio periodo finansų politikos linkmė ir tos naujos finansų politikos sukurta viešojo ūkio struktūra, pasireiškė, rado atbalsio ir tų laikų literatūroje.

Didis Aristotelio komentatorius ir didžiausias krikščionijos filosofas Tomas iš Akvino (1226—1274) savo teologijos, filosofijos ir politikos raštuose jau iškelia vieną kitą finansinį klausimą. Tomas skelbia, kad ne tik paprasti visuomenės nariai, bet ir patys valdovai turi tarnauti visuomenės gerovei. Tiktai tais visuomenės gerovės sumetimais žmonės ir duoda valdovams reikalingas krašto valdymui lėšas. Tomas, pagal pasikeitusią ūkio struktūrą, laiko teisėtais valdovo pajamų šaltiniais ne tik domenas, bet ir mokesčius. Mokesčius Tomas mėgina teisinti ne tik viešaisiais krašto reikalais, bet ir gyventojų prievole atsiteisti valdovui už valdymo rūpesčius, atseit, moderniniu finansų terminu, Tomas pateisina mokesčius ekvivalencijos pradmeniu. Mokesčiai, mano Tomas, nėra vien asmeninis valdovo reikalas, bet visuomeninės gerovės reikalavimas. Valdovas nusikalsta, jei renka mokesčius ne žmonių gerovės sumetimais. Tokios Tomo nuomonės buvo aniems laikams tiesiog revoliucinės. Jos buvo ne tik skirtingos, bet tiesiog priešingos viduramžių valdovų ir feodalų pažiūroms.

Visai kitais keliais eidamas, panašias mintis skelbia, beveik, du šimtu metų po Tomo gyvenęs, anglas Sir John Fortescue (1394—1476). Fortescue pažiūromis, ne liaudis, bet magnatai yra pavojingi karaliaus valdžiai. Karalius turi rūpintis, kad liaudis

būtų turtinga, nes ji neša didžiausią mokesčių naštos dalį. Didžiausia, kokia gali ištikti karalių nelaimė, tai tapti vieną gražią dieną elgetų karaliumi. Toks įvykis turėtų liūdnų ne tik finansinių, bet ir politinių pasekų. Badas ir teisingumo laužymas — tai du pavojingiausi revoliucionieriai, bet vis gi pavojingesnis esąs badas. Pasiturį ir sotūs žmonės lengviau dovanoja karaliams net jų daromas neteisybes. Fortescue giria ir didžiuojasi Anglijos valdymo sistema, nes Anglijos karalius valdo kraštą tokiu būdu, kuriam pritaria ir luomų atstovai. Jis renkąs tik tokius mokesčius, kuriems nesipriešina krašto gyventojai. Tokioje anglų finansų politikoje ir glūdįs anglų tautos politinės ir finansinės galios pagrindas.

Italija, kurios turtingos miestų resbuplikos anksčiausia sukuria tikrai demokratinę, moderninę finansų santvarką, duoda ir pirmuosius Krikščioniškos Europos finansų rašytojus, kurie, remdamies naujais gyvenimo patyrimais, imasi svarstyti viešojo ūkio klausimus. Tarp tų rašytojų pirmoji vieta tenka Neapolio karaliaus finansinių reikalų vedėjui Diomedui Caraffa'i († 1487). Savo veikalo „De regis et boni principis officio", IV dalį Caraffa paveda grynai finansiniams klausimams. Caraffa rūpinasi ne tik naujai pamatuoti Tomo iš Akvino mintis jau gyvenimo patyrimu įgytais duomenimis, bet ir plačiai nagrinėja to paties gyvenimo iškeltus viešojo ūkio klausimus. Valstybės išlaidas Caraffa skirsto trimis rūšimis: krašto gynimas, valdovo aprūpinimas ir ypatingi krašto reikalai. Caraffa siūlo dar taikos metais krauti karui pinigus, kurti, taip vadinamus, karo fondus. Visai teisingai Caraffa pasisako prieš išvežamuosius muitus, kurie ne tik trukdo prekybą, bet ir stabdo teigiamą krašto ūkio raidą. Tais pačiais sumetimais jis peikia ir tokius iždo pajamų šaltinius, kaip priverstinos paskolos, turtų konfiskacijos ir monetų bloginimas. Domenos vis dar tebėra Caraffai paprastas normalus pajamų šaltinis, o mokesčiai laikomi nepaprastomis pajamomis. Bet tuo pačiu metu Caraffa jau visai teisingai reikalauja taip tvarkyti mokesčius, kad jie neardytų privatinių ūkių, kad jie negriautų ūkiško mokėtojų pajėgumo. Pagal tą ūkišką pajėgumą ir turi būti paskirstyta tarp krašto gyventojų mokesčių našta.

Vokiečiai šiame periode nedavė teoretinių finansų studijų ir tik savo užsilikusiais finansiniais dokumentais turi svarbos finansų istorijai. Tų dokumentų tarpe svarbi vieta tenka kryžiuočių viešojo ūkio sąskaitybos raštams. Kryžiuočiai, matyt, tvarkė savo finansus ne tik arabų, bet ir Romos Kūrijos, gal būt net ir Templininkų ordino, pavyzdžiais bei patyrimais. Be abejo, ir gražioje, Vytauto Didžiojo sukurtoje, mūsų finansų organizacijoje yra ne vienas kryžiuočių finansinio meno pėdsakas.

5. FINANSŲ ŪKIS NAUJAISIAIS LAIKAIS (1500—1800)

XV šimtmečio pabaiga ir XVI šimtmečio pradžia pradeda Europos ūkio bei finansų istorijoje naują epochą. Tuo metu įvykusios stambios tautinio ir valstybinio Europos ūkio atmainos eina dviem linkmėm: a. tarptautinio ūkio santykių pakeitimo linkme; b. tautinio ūkio naujais pagrindais organizavimo linkme. Šiam periode tarptautinio susisiekimo centras persikelia iš Apeninų į Pirenėjų pusiausalį, iš Italijos į Ispaniją. Dabar Konstantinopolio, Venecijos, Florencijos, Genujos ir Romos vietą užima Lissabona, Sevilla, vėliau Antverpenas, Amsterdamas ir, pagaliau, Londonas. Dabar Juodosios ir Viduržemio jūros ima tuštėti. Atlantiko pajūrys virsta viso pasaulio ekonominio ir politinio gyvenimo centru. Tų didelių ekonominių ir politinių atmainų priežasties tenka ieškoti Amerikos ir naujų kelių į Ostindiją atradime ir galutiniame kryžiaus karų pralaimėjime.

Beveik tokio pat didelio masto atmainas matome tuo metu ir tautinio ūkio organizacijoje. Tos atmainos, galima sakyti, ir sukūrė moderninį, mūsų dienų prasme, tautinį ūkį. Viduramžių laikais buvo paskirų, dažnai niekieno nepriklausomų, ponų valdomos žemės ir mažiau ar daugiau laisvi miestai. Tiems ponams ir tiems miestams pirmininkavo „viso krašto ponas". Tokio „pirmininko" žinioje esančios sritys, tiesa, juridiškai sudarydavo vieną tautinį ūkį, bet faktiškai kiekvienas miestas, kiekvienas ponas visais savo ūkio žygiais, visa savo ūkio politika buvo visai nepriklausomi „krašto pono" valios. Krašto ponas nebuvo mūsų dienų prasme krašto valdovas. Viduramžiai nežino tautinės prekybos, tuomet matome paskirų miestų pirklius ir tų pirklių varomą prekybą. Viduramžiai neturi tautinės pramonės, o tik paskirų miestų bei sričių pramonę ir amatus. Tokiomis sąlygomis, jei valstybė ir turėjo kokią savarankišką ūkio politiką, tai nebent tą, kad aprūpintų gyventojus maistu. Naujaisiais laikais krašto valdovai, tęsdami dar viduramžiais pradėtas su feodalais kovas, stengiasi praplėsti savo ūkio politikos ribas ir sukurti vieną vieningą krašto ūkio politiką, be kurios neįmanomas, tikra žodžio prasme, nei tautinis, nei valstybinis ūkis. Miestų padedami valdovai laimi kovas su feodalais, galutinai palaužia jų galybę ir tuo būdu sukuria moderninį tautinį ūkį ir drauge su juo moderninę tautinę valstybę. Tasai tautinis ūkis virsta valstybės finansų pagrindu ir todėl valdovas jau vien finansiniais sumetimais deda visas pastangas, kad kas kart labiau išvystytų ir sustiprintų to tautinio ūkio organizaciją. Tuo pačiu metu įvykusi didelė karo technikos ir kariuomenės organizacijos revoliucija pareikalauja iš iždo didelių lėšų. Dabar ricerių būrius pakeičia pinigais apmokami, ugniniu ginklu apginkluoti pėstininkai ir artileristai.

Dabar feodalų patarnavimai valdovui nustojo senobinės reikšmės. Feodalai nebepajėgia duoti valdovui nei kareivių, nei pinigų. Dabar pinigus duoda valdovui miestai, kareivius sodžiai. Miestai ir sodžiai virsta valstybės parama. Miestai duoda valstybei pinigus ne tik mokesčiais, bet ir stambiomis paskolomis. Moderninė tautinė valstybė susirūpinusi gauti kuo didžiausių pajamų, dažnai prasilenkdama su bet kuriais žmoniškumo idealais, ne tiek besirūpina gyvu, ūkininkaujančiu žmogumi, kiek pačiu tautos ūkiu, kaip fisko pajamų šaltiniu.

Drauge su pasikeitusia naujaisiais laikais ekonomine ir politinė pasaulio struktūra keičiasi ir visa finansų organizacija. Naujųjų laikų finansų sistema ir finansų administracijos sutvarkymas yra persisunkę ėjusių, iš dalies dar ir dabar tebeeinančių, valdovo ir feodalų finansinių kovų idėjomis. Pirmiausia, valdovai rūpinasi, kiek galima, išvystyti paskolų ėmimą, nes paskoloms nebuvo reikalingas luomų atstovų sutikimas. Deja, paskolas reikėjo vieną kartą grąžinti. Jų grąžinimui buvo reikailngi pinigai, pinigus buvo galima gauti tik mokesčiais, o mokesčiams bent juridiškai reikėjo gauti luomų pritarimą. Kai buvo paskolos imamos be luomų sutikimo, tai luomų atstovai griežtai priešindavosi naujiems mokesčiams, kuriais turėjo būti apmokamos paskolos. Valdovai ir sulaužę ponų galybę, vis gi paliko jiems ne tik senąsias privilegijas nemokėti jokių mokesčių, bet dar ir rūpinosi kuo mažiausia rinkti tokius mokesčius, kuriems, senomis tradicijomis, buvo reikalingas luomų pritarimas. Teko ieškoti naujų pajamų šaltinių ir didinti tas pajamas, kurios nebuvo reikalingos ponų sutikimo.

Plačią dirvą naujų pajamų šaltiniams davė pirmiausia r e g a l i j o s, — pačia suverenumo sąvoka pagrįstos valdovo teisės, arba, kaip anuomet sakyta, valdovo kauluose glūdinčios teisės. Tokių teisių valdovo juristai surasdavo ištisą virtinę. Veikusių įvairiuose kraštuose regalijų skaičius viršija 200. Regalijomis buvo laikoma ne tik monetų gamyba, kasyklų eksploatacija, gintaro rinkimas ar kasimas, bet ir kaminų valymas, skudurų supirkinėjimas ar sniego valymas ir ledo prekyba (Neapolyje).

Be regalijų svarbų šiame periode pajamų šaltinį sudarė t. v. r i n k l i a v o s. Tai buvo mokesčiai imami tam tikrų valdžios organų patarnavimų proga. Tuo tarpu valdžios juristai aiškino, kad tai nėsą mokesčiai, bet tik atsiteisimas valdžiai už teikiamus patarnavimus.

Pagaliau, didžiausias dėmesys kreipiamas muitams ir akcizams, kurių tarifai pakeliami iki kraštutinio galimumo ribų. Akcizai ir muitai pasirodo ne tik labai lengvai išrenkami, bet ir labai našūs, atseit, duodą iždui, palyginti, didelių pajamų. Didindami tas pajamas, kurios niekuomet nebuvo reikalingos ponų

sutikimo, valdovai gerina savo domenų ūkį. Tuo tikslu jie intensyviškiau ūkininkauja savo dvaruose, arba tuos dvarus išnuomoja ir tikslingiau ima eksploatuoti savo domenų miškus. Pagaliau, protestantiškų kraštų valdovai padidino savo pajamas bažnytinių turtų konfiskacijomis.

Tomis visomis priemonėmis sustiprinę savo ekonominę padėtį, valdovai, jau nieko nežiūrėdami, ima visai savarankiškai valdyti savo kraštus ir rinkti iš sodiečių ir miestelėnų visus mokesčius be jokio ponų sutikimo. Tokiam naujųjų laikų absoliutizmui pirmieji pramynė kelius prancūzų ir ispanų karaliai. Jų pavyzdžiu seka ne tik žymi Vakarų Europos dalis, bet ir tolimos Maskolijos carai. Tose valdovų rungtynėse su ponais, feodalai atlaikė savo senas pozicijas Šveicarijoje, Olandijoje, Lenkijoje, Lietuvoje ir kai kuriose vokiečių valstybėlėse.

Nors šio periodo absoliutūs valdovai ir sugebėjo suprasti, arba net ir iškelti aikštėn fizinio darbo vertę bei garbę, nors ir mėgino kai kur pagerinti ekonominę sodiečių ir vargingesniųjų miestelėnų būtį, tačiau palikdami mokestines laisves ponams ir dvasiškiams, neliesdami finansinės miestų autonomijos, visą padidėjusių mokesčių naštos sunkumą suvertė sodžiaus gyventojams. Naujieji laikai, tai didžiausio sodiečių skurdo bei pavergimo laikai. Tą sodiečių skurdą ir pavergimą sudarė ne tik padidėjusių mokesčių našta, bet ir plėšri, nepasotinama jauno kapitalizmo dvasia, kuria persisunkę ponai stengėsi, kaip beįmanydami, išspausti iš savo baudžiauninkų kuo didžiausius turtus. Niekas nepajėgė teisingiau nupiešti fisko organų ir ponų sauvalės nukamuoto sodiečio padėties, kaip tas bešališkas, panaudojęs ir istorijos faktų tyrinėjimui tikslų gamtos mokslų metodą „Les origines de la France contemporaine" autorius Ippolitas Taine. Taine nupasakoja, kaip ponai ir kunigai nemoka jokių mokesčių, o kaip įvairių įvairiausių mokesčių našta slegia miestų ir sodžių gyventojus. Taine įrodinėja, kad stambesniojo sodiečio ūkio mokesčiai praryja didesnę viso uždarbio dalį, kad mažesniame ūkyje tie patys mokesčiai paima visą, ką savo kruvinu darbu vargšas ūkininkas pagamina. Tokiu kruvinu žmonių prakaitu surinkti žmonių pinigai buvo be jokių rūpesčių eikvojami sauvaliaujančių karalių, išdykusių karalienių ir galingų karaliaus metresų. Užsiliko mūsų laikams nemaža valdiškų ir pusiau valdiškų dokumentų, kurie piešia tą baisų, iki tol negirdėtą, Prancūzijos sodiečio skurdą.

Ne tik Prancūzijos, bet ir kitų Europos kontinento kraštų valdovai vis dar tebetvarko mokesčius feodalizmo pagrindais, atseit, teikdami įvairių mokesčių lengvatų ponams ir kunigams ir suversdami mokesčių naštos didumą ir taip jau baudžiavos nukamuotoms sodiečių nugaroms. Sodiečiai, nebepakeldami savo

mokesčių ir prievolių naštos, jau nuo XV šimtmečio pabaigos pradeda daryti sukilimus. Tie visi sukilimai būdavo, paprastai, žiauriausiomis priemonėmis numalšinami.

Visai kitais keliais eina tuo metu Anglijos viešojo ūkio gyvenimas. Tiesa, ir Anglijoje XVI ir XVII šimtmetyje absoliutizmas daro pastangų įsitvirtinti, bet nepajėgė panaikinti parlamento. Tiesa, tais laikais ir Anglijos karalių valdžia buvo žymiai padidėjusi, nes Tudorų dinastijos valdovai (1485—1603), beveik, kad visuomet išeina savo asmeninėmis pajamomis ir todėl labai retai tesikreipia į parlamentą, prašydami leisti rinkti mokesčius. Padėtis griežtai pasikeičia, kai Anglijos likimo vairą paima į savo rankas Stuartų dinastija (1613—1688), kurios karaliai, pamėgdžiodami prancūzus, nori visai savarankiškai valdyti kraštą. Tenkindami savo didybės užgaidas, Stuartai greitai ištuština iždo skrynias. Dabar Stuartai prašo parlamento mokesčiams rinkti leidimo, bet parlamentas atmeta jų prašymą. Karalius ima rinkti mokesčius sauvališkai, be parlamento sutikimo.

Prasideda žinomos sosto ir parlamento kovos, kurios baigėsi parlamento laimėjimu. Karolis I, tautos teismo pasmerktas, žūva nuo budelio rankos. Jokūbas II 1688 m. apleidžia Angliją. Jo įpėdinis Wilhelmas III prisiekia netrukdyti parlamentui kontroliuoti krašto išlaidas ir pajamas ir nevartoti kariuomenės prieš tautos norą. Tuo būdu, kovodami proto, valios ir plieno ginklais, septynioliktojo amžiaus pabaigos anglai pasiėmė į savo rankas savojo krašto likimą. Bet, žinoma, klystų tas, kas manytų, kad anglai jau tuomet įgyvendino savo viešajame ūkyje grynai demokratinius principus. XVII amžiuje Anglijos viešojo ūkio vairą paėmė tik stambūs žemės savininkai. Tasai oligarchų parlamentas vysto ir plečia dar Cromvell'io įvestus akcizus ir, sekdamas senomis Tudorų tradicijomis, remia ne tik žemės ūkį, bet ir krašto pramonę bei prekybą. Nors dabar dar ne visi anglai dalyvauja lygiomis teisėmis viešojo ūkio tvarkyme, bet visi yra saugojami nuo administracijos sauvalės, visi yra lygūs prieš įstatymus, visi turi asmens, žodžio ir įsitikinimų laisvę. Nors valdžią ir laiko savo rankose stambūs dvarininkai, agrarai, bet jie valdo kraštą ne viduramžių feodalų, o naujųjų laikų miestelėnų idealais, kurie nežino ir mokesčių naštos paskirstyme sūnų ir posūnių.

6. NAUJŲJŲ LAIKŲ FINANSŲ TEORIJOS

Dideli naujųjų laikų viešojo ūkio sunkumai duoda smarkų akstiną ir naujoms teoretinėms finansų mokslo studijoms. Gabesni, kilnesni žmonės pastebi, kad viešasis ūkis taip toliau šeimininkauti negali, jei nenori pražudyti tautos nepriklausomybę.

Pradėta ieškoti tautą užklupusio finansinio skurdo priežasčių ir nurodinėti priemonių tam skurdui pašalinti. Bet ne vien finansiniai ir ekonominiai veiksniai žadino teoretines finansų studijas, veikė čia ir kapitalistinio ūkio įsigalėjimas, ir politinio gyvenimo persitvarkymas, ir moderninių, jau patyrimu pagrįstų, mokslų atsiradimas, naujas savarankiškos teologijos bei nepriklausomos filosofijos išsivystymas. Naujaisiais laikais atsiranda, palyginti, skaitlingi finansų teoretikai, kurie ne tik stengiasi įvesti į finansų klausimų svarstymą sociališkai politinius veiksnius, bet ir naudoti finansų klausimų sprendimui kasdieninio gyvenimo patyrimus.

Pirmiausia, Florencijos istorikas, politikas ir diplomatas Guicciardini (1483—1540) siūlo mokesčiais švelninti nelygų tarp žmonių turtų paskirstymą. Guicciardini bene pirmasis iškelia progresinės mokesčių sistemos naudingumą ir mėgina ją pateisinti sociališkai politiniais sumetimais. Deja, tas pats Guicciardini siūlo druskos ir miltų akcizus, kurie kaip tik turėjo prislėgti vargingesniuosius gyventojų sluoksnius. Kitas florentietis Macchiavelli (1480—1540) svarsto finansų klausimus armijos reikalų šviesoje. Macchiavelli'ui finansai — tai nervus belli, karo nervai. Macchiavelli supranta turtų ir sutvarkytų finansų reikšmę krašto nepriklausomybei. Jis siūlo sudaryti žemės katastrą ir pagal ją teisingai paskirstyti žemės mokesčius. Macchiavelli reiškia palankumo bendram turtų mokesčiui, kuris būtų paskirstomas pagal ūkišką mokėtojų pajėgumą.

Bet žymiausis XVI šimtmečio finansų teoretikas bene bus Jean Bodin (1520—1596). Bodin, patekęs į karaliaus nemalonę, pasišalina iš Paryžiaus į Lyon'ą ir tenai 1576 m. išleidžia veikalą „Les six livres de la republique". Tame veikale Bodin, nors atsidėjęs nagrinėja valstybinės teisės problemas, tačiau gana plačiai paliečia ir finansinius klausimus, kuriems paveda ištisą skyrių. Bendros Bodin'o pažiūros rodo dar ne maža feodalinių liekanų, bet jo išvadžiojimai finansų klausimais rodo jau žymią naujųjų laikų įtaką. Bodin dar neskiria paprastų ir nepaprastų pajamų, bet, sekdamas gyvenimu, jau randa 7 iždo pajamų šaltinius: 1. domenos, 2. karo lobis, 3. dovanos, 4. sąjungininkų rinkliavos ir mokesčiai, 5. prekyba, 6. išvežamieji ir įvežamieji muitai, 7. valdinių mokesčiai. Bodin jau skiria valstybės ir asmenines karaliaus žemes. Jis nepataria likviduoti valstybės žemių, nes tokių žemių likvidavimas — tai esąs kelias į diktatūrą ir pilietinių laisvių pražudymą. Kalbėdamas apie prekybą, Bodin nurodo, kaip gerbia prekybą italai ir apgailestauja, kad Prancūzijoje prekyba laikoma negarbingu verslu ne tik karaliams, bet ir šiaip jau bajorams. Bodin visai teisingai primena, kad visi anglai moka mokesčius, kai tuo tarpu prancūzų bajorai, kunigai

ir biurokratai ir mokesčių srityje turi didelių lengvatų. Nurodydamas iždo pajamų šaltinius, Bodin stato mokesčius paskutinėje vietoje, nes juos laiko tik papildomais, ypatingais atvejais naudojamais, iždo resursais. Su mokesčiais, Bodin'o nuomone, reikia elgtis atsargiai, nes jie kiršina valdinius prieš karalių. Bodin'as yra didelis šalininkas akcizų, muitų ir įvairių rinkliavų mokesčių, nes tie mokesčiai mažiausia erzina žmones.

Bodin'o laikais, atseit, XVI šmt. Prancūzijoje gyvenęs dar ir šiandieną mums nežinomas autorius, prisidengęs slapyvarde Froumenteau, rašo veikalą „Le secret des finances de France", kuriame be kita ko nurodo, kad prancūzų kupras slegia sunki mokesčių našta, tačiau iždas neturi iš tų mokesčių atitinkamos naudos, nes daug mokestinių pinigų pakeliui į iždą patenka į valdininkų rankas.

Teoretiškai absoliutinės monarchijos finansų politiką mėgina pamatuoti ir pateisinti italų kunigas Giovanni Botero (1540—1617). Savo veikale „Del la racione de stato, Libri dieci. Venezia. 1589", Botero mėgina nustatyti grynai racionalistinius pagrindais finansų politikos gaires. Jis bene bus pirmasis pradėjęs skirti paprastas ir nepaprastas fisko pajamas ir ta proga iškėlęs anais laikais aktualų iždo atsargos fondo klausimą. Botero visai teisingai nurodo, kad čia pirmiausia reikia išsiaiškinti tokio fondo tikslą. Toks fondas negali būti kuriamas su tautos ūkio žala ir turi būti tam tikro, atitinkamo savo tikslui, didumo. Žemė, Botero nuomone, turi būti apkraunama mokesčiais vien pagal objektyvinius požymius, bet jokiu būdu ne pagal žemės savininko luominę priklausomybę. Tai buvo aniems laikams labai drąsus reikalavimas. Taip pat visai teisingai pastebi Botero, kad daiktinius kilnojamuosius turtus esą patogiau užgriebti akcizais bei muitais ir kitais tarifuotais (netiesioginiais) mokesčiais, negu apdedamaisiais (tiesiogniais) mokesčiais. Jam yra aiški ir valstybinė kredito reikšmė, nors kanonų draudimas imti palūkanas, sudaro jam šiuo atveju sunkumų.

Anglai jau XVII š. ne tik ekonomikos, bet ir finansų moksle pradeda užimti vadovaujamas pozicijas, kuriose bene pirmoji vieta teks Sir William'ui Petty (1623—1687), kuris, kaip teisingai pastebėjo K. Marx, pirmasis padėjo klasinių mokslų pagrindus, nurodė darbo paskirstymo reikšmę, nustatė vertės sąvoką ir svarstė pinigų teorijas. Grynieji finansų klausimai buvo Petty dažniausiai tik pašalinis dalykas, bet vis gi ir finansų moksluose jis išrėžė tokią gilią vagą, kad ja ilgus metus galėjo eiti ekonominė anglų mintis. Savo finansų teorijoms Petty panaudojo be šiaip jau konkretaus gyvenimo reiškinių stebėjimo dar ir, tuomet prieinamus, statistikos duomenis. Be visai teisingų, sveikų minčių pasitaiko pas Petty ir tokių nuomonių, kurioms

šiandieną vargu būtų galima pritarti. Petty atrodo, kad nieko nėra tame blogo, jei valdovai mėto pinigus tuščioms reprezentacijoms, ar savo asmeninėms simpatijoms, nes tie pinigai pasilieką krašte ir dar duoda uždarbio neturtingiesiems žmonėms. Be to, mano Petty, tos visos karališkos reprezentacijos ir viešosios iškilmės duoda tūkstančiams žmonių didesnio malonumo, negu asmeniškai pačiam karaliui, kurį tos visos iškilmės dažniausiai tik vargina. Petty patinka teismo mokesčiai, nes jie yra nesveiko palinkimo bylinėtis apkrovimas, gėrimų akcizai, nes jie varžo girtuokliavimą, loterijų mokesčiai, nes jie yra žmonių kvailumo apdėjimas. Petty susirūpina ir nuolatiniu mokesčių naštos augimu. Jam atrodo, kad valdovų ambicija ir jų klaidinga ūkio politika didina mokesčių naštą. Ta pačia linkme veikia netikusi administracija ir skaitlinga dvasiškija. Daug svarbos teikia Petty ir teisingam mokesčių naštos paskirstymui. Žmonių skriaudos ir turtų valdymo nelygybė — tai svarbiausios naminių karų ir revoliucijų priežastys. Petty smerkia painius Anglijos muitus, prekių įvežimo draudimus, kuriuos siūlo pakeisti protekciniais muitais. Jis griežtai pasisako prieš pagalvinę, kurią, tiesa, nesunku esą išrinkti, bet kuri nesanti teisingas mokestis, nes ima iš vargšo ir turtuolio vienodą sumą. Petty rodo palankumo klasiniam mokesčiui, kurio dydis nustatomas pagal priklausomybę tai ar kitai gyventojų klasei. Pačius mokesčius Petty mėgina pateisinti valstybės teikiama gyventojams globa. Petty nėra asmeninių vartojimo mokesčių šalininkas; jis siūlo pakeisti tuos mokesčius padūme, nes niekas nepajėgs, mano Petty, nuslėpti kaminų. Susirūpina Petty ir finansiniais, atseit, iždo pelno sumetimais steigiamais, monopoliais. Monopoliai jam atrodo yra ne kas kitas, kaip tik teisė sauvališka kaina pardavinėti prekes. Tokios savo pažiūros patvirtinimui Petty nurodo prancūzų druskos monopolį, kuris ima 60 kartų brangiau už druskos svarą, negu tas svaras kainuoja pačiam monopoliui. Būtinų gyvenimui dalykų monopolis, visai teisingai mano Petty, tai tik paslėpta pagalvinė.

Jei Petty teikia daug svarbos tarifuotiems mokesčiams, tai John Locke (1632—1704) energingai stoja už apdedamuosius mokesčius. Locke mano, kad tarifuotieji mokesčiai, paprastai, perkraunami kitiems. Tokius mokesčius agrariniame krašte turi galų gale pakelti ūkininkai. Atrodo, kad Locke bene pirmasis bus mokesčių perkrovimo teoretikas. Tokio mokesčių perkrovimo išvengimui Locke siūlo įgyvendinti vieną vienintelį žemės mokestį. Lockui atrodo, kad toks mokestis visai neapsunkins ūkininkų, nes ir dabar jiems suverčiami, ir tai dar su priedais, viso krašto mokesčiai. Šią Locke'o pažiūrą vėliau pasisavino ir plačiau pamatavo prancūzų fiziokratai.

XVIII a. duoda naują akstiną konkrečių finansinių reiškinių studijoms. Anglus skatina nagrinėti finansinius klausimus ne tik naujai kylančios mokesčių reformos problemos, bet ir viešojo kredito reikalai. Labai svarbi vieta tarp XVIII a. anglų finansų teoretikų priklauso Jonathan'ui Swift'ui (1667—1745). Swift'as nustato žinomą, jo paties vardu pramintą, gyvenimo patyrimu pagrįstą, finansų politikos dėsnį, kuris skelbia, kad mokesčių, ypač tarifuotų mokesčių, pakėlimas nevisuomet padidina iždo pajamas, nes žmonės ima teisėtu ir neteisėtu būdu vengti tokių pakeltų mokesčių. Todėl Swift'as sako, kad mokesčiuose 1 + 1 nevisuomet duoda 2. Swift'as visai teisingai nurodo, jog tam, kad akcizai duotų iždui didelių pajamų, reikia, kad platesni gyventojų sluoksniai būtų pasiturį ir galėtų vartoti akcizuotas prekes. Tenai, kur nedidelis žmonių skaičius varto pinigų milijonus, o milijonai žmonių skurdą kenčia, uždėti net šiaip būtiniems gyvenimui dalykams akcizai nebus niekuomet našūs, nes akcizuotos prekės neturės vartotojų minios. Swift'o pažiūros toli gražu pragyveno jo amžių ir sudarė svarbų įnašą į finansų mokslo lobyną.

Benagrinėdami Anglijos ir kitų kraštų finansinių teorijų kilmę bei jų tolimesnę raidą, negalime nepastebėti vieno fakto, kad ne tik visų kraštų sunki mokesčių našta skatino žmones susirūpinti finansų klausimais, bet, kas dar nuostabiau, kad visų kraštų finansinių teorijų raida ėjo, beveik, vienodais keliais. Taip vartydami finansų teorijų istorijos lapus, lengvai galime pastebėti, kad pirmieji teoretikai tenkinasi vien tik viešojo ūkio pajamų šaltinių išskaičiavimu; vėlyvesnieji jau ima davinėti valdovams patarimų bei nurodymų ar tai pačių valdovų, ar tai platesniųjų gyventojų sluoksnių interesų sumetimais. Ta proga kai kurie kelia ir teisės bei teisingumo idealų reikalavimus mokesčių naštos paskirstyme. Tie teoretikai mato svarbiausią savo darbo uždavinį tame, kad surastų tinkamus pajamų šaltinius, bet labai mažai tegalvoja, kaip turi būti tinkamai sunaudoti mokesčiais surinkti pinigai. Vėlesnioji finansų teoretikų karta ne tik jau ima rūpintis valdovo išlaidomis, bet ir mėgina konkretaus gyvenimo patyrimo pagrindais ieškoti pastovių ryšių tarp paskirų finansinių reiškinių ir net tyrinėti tokių reiškinių priežastis.

Tuo keliu eidami finansų teoretikai nustato tamprius ekonominės krašto raidos, valstybės konstitucijos ir viešojo ūkio struktūros saitus. Jei šiuo atveju finansų teorijos raidoje buvo kokie nukrypimai nuo nurodytų kelių, tai jie buvo pastebimi vokiečių žemėse, kurios gyveno visai savotišku gyvenimu, nes vokiečiai dar nebuvo pajėgę sukurti vienos vieningos tautinės valstybės. Suskaldytas vokiečių žemes vis dar valdė daugiau ar mažiau savarankiški ponai. Tie visi skaitlingi vokiečių žemių

valdovai vis dar gyveno ne tiek mokesčiais, kiek baudžiauninkų dirbamomis savo domenomis. Didesnė Vokietijos dalis ir naujaisiais laikais vis dar tebegyvena feodalizmo tradicijomis, kurios buvo persunkusios ir tų laikų ūkio politiką, žinomą merkantilizmo vardu. Tasai merkantilizmo ir feodalizmo junginys gimdo naują vokiečių finansų teoriją, žinomą kameralizmo vardu (kameralizmas nuo kamera — iždinė). Kameralistai dažniausiai nagrinėja visus finansų klausimus valdovo iždinės, kameros, interesų šviesoje. Atrodo, kad kameralistams rūpėjo ne tiek krašto ūkis, kiek valdovo pajamos. Kameralizmas tai, galima sakyti, valdovo privatinio ūkio mokslas.

Kameralistai gyveno ir veikė Vokietijoje ir Austrijoje XVII ir XVIII amžiuje. Vedamąsias kameralizmo mintis gal ryškiausiai parodo vieno žymesnių kameralistų Wilhelm'o von Schröder'io (1640—1688) veikalo „Fürstliche Schatz und Rentenkammer" (1686 m.) pirmasis lapas, kuriame atvaizduota kerpama avis ir padėtos tokio turinio eilės: „Jei protingo valdovo bandos naudojamos tokiu būdu, tuomet ir tos bandos laimingai gyvena ir valdovas turi vilnų. Valdovas, kurs plėšia drauge su vilna ir avies kailį, ne tik žudo avį, bet ir savo pelno šaltinį. Tas valdovas yra geras, kurs rūpestingai gano savo avis ir kantriai laukia, kol užaugs joms vilnos". Liaudis, mano Schröder'is, neturi domėtis valdovo reikalais ir neturi žinoti, kokius valdovas turi pelnus. Valdovas yra reikalingas didelių pajamų, nes jo svarbiausi ramsčiai — didelė armija ir pilna pinigų skrynia. Schröder'is ne tik mažai kreipia dėmesio į valdovo išlaidas, bet dar mėgina pateisinti ir nereikalingus, valdovo daromus, bet iždo apmokamus, užsimojimus. Schröder'io nuomone, juo daugiau išleidžia karalius, juo geriau žmonėms, nes tuo būdu pinigai greičiau grįžta į liaudį.

Be Schröder'io, žymesniais kameralistais tenka laikyti Kasparą von Klock'ą, Liudviką von Seckendorfą ir Johann'ą Heinrichą Gottlieb'ą von Justi. Klock (1568—1655) pirmasis Vokietijoje iškelia artimus krašto ūkio ir finansų sutvarkymo saitus. Klock visai teisingai pastebi, kad akcizai duoda gerų pajamų Olandijoje, bet vargu ar galima ko gera laukti iš jų Vokietijoje, kur žmonės tebegyvena naturalaus ūkio sąlygomis ir todėl nepajėgia įpirkti akcizuotų prekių. Klock pasisako ir prieš domenas, siūlydamas jas likviduoti, nes privatiniai asmenys produktingiau, negu valstybė, ves dvarų ūkį. Tai jau yra, be abejo, visai moderniškos finansų mokslo pažiūros.

Kitas kameralistas Ludvig v. Seckendorff viso viešojo ūkio centre stato galingo, Dievo malone valdančio, kunigaikščio išmintį. Seckendorfui net privatiniai asmeniniai valdovo rūpesčiai aukščiau stovi, negu visuomeniniai viso krašto reikalai. Pagal

tokį savo nusistatymą Seckendorff ir klasifikuoja visus viešojo ūkio reikalus. Svarbiausias valstybės reikalas, atrodo Seckendorff'ui, yra valdovo rūmų išlaikymas; bent kiek mažesnės reikšmės Seckendorff teikia užsienio politikos reikalams ir valdovo pramogoms. Tiktai po tų visų, dažnai labai abejotinos vertės reikalų, eina kelių tiesimo, tiltų statymo ir bažnyčių aprūpinimo reikalai. Pajamas, pagal jų svarbą viešajam ūkiui, Seckendorff skirsto šiuo būdu: 1. valstybinių žemių pajamos, 2. valstybinių namų ir galvijų pajamos, 3. valstybinių kapitalų pajamos, 4. regalijos (kasyklos, muitai, medžioklė, žvejyba, miškai, pinigų kalimas ir net mokesčiai — tai vis Seckendorff'ui regalijos). Seckendorff aukščiau stato tarifuotus, negu apdedamuosius mokesčius, nes tarifuotieji lengviau išrenkami.

Labiausiai vispusišku kameralistu laikomas Justi (1705 ar 1720—1771). Ir Justi svarbiausiu viešojo ūkio pajamų šaltiniu laiko domenas. Šalia domenų jis stato viešojo ūkio įmones ir monopolius. Mokesčių politikai Justi nustato visai teisingas gaires. Jis mano, kad mokesčiai: 1. neturi pakirsti privatinės iniciatyvos, 2. turi būti teisingai paskirstomi, 3. turi būti įstatymais pagrįsti, 4. turi būti iždui pelningi arba, finansiškai technikiniu terminu, našūs. Mokesčių išrinkimo išlaidos neturi atimti didelės mokestinių pajamų dalies. Justi mėgina nustatyti ir mokesčiais apkrovimo ribas. Jo manymu, mokesčiais esą galima paimti $^1/_6$ metinių tautos pajamų dalis. Valstybės išlaidos neturi viršyti taip nustatytą mokestinį krašto pajėgumą. Justi teisingai yra laikomas ne tik paskutiniuoju, bet ir stambiausiu kameralistu.

Kameralistams ne be pagrindo užmetama, kad jie nuolat ir tai dar sąmoningai painioja privatinio, asmeninio valdovo ūkio reikalus su valstybinio, viešojo ūkio interesais. Bet kameralistai turi ir nemažų nuopelnų tiek asmeniniam valdovų ūkiui, tiek valstybiniam ūkiui ir pagaliau net pačiam tautiniam ūkiui. Jie nurodė kelius privatinio valdovo ūkio tvarkymui ir sukūrė griežtus atskaitomybės nuostatus, kurie tiko ne tik valdovo, bet ir pačios valstybės ūkiui. Kameralistai, galima sakyti, sukūrė planingą, biudžetu tvarkomą viešąjį ūkį ir tuo labai pasitarnavo visam tautos ūkiui. Kameralistai iškėlė ir plačiai paskleidė visuomenėje tą mintį, kad privatinių krašto ūkių ir viešojo valstybinio ūkio reikalai yra labai artimai susieti ir todėl privatinis ūkis, remdamas pagal išgales viešąjį ūkį, tuo pačiu kelia ir savo gerovę. Kameralistų idėjos turėjo nemažos reikšmės tolimesnei ne tik pačių vokiečių, bet ir kitų tautų finansų praktikos bei teorijos raidai. Jei liberalizmo įsigalėjimo laikais kameralistų nuopelnai nebuvo tinkamai įvertinami, tai mūsų laikais, ypač Vokietijoje, dažnai perdedama jų reikšmė gyvenimui ir teorijai.

Tuo metu, kada vokiečių kameralistai atsidėję rūpinosi valdovų reikalais, dažnai pamiršdami gyvybinius platesniosios visuomenės interesus, prancūzų mokslo vyrai plačiu užsimojimu, ne tiek valdovo interesų, kiek viso krašto gerovės sumetimais, imasi gvildenti finansinius klausimus. Prancūzų akylus protas ir laki dvasia gauna pirmą stiprų akstiną susirūpinti finansų klausimais iš pirmųjų savo krašto finansų teoretikų Bodin'o ir Froumenteau. Ta pačia linkme veikė prancūzus ir anglai Locke ir Petty. Ne be įtakos liko prancūzams ir vokiečių kameralistų idėjos. Tos visos XVII ir XVIII amžiaus ekonominių idėjų srovės, papildytos naujais gyvenimo patyrimais, pagilintos naujais teoretinio mokslo duomenimis, pagimdė naujas prancūzų finansų teorijas, kurios išrėžė nepaprastai gilią vagą visų civilizuotų kraštų finansų mokslo raidoje. Tų naujų teorijų kūrėjų priešakyje tenka pastatyti narsų karininką, talentingą inžinierių, gilų rašytoją, rimtą valstybės vyrą, maršalą Vauban'ą (1633—1707).

Maršalas Vauban savo veikale „La dixime royale" siūlo visai naujais pagrindais pertvarkyti prancūzų finansų sistemą. Prižiūrėdamas prancūzų tvirtovių statybos darbus, Vauban susiduria su įvairiais gyventojų sluoksniais ir ypatingai domisi vargingesniųjų gyventojų, taip gi ir darbo žmonių, būtimi. Pastebėjęs visus prancūzų mokesčių sistemos trūkumus, Vauban siūlo vieną mokestį, kuriuo būtų apkraunami visi pelno šaltiniai, vis vien kam jie bepriklausytų. Savo mokestį Vauban pavadino karališkąja dešimtine, nors faktiškas to mokesčio dydis galėjo svyruoti tarp 5 ir 10% gaunamųjų pelnų. Be to, Vauban manė, kad patys valdiniai turi teisę dalyvauti jiems užkraunamų mokesčių nustatyme bei paskirstyme. Autorius sakosi parašęs savo veikalą, nugalėdamas savo sąžinės priekaištus ir, be to, gerai žinodamas, kokią audrą sukels prieš jo knygas karališka finansų administracija, kuri sena mokesčių sistema turėjo didelių pelnų, ir nemoką jokių mokesčių bajorai bei kunigai. Šiuo atveju autorius neklydo: jo knygos buvo karališkos prokuratūros konfiskuotos ir viešai budelio ranka sudegintos. Tiesa, budelio ranka sunaikino Vauban'o knygas, bet nepajėgė sunaikinti Vauban'o iškeltų minčių. Vauban'o idėjos ne tik išliko gyvos, bet vystėsi ir brendo, kol pagaliau virto visų kultūringų valstybių mokesčių sistemos pagrindu. Vauban, stebėdamas Prancūzijos gyvenimą, įsitikina, kad didžiausia krašto nelaimė yra tuomet, kai valdantieji nesupranta tikrų krašto reikalų. Neteisingas mokesčių naštos paskirstymas, Vauban'o nuomone, sukelia smarkią liaudies reakciją, kuri griebiasi tokiais atvejais labai kraštutinių kruvinų priemonių. Kad Vauban ir šiuo atveju neklydo, parodė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos įvykiai.

Be Vauban'o, beveik tuo pačiu laiku mėgino spręsti finansų problemas indukcijos keliu gamtininkas, teisininkas ir istorikas Montesquieu (1689—1755). Montesquieu netiesioginiai jau palietė finansų organizaciją savo žinomu valdžių suskirstymu: įstatymų leidimo, vykdymo ir teisimo valdžia. Pagal tokį valdžių suskirstymą mokesčių naštos nustatymas priklausys ne vykdymo organams, bet įstatymų leidimo institucijai. Be to, Montesquieu ne vieną kartą ir tiesioginiai palietė finansų klausimus. Jis visai teisingai nurodo, kaip artimai yra susijusi visa finansų organizacija su ekonomine krašto struktūra ir politine krašto konstitucija. Todėl visai nuosekliai Montesquieu pastebi, kad nėra nei gerų, nei blogų mokesčių, bet yra tik mokesčiai, atitinką ar neatitinką visuomeninio gyvenimo sąlygas. Būdamas ne tiek finansų teoretiku, kiek teisininku, Montesquieu sieja ir mokesčių našumą ne tik su gyventojų turtingumu, bet ir su politinėmis gyvenimo sąlygomis. Jis mano, kad despotijos režime mokesčiai, paprastai, esą maži, kai tuo tarpu laisvų kraštų piliečiai moka labai didelius mokesčius.

Kai Vauban ir Montesquieu kūrė savo naujas teorijas empiriškai-istoriniu metodu, tai kita galinga XVIII amž. prancūzų ekonomikos srovė mėgino daugiau dedukcijos keliu spręsti gyvybines finansų problemas. Tos dedukcijos centre pastatoma metafizinė žmogaus prigimtis ir tariami kosmologiniai gamtos dėsniai. Toji srovė gavo f i z i o k r a t ų vardą, (nuo fizis prigimtis, gamta ir kratein valdyti), nes tos srovės atstovai buvo įsitikinę, kad pati prigimtis, pati gamta geriausiai tvarko tautinį ir viešąjį ūkį. Žymiausi fiziokratai buvo Quesnay, Turgot, Dupont de Nemours, Mirabeau, Mercière de la Rivière, Letrosne ir Beaudeau.

Fiziokratai siūlo pagrindinę prancūzų mokesčių sistemos reformą. Jie norėtų pašalinti skaitlingus, painius mokesčius ir duoti Prancūzijai vieną vienintelį mokestį, žemės mokestį. Fiziokratai buvo įsitikinę, kad visi mokesčiai, kam jie bebūtų uždėti, visuomet automatiškai, sunkiai pastebimu mokesčių perkrovimo keliu, užgriūva ūkininkų pečius. Mokesčiai ilgesnį laiką gali būti mokami, visai teisingai sako fiziokratai, tik grynuoju pelnu. Bet tolimesnis fiziokratų protavimas negali būti pateisinamas jokiais moksliškais ekonomikos metodais. Žemė viena, tęsia fiziokratai, teduoda grynąjį pelną, nes ji viena duodama žaliavą, kuria tikrai naujas vertybes. Todėl mokesčiai, kokie jie bebūtų, gali būti apmokėti tik žemės pajamomis. Laikydami vieną žemę gryno pelno kūrėja, fiziokratai įrodinėjo, kad vienas tik žemės mokestis tėra iš tikrųjų tiesioginis, nes šį mokestį faktinai visuomet sumoka tas asmuo, kam jis buvo uždėtas, kiti visi mokesčiai esą netiesioginiai, nes juos moka ne tas asmuo, kam tie mokesčiai

uždedami, bet žemės savininkai, kuriems tie mokesčiai kitų asmenų perkraunami. Todėl, nors žemės savininkai savo privilegijų priedanga ir nemoka mokesčių, bet faktiškai noroms nenoroms vis gi turi prisiimti kitiems užkrautus mokesčius. Fiziokratų nuomone, patiems žemės savininkams būtų naudingiau, jei jie iš karto prisiimtų visus krašto mokesčius ir patys pasiskirstytų juos tarp savęs pagal savo žemių našumą. Tokiu atveju, žemės savininkai išvengtų dabar jiems suverčiamų įvairių mokesčių išdėstymo ir administravimo išlaidų. Be to, žmonės, perkraudami mokesčius kitiems, paprastai, ta proga dar stengiasi pasipelnyti ir todėl suverčia kitiems dar daugiau, negu patiems reikėjo mokėti. Šiandieną visi ekonomistai sutinka, kad fiziokratų mokslas, jog viena žaliavos gamyba tėra produktinga, nes ji viena teduoda tikro gryno pelno, yra abstraktiškas, doktrinieriškas, gyvenimo duomenimis nepagrįstas tvirtinimas. Todėl ir fiziokratų grynuoju žemės pelnu paremtas vienintelio žemės mokesčio reikalavimas negali atlaikyti gyvenimo duomenų kritikos. Nors fiziokratai ir klaidingai nustatė „išimtinio žemės pelningumo" teoriją, tačiau netenka jiems užginčyti garbingos finansų istorijoje vietos.

Fiziokratai pirmieji pastatė ir mėgino spręsti klausimą, koks yra ryšys tarp tautos pajamų ir mokesčių naštos paskirstymo. Tas klausimas dar ir šiandien nėra galutinai išaiškintas. Fiziokratai ne be pagrindo laikomi mokslinės ekonomijos kūrėjais, kurie sugebėjo ne tik teisingai pastatyti ne vieną pagrindinį finansų mokslo klausimą, bet ir nemaža tokių klausimų visai teisingai išspręsti. Jie ne tik davė smarkų akstiną tolimesnėms finansų studijoms, bet ir nurodė ne vienu atveju teisingus finansų politikos kelius. Jei vėlybesnieji ekonomistai ir finansų teoretikai ir atmetė vienintėlio žemės pelno teoriją, tai vis gi pasisavino ekonominės laisvės reikalavimus. Kokią plačią vagą varė fiziokratai finansų mokslo dirvoje, galime lengvai pastebėti, palietę bent kelių svarbesniųjų fiziokratų minčių lobyną.

Taip Mirabeau (1715—1789) nuodugniai nagrinėja teisinį mokesčių pobūdį. Jam atrodo, kad jokie mokesčiai negali būti renkami be pačių mokėtojų sutikimo, nes to reikalaujanti pati nuosavybės sąvoka. Kur mokesčiai dedami be pačių mokėtojų sutikimo, tenai mokėtojai jau nebetenka pilnos savo turto nuosavybės.

Kitas fiziokratų šulas Quesnay (1694—1774) iškelia organiškus mokesčių sutvarkymo ir krašto gamybos ryšius. Aiškindamas savo žinoma „ekonomine lentele", Quesnay teisingai nurodo, kad krašto turtų gamybą trukdo šie veiksniai: 1. netikę mokesčiai, 2. didelės mokesčių rinkimo išlaidos, kurios pabran-

gina pačius mokesčius, 3. aukšti teismų mokesčiai, 4. prekybos suvaržymai, 5. asmeninės sodiečių laisvės aprėžimas.

Garsus fiziokratas Turgot (1727—1781) kreipia daug dėmesio mokesčių politikos problemoms. Turgot nurodo klasių kovos reikšmę mokesčių perkrovimo procesui. Klasių jėgų santykis nulemia kieno pečiai neša mokesčių naštą. Kai išsivysto tarptautiniai prekybiniai santykiai, tai dažnai svetimo krašto piliečiai sumoka krašto gyventojų mokesčių dalį. Pagaliau, Turgot, ne tik ekonominiais, bet ir politiniais sumetimais įrodinėja tinkamos mokesčių sistemos reikalingumą. „Valdžia, sako Turgot, gali atimti iš žmogaus bet kurį turtą, bet atimdama tokius turtus, kurie reikalingi tolimesnei gamybai, daro žalą tautos gerovei ir pakerta pačios valstybės pajėgumo ir galios šaknis". Žodžiai, be abejo, ir šiandieną nenustoję savo vertės.

Fiziokratas Gournais (1712—1759) griauja feodalinio mokesčių paskirstymo palaikus ir ieško kelių taip sutvarkyti mokesčius, kad būtų įgyvendinta naturali, įgimta ūkio tvarka. Gournais siūlo specialius akcizus visiems luksuso ir prabangos dalykams, be kurių žmogus gali gyventi.

Tuo pačiu metu, kuomet Prancūzijos fiziokratai, žiūrėdami vidinės žmogaus prigimties ir išorinės gamtos dėsnių, kūrė savo drąsias finansines teorijas, du Anglijos filosofai Danielius Hume (1711—1776) ir Adomas Smith (1723—1790), vadovaudamies realiais istorijos duomenimis ir empirinės filosofijos principais, tiesia visai naujus finansų mokslo pagrindus. Tais naujais, Hume'o ir Smith'o sukurtais, finansų mokslų pagrindais, gyvena iki pačių Didžiojo karo išvakarių ne tik pati Anglija, bet ir žymi, teise ir teisėtumu savo gyvenimą tvarkanti, žmonijos dalis. Kai fiziokratai mokino, kad nėra prasmės dėti mokesčius verslininkams ar darbininkams, nes jie tų mokesčių vis vien faktiškai nemoka, bet suverčia ūkininkų nugaroms, patyrimo žmogus Hume'as visai priešingai sako, kad verslininkas ir darbininkas, paskatinti uždėto mokesčio daugiau gamina, daugiau uždirba ir todėl savo uždarbiu gali apmokėti uždėtą mokestį. Tokiais savo išvadžiojimais Hume'as griauja vienintelio fiziokratų žemės mokesčio teoriją. Hume'as teisina jo laikais plačiai įsigalėjusius akcizus, ypač jei tie akcizai dedami nebūtiniems gyvenimo dalykams. Tos rūšies akcizai niekuomet nepakirs ūkiško gyventojų pajėgumo, nepadarys didesnės krašto ūkiui žalos, nes aukšti nebūtinų gyvenimui dalykų akcizai, tuojau sumažins jais apdėtų dalykų vartojimą ir numuš tais akcizais iždo gaunamas pajamas, kitais žodžiais — kai perdaug pakeliami nebūtiniems gyvenimo dalykams akcizai, tuojau ima veikti Swift'o dėsnis, kurs sako, kad mokesčiuose 1+1 nevisuomet yra 2. Tokiais sumetimais nebūtinų gyvenimui dalykų akcizus Hume'as laiko kraštui nau-

dingesniais, negu apdedamieji mokesčiai, kurie pakelti virš mokėtojų pajėgumo, griauja privatinius ūkius ir daro didelę žalą visam tautiniam ūkiui.

Hume'o mintims pritaria ir didysis „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" autorius Ad. Smith. Ad. Smith'o finansų mokslas yra pagrįstas jo ekonomijos mokslu ir todėl savo finansines pažiūras Smith dėsto paskutinėje, penktoje ką tik minėto veikalo knygoje. Penktoji knyga suskirstyta trimis dalimis: a. valstybės išlaidos, b. pajamos, c. viešasis kreditas. Valstybės finansų stovis priklauso nuo tautos ūkio padėties — tai Ad. Smith'o finansų mokslo pagrindas. Privatinių ir viešų pajamų šaltinius sudaro: žemės renta, kapitalas ir darbas. „Primityviškas kapitalas, kurs teikia visuomenės nariams reikalingų gyvenimui dalykų, yra metinis kiekvienos tautos darbas", tas Smith'o posakis nurodo darbo reikšmę krašto gamybai, tuo pačiu, žinoma, ir krašto finansams. Visuomenės ūkis tai darbo tvarka, tai bendras visų klasių darbas. Smith skiria produktingą ir neproduktingą darbą. Pirmasis gamina vertybes, Smith'o supratimu, medžiagines vertybes; antrasis, atseit, neproduktingasis darbas, neparodo gamybos proceso pabaigoje naujai pagamintų prekių, medžiaginių gėrybių. Tokiu produktingumo mastu Smith matuoja ir viešojo ūkio organų veikimą. Jam atrodo, kad beveik visas valstybinio aparato darbas nėra produktingas. Mažiausiai produktingais darbais Smith laiko valdovo, valdininkų, armijos ir karo laivyno darbus... Jų tarnyba, sako Smith, nors ir garbinga, naudinga net ir būtina, nieko negamina, kuo būtų galima apmokėti jų darbą. Kaip artisto deklamacija, kaip prasmės kupini kalbėtojo žodžiai, ar net pačios muzikos akordai, taip žūva ir jų darbo rezultatai pačios gamybos metu.

Smith'o nuomone, beveik, visos viešojo ūkio pajamos, leidžiamos neproduktingiems reikalams: valdovo, administracijos, armijos ir laivyno išlaikymui. Tuos visus neproduktingus žmones išlaiko savo darbu kiti krašto gyventojai, tikrieji krašto turtų gamintojai. Produktingomis viešojo ūkio išlaidomis Smith laiko: kelių tiesimą, tiltų statymą, kanalų kasimą. Tokia produktingumo sąvoka yra, be abejo, siaura ir vargu ar gali atlaikyti rimtus kritikos užmetimus. Smith'ui atrodo, kad valstybė niekuomet neturi varžyti privatinės iniciatyvos, jei nenori kenkti visuomenės ir valstybės reikalams. Smith nepasitiki valstybinio aparato ūkiškais sugebėjimais ir tuo savo nepasitikėjimu pamatuoja, beveik, visas savo iždo politikos teorijas. Visos valstybės veikimas, tuo pačiu ir tos valstybės išlaidos turi būti ribojamos trimis sritimis: krašto vidaus ir sienų saugumu (policija, teismai, armija, laivynas), viešaisiais darbais ir visuomenės švietimu. Armija gina kraštą, bet neturi kesintis užimti svetimus kraštus. Policija ir teismai

saugo piliečių nuosavybę nuo vidaus priešų. Visos teismo ir švietimo išlaidos kiekvienu atveju turi būti apmokėtos tų žmonių, kuriems teismai ir švietimo įstaigos patarnauja. Kalbėdamas apie švietimo reikalus, Smith puola Anglijos konfesines mokyklas, kurios Smith'o nuomone, daugiau rūpinasi parengti mokinius dangaus, negu žemės, gyvenimui. Aukštose mokyklose turi viešpatauti tokia akademinė laisvė, kad net profesorius rinktų patys studentai. Profesoriai turi būti studentų apmokami. Svarstydamas viešojo ūkio reikalus, Smith atsidėjęs rūpinosi, kokiu būdu aprūpinti to ūkio reikalus mažiausiomis privatinių ūkių aukomis.

Viešojo ūkio pajamas Smith skirsto dviem rūšimis: 1. privatinės teisės pajamos, atseit, tos pajamos, kurias viešasis ūkis gauna iš savo turtų bei įmonių; 2. viešosios teisės pajamos, kurias viešasis ūkis gauna suvereno teisėmis iš privatinių ūkių mokesčių pavidalu. Smith smarkiai puola domenas, vis vien ar tai bus ariamos dirvos, miškai ar kasyklos. Domenos — tai pražudytos žemės, kurios neduoda pelno ir netarnauja žmonėms. Domenų administravimo išlaidos sudaro dideles sumas. Valstybė negali turėti nuosavių įmonių, ne bent tik paštą, nes sunku suderinti du taip skirtinus dalykus: komercinę įmonininko dvasią ir biurokratinę valstybės organų nuotaiką. Svarbiausias ir tikriausias iždo pajamų šaltinis — mokesčiai. Mokesčiai turi atitikti keturis reikalavimus, kurie šiandieną prigijo ne tik finansų moksle, bet ir visų civilizuotų valstybių finansų politikoje: 1. Kiekvienas moka mokesčius pagal savo ūkišką pajėgumą, bet tik nuo tų pajamų, kurias globoja bei saugo valstybė. Kas nusikalsta tam reikalavimui, tas laužo mokesčių paskirstymo lygybės principą. 2. Kiekvienam piliečiui skiriamas mokestis turi būti aiškiai ir griežtai nustatytas. 3. Kiekvienas mokestis turi būti renkamas tuo laiku, toje vietoje ir tuo būdu, kuris yra mokėtojui patogiausias. 4. Visi mokesčiai taip turi būti sutvarkyti, kad tauta mokėtų kuo mažiausia virš to, kas įplaukia į iždą, atseit, kad mokesčių rinkimas būtų pigus ir kad mokesčiai kuotrumpiausiu keliu patektų į iždo kasas. Nuostabus dalykas, kad Smith niekur aiškiai nemini vieno svarbiausių moderninės finansų politikos pradmenų — mokesčių našumo, arba kitais žodžiais, Smith nereikalauja, kad fiskas visuomet pasirinktų tokius mokesčius, kurie duoda jam stambių pajamų. Gali būti, kad mokesčių našumo principą Smith bus visai sąmoningai nutylėjęs, nes jam rūpėjo ne tiek didinti iždo pajamas, kiek saugoti mokėtojų interesus.

Smith skiria tris apdedamuosius mokesčius: žemės rentos, kapitalo pelno ir darbo algos. Namų mokestį Smith jungia su žemės mokesčiu, nes vieno ir kito mokesčio pagrindas yra renta. Į kapitalo pelno mokestį įeina ir verslo mokestis. Kapitalo pel-

nas sunkiai pagaunamas, atseit, lengvai nuslepiamas ir todėl kapitalo mokestis labai nevienodai veikia krašto gamybą. Kapitalo apkrovimas skatina jo bėgimą į užsienius, tad kapitalai neturi būti apdedami aukštais mokesčiais. Darbo algos mokestis išpučia algas, didina gamybos išlaidas, brangina gyvenimą, kas kenkia vartotojų reikalams.

Smith kreipia nemaža dėmesio akcizams ir muitams. Jis skiria akcizus būtiniems ir nebūtiniems gyvenimui dalykams. Būtinų gyvenimui dalykų akcizus Smith smerkia trimis sumetimais: 1. jie lengvai perkraunami vartotojams, 2. būtinus gyvenimui dalykus daugiausia vartoja biednuomenė ir todėl tokie akcizai dar labiau pasunkintų jos gyvenimą, 3. pabrangintų žmonių darbą, kas turėtų pakelti gamybos išlaidas. Prie būtinų gyvenimo dalykų Smith priskiria: druską, odą, žvakes ir žaliąjį stiklą. Tabako, alkoholio ir kitų prabangos dalykų akcizus Smith labai palaiko. Aukšti apsaugos muitai kenkia ne tik pačiai globojamai pramonei, bet ir krašto finansams, nes tokie muitai, palaikydami atsilikusių įmonių techniką, trukdo technikinę krašto pažangą ir, be to, sunkindami prekių įvežimą, mažina iždo muitų pajamas. Be to, aukšti muitai paverčia kontrabandą labai pelningu verslu. Valstybė savo muitų politika gali remti tik tokią pramonę, kurios ugdymas atitinka krašto ūkio sąlygas ir kuri subrendusi galės pati gyventi visai savarankiškai ir be muitų paramos. Viešasis kreditas, tai neišvengiama blogybė. Valstybė gali naudotis kreditais tik tais atvejais, kai nebeturi kitos išeities, kas paprastai atsitinka karo metu. Normaliais laikais kiekviena valstybės paskola yra pavojinga ir todėl smerktina.

Gal būt, daug neklystų tas, kas pasakytų, kad ir patsai valstybinis ūkis yra Smith'ui tik būtina, žmonių sugyvenimui neišvengiama, blogybė.

7. FINANSŲ ŪKIS NAUJAUSIAIS LAIKAIS (1800—1930)

Merkantilizmas, ne daug tekreipęs dėmesio krašto gyventojų reikalams ir labiau susirūpinęs pačiu krašto ūkiu ir juo tik tiek susirūpinęs, kiek to reikalavo valstybės finansų interesai, sukėlė smarkią plačių gyventojų sluoksnių reakciją, kuri ryškiausiai pasirodė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos žygiuose. Tuomet merkantilistinės politikos apleistas ir nukamuotas žmogus atsisakė būti toliau vien ūkio politikos objektu ir pasiskelbė tos politikos subjektu. Didžioji Revoliucija kruvinomis priemonėmis priminė valstybei, kad jos prievolė yra susirūpinti gyvu, tautos turtus kuriančiu, ūkininkaujančiu žmogumi, bet nesitenkinti bedvasio krašto ūkio globojimu ir tai dar egoistiniais fisko sumetimais. Tas dviejų galingų veiksnių, gamtos ir dvasios, ūkio

ir ūkininko rungtynes laimi gyva, kūrybinė dvasia, tautos turtų kūrėjas — žmogus, ūkininkas. Tas žmogaus, krašto ūkininko laimėjimas fiksuojamas „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje".

Prancūzų revoliucija pradeda naują, ne tik politinio, bet ir ekonominio žmonių gyvenimo amžių. Tie visi stambūs politikos ir ūkio pakitėjimai turėjo savaime pasireikšti ir viešojo ūkio gyvenime. Dabar praūžus Prancūzų revoliucijos audrai, miestiečių luomas atsistoja krašto ūkio gyvenimo priešakyje, prisiima sunkiausią mokesčių naštos dalį, bet už tat pareikalauja sau atitinkamų politinių teisių. Tuo pačiu metu, kai miestelėnai pradeda energingą kovą už savo politines teises, išeina į pasaulio politikos areną naujas, galingas miestelėnų konkurentas t. v. ketvirtasis luomas — darbininkai. Darbininkai pareikalauja Didžiojoje Prancūzų revoliucijoje miestelėnų laimėto lobio dalies. Dabar prasideda didelės XIX šimtmečio kapitalo ir darbo rungtynės, kurios įvairiuose kraštuose eina įvairiais keliais. Vienu keliu ėjo tos kovos Šveicarijoje ir Anglosaksų kraštuose, kitu keliu Europos kontinento valstybių daugumoje, pagaliau trečiuoju keliu ėjo Rusijoje.

Šveicarijoje ir Anglosaksų kraštai nustato ekonominės ir socialinės politikos gaires demokratijos linkme ir tuo įsigyja plačių darbininkų sluoksnių palankumo. Tokia politika įtraukia pačius darbininkus į kūrybinį valstybės darbą. Tuo būdu susidaro bendras miestelėnų ir darbininkų politinis veikimas, kuris žymiai sušvelnina griežtą proletariato nusistatymą prieš moderninę tautinę valstybę. Vieninga miestelėnų ir darbininkų politika teigiamai veikia tų kraštų mokesčių naštos paskirstymą. Čia mėginama paliuosuoti visus būtinus gyvenimui dalykus nuo akcizų ir muitų, kuriais apkraunami vien didesnio ar mažesnio liuksuso dirbiniai; čia ir apdedamieji mokesčiai mėginama išdėstyti pagal ūkišką mokėtojų pajėgumą ir tuo tikslu įvedami progresiniai pajamų, palikimo ir kai kur dar ir turtų mokesčiai; čia būtinas pragyvenimui išteklių minimumas paliuosuojamas nuo mokesčių.

Visai kitais, skirtingais keliais nuėjo Europos kontinento valstybių politika, kuriai dažnai vadovavo feodalų luomo ainiai, persisunkę jau savo amžių atgyvenusiomis tradicijomis. Tos tradicijos trukdo ne tik profesinio, bet ir savivaldybinio gyvenimo įsigalėjimui ir pastato darbininkų klasę į griežtą opoziciją valdantiems sluoksniams. Ir Europos kontinente organizuota darbininkų klasė verčia valdžią įgyvendinti įvairias finansines reformas, bet pati nedalyvauja tų reformų kūrime ir todėl neprisiima jokios atsakomybės už bet kurios krašto finansų politikos rezultatus. Kur tos finansinės reformos neina darbininkų nuroma linkme, tenai darbininkai kovoja prieš tokias reformas, nors šiaip jos būtų jiems patiems ir naudingos. Tą opozicinę darbi-

ninkų nuotaiką nuolat kursto ir palaiko grynai politiniais sumetimais tarptautinė proletariato organizacija, socialistų vadovaujamas internacionalas. Kai antroje XIXš. pusėje naujojo pasaulio kraštai užvertė Europos rinkas savo žemės ūkio gaminiais, tuomet stambūs dvarininkai, gindami savo interesus, tiesia ranką amžiniems savo priešams sodiečiams ir drauge su ta buržuazija, kuri bijo pagrindinių finansinių reformų, kuria aukštus žemės ūkio gaminių muitus. Žemių savininkai, atsiteisdami buržuazijai, padeda jai įvesti aukštus pramonės dirbinių apsaugos muitus.

Dabar darbininkija, kurią sudaro plačiosios vargingesniųjų sluoksnių minios, įvairiais būdais protestuoja prieš tokią pabranginančią gyvenimą, agrarų naudai vedamą, finansų politiką. Nauja žemės savininkų ir buržuazijos muitų politika dar labiau nustato Europos kontinento proletariatą prieš kapitalistinę, tautinę politiką. Kai kurių kraštų buržuazija, matydama kas kart griežtesnį nusistatymą prieš esamą politinę bei ekonominę santvarką, mielu noru imasi padėti valdantiems dvarininkų sluoksniams trukdyti laisvą profesinį darbininkų judėjimą. Taip buvo Vokietijoje, Ispanijoje, neminint kitų mažesniųjų kraštų. Proletariatas, pats nedalyvaudamas valstybiniame darbe ir nebūdamas už tą darbą atsakingas, jau grynai demagogiškais sumetimais stato valstybei kas kart radikalesnius ne tik sociališkai politinius, bet ir finansinius reikalavimus. Tą naują buržuazijos ir feodalų sąjungą remia valdžios organai, nes patys bijo darbininkų judėjimo programos radikalumo. Dabar valdančiųjų egoizmas, kerštas ir baimė kuria tokias finansų sistemas, kurios didžiausią mokesčių naštos dalį suverčia neturtingesniųjų sluoksnių, ypač darbininkų pečiams. Pati darbininkija, statydama tiesiog neįvykdomus finansinius reikalavimus, nebetenka bet kurios reikšmės krašto finansų politikai. Tiesa, kai kuriuose Europos kraštuose liberališka buržuazija bent iš dalies įgyvendino tas finansines reformas, kurių reikalavo krašto gyvenimo sąlygos ir kurias turėjo įgyvendinti patsai proletariatas.

Trečiuoju, blogiausiu keliu, ėjo Rusija, kuri nedavė darbininkams nei tų teisių, nei tos socialinės apsaugos, kurias turėjo Vakarų Europos proletariatas. Žymi Rusijos mokesčių sistemos dalis buvo pagrįsta neturtingesniųjų sluoksnių eksploatacija. Rusijos proletariatas, nedalyvaudamas krašto visuomenės gyvenime, negalėjo nei sociališkai nei politiškai subręsti ir todėl aklai sekė savo kosmopolitiškai nusistačiusiais, dažniausiai svetimtaučiais, vadais. Jų agitacijomis nuolat kaitinamas, Rusų proletariatas mažai tesirūpina konkrečiais gyvenimo reikalais, bet už tat dideliu užsispyrimu siekia sukurti politiškai atsilikusioje bei ekonomiškai nuskurusioje Rusijoje naują valstybę, tvarkomą kolektyvizmo pagrindais.

Didysis karas ne tik kariaujančias, bet ir neitralias valstybes verčia grynai politinėmis priemonėmis varžyti ir tvarkyti visą krašto ūkio gyvenimą, negirdėtai padidina valstybinių skolų sumas ir sugriauna nusistovėjusią pinigų vertę. Jei Didžiojo karo padariniai neigiamai veikė ekonominį žmonių gyvenimą, tai politiškai Didysis karas išlaisvino Europos darbininkų minias ir suteikė laisvę mažosioms pavergtoms tautoms. Atgauta laisvė stato darbininkus į aktingą politinį gyvenimą ir suteikia mažosioms tautoms politinę nepriklausomybę. Sunkiomis aukomis laimėta laisve įvairių kraštų darbininkai nevienodai sugebėjo pasinaudoti. Tas priklausė ne tik nuo krašto ekonominių sąlygų, bet ir nuo visuomeninio bei politinio darbininkų klasės subrendimo. Vokiečių žemėse darbininkai pašalina atgyvenusius savo amžių monarchus, įveda prieš tautos atstovybę atsakingą vyriausybę, mėgina išdėstyti mokesčių naštą pagal ūkišką mokėtojo pajėgumą, plačiu mastu keičia socialinę vargingesniųjų globą.

Anglų tautos darbininkai, nustatydami savo finansų politikos gaires ekonominių mokslų duomenimis ir konkrečiomis gyvenimo sąlygomis, tiesia tokios lėtos, bet nuoseklios ūkio politikos kelius, kurie vedė kraštą į tokią ūkio santvarką, kurioje neturėjo būti skaudžių turto ir skurdo disonansų. Romanų tautų darbininkai, atseit, italai ir ispanai ir po Didžiojo karo neparodė jokio didesnio sugebėjimo varyti ūkiškai kūrybinį darbą valstybiniu mastu. Pagaliau, visų kraštų darbininkų pastangoms organizuoti viešąjį ūkį pagal savo idealus pastojo kelią trys veiksniai: pirma, neomerkantilizmas, kurį sukūrė dviejų dinaminių subrendusio kapitalizmo jėgų konfliktas, atseit, laisvos konkurencijos ir pelno troškimo susidūrimas. Daugiau, kaip ištisą šimtmetį tikėta, kad tos dvi dinaminės jėgos sukurs tokią privatinių interesų harmoniją, kurios padarinys bus teisinga socialinė santvarka. Deja, paskutiniųjų laikų gyvenimo patyrimas turėjo parodyti, kad laisva konkurencija ir pelno troškimas yra dvi viena kitai griežtai priešingos jėgos, kurios ne tik nekuria, bet dar griauna visuomeninių jėgų harmoniją ir socialinę santaiką. Tos dvi jėgos, atseit, laisva konkurencija ir pelno troškimas žymiai paaštrino visuomeninius priešingumus, sustiprino klasių kovas, kurios virto pavojingomis tarptautinio pobūdžio socialinėmis rungtynėmis. Laisvos konkurencijos lenktynių pavojai skatino tų lenktynių dalyvius ieškoti tarpusavio susitarimo, kurio rezultatai buvo įvairūs karteliai, sindikatai, trustai ir jiems panašūs įmonininkų sanderiai, kurie, kas kart labiau įsigalėdami, įgyja rinkoje monopolinio pobūdžio organizacijų privalumus. Dabar pradedama griežtomis priemonėmis varžyti laisvą prekybą, atstatomi valstybiniai monopoliai, atgaivinami seni, nepaprastai aukšti protekciniai muitai, mokamos eksporto premijos. Tasai senas iš

karsto prisikėlęs merkantilizmas, pramintas neomerkantilizmu, mėgsta save šiandien vadinti skambiais vardais, kaip: tautos ūkio autarkija, planingas arba net korporacinis ūkis. Kaip senasis merkantilizmas, taip ir dabartinis neomerkantilizmas yra artimai susietas su absoliutizmo ir nacionalizmo idėjomis.

Antras veiksnys, su kuriuo turėjo susidurti darbininkų pastangos kurti viešąjį ūkį naujais pagrindais, buvo neigiamas vertinimas, ypač jaunesniosios tautiškai nusistačiusios kartos tarpe, tos racionalistiškai realistinės pasaulėžiūros, kuria rėmėsi visa kapitalistinė santvarka, ir tų materialistiškai kosmopolitinių idėjų, kuriomis buvo pagrįstas, darbininkų remiamas, marksizmas.

Pagaliau trečiasis veiksnys, tai konservatingos buržuazijos ir feodalų ainių sąjunga prieš radikalius darbininkų pasikesinimus pakeisti iš pagrindų dabartinę ūkio santvarką ir griauti didžios praeities sukurtas tautinės kultūros bei civilizacijos vertybes.

Jei neblogesnių, tai tikrai negeresnių rezultatų susilaukė ir ūkiškai kūrybinės Rusijos darbininkų pastangos. Kas žinojo ekonomines ir politines Rusijos gyvenimo sąlygas, tas jau iš anksto galėjo spėti, kad tenai negreitai galės susikurti laisva komunistinė laisvų žmonių bendruomenė, jei apskritai dar tokia bendruomenė iš viso yra galima. Rusijos proletarai pateko į valstybinio kapitalizmo nagus, kur jų veiksmai nustatomi griežtomis diktatūrinėmis priemonėmis. Jei ir liberalinės, teise ir teisėtumu gyvenančios, valstybės privatinis kapitalizmas sunkia mokesčių letena spaudžia darbininkų minias, tai valstybinis, despotinėmis priemonėmis tvarkomas kapitalizmas turėjo sukurti proto ir rankų darbininkams, jei jau ne blogesnes, tai, be abejo, negeresnes gyvenimo sąlygas, negu jie turėjo carų imperijoje.

8. NAUJAUSIŲ LAIKŲ FINANSŲ MOKSLAS

Naujausių laikų finansų mokslo teorijos—tai iš dalies ekonominių XVIII a. doktrinų atžalos, iš dalies filosofinių ir teisinių XIX amž. srovių kūriniai, iš dalies visų aršių sociališkai politinių šio periodo rungtynių vakarų gaisai.

Vilniaus universiteto rektorius Jeronimas Strojnowski's († 1815) savo veikale „Nauka prawa przyrodzonego" ir savo paskaitose dideliu įsitikinimu dėstė fiziokratų mokslą. Ir Strojnowskio įsitikinimu tiktai vieni žemės savininkai gali mokėti mokesčius, nes jie vieni tegauna grynąjį pelną. Strojnowski's kritikuoja verslo ir vartojimo mokesčius, nes jie brangiai kainuoja iždui, naikina visuomenės turtus, kenkia žemės ūkiui bei pramonei ir, pagaliau, vis gi užgriūva žemės savininkus, kurie faktinai ir sumoka tuos mokesčius, mokėdami už visas reikmenes bran-

gesnias kainas. Kaip aukšti turėtų būti ūkininkų mokesčiai, Strojnowski's nepasisako, bet tik pastebi, kad tie mokesčiai turi padengti tikruosius viešojo ūkio reikalus ir drauge neprislėgti ūkininkų tiek, kad jie nebetektų laisvės. Ūkininkų padėtis, pastebi Strojnowski's, turi būti tokia, kad visi norėtų būti ūkininkais. Strojnowski's yra aršus visų muitų priešininkas, nes muitai sudaro dirbtiną pramonės gaminių brangumą, kas kenkia, anot jo, tikriesiems žemę dirbančios liaudies reikalams. Fiziokratų mokslą skelbė ir ištikimi Strojnowski'o mokiniai profesoriai Malewski ir Znośko.

Kur kas didesnį mokslo lobyną, negu iš fiziokratų, paveldėjo XIX amž. iš Adomo Smith'o, kurio sukurtas doktrinas toliau savarankiškai vystė, pagilino vienas didžiausių pasaulio ekonomistų Dovydas Ricardo (1772—1823). Mokesčiai Ricard'ui yra darbo pajamų ir žemės gaminių dalis, kuri tenka valstybei. Ricardo jau atsidėjęs svarsto Locke'o ir fiziokratų iškeltus mokesčių perkrovimo klausimus. Teigiama krašto gamybos raida reikalauja, kad mokesčiai būtų apmokami grynomis tautos pajamomis ir neliestų tų kapitalų, kurie skiriami tolimesnei gamybai. Nors, sekdamas Smith'u, ir Ricardo laiko mokesčius vieninteliu, tikslingu valstybės pajamų šaltiniu, tačiau vertina juos, kaip neišvengiamą blogybę, kuri šiaip ar taip, vis gi kenkia kapitalų kūrybai.

Kur kas griežčiau buvo nusistatęs prieš viešąjį ūkį ir jo renkamus mokesčius kitas Smith'o doktrinų pasakėjas J. B. Say (1762—1832). Jis yra įsitikinęs, kad ta valdžia yra geriausia, kuri mažiausia veikia, kad tas mokestis yra tobuliausias, kuris yra mažiausias, kad ta finansų sistema yra tinkamiausia, kuri uždeda lengviausią žmonėms naštą. Kai žmogus moka mokestį, mano Say, tai to mokesčio pinigai žuvo mokėtojui, kai valstybė išleidžia mokesčiais gautus pinigus, tai tie pinigai žūva ir visuomenei. Mokestis, tai tikras visuomenės kenkėjas, nes valstybė leidžia pinigus vien neproduktingiems reikalams. Say, Smith'o pavyzdžiu, griežtai nusistato prieš viešojo ūkio įmones. Ir jam valstybė yra menkas fabrikantas ir blogas pirklys. Say mano, kad valstybės galva jau labai daug gero padaro tautai, jei jis nedaro nieko blogo.

Dar iki didesnio kraštutinumo pastūmėjo Smith'o ir Ricardo individualizmą bei liberalizmą, su jo pilnos ekonominės laisvės reikalavimais, prancūzas Bastiat (1801—1850), kuris reikalauja atimti iš viešojo ūkio lėšas, nes tik tuomet valstybė nebepajėgs trukdyti laisvos konkurencijos rungtynių.

Ta kraštutinė individualizmo ir liberalizmo srovė, žinoma m a n c h e s t e r i z m o vardu, turėjo visą XIX a. nemaža įtakos į prancūzų finansų literatūrą. Paskutinis nuoseklus manchesterizmo atstovas prancūzų finansų literatūroje buvo Paul Leroy-

Beaulieu (1843—1916). Negalima sukurti geros finansų sistemos kitais, kaip tik kuo didžiausio taupumo pagrindais, kaip negalima grąžinti žmogui sveikatos nesveikoje gyvenimo aplinkoje, mano Leroy-Beaulieu. Kosmopolitinis Manchesterio krypties liberalizmas, beveik, visai paneigęs tautinius interesus, pastatęs, beveik, vieninteliu ūkiško veikimo akstinu egoizmą, paskendęs deduktyviniuose, atitrauktuose protavimuose, kurie uždengė jam, tartum kokiais rūkais, konkrečius gyvenimo faktus, turėjo sukelti prieš save stiprią reakciją tų ekonomistų tarpe, kurie sielojosi savo tautinio ir viešojo ūkio reikalais, kurie ir žmonių ūkiškuose žygiuose nenorėjo paleisti iš akių ir dorovinių sumetimų ir, pagaliau, kurie suprato istorinį ekonominių reiškinių reliatyvumą ir todėl nematė jokios naudos kurti grynai spekuliatyvines, ore kybančias, konkrečiais gyvenimo duomenimis nepagrįstas, teorijas. Tie ekonomistai ir sukūrė istorinę, arba empiriškai istorinę ekonomikos mokyklą.

Istorinė mokykla skirstoma į senesniąją ir jaunesniąją istorinę mokyklą. Senesniajai istorinei mokyklai vadovavo Hildebrand (1812—1878), Roscher (1817—1894), Knies (1821—1898). Jaunesniajai istorinei mokyklai — Brentano (1844—31) ir Schmoller (1838—1917). Jaunesnioji istorinė mokykla skiriasi nuo senesniosios ypatingai tuo, kad labai aiškiai kelia sociališkai-politinių veiksnių reikšmę visuomeniniam gyvenime. Istorinė mokykla turi didelių nuopelnų, beveik, visoms ekonomijos mokslų šakoms, kaip tą pripažįsta ir patys istorinės mokyklos priešininkai (Adolf Weber). Ir finansų moksle, be daugelio specialių paskirais klausimais darbų, istorinė mokykla gali pasididžiuoti tokiais pagrindiniais finansų mokslo kursais, kaip Roscher'io ir W. Lotz'o (gimė 1865) veikalai.

Visai savotiška vieta finansų moksle tenka Karl'ui Rodbertus'ui von Jagetzow ir Ferdinand'ui Lassall'iui. Rodbertus (1805—85), nors pats stambus Rytprūsių dvarininkas ir aršus monarchistas, smarkiai puola kapitalistinę ūkio santvarką ir reikalauja panaikinti tas nuosavybės rūšis, kurios duoda pelnų be asmeninio darbo. Rodbertus mano, kad stambūs dvarininkai ir proletarai turi tuos pačius vienodus interesus. Rodbertus visai teisingai pastebi, kad kiekvieno krašto finansų sistema yra ekonominių to krašto sąlygų bei jo politinės santvarkos atspindys. Rodbertus pasisako prieš neigiamą liberalinių srovių mokesčių vertinimą. Jo nuomone jokis mokestis negali būti krašto ūkiui žalingas. Rodbertus siūlo panaikinti būtinų gyvenimui dalykų akcizus bei muitus ir juos pakeisti aukštais kapitalo mokesčiais bei grynai fiskaliniais muitais. Rodbertus turėjo įtakos moderninio socializmo kūrėjo Ferdinand'o Lassall'io (1825—64) pasaulėžiūrai.

Ir Lassalle, savo finansų teorijomis, stoja vargingesniųjų sluoksnių pusėje, kuriems, jo nuomone, turtingesnieji sluoksniai visuomet suverčia krašto mokesčių naštą. Tiesa, ir buržuazija skelbia, kad kiekvienas turi mokėti pagal savo turimus išteklius, bet ta pati buržuazija, įgyvendindama būtinų gyvenimui dalykų muitus bei akcizus, pati griauja savo skelbiamą principą, nes tokie akcizai ir muitai visu savo sunkumu, visai neproporcingai turimiems ištekliams, užgula neturtingųjų pečius. Žinoma, ne buržuazija išrado akcizus bei muitus, bet buržuazija, išvysčiusi tuos mokesčius, padarė juos moderninės valstybės biudžeto pagrindu.

Rodbertus'o ir Lassall'io pažiūros turėjo didelės įtakos v a l s t y b i n i o arba k a t e d r i n i o, atseit, universitetinio, socializmo mokyklai, kurios šulais teisingai laikomi Lorenz von Stein, Albert Schäffle ir Adolf Wagner.

Stein (1815—90) sieja finansų mokslus, ne tiek su ekonominiais mokslais, kiek su valstybine teise ir todėl mano, kad finansų ūkiui turi didelės reikšmės ir konstitucinė krašto santvarka. Siedamas viešąjį ūkį su krašto konstitucija, Stein atsidėjęs tyrinėja finansiškai teisinius visuomeninio gyvenimo klausimus.

Antrasis tos pačios valstybinio socializmo srovės atstovas (1831—1903) neneigia nuolatinio viešojo ūkio veikimo dirvos didėjimo, vis gi nemano, kaip Rodbertus su Lassall'iu ir kai kurie valstybinio socializmo teoretikai, kad visas privatinis ūkis bus paverstas viešuoju. Schäffle nerodo palankumo akcizams bei muitams ir mano, kad biudžetas turi būti paremtas ne akcizais bei muitais, bet apdedamaisiais mokesčiais.

Trečiasis, pats svarbiausias tos srovės atstovas Wagner (1835—1917) labai artimai sieja viešojo ūkio funkcijas su paties tautos ūkio veikimu, norėdamas kiek galima daugiau tautos ūkio šakų pavesti pačiam viešajam ūkiui. Wagner'is deda nemaža pastangų įrodymui, kad viešasis ūkis visais atvejais yra tobulesnis, geresnis, negu privatinis ūkis. Wagner'is ypatingu atsidėjimu kelia aikštėn sociališkai politinius mokesčių padarinius, kurie, įnešdami pakeitimų į nuosavybės santykius, išlygina turtų valdymo neteisingumus. Šiais sociališkai politiniais sumetimais Wagner'is siūlo apkrauti žymiai aukštesniais mokesčiais tas žmonių pajamas, kurios gaunamos be asmeninio žmogaus darbo, atseit, funduotąsias pajamas. Taip kaip Smith buvo nustatęs 4 mokesčių paskirstymo bei rinkimo dėsnius, taip dabar Wagner'is kuria 9 mokesčių principus, kurie savo esme yra paaiškinti Smith'o principai ir tik papildyti sociališkai politinėmis idėjomis: 1. mokesčiai neturi būti permaži, nes jie yra teigiamas tautos ūkio veiksnys; 2. mokesčiai turi būti elastingi, atseit, lengvai mažinami ar didinami; 3. mokesčių šaltinis turi būti tinkamas; 4. mokesčių sistema taip turi būti sudaryta, kad joje būtų atsižiūrima visų mo-

kesčių perkrovimo galimumų; 5. mokesčius turi mokėti visi; 6. mokesčių našta turi būti išdėstoma pagal mokėtojų pajėgumą; 7. mokamoji suma turi būti aiškiai nustatyta; 8. mokesčiai turi būti renkami patogiu mokėtojams laiku; 9. mokesčių išrinkimo išlaidos turi būti kuo mažiausios.

Naujas vagas mėgino išrėžti finansų mokslo dirvoje subjektyvistinės ekonominės srovės. Antrosios XIX a. pusės ir XX amž. pradžios kapitalizmo raida ėmė eiti tokiomis vėžėmis, kurias sunku buvo numatyti senesniosioms ekonomikos doktrinoms. Kapitalistinio ūkio ašis, laisva konkurencija, pradeda, tiesa, pradžioj iš lėto, vėliau kas kart smarkiau dilti, vis mažiau besireikšti pasaulio ūkio gyvenime. Jau kai kam atrodė, kad ateina monopolinio kapitalo amžius, kuris turės pakeisti laisva konkurencija pagrįstą kapitalistinę santvarką. Samdyti direktoriai veda monopolines, trustų, koncertų, kartelių ir sindikatų įmones. Akcininkai, tikrieji įmonių savininkai, kas kart labiau virsta pasingais kapitalistais-rentininkais. Tos pakitėjusios kapitalistinio ūkio sąlygos drauge su įsigalėjusiomis subjektyvistinėmis filosofijos teorijomis ir sudarė tą dirvą, kurioje galėjo atsirasti ir išaugti subjektyvistinės ūkio teorijos.

Visas subjektyvistines ūkio teorijas daugiau ar mažiau jungia kraštutinio naudingumo principas. Subjektyvistinės ekonominės srovės gali būti suskirstytos trimis mokyklomis: 1. austriška, 2. matematiška ir 3. angliškai amerikoniška.

1. Austriška mokykla mėgino kraštutinio naudingumo dėsnio pagrindais sukurti ištisą finansų sistemą. Tuo dėsniu norėta aiškinti ir paskiri konkretūs viešojo ūkio reiškiniai, bet kraštutinio naudingumo principas yra per daug jau atitrauktas nuo gyvenimo dėsnis, kad juo būtų galima aiškinti gyvenimo faktus. Žymiausias austriškos mokyklos finansų teoretikas yra, be abejo, Emil Sax'as (1845—1927 m.), Pragos Vokiečių Universiteto profesorius. Tai — vienas giliausių grynai teoretinio finansų mokslo kūrėjų. Sax'as kūrė savo teorijas gilios abstrakcijos ir nuoseklios dedukcijos keliais ir gal todėl labai dažnai jo teorijos pasilikdavo anapus laiko ir erdvės, atseit, prasilenkdavo su konkrečiais gyvenimo duomenimis.

2. Matematiška mokykla, be kraštutinio naudingumo principo, vartoja dar ir matematikos mokslų metodus. Gal svarbiausias matematiškos srovės senosios kartos atstovas bus Cournot (1801—1877), kurio tyrinėjimai, ypač monopolių srityje ir šiandien dar nenustojo savo reikšmės. Naujesniajai matematiškai mokyklai priklauso Pareto (1848—1923) ir Barone.

3. Svarbiausias angliškai amerikoniškos mokyklos atstovas bus Alfred Marshall (1842—1924), Cambridge'o profesorius.

Marshall, aiškindamas finansinius reiškinius, sieja savo bendras ekonomines pažiūras, kurių centre stovi vertės teorija, pagrįsta pasiūlų bei paklausų dėsniais ir gamybos kaštais, su klasinės ekonomijos mokslininkų pažiūromis. Marshall'o pažiūromis daugiau ar mažiau šiandieną seka amerikiečiai: Yole universiteto profesorius Irving Fisher ir Kolumbijos universiteto profesorius Edwin Seligmann, kuris turi nemaža nuopelnų mokesčių perkrovimo tyrinėjimams. Panašiai, kaip ir Marshall, Seligmann'as nesilaiko griežtai subjektyvistinių teorijų ir finansiniais klausimais dažnai seka klasikus; ne kartą eina pramintais istorinės mokyklos keliais ir, pagaliau, labai dažnai pasisavina valstybiškai socialistines Wagner'io pažiūras. Vidurinę tarp matematiškos ir angliškai-amerikoniškos mokyklos poziciją užima Oxfordo profesorius Edgeworth († 1924). Ir Edgeworth padėjo nemaža pastangų mokesčių perkrovimo problemų išaiškinimui.

Dėl marksistinio socializmo negalima pasakyti, kad jis davė bet kurių gilesnių finansų klausimais studijų. Patsai Karl Marx'as (1818—1883) ir Friedrich Engels'as (1820—1895) nepaliko mums jokių tiesioginių finansiniais klausimais studijų. Tiesa, marksistų įsitikinimu, jie savo metodologijos, sociologijos ir ekonomikos pažiūromis patiesė naujus ir finansų mokslui pagrindus. Du veiksniu nulemia finansines Marx'o ir Engels'o pažiūras: klasių kova ir savotiška valstybės sąvoka. Klasinis antagonizmas sukūręs valstybę, kuri esanti grynai klasinė eksploatatorių organizacija tam, kad laikytų pavergus naudojamas darbo klases. Marksizmas atmetęs tautinę valstybės organizaciją, mato ir krašto finansų ūkyje vien tam tikrą klasių kovos lytį. Būsimoje marksistinėje ūkio santvarkoje, kai bus žuvusi pati valstybė, kaipo klasinės prievartos įrankis, marksistai mano, turės išnykti ir valstybinis ūkis. Tas ūkis paskęs komunistiniame visuomenės ūkyje. Marx ir Engels nedaug tekreipia dėmesio finansų problemoms, jie yra tikri, kad pasikeitus tautos ūkio pagrindams, savaime vieną gražią dieną turės išnykti ir viešasis ūkis. Marx'as, jei kada ir paliečia paskirus finansinius klausimus, svarsto juos tik būsimos socialinės revoliucijos požiūriu. Tie finansiniai reiškiniai, kurie, jo nuomone, pagreitiną socialinę revoliuciją, randa jo pilną pritarimą. Revoliucijos metu būsią galima mokesčius labai iškelti ir jų pagelba palaidoti privatinę nuosavybę. Bet socialinės taikos laikais, vienais tik mokesčiais dar neįmanoma pražudyti buržuazijos, nes kaip tik tų pačių mokesčių pagelba buržuazija ir laikosi viešpataujančios klasės pozicijose. Kai žus kapitalistinė valstybė, tai drauge su ja bus palaidoti ir visi mokesčiai. Marx'as su Engels'u nėra dideliais gerbėjais ir to geriausiu laikomo mokesčio, kurį mes vadiname bendru pajamų mokesčiu. Tiesa, tas mokestis esąs pi-

giai išrenkamas, bet proletariatas neturįs iš to mokesčio jokios naudos. Bet kuris naujas mokestis nustumiąs visuomet proletariatą į žemesnį socialinės hierarchijos laipsnį, nes tokio mokesčio našta visuomet galų gale suverčiama proletariatui. Marx'as labai artimai sieja mokesčių sistemą su valstybinėmis skolomis. Mokesčiai yra Marx'ui tik viešojo kredito papildymas. Marx'as randa ryšių tarp biudžeto kilmės ir pramonės išsivystymo. Biudžetu numatomi mokesčiai, tai tik karių, dvasiškių ir karalių rūmų didžiūnų gyvenimo šaltinis. Tvirta valdžia ir aukšti mokesčiai, tai Marx'ui dvi identiškos, visai neišskiriamos sąvokos. Marx'as nėra šalininkas autonomingo, akciniais pagrindais veikiančio, notų banko. Jis ir dabartinėje santvarkoje bevelytų matyti valstybinius, negu privatinius akcinius bankus. Atitinkamai savo pažiūras į buržuazinę valstybę Marx'as mano ir apie tos valstybės išlaidas, kurias jis laiko grynai parazitinio pobūdžio pinigų švaistymu. Marx'as skelbia, kad 1871 m. Paryžiaus komuna įvykdžiusi visų proletarinių revoliucijų idealą, atseit, sukūrusi pigią valdžią, nes panaikinusi valdininkiją ir armiją. Leninas, aiškindamas Marx'o mintį, nurodo, kad valdininkija ir nuolatinė armija, tai buržuazijos kūno parazitai, pagimdyti tų vidinių prieštaravimų, kurie drasko buržuazijos organizmą.

Pereinamam periode į grynai komunistinę santvarką Marx'as reikalauja, kad proletariatas įgyvendintų aukštus progresinius apdedamuosius mokesčius ir visai panaikintų akcizus bei muitus. Kaip visa finansinė sistema, taip ir mokesčių politika proletariatas turi siekti socialinės revoliucijos. „Jei demokratai siūlo proporcinius mokesčius, tai darbininkai turi reikalauti progresinių mokesčių. Jei patys demokratai siūlo nuosaikiai progresinius mokesčius, tai darbininkai turi pareikalauti tokios aukštos progresijos, kuri visai užmuštų kapitalą. Jei demokratai reikalauja tvarkyti skolas, tai darbininkai turi reikalauti valstybinio bankroto" — taip skamba viena instrukcija, kurią davė Marx'as vokiečių socialdemokratams. Vėlybesnieji socialistai, net ir šiaip žymūs kitais ūkio klausimais teoretikai, finansų klausimais arba kartojo senas Marx'o pažiūras, arba pasisavindavo pažangesniųjų buržuazinių finansų teoretikų nuomones. Net patsai Lenin'as, palikęs 30 tomų raštų, finansų klausimus palietė tik pripuolamai labai neskaitlingais publicistinio turinio straipsniais, kuriais dažnai labai jau demagoginėmis priemonėmis kritikuoja Caro valdžios ar Laikinosios vyriausybės finansų politiką, arba aiškina finansinius Tarybų valdžios užsimojimus.

III DALIS

FINANSŲ ADMINISTRACIJA IR FINANSŲ ŪKIO ORGANIZACIJA

1. FINANSŲ MINISTERIS IR JO BENDRADARBIAI

„Vyras sveiko proto, aukštos doros, kuklių gyvenimo įpročių, gilaus mokslo, tvirto būdo, kilnių idealų, pajėgiąs pakilti į idėjų dausas ir nusileisti į gyvenimo smulkmenas, sugebąs rūpintis tomis smulkmenomis ir suprasti jų reikšmę gyvenimui, vyras ne tik nevengiąs, bet dar labai pamėgęs darbą"—tai idealaus finansų ministerio tipas, kurį mums duoda Prancūzų karaliaus Liudviko XVI finansų ministeris Necker. Necker'is, vokiečių kilmės Ženevos bankininkas, buvo trimis atvejais finansų ministeriu. Atrodo, kad patsai Necker'is padėjo iššaukti tas revoliucines dvasias, kurias suvaldyti vėliau ir pats nesugebėjo. Kai kurie istorikai bereikalingai buvo įtarę Necker'į Prancūzijos reikalų išdavime. Veikiausiai, kaip rodo naujesnieji tyrinėjimai, Necker'is nebuvo jokiu išdaviku, bet tik žmogumi, kuris nebuvo tikęs toms sunkioms pareigoms, kurias turėjo nelaimę prisiimti. Tartum ir patsai Necker'is suprato savo nesugebėjimą, kai rašė: „Visuomet ateinama į finansų ministerius, be tinkamo tokiam darbui pasiruošimo. Ministerijoje laukia tiek įvairių darbų, tiek visokių pareigų, kad finansų ministerio uždaviniams nepajėgs parengti joks mokslas". Tuos sunkius idealaus finansų ministenio darbus Necker'is nori pasaldinti moralinės paguodos ir vidinės laimės išgyvenimais: „Kokia kilni, kartu ir bauginanti pareiga, — tęsia Necker'is, — pareiga, kurią eidamas gali sau pasakyti: visi mano širdies jausmai, visi mano minčių siekimai gali kenkti ar teikti laimės milijonams žmonių, gali rengti skurdą ar gerovę būsimai mano tautiečių kartai". Tas sunkus ir atsakingas finansų ministerio darbas gali duoti vidinės paguodos ir dvasinės laimės, bet jis nešykšti žmogui ir karčių valandų. Tos rožės, kur puošia ministerio kėdę, turi ir labai aštrių dyglių,

kurie ne kartą skaudžiai žeidė ir patį Necker'į, buvusį net trimis atvejais karaliaus ministeriu. Nupiešęs aukštos finansų ministerio tarnybos vargus, Necker'is, tur būt, savo asmeniniu patyrimu, prabyla į finansų ministerio vietai kandidatus: „Neieškokite aukštų vietų, jūs, švelnios ir taikios sielos, kurios trokštate ramių dienų ir malonių valandų, tenkinkitės turimais gyvenimo malonumais, džiaukitės patirta laime, naudokitės tik tokiomis gyvenimo gėrybėmis, kurias tik vienas laikas tegriauna ir kurių nedaužo tos smarkios bangos, siaučiančios didžiosios politikos jūroje".

Ir iš tikrųjų jau ne vieno krašto praeities įvykiai parodė, kaip nelengva yra rasti tinkamas finansų ministeris, ypatingai sunkesnėmis krašto gyvenimo valandomis. Buvęs trečiosios Prancūzų respublikos prezidentas Adolfas Thiers (1797—1877) sako, kad geras finansų ministeris, bus visuomet žiaurus žmogus. Tas žiaurumas reikalingas, kad gintų žmonių sudėtus pinigus nuo per plačių parlamento ir ministerių kabineto narių užsimojimų, kad saugotų iždo lėšas nuo tariamų valdžios draugų bei prietelių pasikėsinimų, norinčių dažnai pasipelnyti valstybės pinigais. Vienas žymesnių mūsų dienų finansų teoretikų, žinomas Paryžiaus Universiteto profesorius Gaston Jèze sako, kad finansų ministeris turi turėti valią ir darbų planą. Valia šiuo atveju nereiškia — gerą valią; vienos geros valios negali dar užtekti finansų ministeriui. Valia, tai geležinė energija, tai kieta ištvermė, tai atkaklus užsispyrimas. Didis anglų liberalų vadas ir žymus iždo kacleris Gladston (1809—1898) pataria finansų ministeriams nelaikyti iždė didelių atsargų, nes kitaip sunku būsią atsispirti kitų ministerių išlaidumui. Neturėdamas iždė laisvų pinigų, jis visuomet nugalėdavęs didelius savo kolegų ministerių apetitus vienu posakiu: „Juk negalima mūsų škotams atimti ir paskutiniųjų kelnių". Tokie turi būti gero finansų ministerio proto ir būdo privalumai, patyrusių žmonių nuomone.

Reikiami finansų ministerio proto ir būdo privalumai yra artimai susieti su to ministerio teisėmis bei prievolėmis. Tos teisės ir prievolės pasidaro suprantamesnės, aiškesnės, kai yra žinoma jų kilmė, atseit, kai paaiškėja moderninio finansų ministerio genealogija. Senobinio klasinio pasaulio graikų respublikos, nors ir turėjo piniginį viešąjį ūkį, bet neturėjo profesionalų finansų valdininkų. Todėl mokesčių rinkimas buvo išnuomojamas pašaliniams asmenims; išlaidas gi darydavo ir tų išlaidų kontrolę vesdavo visuomenės renkami piliečiai. Romos imperijoje dar pirmam mūsų eros šimt. randame techniškai išlavintus, pinigais apmokamus, finansų valdininkus, kurių priešakyje stovi vienas asmuo prokuratorius. Romos imperijos griuvėsiuose, drauge su pinigų ūkiu, žūva ir tuo ūkiu pagrįsta finansų admi-

nistracija. Kai pradėjo kurtis feodalinė ūkio sistema, atsiranda ir tą sistemą atitinkanti finansų administracija. Nauja finansų administracija buvo sutvarkyta visai kitais pagrindais, negu Romos finansų aparatas. Senobinės finansų administracijos specializaciją ir centralizaciją dabar pakeičia universalizacija ir decentralizacija. Viduramžių finansų valdininkas yra universalus žmogus, jis eina drauge kario, teisėjo, policininko, kartais net ir dvasiškio pareigas. Kas nori tais žiaurios fizinės jėgos laikais rinkti mokesčius, tas turi turėti savo rankose ne tik teisingumo vykdymą, bet ir ginkluotų žmonių būrius savo reikalavimams įgyvendinti.

Dar anksčiau, negu senosios Romos finansų aparato specializacija, žlugo to aparato centralizacija, atseit, išnyko tas centrinis organas, kurio įsakymų klausė viso krašto finansų administracija. Žinoma, didele centralizacijai kliūtimi buvo ir natūralaus ūkio sąlygos, kai mokesčiai mokėta ne pinigais, bet žemės ūkio gaminiais. Kai pradėjo Vakarų Europoje vėl rastis piniginio ūkio užuomazgos, kai mokesčiai pradėta rinkti pinigais, tai dar vis gi negreitai pajusta reikalas centralizuoti finansų administraciją. Bet ir tuomet, kai atsirado centralizuota administracija, dar negreitai dasiprotėta tos administracijos priešakyje pastatyti vieną atsakingą asmenį. Pagaliau, ir pačią centralizaciją įgyvendinti buvo tikrai nelengvas dalykas. Galingas viduramžių feodalas, kurs ėjo ir vietos finansų valdininkų pareigas, labai dažnai nemokėjo nei rašyti, nei skaityti ir, be abejo, visuomet geriau valdė kardą, negu plunksną. Tokiomis sąlygomis vargu ar buvo įmanoma viena centrinė viso krašto pajamų ir išlaidų sąskaityba. Bet kaip tik ėmė keistis Vakarų Europos ūkio pagrindai, tuojau, atitinkamai įvykusias atmainas, keitėsi ir krašto finansų administracija. Kai pradėjo stiprėti valdovo autoritetas, didėti jo pinigų reikalai, susirūpinta vienu centriniu finansų organu. To centrinio finansų organo priešakyje iš pradžių stovi ne vienas asmuo, bet tam tikra, dažnai dvasinių ir pasaulinių ponų, kolegija. Anksčiausiai tokį centrinį finansų organą sukuria Romos Kūrija. Bent kiek vėliau Kūrijos pėdomis eina Kryžiuočių ordenas, Prancūzų ir Anglų karaliai ir Olandų valdovai. Centrinės finansų administracijos atsiradimas greitai ėmė veikti ir provincijų finansų organizaciją. Kai dar nepajėgta priversti galingus feodalus atsiskaityti iš surinktų pinigų su centru, tai pradėta nuomoti tiems patiems feodalams mokesčių rinkimas. Mokesčiai nuomota ne kam kitam, kaip tik feodalams, nes jie vieni turėjo anais laikais taip reikalingą mokesčiams rinkti policinę ir karinę pajėgą. Vėlesniais laikais, dar labiau sustiprėjus centro valdžiai, lengviau išrenkami mokesčiai, atseit, akcizai ir muitai, pradėta nuomoti ir privatiems as-

menims, paprastai, turtingiesiems krašto pirkliams. Ir šiuo atveju naujus finansų administracijai kelius nurodė ta pati Romos Kūrija, kuri bene anksčiausiai bus pradėjusi finansų reikalais bendradarbiauti su pirkliais ir bankininkais.

Jei finansų administracijos centralizavime duoda valdovams pavyzdį Romos Kūrija, tai finansų aparato specializavimo mokina juos miestai. Miestai, sumokėdami valdovui vienu kartu didesnę pinigų sumą, atsiperka nuo mokesčių. Sumokėtoji suma išdėstoma pagal ūkišką pajėgumą visiems miesto gyventojams. Tokį mokesčių išdėstymą prižiūri garbingesniųjų piliečių komisija, kurios žinioje dirba specialistai valdininkai, kuri neturi, kaip feodalai turėjo, jokių kitų pašalinių pareigų. Dabar ir valdovai miestų pavyzdžiu mėgina sudaryti specialistų finansų valdininkų kadrą. Iš karto tokie specialistai valdininkai pasirodo tik karališkų miškų ir apskritai domenų administracijoje. Pagaliau, kai tiek sustiprėjo centro valdžios autoritetas, kad ir civilis asmuo tos valdžios vardu išdrįsta reikalauti mokesčių, finansų valdininkai specialistai ima rodytis ir kitose viešojo ūkio srityse. Kai buvo sutvarkyti tokiais naujais pagrindais vietos finansų organai, tai turėjo žymiai pakilti ir centrinių komisijų reikšmė. Tos komisijos visuose kraštuose įvairiais pavadinimais, kaip antai, kameros, kolegijos, finansų tarybos išgyvena iki pat XIX šmt. Tiktai XIX š. atneša stambių atmainų finansų administracijos centro sutvarkyme. Dabar, beveik, visų kraštų kolegine finansų administraciją pakeičia vienas krašto finansų administratorius, finansų ministeris, atsakingas už visus savo žygius prieš valstybės galvą ar tautos atstovybę. Tuo pačiu metu dar griežčiau ir nuosekliau buvo atskirtos vietų finansų valdininkų pareigos nuo bet kurių kitų administracijos šakų.

Mūsų dienų finansų ministerio tipas anksčiausiai atsirado Prancūzijoje, kur jisai gimė ir brendo maždaug tarpe 1791—1850 metų. Kolegiį finansų centro organą dar ir šiandien tebeturi Anglija, kur dažnai palaikomos senos tradicinės formos, net ir tais atvejais, kada jos nebetenka savo turinio. Anglų finansų ministerija tebėra savotiškos rūšies taryba, kurią sudaro įtakingiausi valdančios partijos asmens. Tos tarybos priešakyje oficiališkai stovi taip vadinamas pirmasis iždo lordas, kuriuo yra patsai ministeris pirmininkas. Antrą vietą užima faktiškasis finansų ministeris, iždo kancleris. Be jų, į kolegiją įeina dar 4 ar 5 jaunesnieji iždo lordai ir du sekretoriai: vienas parlamento narys, antras iždo valdininkas. Apie šio paskutiniojo, kaipo pastovaus finansų valdybos nario reikšmę anglų finansų politikai nemaža kalbama tiek pačioje Anglijoje, tiek užsienyje. Tuo nuolatinio sekretoriaus veikimu ir aiškinamas tas žinomas Anglų iždo politikos pastovumas, tas griežtas, nežiūrįs besikeičiančių politinių

konjunktūrų, anglų tautos ūkio ir valstybės iždo interesų gynimas. Tokia kolektyvinė Anglų iždo organizacija turi nemaža gerų privalumų, nes ji žymiai sustiprina finansų ministerijos autoritetą, bet užtat netrūksta jai ir bendrų visiems kolektyvams silpnumų. Tie neigiami kolektyvo privalumai, tur būt, ir bus paskatinę kitas civilizuotas šalis pasirinkti ne anglų, bet prancūzų finansų administracijos sistemą. Matyt, prancūzų sistema su vienu atsakingu ministeriu priešakyje labiau atitiko mūsų laikų ekonominio bei kultūrinio gyvenimo sąlygas.

Tokio moderninio finansų ministerio teisės ir prievolės gali būti nusakytos šiais keturiais posakiais: 1. finansų ministeris atstovauja finansų įstatymus ir jiems vykdyti leidžia taisykles; 2. finansų ministeris sudaro ir vykdo valstybės biudžetą; 3. finansų ministeris yra valstybinių kasų ir tų kasų sąskaitybos organų viršininkas; 4. finansų ministeris tvarko krašto pinigų ir kredito politiką. Tokia plati ir sunki finansų ministerio veikimo sritis, kartais iškelia mintį suskaldyti finansų ministerio pareigas į kelias ministerijas. Tokiais atvejais dažniausiai siūloma pavesti biudžeto sudarymą ir vykdymą specialiam biudžeto ministeriui, atseit, vienas ministeris rūpintų lėšas, tvarkytų pajamas, kitas pagal savo sudarytą biudžetą eikvotų tas lėšas.

Prancūzai, tiesa, ne tiek finansiškai technikiniais išskaičiavimais, kiek bendrais politikos sumetimais turėjo 1925 ir 1929 m. tokius biudžeto ministerius. Toksai finansų ministerio pareigų suskaldymas sumažina jo atsakingumą už finansinių reikalų visumą ir duoda progų nuolatiniams konfliktams. Finansų ministeris reikalauja taupumo, biudžeto ministeris išlaidų padidinimo. Italai, tiesa, turi dvi ministerijas, finansų ir biudžeto, bet jas valdo vienas ir tas pats asmuo. Belgai, karts nuo karto turi ir gi du ministeriu, taip pat, kaip ir prancūzai, bet ir gi ne tiek ūkiškais, kiek politiškais sumetimais. Pinigų ir kredito politika kartais pavedama krašto ūkio ministeriui. Pagaliau, kai kurie kraštai, ypač mažesnės neturtingesnės valstybės, ne tik kad nesiaurina nurodytos finansų ministerio veikimo srities, bet dar žymiai tą sritį praplatina ne tiek, gal, finansiškai techniki-niais ar visuomeniškai ūkiškais išskaičiavimais, kiek valstybės lėšų taupymo sumetimais. Tokiais atvejais finansų ministeriui pavedama ne tik krašto ūkio, bet ir prekybos bei pramonės ministerių pareigos. Kartais tos dvi ministerijos pasilieka savarankiškos įstaigos, kurias tik valdo finansų ministeris, kartais gi tų ministerijų veikimo sritis tiesiog įterpiama į finansų ministerijos žinybą.

Finansų ministerio teisių ir prievolių, kaip buvo sakyta, esama keturių rūšių:

1. Finansų ministeris atstovauja finansų įstatymus ir jiems vykdyti leidžia taisykles. Finansų įstatymų svarba krašto gyvenimui yra labai didelė, nes jie tvarko tautos kultūros, tautos civilizacijos ir tautos politinės galios pagrindus, atseit, ūkiškąją viso krašto ir pačios valstybės būtį. Finansų ministeris su savo bendradarbiais rengia finansų įstatymus ir patiekia juos svarstyti ministerių kabinetui. Kai tie įstatymų projektai gauna ministerių kabineto pritarimą, tai finansų ministeris eina juos atstovauti pas valstybės galvą ar į tautos atstovybę. Finansų įstatymais laikomi ne tik mokesčių įstatymai, bet ir tie visi įstatymai, kurie tuo ar kitu būdu paliečia viešojo ūkio lėšas ar biudžetus. Tuo būdu finansų ministeris yra atsakingas už tuos įstatymus, kurie leidžia viešajam ūkiui skolintis pinigų, kurie tvarko valstybės turtus, kasų ir jų atskaitomybės reikalus, nustato valstybės tarnautojams atlyginimą, kuria vietos savivaldybių ir kitų viešosios teisės organizacijų ūkio pagrindus. Finansų ministeris yra atsakingas ne tik už pačius finansų įstatymus, bet ir už jų vykdymą. Todėl įstatymų vykdymui finansų ministeris leidžia taisykles.

Taip atrodo, beveik, visų valstybių finansų ministerio teisės finansinių įstatymų atžvilgiu. Šiuo atveju sudaro išimtį tik U.S.A., kur iždo sekretorius, atseit, finansų ministeris, neturi finansinių įstatymų iniciatyvos, kuri priklauso prezidentui ir kongresui. Jei U.S.A. patys įstatymai atima finansų ministeriui finansinių įstatymų iniciatyvą, tai Europoje jau ne kartą yra pasitaikę, kad silpno būdo finansų ministeriai leidžia faktiškai sau išplėšti tą taip svarbią savo teisių dalį. Tokiais atvejais finansų ministerio silpnumu pasinaudoja parlamentai, kurie imasi savarankiškai gaminti finansinius įstatymus arba bent daryti finansų ministerių siūlomuose įstatymų projektuose esminių pakeitimų. Nuo parlamentų neatsilieka tokiais atvejais ir patsai ministerių kabinetas; ir jis per finansų ministerio galvą kuria tokius įstatymų projektus, kuriems įvykdyti reikalinga iždo lėšų, o jas šiaip ar taip turi parūpinti pats finansų ministeris.

2. Finansų ministeris sudaro ir vykdo valstybės biudžetą. Beveik visų kraštų finansų ministeris turi lemiamos reikšmės valstybės pajamų ir išlaidų sąmatos sudaryme. Tenai, kur finansų ministeris yra sąmatos autorius, jis atstovauja tą sąmatą pas valstybės galvą ir parlamento komisijose bei viešuose posėdžiuose. Žinoma, valstybės sąmatos sudaryme bendradarbiauja su finansų ministeriu ir visi kiti ministeriai. Kiekvienas ministeris sudaro savo ministerijos išlaidų, o dažnai ir pajamų sąmatą. Gamindami savo ministerijų sąmatas ministeriai dar visai privatiniu būdu tariasi su finansų ministeriu, stengdamies gauti jo pritarimą savo numatomoms išlaidoms, nes visoms išlaidoms lėšų turi surasti finansų ministeris. Jei finansų ministeris ne-

pritaria kurio nors ministerio per platiems užsimojimams, jis gali atsisakyti ieškoti lėšų savo kolegų tokiems užsimojimams apmoti. Mūsų finansų ministeris turi lemiamos reikšmės visų ministerijų išlaidoms per „Biudžeto Komisiją", kuriai pirmininkauja finansų ministerio atstovas ir dalyvauja joje be užinteresuotos įstaigos žmonių ir valstybės kontrolės valdininkas, kurio pareiga yra sustiprinti finansų ministerio atstovo poziciją.

Normaliomis gyvenimo sąlygomis, ypač, kai iždas turi didesnių piniginių atsargų, finansų ministerio svarumas ministerių kabinete nėra jau taip didelis. Finansų ministeris dažnai užleidžia pirmąsias vietas tiems ministeriams, kurie turi savo rankose ginkluotą šalies pajėgą, atseit, vidaus ir krašto apsaugos ministeriams. Bet, paprastai, dalykai virsta kitaip, kai tauta gyvena sunkias savo istorijos dienas, smarkios politinės ar ekonominės krizės laikus. Tokiais atvejais iždas, paprastai, yra tuščias, o lėšų reikalas yra labai didelis ir todėl tuomet turi progos pasireikšti visa gabaus energingo finansų ministerio reikšmė. Tos nuomonės patvirtinimui istorija duoda mums nemaža labai ryškių pavyzdžių. Ten, kur ministerių tarpe finansų ministerio svarumas yra žymus, valstybės sąmata patenka pas valstybės galvą ar į parlamentą, jau gerokai apkarpyta, apvalyta nuo visų paskirų ministerių reikalautų, bet krašto ūkio pajėgumui nepakeliamų, išlaidų. Dažnai be reikalo nusiskundžiama biudžeto išlaidų karpymu, finansų ministerio šykštumu. Jei kada galima skųstis finansų ministerio taupumu, tai nebent tuomet, kai biudžete visai išmetamos, ar mažinamos kraštui naudingos arba net tikrai reikalingos išlaidos ir tuo pačiu metu įterpiamos į biudžetą tokios išlaidos, kurių reikalauja ne viso krašto, bet vien valdančios partijos interesai. Šiaip, apskritai, istorija visuomet, rodos, pateisina taupius finansų ministerius. Istorija žino kur kas daugiau atsitikimų, kai finansų ministerio duosnumas padarė tautai didesnės žalos, negu kad būtų pakenkęs jo taupumas gyviesiems krašto reikalams. Toks protingas, saikus, žiūrintis ūkiško gyventojų pajėgumo taupumas, neturi užkirsti kelio platesniems teisėtiems kultūriniams ir politiniams tautos užsimojimams, tautos istorinės raidos dabarčiai statomiems siekimams.

Finansų ministeris ne tik sudaro biudžetą, jis ir prižiūri to biudžeto vykdymą. Tuo tikslu jis yra informuojamas apie kiekvienos ministerijos daromas išlaidas. Anglijoje iždas laiko kiekvienoje ministerijoje biudžeto vykdymo kontrolės reikalams valdininkus. Finansų ministeris turi žinoti, ar paskirose ministerijose daroma santaupų ar kėsinamasi peržengti biudžeto užbrėžtas ribas. Visi paskirų ministerių pasikesinimai peržengti biudžeto leistų pozicijų skaitmenis, finansų ministerio yra tuojau sustabdomi. Konstitucinių šalių finansų ministeris atsako už

sąmatos pereikvojimus ir už sąmatoje nenumatytas išlaidas, vis vien kuri ministerija būtų šiuo atveju nusikaltusi. Tokią atsakomybę prisiima finansų ministeris drauge su tuo ministeriu, kurio kompetencijos srityje buvo prasilenkta su biudžeto nuostatais. Jei kurios nors ministerijos biudžeto pozicijose susidaro santaupų, finansų ministeris gali reikalauti, kad tos santaupos nebūtų be tikro reikalo išleidžiamos. Finansų ministeris kontroliuoja biudžeto vykdymą, atidarydamas paskiroms ministerijoms kreditus, atseit, leisdamas naudotis biudžeto nustatytomis lėšomis. Kol finansų ministeris atidarys kreditus, nors biudžetas būtų ir paskelbtas, jokiai išlaidai negalima gauti iš iždo pinigų. Finansų ministeris gali atidaryti kreditus visiems metams, bet gali tai padaryti ir trumpesniam laikui. Dažniausiai, ypač sunkesniais iždui laikais, kreditai atidaromi pamėnesiui. Atidarydamas kreditus finansų ministeris, paprastai, duoda ir lėšas toms kasoms, kurios turi apmokėti gavusių kreditus įstaigų orderius. Toks lėšų patiekimas kasoms vadinamas biudžetine perlaida. Pirm, negu kasa išmoka iždo sąskaita bet kurią sumą, turi būti nustatyta iždo mokėjimo prievolė. Toksai iždo mokėjimo prievolės nustatymas vadinamas asignavimu. Ta institucija, kuri asignuoja, niekuomet pati neišmoka pinigų. Pinigus moka tik iždo kasos. Tasai asignuojamos institucijos, arba, kaip pas mus sakoma, kredito valdytojo atskyrimas nuo mokėjimo institucijos palengvina iždo lėšų kontrolę. Asignuoti gali įvairios įstaigos, bet išmoka tik finansų ministerio žinioje esamos kasos.

Asignavimą sudaro trys veiksmai: a. veiksmas, kuris sudaro išlaidos pagrindą, atseit, tas aktas, kuriuo iždas pasidaro skolininku. Paskiri viešojo ūkio organai neturi teisės daryti tokių žygių, kurie uždėtų iždui mokėjimo prievolę, nebent turėtų tam reikalui iš anksto jiems leistus kreditus; b. veiksmas, kuriuo patikrinama iždo skolos pagrindas ir nustatoma, kad valstybė turi mokėti tokią ir tokią sumą; c. veiksmas, kuriuo išrašoma kasai mokėjimo įsakymas, atseit, duodamas orderis, pagal kurį nurašoma išmokamoji suma nuo tos ar kitos biudžeto pozicijos. Kasa, kuri išmoka pinigus, gali būti iždo kasa, tikra to žodžio prasme, atseit, iždinė, arba bet kuri kredito įstaiga, einanti iždo kasininko pareigas, kaip pas mus Lietuvos Bankas.

3. Finansų ministeris yra valstybės kasų ir jų sąskaitybos viršininkas. Pilnai galima ir, gal būt, būtų nebloga tvarka, jei visos valstybės pajamos, iš kurių šaltinių jos beplauktų, eitų tiesiog į finansų ministerio priklausomas kasas, jei visos valstybės kasos, kokioje ministerijoje jos bebūtų, susisiekimo ar žemės ūkio, švietimo ar vidaus, būtų vieno finansų ministerio žinioje. Realus visų kraštų gyvenimas yra, palyginti, tolimas tokiam sutvarkymui. Paprastai, valstybės įmonių pajamų administracija

yra tos ministerijos rankose, kurį laiko savo žinioje pačią įmonę. Tokio finansų ministerio kompetencijos susiaurinimo priežastys yra trys: administracinė, politinė ir tautiškai kultūrinė. Administraciniais sumetimais, sakoma, finansų ministeris, valdydamas visų ministerijų kasas, būsiąs per daug apkrautas painiais, dažnai jam svetimų sričių, darbais. Politiniais sumetimais nurodoma, kad davus galimybės finansų ministeriui, nors ir vien kasiniais reikalais, rūpinti kitų ministerių veikimo sritis, finansų ministeris lengvai gali pasidaryti tikru krašto diktatorium. Pagaliau, manoma, kad ir tautiškai kultūriniai interesai verčią siaurint finansų ministerio kompetenciją, nes bijoma, kad finansų ministeris, kuriam, tariamai, vien tik rūpi gauti kuo daugiausia pajamų, žiūrės visų ministerijų įstaigose bei įmonėse tik fisko reikalų, visai apleisdamas tautiškai kultūrinius interesus. Vargu ar tokia pažiūra, kad finansų ministeriui nerūpi tautos kultūros reikalai, gali būti rimtai pamatuojama. Be to, iždo reikalais, ypač ekonominės krizės metu, turi rūpintis ne tik finansų ministeris, bet ir visi kiti ministeriai, ir kiekvienas susipratęs pilietis. Jei visos valstybės kasos, visi tų kasų tarnautojai ir visa kasų sąskaityba būtų finansų ministerio žinioje, tai jis kur kas tikslingiau ir geriau galėtų prižiūrėti ir paties biudžeto vykdymą. Dabartinėmis sąlygomis iždo vieningumo išlaikymui finansų ministeris vis gi turi tam tikrų teisių ir svetimų ministerijų žinioje esamų kasų srityje, nes finansų ministeris yra iždo viršininkas. Finansų ministeris turi teisę tarti savo žodį, kai nustatoma tų kasų darbo ir sąskaitybos tvarka; jis nuolat yra informuojamas apie tų kasų stovį, nes jam svarbu žinoti visų iždo kasų pajamas. Tos visos pajamos nustatytu laiku turi būti atiduotos iždinėms, nebent kurioms viešojo ūkio įmonėms įstatymai būtų suteikę juridinio asmens ir savarankiškos, biudžeto nepriklausomos, sąmatos teises, arba jei kuri įmonė būtų gavusi operacinę sąmatą, kuria savarankiškai verčiasi.

4. Finansų ministeris vadovauja krašto pinigų ir kredito politikai. Pinigų ir kredito politika yra labai artimai susieta su pačia fisko esme, su jo visu veikimu, atseit, gaunamomis pajamomis ir daromomis išlaidomis. Jei finansų ministeris neturėtų savo rankose krašto pinigų ir kredito vairo, jis dažnai negalėtų savarankiškai ir sėkmingai varyti bendros viešojo ūkio politikos, nes tos politikos laimėjimai ir pralaimėjimai priklauso nuo krašto pinigų stovio ir krašto pinigų bei kapitalų rinkos padėties. Tuo metu, kai ateina mokesčių mokėjimo terminas, rinka turi turėti laisvų pinigų; tuo metu, kai finansų ministeris emituoja valstybės paskolos lakštus, turi būti sudarytos tinkamos kreditui sąlygos.

Koks bebūtų idealus finansų ministeris, jis niekuomet nepajėgs ištesėti sunkiuose savo uždaviniuose, jei neturės gabių, sąžiningų, tinkamai savo darbui pasirengusių bendradarbių. Visi kraštai rūpinasi rimčiausias ekonomistų ir teisininkų pajėgas sutraukti į finansų ministeriją, kur gaminami ir vykdomi taip svarbūs krašto kultūrai, civilizacijai ir politinei galiai, tautos ūkio ir krašto finansų įstatymai.

Tinkamų finansų ministerio bendradarbių reikšmę gerai nusako Jèze, kuris apie juos taip rašo: „Turėdamas gerus finansistus savo patarėjais, ministeris visuomet pajėgs suvokti, kas reikia daryti. Rimti bendradarbiai visuomet bus inteligentingam finansų ministeriui, ne tik darbo akstinas, bet, kur reikia, ir veikimo stabdis. Tokie bendradarbiai nurodys finansų ministeriui, kas reikia daryti ir ko reikia vengti. Patsai finansų ministeris, kuris dažnai yra tik politikos vyras, savo gerų patarėjų padedamas, pasirinks savo žygiams tinkamą laiką ir tinkamus kelius. Finansų ministerio bendradarbiai neina į bendros krašto politikos sūkurį. Jie turi sugebėti tylėti ir dirbti pašalinių žmonių nematomi už savo šefo, finansų ministerio, pečių". Toks yra artimųjų finansų ministerio bendradarbių vaidmuo viešojo ūkio gyvenime. Bet ir visi kiti aukštesnieji finansų ministerijos valdininkai, turi turėti aukštas asmenines kvalifikacijas. Jie turi turėti ne tik technikinių žinių ir asmeninį patyrimą, bet drauge būti gerais psichologais, protingais vyrais, kurie sugeba surasti ir paslėptas įvairių įvykių priežastis, surinkti ir sutvarkyti ištisą įvairių įvairiausių informacijų krūvą ir, remiantis dažnai prieštaraujančiais pareiškimais, padaryti tinkamus nutarimus.

Gerus darbininkus ministerijai nelengva surasti. Todėl, beveik, visos valstybės, net ir tokia Carų Rusija, finansų ministerijos valdininkų pasirinkime ne tiek žiūri politinių kandidato įsitikinimų, kiek asmeninių kvalifikacijų. Sakoma, kad geriausius iždo tarnautojus turinti Anglija ir U. S. A. Taip pat turi būti tinkamai parenkami ir finansų ministerijos provincijos valdininkai. Dideliam žmonių skaičiui apskričių finansų ministerijos valdininkai yra vyriausybės atstovai, pagal kurių darbus bei elgesį, jie sprendžia apie pačios vyriausybės sugebėjimus, rūpestingumą, sąžiningumą ar gobšumą. Provincijos iždo organai yra, tartum, viso administracijos aparato pamatai ir drauge to aparato atstovai visuomenėje. Finansų ministerijos valdininkai dažnai yra geriau ir medžiagiškai aprūpinami, negu kitų ministerijų tarnautojai. Tuo būdu norima ne tik įtraukti, bet ir išlaikyti iždo tarnyboje pačius gabiausius krašto žmones.

2. BIUDŽETO ESMĖ IR NUSAKYMAS

Visi kultūringi kraštai jau nuo seno žinojo, kad negali būti sveiko finansų ūkio ten, kur iš anksto, tam tikram laikui, nesudaroma laukiamų pajamų ir numatomų išlaidų sąmata. Turėdamas tokią sąmatą, viešojo ūkio aparatas gali veikti visai taisyklingai ir punktualiai, laiku mokėti ir laiku imti jau iš anksto nustatytus mokesčius. Viešasis ūkis laiku mokėdamas stiprina savo autoritetą ir didina savo kreditingumą, laiku rinkdamas iš anksto mokėtojams žinomus mokesčius, nesukelia piliečių nepasitenkinimo. Be to, viešasis ūkis yra tvarkomas pavedimu. Pavedimas iškelia atsakomybę. Viešojo ūkio sąmata nustato tos atsakomybės ribas.

Visa viešojo ūkio sąmatos reikšmė gyvenimui tik tuomet tegali pilnai pasireikšti, kai ji yra vieša ir prieinama kiekvienam piliečiui. Sąmata tik tuomet tėra pilnai piliečiams prieinama, kai viešai ir aiškiai nurodoma kiekvienos išlaidos tikslai, kiekvienos pajamos ir išlaidos prasmė. Tiesa, esama ir tokių sąmatos pozicijų, kurių valstybiniais sumetimais negalima viešai plačiau aiškinti. Pačios sąmatos sudarymas ir tos sąmatos smulkus viešas paskelbimas, tai kiekvienos sveikos viešojo ūkio politikos pagrindas, nors patsai sąmatos viešumas ir nėra esminis jos privalumas.

Šiandieną visi rimti finansų teoretikai sutinka, kad kur tas sveikas finansinės politikos pagrindas, pati sąmata, ir jos viešumas paneigiami, tenai valstybė neturi pigaus kredito, susipratęs pilietis labai nenoriai moka savo mokesčius, surinkti tautos pinigai nevisuomet leidžiami vien tik ekonominės, kultūrinės ar politinės tautos gerovės sumetimais. Sąmatos viešumui dažniausiai nusikalsta įvairūs diktatoriai, todėl vargu kuri nors diktatūra yra kada sukūrusi, bent ilgesniam laikui, gerus kurio nors krašto finansus. „Kiekvienas finansų ministeris, sako Jèze, turi būti tautos atstovybės kontroliuojamas. Tai gyvenimo patyrimo faktas, kad diktatūrų finansai yra visuomet blogi. Tiesa, pačios diktatūros periode dažniausiai to nežinoma, nes tuomet sunku būtų ir žinoti tikrą padėtį, kai užslopintos visos tuo klausimu diskusijos ir suvaržyta tautos laisvė. Oficialūs dokumentai, spaudos pranešimai, ministerių kalbos, tai vien pasigyrimo himnai. Viskas eina už gerą. Bet diktatūrai žlugus, kuomet prasideda objektinga kritika, ima kilti aikštėn tiesa. Sužinoma tuomet, deja, pervėlai, kad buvo daryta išlaidų, kurios visuomenės reikalų požiūriu visiškai nėra pateisinamos, kad diktatoriaus finansų ūkis buvo labai blogas. Diktatorių finansų ūkis primena absoliutizmo monarchijų šeimininkavimą, kurios kaip tik dažnai ir žlugdavo dėl netikusio viešųjų lėšų eikvojimo". Ta taip svarbi viešajam ūkiui išlaidų ir pajamų sąmata vadinama b i u d ž e t u.

Žodis „biudžetas“ atrodo yra kilęs iš senobinio prancūzų žodžio „bouge“, sumažintas „bougette“, odinis maišiukas. Bouge, bougette veikiausiai pareina nuo lotynų žodžio bulga, kurs taip pat reiškė odinį maišelį. Tą senobinį prancūzų žodį „bougette“ anglai perėmė iš apsigyvenusių Prancūzijoje normanų, suteikė jam ypatingos reikšmės ir pavertė jį žodžiu „budge“ arba „budget“. Ta ypatinga anglų žodžio „budget“ reikšmė, atrodo, bus kilusi iš tam tikrų anglų parlamento papročių. Paprastai, baigdami parlamento sesiją, atstovai prieš išsiskirstydami, svarstydavo leidžiamus karaliui rinkti mokesčius. Kai parlamentas eidavo svarstyti prašomų mokesčių, iždo kancleris atidarydavo tam tikrą odinį portfelį, kuriame būdavo įdėtas prašomųjų mokesčių sąrašas. Tasai iždo kanclerio veiksmas, atseit, išėmimas iš portfelio mokesčių sąrašo, buvo vadinamas biudžeto, arba odinio maišelio atidarymu. Pamažu biudžeto vardą pradėjo įgyti nebe odinis portfelis, bet tame odiniame portfelyje gulintis patsai valstybės pajamų įstatymas. Dabar biudžeto atidarymas pradeda reikšti nebe portfelio atidarymą, bet mokesčių, valstybės pajamų įstatymo projekto paskelbimą. Pagaliau tas žodis „budget“, įgijęs Anglijoje savo naująją prasmę, atseit, virtęs viešojo ūkio pajamų projektu, grįžta atgal į Prancūziją. Prancūzai pirmą kartą pavartojo žodį „budget“ valstybės pajamų bei išlaidų sąmatos prasme tur būt 1802 m. XIX amžiuje žodis „budget“ savo nauja prasme pasklido po visą pasaulį, nors savo oficiališkuose dokumentuose ir šiandieną ne visos valstybės viešojo ūkio sąmatą vadina „budget“. Patsai žodis biudžetas plačiai įsigijo pilietybės teisių kasdieninėje kalboje ir gal dėl to pasidarė nelengva duoti visai teisingą moksliską biudžeto nusakymą.

Aiškesniam biudžeto sąvokos nustatymui reikia žinoti kuo biudžetas skiriasi nuo: 1. finansinio plano, 2. ūkio balanso ir 3. viešojo ūkio apyskaitų. 1. Finansinis planas, tai programinis ilgesniam laikui, paprastai, keliems metams numatomas valstybės lėšoms surinkti ir naudoti projektas. Toksai finansinis planas turi tiktai ekonominės reikšmės, bet neturi jokio teisinio pobūdžio. Kas nori tikslingai ir nuosekliai ugdyti ekonomines, kultūrines ir politines savo tautos jėgas, tas rūpinasi ilgesniam laikui sudaryti tokį finansinį planą. Jei kas galima tokiam planui prikišti, tai nebent tą, kad gyvenimas ne visuomet nori taikytis prie plano ir todėl tenka kartkartėmis finansinį planą taisyti pagal pasikeitusias gyvenimo sąlygas. Biudžetas nustatomas trumpesniam, paprastai, vienų metų laikui ir todėl lengviau gali atitikti ūkio gyvenimo eigą. Be to, finansinis planas yra tik sumanymas, pasiryžimas vykdyti tam tikrus darbus, atlikti tam tikrus finansinius žygius, kai biudžetas yra jei jau ne pilna prasme įstatymas, tai bent neįstatyminis įstatymų leidimo institucijos aktas.

2. Biudžetas labai skiriasi ir nuo ūkio balanso. Ūkio balansas nustato tam tikru laiku ūkiškus krašto pasyvus ir aktyvus ir parodo ekonominį bei finansinį krašto pajėgumą. Ūkio balansas, tai savo rūšies kūrybinių krašto jėgų inventorius. Biudžetas savo tiesioginiu uždaviniu yra tik metinių viešojo ūkio pajamų ir išlaidų sąmata, kurioje, žinoma, netiesioginiai gali pasireikšti ir viešojo bei tautinio ūkio pajėgumas.

3. Pagaliau, biudžetą tenka skirti ir nuo viešojo ūkio apyskaitų. Tokia apyskaita parodo vienerių ar kelerių praeitų metų gautas pajamas ir padarytas išlaidas. Apyskaita konstatuoja finansinius praeities duomenis, o biudžetas nustato piniginius viešojo ūkio ateities faktus. Žinodami paprastąją biudžeto reikšmę, kaip numatomų viešojo ūkio išlaidų ir pajamų sąmatą, skirdami tos sąmatos sąvoką nuo finansinio plano, ūkio balanso ir viešojo ūkio finansinių apyskaitų, turime mėginti sudaryti mokslišką biudžeto nusakymą. Paryžiaus profesoriai Stourm (1837—1917) ir Jèze savo klasiškuose veikaluose apie biudžetą patiekia nemaža biudžeto definicijų, bet giliau jas panagrinėjus vis randama jose didesnių ar mažesnių netikslumų. Jèze ir Istambulo universiteto profesorius Neumark, du, tur būt, didžiausi mūsų dienų biudžeto reikalais autoritetai, mano, kad palyginti gerai biudžetą nusako 1921 m. bulgarų biudžeto įstatymas: „Biudžetas yra įstatymų leidimo institucijos aktas, kuris iš anksto nustato ir tvarko valstybės pajamas ir išlaidas". Bulgarų duotam biudžeto nusakymui artima bus daug seniau, nes XIX amž. pabaigoje sukurta, Stourm'o biudžeto definicija „Valstybės biudžetas yra aktas iš anksto patvirtinąs viešąsias išlaidas ir pajamas". Jèze visai teisingai mato biudžete ir labai svarbų politinį veiksnį. Todėl ir tą politinį biudžeto pobūdį tenka įtraukti į biudžeto nusakymą. Tuo būdu „supolitintas" biudžetas galės būti nusakytas: „politinis įstatymų leidimo institucijos aktas iš anksto nustatąs viešojo ūkio pajamas ir išlaidas". Žinoma, toks biudžeto nusakymas negali turėti kurio nors dogmatinio pobūdžio. Biudžetą galima teisingai nusakyti, ne tik kitais žodžiais, bet gal iš dalies ir kita prasme.

3. BIUDŽETO ISTORIJA

Biudžeto kilmės nei laikas nei vieta nėra aiškiai žinomi. Tiesa, spėjama, kad Mileto miestas dar II prieš mūsų erą amžiuje jau turėjęs savo biudžetą, nes rasta dokumentas, kuris mini Mileto „anataxi", kas graikų kalba gali maždaug reikšti sąmatą. Turima duomenų, kad Romos imperatorius Augustas sudarydavęs pajamų bei išlaidų aktus, bet nieko tikro nežinoma ar tie aktai buvo būsimųjų metų sąmatos ar praeitųjų metų apyskaitos.

Jau neabejotinai tikrus biudžetus turi VIII a. Bagdado Kalifų valstybė. Viduramžių Vakarų Europos biudžeto klausimas dar ir šiandien tebėra mažai ištirtas. Tiesa, netenka abejoti, kad Anglijos ir Sicilijos normanai jau sugebėdavo sudaryti praeitųjų metų apyskaitas. Tur būt anksčiau, negu normanai, ėmė tvarkyti savo pajamų ir išlaidų apyskaitas, toli pažengusi finansų mene bei technikoje, viduramžiais teisingai vadinama, „pecuniarum mater" — pinigų motina, Romos Kūrija. Kūrijos iždo sutvarkymui nemaža pasidarbavo, Dantės gramzdinamas į pragarą Klemensas V (1305—1314), kurį tas pats Dantė vadina „nedoru ganytoju, blogo vardo mokytoju". Dar kur kas rūpestingesniu finansininku, negu Klemensas V, buvo iš Prancūzijos prekybininkų bei bankininkų miesto Cahora kilęs popiežius Jonas XXII (1316—34), kurio istorijos lapus bevartant gaunamas įspūdis, kad svarbiausiu jo gyvenimo rūpesčiu buvo ne žmonių sielos, bet Kūrijos finansai. Cencius, vėlesnysis popiežius Honorius III (1216—1227), dar XII amž. pabaigoje, sudaro taip vadinamą „liber censuum", atseit, pastovių Romos Kūrijos pajamų sąrašą. Tose liber censuum knygose jau galima matyti primityviško biudžeto užuomazgą, nes tam, kas surašo laukiamas pajamas, beveik, savaime ateina mintis susirūpinti ir būsimomis išlaidomis.

Kai kurie finansų istorikai liepia ieškoti pačių pirmųjų Viduramžių Europos biudžetų užuomazgų ne pačioje Romos Kūrijoje, bet tos Kūrijos priklausomuose vienuolynuose. Spėjama, kad tie patys vienuoliai, kurie taip rūpestingai išsaugojo genialius Romos literatūros kūrinius, išlaikė mums ir senąją tos pačios Romos finansų techniką. Labai galimas daiktas, kad tos vienuolių išsaugotos finansinės romėnų technikos pagrindais, vedė savo sąskaitybą Romos Kūrija, kuri ugdė ir vystė mūsų moderninio biudžeto diegus. Vienuoliai vesdavo savo stambiuose ūkiuose, visai panašiai, kaip senovės Romos latifundijose, tam tikras pajamų knygas, vadinamas urbare (nuo romėnų villa urbana, miestiškoji vila, atseit, latifundijos pono ir jos centrinės administracijos buveinė, priešingai villa rustica, kame gyveno vergai ir buvo suvežamas laukų derlius). Tose „urbare" buvo registruojamos kasmet laukiamos, ypač pastoviai grįžtančios, pajamos. Tas „urbare" knygas tur būt ir tenka laikyti Kūrijos „liber censuum" prototipais. Dirbdami Romos Kūrijoje, vienuoliai įgyvendino savo vienuolynų praktiką Kūrijos sąskaityboje. Besimokydami Romos Kūrijoje finansų technikos, būsimieji valdovų administratoriai pasisavina vienuolių sąskaitybos sistemą ir įgyvendina ją valdovų „kamerose". Tuo būdu, greičiausiai, ir bus atsiradusi valdovo laukiamų pajamų ir numatomų išlaidų sąmata.

Tokios sąmatos atsiradimui reikalingos buvo trys sąlygos:

1. pinigų ūkis, 2. tobula skaičiavimo technika, 3. viešųjų kasų bei viešosios atskaitomybės centralizacija. Žinoma, dar ir minėtomis sąlygomis susikūrusiai pajamų bei išlaidų sąmatai reikėjo praeiti gerą kelio galą, kol ji virto moderninės, teise ir teisėtumu gyvenančios, valstybės biudžetu.

Tikra žodžio prasme moderninis biudžetas anksčiausia bus, turbūt, atsiradęs laisvoje Anglų žemėje. Seniausi anglų tautos dokumentai skelbia biudžetines krašto teises, kurios draudžia rinkti tokius mokesčius, kurie nėra pačių žmonių atstovų leisti. „Tos teisės yra taip senos, sako žinomas anglų istorikas ir politikas Macaulay (1800—59), kad niekas šiandien negali nurodyti tų teisių kilmės. Tas teises mes randame visuose mūsų senuose ir garbinguose statutuose ir, kas svarbiausia, jau nuo keturių šimtų metų tos teisės yra įrašytos visų anglų širdyse". Šie Macaulay žodžiai palengvina suprasti tą įnirtusią anglų tautos kovą su Stuartų dinastijos karaliais, kurie kesinosi išplėšti tas teises, kurios „įrašytos visų anglų širdyse". Jau Jokūbas I (1603—1625), rengdamas dirvą sumanytam pasikesinimui prieš biudžetines tautos teises, pasiskelbia Dievo vietininku žemėje, kurio valia yra aukštesnė, negu pačios seniausios tautos teisės.

Jokūbo sūnus Karolis II (1625—49) ėmėsi vykdyti tėvo sumanymus. Jisai sušaukia parlamentą ir prašo leidimo rinkti mokesčius. Parlamentas leidžia, bet ne tokią sumą, kurios buvo prašęs karalius. Karolis paleidžia parlamentą, bet vis dar bijo savarankiškai rinkti mokesčius ir todėl gyvena paskolomis. Kai daugiau paskolų nebegauna, vėl sušaukia parlamentą. Parlamentas leidžia prašomuosius mokesčius, bet ta sąlyga, kad leistieji mokesčiai būtų patvirtinti paskutiniame parlamento posėdyje. Tasai 1626 metų parlamento nutarimas tebeveikia ir šiandien Anglijoje, kai paskutinėje metinėje parlamento sesijoje suvedami ir patvirtinami visi tais m. leistieji vyriausybei kreditai.

Karoliui labai nepatiko toks parlamento nutarimas. Jis ima grasinti parlamentui. „Visos krikščioniškos šalys, skelbia karalius, seniau turėjo parlamentus, bet karaliai, jausdami savo jėgas, matydami neramią parlamentų dvasią, pradėjo pamažu stiprinti savo teises. Visoje krikščionijoje karaliai jau išvaikė tautos atstovybes". Karaliaus kalba nebuvo parlamentui maloni. Parlamentas atsisako leisti karaliui bet kuriuos mokesčius ir todėl tuojau buvo paleistas. Karalius vis dar nerenka mokesčių, bet ima prievartą paskolas, kurias pagal savo išteklius turėjo duoti visi Anglijos piliečiai. Dabar rūmų teisininkai aiškina, koks didelis yra skirtumas tarp mokesčių ir paskolų, nors tos paskolos ir būtų prievarta imamos. Kitoniškos nuomonės dėl tų paskolų buvo anglų tauta. Tauta, kaip vienas žmogus, atsisako skolinti Karoliui pinigus. Prasideda „nepaklusnių" valdinių areštai, teis-

mai ir metimai į kalėjimus. Teisiamųjų bylas seka visa tauta, bet paskolų neduoda. Karalius, nebegalėdamas gyventi, nusileidžia ir 1628 m. šaukia parlamentą, kuriam paskelbia, kad, jei parlamentas neatliks savo pareigų, tai karalius turėsiąs imtis atitinkamų priemonių. „Kuomet yra reikalas, skelbia karališkas raštas, karalius pats gali užkrauti žmonėms mokesčius. Tokio reikalo esimą sprendžia pats karalius". Parlamentas atsako 1628 metų aktu, vadinamu „t e i s i ų p e t i c i j a". „Teisių peticija" tai finansinė anglų tautos „magna charta". 1628 metų aktas skelbia, kad jokie mokesčiai negali būti tautai uždedami be tautos, atstovų sutikimo. Tas pats aktas pasmerkia ir visas vieno karaliaus autoritetu, be parlamento sutikimo, imamas paskolas, vis vien ar tos paskolos bus laisvos ar priverstinos. Karalius, pastebėjęs, kad toje kovoje parlamentą remia visa tauta, neberanda kitos išeities, kaip tik pasirašyti „teisių peticiją". Tuo būdu apgynęs tautos teises, parlamentas leidžia karaliui mokesčius ir pats išsiskirsto. Atrodė, kad sosto ir tautos konfliktas jau galutinai baigtas. Deja, greitu laiku viskas pasikeitė.

Parlamentas buvo leidęs laikinai rinkti uostuose tam tikrus muitus. Kai pasibaigė tų muitų terminas, vyriausybė juos vis dar teberinko. 1629 m. susirinkęs parlamentas neginčija, kad tie muitai reikalingi ir kad tų muitų pajamos buvo tinkamai sunaudotos. Parlamentas tik klausė, kokia teise vyriausybė rinko tuos mokesčius. Kai vyriausybė nedavė tiesioginio šiam klausimui atsakymo, parlamentas pašaukęs ima tardyti muitinės valdininkus. Toks parlamento žygis įžeidžia karalių. Jis tuojau paleidžia parlamentą ir ima autokratiškai valdyti kraštą. Vyriausybė savarankiškai renka mokesčius. Tuo pačiu laiku sukuriami muilo, odos, druskos ir kai kurių kitų smulkių daiktų monopoliai.

Tie visi šaltiniai neduoda pakankamai pajamų ir todėl karalius įsako rinkti laivų mokesčius, kurie šiaip buvo renkami tik karo metu. Dabar sujuda visa tauta, protestuoja prieš karaliaus sauvalę ir atsisako mokėti neteisėtus laivų mokesčius. Atsisakiusieji mokėti buvo teisiami ir baudžiami kalėjimu. Ypatingai pagarsėjo 12 dienų ėjusi tūlo piliečio Hampden'o byla. Hampden'ui reikėjo sumokėti 20 šilingų, kuriuos užsispyręs jis nemokėjo. Šioje byloje nebuvo svarbūs tie 20 š. Čia ėjo byla ne Hampden'o su iždu, bet visos tautos su karaliumi ir tai pagrindiniu konstitucijos klausimu: kas turi teisę skirti tautai mokesčius, karalius ar tauta, kas yra suvereninių teisių šaltinis tauta ar karalius. Hampden'as, kaip to ir buvo galima laukti, buvo nuteistas. Bet atsibunda tauta „teismo sprendime aiškiai pamačiusi tuos pančius, kurie kalta jos laisvei", sako Stourm. Laimėjęs bylas, karalius 1629—1640 m. nebešaukia parlamento ir savo valia renka mokesčius. Žmonės priešinasi tiems mokesčiams, iždas

nuolat stovi tuščias. Karalius ieško paskolų, kurias gauna tik įkeisdamas sosto turtus. Kai viskas buvo jau įkeista, vėl teko šauktis parlamento pagalbos. Parlamentui susirinkus, karalius sutinka panaikinti neteisėtus laivų mokesčius ir pasižada duoti džentelmeno garbės žodį, kad be parlamento sutikimo nebe-rinksiąs jokių mokesčių. Parlamentas šaltai sutinka karaliaus pažadus ir todėl tuojau paleidžiamas. Karalius ieško paskolų ir, jų negavęs, vėl šaukia 1640 m. parlamentą. Dabar prasideda t. v. ilgasis parlamentas, kuris pergyveno ir patį karalių. Parla-mentas traukia atsakomybėn visus valdininkus, kurie rinko ka-raliui mokesčius, paskelbia atsišaukimą į tautą, kuriame nurodo visus karaliaus nusikaltimus jo paties pasirašytai teisių peticijai. 1642 m. karalius palieka Londoną. Prasideda dviejų anglų tau-tos gerbiamų galybių, parlamento ir karaliaus, ilgas, sunkus ka-ras. Pagaliau 1648 m. parlamento armija laimi lemiamą mūšį ir paima patį karalių į nelaisvę. Tauta atiduoda karalių teismui, kuris jį pasmerkia mirti ir įvykdo sprendimą sausio 3 d. 1649 m. Žinoma, be biudžeto klausimų, karaliaus ir parlamento kovoje tu-rėjo didelės reikšmės tikybiniai, politiniai ir asmeniniai veiksniai, tačiau finansiniai klausimai turėjo tikrai lemiamos reikšmės.

Kai pasibaigė revoliucija ir sugrįžo į sostą Karolis II (1660—85), rūpinamasi verstis sosto pinigais ir jei kada prašoma parla-mento kreditų, tai tik ypatingais atsitikimais. Gautus mokes-čiais pinigus karalius naudoja drauge su savo asmeninėmis lė-šomis. Karaliui pasiskundus, kad jam neužtenka leistų mokes-čių, parlamentas nutaria atskirti asmeninius karaliaus pinigus nuo valstybinių lėšų, kurios turėjo būti parlamento priežiūroje bei kontrolėje. Parlamento atstovai, darydami iždo patikrinimą, rado $1^1/_2$ mil. £ trūkumo, kai tuo pačiu metu karalius tvirtino, kad tokią pat sumą esąs jam iždas skolingas.

Vėl prasideda parlamento ir karaliaus kovos. Karalius bijosi savo valia rinkti mokesčius ir todėl siūlo didžiojo iždininko vietą tam, kas suras būdą, kaip išbristi iš nuolatinės tuščio iždo klam-pynės. Be kitų dalyvavusių tame ypatingame konkurse buvo ir Shaftesbury, kuris pasiūlė karaliui liautis mokėti valstybines sko-las ir tuo būdu valdyti kraštą be parlamento sutikimo reikalingų mokesčių. Karaliui patiko Shaftesbury pasiūlymas ir jam duoda iždo kanclerio vietą. Sausio 2 d. 1672 m. karalius paskelbia ne-bemokąs iždo skolų. Tai buvo pirmas ir tokia aiškia forma bene vienintelis Anglų iždo bankrotas.

Karolio II įpėdinis Jokūbas II kovoja toliau su parlamentu, renka įstatymais nenumatytus mokesčius, pralaimi kovas su sa-vo tauta ir, vengdamas savo tėvo Karolio I likimo, bėga iš Angli-jos. 1688 m. Jokūbo II žentas įžengia į Anglų sostą ir 1689 m. pasirašo teisių deklaraciją, kuri patvirtina 1628 metų teisių pe-

ticiją, ir laiduoja tautos biudžetines teises. Pagal teisių deklaracijos nuostatus tuojau atskiriami asmeniniai karaliaus turtai nuo valstybinių lėšų. Valstybines lėšas leisti rinkti ir prižiūrėti tų lėšų vartojimą pasilieka išimtina tautos atstovų teisė. Be karaliaus išlaikymui skiriamų lėšų (civilinis lapas) dar ir kitas pastovaus pobūdžio išlaidas, kaip skolų mokėjimai, teismo ir valstybės kontrolės organų atlyginimas, nusistatoma nebesvarstyti kasmetiniuose parlamento posėdžiuose. Tos išlaidos sudarė t. y. konsoliduotus fondus. Jų pozicijos parlamento svarstomos tik tokiais atvejais, kai iškyla aiškus reikalas. Kitas visas išlaidas parlamentas kasmet peržiūri ir tvirtina. Visi mokesčiai renkami tik parlamento įgaliavimu. Tuo būdu visa dabartinė Anglų biudžetinė teisė buvo jau įgyvendinta 1689 metų „teisių deklaracijoje".

Tos pačios biudžeto teisės, dėl kurių kovojo anglų tauta su savo karaliais, sukėlė Anglų ir Šiaurės Amerikos kolonijų karą. 1765 m. Anglų parlamentas nustato toms kolonijoms nedidelį rinkliavų mokestį, kurį paveda surinkti patiems amerikiečiams. Visos kolonijos protestuoja prieš tokį mokestį; jis virto ta kibirkštimi, kuri uždegė laisvės ugnimi visas Š. Amerikos kolonijas. 1765 m. susirinkę New-Yorke kolonijų atstovai nutaria, kad mokami karaliui mokesčiai — tai laisva tautos dovana, todėl jokia teise nepagrįsta ir Anglų konstitucijai priešinga, kad Didžiosios Britanijos parlamentas skirtų karaliui kolonijų turtus. Dabar amerikiečiai vartoja senus paties Anglų parlamento argumentus. Išsigandę anglai naikina uždėtus mokesčius. Vos praėjo dveji metai, anglai vėl mėgina įgyvendinti Šiaurės Amerikos kolonijose stiklo, popieriaus, dažų ir arbatos mokesčius. Nauji mokesčiai buvo labai žemi, nes anglams rūpėjo ne tiek tų mokesčių pajamos, kiek pats mokėjimo principas. Tą suprato ir amerikiečiai. Dabar sukyla prieš tuos mokesčius visos kolonijos ir ima boikotuoti visas anglų prekes. 1770 m. anglai naikina naujuosius mokesčius palikdami nedidelį arbatos mokestį. Dabar amerikiečiai dar aiškiau pamato, kad anglams rūpi tik patsai mokėjimo principas. Tas anglų žygis duoda kolonijų sukilimo ir laisvės karo signalą. 1776 m. paskelbiama Šiaurės Amerikos kolonijų nepriklausomybė, kurią 1783 m. pripažįsta ir patys anglai.

Tokiais pat kruvinų kovų keliais dėl biudžetinių tautos teisių daužo despotizmo pančius ir įgyvendina krašte laisvės pradmenis ir prancūzų tauta. Daugiau, kaip pusantro šimto metų, atseit, nuo 1614 m. iki pat 1789 m. luomų atstovai nebuvo šaukti nei vieno karto ir Prancūzų karaliai rinko mokesčius vien savo autoritetu. Nors mokesčių reikalais tautos ir nebeatsiklausinėta, tačiau visą laiką buvo gyvas žmonių įsitikinimas, kad mokesčiai

negali būti dedami be pačių mokėtojų sutikimo. XVII ir XVIII amž. tokie vyrai kaip Rousseau (1712—78), Raynol (1713—96), Condorcet (1743—94), Montesquieu (1689—1755) laiko pagrindine tautos teise nustatinėti valstybės pajamas ir išlaidas, jei jau neminėti panašias mintis skelbusių ankstybesniais laikais tokių autoritetų, kaip Commines (1445—1509) ir Fénelon (1651—1715).

Nuo 1614 metų, kai nebebuvo šaukiami luomų atstovai, biudžetines tautos teises buvo pradėjusi savintis aukščiausioji Prancūzijos teismo įstaiga, vadinama parlamentu. Tos įstaigos autoritetas buvo labai mažas ir todėl tas parlamentas negalėjo turėti jokios didesnės reikšmės ir mokesčių reikalais. Jei kuo Paryžiaus parlamentas turi reikšmės biudžeto istorijai, tai nebent tik savo 1789 m. nutarimu, reikalaujančiu sušaukti luomų atstovus, „kurie vieni tegalį gydyti valstybės žaizdas ir skirti žmonėms mokesčius". Tokiam parlamento nutarimui pritaria ne tik visa tauta, bet ir visos valstybinės įstaigos. Gegužės 5 d. 1789 m. susirenka tautos atstovai. Jau birželio 17 dieną tautos atstovų susirinkimas priima biudžeto įstatymą, kurio pagrindiniais nuostatais tebegyvena ir šiandien Prancūzų respublika. 1789 metų įstatymas skelbia, kad leisti rinkti mokesčius gali tik tautos atstovybė, prieš kurią vykdomoji valdžia yra atsakinga už visas padarytas išlaidas. Tuo pačiu įstatymu buvo atskirtos karaliaus asmeninės ir viešosios valstybės lėšos. Deja, tas įstatymas nepadaro galo nesusipratimams biudžetiniais klausimais tarp tautos atstovų ir karaliaus rūmų. Tuos nesusipratimus užbaigia tik giljotina, nukirtusi Liudviko XVI (1774—93) galvą.

Žmonių teisė skirti sau mokesčius ir nustatinėti krašto išlaidas įsigyveno pasaulyje tik sunkiais, kieto darbo, aistringų kovų ir kruvinų revoliucijų keliais.

Mūsų senojoj kunigaikštijoj iki pat XVIII š. vargu ar galima kalbėti apie biudžetą tikra prasme. Kada mūsų krašte atsirado pirmas tikras biudžetas, sunku ką nors tikro pasakyti. Gal būt, pirmąja biudžeto užuomazga tenka laikyti 1717 m. kariuomenės sąmatą. Jau antroje XVIII š. pusėje turėjome aniems laikams palyginti neblogus biudžetus. 1793 m. Gardino seimas patvirtina mūsų paskutinį biudžetą. Pakliuvę į rusų vergiją, nebetekome jokių biudžetinių teisių, nes jų neturėjo ir pati rusų tauta. Patys carai nesirūpino jokiais biudžetais ir gyveno, kaip Dievas davė. Pirmąjį, visai primityvišką biudžetą paskelbia Paulius I (1796—1801). Tik Aleksandro I laikais (1801—25) buvo sudaryti biudžeto nuostatai, bet ir tų nuostatų nevisuomet tesilaikyta. Aleksandras II (1855—81) rūpinosi sutvarkyti Rusijos biudžetus Vakarų Europos pavyzdžiu. Tais laikais biudžetas buvo pirmą kartą paskelbtas, tiesa, ne Rusijos gyventojų, bet užsienio žiniai.

Tai buvo padaryta Rusijos kreditingumui sustiprinti užsienyje. Pilna prasme viešą biudžetą gavo rusų tauta tik pralaimėjusi 1905 m. karą ir išgyvenusi sunkias revoliucijos audras. Kovo 8 d. 1917 m. revoliucija, pašalindama carą, davė rusų tautai pirmą atsakingą už viešąjį skatiką finansų ministerį. Deja, amžiais vergavusi tauta nesugebėjo iškovotų teisių vertinti, branginti ir, pagaliau, jas ginti. Lapkričio 7 d. 1917 m. rusai vėl nebetenka prieš visą tautą atsakingo savo viešojo ūkio šeimininko, finansų ministerio, kurio vietą užima vienos partijos pastatytas ir tik tai partijai atsakingas agentas. Pagal tokią savo padėtį tas agentas ir nebesivadina ministeriu, atseit, tautos tarnu, bet tik valdančios partijos, kurios valią vykdo, komisaru, arba įgaliotiniu.

4. POLITINIS BIUDŽETO POBŪDIS

Biudžetas nėra vien skaitmeninė krašto administracijos sąmata, bet politinis vyriausybės aktas, kuris nustato tos vyriausybės politikos gaires. Tos politinės biudžeto gairės pasireiškia išlaidų bei pajamų pozicijose, nes be pinigų neįmanoma jokia politika. Kiekviena išlaidų pozicija rodo tuo ar kitu klausimu vyriausybės nusistatymą. Imperialistinė vyriausybė didina kariuomenės išlaidas, kai pacifistinė vyriausybė stengias tokias išlaidas mažinti. Ta vyriausybė, kuri neturi platesnių gyventojų sluoksnių pasitikėjimo, kuriai tenka nuolat kovoti su stipria opozicija, turės, be abejo, dideles saugumo išlaidas. Plačių socialinių reformų šalininkai, būdami valdžioje, nesigaili pinigų varginges-niųjų sluoksnių būviui pagerinti. Ne vien išlaidos, bet drauge ir pajamos rodo politinį biudžeto pobūdį. Pajamos rodo, kas moka, kiek moka ir kaip moka. Tasai politinis biudžeto pobūdis viešai pasireiškia biudžeto tvirtinimo proga, kai biudžetą tvirtinanti institucija vertina padarytus vyriausybės žygius ir veikia tą vyriausybę, kad tinkamai nustatytų ateities politikos gaires. Institucija, kuri tvirtina biudžetą, turi teisę susirūpinti vyriausybės politika, nes tvirtindama biudžetą ji duoda reikalingas tai politikai lėšas. Kas duoda lėšas, tas turi teisę klausti, kaip buvo sunaudotos duotosios lėšos. Biudžetas pristatomas tvirtinti ne vien finansų ministerio, bet visos vyriausybės vardu. Biudžetas tvirtinamas ne dalimis, ne paskiriems ministeriams, bet visai vyriausybei, kuri paveda biudžetą vykdyti finansų ministeriui. Tas faktas yra ypatingai aiškus anglosaksų biudžetinėje sistemoje. Anglijoje patsai karalius prašo parlamento leisti kreditus. Panašiai daro ir U. S. A. prezidentas; ir jis savo vardu prašo kreditų ir savo vardu juos gauna.

Nors biudžetas ir tvirtinamas visai vyriausybei, bet biudžetą tvirtinanti institucija gali susirūpinti ne tik visos vyriausybės veikimu, bet ir paskirų ministerių žygiais. Tiek visos vyriausybės politikos, tiek paskirų ministerių darbų vertinimo būdai yra įvairūs įvairiuose kraštuose. Tas priklauso nuo krašto konstitucinės santvarkos, įsigyvenusių papročių ir politinių krašto jėgų santykiavimo. Kur biudžetą tvirtina valstybės galva, ten ir vyriausybės žygių kritika, paprastai, nepasiekia visuomenės. Kur parlamentai tvirtina biudžetą, tai ir tenai dar galima pastebėti dviejų rūšių vyriausybės žygių kritiką. Jei vyriausybė, parlamentas ir kraštas sudaro vieną vienumą, jei vyriausybė yra atsakinga parlamentui, parlamento darbai atitinka krašto daugumos nusistatymą ir jei, pagaliau, patį parlamentą sudaro tvirtos, disciplinuotos partijos, tai biudžeto tvirtinimo proga, tiesa, sakomos plataus politinio užsimojimo, kartais net ir griežtos kalbos, bet užtat nedaroma ministeriams jokių asmeninio ar politinio pobūdžio priekaištų, neiškeliamos nediskretiškos kurios nors ministerijos paslaptys. Taip, maždaug, vyksta vyriausybės darbų vertinimas Anglijoje.

Visai kitą vaizdą matome tenai, kur vyriausybė neturi parlamento pasitikėjimo, kur parlamentas, susiskaldęs smulkiomis partijomis, nebeatvaizduoja tikrosios krašto nuotaikos. Tokiomis sąlygomis visos politinės biudžeto tvirtinimo proga diskusijos lengvai virsta aistringomis asmeninėmis, klasinėmis ar partinėmis rietenomis. Atstovai puola vyriausybę, kišasi į visas ministerijų smulkmenas, velka viešumon visą gyvenimo dumblyną. Tokiais atvejais svarbūs finansiniai krašto reikalai visai paleidžiami iš akių, juos nusmelkia partiniai, dažnai net ir asmeniniai atstovų interesai. Tokį biudžeto svarstymo tipą dažnai matydavome parlamentariniuose Vakarų Europos kraštuose. Ta parlamentarinė kova yra dažnai ypatingai arši, aistringa ir žema mažesnėse valstybėse, kur visi viršūnėse stovintieji žmonės ne tik gerai vieni kitus pažįsta, bet dažnai turi dar ir senų asmeninių sąskaitų. Tokioje atmosferoje debatai ilgai užsitęsia ir patsai biudžetas negali būti nustatytu laiku patvirtintas.

Be skambių žodžių biudžetą tvirtinanti institucija turi ir realių priemonių, kuriomis parodo, kaip ji vertina vyriausybės žygius ir kokia linkme norėtų pakreipti vyriausybės ateities politiką. Tokiomis priemonėmis yra: 1. nominalinis biudžeto sumažinimas, 2. materialinis biudžeto sumažinimas, 3. biudžeto atmetimas en bloc.

1. Nominalinis biudžeto sumažinimas, tai labai mažas ar tai visai vyriausybei ar paskiram kuriam ministeriui kreditų numušimas. Toksai nominalinis leidžiamų kreditų, atseit, leidžiamų išlaidų sumažinimas, tai ne realus finansinis nukentėjusiam smū-

gis, bet vien parlamento demonstracija prieš to ar kito ministerio vedamą politiką. Nominalinis kreditų numušimas neturi tam ministeriui, kurio kreditai buvo sumažinti, jokių realinių padarinių, nes šiuo atveju paliečiama ne tiek leidžiamų kreditų suma, kiek paties ministerio garbė. Tos garbės sumetimais didžiųjų parlamentinių tradicijų kraštų ministeriai, susilaukę ir nominalinio kreditų sumažinimo, palieka savo vietas. Nominaliniai kreditų mažinimai dažniausiai pasitaiko Prancūzijoje, rečiau Anglijoje. Pasitaikydavo tokių kreditų mažinimų ir kitose šalyse, kaip Vokietijoje arba net ir Carų Rusijoje.

2. Materialinis, arba realinis kreditų mažinimas yra stambus kreditų numušimas, kuriuo biudžetą tvirtinanti institucija nupeikia visos vyriausybės, ar to bei kito ministerio veikimą ir reikalauja įgyvendinti tas ar kitas reformas. Jei sumažinti arba atimti kreditai yra pagrįsti veikiančiais įstatymais, arba kieno įsigytomis subjektyvinėmis teisėmis, tai toks sumažinimas neturi juridinių padarinių. Todėl tokie materialiniai biudžeto mažinimai negali sustabdyti valdininkų algų ar pensijų mokėjimą, ar viešojo ūkio paskolų aptarnavimą. Biudžetą tvirtinanti institucija, norėdama sulaikyti tokius mokėjimus, turi pirma panaikinti įstatymus, kuriais remiasi mokėjimai, nes kol įstatymai veikia, mokėjimai turi būti daromi. Sunkesnė vyriausybės padėtis yra tais atvejais, kai parlamentas sumažina tokias išlaidų pozicijas, kurios nėra pagrįstos nei įstatymais, nei įsigytomis subjektyvinėmis teisėmis (atlikti viešieji darbai, pristatyti tiekimai, duotos paskolos ir t.t.). Tuomet ministeriui tenka vykdyti parlamento nutarimą, mažinti išlaidas, naikinti smerkiamas įstaigas, atleisti etatais numatytus tarnautojus. Žinoma, taip atrodo teorijoje, bet gyvenime ministeriai dar ir šiais atvejais suranda tą ar kitą būdą susidariusiems sunkumams nugalėti. Nors finansiniai sunkumai ir nugalimi, bet vis dar lieka politiniai nemalonumai, ypač parlamentiniuose kraštuose. Tokių kraštų ministeriai turi vykdyti parlamento nutarimus, o jei nenori ar negali to daryti, turi įteikti valstybės galvai atsistatydinimo raštą. Valstybės galva gali ar priimti ministerių kabineto atsistatydinimą arba paleisti parlamentą ir atsiklausti krašto, paskirdamas naujus rinkimus. Tenai, kur ministeriai nėra atsakingi parlamentui, jei jie turi valstybės galvos pasitikėjimą, nedaug ką gali jiems pakenkti ir materialinis kreditų mažinimas. Tokiais atvejais ministeriai pasilieka savo vietose, tik jų darbo sąlygos pasunkėja, nes nepalankus tokiems ministeriams parlamentas randa nemaža galimumų trukdyti jų darbus.

3. Trečioji biudžetą tvirtinančios institucijos priemonė smerkti vyriausybės politiką ar duoti jai naują linkmę, yra viso biudžeto ištisai, arba vienos kurios ministerijos sąmatos netvirti-

nimas. Toks biudžetą tvirtinančios institucijos pasielgimas, tai griežta forma pareikštas ministerių kabinetui nepasitikėjimas ir aiškus reikalavimas vienam kuriam ministeriui, ar visam kabinetui atsistatydinti. Tos rūšies priemonė, žinoma, turi prasmės, kai biudžetą tvirtina parlamentas. Ištisai viso biudžeto ar vienos kurios ministerijos biudžeto atmetimą ne vienodai vertina įvairių srovių politikai ir įvairių pažiūrų mokslo vyrai. Parlamentarizmo šalininkai mato biudžete svarbiausią priemonę saugoti parlamentinę krašto santvarką, geriausią ginklą, kurs turi būti rūpestingai saugojamas parlamento arsenale ir tik tam naudojamas, kad atremtų vykdomosios valdžios pasikesinimus prieš pagrindines konstitucines visos tautos teises. Šiuo atveju, dažnai nepastebima, kad tas tariamas ginklas tik tais atvejais teturi praktiškos reikšmės, jei už tautos atstovų nugaros stovi susipratusi, pasiryžusi savo teises ginti liaudis. Taip Anglijos parlamentas, krašto remiamas, dar XVII š. laimėjo biudžetines teises, kai tuo tarpu Rusijos I-sios Dūmos atstovai paskelbę 1906 m. t. v. „Viborgo atsišaukimą", kuriuo kvietė liaudį neduoti naujokų ir nemokėti mokesčių, buvo nuteisti ir sukišti į kalėjimus tos pačios liaudies akyse, kurios teises jie tariamai buvo pasiryžę ginti.

Parlamentarizmo priešininkai visai nepripažįsta parlamentui teisės atmesti biudžetą. Biudžeto atmetimas griaunąs pačius valstybinio gyvenimo pagrindus, sudaręs didelių pačiai valstybei pavojų ir todėl negalįs būti pateisinamas jokiais politiniais sumetimais. Parlamentui atmetus visą biudžetą, sustojančios plaukti visos pajamos, nebedaromos jokios išlaidos, nebeveikiąs administracijos aparatas, apmirštąs visas viešasis gyvenimas. Priešingai, parlamento teisę atmesti biudžetą gina įvairių srovių socialistai, liberalai ir žymi parlamentinių kraštų mokslo vyrų dauguma. Vytauto Didžiojo Universiteto profesorius Römeris eina ir šiuo atveju viduriniu aukso keliu. Jis mano, kad parlamentas, atmesdamas biudžetą, elgiasi teisėtai, kai biudžetą atmeta motyvuodamas, kad „esamajam vyriausybės sąstatui mes lėšų neduosime", bet elgtųsi neteisėtai, jei motyvuotų „mes apskritai valstybei lėšų neduosime". Gali būti, kad šiame teisininkų ir politikų ginče perdaug svarbos dedama klausimui, ar parlamentas turi teisę atmesti ištisai visą biudžetą ar tokios teisės neturi. Atrodo, kad čia yra daugiau fakto, negu teisės klausimas. Vis vien ar parlamentas turi teisę atmesti visą biudžetą ar neturi, jis gali atmesti visą biudžetą ir faktiškai yra buvę atsitikimų, kai parlamentai atmesdavo ištisai visą biudžetą. Todėl ar neteisingiau būtų susirūpinti, kokie yra teisiniai ir politiniai biudžeto atmetimo padariniai. Dėl teisinių padarinių tai tenka pasakyti, kad ir tie kraštai, kurie vien tik pačiu biudžetu nustato svarbiausius mokesčius (Anglija), gali kurį laiką gyventi ir be biudžeto, ypač

tais atvejais, kai žymi visuomenės dalis remia ne biudžetą atmetusį parlamentą, bet kreditų negavusią vyriausybę. Jei visas kraštas stoja už parlamentą ir liaujasi mokėjęs kasmet pačiu biudžetu nustatomus mokesčius, tuomet, žinoma, pasunkėja vyriausybės padėtis. Bet dar ir tokiu atveju vyriausybė gali verstis savo įmonių pajamomis, akcizų bei muitų įplaukomis ir įvairiomis trumpo termino paskolomis. Taip pat visi teise pagrįsti mokėjimai bus be abejo teisėtai padaryti, nes kas teisėtai gauna iš iždo pinigus, tas neturi prievolės tikrinti teisinių ar politinių pačios vyriausybės gyvenimo sąlygų. Dar kur kas lengviau gali gyventi be biudžeto tų kraštų vyriausybės, kur fisko pajamos ir išlaidos yra nustatytos savarankiškais, biudžeto nepriklausomais, įstatymais. Tokiais atvejais, valstybė, ir neturėdama biudžeto, visai teisėtai rinks mokesčius ir darys įstatymais nurodomus mokėjimus (Lietuva).

Svarbesni, negu teisiniai yra politiniai biudžeto atmetimo padariniai, bet nereikia perdėti ir jų gyvenimiškos reikšmės. Parlamentas, atmesdamas biudžetą, nori priversti paskirus ministerius ar visą vyriausybę atsistatydinti. Biudžeto atmetimas nėra nukreiptas prieš valstybę, bet tik prieš vyriausybę; jis sudaro ne valstybės, bet vyriausybės krizę. Biudžeto atmetimas nėra absoliutus, bet tik lygtinis, atseit, kol veikia tas ministerių kabinetas. Toksai teisinis biudžeto atmetimo pobūdis parodo tinkamoje šviesoje ir politinius biudžeto atmetimo padarinius. Politiniai biudžeto atmetimo padariniai nėra vienodi parlamentinėse šalyse, kur vyriausybė yra atsakinga parlamentui ir ne parlamentinėse šalyse, kur vyriausybė yra atsakinga valstybės galvai. Pirmiausia, parlamentiniuose kraštuose, labai jau retai tegali pasitaikyti biudžeto atmetimų, nes čia ministeriai ir švelniausia forma gavę tautos atstovų nepasitikėjimą tuojau, nieko nelaukdami, atsistatydina. Taip Anglija žino tik du biudžeto atmetimus, Prancūzija tik vieną ir tai, galima sakyti, tik atmetimo mėginimą. Parlamentinėse šalyse, kai biudžetas atmetamas, vyriausybė atsistatydina, ne bent valstybės galva nutartų atsiklausti krašto ir paleistų patį parlamentą. Rinkimai turi parodyti, kas turi krašto pasitikėjimą: vyriausybė ar parlamentas. Painesni yra biudžeto atmetimo padariniai ne parlamentinėse šalyse, kur parlamentas, atmesdamas biudžetą, tik prašo valstybės galvą atleisti ministerių kabinetą. Jei valstybės galva nevykdo tokio parlamento prašymo, tai vyriausybės ir parlamento konfliktas lengvai gali virsti valstybės galvos ir parlamento konfliktu, kurio išsprendimas lengvai persimeta iš teisės į jėgos sritį, kaip kad buvo 1862—66 m. Prūsuose.

Prof. Jèze nori matyti politinio biudžeto pobūdžio įrodymą ir tame nevykusiame parlamentų paprotyje, terpti į biudžetą pašalinius įstatymus, kurie jau visai netinkamai vadinami biudžeti-

niais priedais. Tokie įstatyminiai biudžeto priedai, paprastai, kuriami šiais 4 atvejais: 1. Kai nenorima duoti lėšų tokiam reikalui, kuris yra įstatymais numatytas ir todėl įstatyminiu biudžeto priedu tas įstatymas panaikinamas. 2. Kai norima duoti lėšų tokiam reikalui, kuris nėra pagrįstas jokiu įstatymu, tai biudžetiniu priedu toks įstatymas kuriamas. 3. Kai norima skubiai išleisti tokį įstatymą, kuris svarstomas skyrium nuo biudžeto, susilauktų didesnės opozicijos ir ilgesnių debatų. Biudžetas turi būti nustatytu laiku patvirtintas, tad drauge su biudžetu išeina ir toks įstatyminis biudžeto priedas. 4. Kai norima išvengti kuriam nors įstatymui didesnio vyriausybės pasipriešinimo. Vyriausybė nori turėti laiku biudžetą ir todėl mažiau besipriešina drauge su juo einančiam įstatymui. Tokią parlamentų praktiką sunku būtų pateisinti bet kuriais sumetimais. Tokie biudžetiniai priedai, paprastai, skubomis gaminami, dažniausiai yra menkos vertės įstatymai, užtęsia biudžeto priėmimą ir, kas svarbiausia, įneša painiavos į patį įstatymų kodeksą. Biudžetas gyvena vienus metus, o su juo pripuolamai sujungtas įstatymas turi pastovaus pobūdžio. Tokių priedų paprotys įsigali tenai, kur vyriausybė neturi parlamento daugumos pasitikėjimo arba kur patsai parlamentas suskyla į daugybę idėjiniais sumetimais tarp savęs kovojančių partijų. Juridiškai tebeveikią pas mus Rusų biudžeto įstatymai draudžia (§ 10) dėti į biudžetą bet kuriuos pašalinius įstatyminio pobūdžio priedus.

Tuose kraštuose, kur nebėra funkcionalinio konstitucinių valdžios organų paskirstymo: įstatymų leidimo, vykdymo ir teisimo organais, kur visą krašto valdžią turi savo rankose tik vienas organas, ten mažėja ir politinio biudžeto pobūdžio reikšmė. Tokiais atvejais patsai biudžetas nebesaisto to organo, kuris turi visą valdžią, atseit, įstatymų leidimo, vykdymo ir teisimo funkcijas. Tokiam organui, kuris laiko savo rankose valdžios pilnumą, biudžetas bus tik paprastas finansinis planas, kurį jis gali savo nuožiūra, kaip nori ir kada nori, keisti. Tokios santvarkos valstybės, arba, kaip jos vadinamos autoritetinės valstybės, iki šioliai dar nesukūrė savo biudžetų tipo, dar nenustatė teisinių savo biudžetų pagrindų ir todėl nėra dar galimumo ilgiau sustoti ties tos rūšies biudžetais.

5. TEISINIS BIUDŽETO POBŪDIS

Kaip kiekvienas politinis valdomųjų organų aktas, taip lygiai ir biudžetas turi turėti savo tam tikrą teisinį pobūdį. Biudžetas yra gana savotiškas aktas ir todėl įterpti jį į bet kurias teisės rūšis ar normas nėra jau taip lengvas dalykas. Nustatinėdami teisės požiūriu biudžeto esmę, teisininkai ir finansų teoreti-

kai yra pareiškę nemaža įvairių nuomonių. Visos konstitucinės valstybės leidžia biudžetą įstatymo keliu, kaip kad reikalauja tų kraštų konstitucijos. Todėl toks rimtas teisininkas kaip vokietis Philipp Zorn (1850—1928) ir žinomas finansininkas vengras Bela Földes (gimė 1848), mano, kad biudžetas niekuo nesiskiria nuo kitų įstatymų ir turi visus įstatymų privalumus. Zorn'o nuomone, biudžetas gali panaikinti kiekvieną jam prieštaraujantį įstatymą, jei jis buvo išleistas prieš biudžeto pasirodymą.

Deja, tokia nuomonė neatitinka įsigalėjusių visų kraštų gyvenimo papročių. Jei biudžetas nėra paprastas įstatymas, tai jis negali būti ir grynos administracijos aktas, nes visų kraštų konstitucijos sako, kad biudžetas leidžiamas įstatymų keliu. Todėl biudžetą pradėta laikyti valdymo aktu, priimamu įstatymo keliu, arba įstatymu formalia prasme. Formalinis įstatymas yra bet koks teisinis aktas, išeinąs iš organo, kuris valstybėje yra vienintelis suvereninės kolektyvo valios reiškėjas, atseit, aktas, kuris savo forma yra įstatymas. Priešingai, materialinis įstatymas yra toks aktas, kuris savo turiniu, savo esme, yra įstatymas, nepriklausomai nuo jį išleidusio valstybės organo. Pati tokio įstatymo turinio prigimtis daro jį įstatymu. Biudžetą laiko formaliniu įstatymu tokie garsūs juristai: Jellineck (1851—1911), Laband (1838—1918), Esmein (1848—1913), kuris vadina biudžetą aukštosios administracijos aktu. Tas dvi teisinio biudžeto pobūdžio pažiūras stengiasi sujungti į vieną teoriją Diguit († 1828), kuris mano, kad išlaidų biudžetas nėra įstatymas, bet tik administracijos aktas. Valstybės išlaidos, tai žymia dalimi, jau įsigalėję valstybės skolos pasižadėjimai, kita gi dalimi — biudžeto metais kylančios piniginės valstybės prievoles. Visi gi įstatymais pagrįsti valstybės skolų pasižadėjimai nėra reikalingi jokių naujų biudžeto įstatymo patvirtinimų. Valstybė savo biudžeto išlaidų pozicijomis tik vykdo savo ankstybesnius teisėtus skolų pasižadėjimus, todėl ir pati išlaidų sąmata tėra tik administracinis aktas. Gi biudžeto pajamų dalis, gali būti, Diguit nuomone, įstatymas ir gali būti taip pat, kaip ir išlaidų dalis, tik paprastas valdymo aktas. Tas pareina nuo krašto įstatymų. Kur kiekvienais metais pačiu biudžetu įvedami ir nustatomi mokesčiai, ten biudžeto pajamų dalis yra įstatymas, priešingai, kur biudžetas, pagal jau veikiančius mokesčių įstatymus, tik nurodo laukiamas pinigų sumas, tenai ir biudžeto pajamų dalis bus vien valdymo aktas.

Tie visi ginčai dėl teisinio biudžeto pobūdžio, negalima pasakyti, kad jau labai nušviestų pačią biudžeto esmę. Pirmiausia ir patiems teisininkams nėra jau taip labai aiškios formalinio ir materialinio įstatymų sąvokos. Jei, pagaliau, ir sukurtos teisininkų sąvokos būtų visai aiškios ir griežtos, tai ir tuo atveju jos

mums nedaug padėtų suprasti biudžeto esmę, jei jas taikintume ne konkrečiam kurio nors krašto biudžetui, bet tik bendrai, atitraukta biudžeto sąvokai. Vargu ar tenka abejoti, kad tuose kraštuose, kur biudžetas skelbiamas t. v. finansinio įstatymo priedu, jis gali būti laikomas formaliu įstatymu arba net administraciniu aktu. Toksai finansinis įstatymas, kuris kitų vadinamas iždo, ar biudžeto įstatymu, įgalioja vyriausybę gauti iš krašto tam tikrai sumai pajamų ir padaryti tam tikro dydžio išlaidas, taip pat nurodo tas visas priemones, kurių imtis yra įgaliojama vyriausybė, kad surastų reikalingų išlaidoms padengti lėšų. Tuose kraštuose, kur, kaip Anglijoje, pačiu biudžetu įvedami nauji, kitais įstatymais nepagrįsti, mokesčiai, tenai bent pajamų dalį tenka laikyti visai tikra prasme įstatymu.

Pagaliau ir konkrečius gyvus biudžetus nevisuomet lengva įterpti į teisininkų sukurtų atitrauktų sąvokų rėmus. Taip, Lietuvos biudžetas nuo 1929 metų eina, tartum, dviem dalimis: I. „Valstybės biudžeto N. N. metams įstatymas", kuriame nurodomos vyriausių krašto įstaigų paprastos ir nepaprastos pajamos bei išlaidos. Šio įstatymo gale pasakyta: „Smulkus pajamų ir išlaidų paskirstymas, pajamų ir išlaidų klasifikacijos paragrafais, straipsniais ir raidėmis, nurodytos prie šio įstatymo prideda-muose prieduose A ir B". Antroji mūsų biudžeto dalis, tai tie du priedai: A pajamų sąmata, B išlaidų sąmata. Priedai pasirašyti Respublikos Prezidento ir Ministerio Pirmininko. Koks yra teisinis tų priedų pobūdis nelengva pasakyti, nes patsai mūsų biudžeto įstatymas nepilnai atitinka priimtą finansinio įstatymo formą. Nuo 1936 metų mūsų biudžeto įstatymas labiau artėja finansinio įstatymo formai, nes jame pasirodo įgaliojimai finansų ministeriui naudotis monetų fondo sumomis. Pasigendama dar įgaliojimų imti paskolas ir apskritai naudoti tam tikrus nepaprastų pajamų šaltinius.

Gal būt, aiškiausiai bus nusakęs, formalinį teisinį biudžeto pobūdį prof. Römeris, kuris laiko biudžetą valdymo aktu. Tasai aktas virsta parlamento aktu, tuo momentu ir ta savo ypatybe, kad jis turi būti parlamento patvirtintas. Tai geriausiai matyti iš Anglų biudžetinės praktikos, kur biudžetas tvirtinamas vyriausybės iniciatyvos ribose, nes iš tikrųjų parlamentas biudžetų neleidžia, bet tvirtina. Biudžeto aktas daugiausia sutvarko aiškiomis piniginėmis sumomis jau esamų įstatymų vykdymą. Tuo būdu, biudžeto aktas savo visu turiniu yra parlamento leidžiamas valdymo aktas. Ta prasme ir tenka biudžetą laikyti neįstatyminiu parlamento aktu. Tokių neįstatyminių, savo esme administracinių, parlamento aktų yra ir daugiau, — kaip Respublikos Prezidento ar Seimo komisijų narių rinkimas, paskelbimas, kad tas ar tas asmuo patarnavo tautai. Be to, parlamentas

vykdo kartais ir teismines funkcijas. Parlamentas vykdo tokius grynai administracinius ar teisminius aktus dėl to, kad gyvenime neįmanoma įgyvendinti griežtas Montesquieu konstitucinių valdžios organų paskirstymas klasiškomis trimis funkcijomis. Juk ir teismas, skirdamas globą ar įsakydamas suimti nusikaltėlį, siųsdamas bylininkams šaukimus, vykdo administracinius veiksmus, išleisdamas savo darbo statutą, atlieka įstatyminę funkciją. Parlamento patvirtintas vyriausybei biudžeto aktas įgyja formalią juridinę galią, tuo pačiu, didesnį autoritetą, negu grynai administraciniai vyriausybės aktai, virsta neįstatyminiu įstatymų leidimo institucijos aktu.

6. BIUDŽETO NOMENKLATŪRA

Biudžeto nomenklatūra mes vadiname išorinę biudžeto konstrukciją. Nomenklatūra paskirsto biudžeto pajamas ir išlaidas atskiromis pozicijomis: skyriais, paragrafais, straipsniais, raidėmis ar kitomis, panašiais vardais pramintomis, pozicijomis.

Nomenklatūra turi didelės praktiškos ir teisinės reikšmės: 1. nomenklatūros pozicijos yra biudžetą vykdančių įstaigų atskaitomybės normos; 2. vienoda įvairių metų biudžeto nomenklatūra leidžia patogiai lyginti visos metų eilės biudžetus. Tai yra praktiška nomenklatūros svarba. Teisinė biudžeto nomenklatūros reikšmė yra tame, kad biudžetas priimamas ir tvirtinamas pagal nomenklatūros pozicijas. Kiekviena atskirai priimta ir patvirtinta pozicija, kaip mūsų biudžeto paragrafas, visuomet nuskiria tam tikrą pinigų sumą tam tikram reikalui. Įstaiga, kuri vykdo biudžetą, negali išeiti iš paskirtos sumos ribų ir yra atsakinga už pereikvojimus. Biudžeto pajamas ir išlaidas galima suskirstyti įvairiomis pozicijomis. Vargu ar rastume išorine formaline išvaizda du vienodus biudžetus, nors jie turėtų ir vienodą turinį, tuos pačius materialinius pamatus. Kyla klausimas, kuriais principais rikiuojamos viešojo ūkio išlaidos ir pajamos, arba, kitais žodžiais, kuriais sumetimais nustatoma formalinė biudžeto išvaizda arba nomenklatūra? Moderniniai biudžetai žino du tokiu principu: 1. organizacinis, arba įstaigų principas; 2. realinis, arba dalykų principas. Organizacinė nomenklatūra skirsto pajamas ir išlaidas pagal atskiras valstybės aparato įstaigas; ji parodo, kiek kuri įstaiga turi pajamų ir kiek bei kokių daro išlaidų. Realinė nomenklatūra skirsto pajamas ir išlaidas ne įstaigomis, bet pajamas šaltiniais, išlaidas tikslais. Kuri įstaiga surenka pajamas ir kuri daro išlaidas — tai antraeilis realinės nomenklatūros klausimas.

Organizacinė biudžeto nomenklatūra yra senesnė. Moderninis biudžetas iš karto savo išorine forma buvo linkęs prisi-

taikyti prie viešojo ūkio funkcijų paskirstymo atskiromis įstaigomis. Organizacinis biudžeto principas reikalauja, kad kiekviena ministerija pati apskaičiuotų savo numatomas pajamas ir pati sudarytų savo išlaidų sąmatos projektą. Finansų ministeris sujungia visų atskirų ministerijų pajamų ir išlaidų sąmatas į vieną valstybės biudžetą, kuris tuo būdu pasidaro lyg atskirų ministerijų sąmatų rinkinys. Tokiu būdu sudarytą biudžetą vykdo atskiros valstybės aparato įstaigos. Organizacinė nomenklatūra neturi visų įstaigų vienodų pozicijų; tos pozicijos yra įvairios, pagal įvairų specifinį kiekvienos įstaigos pobūdį.

Realinis biudžeto pozicijų paskirstymas, atseit, pajamų — šaltiniais, išlaidų — tikslais, padaro biudžetą aiškesnį. Realinė nomenklatūra parodo, kaip yra tenkinamas tas ar kitas viešojo ūkio reikalas, vis vien kurios įstaigos jis būtų rūpinamas. Taip švietimo reikalai yra pavesti švietimo ministerijai, bet švietimo reikalus tenkina dar ir kitos įstaigos: mokyklas turi žemės ūkio, susisiekimo, krašto apsaugos ir vidaus reikalų ministerijos. Tiktai žinodami, kiek tos visos ministerijos išleidžia švietimo reikalams, galėsime pasakyti, kokias sumas skiria kraštas žmonių švietimui. Gydymo įstaigos yra taip pat kelių ministerijų žinioje, būtent, vidaus reikalų, krašto apsaugos ir švietimo. Realinė nomenklatūra leidžia lyginti bet kuriam reikalui skiriamas sumas per ištisą metų eilę, visai nepriklausomai nuo to, kokia įstaiga faktiškai suvartojo tam reikalui rūpinti skirtąsias lėšas. Taip, kuri nors mokykla vienais metais gali būti švietimo ministerijos žinioje, o kitais, dėl mokyklos specifinių uždavinių, ji gali būti pavesta žemės ūkio, arba susisiekimo ministerijai. Realinė nomenklatūra, vis vien kurios ministerijos žinioje bus ta mokykla, visuomet rodys tą mokyklą tame pačiame švietimo, meno ir kultūros išlaidų skyriuje. Taip, valstybinių įmonių pajamos visuomet bus rodomos viename ir tame pačiame skyriuje, nors pačios įmonės būtų įvairių įstaigų žinioje. Mūsų laikais dažniausiai mėginama jungti organizacinės ir realinės nomenklatūros principus. Tokiais atvejais, paprastai, duodama vienos ar kitos nomenklatūros principams pirmoji vieta.

Mūsų biudžeto nomenklatūros raida ir gi rodo pastangų suderinti abiejų nomenklatūrų principus. Dabartinė mūsų biudžeto nomenklatūra yra įvesta 1929 m. Mūsų biudžeto pajamos suskirstomos dviem dalimis: paprastosios ir nepaprastosios. Paprastųjų yra 8 skyriai. Skyriai dalinami paragrafais, paragrafai straipsniais, straipsniai raidėmis. Nepaprastos pajamos skyrių neturi, jos žymimos paragrafais ir straipsniais. Nepaprastų pajamų §§ prasideda 46 ir pagal reikalą vis gali būti pridedami. Mūsų pajamų nomenklatūra nėra grynai realinė, nes visas paskirstymas skyriais ir paragrafais derinamas su paskirstymu įstaigomis.

Biudžeto įstatymo priede *A* visos pajamos parodomos atskirų įstaigų sąmatose, bet tos visos įstaigos naudojasi pajamoms žymėti štandartizuotų, visoms įstaigoms vienodu pajamų sąrašu. Tuo būdu, kiekviena pozicija yra paženklinama atitinkamo realinės pajamų nomenklatūros skyriaus, paragrafo, straipsnio ar raidės ženklu. Tokia tvarka labai lengva suskaityti kiek kuriais metais buvo tokių ar kitoniškų pajamų. Taip pat labai lengva lyginti kelerių metų pajamas arba atskiromis ministerijomis, arba pagal pajamų rūšis skyriais ir paragrafais.

Panašaus tipo yra ir mūsų išlaidų sąmatos nomenklatūra, kuri, tiesa, suskirsto išlaidas įstaigomis, bet šalia jos turi realinį išlaidų paskirstymą pagal jų tikslus. Visos paprastosios mūsų valstybės išlaidos padalintos į 17 skyrių. Kiekvienas tų septyniolikos skyrių yra padalytas paragrafais, kurie yra visiems skyriams vienodi. Paragrafas yra pamatinis mūsų išlaidų sąmatos vienetas. Paragrafai yra padalyti straipsniais ir raidėmis. Principe paragrafų turinys yra visiems skyriams bendras, bet praktikoje ne kiekvienas skyrius turi visus paragrafus. Kiekvienas skyrius turi tiktai tuos paragrafus, kuriais vykdo išlaidas. Bet kiekviename skyriuje, kur pasitaiko vienodo paskyrimo išlaidos, jos pažymimos atitinkamais, griežtai vienodais paragrafais, straipsniais ir raidėmis. Tuo būdu, realinė išlaidų nomenklatūra suderinama su paskirų ministerijų išlaidų pozicijomis, nes kiekvienos ministerijos išlaidų rūšys pažymimos atitinkamo skyriaus, paragrafo, straipsnio ir raidės ženklu. Kiekvienas skyriaus, paragrafo, straipsnio ir raidės pažymėjimas, bet kurios įstaigos sąmatoje ir bet kurių metų biudžete visada turės tą pačią reikšmę. Skyrių, paragrafų, straipsnių numeracija nekeičiama. Kiekvienos įstaigos sąmatoje pažymimos tik tos pozicijos, kuriomis daromos išlaidos, kitos tiesiog praleidžiamos. Tuo būdu mūsų nomenklatūra suvienodina visų administracijos šakų tų išlaidų žymėjimą, kurios turi vienodus tikslus.

Mūsų dabartinei nomenklatūrai sudaryti turėjo įtakos ne tik mūsų pačių senoji biudžeto nomenklatūra, bet ir užsienio pavyzdžiai, daugiausia Anglijos ir Vokietijos biudžetų nomenklatūros. Anglai turi realinę biudžeto nomenklatūrą, kuria kasmet nustatomos išlaidos penkiomis rūšimis (estimates) pagal jų tikslą: kariuomenė, laivynas, oro laivynas, civilinė administracija ir pajamų administracija. Civilinės administracijos išlaidos yra suskirstytos klasėmis ir skyriais (votes ir items). Vokiečių Reicho biudžeto nomenklatūroje vyrauja organizacinis principas. Realinis principas iš dalies įgyvendintas 1926 m., kai buvo įvestos kai kurioms išlaidų rūšims taip vadinamos normalinės sąmatos. Nuolatines išlaidas vokiečiai paskirstė trimis kategorijomis: 1. asmeninės išlaidos, 2. daiktinės išlaidos ir 3. įvairios

išlaidos. Dviejų pirmųjų rūšių išlaidos, atseit, asmeninės ir daiktinės išlaidos, sudaro paprastąsias įstaigos veikimo išlaidas, kurios yra štandartizuotos normalinės, vienodos visoms įstaigoms sąmatos. Trečiajai, įvairių išlaidų rūšiai, tenka tos išlaidos, kurios įvairuoja pagal specifinius įstaigų uždavinius ir todėl šios rūšies nomenklatūra yra įvairiose įstaigose įvairi.

Tenka manyti, kad mūsų biudžeto išlaidų paskirstymas į 17 skyrių pagal tikslą, ne savo išorine forma, bet savo vidiniu principu yra paimtas iš anglų biudžeto nomenklatūros. Mūsų biudžeto paragrafų sąrašui sudaryti veikiausiai bus patarnavusi normalinė Reicho biudžeto sąmata. Mūsų biudžeto išlaidų nomenklatūros paragrafų suskirstymas yra geresnis už Reicho paragrafų sutvarkymą, nes jis pašalina padalinimą į asmenines, daiktines ir kitokias išlaidas ir sumaniai įgyvendina pagrindinę vokiečių normalinių sąmatų mintį — vieningą visų paprastų išlaidų klasifikaciją. Mūsų biudžeto sutvarkyme techniškų sunkumų gali sudaryti naujų pajamų ir išlaidų įterpimas į nustatytosios nomenklatūros rėmus. Nepatogu kiekvienu atveju keisti pozicijų numeraciją, nes tuomet griūtų nomenklatūros pastovumas. Todėl, kad išvengus pakeitimų, ieškoma naujoms išlaidoms įterpti kitų kelių. Šiuo atveju pajamų ir išlaidų sąmatos nomenklatūra skiriasi. Pajamų sąmatoje kiekvienas skyrius turi ribotą paragrafų skaičių. Naujas, naujai pajamų rūšiai sudarytas paragrafas įterpiamas į atitinkamą skyrių ir kad nekeitus visų po jų einančių paragrafų numeracijos, pažymimas prieš jį stovinčio paragafo numeriu su ženklu *a. b.* ir jei yra reikalas, *c. d.* ir t.t. Naujoms nepaprastų pajamų kategorijoms pirašomas naujas paragrafas paragrafų sąrašo gale. Išlaidų sąmatos paragrafų sąrašas yra bendras kiekvienam skyriui. Dėlto jis lankstesnis, kai reikia įterpti naują išlaidų poziciją, kuri prirašoma paragrafo sąrašo gale. Kurios nors biudžeto pajamų ar išlaidų pozicijos išnykimas nesudaro sunkumų: atitinkama nomenklatūros pozicija paliekama tuščia.

Mūsų biudžetas skirsto pajamas ir išlaidas į paprastas ir nepaprastas. Pajamų sąmatoje po paskutiniojo, VIII-jo paprastų pajamų skyriaus, yra keli paragrafai paskirti nepaprastoms pajamoms. Tas nepaprastų pajamų sąrašas gali būti pagal reikalą vis tęsiamas. Išlaidų nomenklatūroje nepaprastoms išlaidoms paskirta kita vieta. Nepaprastos išlaidos surašomos ne po bendro visiems skyriams paragrafų sąrašo, bet kiekvieno skyriaus gale su nauja atskira kiekvienam skyriui nepaprastų išlaidų numeracija. Tų paragrafų numeracija nėra pastovi, kaip nėra pastovios ir pačios nepaprastos išlaidos.

7. KONSTITUCINĖS VALSTYBĖS BIUDŽETO GYVENIMAS

Ne tik pačiam viešajam ūkiui, bet ir visam kraštui yra svarbus dalykas, kad biudžetas būtų paskelbtas laiku, atseit, tuomet, kada prasideda biudžeto metai, finansų kalba vadinami biudžeto periodu. Ne visi kraštai pradeda biudžeto periodą vieną ir tą pačią dieną. Biudžeto periodas atitinka kalendorinius metus Lietuvoje, Belgijoje, Olandijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Jugoslavijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje ir S.S.S.R. Biudžeto periodas prasideda balandžio mėn. 1 d. Anglioje ir kai kuriose jos dominijose, Vokietijoje, Bulgarijoje, Graikijoje, Danijoje, Latvijoje ir Japonijoje. Liepos 1 dieną pradeda biudžeto metus: U.S.A., Italija, Australija, Norvegija ir Švedija.

Tokie biudžeto metų pradžios įvairumai pateisinami istoriniais, ekonominiais ir politiniais sumetimais. Dėl tų ar kitų įvykių ėmus vieną kartą pradėti biudžeto metus tuo ar kitu laiku vėliau visai automatiškai nusistovi dienos, nes biudžeto dienos pakeitimas sudaro didesnių nepatogumų ne tik viešojo ūkio atskaitomybei, bet ir visam gyvenimui. Be to, dažnai rūpinamasi suderinti biudžeto periodą su krašto ūkio metais, kurių pradžia gali būti įvairi įvairios geografinės padėties bei įvairaus ūkiško pobūdžio kraštuose. Pagaliau, biudžeto periodo pradžios pasirinkimą veikia ir politiniai sumetimai. Taip, parlamentai dažnai posėdžiauja žiemos metu ir tuo laiku lengvai apsvarsto ir patvirtina biudžetą iki balandžio ar liepos mėn. 1 d.

Biudžetą paskelbti griežtai prieš pirmąją naujų biudžetinių metų dieną ne visos valstybės tesirūpina, kitos, kad ir rūpinasi, tačiau to padaryti nepajėgia ar tai dėl savo administracijos aparato silpnumo, ar tai dėl ūkio gyvenimo sunkumų. Tokiais atvejais gyvenama arba provizoriniais, vadinasi, laikinaisiais biudžetais, arba automatišku praėjusių metų biudžeto pratęsimu. Provizorinis biudžetas tiek savo veikimo laiko, tiek savo turinio, atseit, leidžiamųjų sumų, požiūriu yra sutrumpintas, sumažintas biudžetas. Anglų vyriausybė, paprastai, tepatiekia parlamentui biudžetą tik biudžeto metams prasidėjus. Kol bus biudžetas priimtas, Anglų vyriausybė gyvena: 1. konsoliduoto fondo pinigais, atseit, tais kreditais, kurie parlamento nustatomi iš karto ilgesniam laikui, būtent: skolų mokėjimo, civilinio lapo, teismų ir valstybės kontrolės kreditais; 2. parlamento avansu suteiktais vyriausybei kreditais. Tie kreditai, paprastai, avansuojami iš tų biudžeto pozicijų, kurių ir vėliau, galutino biudžeto priėmimo metu, nemanoma žymiai pakeisti. Tokiomis pozicijomis laikomos karių ir jūrininkų algos. Leistaisiais avansu kreditais vyriausybė laikinai apmoka ir kitų pozicijų išlaidas. Anglai gali

tvarkyti tuo būdu savo provizorinius biudžetus, nes jų vyriausybė turi tokį parlamento pasitikėjimą, kad jis mažai tekeičia vyriausybės pasiūlytus biudžeto projektus.

Europos kontinento kraštai turi kitas dvi provizorinių biudžetų sistemas. Kai laiku nepaskelbiamas biudžetas, dauguma kontinento kraštų, Prancūzijos pavyzdžiu, gyvena kiekvieną naujų metų mėnesį viena dvyliktąja praėjusių metų biudžeto dalimi. Žinoma, visuomet galima gyventi dar mažesne, negu dvyliktoji praėjusių metų biudžeto dalis, bet jokiu būdu negalima kas mėnuo daugiau išleisti, negu $^1/_{12}$ praėjusių metų sąmatos dalis. Vokiečiai, pasilikę be biudžeto, leisdavo trumpam laikui t. v. N o t e t a t, atseit, vargo, bėdos biudžetą.

Provizoriniai biudžetai gali sudaryti neigiamų politinių, ekonominių ir finansinių padarinių. Pirmiausia, kai vyriausybė gyvena be tikro biudžeto, tai biudžetą tvirtinanti institucija susiduria su jau įvykusiais faktais. Tokia padėtis, be abejo, nestiprina tos institucijos autoriteto, kuriai konstitucija pavedė tvirtinti biudžetą. Be to, provizoriniai biudžetai gali sudaryti dar ir ekonominių bei finansinių nepatogumų. Ekonominis krašto pajėgumas gali būti jau kritęs, o vyriausybė reikalaus mokesčių pagal senąjį gerų praėjusiųjų metų biudžetą ir pagal to paties biudžeto dvyliktąją dalį darys mėnesines išlaidas. Pagaliau, vėlybesnis tikrasis einamųjų metų biudžetas gali leisti mažesnes, negu praeitais metais, išlaidas, o jau avansu bus išleistos už pragyventą laiką didesnės sumos. Tokia padėtis įneša didesnę ar mažesnę netvarką į visą viešojo ūkio gyvenimą.

Skirtinas nuo biudžetinių provizoriumų yra automatiškas biudžeto pratęsimas. Kur įstatymais yra numatytas toks biudžeto pratęsimas, ten vyriausybė neturi reikalo rūpintis provizoriniais biudžetais. Šiuo atveju vyriausybę saisto visos praėjusiųjų metų biudžeto pozicijos. Jei viešasis ūkis neturi jokių naujų išlaidų, tai tokiu pratęstu biudžetu galima gyventi ilgą laiką. Tokius automatinius biudžetų pratęsimus numato naujoji Prūsų konstitucija, 1919 m. Suomių konstitucija, 1923 m. Rumunijos konstitucija ir, pagaliau, Lenkijos konstitucija, bet tik tais atvejais, kai nėra nei tikrojo, nei provizorinio biudžeto. Krašto reikalų požiūriu atrodo bene geriausias bus automatiškas biudžeto pratęsimas, nes jis greičiau, negu provizoriniai biudžetai, gali prispirti vyriausybę imtis priemonių tikrojo biudžeto pasigaminimui. Teisėtai paskelbtas biudžetas veikia nuo biudžetinio periodo pradžios: renkami biudžetu paskelbti mokesčiai, daromos biudžetu numatytos išlaidos. Teisė daryti biudžetu numatytas išlaidas finansų kalba vadinama „t e i s ė n a u d o t i s k r e d i t a i s“.

Biudžeto leistiems kreditams lėšas turi parūpinti finansų

ministeris. Kaip bebūtų rūpestingai sudaromas biudžetas, tai vis gi vargu ar kada kam pasiseks taip iš anksto nustatyti visas biudžeto pajamų ir išlaidų pozicijas, kad jos visai atitiktų realaus gyvenimo duomenis. Tie visi nuo nustatytų biudžeto pozicijų nukrypimai gali pasireikšti šiais būdais: 1. pajamų pozicijose gali daugiau ar mažiau įplaukti, negu buvo biudžeto nustatyta; 2. išlaidų pozicijose gali būti daugiau ar mažiau išleista, negu buvo biudžetu numatyta; 3. vienoje biudžeto išlaidų pozicijoje gali būti sutaupyta, užtat kitoje gali būti daugiau išleista, negu buvo biudžetu nustatyta. Pirmiausia, pajamų pozicijose gali daugiau ar mažiau įplaukti, negu buvo biudžetu numatyta. Kaip finansų ministeris stengtųsi teisingai išdėstyti mokesčių naštą ir tikslingai numatyti laukiamas pajamas, visuomet bus tarp biudžete numatytų ir faktiškai gautų pajamų didesnių ar mažesnių skirtumų, kuriuos sudaro be kitų veiksnių nepastovi krašto ir viso pasaulio ūkio konjunktūra. Antrasis nuo biudžeto pozicijų nukrypimas pasireiškia išlaidų pozicijose. Šiuo atveju gali būti sutaupyta arba daugiau išleista, negu buvo nustatyta. Biudžetas įgalioja vyriausybę numatytose biudžeto pozicijų ribose daryti išlaidas, bet neuždeda pareigos būtinai išleisti visas duotąsias lėšas. Pozityvi prievolė išleisti duotąsias sumas tėra tik tuomet, kai išlaidos yra pagrįstos atskirais įstatymais arba sudarytomis sutartimis. Negalima daryti iš to išvados, kad vyriausybė gali visai nevykdyti tų išlaidų, kurios nėra pagrįstos nei sutartimi, nei įstatymais. Biudžetas visomis savo pozicijomis nustato krašto politikos gaires; jas nurodo, tvirtindamas biudžetą, aukščiausias krašto valdžios organas, kuriam priešintis neturi teisės vykdomoji valdžia.

Visai kitas dalykas, negu biudžeto sabotavimas, yra racionalus bei taupus biudžeto leistų lėšų eikvojimas. Jei biudžete nurodyta išlaida pasirodo nereikalinga, vyriausybės prievolė yra nedaryti tokios išlaidos. Jei galima pasiekti biudžete nurodytą tikslą pigesne kaina, tai vyriausybė turi neišnaudoti visos leistosios sumos. Jei kuriais metais santaupų sumos pasidaro stambios, tuomet sekančiais metais mažinama mokesčių našta, nes normaliomis sąlygomis nėra jokios prasmės, kad pinigai be darbo gulėtų ižde, ar tai kaip senųjų metų likučiai, ar tai kaip įvairūs atsargos fondai. Iždui nereikalingi pinigai turi pasilikti žmonių rankose, eiti į darbą, kelti krašto ūkio lygmenį; jie turi veikti, kaip kapitalas, gimdąs naujus kapitalus. Vyriausybė turi vesti tokią politiką, turi taip gyventi su savo žmonėmis, kad nebūtų reikalo turėti iždo atsargų, kad vyriausybė būtų visuomet tikra, jog ištikus bet kuriai netikėtai nelaimei, pakėlusi mokesčius ar paleidusi paskolos lakštus, ji tuojau gaus kraštui reikalingas sumas. Tiesa, gali pasitaikyti ir tokių įvykių, kurie nu-

stumia patį kraštą į tokią padėtį, kad jisai nebepajėgia padėti vyriausybei, bet tokiais atvejais vargu ar ką gelbės ir kelių dešimtų milijonų iždo santaupų fondas. Tokiais atvejais vyriausybė turi sugebėti gauti užsienio paskolą, kurios gavimui, žinoma, reikia turėti, be kitų įvairių sąlygų, ir to užsienio pasitikėjimą. Žinoma, jei biudžetines santaupas daro maži, neturtingi kraštai, kurių gyventojai neturi gilesnio patriotinio jausmo, nerodo didelio noro aukoti savo skatikus tautos reikalams, ypač jei tai daro nepastovios konjunktūros laikais, kai geresniųjų metų santaupomis dengiami blogųjų metų nedatekliai, tai vargu ar būtų pagrindo smerkti tokių kraštų vyriausybių taupymo pastangas. Kaip bežiūrėtume į taupomus biudžetų likučius, vis vien tenka džiaugtis tokių likučių atsiradimu, kai, priešingai, daugiau išleidus, negu biudžete buvo numatyta, tenka rimtai susirūpinti.

Peržengti biudžetu nustatytas išlaidų ribas galima dviem atvejais: 1. kai daugiau išleidžiama, negu leista, jau sąmatoje numatytoje pozicijoje, arba, kaip sakoma, kai perviršijama sąmata; 2. kai padaroma tokios išlaidos, kurios apskritai nebuvo biudžetu numatytos. Ir vienu ir antru atveju yra atsakingas finansų ministeris drauge su tuo ministeriu, kurio žinyboje buvo padarytos išlaidos, neatitinkančios biudžeto pozicijas. Tas atsakingumas yra ne tiek kriminalinis ar civilinis, kiek politinis. Prancūzijos įstatymai žino tokių ministerių ir civilinę atsakomybę, bet nenurodo nei teismo instancijos, kuri turėtų teisti šiuo atveju ministerius, nei nustato tokios bylos teisenos.

Jei tenka išleisti daugiau, negu biudžete leista, tai turima trys keliai neprasilenkti su biudžeto nuostatais: 1. biudžetinių kreditų perkėlimas arba „virement"; 2. avansų naudojimas; 3. papildomieji kreditai. Biudžetinių kreditų kilnojimą, kuris vadinamas prancūzų žodžiu „virement" (sukimas, svyravimas, stūmimas, išlyginimas), sakoma išradęs prancūzų antrosios imperijos finansų ministeris Fould, kuris savo išradimą vadina „nuostabiu dalyku, galinčiu duoti kraštui neginčijamas labdarybes". „Virement" reiškia vykdomosios valdžios autoritetu lėšų kilnojimą iš tų biudžeto pozicijų, kuriose yra atliekamų kreditų, į tas pozicijas, kur jau sunaudoti visi kreditai. Fould'o nuomone, „virement" įgalina vyriausybę normališkai dirbti ir tuo laiku, kai parlamentas neposėdžiauja ir nėra pas ką prašyti naujų kreditų. Napoleono III laikais „virement" dažnai vartojo prancūzų ministeriai, kurie imdavo lėšas ne tik iš tų pozicijų, kuriose faktiškai buvo atliekamų lėšų, bet ir iš tokių pozicijų, kur nebuvo jokių santaupų, bet tik laikinai neišnaudoti kreditai, ir perkeldavo į tokias pozicijas, kuriose jau buvo sunaudoti visi leistieji kreditai. Žinoma, vėliau tekdavo kreiptis

į parlamentą ir prašyti papildyti tų pozicijų kreditus, kurie „virement" pagrindu buvo paimti. Niekuo nevaržomai vykdomas „virement" gali visai panaikinti biudžetą tvirtinančios institucijos reikšmę.

Tos institucijos autoriteto apsaugojimui mūsų laikais leidžiama daryti „virement" arba parlamento nubalsuotų pozicijų ribose, arba biudžeto įstatymo apybrėžose. Taip, kai parlamentas galutinai nubalsuoja išlaidas skyriais, tuomet vykdomoji valdžia gali kilnoti leistus kreditus skyrių ribose, atseit, iš vieno paragrafo į kitą, iš vieno straipsnio į kitą ir t.t. Jei parlamentas nubalsuoja kreditus paragrafais, tuomet keisti biudžeto pozicijas galima tiktai paragrafų ribose. Antras „virement" varžymo būdas, tai biudžeto įstatymo nuostatai. Pas mus juridiškai tebeveikią rusų 1906 m. biudžeto įstatymai ir 1925 metų biudžeto įstatymo projektas, kuriuo vadovaujasi gyvenime mūsų fisko organai, leidžia vyriausybei kilnoti kreditus tik paragrafo ribose. Taip biudžeto projekto 35 str. sako: „Nustatyta tvarka patvirtintame biudžete jokie kreditų kilnojimai iš vieno paragrafo į kitą be seimo sutikimo negali būti daromi. Vieno paragrafo apybrėžose iš vieno straipsnio į kitą straipsnį išimtinais atsitikimais kreditai gali būti keliami Finansų Ministeriui leidus ir Valstybės Kontrolieriui sutikus. Kreditus iš vieno punkto į kitą gali kelti atitinkamas ministeris, pranešdamas apie tai Finansų Ministeriui ir Valstybės Kontrolieriui". „Virement" mūsų įstatymų ir praktikos nustatytose ribose tuo yra patogus, kad vyriausybei nebėra reikalo įstatymo keliu daryti ir smulkius biudžeto pozicijų pakeitimus. Perplačios „virement" ribos ne tik neskatina vyriausybės prie taupumo, bet dar ir padidina jos išlaidumą.

Jei vyriausybė neišvengiamiems, skubiems reikalams neturi biudžete leistų kreditų ir negali pasinaudoti „virement" teise, tai tam tikromis sąlygomis gali imti iždo lėšas avansų keliu. Pasitaiko tokių netikėtų, skubių reikalų, kurių laiku neaprūpinus, galima padaryti kraštui didesnės žalos. Tokie reikalai gali būti arba jau biudžete numatyti, bet jų rūpinimui duotos permažos lėšos, arba net ir visai biudžete nenumatyti. Jei tokiais atvejais įmanoma kreiptis į biudžetą tvirtinančią instituciją, tai jos prašoma naujų ar papildomų kreditų. Jei vienais ar kitais sumetimais to padaryti negalima, tai vyriausybė naudoja avansus, atseit, daro reikalingas išlaidas ir jau padarytas tinkamu laiku patiekia akceptuoti biudžetą tvirtinančiam valstybės organui. Pavyzdingu laikomas 1879 m. prancūzų avansų įstatymas. Čia skirstomi avansai papildomaisiais ir nepaprastais kreditais. Papildomieji kreditai, tai lėšos tokiems reikalams, kurie biudžete jau buvo numatyti, bet jų rūpinimui neužteko duotų lėšų. Papil-

domieji kreditai dar suskirstomi apskaičiuojamais ir ribojamais kreditais. Apskaičiuojamieji kreditai nustatomi pagal konkrečius gyvenimo duomenis. Taip, kalėjimų išlaikymui skiriami kreditai, pagal kalinių skaičių; žyminių ženklų ar pašto markučių gamybai, pagal tų ženklų rinkos paklausas; etatinių tarnautojų kreditai, pagal esamų tarnautojų skaičių bei jiems mokamų algų dydį. Ribojamos išlaidos, tai daugiau ar mažiau spėjamos išlaidos, nepagrįstos lengvai apskaičiuojamais duomenimis, todėl biudžetą tvirtinanti institucija stengiasi tokioms išlaidoms nustatyti ribas. Taip ribojamos išlaidos bus įvairių įstaigų ūkio reikalai, viešųjų darbų bei įvairių tiekimų išlaidos. 1789 m. prancūzų įstatymus nepaprastais kreditais šiuo atveju laiko tokius kreditus, kurie biudžete visai nebuvo numatyti. Nepaprastų kreditų vykdomoji valdžia jokiu atveju negali kurti. Dėl papildomųjų kreditų, tai vyriausybė gali naudotis avansais tik apskaičiuojamiems reikalams, bet jokiu būdu ne ribojamiems. Be to, vyriausybė gali naudotis avansais tik tuo metu, kada parlamento sesija yra baigta, bet ne tuomet, kada parlamento sesija yra nutraukta arba kada parlamentas yra paleistas. Avansai leidžiami ministerių kabineto nutarimu ir parlamentui susirinkus turi būti per 15 dienų patiekti parlamentui patvirtinti.

Rusų 1906 m. biudžeto įstatymai duoda kur kas didesnių laisvių ministerių kabinetui. Tie įstatymai numato avansus dviem atvejais: 1. kai yra skubus reikalas ir nėra laiko gauti biudžetą įstatymu nustatyta tvarka papildomų ar naujų kreditų ir 2. kai tenkintini reikalai yra slapto pobūdžio. Vienu ir kitu atveju reikalingas yra ministerių kabineto nutarimas. Pirmuoju atveju, atseit, kai dėl reikalo skubotumo buvo paimti avansai, tai atitinkami ministeriai turi vėliau kreiptis į parlamentą, prašyti paimtų avansų patvirtinimo. Jei tokie avansai buvo paimti parlamento sesijos metu, tai ministeris turi kreiptis į parlamentą, kiek galima, prieš parlamento sesijos uždarymą. Kitais visais atsitikimais turi kreiptis ne vėliau dviejų mėnesių nuo parlamento sesijos atidarymo. Gi avansai slaptiesiems reikalams legalizuojami parlamente tik tuomet, kada bus praėjęs patsai slaptumo reikalas. Kada tokie reikalai gali būti nebeslepiami, nustato vyriausybė. Einančio ar rengiamo karo reikalams išlaidos taip pat buvo daromos ypatinga caro nustatyta tvarka.

Mūsų biudžeto įstatymo projektas tiesioginiai apie avansus nieko nesako, bet tik nurodo, kad leistais kreditais ne valia dengti sekančių metų kreditus. Pagaliau, mūsų konstitucija, suteikdama Respublikos Prezidentui tam tikrais atvejais biudžeto tvirtinimo galią, beveik visai pašalina avansų klausimą.

Trečiasis kelias rūpinti biudžeto periodo metu tokius reikalus, kurie arba visai biudžete nebuvo numatyti, arba kurių

rūpinimui neužteko leistųjų lėšų, tai bus — prašyti biudžetą tvirtinančios institucijos visai naujų, papildomų kreditų.

Ne tik patsai biudžeto gyvenimas iškelia įvairių ekonominių, finansinių, teisinių bei politinių klausimų, bet ir pati jo mirtis yra susieta su nemažiau painiomis problemomis. Biudžetas gali mirti trimis būdais: 1. metinės kasos sistema (budget de gestion); 2. metinių sąskaitų sistema (budget d'exercise) ir pagaliau 3. — sintetinė sistema.

Metinės kasos sistema pasibaigus biudžeto metams uždaro visas senųjų metų sąskaitas ir atidaro naujas, naujam biudžeto periodui knygas. Visos tos lėšos, kurios jau pirmąją naujo biudžeto dieną įplaukia ar išplaukia, įtraukiamos į naujas, naujų biudžetinių metų sąskaitas. Metinės kasos sistema padaro patį biudžeto vykdymą aiškiu, lengvai permatomu, bet drauge, kai praėjusiųjų metų pajamos įtraukiamos į naujų metų sąskaitas, gali palengvinti ir kai kuriuos sukčiavimus. Be to, dar metinių kasų sistema, įterpdama senų metų pajamas į naujas sąskaitas, pasunkina aiškiai nustatyti, kiek tikslingai buvo vestas praeitųjų metų viešasis ūkis. Metinės kasos sistemoje, kai tik pasibaigia biudžeto metai, tuojau faktiškai miršta ir patsai biudžetas. Biudžetui mirus, tuojau galima imti sudaryti visą jo gyvenimo apyskaitą. Metinių kasų sistemą turi Anglai ir Italai. Anglijoje, kur parlamentas ir vyriausybė veikia sutartinai, vieni kitais pasitikėdami, negali pasireikšti ir negiami tos sistemos privalumai.

Antroji biudžeto mirties sistema, tai metinių sąskaitų sistema, kuri dažnai vadinama ir prancūzų sistema, nes tos sistemos kilmės tenka ieškoti prancūzų senojo režimo finansų administracijos sutvarkyme. Valdžia steigdavo kiek galima daugiau tarnybų ir tas tarnybas pardavinėdavo. Panašiai buvo daroma ir su mokesčių rinkėjų tarnybomis: ir jos buvo pardavinėjamos. Žmogus, nusipirkęs metams mokesčių rinkėjo vietą, negaudavo algos, bet pasiimdavo tam tikrą surinktų mokesčių nuošimtį ir todėl eidavo savo pareigas (exercer — iš čia budget d'exercise) tol, kol išspausdavo iš žmonių paskutiniuosius jo metams skirtų mokesčių skatikus. Tuo būdu, tas senasis prancūzų „budget d'exercise" buvo grynai asmeninio pobūdžio, nes ir metams pasibaigus, tų metų mokesčių rinkėjas rinkdavo mokesčius savo pirktųjų jau praėjusių metų sąskaita. Kai nebeliko tokių metinių mokesčių rinkėjų, patsai biudžetas buvo personifikuotas, paverstas gyvu asmeniu, kuris ir jo gyvavimo periodui pasibaigus, vis dar tebeveikia, atseit, renka tuos mokesčius, kurie jam buvo skirti, daro tas išlaidas, kurios jam buvo numatytos. Metinių sąskaitų sistema visas senųjų metų pajamas ir naujais metais įtraukia į senų metų sąskaitas, visas senaisiais metais numatytas išlaidas nurašo nuo tų senųjų metų kreditų. Metinių są-

skaitų sistema buvo, palyginti, plačiai vartojama ne tik XVIII, bet ir XIX š. Ją turėjo, be Prancūzų, Vokiečiai, Austrai, o net ir mūsų Didžioji Kunigaikštija. Ta sistema yra, be abejo, nuosekli; ji uždaro biudžeto sąskaitas tik tuomet, kada biudžetas pilnai įvykdytas. Taip atrodo teorijoje, bet gyvenime labai sunku ištisai įgyvendinti metinių sąskaitų sistemą, nes kiekvienas biudžetas turėtų ilgus metus gyventi. Juk vis gali dar pasirodyti, kad ta ar kita biudžeto pozicija nėra dar pilnai įvykdyta.

Tuo būdu, faktiškai miręs, biudžetas vis dar gyventų, kol pagaliau kokie nors įsisenėjimo nuostatai nužudytų tokio biudžeto šmėklą. Be to, metinių sąskaitų sistema dažnai nusikalsta ir taupumo reikalavimui. Senųjų metų pajamos dažnai lengva širdimi leidžiamos ir ne taip jau būtiniems krašto reikalams. Pagaliau, toje sistemoje lengviau gali būti nuslėptos ir didesnės išlaidos, negu biudžeto buvo leistos. Dažnai sakoma, kad metinių sąskaitų sistema palengvina biudžeto kontrolę. Teoretiškai tai, be abejo, teisinga, nes čia galima patikrinti, kaip kurių metų biudžetas buvo įvykdytas, bet gyvenime tos įvairios metų sąskaitos dažnai taip susipainioja, kad kontrolė ne tik nepalengvėja, bet, galima sakyti, kartais dar ir pasunkėja. Pavyzdžiui, ilgai užsitęsus biudžeto vykdymui ir pati biudžeto apyskaita vėlai tepristatoma biudžetą tvirtinančiai institucijai tikrinti bei kontroliuoti. Tasai senų biudžetų patikrinimas nėra jau tiek rūpestingas, tiek griežtas, kaip ką tik praėjusiųjų metų biudžeto, kurio gyvenimo faktai tebėra aktualūs, dar gyvai tebestovi visų atmintyje. Tie visi paties gyvenimo kuriami sunkumai ir paskatino tas šalis, kurios turėjo sąskaitų sistemą, ieškoti kitos biudžeto uždarymo sistemos. Norėta sudaryti tokią sistemą, kuri pašalintų tiek kasų sistemos, tiek sąskaitų sistemos nepatogumus. Tokiais sumetimais ir sudaryta nauja biudžeto uždarymo sistema, kurią galima pavadinti sintetine sistema, nes ji yra, tam tikra prasme, kasų ir sąskaitų sistemos sintezė.

Sintetinė sistema visas pajamas uždaro pasibaigus biudžeto metams, atseit, visos pajamos, iš kurių metų jos eitų, įrašomos į einamųjų metų sąskaitas. Išlaidas leidžiama dar tam tikrą laiką ir naujais metais daryti pagal senąjį praėjusiųjų metų biudžetą. Tuo būdu, šalia biudžetinių metų ar biudžetinio periodo atsiranda finansiniai metai ar finansinis periodas, kurio metu dar galima daryti išlaidas iš praėjusiųjų metų biudžeto pozicijų. Pats biudžetas yra jau faktiškai miręs, bet pagal jo kreditų pozicijas dar daromos išlaidos. Rusų biudžeto įstatymais, finansinis periodas krašto apsaugos ministerijai tęsdavosi iki balandžio 30 d., kitoms ministerijoms iki kovo 31 d. Prancūzijoje finansinis išlaidų periodas yra įvairus įvairios rūšies išlaidoms, bet jokiu atveju nėra ilgesnis, kaip septyni mėnesiai, atseit, praėjus sep-

tyniems mėnesiams nuo biudžeto periodo pabaigos, nebegalima daryti jokių išlaidų pagal praėjusiųjų metų kreditų pozicijas. Vokietijoje toks finansinis periodas tęsiasi tik 5—6 savaites. Tokia sintetinė biudžeto sistema kartais vadinama, sušvelninta arba modifikuota metinių kasų sistema.

Mūsų biudžeto įstatymo projektas, kuriuo vadovaujasi mūsų fisko organai, nustato, kad visos pajamos ir visi kreditai, biudžeto periodui pasibaigus, uždaromi. Pereitų metų likusios neapmokėtos išlaidų sąskaitos gali būti apmokamos iš einamų metų išlaidų sąmatos, bet ne didesnė suma, kaip uždengti atitinkamų paragrafų leistieji kreditai. Leistų statybai ir kapitaliniams remontams kreditų likučiai, biudžeto metams išėjus, neperkeliami į sekančių metų biudžetą, bet pažymima jame likusios sumos ir leidžiama naudoti dar metus, kuriems praėjus uždengiama. Bet jokiu būdu neleidžiama pereitų metų kreditą naudoti sekančių metų išlaidoms padengti. Tokiu būdu, naujaisiais biudžeto metais neberašoma orderių senojo biudžeto sąskaita, bet ir naujaisiais metais apmokami tie orderiai, kurie buvo išrašyti dar senaisiais biudžeto metais. Mūsų įgyvendinta biudžeto uždarymo tvarka yra labai artima anglų kasų sistemai.

Biudžeto metams pasibaigus uždaromas biudžetas, finansiniams metams pasibaigus, uždaromos ir buvusios neišnaudotos mirusiojo biudžeto išlaidų pozicijos. Dabar sudaroma pagal biudžeto nomenklatūrą jo apyskaita. Tokia biudžeto apyskaita dažnai taip pat vadinama biudžeto vardu. Taip vokiečiai skiria dvi biudžeto rūšis: „Soll Budget" — tai tikrasis mūsų prasme biudžetas ir „Ist Budget" — tai biudžeto apyskaita; taip pat italai turi „bilancio de previzione" arba „autorizazione", atseit, numatomasis ar autorizuojamasis biudžetas ir „bilancio consuntivo", atseit, įvykdytas biudžetas. Biudžeto apyskaitoje nurodoma, kiek kurioje biudžeto pozicijoje buvo numatyta ir kaip faktiškai toji pozicija buvo įvykdyta. Biudžeto apyskaita pateikiama pirmiausia tos institucijos kontrolei, kuri tvirtina biudžetą. Biudžeto apyskaita turi didelės svarbos krašto ūkio ir politikos gyvenimui, nes tikrąją finansinę ir ekonominę krašto padėtį rodo ne tiek pats biudžetas, kiek to biudžeto įvykdymas.

8. KONSTITUCINĖS VALSTYBĖS BIUDŽETO PAGRINDAI: VIEŠUMAS, PILNUMAS BEI VIENINGUMAS ARBA UNIVERSALUMAS, IŠSPECIALIZAVIMAS ARBA APROPRIACIJA IR TIKRUMAS

Moderninės konstitucijos valstybės biudžetas turi keturis pagrindinius privalumus: 1. viešumą, 2. pilnumą bei vieningumą arba universalumą, 3. išspecializavimą ar apropriaciją ir 4. tikrumą.

1. Įsigalėjusio liberalizmo laikais, jei jau nevisuomet gyvenime, tai bent teorijoje viešumas buvo laikomas kiekvieno kultūringo krašto valdžios organų veikimo pagrindu. Tokia pažiūra, žinoma, turėjo paliesti ir biudžeto sutvarkymą. Kai moderninės valstybės paskelbė, kad biudžetas priimamas įstatymo keliu, tai jau tuo pačiu buvo patiesti tvirti biudžeto viešumo pagrindai. Mūsų laikais biudžeto viešumo reikalavimas įleido tokias gilias šaknis žmonių sąmonėje, kad net autoritetiškai valdomi kraštai skelbia savo biudžetų skaitmenis. Jei šiuo atveju yra kokia išimtis, tai nebent Reich'as, kuris nuo 1933/34 m. nebeskelbia savo biudžetų. Tasai šiandien taip įsigalėjęs viešumo principas nėra senas dalykas. Net pačioje Anglijoje, tiesa, biudžeto skaitmenys niekuomet nebuvo slepiami, bet ilgą laiką buvo varžomi platesni parlamento debatų biudžeto reikalais pranešimai spaudoje. Pilno biudžeto viešumo ir anglai susilaukė tik XIX š. pradžioje. Be Anglijos, įgyvendino plačiu mastu biudžeto viešumo principą dar XVIII š. federacinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės. Šiaip visi Europos kontinento valdovai slėpė nuo savo valdinių visus biudžeto duomenis taip, kaip slepia nuo pašalinių asmenų pirklys savo verslo gudrybes. Ta anų laikų valdovų viešumos baimė mums šiandien pilnai suprantama. Biudžeto duomenų paskelbimas galėjo paskatinti gyventojus ne tik kontroliuoti, bet ir kritikuoti, asmeniškai pačių valdovų vedamą, viešojo ūkio politiką.

Pagaliau pačios XVIII amžiaus pabaigos gyvenimo sąlygos, ypač viešojo kredito reikalai, pradeda pamažu spirti valdovus paskelbti bent sausus biudžetų skaitmenis. Ta pati Prancūzija, kuri dar 1764 m. uždraudė spausdinti, pardavinėti ir platinti bet kuriuos raštus, kurie liečia finansų administraciją ir finansų reformą, jau 1781 m. savo finansų ministerio Necker'io iniciatyva paskelbia iždo pajamas ir išlaidas. Tiesa, Necker'io paskelbti duomenys, ne tik nebuvo pilni, bet dar ir netikri ir todėl padarė kraštui daugiau žalos, negu naudos. Necker'is, paskelbdamas biudžeto skaitmenis, norėjo, be abejo, sustiprinti iždo kreditingumą, bet suklastavęs tuos duomenis, ne tik nesustiprino, bet dar pakirto žmonių pasitikėjimą iždo pajėgumu. Netikrų biudžeto duomenų skelbimas, tai krašto ūkiui narkotikas, kuris, tiesa, iš karto neva migdo tautos rūpesčius, bet užtat vėliau sužaloja gamybinę tautos ūkio energiją ir pakerta iždo kreditingumą. Prancūzijos pėdomis viena po kitos ir likusios Europos valstybės, kaip ir Prancūzija, dažniausiai kredito reikalo verčiamos, pradeda skelbti daugiau ar mažiau tikrus savo biudžetus. Ilgiausiai visų didžiųjų valstybių slėpė savo biudžeto duomenis ūkiškai nuskurusios, politiškai bei kultūriškai atsilikusios, Rusija ir Turkija. Pirmoji paskelbė savo biudžetą, daugiausia tik

užsienio kapitalistų žiniai, 1862 m.; antroji tik 1909 m., kai buvo nuverstas žinomas savo žiaurumu sultonas Abdul Hamidas.

Patsai sausų biudžeto skaitmenų paskelbimas dar ne pilnai patenkina viešumo reikalavimą. Tokio viešumo biudžetai dar neturi pilno tiek savo krašto, tiek užsienio pasitikėjimo. Paprastai, sausi biudžeto skaitmens įgyja gyvenimiškos prasmės, parodo savo tikrąjį veidą, kai parlamento debatuose susikerta vyriausybės narių platesni biudžeto reikalais pranešimai bei aiškios jų replikos su parlamento narių gyvomis, paties gyvenimo duomenimis ir finansų teorijos principais pagrįstomis, diskusijomis. Beveik visų konstitucinių šalių biudžetai pereina parlamente per tris viešus koštuvus, atseit, yra svarstomi ir debatuojami trimis skaitymais. Paprastai, pirmąjį skaitymą atstoja biudžetinė finansų ministerio kalba ir paskirų partijų vadų, daugiausia principinio pobūdžio, pasisakymai pagrindiniais viešojo ūkio politikos klausimais. Pasibaigus bendroms diskusijoms, biudžetas eina į tam tikrą komisiją, paprastai, vadinamą biudžeto komisiją, kur geriausiai nusivokią finansų klausimais parlamento nariai drauge su vyriausybės atstovais nuodugniai nagrinėja ir svarsto kiekvieną biudžeto poziciją. Biudžeto komisijos nusistatymas randa, paprastai, pritarimo ir parlamento plenume. Baigusi savo darbą komisija grąžina biudžetą parlamentui, kuris svarsto ir balsuoja atskiras biudžeto pozicijas. Tai vadinama antruoju biudžeto skaitymu, kurio metu nedaroma jokių bendrų viešojo ūkio politikos klausimais diskusijų. Antrojo skaitymo metu parlamento balsavimais pakeistas biudžetas grįžta vėl į savo komisiją, kuri dar kartą nuodugniai apsvarsto parlamento padarytus pakeitimus ir su savo pastabomis vėl grąžina plenumui. Dabar prasideda trečiasis biudžeto skaitymas, kuris paliečia ne tik paskiras pozicijas, bet ir bendrus viešojo ūkio politikos klausimus. Tokiomis griežtomis priemonėmis perkratytas biudžetas pristatomas valstybės galvai paskelbti.

Parlamento vaidmuo biudžeto kūrime yra, be abejo, žymus, bet vis gi labai jau klystų tas, kuris manytų, kad parlamento patvirtinto biudžeto visos pozicijos pasidaro tikrai viešos. Jei jau nekalbėti apie sąmoningai vyriausybės ir parlamento neaiškiai nurodomas pozicijas, tai visgi negalima užginčyti, kad ir parlamentai yra išleidę ne tik neaiškių, bet dar ir tiesiog suklastotų biudžetų. Tai buvo daroma ne tik iždo kreditingumui sustiprinti, bet ir savo piliečius, susirūpinusius krašto ateitimi, nuraminti.

Su biudžeto viešumo klausimu yra artimai susijęs praeitųjų metų biudžeto likučių parodymas naujame biudžete. Grynai teoretiškai galvojant, atrodytų, kad tokie likučiai turėtų būti biudžete parodomi, nes ir jais būtų galima dengti einamųjų metų

išlaidas. Gyvenimo praktikoje, beveik, visos valstybės praėjusių metų biudžeto pertekliaus nerodo naujame biudžete, nebent to pertekliaus lėšos būtų naudojamos naujojo biudžeto lėšų trūkumui padengti. Tokiai gyvenimo praktikai pritaria ir teoretikų dauguma, nurodydami, kad biudžete turi būti patiektos metinės pajamos ir išlaidos, o praėjusiųjų metų likučiai nėra jokios metinės pajamos.

Viešas biudžetas yra didelė ir svarbi piliečių auklėjimo priemonė. Tą supranta labai gerai anglai ir todėl biudžetas ne tik skelbiamas ir aiškinamas periodinėje spaudoje, bet dar ir pigiomis brošiūromis paskleidžiamas plačiuose gyventojų sluoksniuose. Be to, biudžeto viešumas sustiprina visuomeninę valdžios aparato kontrolę ir tuo būdu mažina įvairių sukčiavimų galimumus. Pasitaiko nevienoje valstybėje, kad valdžios organų kontrolė ir suseka valdininkų nusikalstamuosius darbus, bet biurokratijos autoritetui apsaugoti nenori viešai iškelti nusikaltimų ir tinkamai nubausti nusikaltusius asmenis. Biudžeto viešumas palengvina pačiai visuomenei kontroliuoti viešojo ūkio organų žygius ir reikalauti tinkamai bausti nusikaltėlius, kad nebūtų kitiems pagundos eiti jų pėdomis. Pagaliau, kaip jau ne kartą buvo minėta, biudžeto viešumas ir šiandien dar tebėra tvirtas viešojo kredito ramstis. Biudžeto viešumas yra labai svarbus visuomeninio pobūdžio biudžeto privalumas, bet jis nėra absoliutus, o tik reliatyvus privalumas, atseit, ir neviešas biudžetas vis gi bus tikras biudžetas.

2. Antras biudžeto privalumas yra biudžeto pilnumas bei vieningumas arba trumpai — biudžeto *universalumas*. Biudžeto universalumas yra pagrįstas pačia biudžeto esme. Kai mes sakome,—biudžetas yra politinis įstatymų leidimo institucijos aktas, nustatąs viešojo ūkio pajamas ir išlaidas, tai turime prieš akis visas išlaidas bei visas pajamas, bet ne tik kai kurias išlaidas ir kai kurias pajamas. Biudžetas, kuris visai paneigia universalumą, nebebus biudžetu tikra to žodžio prasme. Universalumo reikalavimas yra absoliutus reikalavimas, kai visi kiti biudžeto privalumai turi tik reliatyvios reikšmės, atseit, biudžetas ir neturėdamas tų privalumų, vis dar bus biudžetas. Pirmiausia, biudžeto universalumo reikalauja jau patys ūkiškai technikiniai sumetimai. Jei kas nustato pačiu biudžetu ir vieneriems metams tam tikrą ūkio planą, tas turi sutraukti į vieną krūvą visas išlaidas bei visas pajamas. Neuniversalus biudžetas neparodys mums, ar pajamos padengia visas išlaidas ir kiek turi viešasis ūkis išlaidų ir kiek turi pajamų. Jei vykdomoji valdžia galėtų nerodyti bet kurių biudžeto pozicijų, arba suskaldyti biudžetą visai savarankiškais, niekuo nesusietais aktais, tai biudžetą tvirtinanti institucija nebeturėtų gyvenime jokios reikšmės.

Dėl biudžeto pilnumo ir vieningumo, tai pirmiausia reikia pastebėti, kad biudžeto pilnumas nereikalauja rodyti biudžete tas sumas, kurios tik pereina per iždo kasas, atseit, įvairius privačių asmenų sudėtus laidus ar depozitus, taip pat ir tas sumas, kurias iždas išrenka kitų viešųjų ūkių naudai, kaip savivaldybės, Žemės Ūkio ar Prekybos ir Pramonės Rūmai, kai kuriuose kraštuose Bažnyčios. Biudžete turi būti nurodomos visos tos sumos, kurias viešasis ūkis gauna ar išleidžia savo reikalų tenkinimui, neišskiriant ir tų lėšų, kurios eina mokesčių išrinkimui bei iždo pinigų valdymui. Biudžetas, kuris parodo viešojo ūkio išlaidas ir pajamų gavimui, valdymui bei tvarkymui, vadinamas brutto biudžetas. Brutto biudžetas yra, palyginti, vėlybos kilmės; jis atsirado tik XIX amž. Jau patsai senesniųjų laikų finansų administracijos aparato sutvarkymas neleisdavo įsigyventi brutto biudžetui, nes brutto biudžetas neįmanomas tais atvejais: a) kai mokesčius renka nuomininkai, b) kai mokesčius renka iždo naudai savarankiškos organizacijos, c) kai iždo tarnautojai patys pasiima iš surinktų pinigų atlyginimą už darbą, d) kai valstybės kreditoriai valdo ir išnaudoja tam tikrus viešojo ūkio pajamų šaltinius.

Bet ne vien senesniųjų laikų finansų aparato santvarka trukdė brutto biudžeto įsigalėjimą; neleido jam įsigyventi ir tam tikri pačios vykdomosios valdžios sumetimai. Ne be pagrindo spėjama, kad vykdomajai valdžiai dažnai buvo patogesnis netto biudžetas, atseit, toks biudžetas, kuris rodydavo tik grynąsias pajamas, vadinasi, tas pajamas, kurios likdavo numetus pajamų gavimo bei administravimo išlaidas. Vyriausybė, nerodydama mokesčių rinkimo bei administravimo išlaidų, lengvai galėjo sudaryti santaupų, kurias sunaudodavo ir tokiems reikalams, kurie rūpėjo vyriausybei; bet nevisuomet rasdavo platesniosios krašto visuomenės pritarimą. Jei vyriausybei dažnai buvo patogesnis netto biudžetas, tai kraštui naudingesnis buvo brutto biudžetas, nes tiktai brutto biudžetas tegali parodyti, kokia iš tikrųjų mokesčių našta yra užkraunama gyventojams, tiktai brutto biudžetas pasako, kiek kuris mokestis yra našus, arba, kitais žodžiais, kiek kurio mokesčio išrinkimas iždui kainoja ir kiek jis duoda iždui grynų pajamų. Pagaliau, kas turi rankose brutto biudžetą, tas lengvai gali pasigaminti ir netto biudžetą, numesdamas nuo iždo pajamų, tų pajamų išrinkimo ir valdymo išlaidas. Suprantama tad, kodėl visų kraštų ekonomiškai bei politiškai susipratusi visuomenė reikalavo brutto biudžeto, kuris parodytų pilnas valstybės pajamas, bet drauge ir išlaidų pozicijose turėtų visas pajamų gavimo bei jų valdymo išlaidas. Pirmoji, nes dar 1818 m., įgyvendino biudžeto pilnumą Prancūzija, kuri dar ir šiandien kur kas griežčiau vykdo biudžeto pilnumo reikalavi-

mus, negu visos kitos valstybės. Anglai įgyvendino ištisai biudžeto pilnumo reikalavimus tik pamažu tarp 1848—1856 m.

Nuoseklus, visai griežtas biudžeto pilnumo įgyvendinimas labai retai tepasitaiko. Paprastai, gyvenime tenka dažnai susidurti su didesniais ar mažesniais nuo to dėsnio nukrypimais. Žinoma, tie visi nukrypimai dar nepakerta paties pilnumo pradmens šaknų. Tokie nukrypimai jau buvo pastebėti ir prieš Didįjį karą, bet jie kur kas dažniau pasitaiko mūsų gyvenamais laikais. Taip dažnai ir seniau nebuvo rodomos biudžete tos pajamos bei išlaidos, kurias turėdavo valstybė, valdydama savo taupomose kasose svetimus kapitalus. Taupomosios kasos, paprastai, gyvendavo savo savarankiška sąmata. Panašia savarankiška sąmata eidavo karo-finansavimo bei likvidavimo išlaidos. Tarptautinės politikos sumetimais kartais nebūdavo dedamos į biudžetą ir tokios išlaidos, kurios galėjo sukelti budrių kaimynų nerimastį.

Mūsų dienomis, kai viešasis ūkis gyvena ir veikia naujų kelių beieškančio kapitalizmo periode, kai tas viešasis ūkis ne viename krašte užima vis platesnes privatinio ūkio veikimo sritis, tokie nuo biudžeto nukrypimai dar dažniau pasitaiko, beveik, visose valstybėse. Dažniausiai tokie nukrypimai nuo biudžeto pilnumo pasitaiko šiais atvejais: a. Valstybė ekonominių ar politinių veiksnių verčiama steigia mišriosios teisės bendroves, atseit, privataus ūkio pagrindais veikiančias akcines bendroves, kurių visos akcijos ar bent tų akcijų dalis yra valstybės rankose. Mišrosios teisės bendrovės veikia, kaip ir privatinės teisės bendrovės ir veda paprastą komercinę sąskaitybą. Tokių bendrovių veikimo bei atskaitomybės nuostatai yra svetimi viešojo ūkio santvarkai ir todėl vargu ar galima tokių mišrios teisės bendrovių išlaidas bei pajamas ištisai įterpti į valstybės biudžetą. Mišriosios teisės bendrovės, paprastai, pasirodo biudžete tiktai ta gryno pelno dalimi, kurią jos atiduoda valstybei. b. Panašiais sumetimais, kaip ir mišriosios teisės bendrovės, parodo biudžete tik grynąjį pelną ir visi valstybiniai bankai bei valstybinės taupomosios kasos. c. Valstybės įmonės, kurios gauna iš iždo apyvartos kapitalą ir tuo kapitalu jau visai savarankiškai verčiasi. Tokios sukomercintos viešojo ūkio įmonės rodo biudžete tik savo grynąjį pelną, žinoma, jei toksai pelnas pasireiškia. d. Tiksliniai fondai, kurie virsta tam tikrais savarankiškais valstybės sąskaitybos vienetais. Valdžia nustato ir išskiria iš kitų reikalų, kokį nors reikalą, arba, kaip sakoma, tikslą ir to tikslo įgyvendinimui sudaro reikalingas lėšas, fondą. Iš čia ir kilo pavadinimas — tiksliniai fondai. Tasai valdžios norimas atsiekti tikslas, tasai nustatytas reikalas rūpinamas tik tokio tikslinio fondo lėšomis. Pati valdžia, nenorėdama griauti teisinių savo ūkio pagrindų, negali laisvai naudoti tokių fondų lėšas. Tiks-

linių fondų šalininkai nurodo, kad tam tikrų svarbių viešojo ūkio reikalų tenkinimui reikia suteikti pastovumo, kurio nenutrauktų kasmetinis biudžeto svarstymas bei tvirtinimas. Tuo būdu, sudaromi investicijų, statybos ar karo fondai, kurių naudojimas nustatomas atskiru planu. Žinoma, galima nustatinėti ir ilgesniems metams viešųjų darbų planus, bet nėra jokio reikalo tų planų vykdymui kurti savarankiškus fondus. Pilnai užtenka, kai kasmet tų planų vykdymui paskiriama reikalinga suma. Tais visais keturiais atvejais, kurie nors ir negriauja biudžeto pilnumo pradmens, bet vis gi padaro jame daugiau ar mažiau žymių spragų. Biudžetą tvirtinanti institucija gali pasisakyti tų įmonių ar fondų veikimo klausimais, svarstyti jų naudingumą viešajam bei tautiniam ūkiui, gali reikšti vykdomajai valdžiai tų įmonių ar fondų reikalais įvairių pageidavimų, bet negali nustatinėti paskirų tų įmonių bei fondų pajamų ir išlaidų pozicijų, nes tos pozicijos jau neberodomos valstybės biudžete.

Be biudžeto pilnumo, antroji biudžeto universalumo šaka yra biudžeto vieningumas, atseit, reikalavimas, kad visos viešojo ūkio išlaidos bei pajamos būtų patiekiamos viename vieningame biudžete. Biudžeto vieningumui visai nenusikalstama, kai biudžetas patiekiamas ne vienu, bet keliais aktais, kad tik tie visi aktai atlaikytų vidinį vieningumą, sudarytų vieną visumą ir būtų vienas su kitu artimai susieti. Anglai sudaro savo biudžetą iš kelių parlamentui skyrium patiekiamų aktų, Belgai turi net 18 tokių biudžetinių aktų, kaip pajamų biudžetas, iždo skolų biudžetas, karaliaus rūmų biudžetas ir t.t. Jei tokie paskiri biudžetiniai aktai dar tikrai neardo biudžeto vieningumo, tai bent kiek painesnis dalykas yra biudžeto skaldymas paprastu ir nepaprastu biudžetu. Toksai biudžeto skaldymas gali ardyti vieningą pačiu biudžetu sudaromą viešojo ūkio veikimo planą, ypač tais atvejais, kai nepaprastas biudžetas tvirtinamas skyrium nuo paprastojo biudžeto. Tiktai visai vieningame biudžete galima tiksliai, hierarchiškai, dėstis, pagal paskiro reikalo svarbą, sutvarkyti viešojo ūkio reikalus ir suskirstyti tų reikalų tenkinimui reikalingas lėšas. Savarankiškas nepaprastas biudžetas išskiria tam tikrus viešojo ūkio reikalus ir neleidžia jų svarstyti bendru visų valstybinių reikalų mastu.

Paprastu biudžetu vadinamas tikrasis, pagrindinis, normalinis biudžetas. Nepaprastas biudžetas turi tokias išlaidas ir pajamas, kurios nesikartoja, bent maždaug ta pačia suma, kiekviename biudžeto periode, kurios nėra pagrįstos pačia viešojo ūkio esme ir kurios nėra pateisinamos paprastomis, normaliomis kasdieninio viešojo ūkio gyvenimo sąlygomis. Nustatyti griežtą sieną tarp paprasto ir nepaprasto biudžeto vargu ar yra įmanomas dalykas. Labai dažnai biudžetas skaldomas į paprastą ir nepa-

prastą ne tiek kuriais nors objektyviais požymiais, kiek subjektyviais vyriausybinės politikos sumetimais.

Biudžeto skaldymas paprastu ir nepaprastu pirmiausia atsirado Prancūzijoje, kur jis pastebimas dar senojo karališko rėžimo laikais, nors tuomet termino, paprastas ir nepaprastas biudžetas, dar ir nežinota. Karališkos finansų administracijos pėdomis ėjo Revoliucijos veikėjai, kurie ir paprasčiausias valstybės išlaidas apmokėdavo tikrai jau nepaprastomis pajamomis, kaip popierinių pinigų, t. v. asignatų, emisija, karališkos šeimos, dvasiškijos, emigrantų ir pasmerktųjų mirti turtų konfiskacija, bažnytinių turtų ir bažnyčių įrengimų pardavinėjimu ir kitomis panašios rūšies pajamomis. Nepaprasto biudžeto kilmės mūsų dienų prasme tenka ieškoti XIX amž. pradžioje Napoleono I laikais, nors dar ir tuomet oficiališkas biudžetas neskaldyta paprastu ir nepaprastu. Nepaprasto biudžeto uždavinius atlikdavo paties imperatoriaus žinioje esama t. v. „nepaprasta domena", kurią sudarydavo karo kontribucijos bei užkariautų kraštų plėšimai, konfiskuotų žemių bei šiaip turtų pajamos. Kai Napoleonas buvo nuverstas ir grąžinta Prancūzijai Burbonų dinastija, tai imta rūpintis sukurti tikslingą finansų santvarką. Tos visos išlaidos, kurios eina skolų mokėjimui ir okupacinės svetimų valstybių kariuomenės išlaikymui, išskiriamos iš bendro biudžeto, kuris rūpina einamuosius valstybės reikalus. Tos iš biudžeto išskirtos laikinos valstybės išlaidos, jau 1816 m. buvo pirmą kartą pavadintos nepaprastu biudžetu. Nepaprastas biudžetas įgijo pilnas pilietybės teises tik Napoleono III laikais.

Prancūzų pavyzdžiu skaldyti biudžetą daugiausia pasekė tie kraštai, kurie tvarkė biudžetą prancūzų metinių sąskaitų sistema. Griežto biudžeto vieningumo principo laikosi šalys gyvenančios anglų metinės kasos tvarka. Mūsų laikais tame nepaprastame biudžete pasirodo įvairių įvairiausios išlaidos, kurias galima suskirstyti trimis rūšimis: a. būtinos, b. leistinos ir c. nereikalingos. Tame pačiame biudžete parodomos ir tos lėšos, kuriomis bus apmokamos tos nepaprastos išlaidos. Tokias lėšas dažniausiai sudaro užsienio ir vidaus paskolos, viešojo ūkio turtų likvidacija, viršnorminiai miško kirtimai, popierinių pinigų gamyba, vienkartiniai sunkūs turtų mokesčiai, karinės kontribucijos.

Būtinas nepaprastas viešojo ūkio išlaidas dažniausiai sudaro karo reikalai, kurie, beveik, visuomet padengiami paskolomis. Tiesa, anglų istorija žino atsitikimų, kada ir karo išlaidos buvo apmokamos paprastomis kasmetinėmis pajamomis. Ne be reikalo žinomas anglų liberalų vadas ir iždo kancleris Gladstone (1809—98) Krymo karo laikais pasakė parlamentui: „Karo išlaidos tai yra tas etinis apinasris, kurį Visagalis Dievas uždeda žmonių norui kariauti. Reikalas kasmet rūpinti karui lėšas —

tai naturalus ir tikras visiems įsikarščiavimams kariauti, stabdis. Visas karo išlaidas dengti tais pačiais karo metais ir tai dengti vien mokesčių pajamomis, tai geriausis pacifizmui kelias". Net ir Didžiojo karo išlaidas anglai, kiek galėdami, stengėsi dengti einamomis mokesčių pajamomis.

Mūsų dienų karo išlaidas jokiu būdu neįmanoma padengti vien einamomis mokesčių pajamomis, bet iš kitos pusės nėra reikalo karo išlaidas dėti į nepaprastą, atskirą biudžetą. Toks nepaprastas karo reikalams biudžetas duoda, be abejo, imperialistinėms bei militaristinėms vyriausybėms didelių patogumų. Kai išmetamos karo išlaidos iš paprastojo biudžeto, tas biudžetas žymiai sumažėja ir žmonėms nebepuola į akis tie karo reikalams išleisti milijardai, kuriuos galų gale vis gi tiems patiems žmonėms teks sumokėti.

Leistinomis paprasto biudžeto išlaidomis, paprastai, laikomos viešųjų darbų išlaidos. Tos rūšies išlaidos ir gi, paprastai, apmokamos paskolomis. Esminiais sumetimais sunku būtų ką nors pasakyti apie tokias paskolas ir vargu ar būtų protinga reikalauti apmokėti visas viešųjų darbų išlaidas einamomis pajamomis, nes viešųjų darbų vaisiais naudosis ne tik toji žmonių karta, kuri vykdė darbus, bet ir tolimesnieji tos kartos ainiai, todėl ir jie tegul neša tiems darbams padarytų išlaidų dalį. Bet ir tokios viešiesiems darbams paskolos, arba kaip jos kartais vadinamos, *investicinės paskolos*, neturi būti daromos skubotai, lengva širdimi. Jei rimtas privatinis ūkis, imdamas paskolas, atsidėjęs skaičiuoja laukiamus pelnus ir prisiimamas prievoles, tai ką besakyti apie viešąjį ūkį, kuris gautas paskolas apmoka savo narių, privatinių ūkių, prievarta renkamais įnašais. Viešasis ūkis turi visuomet rimtai susirūpinti imamos paskolos reikalingumu, naudingumu bei jos grąžinimo galimybėmis. Tie visi duomens kur kas geriau paaiškėja, jei ir pačios paskolos pasirodo viename bendrame viešojo ūkio biudžete.

Nereikalingos nepaprastojo biudžeto išlaidos patenka į tą biudžetą tik dėlto, kad po vienkartinių išlaidų skraiste, platesnės visuomenės nepastebimos, lengviau galėtų įsiteisėti. Jos, paprastai, rūpinamasi dengti ne tiek paskolomis, kad neerzinus visuomenės, kiek kitomis nepaprastomis pajamomis, arba praėjusiųjų metų biudžeto likučiais. Tos rūšies išlaidos nesuderinamos su visa viešojo ūkio, gyvenančio svetimais pinigais, prigimtimi ir jo siekiamais uždaviniais, todėl tokioms išlaidoms neturi būti vietos nei paprastame, nei nepaprastame biudžete. Sveikos krašto politikos sumetimais, rimtais finansiškais technikiniais išskaičiavimais, būtų labai gera sutraukti visas viešojo ūkio pajamas bei išlaidas į vieną vieningą biudžetą, kuriame, kaip kad daro Lietuva,

gali būti atskiromis porcijomis nurodomos paprastos ir nepaprastos pajamos, paprastos ir nepaprastos išlaidos.

3. Trečiasis biudžeto privalumas yra išspecializavimas arba apropriacija. Biudžetą tvirtinanti institucija gali nustatyti vieną bendrą sumą, kuri yra reikalinga tam tikro laiko viešojo ūkio reikalų tenkinimui ir palikti pačiai vykdomajai valdžiai paskirstyti leistąją pinigų sumą paskiromis ministerijomis ir tų ministerijų įstaigomis. Toks biudžeto tvirtinimas vadinamas biudžeto tvirtinimu „en bloc". Tokia, „en bloc" tvarka buvo kelis kartus patvirtintas prancūzų biudžetas Napoleono I laikais. Visai pa-našiai 1934 m. vasario 28 d. tas pats prancūzų parlamentas vienu trumpu finansiniu įstatymu priėmė visą biudžetą. Tokiam viena suma, arba „en bloc" biudžeto tvirtinimui diametrališkai priešinga sistema yra biudžeto išspecializavimas arba apropriacija. Tiesa, ir biudžeto apropriacijos sistemoje visos viešojo ūkio lėšos pavedamos vykdomosios valdžios dispozicijai, bet tuo skirtumu, kad šiuo atveju ne pati vykdomoji valdžia, bet biudžetą tvarkanti institucija paskirsto, specializuoja leistąsias lėšas paskiromis ministerijomis, paskirais tų ministerijų departamentais bei tų departamentų įstaigomis, pagal įvairius jų reikalus, įvairiais skyriais, paragrafais, straipsniais ir raidėmis arba punktais.

Nuo biudžeto apropriacijos tenka skirti tikslinius kreditus, kurių tenkinimui nustatomos tam tikros pajamos, kai tuo tarpu ir labiausiai specializuoti kreditai rūpinami bendrojo valstybinių lėšų fondo. Grynai teoretiniais sumetimais nelengva pasakyti, kaip toli turi eiti biudžeto apropriacija, arba kaip smulkiai turi būti įgyvendintas vyriausybei leidžiamų lėšų išspecializavimas. Didesnis ar mažesnis biudžeto išspecializavimas pareina nuo techniškai finansinių ir grynai politinių sumetimų. Prie to, kas šiuo reikalu buvo pasakyta, svarstant „virement" klausimą, tenka dar pridurti, kad tikslingai išspecializuotas biudžetas, varžydamas per plačius, ūkio gyvenimo sąlygomis nepamatuotus užsimojimus, gali pakelti viešojo ūkio lėšų taupymą. Bet perdėtas išspecializavimas gali kaip tik sudaryti patogias sąlygas iždo lėšų švaistymui. Kai balsuojama smulkiomis pozicijomis, parlamento nariams lengvai ateina noras geriau aprūpinti širdžiai artimesnius reikalus ir tuo tikslu siūlyti kreditų padidinimus. Be to, per-smulki biudžeto apropriacija padaro, kad vienos biudžeto pozicijos metų eigoje turi likučius, kitos trūkumus. Tokiais atvejais kreditų valdytojai žinodami, kad vis vien teks prašyti papildomų kreditų, sunaudoja esamus likučius ir ne taip jau svarbiems reikalams. Jei „virement" keliu galima kilnoti kreditus, tai tie likučiai, paprastai, pačios vykdomosios valdžios perkeliami į tas pozicijas, kurių rūpinimas yra tikrai pamatuotas. Gal būt, nebe pagrindo yra pasakęs Thiers, kad smulki apropriacija tik di-

dina valstybės išlaidas. Svarbesnes reikšmės, negu ekonominiai veiksniai, biudžeto apropriacijoje turi politiniai sumetimai. Kur vykdomoji valdžia turi biudžetą tvirtinančios institucijos pasitikėjimą, ten nepasitaiko perdėtai smulkios apropriacijos. Taip, Anglų biudžetas turi iš viso 150 balsuojamųjų pozicijų. Todėl anglų ministerių kabinetas lengvai kilnoja kreditus iš vienos pozicijos į kitą, ypač karo, laivyno ir kolonijų ministerijose. Visai kitą vaizdą matome tuose kraštuose, kur vyriausybė ir biudžetą tvirtinanti institucija, šiuo atžvilgiu parlamentas, viena kita nepasitiki. Čia parlamentas savo balsavimais taip suvaržo vykdomąją valdžią, kad ir mažos sumos tegali būti leidžiamos tiems reikalams, kuriuos nurodė parlamentas. Taip, Prancūzų biudžetas turi 2.000 parlamento balsuojamųjų pozicijų. Panašiai kaip ir Prancūzija smulkią biudžeto apropriaciją turi ir U. S. A. Kai labai jau susmulkinama biudžeto apropriacija, tuomet faktiškai patį biudžetą tvirtinanti institucija atsistoja vykdomosios valdžios vietoje, paversdama atsakingus valstybės galvai ar parlamentui ministerius parlamento daugumos komisarais.

Mūsų veikiantieji įstatymai ir jau minėtas biudžeto įstatymo projektas specializuoja biudžetą paragrafais, kurių ribose vykdomoji valdžia gali kilnoti kreditus. Toks specializavimas atrodo pilnai patenkinąs tiek viešojo, tiek tautinio ūkio reikalus.

Galima būti tos ar kitos nuomonės dėl smulkesnės ar stambesnės apropriacijos, bet tenka sutikti, kad esama atsitikimų, kada ar tai finansiškai technikiniais sumetimais, ar tai rimtais militariniais bei politiniais išskaičiavimais, smulki apropriacija pasidaro vargu ar įmanomas dalykas. Techniškai vargu galima smulkiai išspecializuoti visus viešojo ūkio įmonių užpirkimus, arba iš anksto griežtai nustatyti numatomų karinių žygių išlaidas. Labai suprantamais militariniais sumetimais smulkiau nespecializuojamos krašto apsaugos ministerijos išlaidos, politiniais sumetimais nespecializuojamos ir kai kurių kitų ministerijų tam tikros išlaidos, skiriamos tautos ir valstybės saugumo reikalams. Tos sumos, paprastai, vadinamos dispozicijos fondais, nes tokiais fondais laisvai disponuoja, juos savo nuožiūra naudoja, valdžios nurodytiems tikslams, atitinkami ministeriai. Dispozicijos fondai skiriami valstybės reikalams. Jų tinkamą sunaudojimą tikrina patsai valstybės kontrolierius arba jo įgaliotas aukštesnis kontrolės valdininkas. Atlikus patikrinimą, visi dispozicijos fondus liečiantieji dokumentai naikinami. Atrodo, kad ne visai teisingai tie dispozicijos fondai buvo kartais vadinami slaptais fondais. Tokiais jie nėra, nes jų sumos parodomos biudžete, jų paskyrimas, dėstis, tautos ir valstybės saugumas, yra žinomas, pagaliau, jų sunaudojimą tikrina valstybės kontrolierius, kuris yra, paprastai, nepriklausomas ministerių kabineto. Kai nuro-

dyta prasme dispozicijos fondai vadinami slaptais fondais, tai dispozicijos fondams teikiama visai nauja prasmė, atseit, dispozicijos fondai virsta tokiomis biudžeto sumomis, kuriomis laisvai, neduodamas niekam jokios atskaitomybės, naudojasi ministeris. Tokias sumas paėmęs iš iždo ministeris pakvituoja ir daugiau niekam jokios atskaitomybės iš tų sumų nebeduoda.

Mūsų biudžetas ta prasme dispozicijos fondų nežino. Jei pripažinti tikslingu skirstymą nespecializuotų sumų slaptais fondais ir dispozicijos fondais, tai mūsų dispozicijos fondus tektų pavadinti slaptais fondais, kurių suma nurodoma biudžete, kurie turi tautos ir valstybės saugumo tikslus ir kurie tikrinami valstybės kontrolieriaus.

4. Ketvirtasis ir paskutinis biudžeto privalumas bus *tikrumas*. Biudžetas bus tikras, kai jo numatomi pajamų ir išlaidų skaitmens atitinka realaus gyvenimo duomenis. Tikro, atitinkančio realią krašto padėtį biudžeto sudarymui finansų ministeris ne tik turi nusivokti konkrečiais savo krašto bei užsienio ūkio klausimais, bet dar turėti noro bei drąsos atvirai pasakyti kraštui, kokios yra artimiausios būsimų metų krašto gyvenimo perspektyvos. Bet ir turėdamas visus tikro biudžeto sudarymui asmeninius privalumus, finansų ministeris sutiks dar ne maža objektyvių, atseit, išorinių kliūčių tikro biudžeto sudarymui. Tos kliūtys gali būti trijų rūšių: a. Valstybinės įmonės dažnai negali visai tikrai nurodyti laukiamų pajamų, kurios pareina nuo krašto ir viso pasaulio ūkio konjunktūros. Pati konjunktūra dažniausiai remiasi sunkiai iš anksto nustatomais ekonominiais, politiniais, psichologiniais, o net ir gamtiniais veiksniais. b. Žymi agrarinių kraštų pajamų dalis pareina nuo derliaus, kurį iš anksto numatyti nėra įmanomas dalykas. c. Juo didesnis laiko tarpas skiria biudžeto sudarymą nuo biudžeto periodo pradžios, juo sunkiau yra teisingai nustatyti biudžeto pozicijų skaitmenis.

Technikiniai metodai, kuriais naudojamasi tikresniam biudžeto skaitmenų nustatymui, yra trys: a. Imamos faktinos paskutiniųjų metų pajamos ir dedamos į naujojo biudžeto pozicijas. Tai bus, taip vadinamas, *faktinųjų pajamų* metodas. b. Imamos praeitųjų metų įvykdyto biudžeto pajamų skaitmens ir padidinamos kelių, paprastai, trijų, paskutiniųjų metų pajamų prieauglio vidurkiu. Tai bus *majoracijos*, arba didinimo sistema. Ta sistema gali tikti tik kylančios konjunktūros laikais, nes krintančios konjunktūros laikais tenka ne tik jau nedidinti, bet tiesiog mažinti biudžeto pajamas. c. Stengiamasi nustatyti tikrąją krašto ūkio padėtį, kreipiama ypatingo dėmesio toms ūkio šakoms, kurios turi didesnės reikšmės viešojo ūkio pajamoms ir pagal tokių stebėjimų rezultatus didinamos ar mažinamos viešojo ūkio pajamų pozicijos. Savaime suprantamas dalykas, kad biudžeto tik-

rumui nustatyti turi lemiamos reikšmės ne išlaidos, bet pajamos, nes išlaidų dydis žymia dalimi pareina nuo laisvo žmonių nusistatymo. Pirmieji du biudžeto tikrumo nustatymo metodai buvo vartojami XIX š. pabaigoje ir XX š. pradžioje Prancūzijoje; trečiąjį metodą nuo seno turi Anglai ir Vokiečiai. Gyvenamo krizio laikais visi kraštai noroms nenoroms turėjo imtis šio trečiojo metodo.

Biudžeto tikrumui ne be reikšmės yra ir išlaidų suskirstymas ribojamomis ir apskaičiuojamomis išlaidomis. Ribojamos išlaidos, paprastai, parodomos biudžete, bent kiek padidintos, nes šių išlaidų papildymas sunkiau yra gaunamas. Priešingai, apskaičiuojamos išlaidos paduodamos dažnai sumažintos, nes žinoma, kad pasikeitus apskaičiavimo duomenims, lengva bus gauti papildomieji kreditai.

Jei finansų ministeriui pasiseka tiek surasti lėšų, kiek yra būtinų, neišvengiamų viešojo ūkio reikalų, tuomet sakoma — biudžetas yra subalansuotas, biudžetas turi pusiausvyrą. Jei paprastos, normalios pajamos padengia visas paprastąsias normalias išlaidas, tuomet turime materialinę biudžeto pusiausvyrą, arba materialinį biudžeto subalansavimą. Bet jei normalinių viešojo ūkio išlaidų padengimui tenka imti paskolos arba griebtis kitų nepaprastų pajamų, tuomet turėsime nominalinę biudžeto pusiausvyrą, arba nominalinį biudžeto subalansavimą. Biudžetas gyvendamas patsai turi pateisinti finansų ministerio subalansavimą, atseit, metų pabaigoje patsai turi susibalansuoti. Pajamos, kaip kad buvo numatyta, turi padengti išlaidas. Tikslus biudžeto susibalansavimas, tai kiekvieno finansų ministerio idealas, bet kaip kiekvienas idealas, taip ir griežtas biudžeto susibalansavimas pasilieka gyvenime vargu ar kada nors pasiekiamu tikslu. Paprastai, ar daugiau įplaukia, negu buvo numatyta, ar faktiškai išleista ir tuomet turima biudžeto perteklių, ar mažiau teįplaukia, kaip buvo numatyta, išleista gi tiek, kiek buvo numatyta, arba jei ir įplaukia tiek, kiek buvo numatyta, bet užtat daugiau išleista, tai visais šiais atvejais atsiranda lėšų trūkumas, vadinamas *deficitu* (nuo deficit — trūksta).

Biudžeto pertekliai, kaip jau buvo nurodyta, nėra labai jau pageidaujami dalykai. Be to, kas buvo šiuo klausimu jau anksčiau pasakyta, galima dar pridurti, kad tie pertekliai sužadina platesnius ūkiškus vykdomosios valdžios užsimojimus, kurie labai dažnai visai neatitinka tikrąjį krašto ūkio pajėgumą. Istorija žino faktų, kada pati vyriausybė sudaro dirbtinius biudžeto perteklius, žemiau įkainuodama laukiamas pajamas, ir tokiu būdu sudarytas atsargas sunaudoja tokiems reikalams, kurie šiaip jau nebūtų radę pritarimo biudžetą tvirtinančioje institucijoje. (Taip

padarė Reich'o vyriausybė, prašydama 1910 m. kreditų didžiojo laivyno statybai).

Dėl deficito, tai pirmiausia reikia skirti: a. biudžetinius deficitus ir b. vykdymo deficitus. *Biudžetinis deficitas* pasirodo pačiame biudžete, nustatomas jau paties biudžeto kūrimo metu. Biudžetiniam deficitui padengti jau pačiame biudžete, paprastai, nurodomos priemonės. Tokiu atveju biudžetinis deficitas pasidaro nominališkai subalansuotu biudžetu. *Vykdymo deficitas* paaiškėja tik biudžeto periodo metu, atsiranda tik biudžeto vykdymo metu. Vykdymo deficitas gali būti formalinis ir materialinis. Formalinis arba nominalinis deficitas, tai tik laikinis kasų nepriteklius (dėl to kartais vadinamas kasiniu deficitu). Toksai kasų nepriteklius atsiranda dažniausiai dėl to, kad iždo pajamos plaukia tam tikrais sezonais, vienu laiku eina smarkiau, kitu lėčiau, tuo tarpu kai išlaidos normaliomis sąlygomis pasiskirsto, beveik, lygiomis dalimis per ištisus metus. Tokius laikinus, formalinius arba kasinius deficitus žino ir turtingiausios šalys.

Kasiniai deficitai yra padengiami trumpalaikėmis iždo paskolomis, kurios tuojau likviduojamos, kaip tik pradeda plaukti iždo pajamos. Kur kas blogiau yra su materialiniais deficitais. Šiuo atveju tenka žiūrėti, kurioms išlaidoms, paprastoms ar nepaprastoms, pritrūko lėšų. Jei deficitą sudaro paprastosios išlaidos, tuomet tenka ieškoti deficito pašalinimui paprastų priemonių, atseit, didinti mokesčius ar mažinti išlaidas. Paprastai, normaliomis sąlygomis, tokiais atvejais keliami mokesčiai, nes gerai sudaryti biudžetai, jau iš anksto tiek turi numažintas išlaidas, kiek tik gali pakelti būtini viešojo ūkio reikalai. Jei mokesčių pakelti nebeįmanoma, ar tai dėl to, kad netikusi, neelastinga mokesčių sistema gali pakirsti kūrybines krašto ūkio jėgas, ar tai dėl to, kad ekonominis piliečių pajėgumas jau yra pilnai išnaudotas mokesčiais, ar, pagaliau, dėl to, kad bijoma, tarifotuose vartojimo mokesčiuose, atseit, akcizuose ir muituose, Swift'o pradmens pasireiškimo, tuomet nebelieka nieko kito, kaip mažinti išlaidas, nors tai ir būtų labai skaudi viešojo ūkio organizmo operacija. Mažindami viešojo ūkio išlaidas, dažniausiai, visi kraštai eina mažiausio pasipriešinimo linija ir numuša savo tarnautojams algas. Blogiausias kelias dengti paprastųjų išlaidų deficitui yra paskolos, nebent tokios paskolos būtų imamos tais atvejais, kai deficitas atsirado dėl netikėtų laikinų politinių ar ekonominių priežasčių. Chroniška, ilgesnius metus užsitęsusį, paprastų išlaidų deficitą nešalinama paskolomis, jei nenorima galutinai pakirsti gyvybinių viešojo, gal net ir tautinio, ūkio šaknų. Jei šiandien nepajėgiama rūpinti kasdieninių reikalų paprastomis pajamomis, tai kokiu būdu ateityje tomis pačiomis pajamomis galima bus pajėgti ne tik rūpinti tuos pačius kasdie-

ninius reikalus, bet dar mokėti paskolos palūkanas ir grąžinti paskolintąją sumą. Apskritai, pakankamai ilgų metų patyrimas parodė, kad nereikia gydyti biudžeto deficitų bent kuriais paliatyvais. Visuomet tenka ieškoti biudžeto nepritekliaus priežasčių ir rūpintis visomis įmanomomis priemonėmis pašalinti tas priežastis.

Jei išteklių trūkumas pasirodo nepaprastiems viešojo ūkio reikalams, tad pirmiausia susirūpinama kokios rūšies nepaprastos išlaidos galėjo sukelti tą deficitą: neproduktingos, kaip krašto saugumo reikalai, valstybinių namų statyba, karo kontribucijų mokėjimas, ar produktingos, kaip įvairūs žemės ūkio melioracijos darbai, geležinkelių ar plentų statyba ir kiti jiems panašūs dalykai. Pirmosios rūšies, atseit, neproduktingų reikalų išlaidas stengiamasi padengti paprastomis priemonėmis, paprastomis krašto pajamomis. Kai mokesčiai jokiu būdu nebegali duoti naujų pajamų, tuomet tenka likviduoti mažiau reikalingus valstybinius turtus, arba jei ir to negalima padaryti, tuomet belieka ieškoti paskolų. Tokios neproduktingiems reikalams paskolos nekelia ekonominio krašto pajėgumo, nedidina ūkio gerovės, bet tuojau pareikalauja iš krašto naujų lėšų, nes ir tokių neproduktingų paskolų nuošimčius bei sumą tenka apmokėti iždo pajamomis, dažniausiai mokesčiais. Padidėję mokesčiai, kai tuo pačiu laiku nepakyla krašto ūkio lygmuo, lengvai gali suardyti ne tik jau nepaprastojo, bet ir paprastojo biudžeto pusiausvyrą. Priešingai, nepaprastos produktingiems reikalams išlaidos sekmingai dengiamos paskolomis. Produktingos išlaidos gerina ekonominį krašto būvį, kelia piliečių ekonominį pajėgumą ir tuo pačiu didina bendrąsias iždo pajamas, kuriomis tokiu atveju jau nebesunku likviduoti ir paimtas paskolas.

9. NAUJAUSIOS BIUDŽETO REFORMOS SROVĖS

Svarbiausi paskutiniais laikais teoretikų ir praktikų keliami biudžeto reformos klausimai yra trys: 1. biudžeto teisės kodifikacija; 2. finansų ministerio galios sustiprinimas ministerių kabinete; 3. parlamento biudžetinės iniciatyvos teisės aprėžimas, arba, keliais žodžiais, ministerių kabineto galios sustiprinimas parlamente.

1. Biudžeto teisės kūrimas ir jos kodifikacija yra tiesioginis konstitucinės teisinės valstybės raidos padarinys. Biudžeto įstatymas tvarko aiškiomis juridinėmis normomis valstybės ūkį. Biudžeto teisės kūrimas ir jos kodifikacija plačiausiai pasireiškė pokariniais laikais. Pirmasis svarbus įstatymas buvo U. S. A. 1921 m. birželio 21 d., išleistas biudžeto įstatymas, kuris iš pagrindų pertvarkė visą U. S. A. finansų gyvenimą. Gal būt, kad pats

sistemingiausias ir pilniausias yra Vokiečių Reich'o 1922 m. gruodžio 31 d. biudžeto įstatymas, kuris buvo papildomas ir keičiamas 1930 m. balandžio 14 d., 1933 m. gruodžio 13 d., ir pagaliau 1934 m. kovo 24 d. įstatymais. SSSR varydamos t. v. Nep'o politiką 1924 m. spalių 29 d., kuria biudžeto įstatymą, kurį iš pagrindų pertvarko 1927 m. gegužės 27 d. įstatymas. Šis įstatymas tebeveikia ir šiandien su kai kuriomis vėlybesnėmis pataisomis. S.S.S.R. biudžeto įstatymas yra gal geriausias po Vokiečių biudžeto įstatymo. Lietuvoje juridiškai tebeveikia, ir biudžeto reikalais, rusų įstatymai, atseit, „Правила о порядкѣ разсмотрѣніи государственной росписи доходовъ и расходовъ, а равно о производствѣ из казны расходов росписью передусмотренных (Ukazas 1906 m. kovo 8 d. Св. Зак. I t.). Tasai trumpas, nes vos 18 str., įstatymas papildomas, kaip pasakyta to paties įstatymo pirmojo straipsnio pastaboje, biudžeto įstatymu 1862 m.gegužės 22 d., žinomu vardu „Правила о составленіи, разсмотрѣніи, утвержденіи и исполненіи государственой росписи и финансовых смѣт Министерств и главных управленій" trumpai vadinamu общія смѣтныя правила kiek žinoma, šis paskutinis įstatymas neprieštarauja 1905 m. spalių 19 d. konstitucijai.

Tie visi rusų biudžeto įstatymai labai sunkiai tegali būti pritaikomi Lietuvos reikalams, tiek dėl visai kitoniškų krašto ūkio sąlygų, tiek dėl pasikeitusio administracijos sutvarkymo, tiek dėl naujos mūsų politinės santvarkos. Dėl to pilnai suprantama, kad dar Steigiamajame Seime pasigesta biudžeto įstatymo. Bet tik 1925 m. įnešamas į Seimą valstybės biudžeto įstatymo projektas, priimtas tais pačiais metais dviem skaitymais. Trečiajame Seime 1926 m. lapkričio 12 d. įnešamas iš naujo, jau bent kiek pakeistas, biudžeto įstatymo projektas. Ir šis antrasis biudžeto įstatymo projektas ir gi tesusilaukė dviejų skaitymų. Tuo būdu, abu mūsų biudžeto įstatymų projektai tebėra projektais, nors ir sakoma, kad pirmuoju projektu dabar vadovaujasi mūsų finansų administracija.

Prancūzijoje tebeveikia 1862 m. biudžeto įstatymas, žymiai daugybę kartų keičiamas įvairiais finansiniais įstatymais. Anglai, kaip seniau, taip ir dabar tebetvarko savo biudžetą ne tiek rašytais įstatymais, kiek senomis tradicijomis.

2. Finansų ministeris moderninėje konstitucinėje valstybėje yra atsakingas už krašto finansų politiką ir sveiką pačių finansų raidą. Todėl finansų ministeris turi turėti ir priemones vesti tinkama linkme viešąjį ūkį. Finansų ministeris turi ne tik pajamų sąmatos sudarymo, bet ir išlaidų kontrolės teisę. Ta finansų ministerio išlaidų kontrolės teisė turi būti sutvarkyta tinkamomis teisinėmis normomis, kad finansų ministeris visuomet pajėgtų ap-

saugoti iždo reikalus nuo per plačių savo kolegų užsimojimų. Įvairūs kraštai įvairiai nustato finansų ministerio teises kontroliuoti išlaidas. Vokiečių Veimaro konstitucija finansų ministeriui nedavė jokių ypatingų teisių biudžeto sudaryme. Tiktai 1922 m. gruodžio 31 d. biudžeto įstatymas (Reichshaushaltsordnung, trumpai nurodomas R. H. O.) ir vėlybesnieji to įstatymo pakeitimai suteikė finansų ministeriui žymių teisių buidžeto ruošime, svarstyme ir vykdyme. Trečiajame Reiche pasikeitė ir finansų ministerio padėtis. Atskiri ministeriai yra dabar tik kanclerio bendradarbiai, kurie tik tiek tėra laikomi, kiek neprieštarauja kancleriui. Kabineto nutarimai tėra kancleriui direktyva, bet ne privaloma norma.

U. S. A. iždo sekretorius iki 1921 metų neturėjo jokios teisės tikrinti ar keisti paskirų krašto įstaigų sąmatas. Jis tas visas sąmatas tik sutraukdavo į vieną bendrą sąmatą ir pasiųsdavo kongresui. Nuo 1921 m. juridiškas biudžeto projekto autorius yra Federacijos prezidentas. Tai logiška U. S. A. konstitucijos išvada, kuri skelbia „vykdomoji valdžia priklauso U. S. A. Prezidentui". U. S. A. neturi ministerių kabineto. Kad prezidentas galėtų faktiškai vykdyti biudžeto paruošimą, 1921 m. įstatymas numato esamą tiesioginėje prezidento žinioje „Biudžeto Biurą". Kiekvienas departamentas, atseit, ministerija, turi biudžeto valdininką, kuris centralizuoja ir tikrina atskirų departamentų žinybų sąmatas ir jas patiekia „Biudžeto Biurui", kuris tikrina ir tvarko visų departamentų sąmatas. Departamento atstovai gali ginti Biudžeto Biure savo kreditų reikalavimus. Taip paruoštas biudžeto projektas prezidento vardu siunčiamas priimti kongresui. Biudžeto biuras, būdamas tiesioginėje prezidento žinioje, naudojasi tuo dideliu autoritetu, kokį turi U. S. A. prezidentas. Nėra pasaulyje nė vieno konstitucinės valstybės finansų ministerio tiek juridiškai, tiek faktiškai galingo, koks yra U. S. A. Biudžeto Biuras.

S.S.S. Respublikos, 1921 m. pradėjusios Nep'ą (naują ekonominę politiką), pamažu grąžina ir finansines kapitalistinių valstybių institucijas. Finansų komisarui suteikiama plačių teisių tikrinti ir keisti paskirų Federacijos valstybių biudžetus. Visos federacijos biudžetą paruošia finansų komisaras ir patiekia komisarų tarybai, kuri, naudodamasi valstybės ūkio plano komisijos patarnavimais, gali savo nuožiūra keisti finansų komisaro patiektas biudžeto pozicijas. Iš komisarų tarybos biudžetas eina į aukščiausią SSSR. įstatymų leidimo instituciją, kuri tvirtina biudžetą.

Anglijoje iždo kancleris vykdo biudžeto paruošimo priežiūrą. Iždo kanclerio vaidmenį šiame darbe, bene, teisingai bus nusakęs buvęs iždo kancleris Austen Chamberlain: „Tikra iš-

laidų priežiūra pirmiausia vykdoma kiekvienoje ministerijoje, atitinkamo ministerio, paskui iždo, iždo kanclerio ir, pagaliau, tik kilus nuomonių skirtumams, kabinete".

Prancūzijos finansų ministeris neturi, palyginti su kitais ministeriais, platesnių teisių biudžeto sudaryme. Finansų ministeris sutraukia ministerių pristatomas išlaidų sąmatas ir paruošia savosios ministerijos išlaidų ir valstybės pajamų sąmatas. Sunkios ekonominės ar politinės krizės metu ir Prancūzijos finansų ministeriai gaudavo ne kartą plačius įgaliojimus.

Lietuvos finansų ministerio galia nėra juridiškai aiškiai nustatyta. Dabar praktiškai vadovaujamasi abiem biudžeto projektais, kiek tai yra patogu finansinei praktikai. Pagal 1925 m. projektą finansų ministeris, praneša spėjamas išlaidų sumas, kurias bus galima paskirti ateinančiais metais atskiroms valdyboms ir ministerijoms, skaitantis su valstybės iždo išmokėjimo pajėgomis" (§ 17). Tokiu finansų ministerio pareiškimu turi vadovautis paskiri ministeriai. 1926 m. biudžeto įstatymo projektas numato dabar faktiškai veikiančią biudžeto komisiją, kuri yra techniškas finansų ministerio organas. Komisijos „pareiga yra paruošti ministerijų biudžetų pakeitimo projektų sumanymą, kad ministerijų projektuojamosios išlaidos būtų suderintos su valstybės iždo išmokėjimo pajėgumu ir pristatyti jį finansų ministeriui" (§ 43). Pagaliau, to paties 1926 m. projekto § 20 skelbia: „Finansų ministeris, galutinai ruošdamas valstybės biudžeto projektą ir lygindamas ministerijų išlaidas su valstybės iždo išmokėjimo pajėgumu, turi teisės kilnoti ar mažinti kiekvieną išlaidų sumą, kuri neparemta įstatymais, apie tai pranešdamas atitinkamam ministeriui ir Valstybės Kontrolieriui". Nė kiek nemažiau ryškiai iškelia finansų ministerio autoritetą 1925 m. projekto § 4 su pastaba: „Kiekviena biudžeto pozicija turi būti paremta įstatymu". Pastaboje gi pasakyta: „Neatidėtiniems reikalams Ministerių Kabineto numatomos, bet įstatymais, statutais, ar etatais neparemtos, išlaidos gali būti įtrauktos atskiromis pozicijomis į išlaidų sąmatą ir vykdomos Finansų Ministeriui sutikus". Daugelis mūsų gyvenimo sričių nėra dar juridiškai sutvarkyta, atseit, nepagrįsta tokiais dėsniais, pagal kuriuos paskiri ministeriai galėtų reikalauti kreditų, be to, dar finansinis mūsų krašto pajėgumas yra labai ribotas, tad finansų ministeris faktiškai gali virsti krašto diktatorium. Finansų ministeris, pagal § 4, nugali visą Ministerių Kabinetą. Tokia finansų ministerio galia turi dar labiau sustiprėti ekonominės krizės laikais.

Ir biudžetą vykdydamas, mūsų finansų ministeris turi gana plačias teises. Jis reikalauja iš atskirų vyriausių įstaigų pristatyti būsimo mėnesio išlaidų sąmatą, nors priimtu biudžetu jau ir būtų leisti kreditai. Jei turimos iždo lėšos negalėtų padengti mėne-

sinių sąmatų reikalavimų, tai finansų ministeris turi teisę sumažinti tas sąmatas, vis vien kokie kreditai biudžetu būtų leisti. Kada tos visos dabar iš dalies biudžeto projektais, iš dalies praeities tradicijomis pagrįstos, finansų ministerio teisės bus įtrauktos į tikrą biudžeto įstatymą, bus sukurtas tvirtas juridinis laidas sveikai mūsų valstybės finansų politikai.

3. *Biudžeto iniciatyva* tai nėra jau sustatyto biudžeto tvirtinimas, bet paties biudžeto projekto sustatymas. Biudžetinės iniciatyvos sumetimais biudžetai skirstomi vyriausybiniais ir parlamentiniais. Vyriausybinėje biudžeto sistemoje valdymo organai savarankiškai paruošia biudžetą, kurį svarsto, tikrina ir tvirtina parlamentas. Parlamentinėje biudžeto sistemoje įstatymų leidžiamasis organas patsai sudaro, arba bent atsako už biudžeto sudarymą. Tiesa, ir parlamentinėje biudžeto sistemoje vyriausybė patiekia pasiūlymų ir nurodymų, bet tie pasiūlymai ir nurodymai visai nesaisto parlamento. Valstybiškai juridiniais ir finansiškai politiniais bei technikiniais sumetimais tenka pasirinkti vyriausybinę biudžeto sistemą. Pirmiausia, koks bebūtų teisinis biudžeto pobūdis, vis vien biudžetas yra politinis vyriausybės aktas, tad ne kas kitas, kaip tik vyriausybė ir turi būti biudžeto autorius. Finansiškai technikiniai bei politiniai sumetimai taip pat stovi už vyriausybinę biudžeto sistemą. Tik vyriausybė teturi tinkamų priemonių nustatyti visas galimas viešojo ūkio pajamas ir pažinti visus to ūkio reikalus. Biudžetas parlamento rankose, tai tik geriausia visų vyriausybės darbų priežiūros priemonė. Parlamentas biudžetą tikrina ir tvirtina, bet ne sudaro ir nekuria. Parlamentas turi biudžeto priežiūrą, atseit, tikrinimą, bet ne biudžeto iniciatyvą. Visos tos juridinės normos, kurios tvarko biudžetines parlamento teises, gali būti nustatomos valstybės konstitucijos, specialių biudžeto įstatymų ir paties parlamento statutų. Dabar tenka pažiūrėti kokiu būdu varžoma parlamento iniciatyva įvairiuose kraštuose.

Prancūzijos konstitucija dar šiaip taip išlaiko atskirų valdžios organų funkcijų pusiausvyrą, bet valstybinio gyvenimo raida nulėmė galutinę parlamento hegemoniją. Parlamentas turi visų įstatymų, tad ir biudžeto, tiek iniciatyvą, tiek keitimo galią. Parlamentas savo biudžeto iniciatyvos teisę reiškia per galingą finansų komisiją. Tokia finansinė parlamento hegemonija dažnai priveda prie finansinių prancūzų valstybės krizių. Dabar ir Prancūzijoje kas kart dažniau ir daugiau balsų girdima prieš biudžetinę parlamento iniciatyvą. Jau 1935 m. patsai reformuotas parlamento statutas žymiai pasunkino reikštis liguistai parlamento iniciatyvai.

U. S. A. kongresas tik svarsto prezidento atsiųstą projektą. Kongresas turi teisę reikalauti iš Biudžeto Biuro ir kitų adminis-

tracijos organų reikalingų informacijų. Patsai kongresas tikrina biudžeto projektą dviejuose komitetuose: vienas komitetas žiūri pajamų, kitas išlaidų sąmatas. Tuo būdu U. S. A. turi vyriausybinę biudžeto sistemą, nes kongresas ima savo svarstymo pagrindu prezidento patiektą biudžeto projektą. Nors 1921 m. įstatymas nieko nesako apie biudžetinės Kongreso iniciatyvos suvaržymą, tačiau nuo pat biudžetinės reformos pradžios, atseit, nuo 1921 m., kongreso komitetai įvedė šią biudžeto svarstymo tvarką: 1. komitetas negali didinti prezidento pareikalautų kreditų; 2. joks administracijos valdininkas negali kritikuoti prezidento patiekto biudžeto kongreso komitete. Apskritai, U. S. A. stengėsi pasekti, kiek tai su jų konstituciniu gyvenimu suderinama, Anglijos biudžetinę praktiką.

Vokiečių Veimaro konstitucija pripažino parlamentui biudžeto iniciatyvos teisę. Tačiau patsai Reichstagas buvo priėmęs biudžetinės parlamento iniciatyvos suvaržymą. Kas parlamente siūlė naujas išlaidas, tas turėjo ir nurodyti, iš kur reikia paimti siūlomoms išlaidoms lėšų. Bet didžiausią biudžeto reformą padarė III Reich'as. 1933 m. kovo 24 d. įgaliojimo įstatymu biudžetas laikomas išimtine vyriausybės kompentencijos sritimi, atseit, tas pats valdžios organas biudžetą kuria, tvirtina ir vykdo.

S.S.S.R. ir biudžeto pozicijų klausimais viską nulemia neoficialus Rusijos komunistų partijos nusistatymas.

Anglijoje už biudžeto paruošimą ir vykdymą atsako iždo kancleris, kuris pačią biudžeto įnešimo dieną pasiūlo rūmams tuojau priimti visus svarbiausius mokesčių pakeitimus, bei naujas biudžeto subalansavimo priemones, kas, paprastai, tuč tuojau ir padaroma. Tad čia, be abejo, nėra jokios įstatymų leidėjo biudžetinės iniciatyvos. Tiesa, juridiškai parlamentas tokią teisę turi, bet nuo XVIII š. pradžios ta teise nėra pasinaudojęs. Anglų parlamentas nevykdo parengiamojo biudžeto tikrinimo. Jis neturi ir biudžeto komisijos. Svarstydami biudžetą, patys rūmai virsta išlaidų ir pajamų komitetais. 615 narių atstovų visuma, žinoma, negali vykdyti jokios tikros biudžeto kontrolės. Tiesa, 1918 m. buvo nutarta biudžeto taupumo sumetimais įsteigti du ar tris nuolatinius komitetus. Tačiau 1919 įsikūrė tik vienas toks komitetas, kuris pasiūlė nubraukti vieno ministerio teatro ložės kreditus. Tuo ir baigė savo dienas. 1930 m. pati vyriausybė siūlo suorganizuoti parlamentinį biudžeto tikrinimą. Sudarytas tam klausimui ištirti komitetas 1933 m. pasiūlė įkurti technikinį biudžeto biurą, kuris priklausytų ne iždo kanclerio, bet atskiro savarankiško viršininko. Tuo tarpu tas pasiūlymas taip ir tebėra pasiūlymu.

Lietuvoje patsai Steigiamasis Seimas aprėžė savo biudžeto iniciatyvos teisę, nes jau 1922 m. Seimo Statute buvo pasakyta,

kad jeigu Seimas norėtų padidinti kabineto siūlomas išlaidas, tai toks Seimo pasiūlymas turėtų būti apsvarstytas kabineto ir priimtas kvalifikuotos Seimo narių daugumos. Seimas negalėdavo išeiti iš patiektos išlaidų sąmatos ribų. 1925 m. biudžeto įstatymo projekto 9 straipsniu, Seimas atsisako turėti bet kurios įtakos į biudžeto išspecializavimą, nes biudžetinių pajamų ir išlaidų klasifikaciją nustato finansų ministeris su valstybės kontrolieriumi. Pagal to paties projekto 27 str., Seimas tik tikrina ir tvirtina valstybės biudžetą. Seimas turi biudžeto kontrolę, bet ne iniciatyvą. Tačiau didžiausia Lietuvos biudžetinė reforma padaryta 1927 m. gegužės 15 d. konstitucija, pagal kurią Respublikos Prezidentas leidžia lygios galios įstatymus, kaip ir Seimas; tad tvirtina ir biudžetą.

Mūsų dabartinio Seimo statutas šitaip sako: „Biudžetą ir biudžeto vykdymo apyskaitą, kiek nenumatyta 102 ir 103 str. kitaip, Seimas tvirtina ta pačia tvarka, kuri yra nustatyta Ministerių Kabineto siūlomiems įstatymams priimti" (Str. 101). Straipsniai 102 ir 103 liečia krašto apsaugos ministerijos sąmatą. Tą sąmatą svarsto tik 3 atstovų komisija ir jos nariai negali raštu įteikti pastabų dėl sąmatos projekto, atseit, šiuo atveju neveikia str. 79. Jei krašto apsaugos ministerijos sąmatai priimti komisija randa kliūčių, tai be motyvų praneša tai Seimui. Krašto apsaugos ministerijos sąmata Seimo posėdyje negali būti nei svarstoma, nei aiškinama. Biudžeto projektą (be krašto apsaugos ministerijos sąmatos), lygiai kaip ir visus kitus įstatymų projektus, svarsto atitinkama komisija ir su atstovų pastabomis siunčia Ministerių Kabinetui. Komisija turi baigti savo darbus per 15 dienų, nebent Seimo Prezidiumo būtų kitaip pasiūlyta. Komisija, gavusi iš Ministerių Kabineto pasiųstą projektą, į 10 dienų jį vėl apsvarsto ir motyvuodama savo nusistatymą siunčia Seimo Pirmininkui, kuris įrašo projektą į darbų tvarką. Seimo plenume išklausomi komisijos pranešėjo ir Ministerių Kabineto atstovo pareiškimai ir duodamas žodis tiems atstovams, kurie įteikė komisijai pastabų ir kurios buvo komisijos visiškai ar iš dalies atmestos. Vėliau siūlytos pastabos balsuojamos. Svarstant patį įstatymo projektą Seimo posėdyje, duodamas žodis dviem tautos atstovams, vienam už projektą, kitam prieš projektą, komisijos pranešėjui ir Ministerių Kabineto atstovui. Po to visas biudžeto įstatymo projektas balsuojamas visas iš karto. Balsuojama tik ar biudžetas tvirtinamas ar ne. Seimo statutas nieko nesako ar biudžeto komisijos nariai ir visi kiti atstovai, darydami komisijai dėl biudžeto pastabas, gali siūlyti didesnes išlaidas, negu buvo Ministerių Kabineto numatyta. Šiaip visais kitais požiūriais mūsų biudžetą tenka laikyti aiškiai vyriausybiniu.

Italija labai suvaržė parlamento teisę tikrinti biudžetą. Pa-

galiau tenai ir pats parlamentas virto vien tik fašistų partijos organu, kurio vykdomas biudžeto tvirtinimas neturi gyvenimiškos reikšmės.

Pagal naują 1935 m. Lenkijos konstituciją biudžeto projektą tvirtina parlamentas. Atstovų rūmams biudžeto svarstymui duodama 90 dienų; senatui 20 d. Senato padarytiems biudžeto pakeitimams apsvarstyti duodama seimui dar 10 dienų. Po to respublikos prezidentas biudžetą skelbia: 1. abiejų rūmų priimta forma, jei jie biudžetą priėmė nustatytu laiku; 2. atstovų rūmų priimta forma, jei senatas neapsvarstė biudžeto nustatytu laiku; 3. Senato apsvarstyta forma, jei atstovų rūmai nepriėmė laiku, pagaliau 4. vyriausybės patiekta forma, jei abeji rūmai nepriėmė biudžeto numatytu laiku.

Apskritai, visos autoritetinės ar net ir diktatūrinės valstybės, išskyrus vieną Vokietiją, stengiasi išlaikyti parlamentinio biudžeto tvirtinimo vaizdą, nors iš tikrųjų beveik visų tų valstybių biudžetus vargu ar galima laikyti sena tradicine prasme biudžetais. Tie biudžetai yra, galima sakyti, finansiniai vyriausybės planai, kuriuos paskelbia ir propaguoja, tariamai tvirtindami, tų kraštų parlamentai. Parlamentas yra toms autoritetinėms valstybėms tik biudžeto viešumui įgyvendinti organas, nes, kaip sako žinomas fašistų rašytojas prof. Lamanna: „biudžeto viešumas yra tai moderninės valstybės požymis". Piliečiai, iš kurių valstybė reikalauja savo išlaikymui duoklių, turi teisę kasmet žinoti finansinę krašto padėtį.

10. KLAIPĖDOS KRAŠTO BIUDŽETAS

Prancūzų okupacinės valdžios įsakymu buvo palikti Klaipėdos krašte senieji prūsų įstatymai. Pasiliko tad ir 1898 m. gegužės m. 11 d. prūsų biudžeto įstatymas. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, pasiliko veikti tie patys įstatymai, nors ir padaryta kai kurių pakeitimų. Klaipėdos krašto Direktorija yra suskirstyta 8 administracijomis. Kiekviena administracija sudaro savo sąmatą. Sąmatą pradeda kurti žemiausia kiekvienos administracijos instancija. Pagal paskirų administracijų sąmatas finansų administracija sudaro vyriausią sąmatą, subalansuoja ją ir patiekia Direktorijos plenumui apsvarstyti. Direktorijos priimta sąmata siunčiama Seimeliui. Čia peržiūri ir apsvarsto sąmatą Seimelio finansų komisija. Priėmus Seimeliui biudžetą, Gubernatorius jį tvirtina. Gubernatoriaus patvirtintas biudžetas drauge su finansų įstatymu skelbiamas „Valdžios Žiniose". Biudžeto periodas yra vieni kalendoriniai metai. Biudžetas pradedamas ruošti jau nuo vasaros vidurio. Klaipėdos krašto biudžetas yra brutto biudžetas. Dedama pastangų suteikti jam vi-

sus reikiamus biudžeto privalumus, atseit, viešumą, universalumą, išspecializavimą ir tikrumą. Atskiros administracijos gali kilnoti lėšas iš vienos pozicijos į kitą, jei jų sąmatos ribose susidaro santaupų, tik ne valia liesti algų pozicijų, nors jose ir būtų santaupų. Be Direktorijos sutikimo Seimelis negali didinti išlaidų pozicijų. Į biudžetą draudžiama įterpti, priedų forma, bet kuriuos kitus įstatymus. Jei biudžetas laiku nepaskelbiamas, tai išleidžiamas įgaliojimo įstatymas, kuriuo Direktorijai leidžiama daryti išlaidas senųjų metų normomis. Biudžetą vykdo Direktorija.

Paprastai, iš karto atidaroma kreditai 90% visų biudžete numatytų išlaidų. Jei pajamų gaunama daugiau ar mažiau, tai Direktorija turi duoti paaiškinimų Seimeliui patiektoje apyskaitoje. Taip pat duodama paaiškinimų ir dėl padarytų santaupų. Jei išleidžiama daugiau, negu sąmatoje buvo numatyta, tuomet reikia gauti Seimelio sutikimas. Tas sutikimas prašomas, kiekvieną kartą sekančiais metais po to, kaip tokios išlaidos buvo padarytos. Jei kuri nors administracija nori perviršyti biudžeto nustatytą poziciją, arba padaryti biudžetu nenumatytų išlaidų, tai turi pranešti finansų administracijai. Finansų administracija svarsto prašomų išlaidų reikalingumą, ieško toms išlaidoms lėšų ir, pagaliau, patiekia visą reikalą svarstyti Direktorijai. Direktorijos tuo keliu leistus kreditus tvirtina Seimelis. Paskirų biudžeto pozicijų kilnojimai (virement) nėra reikalingi Seimelio sutikimo, bet juos praneša Seimeliui krašto sąskaitybos skyrius (Vyriausia kontrolės įstaiga) tam tikromis pastabomis biudžeto apyskaitoje.

Biudžeto metams pasibaigus, sąskaitos dar 3 mėn. neuždaromos, atseit, finansiniai metai tęsiasi 15 mėn. Tame trijų mėnesių laikotarpyje knygose vedamos dvejos paralelinės skiltys: vienos naujiems, kitos dar seniems metams. Po balandžio 1 d. visos senųjų metų gaunamos pajamos ir daromos išlaidos įtraukiamos į naujųjų metų knygas. Išlaidų likučių skiriamos dvi rūšys: 1. perkeliamieji fondai ir 2. tikrieji kasų likučiai. Perkeliamieji fondai tai tokie kreditai, kuriems iki metų pabaigos nebuvo suėję mokėjimo terminas. Paprastai, perkeliamieji fondai laikomi santaupomis, nebent atskirose sąmatose būtų nurodyta, kad tokie likučiai leidžiama perkelti sekantiems metams. Perkeliamieji fondai žymimi pastabomis. Statybos išlaidų likučiai perkeliami be jokių pastabų. Tikrieji kasos likučiai yra tos sumos, kurioms mokėjimo terminas suėjo, bet kurios dėl tų ar kitų priežasčių liko neišnaudotos. Tokios sumos rezervuojamos sekantiems metams. Jei ir sekančiais metais jie nebus išmokėti, tai pasilieka iždе kaip santaupos. Jei kartais mokėjimai užsitęsia į vėlesnius metus, tai tokios užsitęsusios išlaidos vadinamos pavėluotomis išlaidomis. Tokios pavėluotos išlaidos dengiamos jau

tų metų lėšomis, kada faktiškai sumokamos. Rezervuotos sumos neįrašomos į sekančių metų biudžetą, bet tik į sąskaitybos knygas. Atlyginimai tarnautojams ir įvairios pensijos tik tuomet tegali būti išmokami, jei tai numatyta biudžete, arba pagrįsta atitinkamais įstatymais. Draudžiama bet ką mokėti etatiniams tarnautojams iš darbininkams numatytų pašalpų pozicijų.

11. VIEŠOJO ŪKIO KASOS

Viešasis ūkis turi turtus ir gauna pajamas: 1. natūra, 2. vertybiniais popieriais, 3. gyvais pinigais. Be savo nuosavų turtų viešasis ūkis dar, paprastai, valdo svetimus turtus: 1. globojamų asmenų pinigines vertybes, 2. įstatymų reikalavimais įneštus depozitus, 3. tikybinių, labdaringų ir kultūrinių įstaigų fundacijas.

Gyvus pinigus ir vertybinius popierius viešasis ūkis laiko, tvarko ir valdo dviem būdais: a. steigdamas tam reikalui įstaigas vadinamas iždinėmis, arba b. pavesdamas atlikti tą darbą vienam kuriam krašto bankui. Viešojo ūkio kasų santvarka turi nemažos reikšmės ne tik pačiam viešajam ūkiui, bet ir ekonominei viso krašto padėčiai. Tinkama kasų santvarka taupo valstybės lėšas ir įgyvendina ūkiškumo bei racionalumo pradmenis visame krašto ūkyje. Kasų santvarka parodo idėjinius valstybinio gyvenimo pagrindus: bergždžias iždo kasų biurokratiškumas rodo, kad tuo biurokratizmu yra persunktas ir visas viešasis gyvenimas; komerciniai kasų veikimo principai rodo, kad ir pačioje visuomenėje yra įsigalėjusi pirkliška skaičiavimo dvasia; tradicinis kasų konservatizmas rodo, kad ir krašto gyvenimas eina senos, jau atgyvenusios, rutinos keliais.

Geresniam viešojo ūkio kasų santvarkos supratimui tenka trumpais bruožais priminti istorinę viešojo ūkio kasų raidą. Romos imperija turi centralizuotą, pinigų ūkiu pagrįstą, techniškai gerai sutvarkytą kasų sistemą. Jei ko trūko Romos kasoms, tai nebent kasų monizmo, atseit, Roma neturėjo vienos centrinės kasos. Tasai kasos monizmo principas nereikalauja, kad visi įmokėjimai ir išmokėjimai būtų daromi vienoje kasoje, arba kad visos viešojo ūkio pajamos būtų sukoncentruojamos gyvais pinigais vienoje vietoje. Kasos monizmas, kasos vieningumas yra pagrįstas biudžeto vieningumu; biudžeto vieningumas yra tiesioginė iždo vieningumo išvada. Kiekviena bet kurios valstybinės įstaigos pajama yra iždo pajama ir turi būti tuo ar kitu būdu įtraukta į centrinės kasos sąskaitas, taip lygiai, kaip bet kurios valstybinės įstaigos išlaida yra iždo išlaida ir turi palikti pėdsakų iždo sąskaitybos knygose. Kasų vieningumas, kaip ir iždo vieningumas, nėra koks materialinis, bet tik formalinis vieningumas, atseit, faktiškai gali būti daug kasų, bet visos pajamų ir išlaidų ži-

nios suvedamos, subalansuojamos vienoje centrinėje kasoje, kurios įsakymų klauso visos krašto kasos. Ta prasme kasos vieningumo nežinojo visais savo gyvenimo laikais Roma, kur visuomet buvo mažiausiai bent dvi visai savarankiškos kasos. Nuostabus dalykas, kad romėnai pasisavinę kultūringų Rytų despotijų visai modernišką kasų techniką, kuri darė išmokėjimus tik orderiais ir ėmė įmokėjimus tik kvituodama, nesirūpino įgyvendinti pas save jau toms Rytų despotijoms gerai žinomą kasų monizmo principą.

Romos kasų technika užsiliko Bizantijoje, ir iš čia pateko į arabų valdomą Siciliją, kur pasiliko dar ir tuomet, kada arabai atidavė Siciliją normanams. Tuo tarpu feodalinė Europa visai buvo pamiršusi Romos kasų tradicijas ir visai nesiskubino jų pasisavinti nei iš arabų nei, pagaliau, iš pačios Bizantijos. Be grynai psichologinių veiksnių, kaip feodalų panieka komercine dvasia persunktai kasų sistemai, buvo nemaža ir visai realių kliūčių, kurios neleido Viduramžių Europai įgyvendinti tinkamą kasų sutvarkymą. Pirmiausia, viduramžių vietos finansų administratoriai feodalai dažniausiai nemokėjo nei skaičiuoti, nei rašyti ir todėl, žinoma, negalėjo, bent patys, tvarkyti kasas. Toliau ir patsai natūralinis ūkis, jei ne visai padarė negalimu, tai bent labai pasunkino įgyvendinimą tvarkingos kasų sistemos. Net ir tais laikais, kada natūralinis ūkis pradėjo užleisti vietą pinigų ūkiui, dar toli gražu ne iš karto atsirado Vakarų Europoje tinkama kasų sistema.

Ilgus amžius, kai kuriuose kraštuose net iki pat naujausių laikų, veikė dvi kasos, atseit, domenų kasa ir mokesčių kasa. Tokia padėtis trukdė įgyvendinti kasų vieningumo principą. Be tų dviejų kasų visi kraštai turėdavo nemaža specialių kasų ypatingo paskyrimo lėšomis. Tokios lėšos šiandien galėtų būti pavadintos tikslinėmis kasomis. Tikslinių kasų atsiradimą tenka aiškinti viduramžių finansų organizacijos ypatybėmis. Viduramžiais paskiriems viešojo ūkio reikalams jau iš anksto buvo paskiriamos tam tikros pajamos. Tokioms specialaus paskyrimo pajamoms rinkti ir tvarkyti buvo steigiamos tokios tikslinės kasos. Netikusios viduramžių, o net ir naujųjų laikų, susisiekimo priemonės ne tik sunkindavo pačių pinigų vežiojimą, bet ir labai sutrukdydavo visų kasos žinių siuntinėjimą bei reikiamų revizijų darymą.

Pagaliau, labai svarbų teigiamos kasų sistemos raidos stabdį sudarydavo ir viduramžių bei naujųjų laikų finansų organizacija. Viduramžiai nežino vieningos centralizuotos finansų administracijos ir todėl kiekviena vietos kasa, gavusi pajamas, tuojau apmokėdavo vietos tarnautojų algas, aprūpindavo vietos reikalus ir gerai, jei pajamų likučius nusiųsdavo jei jau ne centrinei, tai

bent hierarchiškai aukštesnei kasai. Be to, įvairūs iždo kreditoriai, net ir naujaisiais laikais, dažnai tiesiog iš vietos kasų pasiimdavo sau priklausomas sumas, kurios ateidavo iš jiems įkeistų pajamų šaltinių.

Panašios, kaip ir kitų kraštų gyvenimo sąlygos, kliudė ir mūsų Didžiajai Kunigaikštijai sukurti vieningą, tinkamą kasų sistemą ir įgyvendinti pačius elementariškiausius komercinius kasos organizacijos principus. Mes teisingai galime didžiuotis turėję vieną gražiausių Europos mokesčių sistemą, bet turime prisipažinti turėję vieną blogiausių kasų santvarką. Nebetekę nepriklausomybės, atsidūrėm ne geresnėje padėtyje, nes tik 1860 metų Rusų iždo organizacijos reforma teįgyvendino patį svarbiausią sveikos kasinės santvarkos principą, būtent, valstybinės kasos monizmą. Žinoma, dar pirmame viduramžių periode, kai naturalus ūkis pradėjo užleisti vietą pinigų ūkiui, kai žeme atlyginami valdininkai buvo pamainomi techniškai išlavintais, pinigais apmokamais tarnautojais, turėjo tuojau atsirasti, nors ir primityviškais komerciniais pagrindais tvarkoma, kasų sistema.

Kaip biudžeto, taip ir kasinės sistemos užuomazgos anksčiausiai, nes dar XII amž., pastebimos Anglijoje. Anglų kasinės sistemos kilmė šiandien dar nėra visai aiški. Galimas daiktas, kad anglai savo kasų organizaciją, panašiai kaip ir savo sąskaitybos pagrindus bei biudžeto užuomazgas, bus gavę arba per normanus iš arabų arba tiesiog iš Romos kūrijos. Viena ir antra teorija turi savo šalininkų.

Vieną šimtmetį vėliau anglų pavyzdžiu ima tvarkyti savo kasas prancūzai. Smarkų akstiną tolimesnei komercinei kasų raidai duoda miestai. Luomų atstovų susirinkimuose miestų atstovai ima reikalauti tvarkyti ir krašto kasas miestų kasų sistema, atseit, be orderių nemokėti, be pakvitavimo nepriimti. Orderius išrašo ne pati kasa, bet asignuojamoji institucija, atseit, toji institucija, kuri yra įgaliota daryti išlaidas krašto pinigais. Tuo būdu pamažu, iš lėto iždo kasos vis labiau persisunkia komerciniais principais, kol pagaliau XIX a. tie principai galutinai įsiviešpatauja visų civilizuotų kraštų fisko kasų organizacijoje.

Tuos visus moderninės kasų sistemos principus, trumpai suglaudus, galima nusakyti šiais posakiais: 1. Kasos tvarkomos racionalizuota technika, kurios pagrindinis pradmuo yra kasos monizmas. Nuoseklus kasos monizmo įgyvendinimas reikalauja, kad visos krašto kasos kuo skubiausiai praneštų centrinei krašto kasai visas gaunamas pajamas ir daromas išlaidas. 2. Visos vietos kasos laiko visas turimas lėšas centrinės kasos dispozicijai. Centrinė kasa taip išsklaido visas iždo lėšas po viso krašto kasas, kad vienos kasos nebūtų perpildytos pinigais, kai kitos stovi tuščios. 3. Toksai tinkamas lėšų išsklaidymas po visas krašto

kasas techniškai gali būti įvykdytas trimis būdais: a. centrinė fisko kasa gauna kasos stovio žinias iš visų krašto kasų ir pagal numatomus mokėjimus įsako vienoms kasoms tiesioginiai papildyti kitas kasas; b. žemesniosios kasos atiduoda turimus pinigus hierarchiškai aukštesnėms kasoms, kol tie pinigai patenka į centrinę iždo kasą; c. visos kasos siunčia tiesioginiai savo pajamas centrinei kasai. Vis vien kuris technikinis kelias nuosekliam monizmo įgyvendinimui būtų pasirinktas, centrinė iždo kasa turi žiūrėti dviejų dalykų: be reikalo pinigų nevežioti po kraštą ir nelaikyti pinigų bergždžiai iždo kasose. 4. Vietos kasos turi veikti, tartum, koks gerai nustatytas mechanizmas, kuris įstatymais nurodomų institucijų įsakymais ir atsakomybe priima įmokėjimus ir daro išmokėjimus. Visi kasos žygiai turi būti pagrįsti atitinkamų institucijų dokumentais.

Mūsų laikais dedama pastangų ne tik pirkliškais pagrindais sutvarkyti iždo kasų organizaciją, bet ir įgyvendinti iždo kasų apyvartoje pirkliškus mokėjimo dokumentus, kuriais galima vykdyti stambiausius mokėjimus be gyvų pinigų pakėlimo. Tokiais pirkliškais mokėjimo dokumentais laikoma: 1. čekiai, 2. žiro atsiskaitymai, 3. vekseliai, 4. banko ir pašto perlaidos. 1. Viešojo ūkio kasos, priimdamos ir darydamos mokėjimus čekiais, žymiai palengvintų tai patogiai mokėjimo priemonei įsigyventi ir privatinių ūkių santykiuose. Šiuo atveju turėtų didelės reikšmės t. v. pašto čekiai. Žinoma, čekiu daromi mokėjimai kvituojami tik tuomet, kai čekis jau apmokėtas. 2. Žiro atsiskaitymu vadinama einamosios sąskaitos valdytojo įsakymu nurašymas nuo jo valdomos sąskaitos rodomos sumos ir įrašymas jos į svetimą sąskaitą. Tokias žiro operacijas iždo kasos jau nuo seno vartoja savo tarpe, dabar norima įgyvendinti žiro operaciją ir fisko kasų santykiuose su privatiniais asmenimis. 3. Didesnių sunkumų, be abejo, sudarytų iždo kasų apyvartoje vekselių įgyvendinimas. Tuos sunkumus sudaro ne tik vekselių terminai, bet ir dažni jų realizavimo nepatogumai.

Tų moderninių pirkliškų mokėjimo priemonių įgyvendinimas duotų ne tik pačiam viešajam ūkiui, bet ir visam kraštui nemažą žmonių ir laiko ekonomiją. Tokių pažangesnių, grynai komercinių, priemonių sunkesnis ar lengvesnis įgyvendinimas fisko kasų ir privatinių asmenų santykiuose pareina to, kas valdo ir tvarko iždo kasas: valdiškos įstaigos, vadinamos iždinėmis, ar grynai komerciniais pagrindais veikiantieji bankai, paprastai, krašto notų bankai. Sunkiau, be abejo, bus įgyvendinama čekių, žiro atsiskaitymų ir vekselių apyvarta iždinių sistemos kasose, negu jau šiaip komerciniais pagrindais veikiančiuose bankuose.

Geriausią iždinių sistemą, sakoma, turinti Prancūzija. Gyventojų patogumui be iždinių priima mokesčius dar ir kai kurios

kitos valdžios įstaigos, kurios gautus pinigus tuojau, dažniausiai žiro atsiskaitymo keliu, pristato iždinėms. Pačios iždinės nelaiko pas save stambesnių sumų, bet jas tuojau neša į Prancūzijos banko skyrius. Kame tokių skyrių nėra, tenai pinigų persiuntimui vartojamos pašto čekių sąskaitos. Panašiu būdu per Prancūzijos banką ir pašto čekių sąskaitą aprūpinamos lėšomis ir pačios iždinės. Paskutiniais laikais prancūzų finansų administracija deda nemaža pastangų įgyvendinti grynai komercines mokėjimo priemones iždinių santykiuose su privatiniais mokėtojais.

Panašiu būdu tvarko savo kasas ir Vokiečių Reicha's, kuris turi virš 3.500 iždinių. Reichsbankas su savo skyriais yra tik finansinis iždo agentas, kuris priima iždo sąskaita įmokėjimus ir finansų administracijos įsakymais daro išmokėjimus, beveik lygiai tuo pačiu būdu, kaip jis aptarnauja privatinius asmenis, turinčius pas jį savo sąskaitas. Todėl Reichsbankas nedaro jokių kasinių operacijų, tiesioginiai susietų su biudžeto vykdymu. Tos operacijos paliekamos iždinėms.

Antrosios bankinės viešojo ūkio kasų sistemos pavyzdžiu laikoma Anglija, kur Anglijos Bankas eina iždo kasininko pareigas. Tiesa, mokesčius renka ne Anglijos Bankas, bet iždo kasininkai, kurie surinktus pinigus kuo trumpiausiu keliu pristato Anglijos Bankui. Anglijos Bankas turi tik 8 provincijos skyrius, tad mokesčių rinkėjams nelengva su gautais pinigais pasiekti Anglijos Banką. Todėl leidžiama mokesčių rinkėjams nešti pinigus ir į kitus bankus. Bankas duoda rinkėjui 3-4 dienų savo vekselį, kurį rinkėjas pristato savo viršininkui. Viršininkas siunčia vekselį Anglijos Bankui, kuris, terminui išėjus, nurašo vekselio sumą nuo banko sąskaitos ir įrašo į iždo lėšų fondą. Panašiai daroma, kai mokesčių rinkėjas tiesioginiai įneša pinigus į Anglijos Banką.

Šiuo atveju gautus pinigus bankas įrašo į tos įstaigos sąskaitą, kurios vardu buvo gauti mokėjimai, ir pranešė tai įstaigai kokia suma ir iš ko gauta. Įstaiga, patikrinusi gautą iš Anglijos Banko pranešimą, įsako gautus pinigus įrašyti į bendrą valstybės lėšų fondą. Gauti pinigus iš lėšų fondo galima tiktai su vyriausiojo revizoriaus kontrolieriaus, atseit, valstybės kontrolieriaus sutikimu. Kontrolieriaus leistoji suma tuojau nurašoma nuo valstybės fondo lėšų ir įrašoma į Jo Didenybės Generalinio mokėtojo sąskaitą. Visi faktiški mokėjimai daromi to Generalinio mokėtojo įsakymais, pagal turinčių asignavimo teisę asmenų ar įstaigų orderius. Pinigai kontrolieriaus leidimu nurašyti nuo Valstybės lėšų ir įtraukti į Vyriausiojo Jo Didenybės mokėtojo sąskaitą jau laikomi išleistais. Tokia tvarka įgalina greitai ir aiškiai nustatyti Valstybės lėšų fondo stovį, kuris, paprastai, jau yra kasdien žinomas viena ar dvi valandas po Anglijos Banko uždarymo. Ta pati tvarka leidžia Anglų finansų administracijai

sekančią po biudžeto uždarymo dieną, atseit, balandžio 1 d., paskelbti sumarinę biudžeto apyskaitą, į tris gi mėnesius, būtent, birželio 30, duoti jau pilną praėjusių metų biudžeto apyskaitą. Anglijos Bankas eina be jokio atlyginimo kasininko pareigas. Jos laikomos atsiteisimu už notų koncesiją. Bankas tvarko ir Anglijos paskolas, bet už tą darbą gauna atlyginimą.

Panašiai, kaip Anglija, savo kasas suorganizavo ir Belgijos viešasis ūkis. Belgijos Bankas priima, laiko ir išmoka visus valstybės pinigus. Mokesčius iš paskirų mokėtojų išrenka ir pristato bankui iždo agentai. Bankas gautus pinigus kvituoja, iždo agentai gautus kvitus pristato savo viršininkams. Visus mokėjimo orderius tikrina valstybės kontrolė ir vizuoja finansų ministerijos atstovas. Visus tokiais orderiais įvykdytus mokėjimus bankas tuojau praneša finansų ministerijos atstovui, kuris dažniausiai turi savo įstaigą pačiose banko patalpose. Belgijos Bankas eina nemokamai iždo kasininko pareigas.

Čekoslovakija padarė dar didesnių mokėtojams patogumų, leisdama mokėti mokesčius ir pašto įstaigose.

Belgijos Banko pavyzdžiu norėta sutvarkyti ir Lietuvos Banko patarnavimus mūsų iždui. Iš tikrųjų, Lietuvos Bankui užkrauta kur kas didesnė fisko kasų našta, negu kad turi Belgijos Bankas, nes Lietuvoje nėra iždo mokesčių rinkėjų ir iždo atstovo banko patalpose, kuris tikrintų visus iždo sąskaita išmokėjimus. Lietuvos Bankas pats turi priiminėti ir kvituoti net ir smulkiausias iždo sumas, tikrinti visus mokėjimo dokumentus bei išmokėjimo orderius.

Klaipėdos kraštas tvarko savo kasas senosios Prūsijos pavyzdžiu, bet padarydamas žymių patobulinimų. Svarbiausios kasos yra apskričių iždinės ir Vyriausioji Iždinė. Be to, yra valsčiaus kasos ir kaimų kasininkai. Iždinės yra Direktorijos žinioje ir veikia vieningai bei centralizuotai. Vyriausiai Iždinei priklauso ir specialios kasos, kaip miškų ar teismo kasos. Savo veikimą iždinės tvarko pagal buvusius prūsų kasų nuostatus, bet nesinaudoja Lietuvos Banko patarnavimais, kaip kad Prūsų iždinės Reichsbank'o pagalba. Kiekvienos apskrities mokesčių inspektoriai sudaro mokesčių sąrašus ir praneša apskrities iždinei, kuri jau išrenka mokesčius per kaimų kasininkus ir valsčiaus kasas. Kasos stengiasi laikyti pas save kuo mažiausiai pinigų. Laikomų pinigų suma neturi viršyti 5.000 lt. Atliekami pinigai siunčiami Vyr. Iždinei. Didesni mokėjimai atliekami per bankus. Iždinės rūpinasi kuo mažiausia vartoti gyvų pinigų ir todėl plačiai įgyvendina žiro atsiskaitymą, įrašydamos ir nurašydamos turimose bankų sąskaitose. Net ir pačios tarnautojų algos mokamos žiro būdu, jei tik tarnautojas turi banke savo sąskaitą. Vyr. Iždinė kasdien praneša kasos stovį finansų administracijai. Pro-

vincijos kasos kas mėnuo atsiskaito su Vyr. Iždine. Metams pasibaigus, iždinės sudaro metines kasų apyskaitas ir pasiunčia jas sąskaitybos skyriui, kuris eina Valstybės Kontrolės pareigas. Jei yra perteklius, tai to pertekliaus sumos patenka į tam tikrą fondą, kuris vadinamas „Turtų ir Skolų Valdyba". Tos valdybos sumos neparodomos biudžete. Jos sudaro atsargos fondą, kuriuo dengiami deficitai. Tokiais atvejais deficito padengimo šaltiniai parodomi biudžete. Formaliniai arba kasiniai deficitai likviduojami trumpalaikėmis vietos bankų paskolomis.

12. VIEŠOJO ŪKIO SĄSKAITYBA

Su viešojo ūkio kasos sistema labai artimai yra susijusi viešosios sąskaitybos tvarka. Įvairios šalys įvairiai tvarkė ir tebetvarko savo sąskaitybą. Vis gi tas įvairias sąskaitybų sistemas galima suskirstyti dviem rūšimis: komercinė sąskaityba ir kamerinė sąskaityba (nuo kamera — iždinė). Komercinę sąskaitybą sukūrė komercinės Italijos įmonės, todėl ji dažnai vadinama itališka sąskaityba. Kamerinė sakoma atsiradusi XVIII a. Austrijoje, nors faktiškai dar anksčiau tokią sąskaitybą vartojo mūsų Seimai.

Vienos ir antros sąskaitybos pagrindas yra didžioji knyga. Kamerinės sąskaitybos didžioji knyga turi du skyriu: išlaidų ir pajamų. Kiekvienas skyrius turi dvi skiltis: vienoje rašoma kas turi būti gauta, atseit, pajamų skyriuje ką turi gauti iždas; išlaidų skyriuje, ką kiti turi gauti iš iždo; antroje skiltyje žymima tas, kas turėjo būti gauta, įvykdymas, atseit, faktiškai įvykdytą įmokėjimą arba išmokėjimą. Pagrindas kuriuo ta ar kita pozicija įtraukiama į iždo knygas, yra mokėjimo prievolės atsiradimas. Tarp mokestinių pajamų knygos rodo mokesčių sumą; išlaidų knygos asignuojamosios institucijos kreditų naudojimą. Didžiosios knygos duomenimis galima susekti, ką turi gauti iždas ir ką turi gauti iš iždo tretieji asmens. Tas turimas gauti sumas galima palyginti su sumomis iždo ar trečiųjų asmenų faktiškai gautomis. Kamerinėje sąskaityboje tik vieną kartą pasirodo kiekviena pozicija didžioje knygoje, todėl tokia sąskaityba vadinama vienlype sąskaityba.

Didžioji komercinės sąskaitybos knyga turi ištisą sąskaitų eilę. Kiekviena sąskaita turi dvi skiltis: credit (turi), debet (kaltas); kiekviena pozicija įrašoma du kartu dviejose sąskaitose. Todėl ir tokia komercinė sąskaityba vadinama dvilype sąskaityba. Dvilypė sąskaityba tartum personifikuoja, paverčia gyvais asmenimis, paskirus įmonės skyrius. Taip, pirklys už 25 lt. parduoda batus. Krautuvė atiduoda batus, gauna pinigus. Tuojau atsiranda dvi sąskaitos „kasa" ir „prekės".

Kasos sąskaitoje rašoma kasa kalta (debet) prekių sąskaitai 25 lt.; prekių sąskaitoje rašoma gauna 25 lt. iš kasos (kredit). Tie visi paskirų sąskaitų išskyrimai, tas pavertimas sąskaitų, tartum, kokiomis gyvomis esybėmis, įgalina įmonę sudaryti tikrą balansą ir tikslingai nustatyti pelno ir nuostolių sąskaitos pozicijas.

Paprastai komercinę sąskaitybą, kaip pats vardas rodo, vartoja komerciniais, atseit, pirkliškais pagrindais, vedamos įmonės. Kamerinę sąskaitybą turi beveik visi viešieji ūkiai. Kamerinė ir komercinė sąskaityba, abi gali parodyti, kiek gauta ir kiek išleista, kokių įsigyta turtų ir kiek turi būti kasoje pinigų. Kai komercinė sąskaityba lengvai sudaro prekybinį balansą ir parodo turimus pelnus bei nuostolius, tai kamerinė sąskaityba tenkinasi sudariusi turtų inventorių ir pajamų bei išlaidų sąmatas. Patsai viešasis ūkis, kuris vartoja komercinę knygvedybą, negali sudaryti visai tikro balanso, nes negali tiksliai įkainuoti savo turimų turtų, kaip meno kūrinių muzėjai, didžiosios senobinių rankraščių bei retų knygų bibliotekos, navigacijai tinkamos upės, jūrų pakrantės, vieškeliai ir plentai. Viešasis ūkis sudaro savo turtų inventorių, bet ne balansą. Viešasis ūkis negali sudaryti tikros pelno ir nuostolių sąskaitos, nes jis gamina daugiausia tokias vertybes, kurios nepagaunamos skaitmenimis ir neįvertinamos pinigais, kaip švietimas, kultūra, teisingumas, saugumas. Tiesa, viešasis ūkis gali nustatyti savo įmonių pelnus bei nuostolius, ir sudaryti jų balansą, bet tos įmonės neturi viešajam ūkiui tos reikšmės, kad pagal jų ūkišką pobūdį, rikiuotų visą viešojo ūkio sąskaitybą. Ne be reikšmės yra šiuo atveju ir įsigalėjusi viešojo ūkio įmonėse rutiną, kuri bijo naujų gyvenimo ir darbo kelių ir, pagaliau, sunkumas pertvarkyti naujais pagrindais visą įmonių sąskaitybą.

Kamerinė sąskaityba, patiekdama daromų operacijų duomenis, nurodo ir turtų pirkimo kainas, bet nenustato turtų susidėvėjimo, turtų amortizacijos ir todėl nepalaiko pastovaus operacijų, kasos ir turtų kontakto. Kamerinė sąskaityba nenumeta nuo turtų kainos susidėvėjimo nuostolių, bet žuvusių, suvartotų ar visai susidėvėjusių daiktų kainą nurašo į nuostolius. Nepaduodama faktinos turtų kainos kamerinė sąskaityba gali pasakyti, kiek kainavo turtų įsigijimas, kiek pajamos viršijo išlaidas, arba priešingai, kiek išlaidos viršija pajamas, bet, nenumesdama susidėvėjimo nuostolių, negali sudaryti komercinio balanso, parodyti tikros pelno bei nuostolių sąskaitos. Tiesą pasakius, nelengva būtų įrodyti, kad viešajam ūkiui, kuris nėra pelno ūkis, labai jau svarbu būtų rodyti faktiną turimų turtų vertę, bet ne jų įsigijimo kainą.

Tuo būdu atrodo, kad pati viešojo ūkio esmė, jo siekiami tikslai, jo turimų turtų rūšis ir gaminamų vertenybių pobūdis ver-

čia tenkintis kamerine sąskaityba. U. S. A. ir Italija, nors ši pastaroji, bent kiek pakeista pavidalu, mėgina įgyvendinti komercinės sąskaitybos pradmenis ne tik savo įmonėse, bet ir visose valstybinėse įstaigose. Kamerinė sąskaityba valstybės tarnyboje mėgina sudaryti ir paskelbti tikrus mėnesinius ir metinius viešojo ūkio balansus. Tokie balansai turėtų rodyti ne tik faktinas viešojo ūkio pajamas ir išlaidas, bet ir tikrus valstybės aktyvus bei pasyvus. Tokie tikri aktyvai turėtų parodyti visus priklausomus, bet dar nesumokėtus iždui mokesčius, visus išduotus algos sąskaita tarnautojams avansus, visas nurašytas, bet dar neišmokėtas valstybės lėšų sumas, faktiną visų valstybės kilnojamų ir nekilnojamų turtų bei medžiaginių gėrybių vertę; tokie pasyvai turėtų paskelbti visas mokėtinas, bet dar neišmokėtas sumas ir visus iždo skolos pasižadėjimus.

13. BIUDŽETO VYKDYMO PRIEŽIŪRA IR VALSTYBĖS KONTROLĖS UŽDAVINIAI

Finansinių viešojo ūkio žygių kontrolė ne naujų laikų išradimas, bet nuo seno žmonijai žinomas dalykas. Jau senobinės demokratinės graikų respublikos reikalavo, kad kiekvienas valdžioje buvęs asmuo ir turėjęs reikalų su viešais pinigais, baigdamas savo tarnybą, atsiskaitytų iš pavestų jam sumų piliečių rinktajai komisijai. To atsiskaitymo rezultatai buvo skelbiami visuomenei. Romos respublika negalėjo pasididžiuoti gerai sutvarkyta finansų priežiūra. Nedaug kas čia tepagerėjo ir imperijos laikais. Net taip susirūpinę finansų reikalais imperatoriai, kaip Dioklecionas ir Konstantinas, nebuvo įsteigę Romoje finansų priežiūrai vienos centrinės įstaigos. Pirmosios centrinės finansų kontrolės įstaigos sukūrimo garbė priklauso Egipto ir Sicilijos arabams. Arabų įkurta Sicilijoje įstaiga veikė ir kitų vėlybesniųjų Sicilijos valdovų laikais. Anglijoje centrinė finansų įstaiga, „Scaccarium" normanų dinastijos laikais kontroliavo ir finansų ūkį. Prancūzai jau XIII a. turi finansų revizorius; XIV a. atsiranda Prancūzijoje ir „sąskaitybų rūmai", atseit, valstybės kontrolės įstaiga. Tų valstybių pavyzdžiu ima rastis ir kitose Vakarų Europos valstybėse įstaigos, kurios didesniu ar mažesniu pasisekimu vykdo finansinių viešojo ūkio tarnautojų žygių kontrolę.

Mūsų laikais skiriama trys finansų, atseit, biudžeto kontrolės rūšys, pagal tris funkcionalinius valdžios organus: 1. administracinė kontrolė, 2. teisminė kontrolė, 3. politinė arba įstatymų leidimo institucijos kontrolė. Administracinė kontrolė, tai pačios administracijos organų vykdoma piniginių savo valdininkų operacijų priežiūra. Administracinę kontrolę daro kiekviena

ministerija savo žinybos ribose. Administracinė kontrolė nežiūri paties ministerio veiksmų, jai rūpi tik valdininkų žygiai. Teisminė kontrolė, tai sąskaitybos rūmų ar Valstybės Kontrolės priežiūra. Sąskaitybos rūmų nariai turi teisėjų privilegijas ir veikia teismo tvarka, todėl ir jų vykdoma finansų priežiūra vadinama teisminė kontrolė. Sąskaitybos rūmai, nesidomėdami politikos klausimais, tikrina ne tik visų valdininkų, bet ir pačių ministerių žygius finansiniu požiūriu. Politinė įstatymų leidimo institucijos kontrolė tikrina biudžeto įvykdymą ir įstatyminiu aktu sankcionuoja visą biudžeto apyskaitą. Politinė kontrolė gali turėti didesnės gyvenimiškos reikšmės tik tuo atveju, kai tuojau, biudžeto metams pasibaigus, pristatoma įstatymų leidimo institucijai biudžeto vykdymo apyskaita. Vėliau pristatyta nebeaktuali biudžeto apyskaita dažniausiai svarstoma visai paviršutiniškai, paskubomis.

Dažnai periodinė spauda ir populiari finansų klausimais literatūra klaidingai teikia didelės reikšmės politinei kontrolei. Ką gali padaryti įstatymų leidimo institucija, kai paaiškėja biudžete visai nenumatytos išlaidos ar stambūs biudžeto leistų pozicijų peržengimai. Jei tos išlaidos padarytos reikalingiems, arba bent naudingiems krašto reikalams, įstatymų leidimo organas, beveik, neturi kitos išeities, kaip tik patvirtinti padarytas išlaidas. Teismas, kaip jau buvo kita proga pastebėta, vargu begali čia ką padėti, nes tokiems ministerių žygiams baudžiamieji įstatymai nenumato jokių sankcijų, kelti gi civilinį ieškinį vargu bebūtų prasmės, nes iš vienos pusės, pinigai buvo išleisti valstybės reikalams, iš kitos pusės, vargu ar kada įmanomas dalykas atgauti iš paskiro asmens stambias biudžeto sumas, nes dėl mažesnių sumų vargu ar bus daroma ministeriams nemalonumų. Tad lieka vien paprasta politinė atsakomybė.

Žinoma, visai kitas dalykas, kai ministeris asmeninio pelno išskaičiavimais ar siaurai partiniais sumetimais daro biudžete nenumatytas, kraštui visai nereikalingas, arba net kenksmingas išlaidas. Tokiais atvejais, be abejo, gali būti keliama ministeriui baudžiamoji byla ir drauge patiekiamas civilinis ieškinys. Žinoma, juridiškai ir faktiškai galima tokį ministerį patraukti teismo atsakomybėn, bet kultūrinės valstybės vengia tokių bylų, nes jos ne tik kenkia pačios valstybės prestižui, bet dar ir mažina jos kreditingumą.

Paskirų valstybių kontrolės įstaigų sutvarkyme, pastebimos dviejų tipų įstaigos: vienos yra kolektyvinės, teismo pobūdžio institucijos; antros koncentruoja viename asmenyje visas finansų kontrolės teises. Pirmojo tipo pavyzdžiu gali būti dar 1807 m. Napoleono sukurta ir šiandien tebeveikianti senais pagrindais prancūzų valstybės kontrolės įstaiga. Tai yra kolektyvinio po-

būdžio, teismų tvarka organizuota ir veikianti, vykdomosios valdžios visai nepriklausoma įstaiga. Prancūzai turi griežtą administracinę kontrolę, gerą teisminę kontrolę, bet labai jau menką politinę kontrolę, kurios uždavinys — tikrinti finansinius pačių ministerių žygius.

Vokietijoje be „Rechnungshof'o für das Deutsche Reich", kuris kontroliavo Reich'o finansus, veikė ir paskirų valstybių, nuo Veimaro konstitucijos — paskirų kraštų, kontrolės įstaigos. Tų visų kontrolės įstaigų labiausiai žinoma buvo dar XVIII amž. pradžioje (1723) įsteigta prūsų Oberrechnungskammer. Neturtingi Prūsijos smiltynų gyventojai nebūtų pajėgę pavilkti tos sunkios nuolatinių karų naštos, jei griežta valstybės kontrolė nebūtų padėjusi įgyvendinti sąmoningą viešojo skatiko taupumą ir sąžiningą valdininkų rūpestingumą. Jau nuo 1922 metų gruodžio 31 d. Rechnungshof'o pirmininkas buvo ir Oberrechnungskammer pirmininku. Rechnungshof'as turėjo labai plačias teises. Jis ne tik kontroliuodavo visus Reicho finansus, bet ir siųsdavo vyriausybei pastabas dėl valdymo tvarkos arba veikiančiųjų įstatymų trūkumų. Vyriausybė turėdavo patiekti Rechnungshof'ui savo nutarimus visais jo iškeltais klausimais. Rechnungshof'o nariai turėjo teisėjų privilegijas, veikė teismo proceso tvarka, bet patys neteisdavo nusikaltusių valdininkų. 1933 m. gruodžio 13 d. įstatymas siaurina Rechnungshof'o teises, bet pakelia jo pirmininko reikšmę.

Naujame įstatyme, beveik, visur, kame tik kalbama apie Mechnungshof'o teises, Rechnungshof'o vietoje pastatytas „Präsident des Rechnungshofes", atseit, Rechnungshof iš kolektyvo, virsta vieno asmens autoritetu bei atsakomybe veikianti įstaiga. Dar kur kas didesnių pakeitimų atnešė 1936 m. birželio 17 d. įstatymas, kuris panaikino visas, be prūsų Oberrechnungskammer, paskirų kraštų kontrolės įstaigas ir sukūrė penkiose Vokietijos vietose Rechnungshof'o skyrius. Tie skyriai savo darbų rezultatus, atseit, biudžeto apyskaitas siunčia Reich'o finansų ministeriui ir vyriausiajai krašto finansų kontrolės įstaigai. Jei Reich'o finansų ministeris mėnesio laike pareiškia, kad jis pats nori tvirtinti biudžeto apyskaitą, tuomet vyriausios krašto finansų kontrolės įstaigos šiuo reikalu darbas yra baigtas. Jei tokio pareiškimo finansų ministeris nepadaro, tuomet biudžetą tvirtina vyriausioji krašto finansų kontrolės įstaiga. Kadangi visų kraštų biudžetai yra reikalingi Reich'o finansų ministerio patvirtinimo, tai 1936 m. birželio 17 d. įstatymu suteikiama Reich'o finansų ministeriui teisė pačiam save kontroliuoti.

Anglai teisine prasme turi ne valstybės kontrolės įstaigą, bet valstybės kontrolierių, kuris yra karaliaus skiriamas ir jo gali būti, tik abiejų rūmų prašymu, atleistas. Kontrolierius nėra vy-

riausybės narys. Jis veikia žemesniųjų rūmų nurodymais. Kontrolieriumi skiriamas gero elgesio, sąžiningas ir jokiai politinei partijai nepriklausąs asmuo. Anglai teisingai gali didžiuotis, kad jų valstybės kontrolierius yra valstybės pinigų raištis. Anglų kontrolierius ne tik tikrina padarytas išlaidas, bet ir daromus mokėjimus. Kiekvienas iždo pinigų reikalavimas tik tuomet Anglijos Banko vykdomas, jei jis patvirtintas kontrolieriaus. Visos kasos iki gruodžio 31 d. turi pristatyti kontrolieriui savo veikimo apyskaitas, pagal kurias kontrolierius sudaro iždo kancleriui pranešimą. Tą pranešimą iki vasario 15 d. iždo kancleris su savo pastabomis patiekia Žemiesiems Rūmams. Žemieji Rūmai tam pranešimui patikrinti skiria specialią komisiją. Komisijai pirmininkauja opozicijos lyderis ir „ex oficio" dalyvauja iždo sekretorius ir jo pirmtakūnas. Komisijos posėdžiai yra vieši, jos pranešimai spausdinami, patiekiami parlamentui ir platinami visame krašte, kad kiekvienas mokesčių mokėtojas žinotų, kokiems reikalams buvo išleisti jo sumokėti pinigai.

Mūsų Didžioji Kunigaikštija visais savo gyvenimo laikais neturėjo tikra prasme kontrolės. Tiesa, Vytautas Didysis buvo įvedęs asmeninę savotiškos rūšies kontrolę. Jis reikalavo, kad asmens įtariami neteisėtu praturtėjimu jam pasiaiškintų, kokiu būdu jie yra įsigiję turimus turtus. Pralaimėjęs tokią kvotą asmuo nebetekdavo iždo naudai visų savo turtų. Vėlesniais laikais mūsų iždo pajamas ir išlaidas tikrino Seimas. Tam, kad Seimo tikrinimas turėtų prasmės, buvo reikalinga kontrolės įstaiga, kurį paruoštų visą kontrolės medžiagą. Negeresni virto mūsų kontrolės reikalai, kai patekome į okupantų rusų rankas. Tiesa, rusai dar XVII š. buvo sukūrę valstybės kontrolės įstaigą, bet faktiškai ji neturėjo gyvenimui jokios reikšmės. Tiesa, vėlesniaisiais laikais ji turėjo teisę reikalauti iš visų įstaigų apyskaitų, bet tos įstaigos arba nesiskubindavo siųsti tokias apyskaitas, arba net tiesiog atsisakydavo duoti bet kurių žinių. Tokioje padėtyje buvo rusų kontrolė iki 1862 m. įvykdytos reformos, kurios nuostatais veikė rusų valstybės kontrole iki paskutiniųjų senosios Rusijos dienų.

Kontrolės priešakyje stovėjo Valstybės kontrolierius. Kontrolė nesudarė vieningo centralizuoto organo, vienos vieningos centrinių ir vietinių įstaigų visumos. Centrinės ir vietinės įstaigos sudarydavo pirmą kontrolės instanciją. Antroji kontrolės instancija buvo Kontrolės Taryba, kuriai pirmininkavo patsai Kontrolierius. Taryba peržiūrėdavo visus Kontrolieriaus pirmosios instancijos suprotestuotus sprendimus ir tas svarbesniąsias bylas, kurios priklausė antrajai instancijai. Trečioji kontrolės instancija buvo patsai Senatas. Valstybės kontrolė nepriklausė ministerių kabineto, nors jos savarankumas nebuvo garantuotas

jokiu įstatymu. Kontrolierius negalėjo pakeisti Valstybės Kontrolės Tarybos nutarimų, bet galėjo juos suprotestuoti ir perkelti bylą į Senatą. Negalima pasakyti, kad savo esme patsai 1862 m. įstatymas būtų blogas, bet jisai turėjo, kai kurių spragų, pro kurias ir pralysdavo įvairūs viešojo skatiko mėgėjai. Pirmiausia, iš valstybės kontrolės kompetencijos buvo išimtos gana svarbios valstybinio gyvenimo sritys. Vėliau specialiais caro ukazais kartais nebuvo duodami kontroliuoti ir kai kurių viešųjų statybų darbai. Kontrolierius dalyvavo ministerių kabineto posėdžiuose, kas, žinoma, negalėjo neugdyti tam tikro su ministeriais solidarumo. Kontrolierius ir jo bendradarbiai buvo kiekvienu caro užsimojimu pakeičiami ir todėl ne kartą turėjo pataikauti dienos galiūnams. Patys kontrolieriaus pranešimai carui buvo bent iš tisai platesniajai visuomenei visai neprieinami.

Visai kitais pagrindais sutvarkė viešojo ūkio kontrolę dabartiniai buvusios Rusijos plotų valdovai. 1927 m. įstatymas paveda valstybės kontrolės funkcijas finansų komisarui, kuris tiesioginiai ir vykdo tas funkcijas. Kontrolės sąmata eina atskira finansų komisariato biudžeto dalimi. Kontrolės biudžetą tikrina ne finansų komisaras, bet t. v. darbininkų ir valstiečių inspekcija. Kontrolės priešakyje stovi finansų komisaro pagelbinis organas — Vyriausia Kontrolės Valdyba, kuri turi įvairius skyrius. Kiekvienas skyrius kontroliuoja skirtiną valstybės administracijos šaką. Kiekviena Sąjungos respublikų turi savo atskirą kontrolę, bet jos visos priklauso Vyriausios Kontrolės Valdybos Maskvoje.

Pagaliau turime sustoti ties Lietuvos valstybės kontrole. Mūsų konstitucijos 93 str. sako, kad valstybės pajamas ir išlaidas, turtą bei skolas ir atskaitomybę prižiūri Valstybės Kontrolierius. Ministeriai ir savarankiškų įstaigų viršininkai Valstybės Kontrolieriaus nustatyta tvarka kasmet paruošia ir iki rugpiūčio m. 15 d. patiekia Valstybės Kontrolieriui praėjusių metų valstybės biudžeto vykdymo apyskaitą jiems pavestose valdymo srityse. Gautais duomenimis Valstybės Kontrolierius paruošia bendrą valstybės biudžeto vykdymo apyskaitą ir ne vėliau, kaip ligi spalių m. 15 d. patiekia ją Seimui. Seimui pareikalavus, Valstybės Kontrolierius daro pranešimus Seimui apie atskirų valstybės įstaigų išlaidas, pajamas, turtą, skolas ir atskaitomybę". Tiek konstitucija. Mūsų valstybės kontrolė tvarkoma 1926 m. kovo m. 16 įstatymu. To įstatymo nuostatais valstybės kontrolę sudaro: 1. Bendrosios revizijos departamentas, 2. Susisiekimo revizijos departamentas, 3. Krašto apsaugos revizijos departamentas. Valstybės kontrolės organai prižiūri atskaitomybę ir daro revizijas: 1. valstybės ir savivaldybės įstaigų; 2. įstaigų, kurios gauna iš valstybės atsiskaitytinai pašalpų; 3. tų visuomenės ir privatinių įstaigų, bendrovių ir įmonių, kurių žinioje yra valstybės turtas,

arba kurios naudojasi valstybės kreditu ar garantijomis. Valstybės kontrolės daromoji revizija skirstoma dviem rūšimis: 1. faktinoji arba medžiagų revizija ir 2. formalinė arba dokumentų revizija.

1. Darydami faktinąją arba medžiagų reviziją valstybės kontrolės organai: a. tikrina įstaigų pinigų ir turto atskaitomybę, kasas, knygas, dokumentus, gyvąjį ir negyvąjį inventorių, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir visas tų įstaigų daromas finansų ir ūkio operacijas; b. dalyvauja valstybės įstaigų varžytinių komisijose turtui pirkti, jam apžiūrėti ir įkainuoti, valstybei padarytiems nuostoliams tirti, atliktiems darbams tikrinti ir priimti, patiektiems sutartimis daiktams priimti; c. tikrina statybas ir remonto darbų eigą, tikrina ūkiškus bei finansinius valstybės ir savivaldybių darbus. Komisijose kontrolės organai dalyvauja patariamuoju balsu, bet jie turi teisės įrašyti į protokolą savo skirtiną nuomonę. Tokiu atvėju komisijos nutarimo vykdymas sustabdomas. Dabar tariasi atitinkamas ministeris su valstybės kontrolieriumi. Jei juodu tarp savęs nesusitaria, tuomet visą dalyką sprendžia ministerių kabinetas, kurio nutarimas yra šiuo atveju galutinas.

2. Formalinė arba dokumentų revizija savo ruožtu dar skirstoma dviem rūšimis: a. paruošiamoji ir b. galutinė revizija.

a. Darydami *paruošiamąją reviziją* valstybės kontrolės organai turi teisę: 1. tikrinti vyriausybės organų sudaromas sutartis ir neleisti jų vykdyti; 2. tikrinti statybos ir remonto sąmatas; 3. tikrinti išlaidų orderius prieš išmokant juos Lietuvos Banke ar Valstybės Kasose ir sulaikyti jų išmokėjimą; 4. tikrinti įvairius finansinius ir ekonominius valdžios organų sumanymus ir reikšti dėl jų savo nuomonę atitinkamiems valdžios organams. Ministerijos, patiekdamos ministerių kabinetui bet kurių, susijusių su išlaidomis, įstatymų projektus, turi pasiųsti jų nuorašus Valstybės Kontrolieriui, kad jis galėtų pareikšti savo nuomonę. Visos ministerių leidžiamos taisyklės, jei jos liečia valstybės finansus ar turtus, turi būti pasiųstos Valstybės Kontrolieriui pareikšti nuomonę. Jei tokioms taisyklėms pasipriešina Valstybės Kontrolierius, tai jos gali būti išleistos tik Ministerių Kabineto nutarimu.

b. Darydami *galutiniąją reviziją* valstybės kontrolės organai turi teisę: 1. tikrinti pagal apyskaitas ir knygas visų kontroliuojamųjų įstaigų pajamas ir išlaidas; 2. reikalauti pateisinamųjų dokumentų ir paaiškinimų iš visų įstaigų, kurios turi duoti valstybės kontrolei apyskaitas; slaptus dokumentus tikrina pats Valstybės Kontrolierius arba jo tam reikalui įgalioti aukštesnieji valstybės kontrolės tarnautojai; 3. tvirtinti bet kuriai sumai tų operacijų apyskaitas, kurios savo esme ir savo forma yra teisėtos;

4. daryti įskaitas dėl neteisėtų išlaidų ar padarytų valstybei nuostolių; 5. tvirtinti tų operacijų apyskaitas, kurios bendrąja revizijos tvarka ir negali būti patvirtintos, bet kurios valstybės iždui nėra padariusios nuostolių; 6. leisti atlyginti kurios nors operacijos nuostolius iš ekonomijos sumų, sutaupytų toje pačioje operacijoje; 7. nedaryti įskaitos tais atsitikimais, kai įskaita yra mažesnė, kaip 50 litų metams; 8. nurašyti į nuostolius sumas, kurios bus atitinkamų įstaigų ar organų teisėtai pripažintos nebeišreikalaujamomis; 9. leisti grąžinti iš valstybės iždo lėšų neteisėtai patekusias į valstybės iždą sumas. Padarytas valstybės kontrolės įskaitas Ministerių Kabinetas neturi teisės panaikinti. Šį reikalą 1933 m. lapkričio 7 d. varstė Valstybės Taryba ir išaiškino, kad: 1. Valstybės Kontrolierius nuo Ministerių Kabineto nepriklauso; 2. Valstybės kontrolės organų padarytas įskaitas ir apskritai visus kitus dokumentų galutinės revizijos tvarka valstybės kontrolės padarytus nutarimus naikinti Ministerių Kabinetui nei Valstybės konstitucijos, nei kitais įstatymais nėra pavesta; 3. Valstybės kontrolės įstatymas numato tik tam tikrus medžiagų ir dokumentų paruošiamosios revizijos atsitikimus, kada Valstybės Kontrolieriaus suprotestuoti dalykai gali būti, Ministerių Kabinetui leidus, vykdomi. Bet tuo, kad Ministerių Kabinetas leidžia vykdyti Valstybės Kontrolieriaus suprotestuotą dalyką, jis dar nepanaikina Valstybės Kontrolieriaus protesto. Jei Valstybės kontrolierius nesutinka su tokiu Ministerių Kabineto nutarimu, jis turi teisę daryti išvadų galutinoje dokumentų revizijoje. 4. Valstybės kontrolės padarytus galutinosios dokumentų revizijos tvarka nutarimus gali naikinti tik Seimas, arba, kuomet Seimo nėra, Respublikos Prezidentas.

Klaipėdos krašte, kaip jau minėjom, veikia senieji prūsų įstatymai, tai turėtų veikti tenai ir prūsų kontrolės tvarka. Prūsų valstybės kontrolės organu buvo Oberrechnungskammer, kurios kaip tik nėra Klaipėdos Krašte. „Oberrechnungskammer" pareigas eina prie Klaipėdos Krašto Direktorijos t. v. Sąskaitybos skyrius, kuris veikia senais Prūsų kontrolės 1872 metų ir sąskaitybos 1898 m. įstatymais. Sąskaitybos skyrius kontroliuoja visas Direktorijos įstaigas bei įmones ir beveik visas tas įstaigas, kurios gauna pašalpų iš Direktorijos sumų. Metams pasibaigus, Sąskaitybos skyrius gauna kasų apyskaitas ir jas patikrinęs atpalaiduoja žemesnes vykdomąsias instancijas nuo atsakomybės, arba, radęs netikslumų, įsako išieškoti nuostolius. Atpalaidavimas vyksta tam tikrais raštais, vadinamais justifikatais. Asignuojamoms institucijoms justifikatai nesiunčiami. Sąskaitybos skyrius tikrina visus su pajamomis ir išlaidomis susijusius dokumentus. Jei tarp sąskaitybos skyriaus ir kontroliuojamos institucijos kyla kokių nesusipratimų, kurių neišriša Direktorija, tai

Sąskaitybos skyrius, siųsdamas Seimeliui biudžeto vykdymo apyskaitą, padaro šiuo reikalu savo pastabas. Pačią biudžeto vykdymo apyskaitą Sąskaitybos skyrius gauna iš Vyriausios Iždinės. Patikrinęs tą apyskaitą, Sąskaitybos skyrius su savo pastabomis patiekia Direktorijai. Direktorija daro kontrpastabas ir visą biudžeto bylą siunčia Seimeliui. Seimelis atiduoda visą apyskaitą peržiūrėti finansų komisijai, kuri daro atitinkamą pranešimą plenumui. Seimeliui patikrinus biudžeto apyskaitas ir jas nubalsavus, atitinkamų metų biudžeto klausimas palaidojamas.

IV DALIS

VIEŠOJO ŪKIO IŠLAIDOS

1. VISUOMENINIAI IR ASMENINIAI ŽMONIŲ REIKALAI

Tiek privatinis, tiek viešasis ūkis veikia reikalų verčiamas. Vienas ir antras ūkis stengiasi tiek tų reikalų patenkinti, kiek tik leidžia turimos lėšos. Vienas ir antras ūkis turi begales reikalų, bet abiejų ūkių ekonominis pajėgumas, piniginiai ištekliai, palyginti su laukiančiais patenkinimo reikalais, yra labai riboti. Tad tiek privatinis, tiek viešasis ūkis, neištesėdami patenkinti visus jaučiamus reikalus, pirmiausia stengiasi patenkinti tuos reikalus, kuriuos laiko būtinais ar bent jau svarbesniais. Jei privatinis ir viešasis ūkis tenkina savo reikalus, žiūrėdami turimų išteklių, tai kiekvienas šių dviejų ūkių nustato ir tenkina tuos reikalus ne tomis pačiomis, bet skirtingomis priemonėmis.

Viešasis ūkis gyvena ne tiek savo uždirbtais pinigais, kiek iš savo narių, privatinių ūkių, gautomis lėšomis. Todėl, jei kuomet viešasis ūkis turimomis lėšomis tenkina ne savo paties, bet kurių nors paskirų savo narių, privatinių ūkių, reikalus, tuomet jis daro labdarybės darbą ne savo paties lėšomis, bet kitų savo narių sąskaita. Viešojo ūkio nariai, privatiniai ūkiai, parūpina jam lėšas tik paties viešojo ūkio reikalams, kitais žodžiais, visuomenės reikalams. Be to, viešasis ūkis ne tik tenkina savo reikalų daugumą savo narių pinigais, bet visai kitomis priemonėmis jaučia ir nustato tuos reikalus. Viešasis ūkis yra ne fizinis, bet juridinis asmuo, kuris išgyvena savo reikalus ne savo nervais, ne savo smegenimis, bet savo narių, fizinių asmenų, jausmais ir protu.

Gali pasitaikyti, kad tie visi fiziniai asmens, tie privatiniai ūkiai, kurie sudaro viešąjį ūkį, jaučia visai vienodus, tuos pačius reikalus, tuomet viešasis reikalas virsta visų viešojo ūkio narių reikalu. Tokiais atvejais visi viešojo ūkio nariai imasi tų pačių priemonių ir tenkina vieningai, sutartinai visų bendrai jaučiamus reikalus. Taip tautiškai ir politiškai susipratusi visuomenė vieningai, bendromis jėgomis gina tėvynės laisvę, ar išti-

kus kokiai didelei gamtos gaivalų sudarytai, nelaimei gelbsti krašto gyventojus. Bet tokie atsitikimai, kuriais visų privatinių ūkių, atseit, visų viešojo ūkio narių reikalai, supuola su viešojo ūkio reikalais, tai paprastai tik labai reti atsitikimai, labai neskaitlingos gyvenimo išimtys. Taikos metu, ypač kai krašte eina tikybinės, tautinės, socialinės ir srovinės rungtynės, žmonės labai sunkiai tesusitaria, kurie reikalai turi būti laikomi visos visuomenės rūpinamais, atseit, viešaisiais reikalais. Todėl tuos visuomenės rūpinamus viešuosius reikalus ir nustatinėja ne visa, pati sudėjusi lėšas visuomenė, kitais žodžiais, ne visi sudarantieji viešąjį ūkį paskiri privatiniai ūkiai. Jei visi privatiniai ūkiai dalyvautų viešųjų reikalų nustatyme, turėtų pasireikšti viešųjų reikalų klausimais labai nevienodos, įvairios, net tiesiog priešingos nuomonės, jei jau neminėti to, kad visų viešojo ūkio narių kiekvienu viešuoju reikalu atsiklausimas būtų ir techniškai visai neįmanomas dalykas. Tai kas gi viešajame ūkyje sprendžia, kurie reikalai turi būti tenkinami ir kurių reikalų patenkinimas turi būti visai atmestas ar bent atidėtas tolimesniam laikui?

Viešojo ūkio reikalus nustato viešojo ūkio organai. Tie organai yra tartum viešojo ūkio nervai, kurie jaučia viešuosius reikalus, jie yra tartum viešojo ūkio smegenys, kurie nutaria, kurie jaučiamųjų reikalų turi būti tenkinami, kurie turi būti atidedami arba net visai atmetami. Vis vien kas stovėtų viešojo ūkio priešakyje, kas eitų viešojo ūkio organų pareigas, visuomet žmonės su visomis jų dorybėmis ir silpnybėmis, su jų aistromis ir klaidomis nustatinėja viešuosius visuomenės reikalus ir numato tiems reikalams tenkinti priemones. Kokie bebūtų krašto viešojo ūkio organai, kaip jie sąžiningai besirūpintų surasti tikrus viešuosius visuomenės reikalus, visuomet dar bus galima daugiau ar mažiau pamatuotai abejoti, ar jų nustatytieji viešieji reikalai tikrai atitinka viso krašto, visos visuomenės reikalus, interesus.

Kiekvienas žmonių darbas turi žmogaus silpnybių požymių. Todėl surasti ir nustatyti tikruosius viešojo ūkio reikalus, kurie atitiktų bent krašto gyventojų daugumos nusistatymą ir nepataikautų paskirų asmenų interesams, netarnautų vienos kurios klasės, vienos kurios srovės, pasipelnymo norams, yra labai nelengvas viešojo ūkio organų uždavinys. Nurodoma kartais, kad bendrovių organai, palyginti, tikslingai numato visos bendrovės reikalus ir sugeba aplenkti paskirų narių sumetimus, tad dėl ko viešojo ūkio organai dažnai negalį pagauti viešųjų reikalų. Palikus nuošaliai bendrovės ir viešojo ūkio narių skaičiaus skirtumus, netenka užmiršti, kad bendrovėse lemiamos reikšmės turi pelningumo sumetimai, gi viešojo ūkio žygius nulemia ne tiek pelno išskaičiavimai, kiek politikos ir pasaulėžiūros reikalai. Viešasis ūkis labai dažnai ne tik nevaiko uždarbių, bet

dažniausiai dar turi tiesiog atmesti visus pelno bei pasipelnymo išskaičiavimus. Juk ne pelningumo sumetimais vedama užsienio politika, tvarkomi švietimo reikalai, organizuojama ir laikoma kariuomenė ar vykdomas teisingumas. Ir visuomenės reikalais ne taip jau dažnai suklumpa viešojo ūkio organai, ne taip jau dažnai skiriasi jų nusistatymas nuo krašto visuomenės pažiūrų tais visais atvejais, kai lemiamos reikšmės viešojo ūkio reikalų nustatymui turi ekonominiai pelningumo sumetimai. Bet platesnio politiškai ekonominio pobūdžio klausimai jau kur kas dažniau sukelia įvairių nesusipratimų. Taip, klausimas: užsienio ar krašto firmoms atiduoti tas ar kitas viešojo ūkio tiekimas, ypač tais atvejais, kada krašto firmos reikalauja aukštesnių kainų, konkrečiais atsitikimais sukelia ne tik abejonių, bet ir ginčų. Viešojo ūkio organai gali ir labai rūpestingai žiūrėti, kad iždo pinigais būtų tenkinami tikri visuomenės reikalai, visgi niekuomet visi krašto gyventojai nepripažins, kad tie reikalai ir jų įsitikinimu būtų vieši reikalai, kurių tenkinimas būtų taip būtinas, kaip ir jų asmeninių reikalų rūpinimas.

Todėl bendri ir tikri visos visuomenės reikalai, niekuomet dar nebus visų paskirų krašto gyventojų individualinių reikalų suma. Paprastai, viešieji, viešomis lėšomis tenkintini, reikalai nustatomi ne kuriais nors atitrauktais grynai etiniais, socialiniais ir net ne ekonominiais sumetimais, bet dažniausiai politiniais, tam tikra pasaulėžiūra pagrįstais išskaičiavimais. Jei galų gale viešuosius reikalus nustato ne kas kitas, kaip tik politinės pasaulėžiūros veiksniai, tai, kol žmonės vieni nuo kitų skirsis savo įsitikinimais, niekuomet nebus galima sudaryti tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis visi piliečiai pilnai pritartų viešųjų organų politikai. Visuomet buvo, yra ir, atrodo, kad bus žmonės, kurie savo tikybiniais, tautiniais, socialiniais ir politiniais idealais skirsis nuo valdančiųjų sluoksnių įsitikinimų bei pažiūrų. Todėl, kol žmonės bus žmonėmis, o tur būt dar ilgą laiką jie pasiliks tokiais, kiekvienos tautos bus idealu, kad bent piliečių dauguma pripažintų, jog tie reikalai, kuriuos viešojo ūkio organai paskelbė viešaisiais reikalais, yra tikri visuomenės reikalai ir atitinka bent tos visuomenės daugumos nusistatymą.

Labai artimai su visuomenės reikalų nustatymu yra susiję klausimas, dėl ko visų kraštų viešojo ūkio organai kasmet, jei neskaityti sunkių krizės laikų, nustatinėja vis didesnius, vis skaitlingesnius visuomeninius reikalus, kuriems tenkinti reikalingos vis naujos, didesnės lėšos. Tuo klausimu susirūpino istorikai, politikai ir ypač ekonomistai bei finansistai. Dėta pastangų surasti to nuolatinio viešojo ūkio išlaidų didėjimo priežastis, kurių svarbiausios bus bene šios: 1. Gyventojų skaičiaus didėjimas. Auga žmonių skaičius ir nuosekliai turi augti kolektyviniai tų

žmonių reikalai. 2. Brangiųjų metalų, pagal kurių vertę rikiuojasi pinigų kaina, pirkimo galios mažėjimas. Kai pinigų vertė mažėja, tai vis didesnes pinigų sumas tenka skirti viešųjų reikalų tenkinimui. Per paskutiniuosius 150 m., jei jau visai neminėsime dabar atpigusio sidabro, tai paties aukso pirkimo galia sumažėjo bent tris kartus. Tuo būdu, jei mūsų dienų valstybė turėtų ir visai tuos pačius reikalus, kaip ir valstybė prieš 150 m., tai jau ir tų pačių reikalų aukso pinigais tenkinimas kainuotų šiandien apie tris kartus daugiau, negu prieš 150 m. O ką bekalbėti, jei pasaulis dabar turėtų visai atpigusius sidabro pinigus.

Šiuo atveju realiai visai nepadidėjo viešojo ūkio reikalai, bet tik kritus pinigų vertei, pakilo išlaidos. Toks išlaidų padidėjimas, kai nepakyla reikalų lygmuo, vadinama nominalinis, atseit, pareinąs vien nuo kainų pakilimo, išlaidų padidėjimas. Priešingai, kai išlaidos pakyla dėl to, kad padidėjo reikalai, turima realinį išlaidų pakilimą. Lygiai ta pačia prasme galima kalbėti apie realinį ir nominalinį išlaidų mažėjimą. 3. Mūsų dienų negirdėtu greitumu besivystanti karo technika reikalauja vis naujų, vis didesnių lėšų kariuomenės apginklavimui. 4. Nuolat didėjantis visų valstybių įsiskolinimas ir todėl vis augančios skolų bei jų palūkanų mokėjimo išlaidos. 5. Naujų kultūrinių reikalų atsiradimas, arba net ir seniau jau žinomų kultūrinių reikalų patobulinimas. Tie nauji, ar seni patobulinti, kultūriniai žmonių reikalai turi pasireikšti ir visuomeniniame gyvenime, sukeldami ir čia naujų išlaidų reikalingumą. 6. Senesniais laikais daug tokių visuomenės reikalų, ypač švietimo, socialinės apsaugos ir labdarybės srityse, kuriuos šiandien viešasis ūkis laiko savais reikalais ir tenkina prievartos keliu surinktais pinigais, rūpindavo Bažnyčia ir jos globoje esamos labdaringos organizacijos. 7. Ne tik švietimo įstaigų kokybė žymiai pagerėjo, bet ir tos pačios įstaigos geriau aprūpinamos reikalingomis technikinėmis priemonėmis, kas, žinoma, reikalauja vis didesnių lėšų. 8. Higienos, švaros, apšvietimo ir susisiekimo reikalai, kurie dar prieš 100 metų platesniųjų gyventojų sluoksnių dar visai nebuvo jaučiami, šiandien laikomi visuomeniniais reikalais ir tenkinami viešomis lėšomis. 9. Smarkiai išsivysčiusios paskutiniais laikais valstybinės įmonės, tiesa, duoda valstybei naujų pajamų, bet drauge sukuria ir naujus reikalus, kurių tenkinimas reikalauja naujų didelių lėšų. Tasai paskutiniais laikais vis didėjantis viešosios bei mišriosios teisės įmonių įsigalėjimas privatinių ūkių sąskaita, ne tik labai didina biudžetą, bet dažnai daro nemaža žalos ir pačiam tautos ūkiui. Etatizmo, atseit, krašto ūkio suvalstybinimo, įsigalėjimu ne vienoje Europos šalyje rimtai susirūpino politikai ir ekonomistai, nes etatizmas istorijoje visuomet pasireikšdavo tautos ūkio žlugimo išvakarėse. 10. Mūsų dienų valstybė ne tik dėl

žymiai pagerėjusio savo aparato, bet ir dėl padidėjusio žmonių turtingumo bei didelių stambių įmonių atsiradimo, lengvai išrenka ir dideles mokesčių sumas. Kas daug gali gauti, pas tą lengvai atsiranda ir palinkimas daug išleisti. 11. Didelis kredito išsivystimas ne tik padeda piliečiui lengviau pakelti ir sunkius mokesčius, bet dažnai ir paskatina patį viešąjį ūkį daryti lengva širdimi ir didesnes išlaidas, vien dėl to, kad tos išlaidos bus apmokamos paskolomis, kurios pamažu per didelę metų eilę bus amortizuojamos. 12. Pagaliau ir pati gyvenamoji ūkio krizė didina viešojo ūkio išlaidas. Netenka abejoti, kad krizės metu, kur kas daugiau nusmuko žemės ūkio ir pramonės gamyba, apmirė prekybos, ypač tarptautinės prekybos apyvarta, negu kad sumažėjo valstybės biudžetai. Krizės sekmingam išgyvenimui reikėtų mažinti ir mokesčių naštos sunkumą, bet kaip tik tuo pačiu metu iždas yra reikalingas pinigų kovai su ta pačia krize. Krizės metu iždas atsiduria tarp dviejų priešingumų: reikia mažinti išlaidos, bet drauge tas pačias išlaidas reikia didinti. Tai bus, tur būt, tie svarbiausieji veiksniai, kurie padidino viešojo ūkio reikalus ir tuo pačiu padidino jo išlaidas.

Kai lyginama dabartinių ir praeitųjų laikų viešojo ūkio išlaidos, tai tenka nepamiršti dar dviejų dalykų: 1. Senesniųjų laikų biudžetai buvo netto biudžetai, atseit, neparodydavo pajamų gavimo bei administravimo išlaidų, gi mūsų dienų biudžetai yra brutto biudžetai, kurie rodo visas pajamas ir visas išlaidas. 2. Praėjusių amžių viešasis ūkis žymią savo išlaidų dalį tenkindavo rekvizicijomis, priverstinais žmonių darbais ir, pagaliau, įgaliodavo savo tarnautojus pasiimti atlyginimą tiesiog iš klientų, be jokio iždo kasų tarpininkavimo. Tie abu ką tik nurodyti veiksniai žymiai sumažindavo iždo rodomas išlaidas, bet, deja, neturimus, bet tenkinamus reikalus. Todėl šiuo atveju bus ne reališkai, bet tik nominališkai mažesnės senesniųjų laikų viešojo ūkio išlaidos, jei jas lyginti su dabartinėmis viešojo ūkio išlaidomis. Jei minėtais dviem sumetimais ir galėtume padidinti praeitųjų laikų biudžetų išlaidų pozicijas, tai vis gi toli gražu tos išlaidos atsiliktų nuo mūsų dienų viešojo ūkio reikalų tenkinimui leidžiamų sumų.

Tas nuolatinis viešojo ūkio reikalų bei išlaidų didėjimas davė pagrindo tiek konservatingiems, tiek radikališkiems ekonomistams bei politikams kurti tokias teorijas, kurios skelbė, kad viešasis ūkis, tenkindamas kas kart skaitlingesnius privatinių ūkių reikalus, pagaliau paims visų žmonių reikalų tenkinimą į savo rankas, arba, kitais žodžiais, mūsų dienų viešasis ūkis, kuris kas kart smarkiau rieda valstybinio kapitalizmo bėgiais, turi neišvengiamai nuriedėti į komunistinę ūkio santvarką. Sunku, žinoma, ginčytis ateities galimybių klausimais, bet mūsų dabar-

tinė viešojo ūkio santvarka vargu dar ar duoda pakankamai pagrindo kalbėti apie mūsų ūkio raidą komunizmo linkme. Tiesa, kai viešasis ūkis tenkina kolektyvinius visuomenės reikalus, jis nereikalauja iš paskirų piliečių jokio atlyginimo, bet kai tas pats ūkis tenkina asmeninius paskirų piliečių reikalus, tai jis ne tik nuo tokio atlyginimo neatsisako, bet dar griežtomis priemonėmis reikalauja atsiteisti už padarytus tiekimus bei patarnavimus. Jei viešasis ūkis tenkindamas visuomeninius reikalus ta proga patarnauja ir privatiniams ūkiams, bet negali nustatyti, kuriems ūkiams teko tas patarnavimas, tuomet, žinoma, neįmanomas dalykas išreikalauti atlyginimą. Taip kariuomenė, saugodama kraštą nuo išorinio priešo, policija stovėdama vidaus tvarkos sargyboje, be abejo, labai patarnauja ir privatiems asmenims, bet už tą patarnavimą viešasis ūkis nereikalauja jokio ypatingo atlyginimo iš paskirų asmenų, nes jis nežino kuo konkrečiu atveju yra patarnavęs tam ar kitam piliečiui. Bet, jei tenkindamas ir kolektyvinius reikalus, viešasis ūkis pastebi ir nustato, kad jis drauge patarnauja ir asmeniniams paskirų piliečių reikalams, tuomet tuojau stengiasi įtraukti ir tokius patarnavimu pasinaudojusius piliečius į bendrą išlaidų apmokėjimą (paštas, telegrafas, telefonas, geležinkeliai, vandentiekis ir kiti panašūs dalykai). Tos visos įmonės tenkina, be abejo, kolektyvinius visuomenės reikalus, bet drauge patarnauja ir privatiems asmenims ir todėl viešasis ūkis rūpinasi, kad tos įmonės dirbtų be nuostolių, kad rūpindamos vienų privatinius reikalus, neužgultų sunkia mokesčių našta kitų žmonių pečių. Jei kartais ir tokios įmonės dirba su nuostoliais, tai čia nebe principo, bet fakto klausimas.

Tiesa, yra atsitikimų, kai viešasis ūkis, tenkindamas visuomeninius reikalus, patarnauja ir privatiniams interesams, bet iš pasinaudojusių asmenų nereikalauja jokio atlyginimo. Taip elgiasi viešasis ūkis, kai prievartos keliu nori atsiekti tokių visuomeninių tikslų, kurie nebūtų įvykdomi, jei būtų pareikalauta iš pasinaudojusių asmenų atlyginimo. Tokiais sumetimais viešasis ūkis nereikalauja atlyginimo: 1. už mokslą iš pradžios mokyklų vaikų, nes pareikalavus tokio atlyginimo, nebebūtų įmanomas privalomas mokymas; 2. tas pats viešasis ūkis nereikalauja pilno atlyginimo už teikiamą mokslą iš vidurinių ir aukštųjų mokyklų lankytojų, nes žino, kad pareikalavus tokio atlyginimo, vidurinis bei aukštasis mokslas nebūtų prieinamas neturtingesniesiems sluoksniams, kas turėtų neigiamai veikti patį visuomeninį gyvenimą.

Kartais viešasis ūkis nereikalauja atlyginimo iš pasinaudojusių asmenų ir grynai finansiniais sumetimais, kai tokio atlyginimo ieškojimas jam pačiam neapsimokėtų. Tos rūšies neapmokami patarnavimai: 1. parkų ir sodų naudojimas, plentais ir

tiltais važiavimas; 2. įvairūs smulkūs administracijos patarnavimai. Pagaliau viešasis ūkis gali krašto gerovės sumetimais pats apmokėti ir tokius visuomeninius reikalus, kurie tuo pačiu laiku duoda naudos bei pelno ir paskiriems privatiniams ūkiams. Taip elgiasi fiskas dviem atvejais: a. kai nori pakelti krašto ūkio kultūrą ir tuo būdu padidinti ūkišką gyventojų pajėgumą, kaip antai: pelkių nusausinimas, upių reguliavimas, uostų praplėtimas; b. kai nori patobulinti žmonių dvasios ir kūno kultūrą. Aukštas žmonių kūno ir dvasios kultūros lygmuo yra dažnai svarbesnis valstybinės ir tautinės pažangos veiksnys, negu patys medžiaginiai turtai. Tais sumetimais viešasis ūkis laiko muziejus, bibliotekas, sporto aikštes, net pirtis ir neima jokio arba ima labai menką atlyginimą iš tų asmenų, kurie turi naudos iš šių įstaigų bei įrengimų.

Tuo būdu viešasis ūkis nereikalauja už individualinius patarnavimus atlyginimo tik tais atvejais, kada arba tokį atlyginimą visai negali gauti, arba jam pačiam neapsimoka tokio atlyginimo ieškoti, arba, pagaliau, kai toks privatiems asmenims patarnavimas kelia ekonominę ir kultūrinę krašto gerovę. Tokia finansinė politika yra, be abejo, labai toli nuo tiesioginių kelių į komunistinę santvarką.

2. VISUOMENINIŲ REIKALŲ RŪŠIAVIMAS

Viešojo ūkio reikalai yra labai įvairūs ir skaitlingi. Tas tenka pasakyti ypač mūsų laikais, kuomet viešasis ūkis rūpina ne tik gyventojų saugumą, bet ir jų kultūrinius bei ekonominius reikalus. Tie įvairūs reikalai gali būti skirstomi šiomis rūšimis: 1. Viešojo ūkio reikalai gali būti vieši, atseit, pasirodyti biudžeto pozicijose, ir paslėpti, vadinasi tokie, kurių nėra biudžete, nes jie tenkinami privatinių žmonių lėšomis. Paslėpti reikalai jau buvo žinomi senobiniam klasiniam pasauliui. Graikai savo lėšomis gina tėvynę, turtingesnieji savo lėšomis stato ir šarvuoja karo laivus ir eina nemokamai įvairias valstybės tarnybas. Nemažiau buvo įsigalėję paslėpti reikalai ir feodaliniais viduramžių laikais. „Pas langobardus, kaip vėliau ir pas frankus, sako žinomas kapitalizmo istorikas Solvioli, kariuomenė nei kraštui, nei karaliui nieko nekainavo; laisvi žmonės patys savo lėšomis apsirūpindavo šarvais ir maistu; tie patys žmonės turėdavo rūpinti saugumo ir policijos reikalus. Žemės savininkai ne tiktai tiekdavo pastotes, bet karo metu ginkluodavo ir maitindavo savo žmones. Tie patys žemės savininkai tiesdavo kelius, statydavo tiltus, kasdavo kanalus. Teisingumo vykdymas valdovui, ne tik kad nieko nekainavo, bet dar duodavo įvairiomis baudomis nemaža pajamų. Biurokratija negaudavo iš iždo jokių algų. Diplomatai, papras-

tai, aukštieji dvasiškiai, važinėdavo savo lėšomis ir krašto reikalais. Visą labdarybės naštą vilkdavo savo pečiais privatiniai asmens. Viešieji reikalai buvo asmeniniai valdovo reikalai, kurie, palyginti, nebuvo dideli, nes pats valdovas ir jo rūmų maršalas, nuolat keliaudami, ėmė iš žmonių savo ir savo palydovų reikalams visą, kas buvo reikalinga".

Panašų vaizdą mes matome ir mūsų Didžioje Kunigaikštijoje, kuri iki savo paskutiniųjų dienų gyveno feodalinio ūkio pagrindais. Dar ir kapitalizmo laikais užsiliko paslėpti visuomeniniai reikalai. Kraštai, turintieji visuotinę privalomą karo tarnybą, aprūpina kareivius maistu ir rūbais, bet nemoka jiems tokio atlyginimo, kurį jie galėtų gauti, tarnaudami laisva sutartimi. Atpuolęs kareivių uždarbis veikia jų pajamas, bet visai nepasirodo valstybės biudžete. Paslėptų ir viešų išlaidų šviesoje tenka lyginti senųjų ir moderninių karų išlaidas. Senovės ir viduramžių karai turi daug paslėptų reikalų, kuriuos tenkindavo privatiniai asmens ir todėl tie karai mums dažnai atrodo kur kas pigesni, negu iš tikrųjų jie yra buvę. Paslėptus viešojo ūkio reikalus tenkina savo lėšomis visi tie asmens, kurie eina nemokamai įvairias garbės tarnybas, stato ar išlaiko savo lėšomis ligonines, prieglaudas, vaikų darželius ir, apskritai, atlieka tokius darbus, kuriuos kitais atvejais turėtų nuveikti pati valstybė. Tokios išlaidos veikia privatinių asmenų pajamas bei turtus, bet nepasirodo valstybės biudžeto išlaidų pozicijose.

Paslėptų viešojo ūkio reikalų tenkinimo išlaidos gali slėgti ne tik privatinių asmenų pajamas, bet ir pasislėpti paties viešojo ūkio įmonių ar įstaigų sąmatose. Tuose kraštuose, kur geležinkeliai nemokamai vežioja pašto korespondenciją bei siuntinius, geležinkeliai savo lėšomis tenkina pašto reikalus. Tokiais atvejais pašto pajamose yra paslėptos geležinkelių išlaidos.

2. Viešuosius reikalus galima dar suskirstyti šiomis trimis rūšimis: a. reikalai likviduoti viešąsias paskolas; b. reikalai daryti įnašus kitiems viešiesiems ūkiams; c. reikalai daryti einamąsias viešojo ūkio išlaidas. Tų trijų rūšių reikalų skirtumai yra, beveik, savaime aiškūs.a. Reikalai amortizuoti viešąsias skolas bei mokėti jų palūkanas likviduoja praeitųjų biudžetinių periodų valstybės veikimo padarinius. Kai valstybė moka senąsias skolas, tai ji netenkina jokio dabartinio visuomeninio reikalo. Skola buvo paimta ir jos pinigai sunaudoti jau praeitais laikais. Viešųjų skolų likvidavimo išlaidos yra kilusios iš seniau tenkinamų viešojo ūkio reikalų. b. Vienas viešasis ūkis gali daryti įnašus iš savo lėšų į kito viešojo ūkio iždą. Jei tokie įnašai yra pagrįsti tarptautine sutartimi ar veikiančiais įstatymais, tuomet kalbama apie *dotacijas,* jei tie įnašai daromi paprastų pašalpų pavydalu, tuomet turima *subvencijos.* (Dotacijų pavyzdys — tai mūsų Res-

publikos iždo mokami Klaipėdos Kraštui įnašai už bendrai paimtas muitų, akcizų ir monopolių pajamas). c. Einamieji reikalai tenkinami einamomis viešojo ūkio išlaidomis.

3. Paprasti ir nepaprasti reikalai. Išorinis paprastų reikalų požymis yra jų periodiškumas, atseit, kasmetinis jų pasirodymas biudžete. Jei reikalas pasirodo viename, kitame biudžete ir vėliau visai išnyksta, tai turime nepaprastą reikalą. Tiesa, tasai išlaidų periodiškumas turi bent kiek reliatyvaus pobūdžio. Čia viskas priklauso nuo imamų periodų ilgumo. Paprastai, tokiu periodu laikomi biudžetiniai metai. Be išorinio periodiškumo požymio turi svarbos nepaprastų reikalų nustatymui ir vidinis reikalo rūpinimui išlaidų dydžio požymis. Koks nors reikalas gali kartotis kiekviename biudžeto periode, bet reikalingos to reikalo tenkinimui lėšos gali taip pašokti, kad kiekybinis tų lėšų padidėjimas pakeičia paties reikalo kokybinį pobūdį. Taip, jei valstybė kasmet išleidžia geležinkelių riedamosios medžiagos atnaujinimui, sakykime 1 mil. lt., bet vienais metais išleis riedamajai medžiagai 10 mil. lt., nes buvo reikalinga aprūpinti riedamaja medžiaga naujai pastatyta geležinkelio šaka, tai tokia išlaida (žinoma, numetus paprastą, 1 mil. išlaidą), bus nepaprasta išlaida, kuri patenkina nepaprastą viešojo ūkio reikalą. Kai nustatomas paprastas ar nepaprastas reikalas, tai tenka vadovautis visu biudžetu, bet ne paskiromis biudžeto dalimis. Taip mokyklų statybos reikalas bus visam biudžetui paprastas reikalas, kai tuo pačiu metu paskiram apskričiui bus visai nepaprastas dalykas. Nėra būtina, kad paprastas reikalas visuomet jau būtų tenkinamas vienoda lėšų suma. Ta suma gali ir svyruoti, tik tie svyravimai neturi būti dideli. Reikalas pasiliks paprastu, jei jo tenkinimui reikalinga suma kasmet ir didėtų, bet jei tik tas didėjimas eitų atitinkamai žmonių prieauglį ir turtų didėjimą. Daugiau vaikų, daugiau reikia mokyklų, didesnės švietimo išlaidos.

Jau seniai pastebėta, kad nemaža viešojo ūkio reikalų, kurie iš karto pasirodė vienkartiniais, nepaprastais, pamažu virto kasdieniniais viešojo ūkio reikalais. Be to, gyvenimas rodo, kad juo kurio krašto piliečiai yra labiau politiškai susipratę, juo daugiau savo vyriausybe pasitiki, juo noriau jie deda savo skatikus tėvynės reikalams, juo mažesni yra tokio krašto ir nepaprasti reikalai. Sąmoningus, savo vyriausybe pasitikinčius, piliečius nereikia raminti, kad tie arba kiti viešojo ūkio reikalai yra tik vienkartiniai, kad jie nebepasikartos ir todėl ateityje sumažės ir pati mokesčių našta.

4. Viešojo ūkio reikalai gali būti asmeniniai ir daiktiniai. Asmeniniai reikalai, tai algų, atlyginimų, dienpinigių, kelpinigių, pensijų, ir kitos panašios rūšies išlaidos, arba kitais žodžiais, civilinio ir karinio valstybės aparato išlaikymas. Kitos visos išlai-

dos vadinamos daiktinėmis išlaidomis. Tos daiktinės išlaidos gali būti labai įvairios pradedant įvairių įstaigų ūkio reikalais ir baigiant įvairios rūšies investicinėmis išlaidomis, kurių tikslas kelti ekonominę bei kultūrinę krašto gerovę.

Išlaidų suskirstymas asmeninėmis ir daiktinėmis išlaidomis yra, palyginti, reliatyvaus ir pripuolamo pobūdžio. Taip, jei pati Žemės Ūkio Ministerija laiko ir apmoka apskričių agronomus, tai jų atlyginimas bus asmeninė išlaida, bet jei ta pati ministerija, duodama tam tikrą pinigų sumą, paves tuos agronomus laikyti Žemės Ūkio Rūmams, tuomet tokia subvencija Ž. Ū. Rūmams bus jau daiktinė išlaida. Panašiai būna, kai kokia ministerija pati ūkio būdu varo statybos darbus, tuomet statybos darbus vykdančio ir prižiūrinčio tos ministerijos aparato atlyginimas bus asmeninė išlaida, bet kai tie patys darbai atiduodami rangovui, tuomet jam duodami pinigai bus daiktinės išlaidos. Tasai išlaidų skirstymas asmeninėmis ir daiktinėmis išlaidomis yra daugiau formalinio, negu esminio pobūdžio. Gal būt, teisingiau būtų žiūrėti ne tiek formos, kiek paties dalyko turinio, esmės, medžiagos.

Visos išlaidos darbui, kuris kelia ekonominę ir kultūrinę krašto gerovę, kuris kuria naujas medžiagines ir dvasines gėrybes, turi būti laikomos daiktinėmis išlaidomis, kurios tenkina daiktinius viešojo ūkio reikalus. Ta prasme asmeninėmis išlaidomis bus, ir tai gal būt dar ne ištisai, administracinio ir karinio aparato atlyginimas. Nuosekli, sąmoninga biudžeto politika žiūri, kad kuo mažiausia būtų leidžiama biurokratinio aparato išlaikymui, bet kuo daugiausia duodama tiems reikalams, kurių rūpinimas tiesioginiai kelia krašto gerovę ir duoda pastovių ūkiškų rezultatų. Aiškias ribas, sakykime nuošimčiais, nustatyti asmeninėms ir daiktinėms išlaidoms nėra įmanomas dalykas. Didesnės ar mažesnės vienos ar kitos rūšies išlaidos pareina nuo viešojo ūkio pasistatytų uždavinių. Taip, tam tikrais atvejais krašto saugumas rūpinamas didesne, skaitlingesne armija, kitais atvejais ir mažesnės armijos tinkamu apšarvavimu. Pagaliau asmeninių ir daiktinių reikalų dydis priklauso ir viešojo ūkio gyvenimo srities. Teisingumo vykdymas, politinė administracija, švietimo rūpinimas daugiausia reikalauja asmeninių išlaidų, kai tuo tarpu viešųjų darbų administracija turi didesnes daiktines, negu asmenines, išlaidas.

5. Pagaliau viešojo ūkio reikalus galima suskirstyti pagal tenkintinų reikalų rūšis, būtent: 1. krašto konstitucija pagrįsti reikalai; 2. krašto sienų saugumo reikalai; 3. tarnautojų ir darbininkų atlyginimo reikalai; 4. kilnojamų ir nekilnojamų turtų įsigijimo bei laikymo reikalai; 5. krašto gamybos ir prekybos palaikymo reikalai; 6. socialinės globos reikalai; 7. švietimo bei kultūros reikalai.

3. VISUOMENINIAI REIKALAI IR TAUTOS ŪKIS

Kai nagrinėjami viešojo ir tautinio ūkio reikalų santykiai, tai tuojau susiduriama su trimis bendro pobūdžio klausimais, būtent: 1. išleistų viešojo ūkio reikalų tenkinimui lėšų reprodukcija; 2. viešojo ūkio investicijų reikalai ir kapitalizacija; 3. viešojo ūkio reikalai ir visuomeninė gerovė.

1. XIX a. pabaigos vokiečių ekonomistai, susižavėję plačiais ekonominiais viešojo ūkio užsimojimais, ėmė skelbti, kad viešojo ūkio reikalų tenkinimui išleistos lėšos kuria naujus kapitalus, remia teigiamą krašto ūkio raidą ir grąžina krašto ūkiui visa tai, kas iš jo buvo paimta mokesčiais. Tuo būdu, viešojo ūkio reikalų tenkinimui išleistos lėšos ne tik kad nežūva, bet, patekusios į tautos ūkį, atgyja, įgauna naujos kūrybinės jėgos, regeneruojasi arba reprodukuojasi. Valstybė, tenkindama savo reikalus, grąžina kraštui dar su kaupu visa tai, ką buvo iš krašto paėmusi, nes valstybės išlaidos, tai kūrybinis krašto gerovės veiksnys.

Jei yra šiame posakyje tiesos, tai nebent šia bendra prasme: valstybė negali gyventi, nedarydama savo reikalų tenkinimui išlaidų; jei nebūtų išlaidų, — nebūtų ir pačios valstybės, jei nebūtų valstybės, tai puslaukiniai žmonės gyventų tokiomis sąlygomis, kuriose nebūtų įmanoma jokia ekonominės gerovės kūryba. Tai yra tiesa, bet vargu ar būtų galima įrodyti, kad visų valstybinių reikalų tenkinimas visur ir visuomet kuria ekonominę krašto gerovę. Tiesa, valstybė, tenkindama savo reikalus, darydama išlaidas, gali grąžinti kraštui visa tai, ką buvo mokesčiais iš jo paėmusi, bet, paprastai, grąžina ne tuo pavydalu, kuriuo buvo paėmusi. Tie būdai, kuriais valstybė grąžina kraštui paimtas iš jo lėšas, yra labai įvairūs, todėl ir labai įvairūs yra to lėšų grąžinimo, atseit, išlaidų darymo, ekonominiai padariniai. Tie visi ekonominiai išlaidų padariniai vargu ar duosis įspraudžiami į viešojo ūkio reikalų tenkinimui išleistų lėšų reprodukcijos rėmus. Pagaliau, valstybė tenkina ne vien medžiaginius reikalus, nes valstybė nėra kokia pelno bendrovė. Valstybės veikime turi primatą ne ekonominiai, bet idėjiniai veiksniai, nes ūkis tarnauja valstybei, valstybė tautai. Valstybė visai sąmoningai daro kartais ir tokių išlaidų, kurios ne tik kad nekelia tautos gerovės, bet dar padaro didesnės kraštui žalos. Tauta, kurios garbė buvo kruvinai įžeista, griebiasi ginklo, nors gerai žino, kad tas žygis bus jai tikrai nuostolingas.

2. Valstybė gali naudoti savo pajamas visai tokiu pat būdu, kaip ir privatiniai asmens, atseit, gali visas pajamas išleisti einamiesiems reikalams, arba pajamų dalį atidėti ateities reikalams. Tuos ateities reikalams atidėtus pinigus valstybė gali sudėti banke ar skolinti piliečiams ir imti nuošimčius. To, paprastai, valsty-

bė nedaro, ji nekuria piniginių kapitalų. Laisvus pinigus valstybė deda, investuoja į nekilnojamus turtus, tiesdama plentus ir geležinkelius, kasdama kanalus, kurdama įmones ar, pagaliau, statydama įstaigų rūmus bei šiaip įvairius triobesius. Tie visi turtai bei įrengimai, paprastai, turi pastovios vertės, bet jų pelningumas nėra vienodas. a. Pirmiausia gali būti tokių investicijų, kurios tiesioginiai apsimoka iždui. Valstybė gali sukurti tokią įmonę, kuri duoda tinkamus įdėto kapitalo nuošimčius ir dar amortizuoja patį kapitalą. Tokia įmonė bus tiesioginiai iždui pelninga.

b. Investicija gali būti netiesioginiai iždui pelninga, kai pati investicija iždui neduoda pelno, bet kelia krašto gerovę. Padidėjusi krašto gerovė padidina iždo mokesčių pajamas ir tuo būdu netiesioginiai grąžina iždui išleistas lėšas. Taip, pratiestas plentas, paprastai, tiesioginiai neduoda iždui pelno, bet palengvindamas, bei atpigindamas susisiekimą, kuria naujas gamybos šakas, lengvina visos apylinkės prekių eksportą ir tuo didina ūkišką vietos gyventojų gerovę. c. Bet gali būti ir tokių investicijų, kurios nei tiesioginiai, nei netiesioginiai neapsimoka iždui. Taip, kai valstybė stato brangius reprezentacinius rūmus, tai tokie rūmai ne tik nemažina, bet dar didina valstybės išlaidas, nes ir tokių rūmų palaikymas reikalauja nemaža pinigų. Investicijos tesudaro mažą viešojo ūkio išlaidų dalį, nes didelę pajamų daugumą paima einamieji reikalai. Einamųjų reikalų išlaidos tik pakeičia suvartojimo rūšį, atseit, visuomenė mažiau besuvartos pinigų savo einamųjų reikalų tenkinimui, bet už tat turės daugiau valstybinių patarnavimų, nes padidėjusios valstybės išlaidos sukurs didesnį valstybės organų aktingumą. Tasai pakeitimas individualinių išlaidų visuomeninėmis išlaidomis visai nekuria naujų kapitalų. Bet jei valstybė savo mokesčiais mažina žmonių konsumpciją, bet tais mokesčiais gautomis lėšomis daro pelningas investicijas, tuomet tikrai kuriami nauji krašto kapitalai. Priešingai, kai padidėję mokesčiai trukdo privatinių ūkių daromą kapitalizaciją ir viešasis ūkis mokesčiais surinktus pinigus leidžia einamiesiems reikalams, arba jokiu būdu nesirentuojančioms statyboms, tuomet nekuriami nauji, bet dar mažėja ir seni, aukščiau sukurti, kapitalai.

3. Viešojo ūkio reikalai ir visuomenės gerovė yra du labai artimai susieti dalykai. Jau buvo nurodyta, kad ne visų visuomeninių reikalų tenkinimas vienodai veikia krašto gerovę. Taip, kai viešasis ūkis tenkina profilaktinio pobūdžio reikalus, norėdamas apsaugoti visuomenę nuo galimų ateities nuostolių, tai tos rūšies išlaidos pačios savaime visai dar nekelia krašto gerovės. Kai kyla krašte nusikaltimų skaičius, tenka didinti išlaidos kalėjimams, policijai ir teismams. Šiuo atveju auga biudžetas, bet tuo pačiu dar nedidėja krašto gerovė. Profilaktinio pobūdžio reikalų ten-

kinimo išlaidos užima labai skaitlingas ir stambias biudžeto pozicijas.

Čia priklauso visos tos išlaidos, kuriomis laiduojama krašto ramybė ir tvarka, atseit, policijos, teismų bei kalėjimų, bendros administracijos ir kariuomenės išlaidos. Profilaktinės išlaidos valstybei yra neišvengiamos, būtinos. Be kariuomenės, be teismų, be policijos neįmanoma valstybė. Bet negalima daryti išvados, kad juo daugiau policijos, juo daugiau teismų bei kalėjimų, juo daugiau kariuomenės, juo didesnė yra ekonominė krašto gerovė. Žinoma, dažnai susidaro tokios gyvenimo sąlygos, kad reikia daryti labai dideles kariuomenei išlaidas, net ir tais atvejais, kai tos išlaidos daro žymios žalos kitoms krašto ūkio šakoms, bet ir tokia padėtis nepakeičia profilaktinio kariuomenės išlaidų pobūdžio. Kai susidaro tokios gyvenimo sąlygos, kuriomis valstybė gali vieton kalėjimų statyti mokyklas, vieton didinti policijos etatus, didinti agronomų, veterinorių ir gydytojų skaičių, tuomet didėja ne vien profilaktiškai, bet ir teigiamai, pozityviai visuomenės gerovė. Tokie reikalai, kurių tenkinimas pozityviai veikia krašto gerovę, vadinami teigiamais arba pozityviais reikalais.

Viešojo ūkio reikalų tenkinimas yra labai artimai susijęs su ūkiškai kūrybiniu darbu, toksai gi darbas yra visuomenės gerovės pagrindas. Privatinių ūkių santykiuose arba laisvoje rinkoje darbo produktingumo rodykliu yra paklausai. Kai didėja mašinų paklausai, auga mašinų gamyba; kai kyla rūbų pareikalavimas, daugiau gaminama rūbų. Įmonininkai, paprastai, eina konsumentų nurodytais keliais. Laisvoje krašto rinkoje, jei kurių prekių atsiranda daugiau, negu reikia, jų kaina tuojau krinta ir jų gamyba mažėja. Tokių prekių gamyba senu mastu pasidaro nebeproduktingas darbas, kuris ne tik kad nebekelia krašto ūkio gerovės, bet tiesiog dažnai daro tam ūkiui žalos. Tuo būdu, laisvoje rinkoje paklausai ir pasiūlai nulemia darbo produktingumą ir jo saitus su krašto gerove. Viešasis ūkis svarbiausiose savo veikimo srityse neturi tos rūšies, kaip pasiūlai ir paklausai, darbo produktingumo bei naudingumo rodyklio. Viešasis ūkis, šiuo atveju valstybinis ūkis, ima savo reikalams visuomenės pajamų dalį prievartos keliu ir daro savo išlaidas vien savo suverenine valia.

Tad ir viešojo ūkio reikalų tenkinimas turi, tam tikra prasme, prievartos pobūdį. Ta dalis krašto pajamų, kuri mokesčių keliu pakliūva į iždą, jau nebetenkina tų reikalų, kuriuos nustato laisva paskirų žmonių valia, bet eina viešojo ūkio reikalų rūpinimui. Tų reikalų rūšį ir dydį nenustato laisvas ūkiškų krašto pajėgų santykiavimas, kuris pasireiškia pasiūlų ir paklausų rungtynėse. Viešasis ūkis nerikiuoja savo reikalų tenkinimo pagal pasiūlų ir paklausų dėsnius, todėl dažnai gali nebūti pusiausvyros

tarp tiekiamų viešojo ūkio patarnavimų vertės ir tų medžiaginių turtų, kurie suvartojami tiekiamų patarnavimų parūpinimui.

Tačiau ne tik savo patarnavimų kainą visai savarankiškai nustato viešasis ūkis. Jis nustato savo suverenine valia tų patarnavimų dydį bei kiekį ir tų visų patarnavimų apmokėjimui reikalingą mokesčių naštą. Toks autoritetinis pačių patarnavimų ir jiems apmokėti reikalingų mokesčių nustatymas gali lengvai ugdyti ne pagal ekonominį krašto pajėgumą viešojo ūkio patarnavimų dydį bei kiekį. Tokiais atvejais tų visų patarnavimų darbas virsta neproduktingu darbu, kuris ne tik teigiamai, pozityviai, bet ir profilaktiškai nebetarnauja visuomenės gerovei, gal net ir daro tai visuomenei žalą. Tas dažniausiai atsitinka tuomet, kai auga valstybinių įstaigų etatų skaičius ir tuo pačiu metu smunka krašto ūkis, kuris kaip tik gamina tas gėrybes, kuriomis gyvena viešasis ūkis.

4. VISUOMENINIAI REIKALAI PAGRĮSTI KRAŠTO KONSTITUCIJA

Visuomeniniai reikalai, pagrįsti konstitucija, yra reikalai laikyti ir atlyginti krašto konstitucija nustatytus valstybės organus. Tokiais organais laikomi valstybės galva ir tautos atstovybė. Valstybės galvos atlyginimo sutvarkymas visuomet atitinka ekonomines ir politines krašto gyvenimo sąlygas. Ankstybesnių viduramžių laikais valdovai stengdavosi išeiti vien savo dvarų pajamomis. Vėlybesniais laikais valdovai pradeda naudoti ir savo reikalams mokesčiais renkamus pinigus. Naujaisiais laikais, kai įsigali Europos kontinente absoliutizmo rėžimas, valdovai savo nuožiūra naudoja savo reikalams viešojo ūkio lėšas. Valdovo išlaikymas sudaro tais laikais svarbiausių ir stambiausių išlaidų poziciją. Drauge su konstitucinių monarchijų atsiradimu kyla pastangos aprėžti asmenines valdovo išlaidas. Dabar pradedama nustatinėti valdovui metinis atlyginimas, t. y. civilinis lapas. Tokio pavadinimo kilmės tenka ieškoti Anglijoje, kur 1689 m. naujam karaliui Wilhelm'ui Oraniečiui buvo nustatytas toks metinis atlyginimas, kurio sumomis jis turėjo aprūpinti ir savo civilinius tarnautojus, kai jo rūmų karių atlyginimą rūpino kariuomenės sąmata.

Civilinio lapo suma nustatoma iš karto ilgesniam laikui, kad netektų kiekvieno biudžeto tvirtinimo proga svarstyti ekonominius valstybės galvos reikalus. Vieni kraštai nustato civilinį lapą visam valdovo amžiui, kiti ilgesniam ribotam laikui, tretieji nenustato civiliniam lapui jokio termino ir tik reikalui iškilus svarsto jo pozicijas. Mūsų laikais, kai visos biudžeto išlaidų pozicijos nepaprastai padidėjo, monarchų atlyginimas visur, jei ne

absoliutiškai, tai tikrai reliatyviškai, atseit, palyginus su kitomis išlaidomis, sumažėjo. Civilinis lapas negal būti visai mažas, nes monarchas savo prestižo bei orumo palaikymui turi pasižymėti duosnumu labdarybės, meno, mokslo ir literatūros reikalams. Suverenas negali, nepažeisdamas tautos garbės, ieškoti pramonėje, prekyboje, arba net spekuliacijoje reikalingų gyvenimui lėšų; jis negali imti iš kitų valstybių pašalpų, jei nenori pakirsti tautos nepriklausomybės šaknų. Civilinio lapo sumos dydis pareina nuo šių veiksnių: 1. valdančios dinastijos turtingumo, 2. tautos turtingumo, 3. valstybės didumo, 4. kultūros lygmens, 5. aukštesniųjų luomų gyvenimo standarto, 6. tautos ir dinastijos santykių.

Respublikos galvos padėtis nėra reikalinga tokių reprezentacijos išlaidų, kurias turi monarchai, todėl visai suprantama, kad prezidentų atlyginimas toli gražu nepasiekia monarchų atlyginimo dydžio. Žinoma, ir respublikos piliečiai rūpinasi, kad jų galva galėtų tinkamai ir garbingai atstovauti tautai ir valstybei, ir todėl stengiasi nebūti perdaug šykštūs, nustatydami savo prezidento atlyginimą. Respublikos prezidento išlaikymas sudaro, paprastai, menkutę viešųjų išlaidų dalį ir todėl bendroje mokesčių naštoje neturi reikšmingesnio svorio.

Konstitucinėmis išlaidomis, be valstybės galvos išlaikymo lėšų, tenka laikyti ir parlamento išlaidas, kurių svarbiausią vietą užima pralamento narių atlyginimas. Viduramžiais, paprastai, tie, kurie rinkdavo ir siųsdavo atstovus, juos ir apmokėdavo. Dėl to ir pasitaikydavo, kad vargingesniųjų Anglijos vietų žmonės prašydavo vyriausybės paliuosuoti juos nuo prievolės rinkti savo atstovus. Naujaisiais laikais buvo įsigalėjęs paprotys nemokėti parlamento nariams jokio atlyginimo. Tokia padėtis buvo pakenčiama, kol parlamentai retai ir trumpai posėdžiaudavo. Devynioliktojo amžiaus viduryje padėtis keičiasi; parlamento posėdžiai užima didesnę metų dalį, parlamento darbas pasidaro sunkus ir intensingas. Bet kuris profesinis darbas šalia darbo parlamente virsta, beveik, nebeįmanomas. Tokiomis sąlygomis neturtingesniųjų sluoksnių atstovai atsiduria sunkioje padėtyje. Iš karto vokiečių ir anglų sodiečiai bei darbininkai mėgina savo sudėtais skatikais apmokėti savo atstovų išlaidas. Tas padidino atstovų priklausomybę nuo partinių centrų ir sudarė atstovams šiaip nemaža nepatogumų. Be to, tokie atstovų išlaikymui įnašai apsunkindavo ir taip jau neturtingus sodiečių ir darbininkų partijų narius. Tais visais sumetimais pradėta reikalauti atlyginti tautos atstovus iždo lėšomis. Turtingesnieji sluoksniai buvo priešingi tokiam atstovų atlyginimui. Jiems atrodė, kad esamomis sąlygomis patenka į parlamentą aristokratai ir turtingi miestelėnai. Pirmieji jau atavizmo keliu turį administracinius gabumus, antrieji savo mokslu ir patyrimu esą įsigiję reikiamų parlamenti-

niam darbui žinių. Toje aristokratinių ir demokratinių pažiūrų kovoje laimi demokratinė srovė. 1906 m. vokiečiai, 1911 m. anglai pradeda mokėti parlamento atstovams atlyginimą. Prancūzai dar Didžiosios Revoliucijos laikais buvo įgyvendinę atstovų atlyginimą. Tais laikais atstovų atlyginimas buvo nustatomas pagal grūdų kainas.

Mūsų laikais tautos atstovų atlyginimas tvarkomas trimis būdais: 1. mokama už atskirus posėdžius (taip vadinamos dietos); 2. paskiriama metinė alga; 3. duodama mėnesinė alga, bet tik tais mėnesiais, kada parlamentas posėdžiauja. Be to, atstovai gauna teisę naudotis nemokamai viešojo ūkio susisiekimo priemonėmis. Ta teisė dažniausiai ribojama nemokama kelione iš gyvenamosios vietos į parlamento posėdžių vietą ir pasibaigus sesijai ar ją nutraukus, į namus. Anglų atstovai nemokamai gauna parlamente valgį, arbatą ir, tam tikrais atvejais, alkoholinius gėrimus. Anglų parlamento vyno sandelis yra plačiai žinomas. Dietos gali paraginti atstovus uoliai lankyti posėdžius, bet ir lengvai sukelia įtarimo, kad parlamento nariai asmeninio pelno sumetimais užtęsia parlamento sesijas. Mūsų laikais vis labiau įsigali metinių ar mėnesinių algų sistema.

Be atstovų atlyginimo parlamento išlaidas sudaro: 1. parlamento rūmų išlaikymas; 2. parlamento organų, atseit, pirmininko, vicepirmininkų, sekretorių ir raštinės tarnautojų apmokėjimas; 3. reikalingų parlamentui spaudinių pagaminimas; 4. parlamento bibliotekos papildymas. Paprastai, viešojo ūkio organai nesiskundžia per didelėmis parlamento reikalams išlaidomis, ypač jei dar tas išlaidas palyginti su kitomis, dažnai labiau abejotinos vertės biudžeto pozicijomis. Jei politikai kartais kalba apie parlamentų išlaikymo brangumą, tai jie tą daro ne kuriais finansiniais sumetimais, bet kitais, finansams visai svetimais, išskaičiavimais.

5. KRAŠTO SIENŲ SAUGUMO REIKALAI

Krašto sienų saugumo sargybose stovi diplomatija ir ginkluota krašto pajėga. Palyginti su kitomis išlaidomis pati diplomatija, arba teisingiau, krašto reikalų atstovavimas užsienyje, nėra jau taip brangus dalykas. Kai kurios turtingos valstybės, pasinaudodamos savo turtingesniųjų piliečių norais tarnauti užsienio reikalų ministerijoje, nemoka savo atstovybių personalui tokio atlyginimo, kuris atitiktų jo socialinę padėtį užsienyje. Tai bus paslėptas valstybės reikalas, kurį apmoka privatiniai asmens, šiuo atveju, užsienio reikalų ministerijos tarnautojai. Mūsų labai patobulintų susisiekimo priemonių laikais patys užsienio politikos vedėjai, palyginti, lengvai vieni su kitais susitinka,

ypač per Tautų Sąjungos Tarybos ir Visaties susirinkimus, todėl turėjo sumažėti ir užsienio atstovybių reikšmė.

Jei šiandien diplomatinių atstovybių reikšmė sumažėjo, tai užtat padidėjo konsuliarinės tarnybos svarba. Konsulai rūpinasi savo piliečių reikalais užsienyje, renka visas reikalingas savo krašto prekybos ekspansijai žinias ir visais galimais būdais remia savo krašto prekybos išsivystymą, o tuo pačiu kultūrinę bei politinę savo krašto reikšmę. Paskutiniais laikais užsienio prekybinių ryšių praplėtimui kuriamos net ištisos prekybos atstovybės. Po Didžiojo karo, paaiškėjus įvairių kraštų visuomeninių tarpusavio ryšių svarbai, nemaža lėšų išleidžiama ir užsienio propagandos reikalams. Su propagandos reikalais artimai yra susieti špionažo reikalai užsienyje. Tiems reikalams didžiosios valstybės išleidžia labai stambias sumas. Su špionažo reikalais eina drauge silpnesniųjų kraštų politikų papirkinėjimai ir įvairių užsienyje revoliucijų bei kontrevoliucijų rengimai. Patyrę politikai tvirtina, kad tiems visiems, netaip jau garbingiems, tikslams išlaidos kur kas viršijančios tas išlaidas, kurios daromos oficialios diplomatijos reikalams.

Daug didesnių lėšų, negu užsienio reikalų ministerija, reikalinga yra krašto apsaugos ministerija. Kiekvieno krašto karinių pajėgų išlaikymui išlaidos sudaro stambiausias biudžeto pozicijas. Prieš Didįjį karą ginkluotų pajėgų išlaidos vidutiniškai svyruodavo 20—30% visų biudžetinių išlaidų. Dabartiniais laikais tos išlaidos žymiai padidėjo. Ne paslaptis, kad esama kraštų, kurie ginkluotų pajėgų reikalams atiduoda virš 50% visų krašto pajamų. Ginkluotų krašto pajėgų uždavinys yra saugoti tautos nepriklausomybę, laisvę bei garbę. To uždavinio svarbai atitinka ir priemonės, atseit, daromos ginkluotoms pajėgoms išlaidos. Tų išlaidų dydį, paprastai, nulemia: 1. krašto plotas; 2. gyventojų skaičius ir jų karingumas; 3. krašto geografinė padėtis, jo gynimo galimumai, krašto naturalių ar strateginių sienų esimas, kaip kalnai, upės, ežerai, jūra, ar gerai įrengtų tvirtovių linija; 4. politiniai krašto santykiai ir tautinės jo gyventojų aspiracijos; 5. santykiai su kaimyninėmis valstybėmis; 6. krašto karinė sistema bei technika; 7. ūkiškos krašto gyvenimo sąlygos; 8. kariniai kitų valstybių biudžetai.

Krašto ginkluotų pajėgų išlaidas sudaro personalinės ir realinės išlaidos. Kiekvieno krašto personalinių ir realinių išlaidų santykis pareina nuo pačių ginkluotų pajėgų organizacijos. Kur yra visuotinė priverstina karo tarnyba, tenai bus didelės personalinės išlaidos, nes reikia apmokinti didelį kareivių skaičių. Kur yra samdoma profesionalų kariuomenė, kuri, paprastai, nėra labai skaitlinga, tenai turima daugiau susirūpinti tinkamu techniniu tos kariuomenės apginklavimu. Pagaliau, personalinių ir re-

alinių išlaidų santykis priklauso ir ginklų rūšies. Taip, laivynas reikalingas yra labai didelių realinių išlaidų, bet išeina, palyginti, mažu skaičiumi žmonių. Neturtingi kraštai, neturintieji stambesnės karo pramonės, daugiau taupo realines, negu personalines išlaidas.

Be tikrųjų karinių pajėgų išlaikymo mūsų laikais nemaža išlaidų reikalauja ir taip vadinamas karinis parengimas, kurį ypač išvystė nacionalistiniai, autoritetiškai valdomi, kraštai. Fašizmas ir nacionalsocializmas atsidėję rengia karui visą tautą. Ta mintis, kad kariauja ne tik kariuomenė, bet visa tauta, pirmą kartą iškelta Macchiavelli'o, vėliau paskelbta Didžiosios Revoliucijos, šiandien griežtu nuoseklumu įgyvendinama visų nacionalistinių valstybių. Ne tik einamieji krašto saugumo reikalai ryja didelius pinigus, bet nemaža jų paima ir sudarymas reikalingų medžiagų atsargos būsimajam karui. Moderninis karas nuostabiu greitumu ryja ir didžiausias tokių medžiagų atsargas, tad svarbiausias karui pasirengimas yra sukurti krašte tokias įmones, kurios ir karo metu galėtų aprūpinti kariuomenę visomis reikmenimis. Mūsų laikais karo reikalams dirbančios įmonės apima labai plačias pramonės šakas. Sunku net surasti tokią ar kitą pramonės šaką, kuri tuo ar kitu būdu netarnautų, ar bent negalėtų tarnauti, karo reikalams. Todėl šiandien visa krašto pramonė taip turi būti karui parengta, kad karui atėjus, galėtų lengvai tarnauti jo reikalams. Karui turi būti parengtos ne tik visos įmonės, bet ir patsai žemės ūkis. Todėl karo reikalams išlaidos nesibaigia vien krašto apsaugos ministerijos biudžeto pozicijomis, jos tūno beveik kiekviename biudžeto išlaidų lape.

6. VIEŠOJO ŪKIO REIKALAS SAMDYTI VALDININKUS, TARNAUTOJUS IR DARBININKUS

Asmenų, kurie teikia viešajam ūkiui savo patarnavimus, samdos ir atlyginimo sistema, yra labai artimai susieta su krašto ūkio būtimi ir valstybės konstitucijos pagrindais. Tuos artimus samdos sistemos, tautos ūkio ir valstybės formos saitus galime pastebėti istorinėje viešojo ūkio tarnautojų ir darbininkų samdos bei atlyginimo raidoje. Senobinės kultūringos Azijos despotijos statydavo apmokamus valdininkus tik tokiems darbams, kurie buvo reikalingi specialaus technikinio išsilavinimo ar ypatingo vyriausybės pasitikėjimo. Antraeiles tarnybas ir paprastus, nuolatinius fizinius darbus atlikdavo viešojo ūkio vergai. Aukštąsias graikų respublikų tarnybas eina pinigais neapmokami, techniškai neišlavinti žymesnieji krašto piliečiai. Žemesniąsias tarnybas bei darbus atlieka apmokami tarnautojai, gauną būtiniausius gyvenimui dalykus, — vergai. Vėlybesnių laikų demokratinės, jau kapita-

lizmo dvasia persisunkusios graikų respublikos ima mokėti atlygi=nimą ir garbės tarnybas einantiems piliečiams. Tasai atlyginimas nelaikomas darbo alga, bet tik viešojo ūkio atsiteisimu už su=gaišintą piliečio laiką. Karys įgyja teisę gauti ne tik karo lobio dalį, bet ir pastovią darbo algą. Tokia pat maždaug tvarka bu=vo ir senovės Romoje. Kai žlugo senobinis kapitalizmas ir grįžo naturalinis ūkis, tuojau pasikeitė ir viešojo ūkio už patarnavimus teikiami atlyginimai. Dabar žemė virsta svarbiausiu gamybos veiksniu ir todėl ne kuo kitu, kaip tik žeme, apmoka feodalinis viešasis ūkis jam teikiamus patarnavimus.

Jau senobiniame kapitalistiniame pasaulyje ir feodalinėje vi=duramžių santvarkoje vis siaurėjanti nemokamų garbės tarnybų sritis, beveik, visai išnyksta naujaisiais laikais. Sunkias, painias moderninės valstybės tarnybas gali tinkamai eiti tik techniškai išlavinti, specialiai parengti, valdininkai. Tie valdininkai, įdėję kapitalą į pasirengimą darbui ir vien tik tuo darbu besiversda=mi, turi teisę, pagal mūsų kapitalistinės tvarkos nuostatus, gauti už savo darbą piniginį atlyginimą. Tačiau, ne vien tik darbo technikos sumetimai nulėmė pinigais apmokamų valdininkų įsi=galėjimą; turėjo šiuo atveju reikšmės ir sveikos politikos sumeti=mai. Nemokamas viešojo ūkio tarnybas gali užimti, paprastai, tik turtingesnieji piliečiai, o gabūs, visai tinkami viešajai tar=nybai žmones, bet neturtingi, visai pašalinami iš viešojo gy=venimo. Pagaliau, ir patys turtingieji, nemokamai dirbdami, daž=nai mėgina atsigriebti, naudodami viešąsias tarnybas asmeniniams ar klasiniams interesams. Tais visais tiek technikiniais, tiek po=litiniais sumetimais moderninė valstybė, kuri bebūtų jos forma, negali išeiti be apmokamų valdininkų.

Valdininkų aparatas visoms valstybėms brangiai kainuoja, tačiau ypatingai dideles personalines išlaidas turi pakelti demo=kratiškai valdomos šalys, kurios ne tik labiau išplėtoja, smarkiau išvysto ūkišką, kultūrinį ir politinį gyvenimą, bet ir stengiasi visai žmoniškai aprūpinti ir skaitlingus žemesniuosius ir žemiau=sius tarnautojus.

Didžiajam karui pasibaigus, kuomet kai kurie kraštai išgy=veno didesnius ar mažesnius revoliucinius sukrėtimus, buvo pra=dėtas kelti vienodo, lygaus visų tarnautojų atlyginimo reikalavi=mas, nes, kaip tuomet drastiškai sakyta, visų žmonių esą vie=nodi „viduriai". Šiuo atveju nesvarbu ar iš tikrųjų visų žmonių yra vienodi viduriai, bet nėra jokios abejonės, kad ne visų žmo=nių yra vienodos galvos. Valstybės tarnautojai, bent mūsų da=bartinėje kapitalistinėje santvarkoje, dar vis tebedirba galvomis, bet ne „viduriais". Tai vargu ar būtų protinga ir jų atlyginimo normas matuoti „vidurių" mastu. Tiesa, Sovietai paėmę Rusijos valdžios vadžias iš karto buvo mėginę įvairiose vietose taikyti

„vienodų vidurių" sistemą. Tos sistemos pagalba jie sugriovė senąją caristinę administraciją, bet, kurdami naują savo valdininkų aparatą, komunistai ėmėsi senobinių despotinių valstybių tarnautojų atlyginimo sistemos, būtent, marinti pusbadžiu vidurines ir žemesniąsias valdininkų kategorijas ir gerai aprūpinti režimo saugumo organus: policiją ir kariuomenę. Žinoma, galima sutikti, kad vienodas, geras visų valdininkų aprūpinimas būtų bent teorijoje tikrai idealus dalykas, bet tą idealą įgyvendinti neleidžia ne tik esamos ūkio sąlygos, bet ir giliai įleidę žmonių sąmonėje tie psichologiniai veiksniai, kurie reikalauja žmogaus sąžiningam, rūpestingam bei intensingam darbui ir medžiaginių akstinų.

Mūsų laikais viešasis ūkis stengiasi tiesioginiai pats atlyginti savo valdininkus, bet jokiu būdu neversti gyventojų kiekvieną kartą mokėti valdininkams už suteiktą patarnavimą. Pats atlygindamas savo valdininkus viešasis ūkis ne tik gali iš jų greičiau reikalauti atsidėjusio, sąžiningo darbo, bei vienodo, visiems piliečiams, lygiai gero, patarnavimo, bet ir lengviau įgyvendinti savo valdininkų tarpe reikiamą drausmę. Net ir tenai, kur patys piliečiai renka tam tikrus valdininkus, kaip Šveicarijoje ar U.S.A., tokiems piliečių rinktiems valdininkams algas moka ne piliečiai, bet valstybės iždas. Jei kada viešasis ūkis leidžia valdininkams betarpiškai imti iš piliečių atlyginmą už patarnavimus, tai ir tuomet jis pats nustato tokio atlyginimo normas. Tuo būdu kai kurie kraštai atlygina notarus ir teismo antstolius.

Esama kraštų, kurie leidžia valdininkams savo ekonominių reikalų rūpinimui steigti profesines organizacijas, bet, paprastai, draudžia imtis streiko priemonių geresnių atlyginimo sąlygų iškovojimui. Įvairūs kraštai turi įvairias tarnautojų atlyginimo sąlygas. Jos priklauso nuo kiekvieno krašto ūkiškos, kultūrinės bei politinės padėties. Apskritai visi kraštai, kokios bebūtų jų valdymo formos, rūpinasi geriau atlyginti tuos valdininkus, kurių einamos pareigos duoda daugiau galimumų neteisėtu būdu pasipelnyti. Didesniais atlyginimais norima sumažinti neteisėto pasipelnymo pagundas: mokesčių inspekcijose, akcizų bei muitų administracijose, valstybės kontrolėje ir kitose panašiose įstaigose.

Kai lyginamos įvairių kraštų tarnautojų algos, tai nereikia paleisti iš akių ir tarnybos pastovumo klausimą. Jei tarnautojas žino, kad jis gali netekti tarnybos tik įstatymams nusikaltęs, tuomet jisai noriau tarnaus ir už mažesnį atlyginimą. Paprastai, administraciniai teismai stovi tarnautojų teisių sargyboje. Sąžiningas tarnautojas administracinio teismo globoje yra visuomet tikras dėl savo tarnybos, vis vien kuri politinė partija ar idėjinė srovė paims valstybės vairą į savo rankas. Devynioliktojo šimtmečio laisvės idealais gyvenančios valstybės leidžia ir valdininkui didžiuotis, kad jis yra laisvas pilietis, kuris parduoda kraštui sa-

vo darbo jėgas, bet ne savo sąžinę. Mūsų dienų diktatūriniai režimai nebepripažįsta tarnautojams laisvos sąžinės teisių ir verčia tarnautojus prekiauti savo tikybiniais bei politiniais įsitikinimais. Tokia politika praskina kelią visiems arivistams bei karjeristams ir pašalina iš viešojo gyvenimo tvirtų įdėjinių įsitikinimų, kieto tėvynės gerovei darbo, ne šiltų asmeninių užuvėjų ieškančius, vyrus.

Jei demokratinės laisvės šalys rūpinasi kiekvienu atveju apsaugoti dirbančių grynai technikinį darbą, vidutinių ir žemesniųjų tarnautojų teises, tai valdančios partijos pasikeitimo proga aukštesniųjų valdininkų likimas yra įvairus įvairiuose kraštuose. Tie valdininkai dirba ne tik grynai technikinį darbą, bet padeda vyriausybei nustatyti vidaus ir užsienio politikos gaires. Politines gaires nustatinėti yra, aišku, sąžinės bei įsitikinimų diktuojamas darbas. Tais sumetimais net tokios laisvės šalys, kaip Anglija ir Prancūzija, pasikeitus vyriausybei, dažnai keičia ir administracijos viršūnes. Šveicarija periodiškai perrenka savo aukštesniuosius organus. U. S. A. pasikeitus valdžiai, keičiami ne tik aukštesnieji, bet ir vidutiniai valdininkai. Negalima pasakyti, kad tas prezidento Jackson'o (1829 ir 1837 m.) išradimas, žinomas rotacijos vardu, būtų davęs kraštui teigiamų rezultatų. Valdininkai, neturėdami užtikrinto rytojaus, dažnai stengiasi patys ir tai nelabai švariomis priemonėmis, užtikrinti sau tą rytojų.

Moderninė valstybė, nustatydama tarnautojų atlyginimą, nesivadovauja darbo pasiūlų bei paklausų nuostatais Kandidatų konkurencija neveikia atlyginimo dydžio. Valstybė reikalauja iš kandidato įrodyti savo technikinį pasirengimą tarnybai mokyklos diplomu. Pašalinio uždarbio galimybė valstybės tarnautojams, paprastai, susiaurinama. Valdininkas turi visas jėgas atiduoti savo tiesioginėms pareigoms. Kai krašto konjunktūra kyla, valdininkams, paprastai, nekeliamos algos, užtat, jei kraštas gyvena ir ūkiškos depresijos laikus, kiek galima vengiama mažinti tarnautojams algas. Realinis tarnautojų algų mažinimas — tai jau viena paskutiniųjų biudžetui subalansuoti priemonių.

Niekas šiandien neginčija, kad valstybės tarnautojų atlyginimas turi būti teisingas, bet ne visiems dar yra aiškus dalykas, kas sudaro tą teisingą valdininko atlyginimą. Pirmiausia, pinigais negalima apmokėti to, kas yra brangiausia kiekvieno valdininko darbe, atseit, sąžiningo pareigų atlikimo, uolaus savo tautai tarnavimo, nesirūpinimo žmonių palankumu, politinių savo viršininko prietarų nebojimo, pilnos atsakomybės ėmimo už savo visus žygius. Tokie žmogaus privalumai negali būti nei įvertinami, nei apmokami pinigais ir todėl juos tenka palikti nuošaliai, kai norima nustatyti teisingą tarnautojo atlyginimą.

Ieškodami teisingo atlyginimo normų, turime pirmiausia nustatyti, kas sudaro faktišką tarnautojų atlyginimą. Tokį atlyginimą sudaro: 1. alga, 2. reprezentacijos, asmens, vaikų, buto priedai, kelionpinigių bei dienpinigių likučiai, 3. tarnybos ilgumo ir paaukštinimų perspektyvos, ištarnauto laiko priedai (trimečiai, penkmečiai), 4. paties tarnautojo ir jo šeimos pensija. Kai žinomas faktiškas tarnautojo atlyginimas, tai galima pradėti ieškoti teisingo atlyginimo sąvokos. Toji sąvoka turi būti nustatoma pagal mūsų laikų kapitalistinio ūkio sąlygas, kuriose ne tik kiekvienas darbas yra apmokamas, bet ir kiekvienas kapitalas amortizuojamas.

Tokiu būdu teisingą valdininko atlyginimą sudarys: 1. Auklėjimui ir mokslui įdėto kapitalo bei jo palūkanų amortizacija. Kai apskaičiuojama metinė tokios amortizacijos suma, reikia kreipti dėmesį kad: a. juo ilgesnis, tuo pačiu, žinoma, ir aukštesnis išeitas mokslas, juo trumpesnis belieka produktingo žmogaus darbo periodas; b. juo daugiau yra galimybių pakilti tarnyboje ir tuo būdu gauti didesnę algą, juo trumpesnis bus amortizacijos laikas; c. juo kuri tarnyba sudaro daugiau pavojų žmogaus gyvybei ar sveikatai, juo trumpesnis turi būti amortizacijos laikas. 2. Antras teisingo atlyginimo veiksnys, tai tarnautojo ir jo šeimos tarnybos metais pragyvenimas, kuris turi atitikti socialinę tarnautojo padėtį. Socialinės padėties reikalavimus nustato: a. visuomenės pažiūros, b. butų, rūbų ir maisto kainos. 3. Trečias teisingo atlyginimo veiksnys, tai tarnautojo senatvės ir jo našlės bei našlaičių aprūpinimas. Toks aprūpinimas įgyvendinamas dviem keliais: pensijomis ir priverstinu draudimu. Vienas ir antras kelias turi savo blogų ir gerų privalumų. Be kitų pensijų sistemos nepatogumų, pati pensija yra tam tikros rūšies loterija, kurią laimėti reikia trijų sąlygų: a. išgyventi tam tikrą metų skaičių, b. ištarnauti nustatytą laiką, c. „išėjus į pensiją", dar kurį laiką pagyventi, kad sunaudojus savo algos sulaikytus pinigus. Prie minėtų trijų — galima pridurti dar dvi sąlygas: d. kad krašto valiuta arba net ir tautos nepriklausomybė nežlugtų, e. kad patsai pensijų fondas nebankrutuotų.

Mažiau loterinio pobūdžio turi tarnautojų draudimas, kuriame be pačių tarnautojų dalyvauja savo įnašais ir valstybė. Kai tarnautojas palieka tarnybą, vis vien kuriais sumetimais, jis gauna pagal jo sąskaitoje esamą sumą arba metinę rentą arba vienkartinį atlyginimą. Jei tarnautojas miršta, tokias pat teises turi jo šeima. Tokia draudimo sistema gali būti tvarkoma labai įvairiais būdais. 4. Pagaliau, ketvirtas teisingo atlyginimo veiksnys, tai tarnautojo laidotuvių išlaidos. Tuo būdu, auklėjimui ir mokslui įdėto kapitalo amortizacija, pragyvenimo išlaidos, tar-

nautojo senatvės ir šeimos aprūpinimas ir pagaliau laidotuvių išlaidos nustato teisingą tarnautojo atlyginimą. Pirmieji du teisingo atlyginimo veiksniai, atseit, kapitalo amortizacija ir pragyvenimo kaštai, tai yra ne kas kitas, kaip tik tarnautojo darbo jėgos pagaminimo bei išlaikymo grąžinimas. Antrieji du, tai sulaikytos, nedamokėtos tarnautojo algos grąžinimas. Tuo būdu, teisingas tarnautojo atlyginimas yra jo darbo kaina, kuria tarnautojas parduoda valstybei savo darbo jėgą.

Paprastas yra gyvenimo reiškinys, kad tarnautojo atlyginimas nesiekia nurodyto teisingo atlyginimo normos, neišneša tarnautojo savųjų išlaidų darbo jėgos pagaminimui bei išlaikymui, tačiau ir tokioms tarnyboms netrūksta kandidatų. Kur yra tokio reiškinio priežastis? Jau Smith pastebėjo, kad esama blogai apmokamų tarnybų, kurios tačiau turi daug kandidatų, nes tos tarnybos duoda vilčių avansuotis ir gauti stambius atlyginimus. Tos rūšies tarnybos įgauna loterinio pobūdžio, kai žmogus mano: pakentėsiu, bet vis gi gal kada nors laimėsiu gerą šiltą vietą ir tada atsigriebsiu už pusbadžiu kentėtus metus. Ir palikus nuošaliai tas loterinio pobūdžio tarnybas, vis gi tenka sutikti, kad esama dar begalės paprastų tarnybų, be visai šviesių ateities perspektyvų, kurios neapmoka tarnautojo savų išlaidų, tačiau ir tokioms tarnyboms netrūksta kandidatų. Kas gi šiuo atveju papildo negrąžinamos tarnautojo įdėto kapitalo amortizacijos ir darbo jėgos pagaminimo bei išlaikymo išlaidas?

1. Mokslo išlaidos dažnai nėra šeimos apmokėtos ir todėl nėra reikalingos amortizacijos. Mokiniai ir studentai dažnai gyvena, ypač senos kultūros kraštuose, viešojo ūkio ir šiaip visuomenės stipendijomis bei pašalpomis. Stipendijos turi duoti galimumų ir neturtingiems, bet gabiems žmonėms prasimušti į pirmąsias visuomenės eiles. Tuo būdu, norima išvengti to taip kenksmingo visuomenės gyvenime reiškinio, kad aukštesniosios valstybės tarnybos pasilieka vien turtingesniųjų sluoksnių rankose. Tiesa, kai įsigali krašte kraštutiniai demokratinės, arba, teisingiau, demagoginės ochlokratijos srovės, imama duoti stipendijas ne tiek gabumų, kiek vien tik neturtingumo sumetimais. Tokia politika prigamina tarnyboms negabių kandidatų, kurie, būdami neturtingi, tuojau imasi ieškoti ne tiek darbo, kiek „vietų" ir tai „pelningų vietų". Negavę gerai apmokamų „vietų", tokie žmonės greitai pasidaro viskuo nepatenkintais, dvasiškai palaužtais, doriškai pakrikusiais, niekam tikusiais tarnautojais, kai valstybė, kaip tik yra reikalinga sveikos dvasios ir tvirto būdo tarnautojų, kurie nesibijo ir sunkesnių valstybės gyvenimo valandų ateities perspektyvoj. Dar blogiau, kai su tokiais menkais neturtingo stipendininko gabumais eina drauge ir nepaslankumas. Tokiais atvejais tas vargais negalais gavęs

aukštojo mokslo diplomą tarnautojas labai aukštai vertina vargu įsigytą mokslo liudijimą ir todėl turi labai didelių pretenzijų, kurių patenkinimo nesulaukdamas, greitu laiku pasidaro savo tiesioginio viršininko, vėliau visos vyriausybės ir pagaliau pačios valstybės priešu.

2. Ne vien atpuolusi amortizacija, bet ir įvairūs visuomeniniai pagerbimo pažymiai, kaip titulai, ordinai, gali atstoti darbo jėgos pagaminimo bei išlaikymo kaštų trūkumus. Žmogaus sielos gelmėse glūdi didelis palinkimas iškilti, kitus pralenkti, prieš kitus pasididžiuoti, aukštesnių už kitus pasidaryti, tad ne kartą žmogus sutinka vargus pakęsti, kad tik išgyventų patenkintos savimeilės bei išdidusios ambicijos jausmus. Jei ir pateisinami įvairūs visuomeninio pobūdžo garbės žymėjimai, tai visgi teisingo atlyginimo pakeitimas tokiais garbės ženklais turi nemaža ir neigiamų reiškinių: a. Žmogus, iškilęs visuomenės hierarchijoje, nori pagal savo padėtį gyventi, bet neturėdamas lėšų, ima pirmiausia brįsti į skolas. Aukštai pakilęs žmogus lengvai gauna paskolų, tad ir nesivaržo jomis naudotis. Maža alga neduoda galimumo grąžinti skolas, tad vis brendama giliau į skolas, kurios pagaliau lengvai pastūmi ir šiaip seniau dorą valdininką tokiais keliais, kuriuos tuo ar kitu būdu mini ir baudžiamasis statutas. Dažnai tokie prasiskolinę aukštesnieji valdininkai paskatina ir žemesniuosius tarnautojus eiti jų pėdomis. Įsigalėjusi valdininkijoje skolinimosi sistema ne tik neigiamai veikia tarnybinių pareigų ėjimą, bet daro žalos ir visam krašto ūkiui. Antras neigiamas be atitinkamos algos garbės pažymėjimų padarinys yra turtingesniųjų sluoksnių įsigalėjimas valstybės tarnyboje. Tokia padėtis nei visuomenės, nei valstybės reikalų atžvilgiu nėra geras dalykas.

3. Be atpuolusios amortizacijos ir visuomeninių garbės pažymėjimų, teisingo atlyginimo trūkumai dar užpildomi griežtu paties tarnautojo ir jo šeimos taupumu. Tokiais atvejais visa šeima atsisako ir tokių išlaidų, kurias socialinė jos padėtis šiaip pilnai pateisintų. Perdėtas priverstinis taupumas, ypač tais atvejais, kai jis pažeidžia paties tarnautojo ar jo šeimos narių asmeninės vertės jausmus, nėra girtinas dalykas, bet iš kitos pusės, būtų nelengva pateisinti tuos liguistai perdėtus socialinės padėties reikalavimus, kurie verčia valdininkų šeimas lenktyniuoti pasipuošimais, namų įrengimais, svečių priėmimais, ne tik savo tarpe, bet ir su turtingomis vietos gyventojų šeimomis.

4. Jei ir taupumu negalima sulopyti gaunamos algos spragų, tuomet tenka ieškoti pašalinių pajamų. Tokias pašalines pajamas sudaro: a. buto kambarių išnuomavimas, b. žmonos ir vaikų tarnyba. Jei ir tų visų pajamų neužtenka gyvenimui, tuomet lengvai pasiduodama pagundai ir neteisėtu būdu pasipelnyti.

Jei kuris kraštas nebeduoda didesniam tarnautojų skaičiui būtino žmoniškam pragyvenimui minimumo, tuomet dorinis pakrikimas, korupcija pagauna ir platesnius gyventojų sluoksnius. Plačiai įsigalėjusios korupcijos pašalinimas yra sunkus ir brangus darbas. Valstybės tarnautojų korupcija dar yra baisi tuo, kad jos padariniai sunkia našta užgula ypač doresniuosius piliečius, kurių įsitikinimai neleidžia papirkinėti nedorus tarnautojus. Visų kraštų patyrimu, teisingas žmoniškas tarnautojų atlyginimas vis gi, tur būt, pigiausiai kainuoja kraštui.

Tie visi bendri tarnautojų atlyginimo pradmens sunkiau įgyvendinami viešojo ūkio įmonėse, kurios yra reikalingos specialistų technikų kadro. Tie specialistai pagal savo tarnybinį laipsnį įspraudžiami į bendras tarnautojų algų kategorijas, kai privatinės įmonės siūlo geriems specialistams kur kas didesnį atlyginimą, negu gali duoti valstybė pagal savo įstatymais nustatytus etatus. Kokiu būdu sulaikyti gabius specialistus valstybės įmonių tarnyboje ir neapsilenkti su valstybės tarnautojų atlyginimo nuostatais, dar tinkamo, visais atvejais, kelio niekas nenurodė. Dažniausiai geri specialistai valstybės tarnyboje atlyginami papildomai, taip vadinamais asmeniniais priedais.

Panašių sunkenybių, kaip su specialistų atlyginimu, turima ir su viešojo ūkio darbininkų darbo algomis. Viešojo ūkio darbininkų atlyginimas gali būti tvarkomas dviem būdais: a. paversti visus darbininkus valdininkais ir tuo, žinoma, duoti jiems visas valdininkų teises, bet drauge užkrauti jiems ir visas valdininkų prievoles; b. pastatyti viešojo ūkio darbininkus į tokias sąlygas, kuriose dirba privatinių įmonių darbininkai. Kultūringos valstybės dažnai vengia ne tiek gal ekonominiais, kiek politiniais sumetimais laikyti darbininkus valdininkais, nes nenori suteikti darbininkams tų teisių, kurias turi valdininkai. Žinoma, tuose kraštuose, kur teisinė valdininko padėtis maža kuo tesiskiria nuo padienio darbininko, tenai beveik, niekas nepasikeistų, jei vieną dieną visi viešojo ūkio darbininkai būtų paskelbti valdininkais. Pagaliau, kultūringų kraštų darbininkai ir patys nelabai jau stato griežtų reikalavimų pakelti juos valdininkais. Darbininkai laisvai naudojasi profesinės koalicijos ir ekonominio streiko teisėmis ir todėl dažnai pajėgia iškovoti sau geresnes darbo sąlygas, negu didelė žemesniųjų tarnautojų minia.

Be viešųjų įmonių technikų ir darbininkų taip pat nelengva yra pritaikyti bendrus valstybės atlyginimo nuostatus aukštųjų mokyklų, ypač universitetų, mokamajam personalui. Aukštosios mokyklos šiandien kainuoja valstybei dideles sumas. Šiuo atveju laimingas išimtis sudaro U.S.A. universitetai, išlaikomi Amreikos miliardierių lėšomis, senieji Oxford'o ir Cambridge'o

universitetai, gyveną, beveik, vien savo viduramžių siekiančiomis fundacijomis. Nemaža turi fundacijų ir Prancūzijos universitetai. Valstybė, duodama universitetui stambias lėšas, jau pirmiausia vien dėl to įsigyja teisę tarti ir universiteto reikalais savo svarų žodį. Bet kur kas svarbesniais sumetimais, negu duodamos lėšos, valstybė turi susidomėti universitetų darbais. Universitetai rengia valstybei būsimus teisėjus, mokytojus ir administracijos valdininkus. Todėl valstybė turi rūpintis, kad ne tik universitetų mokslas stovėtų tinkamoje aukštumoje, bet ir kad tas mokslas būtų siejamas su visais kilniais tautos praeities bei dabarties idealais, su gyvybiniais tautos ūkio, tautos kultūros, tautos politikos reikalais. Be abejo, tiesa yra absoliuti, nežinanti tautinių sienų, ir mokslas turi pakilti aukščiau individualinių paskirų tautų siekimų, bet taip pat neabejotina, kad kiekviena tauta ieško tiesos ir tarnauja mokslo siekimams pagal savo individualius tautinės dvasios, tautinio genijaus privalumus.

Tiesos ir tiesa pagrįsto mokslo idealas yra visiems žmonėms bendras, bet kiekviena tauta stengiasi įgyvendinti tą idealą tais keliais ir tomis priemonėmis, kuriuos nurodo skirtini kiekvienos tautos praeities ir dabarties siekimai. Kiekviena tauta tam gyvena, kad galėtų įkūnyti pasaulyje kurią nors kultūrinės žmonijos pažangos mintį. Svarbūs tokios tautinės kultūrinės pažangos veiksniai yra universitetai. Todėl kiekvienas universitetas, norėdamas būti tiesos bei mokslo skelbėju ir tautinės kultūros kūrėju, turi gyventi visos tautos, bet ne vienos kurios partijos ar srovės dvasia bei idealais. Tų kultūringų tautų, kurios yra padariusios stambius įnašus į žmonijos kultūros lobyną, universitetų rūmai, kaip tik visuomet buvo laisvas visų tautinių idėjų konkurencijos laukas, laisvų dvasinių tautinių rungtynių dirva, kurioje buvo ugdomos tos tvirtos galingos asmenybės, kurios palikusios universiteto rūmus, „šarvuotos mokslu įstabiu", nesibijojo mokslo, tautos ir valstybės tarnyboje ir tokių sunkių darbų, kuriais visuomet nusmelkdavo mokslinės, tautinės bei valstybinės dirvos usnis, parazitus arivistus ir kenkėjus karjeristus.

Universitetai yra ne tik mokinimo, bet ir mokslinio darbo bei mokslinio tyrinėjimo institutai. Būdami mokslo institutais, universitetai mokslinio kūrybinio darbo sumetimais renka savo nariais gabesniuosius savo tautos žmones. Tokių žmonių atranka, kaip parodė ilgametis kultūringų tautų patyrimas, yra tinkamai įgyvendinama valstybės organų prižiūrimoje universiteto autonomijoje. Dvilypiai universiteto mokinimo ir mokslo uždaviniai turi pasireikšti ir universiteto dėstytojų atlyginimo sutvarkyme. Eilinių valdininkų darbas lengviau gali būti tikrinamas, net lengviau gali būti pinigais įvertinamas, negu universiteto

dėstytojų mokslo ir mokymo darbai. Jei jau neminėti grynai kūrybinį mokslo darbą dirbančios profesūros, tai ir vien mokymui atsidėjusių profesorių veikimas nelengvai gali būti tikrinamas ir dar sunkiau pinigais įkainuojamas. Viešas tokio profesoriaus veikimas pasireiškia, paprastai, tik keliose savaitinėse paskaitose, kurių parengimui sunaudotos energijos kiekis bei darbo laikas, beveik, neįmanoma iš šalies nustatyti. Taip pat negalima pinigais įkainuoti mokslinio ir pedagoginio profesoriaus darbo universiteto seminaruose. Pagaliau, nelengva profesoriui taikyti ir kitus reikalavimus, kuriuos, paprastai, valstybė stato savo valdininkų darbui. Valstybė reikalauja iš savo valdininkų ne tik tinkamo pavestojo darbo atlikimo, bet ir susiklausymo bei disciplinos ir griežto vyriausybės duodamų direktyvų vykdymo. Visai kiti reikalavimai yra statomi universiteto dėstytojams. Aukščiausia universiteto dėstytojams darbo direktyvą yra tarnauti tiesai. Profesorius, tarnaudamas tiesos reikalams, turi būti laisvas nuo bet kurių kitų idėjinių, srovinių ar politinių direktyvų. Jei kiekviena prievolė kuria atitinkamą teisę, tai profesoriaus prievolė skelbti tiesą, kuria jo mokslo bei mokymo laisvės teisę.

Kiekvienas profesūros kandidatas turi įrodyti savo tinkamą universiteto darbui pasirengimą, įgydamas mokslo laipsnį, patiekdamas habilitacijos darbą ir tinkamai atlikdamas asistento ar privatdocento pareigas. Privatdocentai negauna iš iždo jokio atlyginimo, nebent jiems būtų pavestas dėstyti privalomas kursas. Vokiečių tautybės universitetai privatdocentams leidžia imti įstatymais nustatytą atlyginimą iš užsirašiusių jų paskaitas klausyti studentų. Svarbiausi profesūros kandidatų privalumai, tai mokslo ir mokymo gabumai. Reikiamas profesūros kandidatų mokslo ir mokymo kvalifikacijas geriausiai gali nustatyti patys universiteto profesoriai. Todėl, paprastai, universiteto profesorius ne vyriausybės organai skiria, bet renka fakulteto tarybos, kurių išrinktus ar pasiūlytus kandidatus tvirtina atitinkamos valdžios instancijos.

Universiteto profesorių atlyginimas ne visur vienodai nustatomas. Romaniškos šalys, ypač Prancūzija ir Italija, nustato pastovias algas pagal profesūros kategoriją. Vokiečių universitetai be valdžios mokamos profesoriams algos ima dar profesorių naudai iš studentų atlyginimą už klausomas paskaitas. Tasai iš studentų gaunamas atlyginimas padaro profesorių labiau nepriklausomu nuo gaunamos iš valdžios algos ir gali būti profesoriams geru paskatinimu rūpestingai rengti savo paskaitas. Bet toji sistema turi ir neigiamų padarinių. Dažnai ir mažiau tikę profesoriai gauna labai stambius atlyginimus vien dėl to, kad jų dėstomi dalykai yra privalomi didesniam studentų skai-

čiui. Tokiu atveju gaunamas didelis atlyginimas be jokių asmeninių nuopelnų. Tam blogumui pašalinti pradedama paskutiniais laikais „paskaitų pinigus" aprėžti nustatyta suma. Kuris profesorius gauna „paskaitų pinigų" virš nustatytos normos, turi visą, kas viršija nustatytą sumą, atiduoti į bendrą profesorių fondą, kuris paskirstomas tarp visų profesorių. Paprastai, universiteto dėstytojų algos yra didesnės, negu kitų panašios kategorijos valdininkų atlyginimas, nes universiteto profesorius dažnai savo lėšomis turi įsigyti ir savo darbo priemones: knygas ir mokslo žurnalus. Kai svarstomas universiteto profesorių atlyginimas, reikia neužmiršti, kad vis vien, koks bebūtų profesorių atlyginimas, visuomet atsiras, kaip parodė visų amžių ir visų tautų patyrimas, tokių žmonių, kuriuos kažikokia vidujinė nenugalima jėga verste vers, nežiūrint kaip sunkios būtų jų gyvenimo sąlygos, nenuilstamai ieškoti tiesos, ištvermingai dirbti mokslo darbą ir sąžiningai dalytis tiesos ir mokslo laimėjimais su jaunąja šviesos, mokslo ir kultūros trokštančia savo tautos karta. Tokie žmonės tik amžiname tiesos ilgesyje, tik nuolatiniame mokslo triūse, tik sunkiame mokymo darbe randa tą idėjinę, vidinę laimę, kurios kilni vertė negali būti lyginama su bet kuriuo medžiaginiu atlyginimu, su visais gyvenimo teikiamų šiltų užuvėjų patogumais, ar laikinos politinės galios svaiguliais.

7. VIEŠOJO ŪKIO REIKALAI TURĖTI KILNOJAMŲ IR NEKILNOJAMŲ TURTŲ

Viešasis senobinio pasaulio ūkis įsigydavo jam reikalingų dalykų dviem būdais: 1. lėšomis paskirų privatinių asmenų, kurie laisvu noru savo turtus ar savo patarnavimus tiekdavo viešajam ūkiui. Toks būdas tenkinti viešuosius reikalus vadinta leiturgijomis. 2. Antras būdas, tai rekvizicijos, kai viešasis ūkis prievarta ėmė sau reikalingus privatinių asmenų daiktus. Leiturgijų keliais dažniausiai ėjo graikų respublikos savo šviesiais gyvenimo laikais. Kilnios graikų tradicijos pasiliko gyvos tose tautose, kur valdomieji ir valdantieji nesudarė dviejų vienos tautos genčių. Priešingai, visų sistemų despotijose, vis vien kokios jos būtų: asmeninės, klasinės ar luominės, visų amžių patyrimu, mažėja ir žmonių duosnumas viešiems reikalams. Antruoju reikalingų dalykų įsigijimo keliu, atseit, rekvizicijomis gyveno Roma, ypač Romos imperija, kuri prievartos priemonėmis ir fizinės jėgos teise apsirūpindavo, kur tik tai buvo įmanoma, reikalingais patarnavimais bei daiktais.

Romos pramintais takais ėjo viduramžių ponai. Žiauri fizinė jėga valdė tais amžiais pasaulį ir todėl fizine jėga imta visa, ko tik buvo reikalingi viešieji organai. Viduramžiais, tais nuoša-

tinių karų laikais, ne tik imta iš priešo, kas buvo reikalinga kariuomenės išlaikymui, bet dažnai tiesiog pasipelnymo tikslais plėšta ir ramūs gyventojai. Viduramžių karas buvo jei jau nepelningiausias, tai tikrai pelningas verslas. Bet ne tik karo priedanga tais laikais plėšta žmones, ir taikos metu gyventojai turėjo duoti keliaujantiems didžiūnams ir visiems valdininkams ne tik pastogę, bet ir maistą. Turtingesnieji Anglijos ir Prancūzijos miestai dažniausiai atsipirkdavo nuo keliaujančių ponų ir valdininkų maitinimo prievolės, tad toji prievolė dar sunkesne našta užgulė miestų apylinkės sodiečių pečius.

Ne daug pagerėjo gyventojų padėtis šių naturalinių prievolių srityje ir tais, dažnai kultūros istorikų giriamais naujaisiais, t. y. renesanso laikais. Ir tuomet pastogės ir maitinimo prievolė, nuolatinės rekvizicijos, žiaurūs karo priedanga plėšimai, kamuote kamavo ramius visų kraštų gyventojus.

Moderninė, teise ir teisėtumu gyvenanti, valstybė kasdieninio gyvenimo sąlygose ima nuosavybėn ar naudojimui privatinius turtus prievarta tik kariuomenės ir susisiekimo reikalams. Tiesa, pasitaiko dar, ypač paskutiniais laikais, turtų nusavinimų visuomeniniais gyventojų sveikatos ar ūkio gerovės sumetimais. Kariuomenė įvairių pratimų reikalams naudoja privatinius triobesius ir sodiečių laukus, paprastai, atlygindama padarytus nuostolius. Karo metu bent savi piliečiai gauna atlyginimą už daromas rekvizicijas ar reikalaujamus prievartos darbus. 1899 m. Hagos konferencija reikalauja atlyginti už rekvizicijas ir okupuoto krašto gyventojams, bet, deja, kur veikia karinė jėga, tenai, bent mūsų laikais, tyli tarptautinė teisė. Susisiekimo reikalams, kaip geležinkelių ir sauskelių tiesimui, kanalų kasimui nusavinama nustatyta kaina privatiniai sklypai. Taip pat atlyginami paimti visuomeniniais gyventojų sveikatos ir ūkio gerovės sumetimais privatiniai nekilnojamieji turtai. Po Didžiojo karo buvo užėjusi įvairiuose kraštuose politiniais sumetimais privatinės nuosavybės nusavinimų banga. Tie, politiniais sumetimais vykdomi visai neatlyginami, arba labai menkai atlyginami, nusavinimai buvo pamatuojami valstybinio būtinumo reikalavimais (raison d'Ètat, Staatsnotwendigkeit). Tokiais valstybinio būtinumo sumetimais, paprastai, pamatuojami žemės reformos ir įmonių nacionalizacijos reikalavimai. Kai kalbama apie valstybinį būtinumą, arba kaip dažnai mūsų laikais mėgstama sakyti, apie gyvybinius krašto reikalus, tai tenka be kitko atminti, kad tą valstybinį būtinumą, tuos gyvybinius reikalus nustato ir tenkina, kaip ir visus kitus viešuosius reikalus, viešojo ūkio organai, atseit, žmonės su visais savo gerais privalumais, bet drauge ir su visomis žmogiškomis silpnybėmis, su visomis savo aistromis.

Kultūringų tautų viešasis ūkis mūsų laikais taikos metu apsirūpina visais jam reikalingais dalykais dviem keliais: 1. pasigamindamas savo įmonėse; 2. pirkdamas ar išsinuomodamas. Nekilnojamus turtus, kaip reikalingus geležinkelių triobesius, stambesnių įstaigų būstynes, viešasis ūkis dažniausiai rūpinasi pasistatyti, nes pirkdamas, sunkiai gali rasti pilnai savo reikalams pritaikytus pastatus. Viešasis ūkis, statydamas savo reikalams triobesius, gali atiduoti statybos darbus rangovams ir gali pats vykdyti tuos darbus „ūkio būdu". Katras tų dviejų statybos ir apskritai viešųjų darbų kelias yra geresnis priklauso nuo viešojo ūkio gyvenimo sąlygų.

Neturėdamas nuosavų savo įstaigoms triobesių, viešasis ūkis naudoja svetimus pastatus nuomos sutartimi. Dažniau nuomojamos patalpos pašto skyriams, policijos nuovadoms, mokesčių inspekcijoms ir kitoms panašios rūšies įstaigoms, kurios išmėtytos įvairiose miestų dalyse ir nėra reikalingos didesnių pastatų. Tokioms, palyginti mažoms, įstaigoms statydinti nuosavius namus valstybei neapsimoka. Didesnėms, ypač centrinėms valstybės įstaigoms, kurių darbas gali būti sukoncentruotas vienoje vietoje, paprastai, viešasis ūkis rūpinasi turėti nuosavius namus. Valstybė, kuri nori amžius gyventi, neturi jokio išskaičiavimo ištisais amžiais mokėti nuomą. Valstybei geriau vieną kartą išmesti statybai stambesnę pinigų sumą, kuri lengvai per eilę metų amortizuojama, negu kasmet mokėti nuomą už svetimus namus. Svarbesnėms valstybės įstaigoms su jų dideliais archyvais nepatogu ir brangu dažniau kilnotis iš vienos vietos į kitą. Be to, neturėdama nuosavių patalpų valstybė dažnai turi mokėti, palyginti, aukštas nuomas, nes tinkamų valstybės įstaigoms namų savininkai lengvai pasidaro monopolininkais, kurie pakelia nuomos kainas iki kraštutinių galimybės ribų. Pagliau ne tik pačiam viešajam ūkiui, bet ir gyventojams yra kur kas patogiau, jei valstybės įstaigos turi pastovias būstynes, kurių vietas krašto piliečiai nuo seno žino.

Kilnojamuosius turtus viešasis ūkis dažniausiai perka iš privatinių asmenų, nors esama atsitikimų, kai viešasis ūkis pats pasigamina ir kilnojamus turtus. Dažniausiai viešasis ūkis gaminasi daiktus šiais atvejais: 1. kai gaminami daiktai tinka tiktai viešojo ūkio reikalams, kaip antai: ginklai, kareivių rūbai, avalinė, duona. Tokių daiktų gamyba privatinėse įmonėse dažnai viešajam ūkiui brangiau kainuoja, negu nuosavių įmonių išlaikymas; 2. kai monopolio pagrindais organizuoti gamintojai ar tiekėjai kesinasi išnaudoti valstybę; 3. kai viešasis ūkis gali naudotis pigia darbo jėga (kalinių darbas). Kitais visais atvejais viešasis ūkis perkasi reikalingų dalykų. Tokį pirkimą viešasis ūkis vykdo dviem keliais: 1. laisvu susitarimu ir 2. varžytynėmis.

Laisvu susitarimu viešasis ūkis perka tokius daiktus, kurie nekotiruojami biržoje, kurie vieni kitų negali atstoti, kaip antai: paveikslai, knygos, rankraščiai ir kiti panašūs daiktai. Tuo pačiu laisvu susitarimu dažnai įsigijama ir tokie daiktai, kurių kaina yra pasaulio rinkose ilgesniam laikui nusistovėjusi ir todėl nei vienas sąžiningas tiekėjas negali pristatyti tokių dalykų pigesne kaina, negu kitas. Tas, paprastai, tinka pasaulinio sindikato rūpinamoms prekėms, kaip plienas, varis, nikelis, švinas ir t.t. Kitais visais atvejais viešasis ūkis nori išnaudoti nepastovią ūkio konjunktūrą bei statytojų konkurenciją ir todėl rūpinasi įsigyti reikalingų daiktų varžytynių keliu.

Varžytynių kelias viešojo ūkio tiekimams pateisinamas šiais sumetimais: 1. Viešojo ūkio tarnautojai negali būti visų gamybos bei prekybos klausimų tikrais specialistais ir todėl pirkdami laisvu susitarimu gali būti suktų tiekėjų dažnai apgauti, 2. Viešasis ūkis daugiausia verčiasi ne savo, bet savo narių, privatinių ūkių, pinigais, todėl jis turi labai atsargiai, labai tikslingai ir sąžiningai naudoti jam pavestas lėšas. Tas geriausiai pasiekiama varžytynėse, kur pasirenkama pigiausias pasiūlymas. 3. Varžytynės apsaugoja viešojo ūkio tarnautojus nuo įtarinėjimo, kad jie politiniais ar asmeniniais išskaičiavimais moka paskiriems statytojams brangesnes kainas. Viešasis ūkis neturi teisės bet kuriais pašaliniais, atseit, ne visuomeniniais sumetimais remti vienos kurios tiekėjų dalies, nes jis verčiasi, kaip ką tik buvo minėta, ne tiek savo, kiek savo narių, privatinių ūkių, pinigais. Viešasis ūkis, remdamas paskirus statytojus, mokėdamas jiems brangesnes, negu reikia, kainas ne tik darytų iždui žalos, bet ir imtų varyti svetima sąskaita, atseit, privatinių ūkių lėšomis labdarybės darbus.

Varžytynėse viešasis ūkis įgyja pigiausia kaina reikalingų daiktų, visai automatiškai — ne valdininkų nuožiūra, bet laisvos konkurencijos pagrindais. Taip bent manė iki pat Didžiojo karo finansų teoretikai ir praktikai. Paskutiniais laikais ne tik finansų teorijos veikaluose ir parlamentų tribūnose, bet ir pačių viešojo ūkio statytojų ir tam ūkiui tarnaujančių valdininkų sluoksniuose vis dažniau kyla balsai reikalaują reformuoti visą viešojo ūkio varžytynių tvarką. Varžytynių reformos pasiūlymai yra labai įvairūs, bet juos visus galima bendrai suklasifikuoti dviem srovėmis: viena reformų srovė nori plačiau ir nuosekliau įgyvendinti varžytynėse laisvos konkurencijos pradmenį, antroji srovė, priešingai, reikalauja suvaržyti laisvos konkurencijos varžytynių principą ir suteikti tam tikriems tiekėjams ar rangovams ypatingų patogumų.

Pilnos laisvos varžytynių konkurencijos šalininkai siūlo: 1. Pašalinti tokius varžytynių formalumus, kurie neduoda nie-

kam naudos, bet visgi pabrangina viešojo ūkio tiekimus bei statybas. Tuo tikslu reikalaujama sumažinti varžytynių laidus, pagreitinti patiektų dalykų ar baigtų statybų priėmimą, sumokėti sutartu laiku pinigus ir skelbti pačias varžytynes skaitlingesniuose laikraščiuose. 2. Tais pačiais konkurencijos sumetimais norima, kad pasiūlius keliems rangovams vienodas kainas bei sąlygas, atiduodami darbai bei tiekimai būtų lygiomis tarp jų padalyti. 3. Siūloma pašalinti visus varžytynių tarpininkus, kurie laimėję tiekimus ar darbus, tuojau juos perleidžia, žinoma, žemesne kaina tikriesiems rangovams. 4. Prašoma pakeisti mechaninę varžytynių eigą, kuri leidžia nelojaliam ar neprotingam tiekėjui ar darbų ėmėjui laimėti varžytynes. Nelojalus rangovas nusikalsta laisvos konkurencijos nuostatams 3 būdais: a. tiekdamas blogos rūšies prekes ar duodamas netinkamą darbą; b. pablogindamas savo darbininkų darbo sąlygas; c. tikėdamasis vėliau ne visai švariais keliais gauti papildomą atlyginimą. Toks nelojalus rangovo elgesys daro nemaža žalos ir pačiam viešajam ūkiui.

Panašiu būdu kenkia tautiniam ir viešajam ūkiui neprotingas, nesumanus rangovas. Jis, paprastai, netiksliai apskaičiuoja atiduodamų tiekimų ar darbų kainas ir todėl laimėjęs varžytynes arba tiesiog neištesi savo pažadų, arba vargais negalais ištesėjęs patsai bankrūtija, darydamas didesnės ar mažesnės žalos krašto ūkiui. Nelojalūs ir neprotingi rangovai yra tikri viešojo ir tautinio ūkio kenkėjai ir todėl vyriausybei ir visuomenei turi rūpėti pašalinti tokius rangovus nuo varžytynių.

Netinkamų rangovų išvengti, paprastai pati varžytynes skelbianti įstaiga iš anksto apskaičiuoja minimalines atiduodamų darbų ar tiekimų kainas, kurios laikomos uždarytame voke, kol rangovai patieks savo pasiūlymus. Jei pasirodytų pigesnių pasiūlymų, negu pačios įstaigos nustatytos minimalinės kainos, tuomet tokie pasiūlymai gali būti atmetami, nes šiuo atveju turima pagrindo manyti, kad tokių žemų kainų siūlytojai yra arba nelojalūs arba neprotingi rangovai. 5. Pagaliau laisvos konkurencijos šalininkai norėtų duoti varžytynėse pirmenybių tiems rangovams, kurie sąžiningai vykdo darbininkų profesinių organizacijų ar valdžios įstaigų socialinės apsaugos reikalavimus.

Kitus reikalavimus stato principiniai laisvos varžytynių konkurencijos priešininkai. Jie reikalauja: 1. Kad varžytynėse galėtų dalyvauti tik savo krašto piliečiai. Toks varžytynių suvaržymas iždui tiesioginiai yra nuostolingas, bet užtat pelno krašto ūkis, kurio pajamomis, jau netiesioginiai, kitais keliais, pasinaudoja ir patsai iždas, nes krašto įmonininkai, laimėję viešojo ūkio darbus ar tiekimus, duoda uždarbio krašto darbininkams, kurių darbo alga didina jų pirkimo pajėgumą, pasireiškianti

didesniu akcizuotų ir įmuitintų prekių vartojimu; patys įmonininkai, gamindami viešajam ūkiui, vartoja krašto žaliavą, mažina tos žaliavos išvežimą ir dirbinių įvežimą ir pagaliau, jei patys turi kokių iš viešųjų tiekimų ar darbų pelnų, tai tų pelnų dalį iždas paima mokesčiais. Tačiau reikia pastebėti, kad krašto rangovai gali ir piktam panaudoti teikiamas pirmenybes. Susitarę ir nebijodami užsienio konkurencijos, jie gali statyti aukštesnes kainas. 2. Ūkininkai nori, kad būtų, kiek galima, šalinami nuo varžytynių tie asmenys, kurie tiekia ne savo pačių, bet svetimus gaminius. Jie norėtų per savo kooperacines ar profesines sąjungas patys tiekti žemės ūkio gaminius. 3. Darbininkai norėtų pašalinti nuo varžytynių tuos rangovus, kurie yra aiškūs darbininkų išnaudotojai. 4. Amatininkai prašo, kad stambesni viešojo ūkio tiekimai būtų skaldomi ir atiduodami dalimis, kad ir jie galėtų pasiimti tokius susmulkintus tiekimus. Tie patys amatininkai norėtų, kad tokie smulkūs tiekimai būtų jiems atiduodami be varžytynių tomis kainomis, kurias nustato Amatų ar Prekybos bei Pramonės Rūmai.

Tiek laisvos varžytynių konkurencijos šalininkų, tiek jų priešininkų kai kurie reikalavimai visai teisingai iškelia tvarkančių varžytynes įstatymų trūkumus. Tuos trūkumus pastebėjo ir mūsų įstatymų leidėjas, nes 1934 m. kovo 29 d. išleido novelą, kuria papildė visai pasenusius rusų varžytynių įstatymus (Vyr. Žin. 441). Mūsų novela, kuria naujos, labiau dabartiniam gyvenimui pritaikytos, formos varžytynes, pavadintas konkursu. Konkurso novela jau įgyvendina ne vieną minėtų varžytynių reformos reikalavimų.

8. VIEŠOJO ŪKIO REIKALAI PALAIKYTI KRAŠTO GAMYBĄ IR PREKYBĄ

Visų tautų istorijos raida įsakmiai rodo, kad ekonominė gerovė sudaro kiekvienos tautos kultūros, civilizacijos ir politinės nepriklausomybės bei galios pagrindą. Tą didelę ūkio veiksnių reikšmę gerai suprato visi didieji visų tautų ir visų laikų vadai ir politikai. Juk, beveik, visi visų amžių karai, nežiūrint, kokie kilnūs tikslai, būtų buvę jiems statomi, faktiškai visuomet turėjo labai aiškių ekonominių išskaičiavimų. Tačiau ne vien tik karai turi ekonominių tikslų, turi jų ir visi kiti tarptautinio pobūdžo žygiai. Taip, paskutinių laikų įvairios, palyginti skaitlingos, tarptautinės konferencijos, vis vien kokiu vardu jos vadintųsi, kokių oficialių tikslų turėtų, vis gi jos visos yra pagrįstos ekonominiais tautų reikalais. Jei tiek daug svarbos teikama tarptautiniams ekonominiams santykiams, tai nė kiek nemažiau, o iš tikrųjų kur kas daugiau, kiekviena valstybė kreipia dėmesio

visa savo vidaus politika ūkio reikalams. Ekonominės krašto gerovės kėlimui nesigaili pinigų jokia moderninė valstybė. Išlaidos krašto ūkio reikalams, net ir gyvenamos krizės laikais, visų valstybių biudžetuose užima palyginti labai svarbias pozicijas. Moderninė valstybė laiko save amžina ir todėl ji nori būti visos tautos praeities, dabarties ir ateities reikalų bei siekimų reiškėja. Reikšdama tautos ateities siekimus, valstybė turi rūpintis ne tik tautos dabarties, bet ir ateities likimu. Susirūpinusi tautos ateities likimu, valstybė dažnai imasi ir tokių ūkiškų darbų, kurie dabartyje ir artimoje ateityje neduodami jokių pelnų, gali turėti tolimesniam tautos gyvenimui didelės ekonominės reikšmės. Tokiais sumetimais valstybė želdina ir saugoja miškus, globoja miškų bei laukų gyviją, sausina pelkes, tiesia kelius, kasa kanalus. Visi stambesni krašto gerovei pakelti darbai negali būti įvykdyti privatinių ūkių lėšomis, nes tokie darbai artimoje ateityje, paprastai, neduoda jokių tiesioginių pelnų.

Mūsų laikais visų kraštų valdžios ėmė kreipti ypatingą dėmesį žemės ūkio reikalams. Žemės ūkiu susirūpinta ne vien ekonominiais, bet socialiniais ir demografiniais sumetimais. Išsivysčiusi pasaulio pramonė, paskutiniais amžiais smarkiai įsigalėjęs urbanizmas traukia sodžiaus gyventojus į miestus, kur jie dažnai ima merdėti dvasia ir kūnu. Mūsų dienų politikai ir ekonomistai ėmė suprasti, kad sodžius buvo visais laikais ir dabar tebėra didžiausias kiekvienos tautos gyvenimo energijos šaltinis: sodžius kiekvienai tautai duoda sveikus, ištvermingus ir darbščius žmones. Sodžius sudaro kiekvienos šalies armijos pagrindą ir gyvą kiekvienos visuomenės branduolį; sodžius gaivina ir periodiškai atnaujina miestus; sodžius teikia kiekvienos tautos kultūrai bei civilizacijai naujus, sveikus syvus. Tauta, virtusi vien didmiesčių tauta, gal ir galėtų normaliomis sąlygomis išmisti, mainydama savo pramonės dirbinius į kitų tautų žemės ūkio gaminius, bet nebegaudama iš sodžiaus naujų, sveikų žmonių, istorijos patyrimu, turėtų pamažu išmirti. Juk rimti istorikai, tur būt, ne be pagrindo įrodinėja, kad garsi senobinių graikų kultūra bei civilizacija kaip tik tuomet žlugo, kai sunykęs ir demoralizuotas sodžius nebepajėgė tiekti tautai sveikų naujų energijos syvų. Ta didelė sodžiaus reikšmė tautos ūkiui ir verčia visas, net labiausiai supramonėjusias, tautas susirūpinti savo žemės ūkio ateitimi. Rimtesniesiems mūsų laikų politikams, be abejo, stovi prieš akis ištuštėję senobinės Romos sodžių laukai.

Moderninės valstybės ne tik remia ūkininkus per įvairias ūkininkų kooperatines bei profesines organizacijas, kurios rūpinasi suteikti ir smulkiems ūkininkams stambiųjų ūkių patogumus, bet dar teikia smulkiems ūkininkams ir įvairių mokestinių lengvatų. Be to, moderninės valstybės remia visą krašto že-

mės ūkį, tiekdamos nemokamai, ar visai mažu atlyginimu būtiniausias agronominių mokslų žinias, darydamos iždo lėšomis įvairias žemės ūkio melioracijas, pravesdamos įvairias žemės valdymo bei tvarkymo reformas, iždo lėšomis padėdamos gerinti žemės dirbimo techniką, palengvindamos įsigyti geresnių sėklų, tinkamesnį gyvą ir negyvą inventorių, vykdydamos galvijų bei augalų nuo užkrečiamų ligų apsaugą ir apskritai teikdamos nemokamą agronominę ir veterinarinę pagelbą. Mūsų vis dar tebegyvenamos krizės laikais visos valstybės ne tik geležinkelių ir vandens susisiekimo tarifais, muitų, kontingentų, licencijų ir importo draudimo politika palaiko žemės ūkio gaminių kainas. Bet ir tiesioginiu savo įsikišimu į žemės ūkio gaminių pasiūlų bei paklausų santykius, arba kaip sakoma, savo intervencija rinkoje, valstybė kelia žemės ūkio produktų kainas. Tvarkydama žemės ūkio gaminių pasiūlų bei paklausų santykius, valstybė pati supirkinėja tuos gaminius savo ūkio reikalams aukštesnėmis, negu laisvoj rinkoj, kainomis, arba perka ir krauna supirktus produktus į sandėlius, tokiu būdu sumažindama šių produktų rinkos pasiūlas, atseit, daro, kaip sako ekonomistai, žemės ūkio gaminių v a l i o r i z a c i j ą, arba primoka gamintojams už išvežamus, bet užsienyje pigiai parduodamus, gaminius, kitais žodžiais — moka ūkininkams i š v e ž i m o p r e m i j a s.

Jei žemės ūkis moderninių valstybių remiamas be ekonominių dar ir įvairiais idėjiniais sumetimais, tai visa pramonei teikiamos paramos svarba koncentruojasi beveik išimtinai ūkiškuose veiksniuose. Pramonė, tai svarbiausias tautos turtų kūrybos veiksnys. Įsigalėjusi moderninė stambioji pramonė gali išmaitinti kur kas didesnį žmonių skaičių, negu labiausiai intensingas žemės ūkis. Pramonė, kurdama tautos turtus, tiesia tvirtus pagrindus tautos kultūrai, civilizacijai ir politinei galiai. Tie visi sumetimai ir verčia moderninę valstybę ir medžiaginiais ištekliais remti savo krašto pramonę. Valstybė teikia savo krašto pramonei paramos ne tik skirdama lėšas aukštesniajam ar aukštajam technikos mokslui, bet ir tiesioginiai remdama įvairiais būdais pramonės įmones. Taip, valstybė saugoja patentų teises, paliuosuoja naujai besikuriančias įmones nuo mokesčių, įgyvendina protekcinius muitus ir duoda eksporto premijas. Tokia pramonės rėmimo politika ir agrariniai kraštai pajėgė sukurti, palyginti, tvirtas, ypač smulkesnes, pramonės įmones, rūpinančias krašto ūkio reikalus. Paskutiniais laikais kaskart dažniau pasitaiko, kad valstybė tokias pramonės šakas, ar net paskiras įmones, kurios turi kraštui didesnės ekonominės, politinės ar strateginės reikšmės ir kurioms nepakanka protekcinių muitų pagalbos, ima remti tiekdama be palūkanų paskolas ar tiesiog net subsidijuodama jas iždo lėšomis. Tokiais sumetimais mūsų laikais

visos valstybės remia sunkią krizę gyvenančias privatines laivų bendroves.

Prekyba, ypač tarptautinė, turi didelės ne tik ekonominės, bet taip pat kultūrinės ir politinės reikšmės. Pirklio praskintais keliais eina karys ir diplomatas. Pirklys yra geriausias savo krašto žemės ūkio, savo krašto pramonės rėmėjas, savo tautos kultūros skleidėjas ir savo valstybės politinės galios skelbėjas. Toksai pirklio vaidmuo tautinio ir tarptautinio ūkio santykiuose verčia ir moderninę valstybę giliai susirūpinti ne tik vidaus, bet ir užsienio prekyba. Ta medžiaginė parama, kurią teikia valstybė prekybai, pasireiškia labai įvairiomis formomis. Valstybė savo lėšomis padeda piliečiams išeiti komercinius mokslus, skleidžia pirklių tarpe įvairių prekių bei prekybinių santykių pažinimą, saugoja pirklių interesus nuo nešvarios konkurencijos pasikėsinimų, teikia pirkliams įvairių patarnavimų per savo užsienio konsulatus ar prekybinius biurus.

Apskritai, mūsų laikais kiekviena valstybė deda didelių pastangų ir nesigaili medžiaginių aukų, kad pakeltų savo gyventojų ūkio gerovę. Toji valstybinė globa ir padaro, kad žemės ūkis, pramonė bei prekyba, veikdami ir individualaus pelno sumetimais, kas kart labiau įgyja visuomeniškai tautinio ir organiškai valstybinio pobūdžio. Visos krašto ūkio šakos, globojamos tvirtos valstybinės rankos, veikia pagal vienas vyriausybės nustatytas gaires, įgyvendina visose ūkio srityse vieningą valstybinės ūkio politikos mintį ir tuo būdu tiesia kaskart tvirtesnius, be jokių pripuolamų plyšių, tautos ūkio savarankumo pagrindus, kuriais remiasi tautos politinė laisvė ir tos laisvės užuovėjoj sukurta tautinė kultūra ir tautinė civilizacija. Besikuriančios vis naujos ūkio gyvenimo formos, kaskart labiau besiplėtoją ekonominiai mokslai ir tais mokslais pagrįsti ūkiški žygiai suranda ir valstybės ūkiškam veikimui vis naujas darbo sritis. Mūsų laikais žymus statistikos teorijos bei technikos ištobulinimas įgalina apytikriais skaitmenimis pažinti visų gamybos veiksnių gyvybinės kūrybos padarinius. Šiandieną jau, palyginti, tiksliai nustatoma, kiek ir kokios rūšies dalykų kiekvienas kraštas patsai pasigamina, kiek ir kokių daiktų jis įsiveža, kiek ir kokių daiktų patsai suvartoja ar išveža. Statistiniai duomens turi didelės reikšmės ne tik viešojo ir tautinio ūkio veikimo, bet ir paskirų privatinių ūkių darbų gairių nustatymui. Statistikos biurai pagal savo krašto ir užsienio ūkio duomenis mėgina praskleisti būsimų ūkio raidos kelių uždangą, darydami ateities ūkio konjunktūros tyrimus.

Ūkio konjunktūros mokslas jau atrodė tiek išsivystęs, kad pradėta steigti net specialūs konjunktūrai tirti institutai. Dabar

valstybė nustato savo ūkio politiką pagal statistikos biurų ir konjunktūros institutų duomenis ir todėl toji politika, bent normaliais laikais, nebeeina įvairiais šuoliais, bet viena iš anksto nustatyta, aiškia, tautos reikalų lemiama kryptimi. Mūsų dienų kultūringų valstybių vedama ūkio globa dar negriauna kapitalistinio ūkio pagrindų: asmens laisvės, privatinės nuosavybės ir darbo paskirstymo; todėl nepašalina ir neigiamų laisvos konkurencijos padarinių, kurie pavergia silpnesnes, smulkesnes įmones ekonominei stambiųjų įmonių hegemonijai. Stambiosios krašto įmonės, vengdamos tarpusavio konkurencijos rungtynėse statyti į pavojų didelius į įmones įdėtus kapitalus, nutraukia konkurencijos rungtynes, sudaro įvairiomis teisinėmis ir ekonominėmis formomis tautinius ir tarptautinius sandėrius, kurių padedami diktuoja vartotojams kainas ir tvarko ne tik krašto, bet ir pasaulio gamybą.

Tie visi galingi gamintojų susibūrimai stato ir valstybinei ūkio globai naujus uždavinius. Valstybė susirūpina ne tik susibūrusių stambių įmonininkų naudojamų vartotojų padėtimi, bet ir kaskart daugiau žūvančių smulkių įmonininkų bei amatininkų likimu. Ilgų amžių patyrimu valstybė žino didelę socialinę ir politinę smulkių įmonininkų bei amatininkų reikšmę teigiamai ūkiškai, kultūrinei bei politinei visos tautos raidai. Tie nauji valstybinės ūkio globos uždaviniai, sunki gyvenamoji ūkio krizė, nelemti, labai kenksmingi privatiniam ir tautiniam ūkiui tos krizės padariniai, labai praplėtė ekonominio valstybės veikimo ribas ir žymiai sustiprino pačias ekonominių valstybės užsimojimų teises. Privatinis ūkis noroms nenoroms vis labiau turi pasiduoti valstybės organų nurodymams, turi virsti vis daugiau priklausomas nuo valstybės ūkio politikos. Valstybė imasi kaskart labiau tvarkyti krašto ūkio gyvenimą ir pradeda nustatinėti visos gamybos gaires, gaminių kainas bei darbo algas. Tokia valstybės politika turi, be abejo, didelės įtakos ne tik krašto gamybai, bet ir krašto vartojimui ir todėl ne be tam tikro pagrindo paskutiniais metais pradėta kalbėti apie planingą tautinį ūkį, nors iš tikrųjų tenka bent iš dalies sutikti ir su tais ekonomistais, kurie sako, kad tas planingas ūkis kaip tik ir neturįs jokio tinkamo, aiškaus plano.

9. VIEŠOJO ŪKIO SOCIALINĖS GLOBOS REIKALAI

Socialinė globa platesne prasme apima: 1. labdarybę, 2. draudimą, 3. darbo rinkos tvarkymą, 4. bedarbių šelpimą, 5. žemės reformą, 6. populiacinę politiką, 7. emigracijos politiką bei emigrantų globą, 8. vidurinio luomo politiką ir 9. socialinę higieną.

1. Labdarybės išlaidos, galima sakyti, yra taip senos, kaip sena yra visuomeniškai gyventi pati žmonija, bet tos išlaidos seniau taip neslėgdavo valstybinių biudžetų. Kiekvieno amžiaus labdarybės organizacija atitinka visuomeninę to amžiaus santvarką. Visais krikščionybės laikais, kai kuriuose kraštuose net iki XIX a., labdarybė buvo palikta išimtinai pačiai Bažnyčiai bei jos sukurtoms ir palaikomoms organizacijoms. Mūsų laikais be valstybės žymias labdarybės išlaidas turi pakelti ir vietos savivaldybės. Paprastai, pati valstybė neliniko labdarybės įstaigų, bet šelpia visuomenines labdarybės organizacijas.

2. Devynioliktojo amžiaus kūrinys yra socialinis draudimas, kuris siekia bent kiek sušvelninti darbo ir kapitalo santykių srityje neigiamus kapitalizmo padarinius. Kiekvieno darbininko rytojus yra kur kas netikresnis, negu bet kurios kitos visuomeninės klasės žmonių, nes darbininkas, paprastai, neturi nei pastovių pajamų, nei nekilnojamų turtų. Ligos, nelaimingų atsitikimų, kartais ir invalidumo, draudimus stengiamasi sutvarkyti be tiesioginių iždo įnašų, kai tuo tarpu senatvės ir dar mėginamas nedarbo draudimas negali išeiti be iždo paramos. Valstybė savo lėšomis išlaiko ir socialiniais sumetimais steigiamas darbo inspekcijas.

3. Darbo jėgos pasiūlai bei paklausai dažnai labai nelygiai pasiskirsto tarp įvairių krašto vietų. Vienur susidaro paklausų, kitur pasiūlų perteklius. Valstybė ar tai per vietos savivaldybių ar per savo darbo biurus tvarko darbo rinkos judėjimą. Valstybė rūpinasi ne tik tinkamu darbo pasiūlų ir paklausų paskirstymu rinkoje, bet ir mokama už parduodamą darbo jėgą kaina, nes parduodamoji darbo jėga yra neišskiriamai susieta su paties pardavėjo, atseit, darbininko asmeniu. Todėl minimalinės darbo jėgos kainos, arba, kitais žodžiais, minimalinės darbo algos teisingas nustatymas yra darbininko asmenybės globa. Mūsų laikais kaskart labiau įsigali toki autoritetiniai minimalinės darbo algos nustatymai.

4. Po Didžiojo karo visuose pramonės kraštuose įsigalėjo didelis nedarbas, kurio padarinių ne tik pašalinimas, o vien sušvelninimas reikalauja labai didelių lėšų. Pokarinis nedarbas ypatingai smarkiai pasireiškė gyvenamos krizės laikais ir, neatrodo, kad būtų bent didesnės vilties greitu laiku numesti nuo biudžeto pečių tą sunkią nedarbo išlaidų naštą. Valstybė turi padėti tiems, kurie nori dirbti, bet susidariusiomis visuomeninio gyvenimo sąlygomis negali gauti darbo. Kai kurie kraštai buvo mėginę įgyvendinti nedarbo draudimą, išlaikomą darbdavių, darbininkų ir valstybės įnašais. Tačiau nedarbo raida ne taip jau lengvai iš anksto numatoma, kaip kad mirimų ar gimimų eiga. Tad vargu ar ši sritis tinka draudimui. Be valstybės nedarbo

naštą pasiima ir savivaldybės. Paprastai, bedarbiai šelpiami dviem būdais: tiesioginėmis pašalpomis arba viešųjų darbų parūpinimu. Vienas ir antras būdas reikalauja didelių lėšų.

5. Žemės reformos naštą pirmiausia pakelia tie žemės savininkai, kurių sąskaita įgyvendinama ta reforma. Valstybė duoda reikalingą tos reformos įvykdymui administraciją, duoda naujakuriams kreditus bei pašalpas. Žemės reformos išlaidos niekur nesudaro žymesnių biudžeto pozicijų.

6. Populiacijos reikalams išlaidos, paprastai, pasireiškia įvairiomis mokesninėmis lengvatomis, kurias teikia iždas skaitlingoms šeimoms.

7. Agrarinės valstybės, kurios dažnai turi gyventojų perteklių, susiduria su nelengvai išsprendžiamu emigracijos klausimu. Valstybė įstatymais tvarko emigracijos bangas, suranda tinkamas emigrantų gyvenimui ir darbui šalis, duoda reikalingas bent šiokiam tokiam įsikūrimui lėšas ir vėliau stengiasi palaikyti gyvus emigrantų ryšius su tėvyne. Pasiturinti, tautiškai susipratusi emigracija yra svarbus kiekvienos tautos ne tik ekonomikos, bet ir politikos veiksnys.

8. Vidurinis luomas, atseit, smulkūs prekybininkai ir amatininkai sudaro tvirtą mūsų ekonominės bei politinės santvarkos pagrindą. Šio luomo ūkiško savarankiškumo išlaikymu yra labai suinteresuota kiekviena kulturinga valstybė. Mūsų dienų stambioji pramonė ir didžioji smulkmenomis besiverčianti prekyba yra didžiausi vidurinio luomo priešai. Valstybė įvairiais būdais, ypač savo mokesčių politika, teikia viduriniam luomui lengvatų.

9. XIX a. parodė valstybei gyventojų sveikatingumo reikšmę krašto gerovei. Valstybė suprato, kad paskiro piliečio sveikata ir jėga, tai visos valstybės sveikata ir jėga. Jei seniau valstybė kovojo daugiausia su jau pasireiškusiomis ligomis, tai mūsų laikais daugiau susirūpino visuomenine profilaktika, atseit, pašalinimu tų visų veiksnių, kurie gali sudaryti pavojų gyventojų sveikatai. Kai kurie kraštai socialinės higienos reikalams turi atskiras ministerijas, vadinamas viešosios sveikatos ministerijomis.

10. VIEŠOJO ŪKIO KULTŪROS IR ŠVIETIMO REIKALAI

Svarbiausias kultūros ir švietimo reikalams išlaidas sudaro įvairių rūšių mokyklų išlaikymas. Iki pat XIX š. valstybė tik išimtinais atsitikimais rūpindavo mokyklų reikalus. Garbingą šiuo atžvilgiu išimtį sudaro XVIII š. Lietuva ir Lenkija, kurios po pirmojo padalinimo, pasinaudodamos jėzuitų turtų likvidacija, sukūrė žinomą Edukacinę Komisiją, kuri buvo plačiai išvysčiusi mokyklų tinklą. XIX š., beveik, visų valstybių biu-

džetuose mokyklų išlaidos užima, tiesa, toli gražu ne stambiausias, bet vis gi, palyginti, stambias pozicijas, kurios dar rodo nuolatinio didėjimo tendenciją. Tą švietimo reikalams išlaidų didėjimą nulemia šie veiksniai: 1. nemokamas privalomas pradžios mokslas; 2. geresnis mokyklų įrengimas; 3. geresnis medžiaginis mokytojų aprūpinimas; 4. parūpinimas pradžios mokyklų mokiniams valgio, mokslo priemonių, dažnai dar ir rūbų; 5. vasaros vaikų kolonijų rengimas; 6. gimnastikos, sporto ir žaislų išvystymas; 7. vis didesnis mergaičių įvairių rūšių mokyklų lankymas; 8. profesinių mokyklų tinklo išvystymas. Apskritai, paskirų kraštų išlaidos mokyklų reikalams priklauso nuo krašto ekonominės padėties, gyventojų kultūros lygmens ir ypač nuo krašto mokyklų sistemos, arba, tiksliau, teisinės mokyklų padėties. Valstybinis visų mokyklų monopolis, be abejo, brangiausiai kainuotų valstybei. Tokį monopolį visai nuosekliai ir pilnai įgyvendino kol kas tiktai S.S.S.R. Kiti kraštai didesniu ar mažesniu mastu leidžia šalia valstybinių mokyklų kurti ir privatines. Tokia sistema žymiai sumažina mokyklines biudžeto išlaidas.

Finansų požiūriu privalomų pradžios mokyklų gali būti dvi sistemos: a. niekas nieko už mokslą nemoka; b. turi mokėti tie, kurie gali mokėti. Pirmoji sistema yra brangi, ypač tenai, kur pradžios mokslas tęsiasi 6 ar 7 metus. Vidurinių ir aukštųjų mokyklų išlaidų dalį turi padengti tie, kurie naudojasi tomis mokyklomis. Pradžios mokyklų išlaikymas visuose kraštuose didesne ar mažesne dalimi tenka vietos savivaldybėms. Kokias pradžios mokyklos išlaidas turi pasiimti savivaldybė, teoretiškai nieko aiškaus negalima pasakyti. Čia viskas priklauso nuo krašto gyvenimo sąlygų. Pastebėta, kad geriausiai vystosi mokyklos tenai, kur jų išlaikyme ne tik dalyvauja, bet ir lenktyniauja valstybė, savivaldybės, visuomeninės organizacijos ir privatiniai asmens.

Mokslo, literatūros ir meno išlaidos, negalima sakyti, kad kur nors sunkia našta užgultų biudžeto pečius. Valstybė savo lėšomis remia mokslinį tyrinėjimą, steigdama ir išlaikydama įvairius teoretinių ir praktinių mokslų institutus, kurdama ir nuolat papildydama mokslo reikalams skiriamas bibliotekas, finansuodama arba bent paremdama tokius mokslo leidinius, kurie turi didelės tautinei kultūrai reikšmės, bet leidžiami patys neapsimoka. Literatūrą valstybė remia, skirdama kasmetines premijas geriausiems literatūros veikalams ir duodama gabiems literatams stipendijų studijoms pagilinti. Menui valstybė gali padėti, pirkdama talentingų menininkų kurinius savo muziejams, skirdama muzikams premijas, skiepydama platesniems gyventojų

sluoksniams muzikos pamėgimą. Valstybinė mokslo, literatūros ir meno globa turi baigtis pinigine parama. Valstybė neturi nustatinėti mokslo, literatūros ir meno kūrybos gairių. Pagaliau, negalima, kaip gyvenimo patyrimas rodo, ir visų medžiaginių kultūros išlaidų suversti vienai valstybei. Vienos valstybės rūpinama kultūra būtų tuo pačiu jau suvalstybinta. Tautinės kultūros suvalstybinimas ne tik nepakelia, bet dar gal ir sumažina idėjinį tos kultūros lygmenį.

Su kultūros išlaidomis, paprastai, šiandien siejamos ir kulto išlaidos. Jos nesudaro jokiame biudžete didesnių pozicijų. Jei šiandien tų išlaidų klausimais ir keliami kartais ginčai, tai tie ginčai yra ne tiek fiskalinio, kiek ideologinio pobūdžio. Kai kurių kraštų daromos katalikų kultui išlaidos savo teisiniu pobūdžiu yra ne kas kitas, kaip tik nedidelis atlyginimas už seniau nusavintus bei suvalstybintus, arba, kaip sakoma, sekuliarizuotus bažnytinius turtus.

V DALIS

VIEŠOJO ŪKIO PAJAMOS

1. VIEŠOJO ŪKIO PAJAMŲ NUSAKYMAS IR IŠRŪŠIAVIMAS

Viešojo ūkio pajamos yra tos pinigų sumos ir tos pinigais įvertinamos gėrybės, kurias viešasis ūkis gauna savo reikalų tenkinimui. Pagal duotąjį pajamų nusakymą viešąsias pajamas sudaro ne tik gyvi pinigai, bet ir įvairios kitos medžiaginės, atseit, pinigais įvertinamos, gėrybės. Tokiomis medžiaginėmis gėrybėmis gali būti paties viešojo ūkio dvarų ir miškų gaminiai, jo įmonių dirbiniai, pagaliau, jo narių, privatinių ūkio duoklės natūra ir įvairūs asmeniniai neapmokami patarnavimai. Pajamos natūra nepasirodo biudžete, nes jos tenkina paslėptus viešojo ūkio reikalus. Tačiau ir visas pajamas natūra tenka laikyti tikromis viešojo ūkio pajamomis, nes ir jos tenkina tikrus to ūkio reikalus. Jei pajamų natūra viešasis ūkis negautų, tuomet turėtų ieškoti naujų piniginių pajamų. Be duoklių natūra bei asmeninių patarnavimų kartais viešojo ūkio pajamomis laikoma taupomųjų valstybės kasų indėliai ir tarnautojų pensijų fondo įnašai. Tačiau, nei taupomųjų kasų indėliai, nei pensijų fondo įnašai nėra tiesioginiai skiriami viešojo ūkio reikalų rūpinimui ir, be to, dar nei taupomųjų kasų indėliai, nei pensijų fondo kapitalai tikra teisine prasme nepriklauso fiskui. Taip pat netenka laikyti iždo pajamomis ir įvairių iždе sudėtų privatinių asmenų depozitų.

Viešosios pajamos rūšiuojamos įvairiais būdais, pagal tai, kuriais sumetimais ar kuriais pagrindais daromas tas rūšiavimas. Suprantama tad, kodėl nevisi amžiai skirstydavo viešojo ūkio pajamas vienodomis, tomis pačiomis rūšimis, kodėl dar ir šiandien finansų teoretikai bei finansų praktikai nesukūrė vienos nusistovėjusios viešųjų pajamų klasifikacijos. Luominė viduramžių monarchija ir ankstybesnių absoliutizmo laikų valstybė skirstydavo viešosios anų laikų teisės nuostatais savo pajamas

tokiomis, kurių išrinkimui reikėjo turėti luomų atstovų sutikimą ir tokiomis, kurias patsai krašto valdovas galėjo rinkti vien savo asmeniniu autoritetu. Pajamos, kurias valdovas galėjo rinkti neatsiklausęs luomų, buvo: 1. Paties valdovo dvarų, miškų, kasyklų ir įvairių įmonių pajamos. 2. Vasalų duoklės, pagrįstos siuzereno teisėmis. 3. Pajamos gaunamos iš tokių šaltinių, kurie yra pagrįsti asmenine valdovo suverenumo teise, arba, kaip anų laikų technikinis terminas skelbė, gaunamos iš tokių šaltinių, kurie glūdi karalių kauluose „regum ossibus inhaerent". Tokias, karališkais kaulais pagrįstas, pajamas vadinta nuo žodžio „rex" — karalius — „jura regalia", arba sutrumpintai — „regalia", atseit, karališkos teisės.

Regalijos plačiai įsigalėjo tais laikais, kada valdovai nebeišgyveno savo domenų pajamomis, bet dar nebuvo tiek galingi, kad galėtų vieni patys, vien savo autoritetu uždėti ir išrinkti mokesčius. Karališki juriskonsultai atsidėję ieškojo tokių naujų pajamų šaltinių, kurie plaukė iš karališkų kaulų, ir todėl nebuvo reikalingi luomų atstovų sutikimo. Kadangi ir patiems „karūnos juristams" nevisai buvo aišku, kurie pajamų šaltiniai plaukia iš karališkų kaulų, tad ir pačios regalijos įvairiose šalyse įvairiais laikais buvo labai nevienodos. Svarbiausios, beveik, visoje Vakarų Europoje veikusios, regalijos buvo monetų gamyba, žvejyba, medžioklė, kasyklos ir vėjo malūnai. „Karūnos juristų" pastangomis tų regalijų skaičius buvo labai išaugęs. Istorikai suskaito įvairių kraštų ir įvairių amžių net 413 regalijų. Mūsų laikais vienos regalijos visai išnyko, kitos pakeitė savo pavadinimą ir virto arba viešojo ūkio įmonėmis, arba valstybiniais monopoliais. Mūsų laikais regalija yra jau ne reali, loginė kategorija, bet vien tik tuščia istorinė tradicija. Regalijų nebežino nei moderninis viešasis ūkis, nei moderninis finansų mokslas.

Antroji viduramžių ir absoliutizmo laikų viešojo ūkio pajamų rūšis, kuriai reikėjo gauti luomų sutikimas, buvo mokesčiai. Mokesčių sąvoka tiek viduramžių, tiek absoliutizmo laikais buvo labai neaiški, todėl ir valdovams buvo ne taip jau sunku išsisukti nuo prievolės gauti luomų sutikimą, jei tik valdovas sugebėdavo pasiaiškinti, kad jie renką ne mokesčius, bet visai ką kitą. Tasai renkamas „kas kita" būdavo dažniausiai: 1. mokesčiai, užkrauti paties valdovo domenų gyventojams, arba 2. mokesčiai, užkraunami net viso krašto žmonėms. Pirmuoju atveju valdovas nurodydavo, kad jis renka ne mokesčius, bet tik ponui priklausomas duokles iš savo žemių žmonių. Antruoju atveju tas pats valdovas pasiteisindavo, kad jo renkami mokesčiai nėra tikri mokesčiai, bet tik žmonių atsiteisimas už gautus iš valdovo patarnavimus. Tasai tariamas atsiteisimas už gautus patarnavi-

mus įgyja visai savarankišką, nuo mokesčių skirtiną, pavadinimą — r i n k l i a v o s. Rinkliavų sąvoka, kartą gimusi kaip skirtina viešojo ūkio pajamų rūšis, pasirodė labai gaji; ji išliko per ištisus amžius ir tebegyvena dar ir mūsų laikais. Rinkliavos, kaip savarankiška iždo pajamų rūšis, turi vietos, beveik, visų kraštų biudžetuose; rinkliavas, kaip skirtinas nuo mokesčių ir viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamų kategorijas, gina ir rimti mūsų dienų finansų teoretikai. Tie teoretikai įrodinėja, kad mokesčiai yra duoklės, kurias renka viešasis ūkis vien savo suverenumo teisėmis ir todėl tiesioginiai, kiekvienu atskiru atsitikimu, niekuo neatsiteisia mokėtojui už mokamą duoklę. Rinkliava tai paskiro žmogaus atsiteisimas viešajam ūkiui už konkretų patarnavimą (užsienio paso viza, ginklą laikyti leidimas, filmų cenzūra ir t.t.). Šalia rinkliavų tikra prasme minima dar specifinė rinkliavų rūšis — į n a š a i. Įnašais laikomi ne vieno asmens, bet ištisos asmenų grupės atsiteisimas viešajam ūkiui už suteiktus patogumus ar padarytus patarnavimus (Namų savininkai moka grindinio mokestį).

Tenka paabejoti, ar yra tikro reikalo skirti rinkliavas nuo mokesčių ir laikyti jas savarankiška viešojo ūkio pajamų kategorija; ar nebūtų tikslingiau rinkliavas laikyti viena mokesčių rūšimi. Žinoma, rinkliavos būtų visai teisingai laikomos skirtina nuo mokesčių viešojo ūkio pajamų kategorija, jei tarp viešojo ūkio teikiamo patarnavimo ir žmogaus duodamo atlyginimo būtų aiškus kainos santykis, atseit, jei būtų galima apskaičiuoti ir pinigais įvertinti viešojo ūkio patarnavimų piliečiui naudą ir iždo padarytas išlaidas. Bet nei viešasis ūkis imdamas rinkliavas, nei žmogus jas mokėdamas, tokių apskaičiavimų nedaro ir jei, pagaliau, mėgintų daryti, tai vargu ar pasiektų nors ir apytikrių rezultatų.

Mūsų biudžetas laiko rinkliavomis ir valstybinių įmonių pajamas (geležinkeliai, paštas, telegrafas, telefonas). Ir čia negalima nustatyti aiškaus santykio tarp paties patarnavimo naudos ir jam padarytų išlaidų. Jei nėra aiškaus santykio tarp piliečio turimos naudos ir viešojo ūkio patarnavimo kainos, tai vargu ar galima nustatyti aiškią rinkliavos, kaip atsiteisimo už patarnavimus, sąvoką. Tą supranta ir savarankiškos rinkliavų sąvokos šalininkai ir todėl mėgina pateisinti rinkliavas tuo, kad, jei jau viešasis ūkis rinkliavomis ir neįgyvendina, tai bent turi norą vykdyti atsiteisimo pradmenį, ko visai nedaro rinkdamas visus kitus mokesčius. Jei jau neminėti to, kad viešasis ūkis, paprastai, niekur tokio noro nepareiškia, tai jau patsai mokesčių perkrovimo faktas griauna atsiteisimo pradmenį. Mato tą ir savarankiškos rinkliavų kategorijos šalininkai ir todėl, norėdami

dar kartą gelbėti „rinkliavų" pozicijas sako, kad esą tikrų ir netikrų rinkliavų. Tikrosios rinkliavos esančios tos, kur yra kainos pusiausvyra tarp viešojo ūkio patarnavimo ir piliečio atsiteisimo, atseit, kur pilietis sumoka iždui už patarnavimą tiek, kiek tas patarnavimas pačiam iždui kainuoja. Priešingai, netikrosios rinkliavos esančios tos, kur tokios pusiausvyros nėra.

Tačiau ir šiuo atveju tuojau susiduriame su sunkenybėmis, kaip konkrečiais atsitikimais nustatyti turimos naudos ir patarnavimo išlaidų pusiausvyrą, dėstis, kur yra tikrosios ir kur netikrosios rinkliavos. To padaryti nepajėgia ir patys savarankiškų rinkliavų šalininkai ir todėl tas visas suskirstymas tikromis ir netikromis rinkliavomis pats savaime nebetenka prasmės. Gal bus teisingiau tas visas viešojo ūkio pajamas, kurios vadinamos rinkliavomis, laikyti iš dalies viešojo ūkio įmonių pajamomis (geležinkeliai, telegrafai, telefonas, paštas ir t.t.), iš dalies gi mokesčiais, kurie imami tam tikrų valstybės organų patarnavimų proga (policijos, teismų, užsienio atstovybių). Tokie mokesčiai sudarytų skirtiną mokestinių pajamų rūšį, kurią būtų galima pavadinti rinkliavų mokesčiais. Visa, kas liečia rinkliavas, galima taikyti ir įnašams, kurie sudaro vieną specifinę rinkliavų rūšį. Tuo būdu atrodo, kad nesama reikalo šalia mokesčių ir viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamų kurti dar vieną naują savarankišką iždo pajamų šaltinį — rinkliavas.

Jei rinkliavų likimas taip, palyginti, nesunkiai išsprendžiamas, tai savaime kyla klausimas, kuriais sumetimais finansų praktikai ir teoretikai taip atkakliai gina savarankiškų rinkliavų pozicijas. Veikiausiai tai bus daroma trijų rūšių sumetimais: 1. istoriniais, 2. politiniais ir 3. psichologiniais.

1. Nei viduramžiais, nei vėlybesniais absoliutizmo laikais krašto gyventojai nesudarydavo vienos vieningos, tautiškai bei politiškai susipratusios visuomenės, neturėjo to valstybinio nusistatymo, kuris verste verčia kiekvieną pilietį, pagal savo ūkišką pajėgumą, dalyvauti medžiaginės valstybinio gyvenimo naštos nešime. Tais laikais žmonės buvo įsitikinę, kad jie moka mokesčius ne visų bendros tėvynės reikalams, bet vien valdančios ponijos naudai, kuri surinktais pinigais stato rūmus, laiko teatrus, kuria meną, leidžia linksmai bei ištaigingai gyvenimą ir apmoka tuos visus, kurie jiems padeda valdyti ir išnaudoti mokesčius mokančius žmones. Tokiomis gyvenimo sąlygomis ir tais atvejais, kada mokesčių rinkimui luomų sutikimo visai nebuvo prašoma, vis gi buvo dar reikalinga mokėjimo paskatinimui aiškinti žmonėms, kad valdantieji tam tikrais atsitikimais visai nereikalauja iš žmonių mokesčių, bet ima vien tik rinkliavas, kurios yra tik atsiteisimas už gaunamus patarnavimus. Tokie praeities valdančiųjų ir valdomųjų santykiai ir bus išugdę rink-

liavas, kurios įleido į žmonių sąmonę tokias gilias šaknis, kad jų išrauti nebepajėgia ir aiškūs, konkretūs paties gyvenimo faktai.

Moderninės tautinės valstybės pilietis gerai žino, kad valstybė — tai kultūrinės tautos raidos vainikas; tas pilietis pilnai supranta, kad tik savoje valstybėje jis pats ir visi kiti žmonės gali pilnai išvystyti visus savo kūno ir dvasios gabumus ir, pagal tuos išvystytus gabumus, naudotis žmonijos kultūros laimėjimais ir todėl mato aiškų reikalą mokėti tai valstybei mokesčius. Tam piliečiui nesvarbu, kokiu vardu bus vadinami mokesčiai, jis gerai žino, kad nei vienas mokesčių skatikas nenueis kitiems tikslams, kaip tautos ir valstybės reikalui. Žinoma, nereikia manyti, kad moderninės tautinės valstybės pilietis labai noriai ir dideliu malonumu moka mokesčius. Mokesčiai visuomet buvo ir bus sunki našta. Tačiau demokratinio krašto pilietis gerai žino kam, dėl ko ir kokiems reikalams jis moka. Maža tepasitaiko tokių idealistų, kaip Ernestas Renan'as, kurs rašė: „Mokesčiai duoda žmogui, dažnai užkietėjusiam materialistui, retą progą padaryti idėjos darbą... Diena, kurią jis sumoka mokesčius, yra gražiausia jo gyvenimo diena".

2. Politiniai sumetimai skatina rinkliavas skirti nuo mokesčių, tais atvejais, kai norima tautiškai nesusipratusiems ar vyriausybei mažiau palankiems piliečiams nors mokesčių dalį padaryti malonesne visuomenine prievole. Tas dažniausiai pasitaiko tenai, kur nevisai dar išnyko valstybiniame gyvenime viduramžių dvasia, kur senasis absoliutizmas grįžta buržuazijos ar proletariato diktatūros pavidalu, kur visuomenė galutinai, ir nebe atstatomai suskyla į valdančius ir valdomuosius, kur vėl atsiranda tas nelemtas, jau tiek kartų palaužęs įsibėgėjusią kultūrinę paskirų tautų ir visos žmonijos raidą, „mes ir jie".

3. Pagaliau ir psichologiniai veiksniai dar palaiko rinkliavų sąvokos gyvybę. Kiekvienas kraštas turi žmonių, kurie nepasižymi realaus ekonominio gyvenimo nuovoka. Tie žmonės gyvena savo sukurtų idėjų pasaulyje ir tas idėjas laiko konkretaus gyvenimo reiškiniais. Jie mato gyvenime ne tai, kas faktiškai jame yra, bet vieną tai, kas jų įsitikinimu turėtų tenai būti. Jie norėtų viešojo ir privatinio ūkių santykius pagrįsti teisingumo pradmenimis, kurie pasireikštų valstybės patarnavimo kaštų ir piliečio atsiteisimo pusiausvyroje. Tokią, jų ieškomą, pusiausvyrą tie žmonės mato rinkliavose ir todėl stoja ginti savarankiškų, mokesčių nepriklausomų, rinkliavų pozicijas.

Tad jei rinkliavas laikyti viena mokesčių rūšimi, tai viešojo ūkio pajamas sudarys mokesčiai ir viešojo ūkio turtų bei įmonių įplaukos. Tai bus pirmoji viešojo ūkio pajamų klasifikacija.

Toliau viešojo ūkio pajamos skirstomos tokiomis, kurios pastoviai, kiekviename biudžeto periode, grįžta maždaug vienodu

dydžiu, ir tokiomis, kurių pobūdis nerodo tokio pastovumo, kurios neperiodiškai arba, jei ir periodiškai, tai labai nevienodo didumo sumomis pasirodo biudžeto skiltyse. Pirmosios rūšies pajamos vadinamos p a p r a s t o m i s pajamomis, antrosios rūšies pajamos vadinamos n e p a p r a s t o m i s pajamomis. Apskritai, viešojo ūkio praktika laiko paprastomis pajamomis tokias pajamas, kurios plaukia iš pastovių, veikiančiais įstatymais nustatytų, šaltinių (mokesčiai, viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamos); nepaprastomis laiko tas pajamas, kurios kiekvieną kartą nustatomos atskirais įstatymais, kurios neturi pastovių šaltinių, arba, jei patys šaltiniai yra ir pastovūs, tai jų našumas nėra vienodas (paskolos, turtų pardavimas, avansinis miško kirtimas).

Pajamų šaltinių ir pajamų dydžio pastovumas ar nepastovumas, tai yra tie pažymiai, kuriais pajamos suskirstomos paprastomis ir nepaprastomis. Pirmasis pažymys, atseit, šaltinių pastovumas turi lemiamos reikšmės pajamų suskirstymui paprastomis ir nepaprastomis, gi antrasis pažymys, atseit, pajamų dydžio pastovumas, yra labiau reliatyviško pobūdžio. Normaliomis sąlygomis kiekvieno krašto pajamos didėja, nes auga gyventojų skaičius, didėja gyventojų darbu kuriami tautos turtai, todėl tas normalus pajamų prieauglis nelaikomas nepaprastomis pajamomis. Priešingai, nepaprastomis pajamomis bus laikoma tai, kas gaunama vieniems ar keliems metams smarkiai pakeltais paprastų mokesčių tarifais. Pagaliau, paprastų ar nepaprastų pajamų pobūdžiui neturi reikšmės konjunktūrinių veiksnių sudaromi pajamų svyravimai, atseit, ar ūkio konjunktūra pakels ar numuš pajamas, vis vien pajamų rūšis pasiliks ta pati, kaip ir buvusi.

Viešojo ūkio pajamos dar skirstomos viešosios ir privatinės teisės pajamomis. Visos viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamos bus privatinės teisės pajamos, nes jos gaunamos privatinio ūkio nuostatais, atseit, atlyginimu už patarnavimus bei tiekimus. Visai kitais nuostatais gauna viešasis ūkis savo mokesčių pajamas. Viešasis ūkis reikalauja mokesčių savo suverenumo teisėmis, nežiūri paskirų piliečių noro ar nenoro mokėti mokesčius ir tiesioginiai nieku neatsiteisia mokėtojui už jo mokamus mokesčius. Tasai mokesčių suverenumo veiksnys ir nulemia, kad mokesčių pajamos laikomos viešosios teisės pajamomis. Viešojo ūkio pajamų suskirstymas viešosios ir privatinės teisės pajamomis yra sudarytas ne tiek ekonomikos, kiek teisių mokslo požiūriu, todėl ji ir nepilnai atitinka konkretaus ekonominio gyvenimo duomenis. Jei kalbama šiuo atveju apie viešojo ūkio turtus, tai, be abejo, turima prieš akis gamybos turtai arba įmonės, nes vartojimo turtai apskritai neduoda viešajam ūkiui pajamų. Dėl viešojo ūkio gamybos turtų, atseit, įmonių, pajamų, tai tenka pažiūrėti ar kartais ir tų įmonių pajamose nėra suverenumo veiksnių,

kurie ir jas gali paversti viešosios teisės pajamomis. Teisingam šio klausimo išsprendimui tenka panagrinėti įvairių rūšių viešojo ūkio įmonių pajamas.

a. Viešasis ūkis gali turėti tokias pat įmones ir tokiomis pat sąlygomis veikiančias, kaip turi visi privatiniai ūkiai. Tokios įmonės veikia laisvos konkurencijos pagrindais drauge su kitomis tos pačios rūšies krašto įmonėmis. Žinoma, laisvos konkurencijos principas turi būti pilnai išlaikytas: viešojo ūkio įmonė neturi turėti jokių ypatingų teisių ir neturi būti remiama valstybinės administracijos aparato. Tokiomis sąlygomis veikiančios įmonės pajamos bus tikrai privatinės teisės pajamos.

b. Viešasis ūkis gali turėti ir tokias įmones, kurios, tiesa, veikia laisvos konkurencijos pagrindais, bet priklausydamos viešajam ūkiui perka geresnėmis sąlygomis žaliavą, pelningiau ir greičiau parduoda savo dirbinius, gauna visose valstybinėse įstaigose didesnės paramos bei įvairių finansinių lengvatų ir todėl daugiau pelno, negu kitos tos pačios rūšies privatinės įmonės. Didesnės tokios įmonės pajamos jau nebebus grynai privatinės teisės pajamomis, nes tose pajamose pasireiškia suvereninės valstybės administracinio aparato parama.

c. Pagaliau valstybė turi monopolinio pobūdžio įmones. Valstybiniai monopoliai skirstomi visuomeniniais ir fiskaliniais arba finansiniais monopoliais. Visuomeniniai monopoliai kuriami ne pelno, bet visuomenės gerovės sumetimais (paštas, telegrafas, telefonas, monetų gamyba). Fiskaliniai monopoliai steigiami ne tiek visuomenės gerovės, kiek fisko pelno sumetimais. Visuomeniniai monopoliai tiesioginiai neliečia svarstomojo klausimo, nes jie veikia ne pelno tikslu; tad jie gali būti palikti nuošaliai. Lieka panagrinėti fiskalinius monopolius ir nustatyti tų monopolių pajamų rūšis. Viešasis ūkis pelno tikslais, paprastai, sumonopolina tokių daiktų gamybą ar prekybą, arba net gamybą ir prekybą, kurie nėra gyvenimui būtini, bet yra plačių gyventojų sluoksnių vartojami. XIX š. įsigalėjusios liberalinės ekonomikos srovės, sekdamos A. Smith'u, neigiamai vertina visus fisko monopolius.

Smerkdama monopolius ypatingu uolumu pasižymėjo kraštutinioji t. v. Manchester'io krypties liberalinė srovė. Mūsų laikais žymiai pasikeitė ekonomistų nuomonės fiskalinių monopolių klausimu. Be kitų veiksnių šiuo atveju turėjo reikšmės ir įsigalėjimas įvairių viešų ir slaptų privatinių monopolių, kurie šiandien veikia ne tik jau tautiniu, bet tiesiog tarptautiniu mastu. Kai privatiniai monopoliai siekia kuo didžiausių pelnų privatiniams ūkiams, vargu ar būtų išmintinga drausti viešajam ūkiui kurti savus fiskalinius monopolius, kurie nors tiesioginiai ir pelno siekdami, vis gi tarnauja visuomenės gerovei. Fiskalinių monopolių objektus dažniausiai sudaro: degtinė, tabakas, degtukai,

druska. Nors druska nėra visai tinkamas monopolio objektas, nes ji yra būtinas gyvenimui dalykas, kurio pabranginimas turi neigiamai veikti žmonių sveikatingumą. Visi fisko monopolinami objektai yra, paprastai, tos rūšies, kad, jei jie nemonopolinami, tai visuomet akcizuojami. Todėl fiskalinių monopolių pajamose glūdi pirmiausia ir mokesninės akcizų pajamos. Jei nuo monopolinio pelno būtų numestos galimos akcizo pajamos, tai kyla klausimas, kokio pobūdžio būtų likusis monopolio pelnas.

Šiuo klausimu įvairias ekonomistų pažiūras galima išreikšti dviem posakiais: a. Ta monopolių pelno dalis, kuri liktų, numetus galimų akcizų pajamas, yra paprastas naudojančio savo išimtiną padėtį monopolininko pelnas. b. Jei monopolinės įmonės pelnas viršija jos pačios išlaidas, įdėto kapitalo amortizaciją ir normalų krašto įmonininkų uždarbį, tai tame pelno pertekliuje glūdi mokesninės, monopolio proga gautos, pajamos. Atrodo, kad ši antroji pažiūra yra geriau pamatuota. Vyriausybė nustatinėja monopolinių daiktų kainas ne kuriais nors komerciniais išskaičiavimais, bet bendrais ekonominės ir fiskalinės politikos sumetimais, atseit, vadovaujasi visai tais pačiais principais, kaip ir nustatinėdama kitų mokesčių tarifus. Pagaliau, ne tik monopolinių daiktų kainos kilmė yra mokesninio pobūdžio, bet ir tos kainos padariniai niekuo nesiskiria nuo paprastų mokesčių padarinių. Juk monopolinio daikto kainos padidinimas visai taip pat veikia ne tik iždą, bet ir tautos ūkį, kaip ir akcizų ar muitų tarifų pakėlimas. Tais sumetimais grynąsias fiskalinių monopolių pajamas teks tur būt laikyti monopolio pagalba iš žmonių surinktais mokesčiais. Todėl tas nuostatas, kad mokesčiai yra viešosios teisės pajamos, gi viešojo ūkio turtų bei įmonių įplaukos yra privatinės teisės pajamos, grynai ekonomikos požiūriu, vargu ar atitinka faktinę dalykų padėtį. Gal būt tikslingiau būtų skirstyti viešojo ūkio pajamas mokesčiais ir turtų bei įmonių pajamomis ir visai neliesti klausimo kurios teisės, atseit, viešosios ar privatinės, yra tos pajamos.

Kai viešojo ūkio pajamos klasifikuojamos dviem rūšimis, mokesčiais ir viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamomis, tai tuojau kyla keli klasifikacijos sunkumai. Pirmiausia, kyla klausimas, kuriai tų dviejų pajamų rūšiai, atseit, mokesčiams ar turtų bei įmonių pajamoms, tenka priskirti dotacijas ir subvencijas, kurios, kaip jau buvo nurodyta, yra vieno viešojo ūkio padaryti įnašai kito viešojo ūkio naudai. Gal teisingiausia bus dotacijas laikyti mokesčiais ar viešųjų turtų bei įmonių pajamomis, pagal tai, kurios rūšies pajamų dalį vienas ūkis duoda kitam ūkiui, vadinasi, reikia žiūrėti perleidžiamų lėšų kilmės ir pagal tą kilmę klasifikuoti dotacijų pajamas. Mūsų fiskas atlygina Klaipėdos

Kraštui už bendrai Centro Valdžios paimtus akcizus, muitus ir monopolių pajamas, tai ši dotacija bus Klaipėdos iždui mokesčiai. Gi jei fiskalinio monopolio pelną laikytum monopolininko pelnu, tai mūsų fisko 5% gryno spirito monopolio pelno mokėjimas savivaldybėms būtų savivaldybėms vien viešojo ūkio įmonių pajamos. Subvencijos bus ne kas kitas, kaip tik vieno viešojo ūkio teikiama dovana kitam viešajam ūkiui. Dovanos gali būti duodamos ir privatinių ūkių viešajam ūkiui. Be dotacijų, subvencijų ir dovanų sudaro viešojo ūkio pajamų klasifikacijai sunkenybių baudos ir konfiskacijos. Tas visas, nors ir ne labai svarbias, viešojo ūkio pajamų kategorijas labai sunku įterpti į mokesčių ir viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamų rėmus.

Tų klasifikacijos sunkumų pašalinimui, gal, visai tikslingai kuriama viena nauja viešojo ūkio pajamų rūšis — n e f i s k a l i n ė s pajamos, atseit, tokios pajamos, kurių šaltiniai yra sukurti ne iždo arba fisko, pelno sumetimais. Nefiskalinėms iždo pajamoms priklausytų dovanos, baudos, konfiskacijos, monetų gamybos pelnas, gal, net ir dotacijos bei subvencijos. Ta prasme susidarytų dvi pagrindinės viešojo ūkio pajamų rūšys: fiskalinės pajamos, vadinasi, mokesčiai ir turtų bei įmonių pajamos, ir nefiskalinės pajamos, kurios apimtų smulkiąsias ką tik minėtas, ne pelno sumetimais sukurtas, iždo pajamas. Tokios pajamos, tai, paprastai, šalutinis kitų valstybės siekiamų tikslų padarinys; tai tik antraeilis tam tikrų valstybinio aparato žygių rezultatas.

Valstybės įstatymai nenustatinėja baudų ir turtų konfiskacijų iždo pelno sumetimais, valstybė negamina monetų fiskalinio pasipelnymo tikslais. Tos nefiskalinės pajamos neturi pastovių finansinių institutų pobūdžio, sudaro daugiausia pripuolamas, dažniausia ne iždo pajamų sumetimais gaunamas pajamas, todėl tokios nefiskalinės pajamos ir nesudaro finansų mokslo objekto. Tuo būdu galų gale visgi pasilieka dvi viešojo ūkio pajamų rūšys: mokesčiai ir viešojo ūkio turtų bei įmonių pajamos.

Kai viešojo ūkio pajamos išrūšiuojamos tomis dviem rūšimis, savaime gali kilti, ir faktiškai keliamas klausimas, katra tų pajamų rūšis, atseit, mokesčiai ar turtų bei įmonių pajamos, ekonominiais, socialiniais ir politiniais sumetimais yra geresnė, tikslingesnė ir todėl turi būti labiau plėtojama ir vystoma viešojo ūkio gyvenime. Ta prasme pastatytas klausimas kartais vadinamas mokestinės ir įmoninės valstybės klausimu. Socialistinės ir konservatingos mūsų dienų srovės rodo didesnio palankumo viešojo ūkio turtams bei įmonėms, negu mokesčiams. Socialistams viešosios įmonės, tai tikriausias ir, turbūt, trumpiausias kelias į galutinį visų gamybos įrankių suvisuomeninimą. Konservatingos srovės, remdamos viešąsias įmones, turi visai priešingų siekimų.

Tos srovės tebegyvena senu, viduramžių romantizmu; joms atrodo, kad moderninės viešosios įmonės galės atstoti viduramžių domenas. Kaip seniau domenų, taip šiandieną viešųjų įmonių pajamomis, mano konservatingi politikai bei ekonomistai, būsią galima padengti, beveik, visas valstybės išlaidas, mokesčiai gi turėsią viešojo ūkio gyvenime tik papildomą, pagelbinį vaidmenį. Tokia politika turėtų sustiprinti valdančiųjų sluoksnių padėtį. Vyriausybė, mažiau bereikalaudama mokesčių, pasidarytų labiau nepriklausoma nuo parlamento; turėdama savo žinioje viešųjų įmonių darbininkų ir tarnautojų minias, galėtų tvirtai laikyti savo rankose krašto valdžios vadžias. Darbininkų ir tarnautojų minia savo duonos kąsniu būtų visai priklausoma nuo vyriausybės ir todėl už tą duoną turėtų pardavinėti savo ponams ne tik savo darbą, bet ir sąžinę. Tie visi žmonės, nebetekę viešose įmonėse darbo, turėtų mirti badu, nes vis labiau įsigalintis etatizmas sugriautų bent stambesniąsias privatines įmones, kurios šiaip būtų galėjusios duoti jiems darbo.

Socialistai ir konservatoriai yra įsitikinę, kad stambios skaitlingų įmonių pajamos galės atstoti mokesčius ir tuo palengvinti viešojo ūkio išlaikymo naštą. Neabejotina, kad esama tokių viešojo ūkio įmonių, kurios ir veikdamos visiškai laisvos konkurencijos pagrindais, duoda pelno. Tokios įmonės tikrai mažina mokesčių naštą, nes tas pelnas, kuris šiaip tektų privatiems įmoninkams, dabar tenka iždui. Tačiau žymi viešojo ūkio įmonių dauguma dirba faktinio ar teisinio monopolio pagrindais ir todėl tokių įmonių pelnas bus monopolio priemonėmis surinkti mokesčiai. Ta proga dar tenka pastebėti, kad fiskalinių monopolių pelnas dažnai sunkesne našta užgula vargingesniuosius sluoksnius, negu patys apdedamieji mokesčiai, kurie šiaip ar taip visgi žiūri ūkiškų mokėtojų išgalių, kai tuo tarpu monopoliniai patarnavimai bei monopolinės prekės visiems pardavinėjami vienoda kaina. Be to, kai sprendžiamas įmoninės ar mokestinės valstybės klausimas, dažnai užmirštama, kad esama nemaža ir tokių įmonių, kurios ne tik kad neduoda fiskui pelno, bet dar dirba su didesniais ar mažesniais nuostoliais. Tokios įmonės, tai jau tikrai, tik didina mokesčių naštą.

Jei paliksime nuošaliai visas idėjines sroves ir pasižvalgysime moderninių kultūrinių valstybių gyvenime, lengvai galėsime nustatyti, kad tiek mokesčiai, tiek viešųjų turtų bei įmonių pajamos ne tik randa tų valstybių biudžetuose tinkamą vietą, bet dar yra ir pateisinamos ekonominiais, kultūriniais ir politiniais sumetimais. Nemaža kraštų turi ir tokių įmonių, kurios, nors fiskui ir neduoda tiesioginio pelno, tai visgi yra visai pateisinamos bendros krašto ekonominės gerovės sumetimais. Tačiau, ne vien ekonominiai sumetimai pateisina šiaip nepelningas viešojo

ūkio įmones, lygiai tą patį padaro kultūriniai, politiniai, o net ir strateginiai išskaičiavimai (paštas, telegrafas, telefonas, geležinkeliai, oro linijos). Naujųjų laikų patyrimas parodė, kad moderninė valstybė sugeba būti geru, nė kiek neblogesniu už privatinius kapitalistus, viešųjų įmonių šeimininku. Tiesa, A. Smith'as kalbėjo apie valstybę, kaip blogą įmonių šeimininką. Gali būti, kad tokia pažiūra ir atitiko XVIII š. pabaigos padėtį.

Europos kontinente mūsų laikais įmonių skaičius žymiai padidėjo, bet visai negalima pasakyti, kad tuo pačiu laiku būtų sumažėjusi mokesčių našta. S.S.S.R. suvalstybino, beveik, visą krašto gamybą ir prekybą. Visos įmonės, kurias galima tuo vardu pavadinti, yra suvalstybintos. Tokiu valstybinimu manyta ne tik pagerinti vargingesniųjų gyventojų, ypač darbininkų padėtį, bet ir dengti visas valstybės išlaidas viešųjų įmonių pajamomis. Jei palikti visai nuošaliai tą klausimą, kaip viešosios įmonės veikia ūkišką S.S.S.R. darbininkų padėtį, tai peržiūrėjus vien S.S.S.R. biudžetus, lengva pastebėti, kad tenai, nors visas ūkio gyvenimas suvalstybintas, mokesčiai ne tik nemano išnykti, bet turi dar nuolatinę tendenciją augti, didėti. Tuo būdu dar viena graži svajonė žūva: ir labiausiai išvystytos įmonės nepanaikino mokesčių. Smerkiamas mokestinis viešasis ūkis nevirto idealizuojamu įmoniniu. Pagaliau, kas mėgino nagrinėti ir lyginti skirtinus mokestinių ir įmoninių pajamų privalumus, tas turėjo pastebėti, kad įmonių pajamos yra labai jautrios, neatsparios ūkio krizei.

Įmoninė valstybė, veikianti kapitalistinio ūkio pagrindais, krizės metu, kai apmiršta visas įmonių veikimas, vargu ar pajėgtų patenkinti ir būtiniausius gyvenimo reikalus. S.S.S.R. suvalstybino visą ūkio gyvenimą, bet jų ekonomistai dideliu įnirtimu puola viešąsias kapitalistinių kraštų įmones, nors apskritai socialdemokratai atsidėję remia tokias įmones, laikydami jas pageidaujamu visuomenės sudemokratinimu. S.S.S.R. ekonomistai tvirtina, kad tie viešojo ūkio įmonių teoretikai, kurie mato tose įmonėse pereinamąjį laipsnį į visų gamybos įrankių suvisuomeninimą, nori tokiomis savo teorijomis atitraukti darbininkų klasę nuo revoliucinės kovos, kuri turi jėga nuversti kapitalistinę santvarką drauge su visomis darbininkus eksploatuojančiomis įmonėmis. Komunistų nuomone, viešasis ūkis, kol jis tebėra buržuazijos rankose, yra kur kas žiauresnis, nedoresnis darbininkų eksploatatorius, negu privatinis kapitalistas, nes viešasis ūkis ne tik suvaržo darbininkų koalicijos teises, bet dažnai dar mažina ir patį uždarbį, viliodamas darbininkus tariamomis senatvės ar ligos pensijomis. Komunistai dideliu pamėgimu nurodinėja Marx'o polemiką su Ad. Wagneriu, kurioj Marx'as įrodinėja, kad valstybinių įmonių gamyba niekuo nesiskiria nuo

kapitalistinės produkcijos. Tie patys komunistai neslepiamu malonumu mini žinomą Marx'o laišką Danielsonui, kuriame tvirtina, kad geležinkeliai kuria nedidelės kapitalistų saujos turtus, bet griauja plačiųjų darbininkų minių ekonominę būtį. Komunistai skelbia, kad kapitalistinės santvarkos viešojo ūkio įmonės ne tik kad negerina žmonių būties, bet dar pakeičia lengvesnius apdedamuosius mokesčius, aukštomis monopolinių dalykų kainomis, kurios visu sunkumu užgula vargingesniųjų sluoksnių pečius.

I skyrius

PAPRASTOS PAJAMOS

1. MOKESČIŲ ESMĖ, NUSAKYMAS, NAUDA IR TIKSLAI

Mokesčiai, tai įnirtęs, užsispyręs revoliucionierius, veiklus, energingas agitatorius, judrus žmonių laisvės skelbėjas, bet drauge žiaurios priespaudos ir kruvinų kančių įrankis. Mokesčiai, muitų pavidalu, suartina svetimas tautas, bet tie patys mokesčiai gali paversti aršiais priešais ir kaimynines draugingas valstybes. Mokesčiai technikinio progreso priemonė, bet dažnai ir techniškai atsilikusios pramonės apsauga. Mokesčiai melagysčių, neteisingų priesaikų ir šventvagysčių mokytojas, mokesčiai kontrabandininkų ir šmugelninkų džiaugsmas. Mokesčiai yra padarę pasauliui daug gero, bet drauge sukūrę ir neišpasakytai daug blogo. Mokesčiai išliejo kraujo upes ir ašarų jūras, bet mokesčiai davė ir didžiausį žmonijos turtą — laisvę. Tokiais žodžiais nusako mokesčių vaidmenį žmonijos istorijoje Ozerov.

Kitas žinomas finansininkas, amerikietis Ely, visai teisingai sako: „Mokesčių sistema gali kurti monopolius, arba jiems užkirsti kelią; gali lygiomis paskirstyti žmonių turtus, arba juos koncentruoti nedidelio žmonių skaičiaus rankose; gali plėtoti laisvės pradmenis bei lygias žmonių teises, arba tiesti despotizmo ir tiranijos pagrindus; gali įgyvendinti teigiamas visuomenės reformas arba didinti žmonių turto skirtumus ir kurstyti klasių nesantaiką bei tarpusavio neapykantą; gali teikti žmonėms vis naujų galimumų kurti turtus ir lengvinti valstybei bei savivaldybėms eiti tikros pažangos keliais arba suduoti technikinei, ekonominei ir kultūrinei visuomenės raidai mirtiną smūgį".

„Mokesčiai, pastebi žinomas pakrikusių notų bankų gydytojas, amerikietis prof. Kemmerer, lengvai virsta griaujančia, destruktyvine jėga".

Mokesčių padariniai gali būti labai įvairūs, dažnai tiesiog vieni kitiems priešingi. Jei kas mano, kad galima geriausiai pa-

žinti daiktų esmę ir duoti jų nusakymą pagal tų daiktų padarinius, tai tokį daiktų pažinimo ir nusakymo metodą vargu galima taikinti mokesčiams. Vieni kitiems griežtai priešingi mokesčių padariniai neduoda mums aiškaus bei tvirto pagrindo mokesčių esmei nustatyti. Tais tokiais skirtingais, dažnai vieni kitiems priešingais, mokesčių padariniais ir labai nevienodais jų privalumais, turbūt, ir tenka aiškinti tą didelį įvairių amžių, o net, pagaliau, ir to paties amžiaus įvairių ekonomistų bei teisininkų tiekiamą mokesčių nusakymų skaičių bei įvairumą.

Mokesčių nusakymuose, kaip ir mokesčių sistemose, pasireiškia ne tik gyvenamojo laiko ekonominė ir kultūrinė struktūra, bet ir paties mokesčių nusakymo autoriaus kultūrinė pasauližiūra, luominė priklausomybė, klasinis ar politinis nusistatymas.

Viduramžių žmonėms mokesčiai buvo vien parama tokiam valdovui, kuris nebepajėgia išeiti savo domenų pajamomis. Tokią į mokesčius pažiūra visai atitinka ir anų laikų mokesčių pavadinimai: „S u b s i d i u m , a d j u t o r i u m" — pagalba, „B e d e n, p e t i t i o" — prašymai, išmaldos, „s t i u r a (vėlybesnis Steuer) — parama, „d o n g r a t u i t" — dovana.

Kai pasikeičia ekonominė pasaulio struktūra ir drauge su ja pakitėja visuomeninio ir politinio gyvenimo sąlygos, tuojau keičiasi ir žmonių pažiūros į mokesčius.

Naujaisiais laikais, kai žlugo feodalinė santvarka, jau nebekalbama apie pagalbas, išmaldas, paramas ar dovanas, bet, atitinkamai naują visuomenės struktūrą, norima mokesčiuose matyti: 1. teikiamą valstybei atlyginimą už policinę ir teisinę piliečio asmens bei turto globą. Rousseau, Mirabeau, Voltaire'ui atrodė, kad tie žmonės, kurie savo sutartimi buvo sukūrę valstybę, palaiko ir toliau su ta valstybe kaž kokius mainų ryšius. Valstybė teikia saugumą, kurį piliečiai apmoka savo mokesčiais. 2. Mokesčius laikoma vien tam tikra draudimo premija, kurią pilietis sumoka valdžiai, kad galėtų ramiai naudotis savo turimais turtais. Montesquieu nusako mokesčius, kaip tą turtų dalį, kurią pilietis atiduoda valstybei, kad galėtų be baimės naudotis likusia savo turtų dalimi. 3. Mokesčiai atrodo piliečio atsipirkimas nuo tolimesnio valstybės kėsinimosi į jo turtus. Hobbes mokesčius vadina „emptae pacis pretium" — pirktosios ramybės ar taikos kaina.

Panašias į mokesčius pažiūras skelbė dar XIX š. tokio masto prancūzų vyrai,kaip Proudhon'as, Leroy Beaulieu, Thiers ir, pagaliau, visa kraštutinė Manchesterio krypties liberalizmo srovė. Tačiau tos pažiūros XIX š. buvo tik atskirų asmenų nuomonės, kurias toli gražu jau buvo pralenkęs gyvas pasaulio gyvenimas.

Kai galutinai įsigali kapitalistinė ūkio tvarka, kai sustiprėja moderninė, teisei lygių piliečių valstybė, tuojau, atitinkamai nau-

jas gyvenimo lytis, keičiasi ir senosios mokesčių teorijos. XIX amžiaus pabaiga laidoja visas atlyginimo, apsidraudimo ar atsipirkimo mokesčių teorijas. Dabar mokesčiai virsta paprasta piliečio prievole duoti savo turtų, pelno ar pajamų dalį bendriems visuomenės reikalams, priverstina kiekvieno piliečio auka viešajam ūkiui išlaikyti. Dabar nebežiūrima, kiek atsieina valstybei kuris pilietis, ar kokios turi tas pilietis iš valstybės naudos, dabar moderninė, demokratinė valstybė, skirstydama mokesčių naštą, pirmiausia žiūri savo žmonių turtingumo, arba, kitais žodžiais, žiūri ūkiško savo piliečių pajėgumo. Priverstina auka ir teisinė prievolė, tai tos dvi sąvokos, kurios įvairiomis formomis kartojamos mūsų dienų mokesčių nusakymuose ir kurios sudaro mokesčių nusakymų branduolį.

Priverstinos aukos bei teisinės prievolės pagrindais mokesčius galime nusakyti, kaip medžiaginę auką, kurią privatinis ūkis, įstatymų nuostatais, turi duoti viešajam ūkiui jo būtiniems visuomeniniems reikalams tenkinti. Mokesčius vadinama ne pinigine, bet medžiagine auka, nes jie mokami ne vien pinigais, bet taip pat ir daiktais bei patarnavimais. Sakoma medžiaginė, bet ne asmeninė auka, nes karo tarnyba yra taip pat savo rūšies visuomenės reikalams auka, bet ne tiek medžiaginė, kiek asmeninė, todėl karo tarnyba nelaikoma mokesčiu. Mokesčiai yra auka, nes mokesčių mokėtojas nieko tiesioginiai negauna iš viešojo ūkio už savo mokamus mokesčius. Toliau sakoma, auka, kurią turi duoti privatinis ūkis, bet ne pilietis, nes ne vien piliečiai moka mokesčius; moka juos visi, kurie tuo ar kitu būdu yra krašto valdžios žinioje, arba, gal teisingiau, kurie ūkiškai susiduria, sueina į kontaktą su krašto valdžia. Todėl mokesčius moka ir svetimšaliai ne tik apsigyvenę krašte, bet ir laikinai patekę į kraštą, tam tikrais atvejais net visai neįžengę į krašto teritoriją.

Mokesčiai renkami ne administracijos paliepimais bei įsakymais, bet pačių įstatymų galia. Visi kultūringi kraštai nustato įstatymais ne tik pačius mokesčius, bet ir jų rinkimo tvarką. Mokesčiai, renkami ne įstatymų vardu ir ne įstatymų tvarka, bus paprastas plėšimas, nors jis būtų daromas ir pačių viešojo ūkio organų. Mokesčiai yra auka viešajam ūkiui, nes mokesčiai mokami ne vien valstybei, bet valstybės vardu ir vietos savivaldybėms, kartais net ir kitoms viešosios teisės organizacijoms. Pagaliau, mokesčiai renkami būtiniems visuomenės reikalams. Tasai mokesčių paskyrimas yra ne tik svarbiausis mokesčių tikslas, bet ir vienintelis juridinis mokesčių pateisinimas. Jei mokesčiai būtų renkami ir įstatymų nuostatais, bet surinktos sumos būtų naudojamos ne pačios visuomenės reikalams, bet atskirų tos visuomenės klasių ar sluoksnių interesams tenkinti, tai mokesčiai

nebetektų savo kilnaus visuomeninio paskyrimo, nebebūtų mokesčiais, bet vien valdančios partijos tautai užkrauta kontribucija.

Mokesčių naudos problema jau buvo netiesioginiai paliesta, nagrinėjant viešojo ūkio reikalų ir tautos ūkio santykius, todėl viena kita mintis bus pakartota. Žmogus moka mokesčius savo ištekliais. Sumokėjęs mokesčius, jis tampa neturtingesnis; jis mažiau begali išleisti kitiems savo reikalams arba mažiau begali taupyti juodajai ateities dienai. Toks mokėtojo išlaidumo ar taupymo galios siaurėjimas ne tik liečia paties mokėtojo asmenį, bet drauge veikia ir kitus žmones, su kuriais ekonomiškai santykiauja mokesčių mokėtojas. Mokėtojas mažina savo vartojimą rinkoje ar savo taupmenas bankuose ir jau tuo pačiu mažina kitiems žmonėms galimumą parduoti savo prekes ar savo patarnavimus.

Tokia tariamai mokesčiais daroma krašto ūkiui žala susirūpino ekonomistai. Vieni jų ėmė įrodinėti, kad mokesčiais sumokėti pinigai lieka krašte, nes valdžia įvairiais mokėjimais grąžina tuos pinigus žmonėms, ir todėl mokesčiai negali mažinti prekių ar patarnavimų paklausų. Čia teisingai keliama ta nauda, kurią gali turėti kraštas, kai mokestiniai pinigai pasilieka krašte, kai visi viešieji darbai ir tiekimai atiduodami krašto įmonėms, nors tam tikrais atvejais jos reikalautų ir brangesnių, negu užsienio rangovai, kainų. Tačiau, kad mokestiniai pinigai ne tik pasiliktų krašte, bet ir tikrai grįžtų krašto ūkiui, neužtenka vien to, kad jie būtų išleisti krašte, bet dar būtinai reikia, kad jie būtų produktingai išleisti, kad jų išleidimas keltų ekonominę krašto gerovę. Juk galima statyti šunkeliuose brangius tiltus ar laukuose geležinkelių stotis. Tokiais atvejais vargu galima pasakyti, kad pinigai buvo išleisti produktingai.

Kiti ekonomistai vėl, labiau įsigilindami į mokesčių esmę, plačiau panagrinėję mokesčių padarinius, pastebėjo, kad mokesčių ekonominės naudos klausimas yra labai sunkus, painus dalykas, ir todėl ėmė tenkintis kultūrinės bei politinės mokesčių naudos nustatymu. Grynai ekonominės atskirų mokėtojų ar viso krašto naudos sumetimais, mano visai teisingai tie ekonomistai, vargu būtų galima pateisinti ir patį mokesčių faktą. Juk iš tikrųjų, ar žmogus moka mokesčius už tą ūkišką naudą, kurią jis turi iš valstybės ar savivaldybės. Taip, pav., kurios medžiaginės naudos turi mokėtojas, kai negudri vyriausybė įsipainioja į karą, kurį pralaimi, ir už kurį kraštas vėliau moka sunkias kontribucijas; arba, jei tokia vyriausybė veda nesąmoningą, kraštui kenksmingą ūkio politiką, kurios visas sąskaitas apmoka krašto gyventojai. Tais visais atsitikimais pilietis turi mokėti, nors pats iš to mokėjimo neturi jokios ūkiškos naudos. Visi dabarties gyvenimo faktai aiškiai rodo, kad viešasis ūkis nėra pelno įmonė,

iš kurios visi to viešojo ūkio nariai galėtų reikalauti medžiaginių pelnų. Mūsų laikais kiekvieno gyventojo likimas yra tampriai susietas su viso krašto likimu, ir todėl visi piliečiai, nori ar nenori, turi apmokėti bet kurią, net ir netikusią arba net ir kenksmingą savo krašto politiką. Jei konkretūs gyvenimo duomenys nedaug teduoda pagrindo kalbėti apie ekonominę mokesčių naudą ir jei, pagaliau, apie tą naudą kalbama, tai ji paprastai sunkiai nustatoma, tai vis dėlto vargu būtų galima užginčyti didelę politinę ir kultūrinę mokesčių naudą. Mokesčiai, ypač sunkesni mokesčiai, žadina žmones iš tautinio ir politinio miego, sukelia ir tokių pastangų, kurios net ir negabias, bet dar sveikas, tautas gali išvesti į nepriklausomą bei laisvą gyvenimą.

Tampriai su mokesčių nauda yra susijęs mokesčių tikslų klausimas. Svarbiausis, pagrindinis mokesčių tikslas yra apmokėti būtinas viešojo ūkio išlaidas. Be to pagrindinio mokesčių tikslo, nurodinėjami ir antriniai mokesčių tikslai. Tų antrinių mokesčių tikslų nei skaičius, nei rūšys nėra aiškiai nustatytos, nes tie tikslai nustatinėjami ne pagal konkrečius gyvenimo duomenis, bet pagal įvairių ekonomistų bei politikų pasiūlymus.

1. Pirmasis tų antrinių mokesčių tikslų bus pedagoginis tikslas. Reikalas, sakoma, sukūręs darbą, tas pats reikalas ir šiandieną verčia žmones imtis darbo. Sunkūs mokesčiai, tai geriausis darbo reikalas, darbo akstinas. Sunkūs mokesčiai įpratina žmogų dirbti ir tuo būdu padeda didinti tautos turtus. „Nederliaus metais, sako Hume, vargšai dirba daugiau ir gyvena geriau, negu gerais laikais, kada jie tinginiauja ir geria". Senojo Prancūzijos režimo mokesčių rinkėjai dažnai mėgdavo sakyti: „Sodietis turi būti neturtingas, nes kitaip jis virs tinginiu". Kur kas griežčiau išreiškia tą pačią mintį 1484 m. luomų atstovų susirinkime vienas aristokratų atstovas: „Aš pažįstu gerai, sakė jisai, tų niekšų sodiečių būdą. Jei jų nesuvaldysime apkraudami nepakeliamais mokesčiais, jie tuojau virs akiplėšomis. Atminkite, kad, panaikinę pagalvinę, jų nebesuvaldysite. Pagalvinė, tai tie tvirti pančiai, kuriais valdomi sodiečiai".

Kai XIX a. įsigalėjo humanistinės bei demokratinės idėjos, tai buvo begaištanti ir mokestinė pedagogika. Mūsų laikais toji pedagogika ima vėl atgyti, tiesa, ne tiek Europos valstybių vidaus finansų politikoje, kiek didžiųjų valtsybių kolonijų administracijoje. Kolonijų administracija, kraudama gyventojams nepakeliamus mokesčius, sakosi tokiais mokesčiais kelianti tų kraštų kultūrą bei civilizaciją. Kolonijų gyventojai turį mažas reikmenis ir todėl toms menkoms reikmenims patenkinti nejaučia jokio reikalo imtis sunkesnio darbo. Kur nėra darbo, ten negali būti kultūros bei civilizacijos. Kolonijų žmones, sako tų kraštų administracija, galima įkinkyti į darbą tik dviem keliais: prie-

varta ir mokesčiais. Patogesnis kelias sunkūs mokesčiai, kurie verčia žmones dirbti, kad užsimokėtų mokesčius. Dirbdami mokesčių reikalams, jie tuo pačiu žygiu kurs savo ekonominę gerovę ir kels savo kultūrinį lygmenį.

Tačiau vargu kur galima pastebėti, kad vien mokesčiais auklėjama tauta būtų pakėlusi ekonominę bei kultūrinę krašto gerovę. Jei iš tikrųjų mokesčiais būtų galima pagerinti krašto būtį, tai, nuosekliai, juo didesnius mokesčius turėtų pakelti prekyba bei pramonė, juo labiau turėtų klestėti, plėtotis tos dvi ūkio šakos. „Nieko sau, pastebi ekonomistas P. Rossi (1787—1848), ypatingas būdas remti pramonę, kai atimama jai lėšų dalis".

2. Be pedagoginių, nurodoma dar mokesčiams ir dorinių tikslų. Tų dorinių mokesčių tikslų nereikia suprasti ta prasme, kad tie žmonės, kuriems doriniais sumetimais siūloma užkrauti sunkūs mokesčiai, patys nesijaustų pakankamai padorūs ir imtų prašyti valdžios užkrauti jiems sunkius mokesčius, nes, tokios mokesčių naštos slegiami, jie tikisi tapti doresniais, šventesniais žmonėmis. Paprastai visai kiti žmonės, ir tai dažniausiai niekieno neprašomi, susirūpina savo artimųjų dora ir siūlo dorinimo sumetimais apdovanoti juos aukštais mokesčiais.

Tokiais doriniais sumetimais dažniausiai siūloma įgyvendinti prabangų ar liuksuso dalykų mokesčiai. Tie mokesčiai, sakoma, mažina kenksmingų dorai dalykų vartojimą ir todėl doriną žmogų. Vienas tokių mokestinių dorintojų, prancūzų filantropas Montyon (1733—1820), manė mokesčių priemonėmis atgimdyti net visą žmoniją. Montyon'o nuomone, visa finansų politika, ypač mokesčių sistema, turi remti tai, kas yra gera, ir naikinti visa tai, kas yra bloga. „Finansai, rašo Montyon, skelbia tau, žmogau, kad, jei tu neprotingai ar nedorai naudoji savo turtus, mokestis atliks žmonijai tavo pareigas, kurių tu neatlikai".

Tokiais doriniais sumetimais jau nuo XVII a. dažnai stengiamasi pateisinti alkoholio, tabako ir kitų prabangos dalykų akcizus. Netenka abejoti, kad tos rūšies mokesčiai yra kiekvienam fiskui tikrai geras dalykas, bet nėra reikalo šiuo atveju painioti dorinius ir fiskalinius veiksnius. Ta proga galima pastebėti, kad juo daugiau fiskas gauna pajamų mokesčiais, sukurtais tariamais doriniais sumetimais, juo labiau jis pats pasidaro suinteresuotas, kad tik tie doriniai sumetimai nenusmelktų kartais mokesčiais apkraunamų silpnybių, nes tokiu atveju iždas nebetektų pelningo mokesčių šaltinio. Iždas, naudodamas mokestiniams tikslams žmonių silpnybes, virsta galingu tų silpnybių užtarytoju. Netenka abejoti, kad doriniai sumetimai visuomet buvo ir bus naudingi finansų politikui, kai jam reikia pasiteisinti visuomenės akyse, dėl ko įvedami nauji mokesčiai, ar keliami senųjų

mokesčių tarifai, bet šiaip mokesčiai vargu yra padarę bent vieną žmogų doresniu, šventesniu šio pasaulio gyventoju.

3. Ad. Wagner'is laikomas tikru sociališkai politinių mokesčių tikslų kūrėju. Wagner'io įsitikinimu, mokesčiai turi ne tik dengti viešojo ūkio išlaidas, bet drauge ir veikti teisingesnį žmonių pajamų bei turtų paskirstymą. Mokestinio sociališkai-politinio pradmens šalininkai nurodinėja, kad nelygus turtų paskirstymas labai neigiamai veikia visuomeninį gyvenimą. Ta turtų nelygybė yra tuo skaudesnė, kad turtingieji yra dažnai įsigiję turtus neteisėtais ir nedorais būdais. Karas, žmogžudystė, plėšimas, teriojimas, klasta, prievarta, kontrabanda, apgavystė, smurtas, papirkimas, palūkanų lupikavimas, svetimo darbo naudojimas — tai svarbiausi, anot prof. Moll'o, turtų nelygybės šaltiniai. Asmeniški žmogaus gabumai ir doras, sąžiningas jo darbas — tai tik antraeiliai turtų šaltiniai.

Asmenišku darbu šiandieną nebesukraunami dideli turtai. Apskritai, mūsų dienų ūkio gyvenime laimi ne protingesnis, rimtesnis ar doresnis, mano tas pats Moll, bet suktesnis, nedoresnis, nesąžiningesnis. Pagaliau, ir didžiausi žmogaus gabumai ne ką gyvenime tereiškia, jei nebus pinigų. Didžiausius pasaulio išminčius drabstys gatvių purvais turtuolių automobiliai. Žmogus be gabumų ir be doros, jei jis tik varto milijonus, ne tik ims didelius pelnus, bet drauge bus ir labai įtakingas ekonominio bei politinio gyvenimo asmuo, kai talentingas ir doras vyras, jei tik bus neturtingas, liks visą savo amžių mažai kam žinomu žmogumi ir dažnai vargs visą savo gyvenimą sunkius vargus.

Ta mūsų laikų turtų paskirstymo nelygybė norima sušvelninti atitinkama mokesčių politika. Tokios mokestinės pasaulio lyginimo politikos šalininkai nurodinėja, kad ta žiauri, nieku nepateisinama mūsų dienų turtų valdymo nelygybė, gali lengvai paversti griuvėsiais visą mūsų ekonominę bei socialinę santvarką. Todėl viešasis ūkis taip turi tarp žmonių skirstyti mokesčių naštą, kad imtų mažėti taip plačiai pasaulyje įsigalėjusi turtų nelygybė. Tokius sociališkai politinius mokesčių tikslus skelbia ne tik konservatingas A. Wagner, liberalai Girardin ir Ozerov, bet ir tokio masto socialistai, kaip Kautsky, Otto Bauer, Hilferding.

Mūsų laikais patsai viešasis ūkis kaskart platesniu mastu ėmė vykdyti sociališkai politinius reikalavimus. Tuo tikslu, skirstydamas mokesčius, viešasis ūkis rūpinasi apsaugoti ekonominius silpnesniųjų sluoksnių interesus. Taip, šiandieną plačiu mastu įgyvendinama pajamų, turtų ir palikimo mokesčių progresija, atseit, juo didesni ištekliai, juo vis didesnė tų išteklių dalis imama iždo reikalams; dažnai asmeninio darbo pajamos, vadi-

namosios nefunduotos pajamos, apkraunamos mažesniu mokesčiu, negu tokio pat dydžio pajamos, kurių šaltinis nėra asmeninis darbas, arba, kitais žodžiais, negu tokio pat dydžio funduotosios pajamos; teikiamos didesnėms šeimoms, sodžiaus naujakuriams, miestų nedidelių, tik savo reikalams pastatytų, namų savininkams įvairios mokestinės lengvatos, vengiama apkrauti vartojimo mokesčiais, žinoma, kiek tai leidžia neišvengiami viešojo ūkio reikalai, būtinus gyvenimui dalykus. Tos visos priemonės, be abejo, ne tik negilina, bet dar ir lygina turtų nelygybę žmonėse.

Tokiomis lengvatomis sudaromas biudžeto pajamų pozicijų spragas rūpinamasi užpildyti padidintais turtingesniųjų sluoksnių mokesčiais. Tokie padidinti turtingesniųjų mokesčiai sunkiai prislegia ūkišką krašto kūrybą ir tuo pačiu jau kenkia pačiam fiskui, bet vis dėlto didesnių pakeitimų nepajėgia įnešti į ekonominę bei visuomeninę krašto struktūrą. Tokius pakeitimus gal galėtų padaryti tik mokesčiai, nukreipti prieš tam tikras gamybos formas. Bet ir tokie mokesčiai veikiausiai tik užgniaužtų tam tikrų gamybos formų raidą, gal būt, net visai jas panaikintų. Bet dar ir tokiu atveju nesukurtų naujų ekonominio bei visuomeninio gyvenimo lyčių.

Jei dabar mokesčiai yra nukreipti ne prieš tas ar kitas ūkiškos kūrybos formas, bet prieš paskirus gyventojų sluoksnius, tai tokie suinteresuoti sluoksniai, kovodami prieš tokius represinius mokesčius, paprastai numuša krašto kultūros lygmenį. Viešasis ūkis, jei jis ir vykdo sociališkai politinius reikalavimus, jei jis savo mokesčių sistema ir stengiasi išlyginti turtų valdymo nelygybes, jis vis dar neprasilenks su savo tiesioginiais uždaviniais, nenusižengs sveikos krašto ūkio ir finansų politikos nuostatams, jei tik skirstys mokesčių naštą pagal ekonominį atskirų mokėtojų pajėgumą. Tokia mokesčių politika ne tik duos pačiam fiskui galimai didžiausių pajamų, bet ir visai atitiks sociališkai politinius reikalavimus. Jei šiandieną dažnai keliamas sociališkai politinis fisko mokesčių politikos pobūdis, tai vis dėlto nereikia užmiršti, kad tas pats fiskas ta pačia mokesčių politika remia ir turtinguosius sluoksnius. Tą daro fiskas, įvesdamas apsaugos muitus, lengvindamas savo akcizų politika sindikatų kūrimą, įgyvendindamas gamybos kontingentavimą ir kitomis panašiomis priemonėmis. Tais visais atvejais fiskas įgalina turtingesniuosius pelnytis vargingesniųjų žmonių sąskaita.

4. Ketvirtasis antrinis mokesčių tikslas yra kultūrinis. Valstybė, sako tokio tikslo šalininkai, geriau sunaudoja mokslo bei kultūros reikalams mokesčiais gautus pinigus, negu kad tai galėtų padaryti privatiniai asmens. Menkas žmonių daugumos susipratimas, egoizmas ir kiti žemi žmogaus prigimties palinkimai

trugdo žmonėms skirti savo turtų dalį idėjiniams tautos kultūros reikalams. Jei atskiras žmogus nenori ar negali to daryti, kas visuomenei bei tautai reikalinga, tai tą turi atlikti valstybė.

Didelis tokių kultūrinių mokestinių tikslų šalininkas buvo Ernestas Renan'as. Karštas Renan'o troškimas šviesti plačiausias žmonių minias padarė jį kultūrinių mokesčių tikslų šalininku. „Mokesčiai, mano Renan'as, tenkina kultūrinius visuomenės reikalus ir tuo tarnauja patiems žmonėms. Žmonių turtas, sunaudotas kultūrai kelti, duoda žmonėms tokios naudos, kokios patys žmonės, nebūdami tinkamai apsišvietę, nesugeba net ir norėti. Valstybė, imdama mokesčius, duoda žmogui, dažnai užkietėjusiam materialistui, geros progos atlikti idėjinį darbą. Diena, kurią žmogus moka mokesčius, tai gražiausia jo gyvenimo diena... Mokesčiams atiduotas turtas, tai geriausiai sunaudota žmogaus turtų dalis; mokesčiais sodiečiai ir miestelėnai pateisina visuomenės akyse savo turtus. Mokesčiai paverčia visus žmogaus turtus kažkuo šventu. Moderninės valstybės mokesčiai, tai ta pati auka, kuri seniau buvo duodama bažnyčiai ir labdarybės organizacijoms. Mokesčius reikia didinti ir tai didinti ne kam kitam, kaip tik pačių mokėtojų gerovei, žinoma, nenurodant jiems tikrųjų to mokesčių didinimo priežasčių, nes žmonės vis vien nepajėgtų suprasti kilnių kultūrinių reikalų". Vargu kas kitas, be Renan'o, yra sukūręs tokį mokesčių garbei himną. Renan'o žodžiai, kaip paprastai, gražūs ir kilnūs, bet vargu ar jie paguos žmogų sunkią mokesčių mokėjimo valandą ir ar jie palengvins mokėtojų nugarą slegiančią naštą.

Tampriai su mokesčių tikslais yra susijęs vadinamųjų t i k s l i n i ų mokesčių klausimas. Tiksliniais mokesčiais finansų teorija vadina tokius mokesčius, kurių visos pajamos ar tų pajamų dalis skiriama kuriam nors iš anksto nustatytam tikslui, kuriam nors reikalui. Taip, vokiečiai vyno akcizo pajamų trečdalį skiria vynynų ūkiui palaikyti, automobilių mokesčių dalį — plentams ir vieškeliams taisyti, kai kurių valgomų dalykų muitus — invalidams šelpti. Kai kurie kraštai gėrimų akcizų dalį skiria kovai su alkoholizmu.

Žinoma, ir tikslinių mokesčių pajamos eina per bendras iždo kasas ir patenka į bendrą valstybės lėšų fondą ir tik vėliau, kai daromos pačios išlaidos, išskirstomos pagal įstatymų nustatytus tikslus. Todėl tiksliniai mokesčiai neturi būti painiojami su tikslinėmis senojo bei viduramžių pasaulio kasomis.

Tiek finansiškai technikiniais, tiek finansiškai politiniais sumetimais tenka neigiamai vertinti tikslinius mokesčius. Tiksliniai mokesčiai įneša painiavų ne tik į biudžeto sudarymą, bet ir į biudžeto vykdymą bei jo atskaitomybės sutvarkymą. Tenka nuolatos tvarkyti tikslinių išlaidų pozicijas ne pagal biudžeto

duomenis, bet pagal faktiškai tiksliniais mokesčiais gaunamas pajamas. Tikslinių mokesčių pajamomis daromų išlaidų nesaisto biudžeto išlaidų pozicijos. Čia tiek išleidžiama, kiek tikslinių mokesčių gaunama.

Finansiškai politiniais sumetimais irgi negalima užgirti tikslinių mokesčių. Tie mokesčiai ne tik nedidina, bet dar ir mažina iždo organų taupumą. Dažnai tiksliniais mokesčiais gaunamos sumos leidžiamos ne taip jau svarbiems, bet dėlto iš anksto nustatytiems tikslams, kai kiti, dažnai kur kas svarbesni, reikalai, negali būti rūpinami dėl lėšų trūkumo iždo kasose.

Be to, ir patys tiksliniai mokesčiai jau savo pačia esme turi tam tikrų prieštaravimų. Tai geriausia matoma vokiečių vyno akcizo pajamų naudojime. Kai konjunktūra kyla, vyno vartojimas didėja, jo akcizo pajamos auga. Tų pakilusių akcizo pajamų trečioji dalis tenka vynuogių augintojams. Dabar vyno ūkiai gauna didesnes subsidijas kaip tik tuo metu, kada pati gerėjanti konjunktūra jau lengvina jų padėtį. Priešingai, kai konjunktūra ima smukti, žmonės mažiau vartoja vyną, ir vyno akcizo pajamos krinta, automatiškai mažėja ir vyno ūkiams skiriamas akcizų pajamų trečdalis, kai tuo pačiu metu jau slegia ūkininkus ir bloga konjunktūra. Tuo būdu, kai ūkininkams labiau reikalinga parama, tai dėl tikslinių mokesčių tvarkos jie mažiau begauna tos paramos.

Kaip patsai biudžetas yra vieningas, taip turi būti vieningas ir iždas. Kaip visos viešojo ūkio išlaidos turi būti vienoje krūvoje, taip ir visos iždo pajamos turi sudaryti vieną sumą, kuri skirstoma visiems reikalams pagal tų atskirų reikalų kiekvienu atveju svarbą bei skubotumą. Tiksliniai mokesčiai kaip tik ir mėgina daryti spragų toje vieningoje bei planingoje viešojo ūkio veikimo organizacijoje.

2. MOKESČIŲ KLASIFIKACIJA

Tiksli mokesčių klasifikacija nėra lengvas dalykas, nes mokesčių rūšiavimas turėtų būti pagrįstas ne tik pačia mokesčių esme, bet ir mokesčių rinkimo technika, mokesčių tikslais bei padariniais. Tiems visiems mokesčių klasifikacijos pagrindams nustatyti tenka pažinti keturis pagrindinius mokesčiais apdėjimo veiksnius, būtent: mokesčių subjektą, mokesčių objektą, mokesčių matą ir mokesčių šaltinį. Tie keturi veiksniai parodo, kas moka mokesčius, koks ūkiškas pajėgumas apkraunamas, kiek mokama ir iš kokių išteklių mokama.

Mokesčių subjektais yra ne tik visi krašto gyventojai, bet ir krašte negyvenantieji asmens, jei tam tikrais, paties įstatymo nu-

statytais, atvejais jie susiduria, sueina į kontaktą su tautos ūkiu. Ne politinis veiksnys, ne tai ar kitai tautai ar valstybei priklausomumo faktas, bet ekonominis momentas, atseit, kontaktas su tautos ūkiu, nustato mokesčių subjektą.

Mokesčių objektas yra visa tas, kas mokesčiais apdedama, tas dalykas arba veiksmas, kuris sudaro apdėjimo pagrindą ar duoda tam apdėjimui progą, kaip žemė, namai, pajamos, akcizuojamos ar muitinamos prekės, fisko organų patarnavimai.

Trečias mokesčiais apdėjimo veiksnys yra mokesčių matas, kuris parodo mokesčių dydį. Tokiu matu bus apdedamojo daikto dydis ir rūšis, ar veiksmo, kurio proga imamas mokestis, rūšis.

Pagaliau, mokesčio šaltinis yra tas turtų fondas, tie ištekliai, kuriais, pagal įstatymų leidėjo norą, turi būti apmokėti mokesčiai. Tokiu šaltiniu gali būti pelnas arba kapitalas. Kapitalas bus šiuo atveju tos vertybės, kuriomis gaminamos naujos vertybės; pelnu laikomos tos vertybės, kurios gaunamos kaip gamybos rezultatai. Be kapitalo nėra gamybos. Jei kapitalas mažėtų, silpnėtų krašto gamyba, menkėtų žmonių gerovė. Tad ir mokesčiai tik išimtinais atsitikimais teliečia kapitalus, nes ir patsai viešasis ūkis yra suinteresuotas saugoti tą svarbų gamybos veiksnį. Tad tikrasis mokesčių šaltinis yra ne kapitalas, bet pelnas.

Pelnas gali būti dviejų rūšių: b r u t t o, arba visas pelnas, ir n e t t o, arba grynas pelnas. Brutto pelnas yra tų visų vertybių visuma, kuri gaunama kaip gamybos rezultatai. Netto, arba grynu pelnu, vadinama ta brutto pelno dalis, kuri lieka, numetus gamybos išlaidas. Mokestis neturi liesti brutto pelno, nes, liesdamas jį, lengvai gali užgriebti ir tą pelno dalį, kuri yra skirta gamybos išlaidoms padengti. Ta brutto pelno dalis, kuri apmoka gamybos išlaidas, yra iš tikrųjų tas pats kapitalas, kuris pasireiškia šiuo atveju tik kitu pavidalu. Todėl visais atvejais, vienintelis visiškai tinkamas mokesčių šaltinis gali būti tik grynasis, arba netto pelnas, vis vien kokios rūšies bebūtų tas kapitalas, kuris kuria tą pelną. Kai grynuoju pelnu mokami mokesčiai, tuomet nedaroma žalos krašto gamybai, netrugdoma krašto kapitalų kūryba. Tik pagal mokesčių mokėtojo grynąjį pelną galima nustatyti tos sumos dydį, kurią mokėtojas daro visuomeniniams savo krašto reikalams. Jei taip yra, tai, lygindami kelių kraštų gyventojų mokesčių naštos sunkumą, turime visuomet atsižiūrėti ir tų kraštų žmonių turimų netto pelnų, nes tik tada tegalėsime spręsti apie užkraunamos jų nugaroms mokesčių naštos sunkumą.

Mokesčių subjektas, mokesčių objektas, mokesčių matas ir mokesčių šaltinis — tai tie veiksniai, kurie turi lemiamos reikšmės mokesčių klasifikacijai. Juo smulkesnis daromas mokesčių

rūšiavimas, juo vis ryškiau pasirodo tų veiksnių reikšmė tikslingai mokesčių klasifikacijai.

Mokesčių klasifikacijos mėginimai siekia, palyginti, tolimą praeitį. Gal būt, mokesčių klasifikavimo mėginimai yra senesni už pastangas sukurti finansų mokslą, nes tam tikros, nors ir visai primityviškos, mokesčių sistematikos reikalavo paties kasdieninio gyvenimo sąlygos.

Dar XVI š. Bodin'as pareiškė, kad mokesčiai gali būti dedami tiesioginiu ir netiesioginiu būdu. Gal būt, Bodin'as bus pirmasis metęs mintį skirstyti mokesčius tiesioginiais ir netiesioginiais. Bodin'o mestą mintį pagauna ir bent kiek plačiau plėtoja XVII š. pradžioje Danzigo mokytojas Keckerman'as.

Keckerman'o duoti tiesioginių ir netiesioginių mokesčių nusakymas beveik visai atitinka mūsų dienų tos rūšies klasifikaciją. Keckerman'o patiekta klasifikacija anais laikais neprigijo ir buvo greitai visų užmiršta. Praėjus daugiau, kaip 150 metų, atgaivina tą klasifikaciją prancūzų fiziokratai ir vokiečių kameralistai.

Paprastai fiziokratai laikomi tiesioginių ir netesioginių mokesčių klasifikacijos kūrėjas, nes jie pirmieji ne tik mėgino rimtai pamatuoti tokią klasifikaciją, bet ir ją taikinti gyvenimo praktikai. Fiziokratai manė, kad tik žemės mokestis negali būti perkrautas, kad tik žemės mokestį sumoka tas pats asmuo, kuriam tas mokestis buvo užkrautas, ir todėl žemės mokestį fiziokratai vadindavo tiesioginiu, kai visus kitus mokesčius jie vadindavo netiesioginiais, nes jie visi galutinu mokesčių perkrovimo procesu suverčiami žemės savininkams. Iš fiziokratų mokesčių suskirstymą tiesioginiais ir netiesioginiais paveldi A. Smith'as, kuris atpalaiduoja fiziokratų klasifikaciją nuo mokesčių perkrovimo sumetimų.

Smith'as laiko mokesčius, imamus pagal daromas išlaidas, netiesioginiais, kai visi mokesčai užkrauti pelnams ar darbo algai, Smith'ui yra tiesioginiai, nors jis ir mano, kad tie mokesčiai yra kaip tik perkraunami.

James Mill'is (1773—1836), žinomas istorikas, filosofas ir ekonomistas, Ricardo's draugas ir jo mokslo populiarizatorius, laiko netiesioginiais mokesčius užkrautus prekėms. Tos rūšies mokesčiai yra paprastai perkraunami, tad ir fiziokratų įvestas į mokesčių klasifikaciją perkrovimo veiksnys vėl atgyja. Neperkraunami mokesčiai Mill'iui yra tiesioginiai.

Tokis klasifikacijos sunkumas glūdi tame, kad mes negalime nustatyti, — kurie mokesčiai yra neperkraunami, ir todėl negalime pasakyti, kurie mokesčiai yra tiesioginiai, kurie netiesioginiai.

James'o Mill'io sūnus, John Stuart Mill (1806—1873), garsus filosofas ir ekonomistas, mėgina taisyti tėvo sukurtą mokesčių

klasifikaciją. Mill'is įveda į senąją tiesioginių ir netiesioginių mokesčių klasifikaciją naują veiksnį — įstatymų leidėjo norą. Mill'iui bus tas mokestis tiesioginis, kuris įstatymų leidėjo noru turi būti sumokėtas to žmogaus, kuriam tas mokestis buvo skirtas; priešingai, netiesioginis bus tas mokestis, kuris, įstatymų leidėjo noru, suverčiamas kitiems asmenims.

Šiuo atveju visas sunkumas yra tas, kad įstatymų leidėjas paprastai nepareiškia mokesčių perkrovimo reikalu savo noro. Pagaliau, jei įstatymų leidėjas ir norėtų pareikšti savo norą, tai vargu jis galėtų tai padaryti. Finansų įstatymai yra paprastai įvairių ekonominių ir politinių sluoksnių rungtynių bei tarpusavio kompromisų rezultatai. Tad kaip dabar tame kovų ir kompromisų rezginyje surasti tą vieningą įstatymų leidėjo mintį, nurodančią, kas turi prisiimti įstatymo uždedamą mokesčio naštą. Juk dažnai to paties įstatymo kūrimo dalyviai nori tuo įstatymu pasiekti ne vienodų, bet dažnai labai priešingų tikslų. Pagaliau, ir vieno asmens leidžiami įstatymai yra paprastai parengiami tam tikro kolektyvo, kurio nariai rūpinasi įpinti į tuos įstatymus ne tik savo asmenines idėjas, bet ir medžiaginius savo artimų sluoksnių interesus.

Visos mokesčių klasifikacijos, pagrįstos mokesčių perkrovimo veiksniais, neturi mokslinio pagrindo, nes mokslas dar nieko galutinai tikro negali pasakyti mokesčių perkrovimo klausimais. Suprato tą ir senesniosios kartos ekonomistai ir todėl ėmėsi tiesioginių ir netiesioginių mokesčių klasifikacijai ieškoti kitų, negu mokesčių perkrovimas, pamatavimų.

J. G. Hoffmann'as (1765—1847), Berlyno profesorius ir prūsų statistikos biuro kūrėjas, laiko tiesioginiais tuos visus mokesčius, kurie pagauna nuosavybę, vis vien kuriuo pavidalu ta nuosavybė pasireikštų, atseit, vis vien, ar tą nuosavybę sudarytų daiktas, teisė ar asmeninis žmogaus privalumas. Netiesioginiais mokesčiais bus tie mokesčiai, kurie pagauna veiksmą: rūkau tabaką, geriu alų, darau veiksmą — moku netiesioginį mokestį. Hoffman'o tiesioginių ir netiesioginių mokesčių pamatavimas ne tik kad yra labai jau dirbtinis, bet vargu ar atlaiko ir rimtesnės kritikos užmetimus. Visai teisingai nurodoma, kad esama mokesčių, kurie tuo pačiu laiku paliečia nuosavybę ir veiksmą, kaip butų mokestis (turiu nuosavą butą ir tame bute gyvenu).

Ferdinand'as Lassal'is laiko netiesioginiais tuos visus mokesčius, kurie nėra uždedami turtams bei pajamoms. Ta prasme asmeninio vartojimo mokesčiai, kaip butų, automobilių, motociklų mokesčiai, būtų netiesioginiai.

Frankfurto Universiteto profesorius W. Gerloff'as mėgina į mokesčių klasifikaciją įtraukti ekonominio mokėtojų

pajėgumo veiksnį. Tie mokesčiai, Gerloff'o nuomone, kurie užgriebia pastovų mokėtojo pajėgumą, kaip žemė, namai, verslas, kapitalas, darbas, pajamos, turtai—bus tiesioginiai; priešingai, tie mokesčiai, kurie paliečia vien tam tikro momento, tam tikro laiko ekonominį pajėgumą, kaip papirosų rūkymas, vyno gėrimas,—bus netiesioginiai mokesčiai. Deja, aiškiai nustatyti, kas yra pastovus ir kas yra nepastovus ekonominis pajėgumas, dalykas vargu įmanomas. Juk tas pats ekonominis reiškinys vienu atveju gali rodyti pastovų, kitu atveju tiktai vienkartinį ūkišką mokėtojo pajėgumą. Geras šiuo atveju pavyzdis gali būti pajamos.

Universalistinės teorijos kūrėjo O. Spann'o mokinys W. Andreae, kurdamas finansų mokslą universalistinės teorijos pagrindais, nori bent kiek kitoniškais pagrindais pamatuoti tiesioginių ir netiesioginių mokesčių klasifikaciją. Andreae manymu, tie mokesčiai, kurie tiesioginiai užgriebia arba parodo mokėtojo pajėgumą, bus tiesioginiai, gi tie mokesčiai, kurie netiesioginiai paliečia tą pajėgumą, bus netiesioginiai. Taip, pajamų, turto, gavinio mokesčiai bus tiesioginiai, nes tie mokesčiai tiesioginiai užgriebia mokėtojų pajėgumą; vartojimo ir išlaidų mokesčiai bus netiesioginiai, nes tik per vartojimą ar išlaidas jie paliečia pajėgumą. Ir apie Andreae siūlomą tiesioginių ir netiesioginių mokesčių klasifikacijos pamatavimą, reikia pasakyti, kad konkrečiais atvejais labai sunku pasakyti, kurie mokesčiai tiesioginiai, kurie netiesioginiai užgriebia mokėtojo pajėgumą.

Pagaliau, beveik visų valstybių oficiališka įstatymų terminologija skirsto mokesčius tiesioginiais ir netiesioginiais visai ne kuriuo nors mokslišku ar ekonomiškai teoretiniu pagrindu, bet vien juridiškai praktiškais sumetimais. Žinoma, ir tame juridiškai praktiniame mokesčių paskirstyme faktiškai tebeglūdi fiziokratų įvestas perkrovimo veiksnys. Tokie mokesčiai, kuriuos, manoma, sumoka tas asmuo, kam jie uždėti, laikomi tiesioginiais. Tiesioginiams mokesčiams priskiriami: pajamų, turto, asmeninio vartojimo, žemės, namų, verslo, kapitalo, darbo, palikimo ir kartais dar apyvartos mokesčiai. Tie gi mokesčiai, kurie laikomi perkraunamais, vadinami netiesioginiais mokesčiais. Čia patenka akcizai, muitai, rinkliavų mokesčiai ir kartais dar ir apyvartos mokesčiai.

Ir tą oficiališką mokesčių klasifikaciją sunku pateisinti rimtesniais moksliškais argumentais, nes sunku būtų surasti visai neperkraunamus mokesčius. Pagaliau, ir pats viešasis ūkis laikosi tokios klasifikacijos ne tiek kuriais nors moksliškais sumetimais, kiek senomis įsigyvenusiomis tradicijomis.

A. Wagner'is, palikdamas tradicinį mokesčių skirstymą tiesioginiais ir netiesioginiais, mėgina kurti naują naujais pagrin-

dais mokesčių klasifikaciją. Wagner'is nori klasifikuoti mokesčius pagal ūkiškų gerybių turėjimo, įsigijimo ir vartojimo veiksnius. Tuo būdu mokesčiai suskirstomi trimis rūšimis: turėjimo, įsigijimo ir vartojimo mokesčiai. Turėjimo mokesčiais apdedama visa tai, ką žmogus turi, ką jis valdo; įsigijimo mokesčiais — visa tai, ką žmogus gauna, uždirba, įsigyja; vartojimo mokesčiais apdedama visa tai, ką žmogus vartoja.

Würzburgo Universiteto profesorius K. Bräuer rūšiuoja mokesčius pagal ekonominio mokėtojų pajėgumo pasireiškimus, kuriais laiko pajamas, gavinį, turtą, vartojimą ir tarpasmeninį ekonominį santykiavimą. Taip Bräuer'io klasifikacijoje susidaro šios mokesčių rūšys: 1. pajamų mokestis, 2. turtų mokestis, 3. gavinio mokesčiai, 4. vartojimo mokesčiai, 5. ekonominio santykiavimo mokesčiai.

Neabejotina, kad Wagner'io ir Bräuer'io klasifikacijos turi gilesnių mokslinių pagrindų; jos sudarytos ne pagal paviršutinius, daugiau ar mažiau finansiškai technikinius mokesčių požymius, bet pagal pačių mokesčių esminius privalumus. Jei kas būtų galima pasakyti prieš Wagner'io ir Bräuer'io klasifikacijas, tai nebent tai, kad jos abi labai jau nutolsta nuo oficiališkos įstatymų ir administracijos organų klasifikacijos. Jei mokslas ir administracijos organai vartos taip skirtinas mokesčių klasifikacijas bei terminologijas, tai lengvai gali susidaryti tokia sunkiai beišraizgoma painiava, kad nelengvai ras bendrą kalbą mokslas ir gyvenimas, teorija ir praktika. Duoti šiandieną bet kuriuo požiūriu visai tinkamą mokesčių klasifikaciją, vargu dar bus įmanomas dalykas. Atrodo, kad mokslo požiūriu sunku būtų ką daug prikišti tai mokesčių klasifikacijai, kurios laikosi tokie žymūs finansų teoretikai, kaip F. Neumann (1835—1910) ir W. Lotz ir iš dalies Gerloff. Pritaria tokiai klasifikacijai ir kai kurie prancūzų finansų teoretikai, vartojo ją ir Carų Rusija savo administracijos organų pavadinimuose bei mokesčių rūšiavime.

Neumann'o, Lotz'o klasifikacija tuo yra gera, kad ji savo esme nenutolsta nuo šiandieną vartojamos oficiališkos klasifikacijos, bet drauge pašalina tuos neaiškumus bei nenuoseklumus, kurie glūdi terminuose „tiesioginis, netiesioginis". Neumann'o-Lotz'o klasifikacijos silpnesnioji pusė yra, be abejo, ta, kad ji rūšiuoja mokesčius vien išoriniais, administraciniai technikiniais požymiais.

Neumann'o-Lotz'o klasifikacija skirsto visus mokesčius dviem didelėm kategorijom: apdedamieji ir tarifuotieji mokesčiai. Apdedamieji mokesčiai renkami tam tikrais apdėjimo lapais. Apdedamųjų mokesčių objektu gali būti žmogaus asmuo, to asmens įvairūs privalumai, pajamos, turtai,

vartojimas, gavinys. Apdedamiesiems mokesčiams nustatyti ir išrinkti atitinkamų fisko organų vedami tam tikri rejestrai, katastrai, pagal kurių duomenis sudaromi apdėjimo lapai ir siunčiami mokesčių mokėtojams. Nuo valdžios organų tiems mokesčiams vedamų rejestrų, arba katastrų, ir patys apdedamieji mokesčiai kartais vadinami k a t a s t r i n i a i s m o k e s č i a i s. Tarifuotais mokesčiais vadiname tokius mokesčius, kurie renkami ne tam tikrais apdėjimo lapais, bet vien tik tam tikrų veiksmų proga, iš anksto nustatytais tarifais. Kai įvyksta įstatymų numatytas veiksmas, tuojau tokiam veiksmui taikomas nustatytas tarifas ir imamas atitinkamas mokestis. Tarifuotiems mokesčiams nevedami jokie rejestrai. Čia fisko organai tik žiūri, kada įvyks įstatymo numatomas veiksmas, kad tuojau pritaikytų atitinkamą tarifą ir paimtų reikalaujamą mokestį. Apdedamieji mokesčiai beveik visai atitinka tiesioginius mokesčius, tarifuotieji — netiesioginius. Tat siūlomoji klasifikacija apdedamaisiais ir tarifuotais mokesčiais beveik negriauja rūšiavimo tiesioginiais bei netiesioginiais mokesčiais ir todėl neįneša didesnių painiavų į kasdieninį gyvenimą.

Tačiau buvo pasakyta, kad siūlomoji Neumann'o-Lotz'o mokesčių klasifikacija, beveik, negriauna oficiališko suskirstymo tiesioginiais ir netiesioginiais. Ką reiškia tasai „beveik"!

Pirmiausia, oficiališka klasifikacija palikimo mokestis laikomas tiesioginiu mokesčiu. Siūlomoje rūšiavimo sistemoje palikimo mokestis bus tarifuotas, nes jam nevedami iš anksto jokie rejestrai, pagal kuriuos būtų išrašomi apdėjimo lapai. Palikimo mokestis imamas, kai mirties proga gaunami numirėlio turtai. Patsai mokestis imamas iš anksto nustatytais tarifais, kurie automatiškai veikia, kai tik kieno nors mirties proga gaunami turtai. Be to, oficiališkoje klasifikacijoje nėra galutinai aišku katrai mokesčių rūšiai reikia priskirti butų mokestį: tiesioginiams ar netiesioginiams vartojimo mokesčiams. Siūlomoji klasifikacija butų mokestį neabejodama priskirs apdedamiesiems mokesčiams, nes čia vedami butų savininkų rejestrai, pagal kuriuos sudaromi apdedamieji lapai. Pagaliau, oficiališka klasifikacija dažnai turi sunkumų, katrai mokesčių rūšiai priskirti apyvartos mokesčius, kai siūlomoji klasifikacija lengvai išsprendžia klausimą, priskirdama apyvartos mokesčius tarifuotiems mokesčiams, nes apyvartos mokesčiai imami automatiškai veikiančiais tarifais atsiteistino patarnavimo ar prekės iš vienų rankų į kitas perėjimo proga. Trumpai, siūlomoji klasifikacija padaro tik vieną aiškų pakitimą, būtent, perkelia palikimo mokestį iš tiesioginių į tarifuotus, atseit, netiesioginius mokesčius; visais kitais atvejais siūlomoji klasifikacija tik aiškiai išsprendžia keliamus oficiališkos klasifikacijos abejojimus ir galutinai pašalina iš mokesčių klasifika-

cijos labai šiuo atveju abejotinos vertės veiksnį — mokesčių perkrovimą. Juk mokesčių perkrovimo požiūriu visi mokesčiai galėtų būti vadinami netiesioginiais, nes visi mokesčiai tam tikrais atvejais gali būti perkrauti svetimiems pečiams.

Apdedamieji mokesčiai tolimesniais rinkimo technikos požymiais gali būti suskirstyti skiriamais ir išdėstomais. Jei kiekvienam atskiram mokėtojui iš karto nurodoma mokomoji suma, tai turime skiriamuosius mokesčius. Priešingai, kai tam tikram mokėtojų skaičiui ar tam tikros srities mokėtojams nustatoma viena bendra mokesčių našta, kuri vėliau tuo ar kitu būdu išdėstoma tarp paskirų mokėtojų, tai bus išdėstomasis mokestis. Viešasis ūkis išdėstomųjų mokesčių sistemoje jau iš anksto žino, kokią jis gaus mokesčių sumą, kai dar atskirų mokėtojų įnašai tebėra nežinomi. Priešingai yra su skiriamaisiais mokesčiais. Čia iš anksto žinoma kiekvieno atskiro mokėtojo mokomoji suma, kai bendroji laukiamoji mokesčių pajamų suma dar nėra žinoma.

3. MOKESČIŲ RINKIMO TECHNIKOS RAIDA

Kiekvieno krašto mokesčių rinkimo technikos raida ėjo savotiškais, ypatingais keliais, bet tie įvairūs įvairių laikų ir įvairių kraštų mokesčių rinkimo keliai turi nemaža bendrų bruožų, kurių pažinimas ne tik palengvina susivokti mokesčių istorijos klausimais, bet ir padeda suprasti pačių mokesčių esmę, jų padarinius bei dabartinę mokesčių rinkimo techniką. Pirmiausia, kaip pati mokesčių sistema, taip lygiai ir mokesčių rinkimo sutvarkymas, priklauso ekonominės ir politinės kiekvieno krašto padėties, civilizacinių ir kultūrinių kiekvieno krašto ir laiko sąlygų.

Pirmykštė, ką tik gimusi, valstybė paprastai dar nesijaučia tiek tvirta, kad pati galėtų išrinkti savo nustatytus mokesčius. Jauna valstybė dar neturi tokių organų ir tokių valdininkų, kurie galėtų tiesioginiai pasiekti mokėtoją. Jei, pagaliau, tie fisko organai ir pasiektų mokėtoją, tai dar valstybė nėra tikra, kad tas jų žygis bus pačiam fiskui naudingas ir nesudarys žalos krašto ūkio gerovei. Valstybė dar bijo patikėti fisko organams savo lėšas ir pačių mokėtojų likimą. Tas dažniausiai pamatuotas tokiais atvejais fisko nepasitikėjimas savo organais ir verčia valstybę ieškoti tarpininkų, kuriems būtų galima pavesti mokesčių rinkimą. Jei mokesčius moka nugalėta, užkariauta tauta, tai tokiais tarpininkais paprastai esti žymesni pavergtosios tautos žmonės, kurie turi savo rankomis išspausti iš savo tautiečių duodamas nugalėtojams duokles. Kaip ir kokiu būdu išrinks tie „notabliai“ reikalaujamą duoklių sumą, tai jau jų dalykas, nes jie atsako

už paskirtos sumos įnešimą ne tik savo turtais, bet ir savo laisve, dažnai net ir savo galvomis.

Primityvi valstybė ta pačia tarpininkų sistema renka mokesčius ir iš savo žmonių. Ir čia iš karto tokiais tarpininkais pasirodo turtingesnieji, garbingesnieji krašto gyventojai. Vengdami būti asmeniškai atsakingi, tie garbingesnieji atskirų bendruomenių vyrai, rūpinasi suversti visą mokesčių išrinkimo atsakingumą pačiai bendruomenei. Dabar jau pati bendruomenė, prisiimdama mokesčių sumokėjimo atsakingumą, pasiima ir prievolę rinkti mokesčius. Tokios bendruomenės Vakarų Europoje buvo miestų savivaldybės, Rytų Europoje — sodžiaus vietos savivaldybės. Valstybė nustato bendrą mokesčių sumą, kurią paskirsto ir išrenka patys tarpininkai, vis vien ar jie bus atskiri asmens ar ištisos visuomeninės organizacijos.

Tarpininkų sistema yra patogi primityviškai valstybei, bet labai sunki mokesčių mokėtojams. Žinoma, palyginti, lengviau buvo mokesčių mokėtojams, kai mokesčių tarpininkų pareigas ėjo visuomeninės organizacijos, negu kad atskiri privatūs asmens. Valstybė, pavesdama bendruomenėms rinkti mokesčius, kad apsidraustų nuo galimų nuostolių ir paragintų tas bendruomenes rinkti mokesčius ir griežtesnėmis, kai yra reikalas, priemonėmis, įgyvendina solidarią visų bendruomenės narių atsakomybę už paskirtą mokesčių sumą. Ta atsakomybė yra naudinga valstybei ir bendruomenės vyresnybei, nes valstybė visada gauna nustatytą mokesčių sumą, bendruomenės vyresnybė visada gali išieškoti reikalaujamą mokesčių sumą, jei ne iš vienų, tai iš kitų. Pagaliau, solidari visų bendruomenės narių atsakomybė sumažina, jei jau ne visai panaikina, asmeninę bendruomenės vyresnybės narių atsakomybę.

Be atskirų garbingesniųjų vyrų ir ištisų bendruomenių mokesčių rinkimo tarpininkais buvo dar ir mokesčių nuomininkai. Mokesčių nuomavimo kilmės tenka ieškoti senovinėse rytų despotijose, iš kurių tokią mokesčių sistemą paveldėjo graikai ir ypač romėnai. Visų kraštų mokesčių nuomininkai baisiu žiaurumu plėšdavo žmones, bet ypač žalingais tautos ūkiui darbais buvo pagarsėję Romos respublikos mokesčių nuomininkai. Romos griuvėsiuose susikūrusios įvairių imperijos kraštų valdžios negali pačios išrinkti mokesčių, nes neturi tiesioginiai centro priklausomų fisko, policijos ir teismo organų. Dabar mokesčių rinkėjais pasidaro vietos ponai feodalai.

Pas mus, pakrikus mūsų centro valdžiai, vietos ponai netiesioginiai renka iš žmonių mokesčius, bet savo seimeliuose skiria mokesčių rinkėjus.

Kokia bebūtų mokesčių rinkimo tarpininkų forma: bendruomenės patricijai, pati bendruomenė, vietos feodalai, seimelių ski-

riami rinkėjai ar, pagaliau, nuomininkai, galima pastebėti vienas neabejotinas faktas, kad juo labiau stiprėja valstybė, juo vis didesnių ji deda pastangų, kad gautų pati arčiau prieiti prie mokėtojo, kad sueitų į betarpišką su mokėtoju kontaktą. Iš karto valstybės organai ima davinėti mokesčių rinkimo tarpininkams įvairių veikimo nurodymų, vėliau ima leisti įvairias mokesčių paskirstymo ir rinkimo taisykles, nors patį mokesčių paskirstymą ir rinkimą valstybė dar neturi drąsos paimti į savo rankas.

Kai tik tarpininkai, vis vien atskiras asmuo ar kolektyvas, ėmė veikti valdžios taisyklėmis, tuojau turėjo silpnėti asmeninė tų tarpininkų atsakomybė. Nepajėgdami išrinkti nustatytos mokesčių sumos, tarpininkai dabar visuomet gali pasiteisinti varžančiomis jų asmeninę galią bei iniciatyvą valdžios taisyklėmis. Tuo būdu, juo labiau valstybė įsikiša į mokėtojų ir mokesčių rinkėjų tarpininkų santykius, juo vis labiau mažėja tų tarpininkų atsakomybė už gaunamas mokesčių sumas. Pagaliau, pastebi tą valstybės susirūpinimą jo reikalais ir patsai krašto gyventojas, mokesčio mokėtojas. Dabar ir pats mokėtojas pradeda rūpintis sueiti į artimesnius, glaudesnius ryšius su pačiu fisku. Tas mokėtojo pastangas bendradarbiauti su fisko organais dar labiau sustiprina tas paties mokėtojo pastebėtas faktas, kad aukščiau fisko organų norų bei užsimojimų stovi bešališkas, visiems vienodas, niekieno nepakrutinamas įstatymas, kurio reikalavimus saugo administracijos nepriklausomi teismo organai. Mokesčių mokėtojas mato, kad tie teismo organai nekartą sugeba apginti jo teisėtus reikalus nuo nepamatuotų mokesčių rinkėjų, o net ir paties fisko organų reikalavimų.

Kai susidaro jau šitokia mokėtojų nuotaika, valstybė tuojau ima į savo rankas visus mokesčių reikalus. Tiesa, dažniausiai valstybė dar iš karto nepajėgia kiekvienam atskiram mokėtojui nurodyti jo mokėtiną sumą, valstybė tenkinasi nustatydama visam kraštui, ar kuriai jo daliai, bendrą bet kurio mokesčio sumą ir palieka vietos organizacijoms paskirstyti tarp atskirų mokėtojų nustatytą mokesčių sumą. Tik vėliau valstybė tepajėgė aiškiai nustatyti ūkišką atskirų mokėtojų pajėgumą ir pagal tą pajėgumą kiekvienam uždėti atitinkamą mokesčių naštą. Dabar valstybė, sueidama į kaskart glaudesnį su savo mokėtojais bendradarbiavimą, kiekvienam iš anksto pasako, kiek, kada ir kur jis turi mokėti. Dabar nebelieka jokių fisko ir mokėtojų tarpininkų. Fiskas tvarko visus mokesčių reikalus per savo techniškai išlavintus, pinigais apmokamus, centro priklausomus organus.

Nemažą akstiną teigiamai mokesčių rinkimo raidai davė ekonominis liberalizmas, kuris, kovodamas su kraštutiniu fiskalizmu, atseit, perdėtu vien iždo reikalais susirūpinimu, stojo ginti individo teises bei reikalus. Ekonominės laisvės ideja, dau-

žydama merkantilizmo uždėtus krašto ūkiui pančius, negalėjo aplenkti ir anų laikų mokesčių rinkimo sistemos. Liberalizmas buvo įsitikinęs, kad asmeninio pelno ieškojimas yra geriausias teigiamos krašto ūkio raidos akstinas, tat jis reikalavo, kad ir fiskas savo mokesčių technika netrugdytų to pelno siekti. Kas naikina, kaip ekonominis liberalizmas, ūkiškas privilegijas, kas laiko individo teises aukščiausia vertybe, tas turi reikalauti, kad ir mokesčių rinkimo technika būtų suderinama su tomis individo teisėmis. Tokias mokestines atskiro asmens teises trumpai ir aiškiai ekonominio librealizmo vardu formuluoja Ad. Smithas.

Pirmoji tų teisių reikalauja, kad valdiniai dalyvautų valdžios išlaikyme proporcingai savo ūkiškam pajėgumui, atseit, proporcingai tam pelnui, kurį kiekvienas gauna valstybės globoje. Valdžios išlaidos atskiriems tautos nariams panašios yra didelio ūkio išlaidoms bendriems to ūkio savininkams, kurie visi turi dalyvauti to ūkio išlaikyme proporcingai tam interesui, kurį turi kiekvienas iš jų tame ūkyje. To nuostato vykdymas arba nevykdymas, mano Smithas, ir sudaro lygų arba nelygų mokesčių naštos paskirstymą. Tasai Smitho nuostatas nėra aiškus, o todėl jo aiškinimas yra sukėlęs nemaža ginčų. Vienas dalykas tik nekelia abejonių, būtent, kad tuo nuostatu Smithas iškėlė mokesčių lygybės pradmenį. Tiesa, lygybės sąvoka yra gana plati, bet šiuo atveju mokestinė lygybė siejama su mokėjimo pajėgumu, atseit, su medžiaginiais asmens ištekliais. Todėl mokesčiai turi būti užkraunami ne pagal socialinę mokėtojo padėtį, bet pagal jo turimus turtus, gaunamus uždarbius. Lygybės pradmuo nežino privilegijų bei luominių skirtumų ir skirsto mokesčių naštą vien ekonominiais sumetimais.

Antras Smith'o nuostatas, tai mokesčio aiškumas, griežtas jo dydžio nustatymas. Mokestis, kurį turi mokėti kiekvienas asmuo, turi būti aiškiai nustatytas ir negali priklausyti nuožiūros, atseit, kiekvienas mokėtojas turi žinoti, kiek, kada ir kokiu būdu jis turi mokėti. Tas nuostatas turi pašalinti fisko organų savavaliavimą.

Trečias pradmuo liečia mokesčių mokėjimo patogumus. Kiekvienas mokestis turi būti renkamas tuo laiku ir tuo būdu, kuris yra patogiausias mokėtojui. Žinoma, patogus mokėtojui laikas yra naudingas ir pačiam iždui, nes, rinkdamas mokesčius patogiu mokėtojui laiku, iždas lengviau ir greičiau gauna tai, kas jam priklauso.

Ketvirtas nuostatas reikalauja mokesčių pigumo. Mokestis turi imti iš žmonių kišeniaus kuo mažiausia virš to, kas patenka į valstybės kasą. Mokesčių kaštus sudaro didelis valdininkų skaičius, kuris suvalgo žymią mokestinių pajamų dalį. Be to, kai mokestis atima tai, kas reikalinga tolimesnei gamybai, tai gamin-

tojas gali nebetekti noro dirbti. Jei žmonės ima išsisukinėti nuo neteisingų mokesčių, ir valdžia griebiasi tokiu atveju baudų, tai aukštos baudos gali visai sugriauti ūkišką tokių žmonių būtį. Pagaliau, fisko valdininkai, dažnai lankydamiesi pas mokėtojus, netaktingai juos kvosdami, sudaro mokėtojams vargų, nemalonumų, priespaudų, kurie gali sudaryti nuostolių. Visais tais nurodytais atvejais mokesčiai virsta žmonėms sunkesni, negu kad jie yra pelningi iždui, atseit, mokesčiai pasidaro nebepigūs.

Moderninė valstybė ne tik pasisavino ir vykdo Smith'o principus, bet ir ėmėsi ištisos priemonių eilės laiduoti tikslingą tų principų veikimą. Tuo tikslu mūsų dienų fisko organai yra visai savarankus administracijos aparatas, priklausomas tik paties fisko ir teismo instancijų. Toksai fisko organų sutvarkymas padeda ir pačiam piliečiui įsitikinti, kad ta valstybė, kuriai jis moka mokesčius, yra jo valstybė, kad ta jo valstybė yra teisinė jo tautos organizacija, kad tarp jo valstybės ir jo tautos nėra jokios sienos, kad jo tauta laikosi nepriklausoma ir laisva savo valstybine forma. Kur mokesčių mokėtojai gyvena tokiais įsitikinimais, tenai lengvai prigyja supratimas, kad ir fisko organai yra valstybės įstaigos, kurios tiesioginiai tarnauja tautai ir per tą tautą kiekvienam atskiram tautos nariui, kad fisko įstaigos nėra mokesčių mokėtojų priešai, bet naudingi bendradarbiai, kurie, tarnaudami tautos reikalams, padeda kurti ūkišką gerovę ir atskirų laimėje ir nelaimėje su tautos likimu surištų piliečių.

Kur fisko organai ir mokesčių mokėtojai gyvena tokiais idealais, tenai nebėra reikalo turėti bendras mokesčių komisijas, kurias sudaro fisko ir mokesčių mokėtojų atstovai. Mokesčių komisijos atsirado, kaip mokėtojų interesų apsaugos institutas, tada, kada mokėtojas buvo įsitikinęs, kad nei patsai fiskas, nei bet kuris jo organas negali sumaniai ir sąžiningai spręsti mokėtojų reikalus. Tokios mokesčių komisijos buvo labai įsigalėjusios, net gal būt ir pateisinamos, senoje Carų Rusijoje. Tuose kraštuose, kur valdžia yra pačios tautos pastatyta, iš tautos vyrų parinkta ir pačiai tautai tarnauja, tenai, kaip visai teisingai pastebi prof. Kemmerer savo raporte lenkų vyriausybei, neturi būti vietos ir mokesčių komisijoms. Fisko organai ir be mokesčių komisijų tarpininkavimo turi sugebėti bendradarbiauti su atskirais krašto mokesčių mokėtojais. Pagaliau, kur plačiosios mokėtojų minios giliai įsitikina, kad fisko organai tarnauja tautai ir per tautą kiekvienam atskiram tautos nariui, tenai kaskart rečiau bepasirodo prievartos išieškojimo atveju ir paskutinis fisko organų ir mokesčių mokėtojų tarpininkas — policijos valdininkas.

4. MOKESČIŲ PERKROVIMAS

Finansų teoretikai mano, kad yra du sunkūs ir painūs, ne tiek gal finansų mokslo, kiek finansų politikos klausimai, būtent: 1. principai, kuriais mokesčių našta išdėstoma tarp atskirų mokėtojų ir 2. išdėstytų mokesčių veikimo padariniai. Grynosios finansų teorijos sumetimais sunkesnis bus šis antrasis, mokesčių padarinių, klausimas.

Mokesčių padariniams suprasti tenka nusileisti į pačias ne tik viešojo, bet ir viso tautinio ūkio gelmes. Svarbiausis mokesčių padarinys bus mokesčių perkrovimas, kurio esimo faktas nustatomas ir paviršutinišku tautos ūkio stebėjimu. Nesunku pastebėti, kad dažnai mokesčius ne tas moka, kam fiskas juos uždėjo, bet kaip tik visai kitas asmuo, kurį juridiškai tas mokestis visai neturėjo paliesti. Jau Romos istorikas Tacitus visai teisingai pastebėjo, kad mokesčius, uždėtus vergų pirkliams, faktiškai sumoka ne pirklys, bet vergų pirkėjas, sumokėdamas pirkliui aukštesnę kainą. Vergo kainoje įskaitomas ir pirkliui uždėtas mokestis.

Šiandieną visiems aišku, kad iš karto akcizo mokesčius sumoka akcizuojamų prekių gamintojas, kuris vėliau atsiima iždui sumokėtus mokesčius iš savo gaminių pirkėjų, pardavinėdamas jiems aukštesne kaina akcizuotus gaminius. Akcizo mokesčius faktiškai moka ne akcizuojamų prekių gamintojas, bet tų prekių vartotojas. Patsai akcizuotųjų prekių gamintojas ir tie visi prekybininkai, per kurių rankas ėjo akcizuotoji prekė, kol pasiekė vartotoją, yra vien tik fisko ir tikrojo akcizo mokėtojo, atseit, vartotojo tarpininkai. Įstatymai nurodo tuos asmenis, kurie įneša iždui mokesčius. Tokie asmens vadinami įstatyminiais, arba legaliais mokėtojais. Įstatyminiai mokėtojai dažnai nėra faktiniaisiais mokėtojais. Faktinieji mokesčių mokėtojai dažnai finansų moksle vadinami mokesčių nešėjais, nes jie tartum savo kupra velka svetimų mokesčių naštą. Tam tikrais atvejais patsai įstatymų leidėjas ne tik jau iš anksto gerai žino, kad patsai legalus mokėtojas faktiškai nemokės mokesčių, bet dar pačius mokesčius taip sutvarko įstatymais, kad legalus mokėtojas lengviau galėtų perkrauti svetimai nugarai sau uždėtus mokesčius. Tokiais sumetimais įstatymų leidėjas tvarko akcizus, kuriais apkraunamos tam tikros krašte gaminamos vartojimo prekės ir muitus, kurie imami nuo daiktų, einančių per valstybinę sieną. Tačiau yra labai dažnų atsitikimų, kada įstatymų leidėjas visai nenori, kad legalus, įstatymais nurodomas, mokėtojas perkrautų jam uždėtus mokesčius svetimiems pečiams, bet vis dėlto tam legaliam mokėtojui pasiseka permesti kitam jam užkrautą mokesčių naštą. Tokiais atvejais kalbama apie įstatymų leidėjo nenorėtą mokesčių perkrovimą. Nėra jau toks sunkus dalykas, kaip minėta,

įrodyti patį mokesčių perkrovimo faktą, pastebėti, kad gyvenime mokesčiai dažnai suverčiami svetimiems pečiams, bet painus ir tikrai sunkus darbas, jei dar iš viso jis yra įmanomas, nurodyti, kieno pečiai tuo ar kitu atveju neša mokesčių naštą, kas yra faktinas to ar kito mokesčio mokėtojas, kas yra konkrečiu atveju mokesčių nešėjas.

Mokesčių perkrovimo klausimais jau nuo XVII a. nemaža kalbama, rūpestingai tyrinėjama ir, palyginti, daug rašoma. Kolumbijos Universiteto profesorius Seligmann'as tvirtina, kad mokesčių perkrovimo klausimais esą parašyta bene 350 darbų. Tačiau ir tas milžiniškas darbas, tos didelės rimčiausių finansų teoretikų pastangos, dar ir šiandieną toli gražu neišnarpliojo visų mokesčių perkrovimo painiavų ir šiandieną dar vargu įmanoma pasakyti, kas yra konkrečiu atveju faktinis to ar kito mokesčio mokėtojas. Dar ir šiandieną mokesčių perkrovimo klausimu reikia tenkintis daugiau ar mažiau pamatuotais spėliojimais, mažiau ar daugiau pagrįstomis ipotezėmis. Netrūksta, net ir labai rimtų, tokio masto, kaip Leroy-Beaulieu ir Stourm, finansų teoretikų, kurie, tiesa, pripažįsta patį mokesčių perkrovimo faktą, bet yra giliai įsitikinę, kad nėra galima susekti tikrųjų mokesčių perkrovimo kelių ir todėl nėra galima nustatyti aiškių mokesčių perkrovimo pradmenų.

Pirmieji, kurie mokslo sumetimais susirūpino mokesčių perkrovimo klausimais, buvo XVII š. anglų ekonomistas W. Petty ir filosofas John Locke. Locke manė, kad visi mokesčiai, kraunami nuo vienos nugaros kitai nugarai, galutinai užgula žemės savininkų pečius, arba, kitais žodžiais, visi mokesčiai sumokami žemės renta. Locke'o mestą mintį pasisavina, pamatuoja ir toliau plėtoja fiziokratai.

Fiziokratai skelbė, kad vienintelis tautos turtų šaltinis yra žemė, tat, nuosekliai, jų manymu, tik žemės pelnu gali būti apmokėti ir visi mokesčiai. Visi mokesčiai mėtomi nuo vienų pečių kitiems pečiams, kol pagaliau suvirsta ant ūkininko galvos. Ne kas kitas, tik visų maitintoja motina — žemė pasiima ir visus krašto mokesčius. Jei jau faktiškai visus mokesčius sumoka žemė, tai išvengti bergždžiam mokesčių perkrovinėjimui nuo vienų pečių kitiems pečiams fiziokratai siūlo jau iš karto uždėti visus mokesčius žemės savininkams. Savo vienintelio tiesioginio mokesčio teoriją fiziokratai sukūrė ne patyrimo, bet vien dedukcijos keliu. Fiziokratams atrodė, kad vienintelis žemės mokestis būsiąs ir patiems ūkininkams patogesnis, nes jiems nebereiksią pakelti ne tik įvairių mokesčių paskirstymo išlaidų, bet ir tų įvairių mokesčių priedų, kurie savaime susidaro mokesčių perkrovimo proga. Nedaug ką tepastūmėjo mokesčių perkrovimo tyrinėjimus ir patsai A. Smith'as.

Smith'as, panašiai kaip ir John Locke, ne tiek mėgino įrodinėti, kiek daugiau spėjo, kad nemaža kitiems uždėtų mokesčių galutinai sumoka žemės savininkai. Čia Smith'as neranda nieko baisaus, nes žemės savininkai naudojasi jokiu darbu, jokiu kapitalu nepagrįsta renta. Tas pats Smith'as nurodo, kad pagalvinės, darbo pelno ir būtinų vartojimo dalykų mokesčiai paprastai padidina darbininkų darbo algą, arba, kitais žodžiais, tuos mokesčius paprastai prisiima darbdavys, kuris tik po ilgo tų mokesčių ritinėjimo suverčia, darbininkams uždėtus mokesčius, žemės savininkams. Tuos visus mokesčius sumoka žemės savininkai jiems priklausoma žemės renta. Smith'as jau indukcijos duomenimis spėja, kad uždėtus nebūtiniems gyventi dalykams vartojimo mokesčius moka, nebesuversdamos svetimiems pečiams, turtingosios klasės. Dar daugiau Smith'as mano, kad nebūtinų dalykų, kaip alkoholio, tabako ir kitų panašių dalykų, akcizus sumoka patys darbininkai, neperkraudami savo darbdaviams, nes dėl tokių dalykų pabrangimo darbdaviai nepakelia darbininkams algos ir tuo būdu neprisiima tiems dalykams užkrautų akcizų.

D. Ricardo žymiai pastūmėjo mokesčių perkrovimo tyrinėjimą ir davė mokesčių perkrovimo teorijai ne vieną svarbų įnašą. Tiesa, Ricardo kūrė savo ekonomines teorijas grynos dedukcijos metodais, bet jo nustatytą ne vieną pradmenį patvirtina ir mūsų dienų patyrimas, nes ir jo dedukcija buvo susieta su giliu konkretaus gyvenimo reiškinių stebėjimu. Ricardo visai teisingai pastebi, kad pajamų mokestį dažnai sumoka patys legalūs mokėtojai, atseit, tie asmens, kuriems fisko organai buvo užkrovę tuos mokesčius. Priešingai, mokesčius, uždėtus atskirų ūkio šakų pelnui, sumoka tos ūkio šakos gaminių vartotojai. Panašiai veikia ir mokesčiai, užkrauti gamybos veiksniams, atseit žemei, kapitalui ir darbui. Ir tuos mokesčius sumoka tų gamybos veiksnių produktų vartotojai. Taip, žaliavos ir mašinų mokesčius faktiškai sumoka ne tų gėrybių savininkai, bet iš tos žaliavos ar tomis mašinomis pagamintų dirbinių vartotojai.

Naujos XIX š. antrosios pusės ekonominės teorijos imasi nagrinėti ir mokesčių perkrovimo problemas daugiausia realaus gyvenimo faktų šviesoje ir pagal to konkretaus gyvenimo faktų duomenis mėgina kurti mokesčių perkrovimo teorijos pradmenis. Tuos naujus mokesčių perkrovimo kelių ieškojimo takus praminti garbė teko prancūzams J. B. Say, H. Passy, Carnot, vokiečiams Rau, Schäffle, Wagner, italui Panteleoni. Negalima dar pasakyti, kad ir šių vyrų darbai, kaip ir mūsų dienų finansų teoretikų tyrinėjimai (Mann, Mering, Seligmann) būtų galutinai susekę visus mokesčių perkrovimo kelius, būtų aiškiai nustatę perkrovimo eigos dėsnius. Deja, ir šių mokslo vyrų pastangos dažnai tebe-

klaidžioja galimų ipotezių ir daugiau ar mažiau pamatuotų teorijų prieblandoje. Ir šiandieną mokesčių perkrovimo problemos, vis dar tikslingiau ir tikriau tebesprendžiamos dedukcijos, negu indukcijos, keliais. Visas naujausių laikų ekonomistų pažiūras mokesčių perkrovimų klausimais galima, turbūt, sutraukti į šias 4 teorijas, kurias galima pavadinti: optimistinė, pesimistinė, socialistinė ir realistinė.

1.—Kiekvienas mokestis, sako optimistai, vis vien kokia sunkia našta jis užguls legalius mokėtojus, visuomet pamažu visai automatiškai pasiskirstys lygiomis dalimis tarp visų kratšo gyventojų. Jei kartais kam ir tektų sumokėti iždui daugiau, negu leidžia ūkiškas pajėgumas, tai ir čia nėra ko nusiminti, nes toks nuskriaustas mokėtojas vėliau atsiima iš kitų krašto gyventojų su priedais permokėtas sumas. Juk gysla, sako optimistai, iš kurios chirurgas ima kraujo, greitu laiku vėl turi proporcingai tiek pat kraujo, kiek ir kitos žmogaus kūno arterijos. Kraujas automatiškai vėl pasiskirsto po visą žmogaus kūną. Tautos ūkis yra panašus organizmas, kaip ir žmogaus kūnas. Visai naujas ar senas pertvarkytas mokestis gali laikinai sugriauti visuomenės narių turtų bei pajamų pusiausvyrą, bet greitu laiku visai automatiškai nematomais mokesčių perkrovimo keliais žmonių turtų bei pajamų santykiai vėl grįžta į senąsias vagas. Tais sumetimais optimistai laiko bet kurį seną mokestį geru, bet kurį naują mokestį blogu, nes toks naujas mokestis iš karto griauja nusistovėjusią turto paskirstymo pusiausvyrą.

Pastebėta, kad optimistai savo pažiūroms pateisinti duoda ne tiek rimtų argumentų, kiek vartoja įvairių palyginimų, tartum pamiršdami, kad ir labai tinkamas palyginimas toli gražu nėra dar įrodymas. Optimistams tautos ūkis ne tik gyvas organizmas, bet ir vandens kibiras, kurio vidurys padalytas skylėtomis lentelėmis. Jei semsime vandens iš vieno tokio kibiro skyriaus, tai vanduo, laisvai eidamas per skylėtas lenteles, laikysis visame kibire vienodu lygiu. Visai taip pat esą ir su mokesčiais. Kokį mokestį sukursi, greitu laiku jo užkraunama tam tikrai gyventojų kategorijai našta savaime pasiskirstys tarp visų krašto gyventojų. Tokį automatišką mokesčių pasiskirstymą optimistai vadina mokesčių difuzija. Tuo būdu, kiekvienas mokestis, nors jis iš karto atrodytų ir neteisingas, blogas, pamažu pats savaime pasidaro teisingas ir geras. Politinė optimistinės teorijos išvada bus toji žinoma pažiūra, kad piliečiai neturi rūpintis finansine vyriausybės politika, nes patsai gyvenimas geriausiai tvarko tos politikos gaires, išlygindamas visus mokesčiais daromus neteisingumus bei atskirų asmenų skriaudas.

Optimistinė mokesčių perkrovimo teorija, tai savo rūšies finansinė „istorinės dinamikos" teorija.

Optimistinę mokesčių perkrovimo teoriją sukūrė kraštutinė liberalų srovė. Šiandieną beveik visai žlugus „manchesterizmui", ir optimistinė teorija nebeteko savo šalininkų. Paskutinis rimtesnis tos teorijos atstovas buvo anglų kilmės vokiečių ekonomistas Prince Smith'as (1809—1874), kuris sukūrė savo žinomą sviedinio teoriją, kuri skelbia, kad mokesčiai, tartum koks sviedinys, visą laiką svaidomi nuo vienų pečių kitiems pečiams, galutinai negali prislėgti jokios mokėtojo nugaros.

2. — Antrąją mokesčių perkrovimo teoriją galima pavadinti p e s i m i s t i n e. Pesimistai yra įsitikinę, kad mokesčius sumoka vartotojai, kurių jokie įstatymai neapsaugos nuo suverčiamos jiems mokesčių naštos. Šiuo atveju veikiąs kažkoks aklas, žiaurus, neišvengiamas, gyvenimo būtinumas. Didelė vartotojų dauguma ir be to jau yra neturtingi žmonės, užgriuvę savi ir svetimi mokesčiai, visai palaužia ir taip jau silpną jų ūkišką pajėgumą. Todėl visi mokesčiai, kokie jie bebūtų, bus visuomet neteisingi. Nors visi mokesčiai yra ir neteisingi, vis dėlto jie yra viešajam ūkiui neišvengiamai reikalingi. Šiuo atveju pasireiškia vienas daugelio ekonominių prieštaravimų. To prieštaravimo nepašalins jokia valdžia, nors šiaip ji vadovautųsi ir labai kilniomis teisingumo idėjomis. Teisingos mokesčių santvarkos klausimas, tai neatmezgama visuomeninio gyvenimo kilpa. Net teisingiausis teorijos mokestis gyvenime virsta neteisingu. Juk ir teoretiškai teisingiausio mokesčio našta faktiškai pasiskirsto labai neteisingai: vieni suverčia savo visą mokestį svetimai nugarai, antri perkrauna kitiems tik savo mokesčių dalį ir tik, turbūt, labai nedaug kas sumoka pats visą mokestį, taip kaip jis buvo jam skirtas. Finansų mokslas dar nesusekė mokesčių perkrovimo paslapčių ir nežino priemonių, kuriomis būtų galima užkirsti kelią neteisėtam mokesčių perkrovimui. Pesimistinės teorijos kūrėjui tenka laikyti Proudhon'ą (1809—1865).

3. — Trečioji mokesčių perkrovimo teorija gali būti pavadinta s o c i a l i s t i n e. Ta teorija yra labai artima pesimistinei mokesčių perkrovimo doktrinai. Visus mokesčius, mano socialistai, vis vien kam jie būtų uždėti, faktiškai sumoka silpnesnieji krašto gyventojai, atseit, darbininkai. Ne teoretiniai finansų mokslo pradmenys, ne tariamieji ekonominio gyvenimo prieštaravimai, bet visuomeninių klasių jėgų santykiavimas nustato faktinuosius visų mokesčių mokėtojus.

Ta pati visuomeninė jėga, kuri nustato uždarbių ir algų dydį, nurodo ir tas kupras, kurias užgula viso krašto mokesčių našta. Visų mokesčių našta, bet ypač būtinų gyvenimo dalykų akcizai ir muitai, visu savo sunkumu prislegia ūkiškai silpnesniuosius sluoksnius, kurie neturi tiek socialinio pajėgumo, kad suverstų slegiančius mokesčius svetimai nugarai. To-

kie ūkiškai silpniausi gyventojai yra darbininkai, todėl darbininkai ir moka mokesčius už visus krašto gyventojus. Amžinas darbininkų skurdas, jų menkas pusbadžiu gyvenimas, geriausias įrodymas, kad jie savo sunkiu darbu sumoka visų gyventojų mokesčius. Ekonomiškai silpnesniųjų visuomenės sluoksnių skurdas nėra laikinis, esamos ūkio konjunktūros sudarytas reiškinys, bet pastovus, pačia mūsų kapitalistinės ūkio struktūra ir jos finansine santvarka pagrįstas gyvenimo dėsnis. Ne tariami, liberalų sugalvoti, aklieji ūkio dėsniai, bet ekonominis kapitalistų pajėgumas, kuris nustato finansines krašto politikos gaires, kuria tą juodą visų kraštų darbininkų skurdą. Jei darbininkai velka visų krašto mokesčių naštą, tai kiekvienas naujas krašto mokestis, nors jis ir nebūtų tiesioginiai skiriamas darbininkams, vis vien visuomet nustumia darbininkus vienu laipsniu žemiau socialinėje hierarchijoje. Priešingai, bet kurio mokesčio panaikinimas visai nemažina sunkios darbininkų naštos, nes jis nepakelia darbininkų darbo algos, bet tik dar labiau išpučia kapitalisto pelnus. Tokios buvo nuomonės apie mokesčių perkrovimą Marx, Engels, Lassal ir visi ištikimi jų sekėjai.

4. — Ketvirtąją mokesčių perkrovimo teoriją galima pavadinti r e a l i s t i n ė, nes ji, nors šiuo atveju ir neneigia dedukcijos metodo reikšmės, vis dėlto stengiasi realiais kasdieninio gyvenimo duomenimis aiškinti mokesčių perkrovimo problemas. Tai teorijai sukurti daug yra pasidarbavę Schäffle, Jèze, Seligmann, Mering, jei neminėti ištisos kitų ekonomistų virtinės.

Realaus gyvenimo reiškinių stebėjimu, paprastai, nelengva yra nustatyti bendrus visais atvejais teisingus perkrovimo dėsnius, nes tas pats mokestis įvairiuose kraštuose, įvairiais laikais, įvairiomis sąlygomis gali sukelti įvairių, labai skirtingų, padarinių. Tokio realaus įvairių kraštų gyvenimo stebėjimu vis dėlto pamatuotai pasisekė nustatyti, kad mokesčių perkrovimo pasunkinti reiktų apdėti mokesčiais asmenines žmonių pajamas. Ne tik gyvenimo patyrimas, bet ir patsai sveikas protas rodo, kad pajamų mokestis yra sunkiai kitiems perkraunamas, nes atskiri asmens, palyginus su įvairiomis įmonėmis, mažiau ekonomiškai santykiauja su kitais asmenimis ir todėl mažiau teturi progos suversti kitiems jiems uždėtą mokestį. Ekonominis su žmonėmis santykiavimas yra tai tas kanalas, kuriuo prekių bei patarnavimų pardavimo proga, kainas keldami, tų pačių prekių ar patarnavimų pirkimo proga kainas mažindami, legalūs mokėtojai suverčia kitiems žmonėms jiems skiriamus mokesčius. Tais sumetimais tie mokesčiai, kurie mažiausiai duoda tokio perkrovimo progos, visų kultūrinių kraštų yra laikomi geriausiais mokesčiais.

Kuomet, kokiomis sąlygomis, kokie mokesčiai ir kiek yra perkraunami, finansų teorijai nepasisekė dar nustatyti, nes ir pa-

prasčiausius mokesčius perkrauti yra ne tik įvairūs, bet ir labai gausūs galimumai. Tiesa, pastebėta, kad vienais keliais yra perkraunami tarifuoti mokesčiai, kitais gi keliais eina apdedamųjų mokesčių perkrovimas. Jei dar nežinomi konkretūs mokesčių perkrovimo keliai, tai vis dėlto, realistinės srovės finansų teoretikams pasisekė nustatyti tam tikrus veiksnius, kurie turi didesnio ar mažesnio vaidmens mokesčių perkrovimo procese.

a. — Pirmasis mokesčių perkrovimo veiksnys bus didesnis ar mažesnis mokesčių apdedamo dalyko gyvenimui būtinumas. Mokesčiai, kurie uždėti būtiniems gyvenimui dalykams, palyginti, lengvai perkraunami vartotojams, nes tokie dalykai, kokia bebūtų jų kaina, turi pastovią neelastingą rinką. Duonos, druskos, kuro ir šviesos mokesčius nesunku suversti vartotojams, nes kaip šių dalykų kaina bebūtų iškelta, visvien žmonės juos pirks, nes jie gyvenimui būtini. Tasai būtinų gyvenimui dalykų mokesčius perkrauti lengvumas ir verčia darbininkus pasisakyti prieš tokius mokesčius. Darbininkai gerai žino, kad būtinų gyvenimui daiktų mokesčius teks jiems tikrai jau pakelti. Pagaliau, esama atsitikimų, kad būtinų gyvenimui dalykų mokesčių pakėlimas ne tik nemažina, bet dar tiesiog padidina tokių pabrangusių dalykų vartojimą. Taip, kai pabranginama duona, nemaža žmonių atsisako dėl duonos, mėsos, žuvų ir kitų panašių dalykų ir ima vartoti daugiau duonos. Tokiais atvejais duonai užkrautų mokesčių perkrovimas ne tik nepasunkėja, bet dar tiesiog palengvėja.

Priešingai, sunkiau perkraunami prabangų bei liuksuso dalykų mokesčiai, nes tie dalykai turi elastingą, nelabai pastovią rinką. Aukšti vyno, šilko ar kosmetikos mokesčiai tuojau mažina tų daiktų vartojimą. Nemaža žmonių liaujasi pirkę pabrangusias prabangų prekes ir todėl dažnai, kad atgautų senąsias rinkas, gamintojai turi patys prisiimti pakeltą mokestį ir nedidinti prekių kainos. Pastebėta, kad esama ir tokių prabangos dalykų, prie kurių taip pripranta žmonės, kad, ir pakėlus jų kainas, nepajėgia visai atsisakyti juos vartoję. Tokių prabangų dalykų skaičiui priklauso alkoholiniai gėrimai ir tabakas. Brangios kainos sumažina, bet neužmuša jų vartojimo. Fiskas, keldamas prabangos dalykų akcizus ar muitus, atsidėjęs žiūri, kad pakelti mokesčiai nesumažintų tiek vartojimo, kad ir padidinti mokesčiai nepajėgs pakelti fisko pajamų.

b. — Antras mokesčių perkrovimo veiksnys, tai mokesčiais apdedamų dalykų didesnis ar mažesnis lengvumas pakeisti kitais tos pačios ar artimos rūšies daiktais. Taip, kai uždedami aukšti mokesčiai kavai, ji pakeičiama cikorija, degintais grūdais ar arbata; kai perdaug prislegiamas mokesčiais vynas ar konjakas, tuojau jų vietą užima degtinė ar alus, kai užkraunami sunkūs

mokesčiai cukrui, tuojau ima įsigalėti sacharinas. Lengvai pakeičiami dalykai nelabai tinka mokesčių perkrovimui, nes, pakilus tokių dalykų kainai, žmonės tuojau sumažina jų vartojimą. Todėl tokių pakeičiamų dalykų gamintojai ir pirkliai, kad atlaikytų senąsias rinkas, turi dažnai patys prisiimti ir padidintus mokesčius. Žinoma, tuojau palengvėja mokesčių perkrovimas, jei mokesčių pakėlimas lygiu mastu paliečia visas tų daiktų rūšis, kurios gali atstoti vienos kitas. Todėl mokesčių politika ne tik griežtai skiria būtinus ir nebūtinus gyvenimui dalykus, bet ir nebūtinų gyvenimui dalykų tarpe dar žiūri, kurie daiktai lengvai atstoja vieni kitus.

c. — Tretysis mokesčių perkrovimo veiksnys yra monopolinis apdedamos prekės pobūdis. Monopolinių daiktų mokestis sunkiai perkraunamas, nes monopolininkas jau ir be mokesčio tiek iškelia kainas, kiek tik jam leidžia rinkos sąlygos. Monopolininkas, ir pakilus mokesčiams, dažnai nedidina prekių kainos, nes bijo, kad nesumažėtų prekių vartojimas. Pakeltų kainų pelnas dažnai neatsveria sumažėjusio vartojimo nuostolių. Tiesa, gali būti atsitikimų, kad ir monopolininkas gali pakelti savo gaminių kainas ir suversti mokesčius vartotojams. Tas įvyksta, kai monopolininkas ar tai dėl viešosios nuomonės spaudimo, ar tai dėl vyriausybės kainų politikos, nebuvo dar iškėlęs kainų iki maksimalinio pelningumo ribų. Jei monopolininkas nepajėgia uždėto mokesčio perkrauti vartotojui, atseit, perkrauti, kaip sakoma, pirmyn, tuomet mėgina versti mokestį atgal, arba, kitais žodžiais, užkrauti tą mokestį savo žaliavos ar pusfabrikačių statytojams, arba net ir savo darbininkams.

d. — Ketvirtasis mokesčių perkrovimo veiksnys bus mokesčių paliestos įmonės rūšis, atseit, mokesčių perkrovimo galimumai priklauso nuo to, ar įmonė dirba pastoviomis ar kintamomis išlaidomis. Kintamos išlaidos yra tokios išlaidos, kurios didėja ar mažėja atitinkamai pačios gamybos didėjimą ar mažėjimą. Pastovios išlaidos nepriklauso nuo gamybos dydžio. Kintamos išlaidos bus žaliavos, darbo algų išlaidos; pastovios išlaidos bus įmonės sklypo, pastatų, mašinų, ir įrengimo išlaidos. Taip, elektros įmonė, turinti brangius įrengimus, bet maža darbininkų, turi dideles pastovias, bet mažas kintamas išlaidas. Priešingai, siuvėjas, kuris duoda darbininkams darbą į namus, turi dideles kintamas, bet labai mažas pastovias išlaidas.

Kai užkrautas mokestis pakelia prekių kainas ir tuo pačiu sumažina prekių vartojimą, tai kintamų išlaidų įmonė lengvai sumažina savo išlaidas atitinkamai sumažėjusį vartojimą ir todėl išvengia didesnių pakelto mokesčio sudarytų nuostolių. (Siuvėjas atleidžia darbininkus). Priešingai, yra su pastovių išlaidų įmone; jinai, ir susiaurėjus gamybai, negali atitinkamai sumažinti

savo pastovių išlaidų ir todėl sunkiau jaučia sumažėjusį savo prekių vartojimą (elektros įmonė). Tuo būdu kur kas lengviau perkrauna mokesčius sumažindama savo gamybą kintamų, negu pastovių išlaidų įmonė, kuri, ir sumažinusi gamybą, ne ką tesumažina savo išlaidas. Tuo dėsniu aiškinamas ir tas faktas, kad žemės ūkis sunkiai perkrauna jam uždėtus mokesčius, nes negali atitinkamai sumažinti savo išlaidų. Panaši padėtis yra laivininkystės bendrovių ir geležinkelių, kurie dirba stambiais pastoviais kapitalais.

Mokestis užkrautas pastovių kapitalų įmonei, tuo pačiu, žinoma, ir pastovių išlaidų įmonei, gali suėsti visą įmonės pelną, tam tikrais atvejais net daugiau, negu visą pelną, bet įmonė, prisiimdama užkrautą mokestį, vis dar nenustos veikusi. Tokios įmonės dažnai ir nuostolingai pardavinės savo gaminius, nes tų gaminių kainos pakėlimas galėtų dar labiau sumažinti vartojimą, pakelti gamybos išlaidas ir, žinoma, padidinti nuostolius.

Priešingai, kintamų kapitalų įmonės, kai padidėja mokesčiai, pabrangsta gamyba, siaurėja rinka, mažėja pelnai, gali lengvai savo kapitalus išimti iš įmonės ir perkelti į kitas pelningesnes pramonės ar prekybos šakas. Kintamų kapitalų įmonės neturi reikalo mažinti savo gaminių kainas ir prisiimti pačios uždėtos mokesčius. Visai tas pats reiškinys pastebimas, kai mėginama suversti mokesčius atgal, atseit, pastovių išlaidų įmonės kur kas lengviau, negu kintamų išlaidų įmonės, prisiima ir kitų jiems suverčiamus mokesčius.

e. — Penktas mokesčių perkrovimo veiksnys bus patsai kuriamo ar keliamo mokesčio pobūdis. Jei naujas mokestis nėra aukštas arba jei seno mokesčio pakėlimas nėra žymus, tai legalūs mokėtojai, nenorėdami ardyti rinkos, dažnai patys prisiima uždėtą ar pakeltą mokestį.

Toliau, šiuo atveju turi reikšmės tai, ar mokestis užkraunamas viena pastovia suma (žemės mokestis nuo hektarų skaičiaus), ar mokesčio dydis priklauso nuo gamybos masto (akcizai). Pirmuoju atveju mokesčiai virsta pastovių išlaidų dalimi, kai antruoju atveju tie mokesčiai tėra kintamųjų išlaidų dalis, todėl šiuo atveju ir mokesčių perkrovimas eis pagal pastovių ir kintamųjų išlaidų įmonių nuostatus, nes pastovios mokestinės sumos mokėtojas, ir sumažinęs savo gamybą, visvien mokės tą patį nesumažintą mokestį, kai kintamųjų mokesčių mokėtojas tuojau sumažins savo mokesnių sumą atitinkamai sumažintai gamybai.

Mokesčių pobūdžio požiūriu turi mokesčių perkrovimui reikšmės ir mokesčių veikimo rato dydis. Čia svarbu, ar mokestis užgula visą tautos ūkį, ar tik jo dalį, ar, pagaliau, tik kai kurias to ūkio šakas. Jei mokestis vienodai užgula visą tautos ūkį, tai tokio mokesčio perkrovimas pasidaro sunkus,

nes ir tie privatiniai ūkiai, kuriems mėginama suversti tie mokesčiai, jau moka tuos pačius mokesčius. Kitaip yra, jei mokestis paliečia tik vieną ūkio šaką. Taip, kapitalų mokestį mėgins tų kapitalų savininkai suversti skolininkams, kurie patys, to mokesčio nepaliesti, galės prisiimti jiems užmetamą naštą. Darbininkai užkrautą jiems mokestį mėgins perkrauti darbdaviams.

Tas mėginimas gali lengvai pasisekti, jei tuo pačiu mokesčiu nėra tiesioginiai paliestos įmonės. Visai kita susidaro padėtis, kai mokestis užgula tik atskiras krašto sritis. Taip, jei kuri vietos savivaldybė pakelia pramonės mokesčius, tai tos savivaldybės pramonininkai negalės suversti savo mokesčių kitiems, nes kitų savivaldybių pramonininkai, neturėdami tų mokesčių, gali lengvai juos nukonkuruoti. Panašiai veikia ir palikimo mokestis, kuris vienais metais prislegia maždaug $^{1}/_{30}$ dalį visų žemės ūkių bei įmonių savininkų. Sumokėję palikimo mokestį, jie dar negali pakelti savo gaminių kainas, nes $^{29}/_{30}$ privatinių ūkių to nedaro, nes jiems neteko mokėti palikimo mokesčių.

Pagaliau, kai svarstoma pačių mokesčių pobūdžio reikšmė mokesčių perkrovimui, tenka kreipti dėmesio, ar mokestis dedamas fabrikatui, pusfabrikačiui ar žaliavai. Mūsų dienų iždas jau vien fiskaliniais sumetimais stengiasi dėti mokesčius fabrikatams. Fabrikatų mokesčiai lengviau perkraunami, negu žaliavos ar pusfabrikačių. Sunkiau yra suversti papirosų vartotojui tabako lapų, negu pagamintų papirosų akcizus, siūlų ar dažų muitus, negu tais dažais ar siūlais pagamintų audinių mokesčius. Žaliava ir pusfabrikačiai, kol pasiekia vartotoją, pereina ilgesnę ar mažesnę gamybos veiksmų eilę. Tie veiksmai dažnai ir sutrukdo tolimesnį mokesčių perkrovimą.

f. — Šeštas mokesčių perkrovimo veiksnys bus tų asmenų pajėgumas, kurie dalyvauja mokesčių perkrovimo rungtynėse. Jau seniai pastebėtas faktas, kad juo ūkiškai yra tvirtesni, juo geriau politiškai ir profesiškai yra organizuoti įmonininkai, juo lengviau jie suverčia savo mokesčius vartotojams. Mokesčių perkrovimui palengvinti įmonininkai daro įvairius tarpusavio sandėrius. Priešingai, juo labiau yra susipratę ir susiorganizavę vartotojai, ypač stambiausi tų vartotojų dalis — darbininkai, tarnautojai ir ūkininkai, tuo sunkiau begali įmonininkai suversti jiems savo mokesčius. Mokesčių proga įmonininkai ne tik kelia kainas, bet kartais blogina ir jų rūšį.

g. — Pagaliau, septintas ir paskutinis mokesčių perkrovimo veiksnys bus ūkio konjunktūra. Kylančios konjunktūros laikais, kai kainos kyla, mokesčiai paprastai perkraunami pirmyn, atseit, prekių bei patarnavimų pirkėjams. Mokesčių mokėtojas įstato ir savo mokestį į tą bendrą kainas keliančią ūkio konjunktūros srovę. Priešingai, krintančios konjunktūros metu kiekvienas sten-

giasi suversti savo mokesčius savo statytojams, atseit, mėgina perkrauti mokečius atgal. Todėl krizės metu nauji mokesčiai pagilina krizę ir pasunkina pastangas sustabdyti kainų kritimą, nes kiekvienas pirkėjas muša kainas, stengdamasis suversti savo mokesčius pardavėjui.

Su mokesčių perkrovimo veiksniais artimai yra susietas klausimas, ar yra tokie mokesčiai, kurie negali būti kitiems perkraunami ir ar yra tokie mokesčiai, kurie kiekvienu atveju būtinai jau kitiems suverčiami. Senesnieji finansų teoretikai buvo manę, kad žemės mokesčiai, ypač žemės rentos mokesčiai, negali būti perkrauti. Šiuo reikalu tenka pastebėti, kad žemės renta nėra koks pastovus dydis. Ji nuolatos keičiasi, kai žemės mokesčiai yra, palyginti, pastovūs. Žemės mokesčiai nesitaiko diferencinės rentos kitėjimams. Todėl ne visi žemės mokesčiai yra jau tuo pačiu ir žemės rentos mokesčiai. Be to, mūsų laikais vargu begalima iš viso kalbėti apie tikrą prasmę žemės rentą, kai žemė nebepajėgia tinkamai apmokėti ir įdėtą į ją kapitalą. Grynos teorijos šviesoje, žinoma, ir žemės mokestis gali būti perkrautas žemės ūkio gaminių vartotojams ir samdomiems to ūkio darbininkams. Bet tai tik grynoje teorijoje. Gyvenime ūkininkai niekur nesugeba sudaryti tvirtos ūkiškos ar politiškos organizacijos, kuri mokesčių perkrovimo rungtynėse padėtų jiems suversti savo mokesčius svetimai nugarai. Kieno šiuo atveju yra kaltė: pačiu ūkininkų ar kitų gyventojų sluoksnių, sunku pasakyti. Apskritai, tenka sutikti, kad iš visų gyventojų sluoksnių sunkiausiai organizuojasi ūkininkai. Jei kurių kraštų ūkininkai pajėgia perkrauti savo mokesčius kitiems, tai nebent tų kraštų, kuriuose trūksta savo krašto žemės ūkio gaminių, užsienio įvežimas yra saugojamas aukštų muitų, ir patys ūkininkai turi bent kiek tvirtesnes ūkiškas organizacijas.

Dar visai neseniai tikėta, kad palikimo ir pajamų mokesčiai esą neperkraunami. Deja, konkretaus gyvenimo stebėjimas ir teoretiškai moksliški tyrinėjimai sugriovė tą įsitikinimą. Palikimo ir pajamų mokesčiai, tiesa, kur kas sunkiau perkraunami, negu daugelis kitų mokesčių, bet vis dėlto tam tikrais atvejais gali būti perkrauti svetimai nugarai. Ekonominių mokslų klasikai, iš dalies net vėlybesnieji liberalai, tvirtai tikėjo, kad uždėti darbo algoms ir būtiniems gyventi dalykams mokesčiai suverčiami darbdaviams. Ta pažiūra, be abejo, tiks tiems kraštams, kuriuose darbininkai tik tiek teuždirba, kiek reikalinga vargingai pragyventi ir kur darbininkams neduodama pilnos koalicijos teisių, kad, susibūrę į krūvą, visomis įstatymų leistomis priemonėmis galėtų išsikovoti žmoniškesnes gyvenimo sąlygas. Be abejo, tenai, kur darbininkai neturi tokių teisių, kur darbo sąlygos verčia juos gyventi skurde, tenai darbdaviai turi prisiimti darbinin-

kams tenkančius mokesčius, nes kitaip mokesčių slegiami darbininkai nebepajėgtų palaikyti reikalingos darbui jėgos. Tokiais atvejais įmonininkas, žiūrėdamas vien savo interesų, rūpinasi darbininko darbo jėga ir todėl prisiima jam nebepakeliamą mokesčių naštą. Kur darbininkai išsikovoja geresnes darbo sąlygas, tenai savo alga jie užsimoka ir jiems tenkančius mokesčius.

Tuo būdu, jei nėra mokesčio, kurio nebūtų galima perkrauti kitiems, tai lygiai nėra mokesčio, kuris visais atvejais, visuomet būtų perkraunamas svetimai nugarai.

5. MOKESČIŲ AMORTIZAVIMAS IR MOKESČIŲ KAPITALIZAVIMAS

Mokesčių amortizavimą ir mokesčių kapitalizavimą galima laikyti specifine, ypatinga mokesčių perkrovimo rūšimi.

Ką reiškia mokesčių amortizavimas ir mokesčių kapitalizavimas geriausiai gali parodyti konkretūs gyvenimo pavyzdžiai. Paskolos lakštams nominalinės 100 litų vertės, duodantiems 5% metinių palūkanų, uždedamas 1% nominalinės lakšto vertės mokestis. Lakštai duoda ir toliau 5% pelno, bet iš to pelno reikia sumokėti 1% mokesčio. Atitinkamai uždėtą mokestį krinta lakšto kaina nuo 100 lt. iki 80 lt. Dabar tokio lakšto pirkėjas sumoka už lakštą 80 lt., bet gauna nuo nominalinės lakšto kainos, atseit, nuo 100 lt. 5%, kurių 1% sumoka mokesčio. Šiuo atveju lakšto pardavėjas, gaudamas už lakštą ne 100 lt., bet tik 80 lt., a m o r t i z a v o, priėmė vienu kartu visą uždėtą mokestį. Naujas savininkas, sumokėjęs tik 80 litų ir gaudamas kasmet 5% — 1% mokesčio, gauna faktiškai nuo sumokėtų 80 lt. 5%. Tai bus mokesčio a m o r t i z a v i m a s.

Mokesčių k a p i t a l i z a v i m a s yra priešinga mokesčių amortizavimui operaciją. Kraštas turi akciniais pagrindais veikiančias laivų bendroves, kurių akcijos apkrautos 1% mokesčio. Akcijų biržos kaina yra ne nominalinė 100 lt., bet 80 lt. Dabar valstybė tais ar kitais sumetimais vienos tų bendrovių akcijoms numuša mokestį nuo 1% iki $^1/_2$% nominalinės vertės. Tas pakelia bendrovės akcijas nuo 80 iki 90 lt. Tų akcijų savininkai pasinaudoja mokesčių sumažinimu, kuris, kapitalizuodamas numestą mokestį, pakėlė akcijų kainą. Šiuo atveju tenka kalbėti apie k a p i t a l i z a v i m ą.

Dabar kitas pavyzdys. Ūkis duoda 500 lt. pelno. Ūkio pardavimo kaina 10.000 lt. Tuo tarpu įgyvendinamas 20% pelno mokestis. Dabar, sumokėjus mokestį, belieka 400 lt. pelno. Jei piniginis kapitalas duoda krašte 5%, tai už ūkį, kuris duoda 400 lt., bus mokoma tik 8000 lt. Tat 20% pelno mokestis numušė ir ūkio kainą 20%. Dabar tokio ūkio pirkėjas, mokėda-

mas už ūkį sumažintą kainą, faktiškai nebeneša mokesčio naštos. Mokamą mokestį pirkėjas amortizavo mokėdamas už ūkį žemesnę kainą. Priešingai, mokesčio sumažinimas padidina ūkio vertę ir tokiu atveju ūkio savininkas kapitalizuoja mokestį.

Mokesčių kapitalizavimo bei amortizavimo faktą buvo jau pastebėję fiziokratai ir stengėsi tą faktą panaudoti savo vieninteliam žemės mokesčiui pateisinti. Fiziokratai įrodinėjo, kad žemės mokesčio našta nebus pastovi, nes kiekvienas žemės sklypas bus perkamas be mokesčio naštos, atseit, sklypo savininkas mokės, tiesa, mokestį, bet neneš to mokesčio naštos, nes tą naštą bus jau amortizavęs žemės pirkimo proga.

Mokesčių amortizavimas ir kapitalizavimas tėra galimi keturiomis sąlygomis, kurių pirmoji liečia mokesčių objektą, antroji ir trečioji — patį mokestį, ketvirtoji — bendrąsias rinkos sąlygas.

1. Galima amortizuoti ar kapitalizuoti mokesčius, uždėtus tokiems turtams, kurie turi kilnojamo ar nekilnojamo kapitalo pobūdį ir duoda metinį, pinigais įvertinamą, pelną. Ta prasme galima amortizuoti ar kapitalizuoti mokesčius, uždėtus žemei, namams, vertybiniams popieriams. Tiems ar kitiems panašiems dalykams uždėtas mokestis visuomet atitinkamai mažina tų dalykų pardavimo kainą. Mokestis, nuo jų nuimtas ar bent sumažintas, tuojau pakelia tų daiktų kainą.

Jei galima amortizuoti ir kapitalizuoti mokesčius, uždėtus dalykams, turintiems kilnojamo ar nekilnojamo kapitalo pobūdį ir duodantiems metinį pelną, tai mokesčiai, uždėti tokiems objektams, kurie neturi tų privalumų, negali būti nei amortizuoti, nei kapitalizuoti. Taip, nei kapitalizuojami, nei amotizuojami mokesčiai, užkrauti asmens pajamoms, darbo algoms ir kitiems tos rūšies objektams. Taip pat negali būti amortizuoti akcizai ir muitai.

2. Antra amortizavimo bei kapitalizavimo sąlyga yra paties mokesčio pastovumas, atseit, mokestis turi būti numatomas ilgesniems metams. Vienkartinis arba kelių kartų mokestis ne amortizuojamas, bet tiesiog perkraunamas svetimiems pečiams. Tas pats yra, kai apkrovimo objektas vartojamas tolimesnei gamybai.

3. Trečioji mokesčių amortizavimo bei kapitalizavimo sąlyga yra tinkamas amortizuoti bei kapitalizuoti paties mokesčio pobūdis ta prasme, kad mokestis išsiskirtų iš kitų tos pačios rūšies mokesčių. Taip, negalima amortizuoti nei kapitalizuoti lygaus vienodo mokesčio visiems vertybiniams popieriams. Kapitalizavimas ir amortizavimas tik tuo atveju tėra galimi, jei kuriai nors vienai vertybinių popierių kategorija buvo padidintas ar sumažintas mokestis.

4. Pagaliau, ketvirtoji amortizavimo bei kapitalizavimo sąlyga yra tinkamos amortizacijai bei kapitalizacijai ekonominės krašto rinkos sąlygos. Amortizuoti ar kapitalizuoti mokesčius galima tiktai tais atvejais, kai mokesčiais apkrautų daiktų paklausų ar pasiūlų santykius netvarko bet kurie kiti veiksniai. Jei bet kuriais kitais sumetimais keičiasi žemių, namų ar vertybinių popierių kainos, tai tokie kainų kitėjimai gali visai nusmelkti amortizavimo ar kapitalizavimo padarinius. Taip, pvyzdžiui, jei tuo pačiu metu, kai žemės ūkio pelnui buvo įvestas 20% mokestis, pašoko 20% ir daugiau %% žemės ūkio gaminių kainos, arba uždėti vertybiniams popieriams mokesčiai gali kartais ir nenumušti tų popierių kainos, jei tokie popieriai dėl savo didesnio saugumo daugiau pageidaujami, negu kiti vertybiniai popieriai.

6. MOKESČIŲ VENGIMAS IR MOKESČIAMS PRISITAIKYMAS

Naujo mokesčio įgyvendinimas ar senojo pakėlimas veikia panašiu būdu krašto ūkio santykius, kaip ir bet kurių kitų veiksnių sudarytas prekių pabrangimas. Padidėjusių prekių kaina siaurina prekių paklausus, visvien ar ta kaina būtų pakilusi dėl naujo ar dėl padidinto mokesčio, ar dėl kurių nors kitų ekonominių ar politinių priežasčių.

Žmogus, kurį palietė prekes pabranginęs mokestis, gali reaguoti į tą mokestį dviem būdais:

1. Gali atsisakyti vartoti tą daiktą, per kurį jį palietė mokestis. Taip, rūkytojas gali visai mesti rūkęs tabaką, kai naujas mokestis pabrangino tabaką.

2. Gali pakeisti mokesčių pabrangintą prekę kita ją atstojančia preke, kurios mokestis visai nepalietė, arba jei ir palietė, tai ne tokiu mastu. Taip, padidėjęs kavos muitas gali paskatinti cikorijos ar grūdų kavos vartojimą. Vienu ir antru atveju pilietis išvengs pakelto mokesčio padarinių ir tuo, žinoma, sumažins iždo pajamas.

Panašiai, kai apkraunamas prekių transportas geležinkeliais, tai padidėja prekių vežiojimas autobusais ir vežimais.

Jei apkraunama biržos vertybių apyvarta, tai padidėja vadinamosios juodosios biržos apyvarta.

Kai tokiomis priemonėmis žmonės vengia mokesčių, fisko administracija negali imtis jokių baudžiamųjų priemonių. Kiekvienas pilietis turi teisės taip tvarkyti savo reikalus, savo turtus, savo gyvenimo įpročius, kad galėtų mokėti pigesnius mokesčius arba net ir visai išvengti mokesčių, kad tik tokiais savo žygiais nenusikalstų įstatymams. Kiekvienu atveju, kai pilietis naudo-

jasi duotomis jam įstatymais teisėmis, jis nedaro jokio nusikalstamo darbo, nors jo žygiai šiaip ir sudarytų iždui nuostolių. Toks mokesčių vengimas vadinamas l e g a l u s, arba teisėtas, mokesčių vengimas.

Antras mokesčių vengimo kelias yra n e l e g a l a u s, neteisėto pobūdžio, atseit, yra nusikalstamasis darbas, nors ir šiuo būdu nekartą net padorūs, bet silpnabūdžiai piliečiai laužo krašto įstatymus ir daro nemažos medžiaginės žalos savo tėvynei.

Nelegalus mokesčių vengimas turi labai daug įvairių kelių. Tais keliais padarytos kraštui žalos dydis priklauso nuo mokesčių rinkimo technikos, iždo organų sugebėjimų bei sąžiningumo ir, apskritai, viso valstybinio aparato orumo bei pajėgumo. Jau seniai pastebėta, kad juo dažniau keičiama mokesčių sistema, juo labiau ji yra paini, juo lengviau galima vengti mokesčių nelegališkais keliais. Paprastai lengviausiai nusukami nauji mokesčiai, nes tinkamas mokesčių išrinkimas yra reikalingas tam tikro įgudimo, kuris įgyjamas ilgesnių metų praktika.

Svarbiausis mokestinių sukčiavimų akstinas yra mokesčių sunkumas. Jei mokesčiai yra maži, noras sukčiauti nėra didelis, nes tada bausmės baimė yra didesnė, negu palinkimas nusukti mokesčius. Jei mokesčiai yra tokie dideli, kad neatatinka ne tik ūkišką atskirų gyventojų sluoksnių pajėgumą, bet ir medžiaginius viso tautos ūkio resursus, tai mokesčių sukčiavimas virsta kasdieniniu gyvenimo reiškiniu. Mokesčius ima sukti ir tokie žmonės, kurie santykiuose su kitais žmonėmis laikosi teisingumo bei teisėtumo dėsnių. Pati visuomenė pradeda nuolankiau žiūrėti į mokesčių sukčiavimą, negu į kitus visus nusikalstamus darbus.

Mokesčių mokėtojų dora priklauso taip pat ir nuo fisko organų doros bei teisėtumo jausmų. Jei tie organai nesilaiko teisės reikalavimų ir sauvaliauja, tai žlunga jų autoritetas ir didėja žmonių palinkimas sukti mokesčius. Persunkūs mokesčiai verčia kartais ir pačius fisko organus toleruoti mokesčių sukčiavimus, nes fisko organai patys gerai žino, kad, jei mokesčių rinkimas bus vykdomas visu griežtumu, žmonės nepajėgs jų sumokėti.

Mokestinių įstatymų leidėjas niekuomet neturi paleisti iš akių mokestinės, visuomeninės dorovės. Jei visuomeninė dorovė yra kritusi, tai vargu būtų naudinga įgyvendinti tokius mokesčius, kurių pati struktūra palengvina įvairius sukčiavimus. Tokiais atvejais vargu būtų prasmės kurti pajamų ar turtų mokesčius. Vienomis bausmėmis sunku yra sustabdyti mokesčių sukčiavimus ir dar sunkiau pakelti visuomeninę mokestinę dorovę. Kur sukčiavimai įsigali, ten atsidaro plati dirva ir Swift'o dėsnio veikimui. Keliami mokesčiai didina sukčiavimus.

Su mokesčiu vengimu yra tampriai susijęs prisitaikymas mokesčiams. Mokesčiai paima žmogaus pelno dalį, kuri šiaip būtų suvartota taupumui ar konsumcijai. Jei kas nenori mažinti nei esamų, nei būsimų savo reikalų, tas stengiasi pakelti savo darbingumą, rūpinasi daugiau pelnyti ir tuo padidėjusiu pelnu apmokėti užkrautą mokestį. Tokiu atveju iždas gauna tai, kas jam priklauso, o mokėtojas, ir mokestį sumokėjęs, turi savo senąsias pajamas. Tas pasiekiama dviem būdais: 1. mokesčių mokėtojas padidina savo pajamas kitų mokėtojų sąskaita, kaip antai, gydytojas atima pacientus kitiems gydytojams; 2. kai padidėja mokesčiais apkrautų prekių bei patarnavimų paklausai.

Pirmuoju atveju tautos ūkio pajamos nepadidėja, nes pajamos vienų padidėja kitų sąskaita. Antruoju atveju su padidėjusiais mokesčiais drauge eina padidėjusi gamyba. Tą padidėjusią gamybą, žinoma, nesudarė pakelti mokesčiai, bet tik fiskas, pakeldamas mokesčius, diskontavo savo naudai tą padidėjusią gamybą. Tačiau mokestis gali ir tiesioginiai padidinti gamybą ir pakelti visuomenės pelną. Tas atsitinka tais atvejais, kai pakelti mokesčiai paskatina technikinius bei prekybinius išradimus ar pagerinimus, kurie numuša gamybos kainas. Tiesa, pagrindinis ekonomikos dėsnis skelbia, kad kiekvienas stengiasi kuo mažiausiais kaštais gauti kuo didžiausių pelnų. Todėl kiekvienas ūkis jau pats savaime stengiasi sumažinti savo gamybos kaštus. Tačiau, kiekvienam ūkiui vadovauja žmogus, kuris nekartą yra reikalingas išorinio akstino, kad palaužtų gyvenimo sukempėjimą ir išplėtotų didesnį veikimą. Tokiu išoriniu akstinu ir yra mokestis. Nereikia vienok perdėti mokesčio, kaip technikinės pažangos veiksnio, reikšmės. Tikrasis technikinės pažangos veiksnys bei akstinas nėra ir niekuomet nebuvo mokestis.

7. VISUOMENINIAI MOKESČIŲ PADARINIAI

Jei senesnieji finansų teoretikai dažniausiai mėgdavo nagrinėti tik tiesioginius, artimuosius mokesčių padarinius, tai mūsų laikų finansininkai ėmė kreipti daug dėmesio ir tolimesniesiems visuomeninio pobūdžio mokesčių padariniams. Dabar finansų teoretikams parūpo išaiškinti, kaip veikia atskiri mokesčiai, ne tik viso krašto ūkį ir paties iždo reikalus, bet ir socialinę krašto ūkio struktūrą, atseit, atskirus visuomeninius krašto sluoksnius. Dabar tie teoretikai norėtų žinoti, kaip pasireiškia ištisa mokesčių sistema tautos ūkio ir visuomenės gyvenime.

Jau ir senesnieji finansų teoretikai žinojo, kad krašto įmonininkai, nors dažnai apkrauti ir tikrai sunkiais mokesčiais, nors

ir nuolatos skųsdamies tų mokesčių našta, vis dėlto sugeba perkrauti tuos mokesčius savo darbininkams, savo žaliavos statytojams ir ypač savo gaminių vartotojams. Naujieji finansininkai, pagilindami šią senesniosios kartos nuomonę, nurodo, kad, tiesa, įmonininkai dažnai kraute perkrauna savo gaminių vartotojams jiems skirtus mokesčius, bet drauge jie pakelia tų gaminių kainas ir tuo pačiu sumažina jų rinką. Susiaurėjusi rinka numuša gamybą, mažina įmonės pajamas ir silpnina jos pajėgumą teigiamai veikti krašto ūkio gerovę. Sumažėjusi gamyba atima tam tikram darbininkų skaičiui darbą. Žinoma, ne kiekvienas mokesčių pakėlimas jau blogina darbininkų būtį. Tam tikrais atvejais pakelti mokesčiai gali net ir teigiamai veikti darbininkų padėtį. Taip, kai pakeliami alkoholinių gėrimų mokesčiai, mažėja tų gėrimų vartojimas (žinoma, kur neįsigalėjo naminės gamyba), kyla darbininkų darbingumas bei jų darbo produktingumas ir dažnai jau tuo pačiu jų darbo pelningumas.

Pakelti mokesčiai gali tam tikrais atvejais netiesioginiai mažinti kitas iždo pajamas. Pakeltas pajamų mokestis mažina akcizais bei muitais apkrautų daiktų vartojimą. Darbo pajamų mokestis dažnai sumažina alkoholio bei tabako vartojimą. Aukšti verslo pelno mokesčiai, susiaurindami gamybą, numušdami įmonės pelnus, mažina patentinius mokesčius ir socialinių draudimų įnašus. Aukštas tuo ar kitu būdu pelno apkrovimas gali pakirsti pastangas didinti pelnus arba net sukelti norus susiaurinti patį ekonominį veikimą. Kai mokestis ima 75% viso gaunamo metinio pelno, tai nevienam gali ateiti mintis mesti darbą ir liautis dirbus beveik vien tik iždo reikalams. Kekvienas įstatymų leidėjas turi kreipti nemaža dėmesio į ką tik minėtus ir jiems panašius psichologinius veiksnius.

Aukšti, sunkūs mokesčiai atima dideles sumas pinigų rinkai ir tuo pasunkina kapitalų kūrybą. Kai krašte trūksta kapitalų, paskolų palūkanos yra labai aukštos, nes ir kapitalai yra tam tikros rūšies prekė, kurios kaina priklauso nuo pasiūlų ir paklausų santykio.

Taip pat netiesioginiais, tolimesniais mokesčių padariniais reikia laikyti tokius įvykius, kai aukštais mokesčiais apkrauta, krašto pramonė nebepajėgia konkuruoti su kitais mažesnių mokesčių kraštais, iš dalies sustabdo savo darbą, atleidžia kvalifikuotus, ir todėl sunkiai gaunančius kitą darbą, darbininkus. Tokie įmonių žygiai ne tik didina krašto bedarbių armiją, bet ir labai kenksmingai veikia viso krašto ūkį.

Visus neigiamus netiesioginius mokesčių padarinius trumpai ir aiškiai nusako anglų ekonomistas Silverman: „Mokesčiai, kurie prašoka ekonominį mokėtojų pajėgumą, yra arba netikslingai paskirstyti, arba netinkamai tvarkomi ir todėl ardo kūrybines

tautos ūkio jėgas. Ir lengvi mokesčiai savo netikusiu sutvarkymu gali kenkti krašto ūkiui; sunkūs mokesčiai, ir tinkamai sutvarkyti, gali stabdyti gamybinę krašto pažangą. Mokesčiai gali smelkti žmonių taupumą ir tuo siaurinti kapitalų pasiūlus. Maži kapitalų pasiūlai kelia palūkanų procentus, aukšti nuošimčiai sunkina krašto gamybą. Pagaliau, mokesčiai gali jei jau ne visai užmušti, tai bent palaužti kūrybinę darbo iniciatyvą, be kurios neįmanoma ekonominė, o tuo pačiu ir kultūrinė bei politinė tautos pažanga".

Jau seniai pastebėta, kad, jei mokesčiai perkraunami, tai tokius perkrautus mokesčius įprastai sumoka ne tvirtesni, galingesni, bet ekonomiškai ir politiškai silpnesni gyventojų sluoksniai. Todėl dabar dedama nemaža pastangų, kad surastų tokią mokesčių techniką, kuri galėtų apsaugoti silpnuosius bent nuo tokios ne jiems skirtų mokesčių naštos. Deja, tokios vienos visiems kraštams tinkamos mokesčių technikos dar nepasisekė mokslui surasti ir vargu kada pasiseks. Finansų mokslui teks veikiausiai pasitenkinti kur kas kuklesniais užsimojimais, būtent, rūpintis nustatyti tokias konkrečias atskirų kraštų gyvenimo sąlygas, kuriomis kiekvienas gautų atitinkančią savo ūkišką pajėgumą mokesčių naštą ir žiaurioje mokestinėje įvairių gyventojų sluoksnių kovoje bent jau perdaug lengvai neužmestų jam skirtos mokesčių naštos ūkiškai silpniesiems krašto pečiams.

Tokiu būdu mokesčiai veikia atskiro piliečio ir visos tautos pajamas ir turtus, prekių gamybą, jų paskirstymą bei vartojimą. Mokesčiai milijoniniais, dažnai sunkiai pastebimais, saitais yra tampriai susieti ne tik su visu tautos ūkiu, bet ir su kiekvienu to tautos ūkio narveliu. Tautos ūkis yra pagrindas tautos kultūros, tautos civilizacijos ir tautos nepriklausomybės, ir pati mokesčių sistema per tautos ūkį turi artimų ryšių su tautos kultūra, civilizacija ir politine galia.

8. TEISINGUMO IR TIKSLINGUMO PRADMENS MOKESČIŲ NAŠTOS PASKIRSTYME

Mokesčių našta gali būti skirstoma dviem sumetimais: asmeniniais valdančiųjų išskaičiavimais ir viso krašto interesais. Asmeniniai išskaičiavimai negali būti teoretinių finansinių studijų objektas. Jais galėtų susirūpinti individualinė ar socialinė psichologija, sociologija, gal net tam tikrais atvejais kriminalistika. Kitaip yra su visuomeniniais interesais, kurie lemia mokesčių politiką. Kas skirsto mokesčius visuomeniniais interesais, tas siekia tautos gerovės. Tautos gerovė įvairiai suprantama, todėl ir keliai, kuriais siekiama tos gerovės, yra labai įvairūs. Visus tautos gerovei

siekti kelius, galbūt, galima suskirstyti dviem didelėmis rūšimis: t i k s l i n g u m a s ir t e i s i n g u m a s.

Tikslingumo pradmuo siekia atitinkama mokesčių politika įgyvendinti konkrečius tautai pastatytus tikslus. Tikslingumas tai pastatytų tikslų siekimas. Patsai tikslingumo pradmuo jau nuo seno yra žinomas. Tikslingumas, arba, kaip dažnai iš graikų žodžio „telos" — tikslas sakoma, t e l e o l o g i z m a s, senesniųjų politikų buvo vadinamas r a t i o s t a t u s, r a i s o n d' é t a t, S t a a t s n o t w e n d i g k e i t.

Tuo „raison d'état", tuo „Staatsnotwendigkeit", atseit, valstybės reikalu, valstybės būtinumu seniau būdavo dažnai pateisinami kaikurie tariamai valstybei naudingi, bet savyje ne taip jau kilnūs valstybės vyrų darbai. Tasai raison d'état, tie valstybinio būtinumo sumetimai iki pat Didžiojo karo nebuvo Europos valstybių bent viešai taikomi finansų politikai. Devyniolikta šimtmetis dėjosi vykdąs Didžiosios Prancūzų Revoliucijos „laisvės, lygybės ir brolybės" šūkius. 1789 m. rugpiūčio 26 d. „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos" 15 st. skelbė: „Valdžiai išlaikyti ir administracijos išlaidoms yra neišvengiami visuomenės įnašai, kurie turi būti paskirstyti visiems piliečiams pagal jų pajėgumą ir turtus". Tos pačios revoliucijos sukurtos 1791 m. konstitucijos 13 st. skelbė, kad „mokesčiai turi būti lygiomis paskirstyti tarp visų piliečių". Tokios idėjos draudė bent viešai, oficiališkai bet kurio tikslingumo sumetimais nusikalsti pilietinės lygybės reikalavimams. Visi piliečiai turėjo būti lygūs kaip kitiems, taip ir finansų įstatymams.

Pirmoji komunistinė bolševikų diktatūra griauja lygybės principą mokestiniams įstatymams. Bolševikai visą pajamų mokesčio naštą stengiasi suversti fizinio darbo nedirbantiems sluoksniams, ypač buvusios buržuazijos palikuonims; verslo mokestį užkrauna neproporcingai mokėjimo galiai privatiniams verslininkams; žemės mokesčių nori sugriauti stambesnių ūkininkų, vadinamų buožių, būtį. Bolševikų politikos siekimai nulemia ir jų vykdomus mokesčių naštos paskirstymo žygius.

Proletariato diktatorių pėdomis eina buržuazijos diktatoriai. Ir jie skirsto savo krašto, vienos tėvynės vaikus sūnais ir posūniais. Ryškiausiu tos naujos mokestinės politikos pavyzdžiu gali būti 1934 m. spalio 16 d. paskelbtas Reich'o Steueranpassungsgesetz, kuris iš dalies pakeičia, iš dalies papildo 1919 m. gruodžio 13 d. Reichsabgabenordnung. Naujas įstatymas aiškiai rodo skirtingą įvairių piliečių mokesčių reikalais traktavimą. Mokesčių įstatymai ir jų vykdytojai virto idėjinės nacionalsocialistų kovos įrankiais.

Nors tikslingumo pradmuo šiandieną įgyja gyvenime kas kart didesnio vaidmens, bet rimtesnė finansų literatūra nėra dar

nuodugniai jį išgvildenusi. Tiesa, Brno Universiteto profesorius ir Čekoslovakijos notų banko valdytojas, Karel Engliš, sukūrė savotišką, romantinę teleologizmo teoriją, kuri nedaug ką teturi bendro su autoritetinių, arba teisingiau, totalinių valstybių skelbiamų teleologizmu. Jei privatinio ūkio veiksmus, mano Engliš, lemia tokios teleologinės sąvokos, kaip pelnas, kaštai, žala, vertė, tai ir viešasis ūkis turi gyventi savo teleologinėmis žmogaus ir tautos idealo sukurtomis idėjomis. Tas idealas, tai kaskart didesnis ūkiškas silpnesniųjų sluoksnių stiprėjimas. Jei kraštą valdo, mano tas pats Engliš, turtingosios klasės, tai jos nesirūpina sukurti visų krašto gyventojų solidarumo, nes tokio solidarumo įgyvendinimas gali vykti tiktai jų pačių sąskaita.

Taip, turtuolių egoizmas griauja tautos vieningumą, vargšų siekimai stiprina visų tautos narių solidarumą. Tasai visų krašto gyventojų solidarumas reikalauja, kad jie, ir mokesčius mokėdami, turėtų visuomet lygių gyvybės, sveikatos, medžiaginių išteklių ir kultūros teikiamų patogumų nuostolius, arba, finansistų kalba, mokesčiai turi būti skirstomi lygios aukos principo pagrindais. Toksai romantinis teleologizmas nedaug ką turi bendro, nebent tik vardą, su totalinių valstybių teleologizmu.

Kiekvienas sąmoningas finansų politikas, kuris turi aiškius veikimo tikslus, kuris tvarko savo žygius pagal griežtai iš anksto nustatytas gaires, jau tuo pačiu vykdo tam tikra prasme ir teleologinį principą. Tas principas įgyja didesnės reikšmės tais atsitikimais, kai konkrečiais atvejais sunku pagauti atitrauktas žmoniškumo bei teisingumo idėjas. Tik tasai teleologizmas turi būti pagrįstas kilniomis viso tautos praeito gyvenimo sukurtomis idėjomis, konkrečiais visų krašto gyventojų interesų bendrumo sumetimais ir teisėtomis tautos ateities aspiracijomis. Taip suprantamas teleologizmas paprastai atitiks ir teisingumo reikalavimus.

Teisingo mokesčių paskirstymo klausimas yra, turbūt, toks senas, kokie yra seni ir patys mokesčiai. Jau, turbūt, pirmosios žmonėms užkrautos duoklės sukėlė klausimą, ar tos duoklės yra teisingos ir ar reikia jas sąžiningai mokėti. Neabejotina, kad pati teisingumo idėja yra ne tik sena, bet ir pastovi, gal tam tikra prasme ir amžina, nors konkretūs tos idėjos pasireiškimai įvairiais kultūrinės žmonijos raidos laikais yra labai nevienodi, labai įvairūs. Tas teisingumo idėjos sukonkretinimo, arba įkūnijimo gyvenime, nevienodumas bei įvairumas pasireiškia ir mokesčių naštos paskirstymo istorijoje.

Laisvas senobinio klasinio pasaulio pilietis nemokėjo mokesčių, ir jei kas būtų iš jo pareikalavęs mokėti, kaip kad mokėjo kiti žmonės, jis, be abejo, būtų griežtai protestavęs, nurodydamas, kad toks reikalavimas prieštarauja teisingumo dėsniui.

Juk tuo pačiu teisingumu dėsniu pasiteisindami pasauliniai ir dvasiniai viduramžių ponai suvertė miestelėnų ir sodiečių pečiams visą mokesčių naštą. Pažiūra, kad ponai ir dvasininkai neturi mokėti mokesčių buvo taip giliai įleidusi šaknis į žmonių sąmonę, kad dar XVII š. kardinolui Richelieu pareikalavus iš prancūzų dvasininkijos sumokėti tėvynės reikalams 6 milijonus livrų, Sens miesto arkivyskupas įmatė tokiame reikalavime teisingumo laužymą ir protestuodamas rašė: „Senas yra paprotys, kad liaudis mokėtų savo turtais, ponai savo krauju, dvasininkai savo maldomis".

Tasai nevienodas įvairiais laikais teisingumo idėjos sukonkretinimas ir duodavo nekartą progos įsigalėti tikslingumo principui, nors šiaip ir patsai tikslingumo principas turėjo būti vertinamas teisingumo reikalavimų šviesoje. Devynioliktas šimtmetis, persunktas prancūzų revoliucijos idėjų ir naujųjų filosofinių srovių minčių, kuria naują, labiau konkretišką teisingo mokesčių paskirstymo idealą. Tasai teisingumo idealas reikalauja, kad vienodų ekonominių gyvenimo sąlygų žmonėms būtų teikiamos vienodos mokestinės privilegijos ir užkraunamos vienodos mokestinės naštos.

Jei šiandieną gilesnių finansų teoretikų neginčyjamas patsai teisingumo principas, tai to principo reikalaujamos lygybės prasmė yra dar ir šiandieną mokslinio ginčo objektas. Kai vieni norėtų mokestinių privilegijų bei mokestinių naštų vienodumą matuoti atsiteisimo pradmeniu, tai kiti siūlo tą pat daryti pajėgumo principu. Atsiteisimo, arba ekvivalencijos, pradmuo reikalauja, kad kiekvienas mokėtų viešajam ūkiui tiek, kiek patsai mokėtojas atsieina tam ūkiui arba kiek jisai pats turi iš to ūkio naudos. Priešingai, pajėgumo pradmuo norėtų, kad kiekvienas mokėtų mokesčius pagal savo turimus medžiaginius išteklius.

9. ATSITEISIMO IR PAJĖGUMO PRADMUO MOKESČIŲ NAŠTOS PASKIRSTYME

Žmonijos istorijos lapai rodo, kad įvairiais laikais pakaitomis tai atsiteisimo, tai pajėgumo pradmuo labiau įsigali mokestinio teisingumo vykdyme. Katras tų dviejų teisingumo pradmenų labiau įsigali krašte, tai priklauso ne tik nuo žmonių pasauližiūros, bet ir nuo politinės krašto santvarkos. Atsiteisimo ir pajėgumo pradmens, yra pagrįsti ne tik skirtinga pasauližiūra, bet ir skirtinga valstybinė santvarka. Individualistinė valstybės teorija, kuriai valstybė yra tik piliečių laisvės bei turtų saugotoja, paprastai skelbia atsiteisimo pradmenį. Priešingai, socialinė val-

stybės teorija, kuriai valstybė yra aukščiausia susipratusios tautos organizacija, dažniausiai atstovauja pajėgumo pradmenį.

Atrodo, kad pasaulio kultūros angoje, kai rytų despotijos bei teokratijos sugalvojo dešimtinę, mokesčių paskirstyme vyravo ūkiško pajėgumo pradmuo. Vėlybesniais senovinio pasaulio laikais mokestinio teisingumo idėjas pakeičia žiaurios fizinės jėgos garbinimas ir todėl nebelieka vietos atsiteisimo bei pajėgumo klausimams.

Viduramžiai ir mokesčių reikalus tvarko senomis tradicijomis. Baudžiauninkas moka ponui duokles ir eina lažą, ir niekas nedrįsta klausti, už ką tas vargšas moka, už ką jis dirba tuos vergo darbus, nes tai buvo tradicijos, o tradicijos viduramžių žmogui buvo šventa, neliečiama teisė, consuetudo altera lex — paprotys tai antras įstatymas. Bet kas nebuvo tradicijomis pagrįsta, kas buvo naujai įvedama, tas turėjo būti pateisinama teisingos kainos sąvoka, atseit, atsiteisimo pradmeniu. Ta prasme ir nauji mokesčiai buvo atsiteisimas valdovui už jo teikiamus krašto patarnavimus. Vienas didžiųjų viduramžių pasaulėžiūros kūrėjų, Tomas iš Akvino, skelbė, kad žmonės turi mokėti mokesčius, atsiteisdami už naudingą visuomenei valdovo darbą. Tai buvo jau aiškus atsiteisimo, arba ekvivalencijos, pradmens paskelbimas.

Bet dar tais pačiais viduramžiais, kai tik sužiba pirmieji žmonių lygybės spinduliai, kai pasirodo pirmosios žmogaus asmeninės laisvės užuomazgos, tuojau atgyja ir senas dar dešimtinės sukurtas mokestinis ūkiško pajėgumo pradmuo. Tokiais atvejais kiekvienas moka mokesčius pagal savo medžiaginius išteklius. Taip, politinių laisvių tėvynėje, Anglijoje, kelis kartus XIV ir net XIII a. mokesčiai buvo renkami pagal mokėtojų pajėgumą. Tie ekonominio pajėgumo principo ir politinių laisvių saitai dar ryškiau pasirodo tuose vokiečių ir italų miestuose, kurie, išguję savo valdovus, virto laisvomis laisvų piliečių respublikomis. Laisvi miestai deda mokesčius ne pagal socialinę mokėtojo padėtį, ne pagal teikiamus mokėtojui visuomenės patarnavimus, bet pagal medžiaginius paties mokėtojo išteklius.

Sunku būtų ginčyti, kad tais atvejais, kai žmonės ima suprasti kultūrinę valstybės reikšmę, nepriklausomos laisvos tėvynės svarbą, kai visi žmonės ima rūpintis viešais ekonominiais ir politiniais krašto reikalais, tuojau pradedama ir mokesčiai skirstyti pagal mokėtojų išgales, pagal jų ūkišką pajėgumą. Priešingai ten, kur žūva politinė asmens laisvė, kur piliečiai virsta vien valdiniais, tuojau gaišta ir pajėgumo pradmuo, jo vietą užima atsiteisimo principas. Tat visai suprantama, kodėl XV, XVI ir XVII š. įsigalėjus absoliutizmui, kuris neleido piliečiui

aktingai rūpintis savo krašto reikalais, kuris nuima nuo piliečio atsakingumą, už viešojo gyvenimo įvykius, visur mokesčių naštos paskirstyme vyrauja atsiteisimo pradmuo.

Absoliutizmo faktiškai įgyvendintą atsiteisimo pradmenį, mėgina juridiškai pamatuoti anglų filosofas Tomas Hobbes, kurio pėdomis eina kameralistai. Hobbeso ir kameralistų pastangomis atsiteisimo pradmuo taip giliai įleidžia šaknis žmonių sąmonėje, kad, ir nuvertus absoliutizmo jungą, žmonės vis dar mėgino teisinti mokesčių naštos paskirstymą atsiteisimo pradmens sumetimais, juo labiau, kad tas pradmuo buvo naudingas valdantiems sluoksniams, kurie nenorėjo mokėti mokesčių pagal savo turimus turtus bei gaunamas pajamas. Tokia padėtis neigiamai veikė ne tik viešąjį, bet ir tautinį ūkį. Neigiami tariamo atsiteisimo pradmeniu pagrįstos mokesčių sistemos padariniai ypač ryškiai pasirodė Prancūzijoje ir Vokietijoje; kur neteisingas viduramžių mokesčių paskirstymas ir absoliutizmo laikais tebeveikė visu žiaurumu. Todėl tuose kraštuose anksčiausia ir kilo gyvos diskusijos teisingo mokesčių paskirstymo klausimais. Prancūzijoje tos diskusijos buvo greitai nuslopintos fiziokratų sukurtos vieninteliо teisingo žemės mokesčio teorijos. Vokietijos ekonomistai veda ir toliau ginčus atsiteisimo ir pajėgumo klausimais, kol XIX š. pradžios romantizmas sukuria visai naują valstybės sąvoką.

Romantikams valstybė yra aukščiausia, savarankiška, susipratusios tautos organizacija, atskirų piliečių asmeninių interesų nepriklausoma vienuma. Tokia idealistinės valstybės sąvoka nebesuderinama su pirklišku valstybei atsiteisimo pradmeniu. Taip žiūrėdami į valstybę, romantikai sustiprino ekonominio pajėgumo pradmens poziciją. Kai konservatingi romantikai patriotizmo sumetimais pasisako už pajėgumo principą, tai liberališka buržuazija, gyvenanti pirkliška kapitalizmo dvasia, vis dar neturi aiškaus nusistatymo. Tiesa, politinės laisvės idealas reikalauja skirstyti mokesčių naštą pagal ūkišką mokėtojų pajėgumą, bet pirkliška dvasia siūlo mažiau gyvenime kaštuojantį atsiteisimo pradmenį. Kas nori suprasti XIX š. liberalų svyravimus mokesčių paskirstymo klausimais, tas turi žinoti tų laikų buržuazijos pažiūras į privatinę nuosavybę. Ta buržuazija atkakliai laikėsi 1789 m. Prancūzų revoliucijos paskelbtos „žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos", kuri skelbė privatinę nuosavybę šventu ir neliečiamu daiyku. Priverstinis, pagal turimus išteklius, mokėjimas atrodė buržuazijai paprasta tos šventos ir neliečiamos nuosavybės konfiskacija. Turėdama ir tokias, be abejo, klaidingas nuosavybės klausimais pažiūras, ta pati buržuazija vis dėlto turėjo drąsos kovoti drauge su sodiečiais ir darbininkais prieš mokestines aristokratų ir dvasininkų privilegijas.

Antrame XIX š. periode išeina į mokesčių frontą nauja, visai savarankiška pajėga — darbininkija. Darbininkai skelbia griežtą kovą mokestinėms aristokratų ir dvasininkų privilegijoms ir aiškiai pasisako už ekonominio pajėgumo pradmenį. Tie patys darbininkai nurodė ir buržuazijai, kad ji ne tik paneigė pajėgumo principą, bet ir surinktais mokesčių pinigais dažnai varo ne tautinę, bet siaurai klasinę politiką.

Darbininkija ypač griežtai atsistojo prieš buržuaziją romaniškuose kraštuose, atseit, Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, nes tų kraštų buržuaziją daugiausia buvo nusikaltusi ekonominio pajėgumo principui. XIX a. pabaigoje beveik visų civilizuotų kraštų darbininkai įgyja pilnas pilietines teises ir ima dalyvauti viešajame krašto gyvenime. Dabar darbininkai griežtai reikalauja, kad visi mokėtų pagal savo turimus turtus bei gaunamas pajamas, ir daugiausia tų darbininkų pastangomis pradeda įsigyventi ekonominio pajėgumo pradmuo mokesčių paskirstyme.

Dabar ir pati buržuazija nebestato didesnių kliūčių tam principui įgyvendinti. Sumani, ne tokių senų istorijos įvykių pamokyta, Vakarų Europos buržuazija greitai suprato, kad, jei ji nori atlaikyti savo senąsias ekonomines, politines ir kultūrines pozicijas, ji turi nieko nelaukdama ir dar geriau savo iniciatyva prisiimti ir krašto mokesčių naštos didumą. Tais sumetimais anglosaksų ir germanų buržuazijos kuria asmeninius bendrųjų pajamų, turtų ir palikimo mokesčius. Kur buržuazija nepagavo laiko dvasios ir nesutvarkė mokesčių naštos pagal ūkišką mokėtojų pajėgumą, tenai proletariatas jau nebesitenkina, kad kiekvienas mokėtų valstybei pagal savo pajėgumą, bet ir ima klasių kovos aistroje reikalauti, kad mokesčiais būtų pertvarkyti visi esamieji turtų ir pelnų santykiai. Tos jau grynai revoliucinės proletariato pastangos atnešė buržuazijai visišką katastrofą tenai, kur tas proletariatas, pagavęs krašto valdžią į savo rankas, įgyvendino savo diktatūrą. Net tuose kraštuose, kuriuose proletariatas dar drauge su liberališka buržuazija laikė savo rankose krašto politikos vadžias, ir tenai galima pastebėti proletariato vadų pastangas mažinti net ir teisėtas valdančiųjų sluoksnių prievoles, nors tas ir skriaustų nustumtas nuo viešojo ūkio lovio klases. Ryškius tokios politikos pavyzdžius davė mums Vokietija, Anglija, Prancūzija ir Ispanija. Deja, žmonės vis dar kartoja klaidingą viduramžių feodalų politiką, kuri dažniausiai pamiršdavo, kad tik tas pastoviai, gerai ir tvirtai valdo, kas, gavęs teises bei privilegijas, prisiima ne tik politines prievoles, bet ir krašto naštos didumą.

Liūdni paskutiniųjų laikų ne tik Europos buržuazijai, bet ir viso civilizuoto pasaulio kultūrai Rusijos įvykiai nukreipė ne vieno finansininko dėmesį į A. Wagner'io teorijas. Wagner'is,

kaip jau buvo minėta, reikalavo, kad mokesčiais ne tik būtų apmokamos valstybės išlaidos, bet ir išlyginami visi žiaurūs mūsų dienų turtų ir pajamų skirtumai. Negalima sakyti, kad Wagner'io teorijos būtų turėjusios prieškariniais laikais daug šalininkų liberalų tarpe. Dabar daugiau imta domėtis Wagner'io teorijomis. Net liberališki ekonomistai pradėjo platesniu mastu plėtoti Wagner'io iškeltas mintis. Tokie anglų ekonomistai, kaip Marshall, Pigou, Edgeworth, ima galvoti, ar ne laikas visas viešojo ūkio išlaidas užkrauti vien turtingųjų žmonių pečiams. Tokia mokesčių politika, paliesdama, palyginti, nedidelį žmonių skaičių, visai neerzins plačiųjų gyventojų sluoksnių. Tokie ir jiems panašūs reikalavimai rodo pokarinių laiku finansininkų nuotaiką.

Tokios finansininkų mintys turėjo sukelti stambesnių kapitalistinių sluoksnių reakciją. Stambaus kapitalo atstovai nurodinėja, kad pažangiųjų finansininkų siūloma mokesčių politika turėtų sugriauti krašto kapitalus, kurie netik turi būti rūpestingai saugojami, bet dar ir uoliai ugdomi. Mūsų laikais visur trūksta kapitalų ir todėl turime ne tik aukštas ipotekinių paskolų palūkanas, bet ir didelį bedarbių skaičių. Stambius kapitalus gali sukurti tik stambios pajamos, tat nereikia slėgti didelių pajamų aukštais mokesčiais. Pagaliau, kapitalo reikalų gynėjai nurodinėja, kad ir patys tariamai teisingo mokesčių naštos paskirstymo šalininkai konkrečiais atvejais nepajėgia nurodyti, kaip turėtų būti vykdomas tas teisingumas ir ta proga pastebi, kad jokia šalis dar niekuomet nėra įgyvendinusi mokesčių paskirstyme bet kuriuos grynai idėjinius sumetimus.

Kas dabar manyti apie tuos kapitalų gynėjų argumentus? Pirmiausia, kapitalų gynėjai užmiršo, kad kapitalus kuria ne tik stambiosios, bet ir smulkiosios žmonių pajamos. Taupomosios kasos, smulkaus kredito draugijos, net ir stambūs bankai dažnai ir smulkiais indėliais sudaro didelius kapitalus. Tie smulkių indėlių kapitalai yra paprastai labai ištikimi savo kraštui, gerais ir sunkiais laikais jie dirba krašte, kai stambių savininkų kapitalai yra kosmopolitiškai nusiteikę ir plaukia ten, kur randa patogesnes bei pelningesnes savo darbo sąlygas. Kai dėl to fakto, kad idėjiniai sumetimai dar niekada nebuvę įgyvendinti mokesčių paskirstyme, tai pirmiausia tenka sutikti, kad „atsiteisimo" pradmuo dar niekur nebuvo ištisai įgyvendintas ir net vargu, ar gali būti kame nors nuosekliai bei pilnai įgyvendintas. Kas gali aiškiai nustatyti, kiek kuris žmogus atsieina valstybei arba kiek kuris žmogus turi iš tos valstybės naudos. Kas pasakys, kam valstybė atskirais konkrečiais atvejais naudingesnė: turtingajam ar vargšui. Jei žiūrėsime praeities, tai nesunku bus pastebėti, kad, pakrikus valstybės tvarkai ar žlugus krašto nepriklau-

somybei, neturtingesnis žmogus, ypač sodietis, dažniausiai atsiduria sunkioje padėtyje, kai turtingasis, jei jau neatsiperka nuo savo priešų, tai emigravęs pajėgia neblogai įsikurti ir svetimuose kraštuose.

Net ir visai normalėmis valstybinio gyvenimo sąlygomis nelengva būtų įrodyti, kad ekonomiškai silpnesnysis visuomet pigiau atsieina valstybei ir todėl turi teisės mokėti ir mažesnius mokesčius. Atrodo, kad atsiteisimo pradmuo, mėginamas nuosekliai įgyvendinti, visuomet būtų kenksmingesnis vargingiesiems gyventojų sluoksniams, negu krašto turtuoliams. Jei kas norėtų ištisai ir visai nuosekliai įgyvendinti atsiteisimo pradmenį, tas turėtų nurodyti kiekvienam mokesčių mokėtojui, kiek jis moka už policinę apsaugą, kiek už teismų patarnavimus, kiek už švietimą, kiek už užsienio politiką, kiek už valstybės sienų saugumą ir t.t. Pagaliau, valstybė turėtų duoti progos kiekvienam mokesčių mokėtojui pareikšti, kad jis to ar kito valstybei patarnavimo nėra reikalingas, iš tos ar kitos valstybinio veikimo srities išeina ir todėl nemano mokėti atitinkamų mokesčių. To negali leisti jokia valstybė pati savęs galutinai nesugriaudama.

Valstybė negali virsti atskirų suinteresuotų žmonių pelno bendrovių sąjunga. Valstybė yra vieša pastovi visų piliečių organizacija, kuri turi kilnius visuomeninius, kultūrinius ir tautinius siekimus ir žiūri ne tiek atskirų piliečių, kiek visos tautos reikalų. Pagaliau, nuoseklus atsiteisimo pradmens įgyvendinimas nėra dar ir dėlto įmanomas, kad kiekvienas pilietis turi apmokėti ir nenusisekusius, klaidingus, kraštui žalingus valdančiųjų žygius. Dar daugiau, tas pats pilietis savo mokesčiais turi apmokėti ir tokią vyriausybės politiką, kuri, gali būti, vedama prieš jo medžiaginius interesus, o net ir prieš jo idėjines vertybes, prieš šventus jo sąžinės įsitikinimus. Tais visais atvejais niekas ir mėginti nemėgins kalbėti apie atsiteisimo pradmenį mokesčių naštos paskirstyme. Pagaliau, kiekviena valstybė nori būti amžina, ji gyvena ne viena, ne kelias žmonių kartas, tat dažnai gyvoji piliečių karta turi savo mokesčiais apmokėti praeities laikų klaidas ir nusikaltimus.

Nors atsiteisimo pradmuo jokiu būdu negali būti ištisai taikomas piniginiams valstybės ir atskiro žmogaus santykiams, bet dėlto atsiteisimo pradmens pėdsakai, tiesa, bent kiek kitoniška prasme, lengvai pastebimi ištisų luomų, klasių ir, apskritai, žmonių grupių santykiuose su valstybe. Istorija mums rodo, kad ne vienai valstybei neišėjo į gerą, jei ji politiškai bei kultūriškai skriaudė tuos gyventojų sluoksnius, kurie savo darbu pakeldavo didžiausią valstybės mokesčių dalį. Luomų, klasių ir atskirų gyventojų sluoksnių santykiuose su valstybe pasireiškia tam tikras atsiteisimo veiksnys: valstybė savęs nežudydama negali skriausti tų, kurie savo darbu išlaiko valstybę. Kai Romos imperijos

griuvėsiuose pirmieji merovingų karaliai nepajėgė ar nenorėjo saugoti sodiečių interesų, ginti svarbiausių mokesčių mokėtojų — ūkininkų reikalų, sodiečiai pasiduoda pasaulinių bei dvasinių ponų globai ir ima mokėti senovinės Romos imperijos mokesčius ne valstybei, bet savo ponams. Netekę svarbiausio pajamų šaltinio, būtent, mokesčių, merovingai nepajėgė sukurti valstybės ir greitai patys pasidarė tik bejėgiais valdovų šešėliais. Kai Ispanijos valdovai, Izabelė ir Ferdinandas, XVI a. išgujo iš Ispanijos savo geriausius mokesčių mokėtojus maurus ir žydus, kraštas greitai pateko į skurdą, iždas ištuštėjo, valstybė skelbė kartkartėmis bankrotą.

Naujausiais laikais kaip tik tos valstybės ekonomiškai bei politiškai klestėjo, kurios suprato, kad valstybės gyvenimo negalima remti atgyvenusiais savo amžių feodalais ir ėmė ieškoti aktingos tų gyventojų sluoksnių paramos, kurie duoda valstybei pinigus ir kareivius, atseit, miestelėnų ir sodiečių.

Taip tat apdedamuose mokesčiuose niekur ir niekuomet praktiškai neįgyvendinta ir vargu beįmanoma įgyvendinti atsiteisimo pradmuo. Tiesa, yra tarifuotųjų mokesčių rūšis, būtent, rinkliavų mokesčiai, kuriuos, sakoma, esą galima sutvarkyti atsiteisimo pagrindais. Deja, ir rinkliavų mokesčiuose atsiteisimo pradmuo pasilieka tik teoretiniu tų mokesčių pateisinimu.

Kai nepajėgiama atsiteisimo pradmens pritaikyti valstybiniam ūkiui, tai kartais mėginama pagrįsti tuo principu savivaldybių finansų sistemą. Atsiteisimo pradmens šalininkai nurodinėja, kad savivaldybių darbai bei patarnavimai duoda atskiriems piliečiams naudos, ir todėl visai teisingai jiems uždedami mokesčiai pagal tą naudą, kurią jie turi iš tokių savivaldybės darbų bei patarnavimų. Jei tas būtų ir tiesa, jei iš tikrųjų būtų galima apskaičiuoti savivaldybės tiekiamą naudą ir gaunamą atlyginimą, tai vis dėlto tą naudos ir atlyginimo santykį sugriautų negailestingas mokesčių perkrovimo faktas.

Kai teorija ir praktika nepajėgia pateisinti atsiteisimo pradmens, tenka atkreipti dėmesio į antrąjį teisingo mokesčių paskirstymo principą, atseit, į e k o n o m i n i o p a j ė g u m o principą. Netenka abejoti, kad ir pajėgumo principas niekur ištisai ir visiškai dar nebuvo įgyvendintas. To reiškinio priežasties tenka ieškoti ne tiek gal paties pajėgumo principo esmėje bei privalumuose, kiek finansų politikos išrokavimuose ir finansų technikos sumetimuose. Finansų politikos išrokavimais nekartą buvo užkraunama silpnesniesiems pečiams sunkesnė našta, finansų technikos sumetimais, kai lengvu būdu norėta gauti didesnių pajamų, buvo apkraunami tarifuotais vartojimo mokesčiais ir gyvenimui būtini dalykai.

Jei kurie mokesčiai pilnai ir nuosekliai išplėtojo pajėgumo pradmenį, tai kaip tik tie mokesčiai, kuriuose patsai mokėtojas deklaruoja gaunamas pajamas ir turimus turtus, atseit, pajamų ir turtų mokesčiai. Jei mokėtojai šiuo atveju būtų įsitikinę, kad iš jų reikalaujama neatitinkama jų ūkišką pajėgumą mokesčių našta, tai nebūtų galima iš jų laukti teisingo gaunamų pajamų ar turimų turtų pareiškimo. Netaip nuosekliai ir pilnai įgyvendintas pajėgumo pradmuo gavinio mokesčiuose, atseit, žemės, namų, verslo, kapitalo ir darbo mokesčiuose, kurie pagauna tik atskirus ūkiško žmonių pajėgumo pasireiškimus.

Jei pagaliau ir niekur nuosekliai nepasisekė išplėtoti ūkiško pajėgumo pradmens, tai vis dėlto jau pačios pastangos įgyvendinti tą principą davė naujų finansų politikams patyrimų, kuriais pasinaudota apskritai teisingiau mokesčius paskirstyti. Taip, finansų politikai pastebėjo, kad dažnai žmonės be jokio savo darbo, vien visuomenės sukurtomis sąlygomis pasipelno, pralobsta, susikrauna didesnius turtus. Dabar tie be asmeninio darbo įsigyti turtai apkraunami atitinkamais mokesčiais. Panašiai, besisielojant pajėgumo principą įgyvendinti, pastebėta, kad vienu bet kuriuo mokesčiu, koks jis bebūtų tobulas, negalima pagauti viso žmogaus pajėgumo ir todėl suprasta, kad ūkiškam žmonių pajėgumui pagauti reikia sukurti ištisą mokesčių sistemą. Vieno negalima užginčyti, kad pajėgumo pradmuo pasirodė finansų teorijai bei praktikai kur kas našesnis, vaisingesnis, negu atsiteisimo principas. Bemėgindamas įgyvendinti pajėgumo pradmenį, finansų teoretikas ir finansų praktikas įgyjo nemaža naujų svarbių žinių, kurias lengvai gali panaudoti tam, kad arčiau prieitų prie to dar vis nepasiekto ir vargu kada pasiekiamo teisingumo idealo mokesčių naštos paskirstyme.

10. EKONOMINIO PAJĖGUMO PRADMENS ĮGYVENDINIMO KELIAI

Mūsų laikais visus apdedamuosius mokesčius stengiamasi rikiuoti, tvarkyti pagal pajėgumo pradmens reikalavimus. Dabar žmonija pagaliau supratusi, kad kiekvienas turi aukoti tėvynės reikalams pagal savo išteklius, kad kiekvienas turi mokėti viešajam ūkiui pagal savo ekonominį pajėgumą, ima ieškoti tų kelių, kuriais tikslingiausiai būtų galima įgyvendinti tą pajėgumo dėsnį.

Tiesa, kaip visais kitais klausimais, kur susiremia įvairios žmonių ideologinės pažiūros ir skirtingi, dažnai priešingi medžiaginiai interesai, taip ir pajėgumo principo įgyvendinimo kelių ir priemonių reikalu, tebeeina smarkūs ginčai. Taip šiandieną dar

galutinai nenusistatyta, ar ekonominis pajėgumas geriau pagaunamas proporcine ar progresine mokesčių sistema; dar ir šiandieną, nors, tiesa, tik retkarčiais, tebekeliamas klausimas, ar negeriau pagauti ekonominį žmogaus pajėgumą vienu vieninteliu mokesčiu, negu kamuoti mokėtoją įvairių įvairiausiais mokesčiais, kitais žodžiais, dar ir šiandieną mokesčių monizmas ir mokesčių pliuralizmas turi savo šalininkų, dar ir šiandieną ne visiems aišku, ar nenusikalstama pajėgumo dėsniui, jei neverčiami mokėti tie žmonės, kurie tik tiek teturi, kad vos vargingai tegali išgyventi su savo šeima, kitaip pasakius, dar ir šiandieną aktualus tebėra egzistencijos minimumo klausimas; dar ir mūsų laikais nevisiems tėra suprantamas reikalavimas, kad visi, sueiną į kontaktą su krašto ūkiu, turi mokėti mokesčius, nes vis dar esama žmonių, kurie, gyvendami feodalizmo ir absoliutizmo idealais, norėtų politiniais ar bet kuriais ideologiniais sumetimais atleisti nuo mokesčių tam tikrą žmonių kategoriją ir todėl kelia mokesčių visuotinumo problemą; pagaliau, ne vienas žmogus savo gyvenimo sąlygomis, savo veikimu susiduria su keliais tos pačios rūšies viešaisiais ūkiais ir todėl pasitaiko, kad tas pats tokio žmogaus pajėgumas bus tuo pačiu mokesčiu tame pačiame ūkio periode naudojamas kelių lygiateisių viešųjų ūkių, ir toks žmogus turės vilkti dvigubą mokesčių naštą, kas, be abejo, prašoktų ūkišką to žmogaus pajėgumą. Kaip išvengti šiuo atvėju nusikaltimo pajėgumo pradmeniui, svarsto dvigubo apkrovimo doktrina. Ties tais visais tokiais įvairiais ekonominio pajėgumo principo iškeltais klausimais teks dabar pakarčiui sustoti.

11. MOKESČIŲ TARIFAI

Kai mokesčiai buvo renkami natūra, tai ir tų mokesčių tarifai buvo nustatomi ne pinigais, bet mokamaisiais gaminiais. Jau ir mokėjimų natūra tarifai galėjo būti procentiniai ir pastovūs. Geriausis procentinio natūralaus tarifo pavyzdys yra dešimtinė.

Šiandieną tarifai yra susieti su pinigais. Pastovus tarifas, tai nustatyta suma, kuri mokama nuo apdėjimo objekto (9 litai nuo hektaro pirmosios rūšies žemės). Kai apdėjimo objektas išreiškiamas pinigais, kaip apyvarta, pajamos, pelnas, vertė, tai ir patys tarifai nustatomi procentiniais santykiais. Jei taikomas pastovus tarifas, tai turi būti nustatomi išoriniai apdėjimo objekto požymiai: rūšis, dydis, saikas, svoris, plotas, (žemės mokestis, muitai, akcizai). Procentinis tarifas reikalauja apdedamojo objekto vertės ar įkainavimo nustatymo (darbo pajamų mokestis). Galima tuo pačiu metu, tam pačiam mokesčiui taikyti pa-

stovius ir procentinius tarifus; taip, kai kurių kraštų muitų tarifai yra specifiniai, atseit, pastovūs ir vertybiniai, atseit, procentiniai.

Mūsų patentinio verslo mokesčio tarifas yra pastovus, mūsų neapyskaitinių įmonių verslo pelno mokesčio tarifas yra procentinis. Jei procentinis tarifas bet kuriame mokestyje yra pastovus, vienodas, tada kalbama apie vieningą procentinį tarifą (5% nuo išmokamų palūkanų); jei procentinis tarifas keičiasi pagal apdėjimo objekto dydį ar vertę, tai turime kintamą tarifą (darbo pajamų mokestyje 10, 14, 16, 18%).

12. MOKESČIŲ PROPORCIJA, PROGRESIJA, DEGRESIJA IR REGRESIJA

Kai viešasis ūkis ima iš atskirų asmenų ne vienodą, ne to paties dydžio mokestį, kaip sakysime, pagalvinę, bet reikalauja vienodos, lygios turto, pajamų ar gavinio dalies, tuomet turime p r o p o r c i n į mokestį. Proporciniais mokesčiais visi mokėtojai moka iždui vienodą, tą patį savo turtų, pajamų ar gavinio dalį, bet kiekvieno sumokėtoji suma ne visuomet yra vienoda, nes ji turi būti proporcinga kiekviena mokėtojo turtams, pajamoms ar gaviniui. Taip, mūsų kapitalo mokestis visuomet ima nuo bankų mokamų palūkanų 5%, visvien kokia palūkanų suma būtų išmokama. Paimtoji iždo naudai palūkanų dalis visuomet bus proporcinga išmokamųjų palūkanų sumai.

Jei tas turtų, pajamų ar gavinio procentas, kuris imamas iždo reikalams, nėra pastovus, nėra visuomet vienodas, bet vis auga atitinkamai, didėjančią turtų, pajamų ar gavinio sumą, tuomet turėsime p r o g r e s i n i u s mokesčius. Toks vardas pasirinkta dėl to, kad juo didesni apdedami mokesčiu turtai, pajamos ar gavinys, juo vis labiau progresuoja, žengia pirmyn (nuo lotynų progredere) ir imamas iždui tų turtų, pajamų ar gavinio procentas. Taip, mūsų verslo pelno mokesčio įstatymas (§ 9) sako, imama mokesčio nuo neapyskaitinių įmonių, turinčių pelno ligi 2.000 lt. 2%.

	4.000	4%
	6.000	6%
	10.000	10%
	12.000	12%
daugiau	12.000	16%

Šiuo atveju, kai auga pelnas, vis labiau didėja progresuoja ir imamas to pelno procentas iždo reikalams. Tat mūsų neapyskaitinių įmonių verslo pelno mokestis bus progresinis mokestis.

Progresiniai mokesčiai gali būti, palyginti, įvairiais būdais taikomi gyvenimui ir todėl skiriamos įvairios progresinių mokesčių sistemos. Svarbiausia tų progresijos rūšių bus laipsniuota, arba štafeliuota, progresija, kuri visą mokesčių apdedamą sumą suskaldo tam tikromis paties įstatymo nustatytomis dalimis, štafeliais, laiptais ir kiekvienam štafeliui, kiekvienai apdedamojo objekto daliai nustato skirtingą mokamąjį procentą. Taip, mūsų senasis darbo pajamų mokestis, veikęs iki 1935 m., liepos 1 d., sakė: „išskaičiavus atleidžiamas sumas, nuo likusių darbo pajamų imama nuo pirmųjų pilnų ar nepilnų 10.000 lt. 10%, nuo sekančių pilnų ar nepilnų:

5.000 lt.	12%
5.000 lt.	14%
nuo likusios sumos	16%

Mūsų senasis darbo pajamų mokestis buvo progresinis, nes imamas pajamų procentas vis progresuoja, didėja, būtent: pradedama 10% ir baigiama 16%, bet drauge tas mokestis buvo ir štafeliuotas, laipsniuotas, nes didina imamą procentą atskiromis dalimis, atskirais štafeliais, atskirais laiptais. Štafeliuotas progresinis mokestis yra tai sušvelnintos, sumažintos progresijos mokestis, ir todėl jo našta yra lengvesnė, negu paprasto progresinio mokesčio. Koks yra didelis mokėtojui skirtumas tarp paprasto progresinio ir laipsniuoto progresinio mokesčio, lengva pastebėti, paėmus pavyzdžiu ir mūsų senąjį darbo pajamų įstatymą. Sakysime, turi kas apdedamų darbo pajamų 20.000 lt. Jis sumokės nuo pirmųjų 10.000 lt. 10% — 1.000 lt., nuo sekančių 5.000 lt. 12% — 600 lt., nuo likusių 5.000 lt. 14% — 700 lt. Iš viso sumokės 2.300 lt. Jei tas mokestis būtų paprastas progresinis, tai, kas turėtų 10.000 lt., tas mokėtų tiek pat 1.000 lt., bet kas turėtų 15.000 lt., tas mokėtų nuo visos sumos 12% — 1.800 lt. (laipsniuotoje progresijoje tik 1.600 lt.); kas turėtų 20.000 lt. 14% mokėtų 2.800 lt. (kai laipsniuotoje progresijoje tik 2.300 lt.).

Be štafeliuotos arba laipsniuotos progresijos tenka dar skirti tiesioginė ir netiesioginė progresija.

Tiesioginė, arba atvira, progresija bus tokia progresija, kuri atvirai, aiškiai parodo vis didėjantį mokesčių tarifą atitinkamai augantį apdėjimo objektą. Atvira, arba tiesioginė, progresija gali būti paprasta ir laipsniuota, arba štafeliuota. Atviros paprastos progresijos pavyzdys gali būti mūsų neapyskaitinių įmonių verslo pelno mokestis; atviros laipsniuotos progresijos pavyzdys bus mūsų buvęs, ką tik nurodytas, darbo pajamų mokestis.

Netiesioginė, arba paslėpta, progresija bus tuomet, kai juridiškai nuo bet kurio apdedamojo objekto dydžio vis imamas tas pats vienodas procentas, atseit, tas pats tarifas, bet nuo apdedamo mokesčių objekto numetama, paliekama neapdėta tam tikra dalis. Tokia netiesioginė progresija išoriniai bei juridiškai yra proporcinė sistema, bet savo visa esme, atseit, faktiškai yra progresinė sistema. Netiesioginė, arba paslėpta, progresija savo keliu gali būti dviejų rūšių: abattement sistema ir partrache sistema.

Abattement reiškia susilpninimą, sumažinimą, nes apdedamoji suma sumažinama. Abattement sistemos yra anglų ir italų pajamų mokesčiai, danų karo pelno mokesčiai ir kai kurių Didžiosios Britanijos dominijų mokesčiai. Paimsime lengviausį abattement sistemos pavyzdį — anglų pajamų mokestį. Anglų pajamų mokestis neapdeda pajamas mažesnes, kaip 150 £; nuo 150—400 £ palieka neapdėtais 120 £; nuo 400—600 £ palieka neapdėtais 100 £; nuo 600—700 £ palieka neapdėtais 70 £. Patsai pagrindinis anglų pajamų mokestis (income tax) yra proporcinis. Proporcijos dydis nustatomas kiekvieniems metams. Seniau dažniausiai pasitaikydavo proporcija 6 sh. nuo kiekvieno pajamų svaro, tat tokią proporciją, kaip lengviausiai apskaičiuojamą, galima paimti ir mūsų pavyzdžiui, kuris turi parodyti, kaip juridiškai proporcinis anglų pajamų mokestis (income tax) pasidaro faktiškai progresinis.

Pajamos	Numetama	Apdedama	Sumokėta	Faktiškas %
150 £	120 £	30 £	9 £	6%
200 £	120 £	80 £	24 £	12%
250 £	120 £	130 £	39 £	15,6%
300 £	120 £	180 £	54 £	18%
450 £	100 £	350 £	105 £	23,33%
600 £	100 £	500 £	150 £	25%
650 £	70 £	580 £	174 £	26,77%
700 £	70 £	630 £	189 £	27%
701 £	—	701 £	210,3 £	30%

Tuo būdu, nors juridiškai vis imama tik 6 sh. nuo svaro, progresijos procentas dėl abattement sistemos kyla nuo 6 iki 30%. Kai abattement sistemos progresija yra paprastos, neštafeliuotos, nelaipsniuotos progresijos rūšis, tai vadinama partranche sistema, kuri yra savotiška štafeliuotos, laipsniuotos progresijos rūšis.

Partranche sistema gavo savo vardą nuo prancūzų partranche, atseit, gabalais, dalimis, nes apdedamoji suma suskaldoma dalimis. Partranche progresija įgijo didesnės reikšmės, kai

ją pasisavino naujoji prancūzų mokesčių sistema. Kaip abattement sistema, taip ir partranche sistema savo išorine lytimi, savo teisine forma yra proporcinė sistema, bet savo esme, savo veikimu yra progresinė sistema. Todėl kaip štafeliuota sistema laikoma paprastos tiesioginės progresinės sistemos rūšimi, taip ir partranche sistema tenka laikyti netiesioginės progresijos dalimi. Partranche sistema ima vis tą patį vienodą procentą, atseit, turi pastovų vienodą tarifą, bet apdedamąją sumą suskaldo štafeliais, laiptais ir nuo kiekvieno štafelio dar numeta tam tikrą neapdedamą mokesčių sumą.

Partranche sistemos pavyzdžiu gali būti darbo pajamų mokestis, kuris ima nuo bet kurių pajamų 20%, atseit, yra proporcinis, bet drauge nustato, kad:

nuo pirmųjų 10.000 lt. apdedama tik 1.000 lt. sumokama 200 lt.
nuo sekančių 10.000 lt. apdedama tik 2.000 lt. sumokama 400 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 3.000 lt. . . . . 600 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 4.000 lt. . . . . 800 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 5.000 lt. . . . . 1.000 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 6.000 lt. . . . . 1.200 lt.

Kas daugiau, apdedama visa pilna suma 20%. Savaime krinta į akis partranche sistemos panašumas su paprasta štafeliuota, arba laipsniuota, progresija, ir faktiškai nieko nėra lengvesnio, kaip paversti partranche sistema paprasta štafeliuota progresija, kuri mūsų pavyzdyje taip atrodytų:

nuo pirmųjų 10.000 lt. mokama 2% arba 200 lt.
nuo sekančių 10.000 lt. mokama 4% arba 400 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 6% . . . 600 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 8% . . . 800 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 10% . . . 1.000 lt.
. . . . 10.000 lt. . . . . 12% . . . 1.200 lt.

Vienu ir antru atveju rezultatai fiskui ir mokėtojui bus visiškai vienodi:

D e g r e s i j a. Kai atitinkamai mažėjančią apdedamąją sumą mažėja ir iždui imamas procentas, atseit, mažėja tarifai, tai kalbama apie degresiją. Degresija yra ne kas kitas, kaip tik išviršaus žiūrima progresija, arba galima sakyti, galva į apačią pastatyta progresija. Kaip progresijoje iš karto nustatomas žemiausis vis didinamas tarifas, taip degresijoje nustatomas didžiausis vis mažinamas tarifas. Mūsų verslo pelno mokestis, degresine forma išreikšta, turėtų atrodyti taip:

kas turi pelno daugiau 12.000 lt. moka 16%
kas turi iki 12.000 lt. 12%
. . . . 10.000 lt. 10%
. . . . 6.000 lt. . . . . 6% ir t.t.

Paskutiniais laikais degresiniais tarifais pradėta vadinti tokie progresiniai tarifai, kurie, nepasiekdami aukštesnio progresijos laipsnio, virsta proporciniais. Ta prasme degresinės sistemos mokesčiu galėtų būti mūsų verslo pelno mokestis, jei jis būtų taip nustatytas:

kas turi pelno iki 2.000 lt. moka 2%
. . . . 4.000 lt. . . . 4%
. . . . virš 4.000 lt. . . . 5%.

Pasitaiko, kad kalbama apie degresinius tarifus ir tuo atveju, kai proporcinėje sistemoje mažesnio pajėgumo mokėtojams teikiamos lengvatos. Taip, jei būtų 2% turtų mokestis, kuriame būtų dar nurodyta, kad tie asmens, kurių turtai nesiekia 10.000 lt., moka tik $1^1/_2$%.

Pagaliau, ketvirtoji mokesčių rūšis — r e g r e s i n i a i mokesčiai. Apie regresiją kalbama tais atvejais, kai didėjantis ūkiškas pajėgumas apdedamas vis mažesniu mokesčiu, atseit, kai didėja apdėjimo objektas, vis mažesnis to objekto procentas imamas iždo naudai. Mūsų laikais regresija aiškiai, atvirai niekur nepasirodo mokesčių sistemoje, nes iš pašaknų griauja įsigalėjusį dabar mokesčių naštos paskirstyme ūkiško pajėgumo principą. Paslėpta, neatvira forma regresija pasireiškia ne tik tarifuotuose vartojimo mokesčiuose, atseit, muituose bei akcizuose, bet ir tam tikrais atvejais, kai kuriuose apdedamuose savo išorine forma progresiniuose mokesčiuose. Šiaip visai atvirai regresija pasirodo geležinkelių prekių pervežimo tarifuose, kai didėjantis važmos tolis gauna, palyginti, mažesnius kilometrinius tarifus.

Jei šiandieną beveik visi finansų mokslo teoretikai ir praktikai sutinka, kad kiekvienas turi mokėti viešojo ūkio reikalams pagal savo pajėgumą, tai vis dėlto dar negali susitarti, kuri mokesčių sistema, progresinė ar proporcinė, geriau pagauna tikrąjį mokėtojo pajėgumą. Be abejo, proporcinės ir progresinės sistemos šalininkai turi rimtų savo nuomonei įrodyti argumentų, bet vis dėlto tenka sutikti, kad patsai gyvenimas, ypač paskutiniais laikais, rodo didesnio palankumo progresinei mokesčių sistemai. Turbūt, progresinės sistemos šalininkų argumentai labiau atiteko ne tik mūsų laiko dvasią, bet ir mūsų gyvenimo sąlygas.

1. P r o g r e s i j o s š a l i n i n k a i nurodinėja, kad amžiais susidariusi žmonių turtingumo nelygybė yra didelė dorinė, socialinė ir ekonominė mūsų visuomenės nelaimė. Toji nelaimė gresia dideliais pavojais mūsų nusistovėjusiai doros, politikos bei ekonomikos santvarkai, arba, trumpai pasakius, visai mūsų kultūrai. Progresiniai mokesčiai, švelnindami turtų valdymo neteisingumus, išlygindami ūkiško pajėgumo nelygybes, gali kaip tik pašalinti tuos gresiančius mūsų kultūrai pavojus. Tokiais

visuomeniškai politiniais argumentais mėgino teisinti progresinius mokesčius ne tik konservatingas ekonomistas Wagner'is, bet ir socialdemokratai, kurių minimalinės, dar mūsų kapitalistinei tvarkai taikomos, programos reikalauja griežtai progresinių mokesčių. Socialdemokratams atrodo, kad progresiniai mokesčiai tai pačios buržuazijos tiesiamas, labai patogus kelias į būsimą kolektyvinę santvarką.

2. Ne tik sociališkai politiniais argumentais, bet ir ekvivalencijos, arba atsiteisimo, sumetimais buvo mėginta teisinti progresinius mokesčius, atseit, buvo skelbiama, kad juo kas esąs turtingesnis, juo progresiškai vis brangiau kaštuojanti valstybei ir jo turtų apsauga. Todėl jis turįs mokėti ir progresiškai vis didesnius mokesčius. Jau buvo aiškinta, kad turtingasis dažnai kaip tik kur kas mažiau tėra reikalingas valstybės globos. Tą faktą turėjo pastebėti ir atsiteisimo principo šalininkai ir ėmė keisti savo argumentaciją progresinių mokesčių klausimu. Dabar jie mėgina pateisinti progresinius mokesčius šiuo protavimu. Visa, kas gyvenimui būtina, turi būti laisva nuo mokesčių, bet nuo viso, kas prašoka pragyvenimo normas, turi būti imama progresine sistema. Juo daugiau žmogus turi tokių atliekamų turtų, juo vis pogresiškai daugiau turi atsiteisti visuomenei už tuos turtus, nes didelius turtus įsigyti bei išlaikyti galima tik tos visuomenės sudarytomis gyvenimo sąlygomis. Jei jau neabejotinai teisinga yra ta pažiūra, kad tik visuomenės sukurtomis sąlygomis įmanoma įsigyti ir išlaikyti turtus, tai vis dėlto palieka neaišku, dėl ko tai visuomenei reikia atsiteisti progresiškai, bet ne proporciškai.

3. Kai didėja turtai, tai ekonominis tų turtų savininko pajėgumas didėja ne proporciškai, bet progresiškai, todėl atitinkamai tokiu mastu augantį pajėgumą ir mokesčius reikia imti ne proporcine, bet progresine sistema. Žmogus, turįs 1 milijoną, ekonomiškai yra daugiau, kaip 10 kartų, tvirtesnis už tą, kuris turi 100.000, todėl pirmasis turi mokėti daugiau, kaip 10 kartų mokesčių. Juo kas yra turtingesnis, juo vis daugiau turi progos ne tik proporciškai, bet ir progresiškai pelningiau sunaudoti savo turtus.

4. Kraštutinio naudingumo teorija taip pat kalba ne už proporcinę, bet už progresinę sistemą. Jei 1.000 litų pelno savininkas turi mokėti pagal proporcinę sistemą 5%, tai jis sumoka 50 lt. Mokantis tokį pat mokestį 100.000 lt. pelno savininkas mokės 5.000 lt. Pirmajam yra sunkiau skirtis su savo 50 lt., negu antrajam su 5.000. Mokesčius reikia taip paskirstyti, kad kiekvienas mokėdamas jaustų vienodą, lygų nemalonumą, nes tik ta prasme mokesčių našta bus iš tikrųjų lygiai paskirstyta, nes ji visiems bus lygiai sunki. Tačiau ne tik psichologiniai, bet ir

ekonominiai veiksniai stovi už progresinę sistemą. Taip, kas turi 1.000 lt. ir sumoka 50 lt., tas turi veikiausiai sumažinti ir būtinas šeimos pragyvenimo išlaidas, kai antrasis mokėtojas, sumokėjęs ir 5.000 lt., gali dar labai gražiai gyventi su likusiais 95.000 lt. Kai mokesčiai imami proporcine sistema, tai ne visi mokėtojai atsiduria lygioje padėtyje. Tiktai progresinė mokesčių sistema išlygina mokėtojų padėties nelygybę. Tiesa, didesni turtai tam tikrais atvejais uždeda tų turtų savininkams ir didesnes, brangesnes reprezentacijos išlaidas, kurios veikia tartum kokie progresiniai mokesčiai. Tačiau tokios reprezentacijos prievolės slegia tiktai senas aristokratiškas šeimas, kai moderniškos buržuazijos turtai, „doros purvynuose pradėti ir nuodėmėse pagimdyti", nežino tokių neišvengiamų reprezentacijų.

5. Turtingasis turi tik vieną skilvį, nedaugiau dviejų kojų, viską lygiai taip pat, kaip ir kiekvienas piemuo, pastebi J. J. Rousseau. Turtingas ir beturtis beveik lygiai sunaudoja būtinų gyvenimui dalykų. Todėl visi tarifuotieji vartojimo mokesčiai, jei jie užkraunami būtiniems gyvenimui dalykams, lygiomis slegia vargšą ir turtuolį, kai labai nelygus yra vargšo ir turtuolio ūkiškas pajėgumas. Juo kas yra vargingesnis, juo didesnę savo pelno dalį jis atiduoda iždui tarifuotais vartojimo mokesčiais. Tarifuotieji vartojimo mokesčiai veikia ne progresiškai, bet regresiškai. Tarifuotųjų mokesčių regresija didėja ir auga skurdo ir vargo linkme. Tokią tarifuotųjų mokesčių regresiją atitaiso apdedamųjų mokesčių progresija, kuri, juo žmogus turtingesnis, juo vis didesnę to turto dalį ima iždo reikalams. Tarifuotųjų mokesčių regresija ir apdedamųjų mokesčių progresija viena kitą išlygina ir bent iš dalies atstato mokesčių naštos paskirstyme pusiausvyrą bei teisingumą.

Progresijos priešininkai nurodinėja:

1. Aukšta progresija, imanti iždo reikalams žymią turtingųjų piliečių turtų dalį, yra paprasta neliečiamos nuosavybės konfiskacija. „Progresija tai jau nebe mokestis, tai turtų konfiskacija", šaukė parlamente žinomas prancūzų ministeris pirmininkas Waldeck-Rousseau († 1906). „Progresiniai mokesčiai nedaug kuo tesiskiria nuo paprastos vagystės", pritaria Rousseau liberalas Genz. J. St. Mill vadina progresiją laipsniuota vagyste.

2. Progresinė sistema ne tik neapsaugoja, bet tiesiog griauja esamą ūkio santvarką ir tiesiu keliu veda į komunizmo peršamą turtų lygybę.

3. Progresinius mokesčius galima įstatymais paskelbti, bet jų negalima nuosekliai įgyvendinti. Kapitalistai laikys tokius mokesčius neteisingais ir stengsis įvairiais būdais jų išvengti. Jie pavers savo įmones, savo rūmus ir savo žemes piniginiais kapi-

talais ir eis dirbti į tuos kraštus, kur nėra tokių progresinių mokesčių, arba laikys savo pinigus sudėję nepasiekiamuose mokesčių inspektoriui užsienio bankuose. Istorija nežino faktų, kad aukšta progresija būtų davusi iždui didelių pajamų. Prancūzų revoliucijos metu patsai Robespierre, net ir žiauriausiomis teroro priemonėmis, nedaug ką pelnė toli einančiais progresiniais mokesčiais. Ką gi besakyti apie tokius mokesčius, kurie nėra vykdomi žiaurios teroro jėgos.

4. Nėra vienos vieningos progresinės mokesčių sistemos, nes: a) jos negalima ištisai įgyvendinti visuose mokesčiuose, būtent, progresija visai neįmanoma tarifuotuose vartojimo mokesčiuose, atseit, akcizuose ir muituose, labai sunkiai ir, palyginti, nevykusiai įgyvendinama rinkliavų ir gavinio mokesčiuose, b) nėra jokio pastovaus progresijos saiko, nes niekas dar aiškiai nėra pasakęs, kokiu mastu turi augti progresija ir kokios turi būti progresinio tarifo ribos. Taip, sakykime, kodėl mūsų darbo pajamų mokestyje nuo pajamų ligi 10.000 lt. imama 12%, bet ne 16%; dėlko nuo pajamų didesnių už 20.000 lt., imama 18%, bet ne 30%, ar daugiau procentų. Progresijos tarifus sudarant, pasireiškia, jei jau ne sauvalė, tai tikrai įstatymų leidėjo nuožiūra. Progresinė sistema neturi jokio objektyvaus mokesčių naštos paskirstymo masto. Progresinė sistema fiskas gali nuo tam tikrų stambių kapitalų paimti tokį didelį procentą, kad, jei dar nesugriaus senus kapitalus, tai tikrai sutrugdys senų kapitalų kūrybą. Tokiais sumetimais smerkė progresinius mokesčius ir J. S. Mill. Mill'io nuomone, progresija tinkanti tiktai palikimo mokesčiams. Šiaip visuose kituose mokesčiuose, mano Mill, reikia vykdyti visų piliečių viešiems reikalams lygios aukos teoriją. Tokia visų mokėtojų lygi auka pasiekiama tik proporcine sistema, kuri nuo visų žmonių ima viešojo ūkio reikalams tokią pat vienodą pajamų bei turtų dalį. Progresiniai mokesčiai, kurie nuo didesnių turtų ar pajamų ima vis didesnę dalį iždo reikalams, yra ne kas kita, kaip tik bauda tiems žmonėms, kurie yra darbštesni ir taupesni už kitus žmones.

5. Žmonės vengia mokėti užkrautus jiems progresinius mokesčius, nes tokie mokesčiai atrodo jiems neteisingi ir todėl nesaisto jų sąžinės. Kai didesnis žmonių skaičius ima neleistinu būdu vengti mokesčių, neišvengiamai turi pairti visuomenės dorovė. Šiuo atveju ne be reikšmės yra ir tas faktas, kad kaip tik tiems mokesčiams išrinkti, kuriems visai tinka progresija, teisingai apkrauti yra reikalinga paties mokėtojo pagalba. Tokiais mokesčiais yra pajamų, turtų ir palikimo mokesčiai, nes tie mokesčiai paprastai nustatomi paties mokėtojo turimų pajamų, valdomo ar gaunamo turto pareiškimais. Jei žmogus laiko uždėtus

jam mokesčius neteisingais, sunku laukti, kad jis duotų tikrus savo pajamų bei turtų parodymus. Todėl aukštus progresijos mokesčius moka tik nekilnojamų turtų savininkai, kurie negali nuslėpti savo turtų, ir šiaip sau dori žmonės, kurie nenori apgaudinėti valdžios. Šiaip visi kiti žmonės, nuslėpdami savo ūkišką pajėgumą, sugebės neteisingai laikomų mokesčių išvengti. Aukšta progresija tuo būdu ne tik nesustiprina, bet dar pakerta mokesčių naštos paskirstymo teisingumą.

6. Jokiu rimtu argumentu nėra įrodyta, kad, didėjant žmogaus turtingumui, ne proporciškai, bet progresiškai auga ūkiškas tokis žmogaus pajėgumas.

Kas manyti apie tuos progresijos ir proporcijos šalininkų argumentus? Ir šiuo atveju gal ne tiek tenka žiūrėti atitrauktų teorijų, kiek konkretaus gyvenimo sąlygų.

1. Netenka abejoti, kad tarifuotiems vartojimo mokesčiams negali būti taikomas progresijos pradmuo. Juk tą pačią kainą, kurioje glūdi vienodas akcizas, moka už akcizuotą dalyką turtuolis ir vargšas. Tą pačią akcizo sumą moka žmogus, geriąs antrą, tretį, ar ketvirtą alaus stiklą, kurią mokėjo ir gerdamas pirmą. Jei kas pamanytų panašiais atvejais taikyti progresiją, tai pirmu atveju turėtų paversti visus tarifuotus vartojimo mokesčius asmeniniais vartojimo mokesčiais, kas finansiškai technikiniais atžvilgiais visai neįmanoma; antru atveju tektų mokėti už kiekvieną sekamą išgertą stiklą vis didesnę kainą, nes į kainą turėtų būti įkalkuliuojamas vis progresiškai augantis akcizas. Tiesa, kartais minima ir akcizų progresija, bet tokia progresija neturi nieko bendro su svarstoma progresija. Tariamąją akcizų progresiją taiko kai kurie kraštai tokioms stambioms įmonėms, kurios pagamina akcizuojamų prekių virš tam tikros įstatymais nustatytos normos. Juo daugiau įmonė gamina virš tokios normos, juo vis didesnį akcizą turi sumokėti už tuos gaminius. Šiuo atveju reiktų kalbėti ne apie akcizų progresiją, bet apie premiją silpnesniesiems, smulkesniesiems gamintojams, kurie moka mažesnius akcizus. Nėra abejonės, kad stambieji gamintojai tuojau perkrauna vartotojams tuos papildomus akcizus, nes ir smulkesni gamintojai nepardavinėja savo prekių pigesne kaina, kaip stambūs įmonininkai. Toksai silpnųjų įmonių mokestinėmis priemonėmis rėmimas ne tik sustiprina rinkos konkurenciją, bet dar ir palaiko menkai įrengtas, techniškai atsilikusias įmones ir verčia akcizuotų prekių vartotojus mokėti duokles tų įmonių naudai pabranginta prekių kaina.

2. Taip pat vargu pilnai ir nuosekliai galima įgyvendinti progresiją rinkliavų mokesčiuose, atseit, tuose mokesčiuose, kurie imami faktiškai įvykusių, laukiamų ar spėjamų valdžios įstaigų

patarnavimų proga. Pagaliau, jei kur ir mėginama progresijos nuostatais tvarkyti rinkliavų mokesčius, tai pati progresija tokiais atvejais neturi didesnės reikšmės, nes rinkliavų mokesčiai dažniausiai perkraunami, ir todėl niekas negali pasakyti, kam tenka nešti tos progresijos naštą.

3. Nevisai nuosekliai ir pilnai galima įgyvendinti progresiją ir gavinio, arba, kaip juos dažniausiai vadinama, realiuose mokesčiuose. Paprastai progresija visai netaikoma žemės mokesčiui, nes čia ir pati progresija vargu gali pagauti tikrąjį ekonominį mokėtojo pajėgumą. Jei kur ir mėginama tvarkyti progresijos dėsniais žemės mokestį, tai tas daroma ne idėjinio teisingumo ar realaus fisko pelno sumetimais, bet vien tik sociališkai politiniais sumetimais. Kapitalo pelno mokesčiui sunku pritaikyti progresiją finansiškai technikiniais sumetimais. Kapitalo pelno mokestis paprastai renkamas „ties šaltiniu", kitais žodžiais, paties pelno mokėtojo sulaikomas ir įnešamas į iždą. Atskiras pelno mokėtojas negali žinoti kapitalo savininko turtų bei pajamų ir todėl negali taikyti progresijos. Namų, verslo pelno ir darbo pelno mokesčius mėginama tvarkyti progresijos nuostatais. Tai daro ypač tie kraštai, kurie neturi asmeninių pajamų ar turto mokesčių. Namų, verslo ir darbo pelno mokesčių progresija neturi didesnės reikšmės, nes tie mokesčiai nepagauna viso ekonominio mokėtojo pajėgumo ir, be to dar, tie mokesčiai nesunkiai perkraunami, tat ir šiuo atveju nežinoma, kas neša progresijos naštą: vargšas ar turtingasis.

4. Progresija labai tinka tarifuotam palikimo mokesčiui ir asmeniniams pajamų bei turtų mokesčiams, nes tie mokesčiai ne tik sunkiau kitiems pakraunami, ir todėl čia progresija pataiko kaip tik tuos, kuriems ji buvo skirta, bet ir išlygina atvirkščios, skurdo linkme einančios, tarifuotų vartojimo mokesčių progresijos padarinius.

Beveik pusantro šimto metų finansų politikos patyrimas parodė, kad nei pačiam fiskui, nei krašto gerovei nėra naudinga iš karto, staiga įgyvendinti aukštos progresijos mokesčius. Aukšta, staiga atsiradusi progresija nugąsdina kapitalistus, kurie tokiu atveju skuba realizuoti savo turtus ir gabenti į užsienius savo piniginius kapitalus. Tenka pamažu, vis keliamais progresijos tarifais, pratinti žmones ir prie aukštesnės progresijos reikalavimų. Be to, kai iš karto pastatoma aukšta progresija, žmonės vengia parodyti visą savo ūkišką pajėgumą, kas kaip tik labai kenkia svarbesniųjų progresinių mokesčių, atseit, pajamų bei turtų mokesčių pajamoms, nes tie mokesčiai kaip tik yra reikalingi asmeninės mokėtojo gaunamų pajamų ar turimų turtų deklaracijos. Žema progresija ne tiek gundo žmones slėpti savo ūkišką

pajėgumą ir todėl daugiau galima tikėti fisko organams patiektais pareiškimais. Jei kartais vėliau, kai bus pakelti progresijos tarifai, žmonės ims slėpti savo ūkiško pajėgumo pasireiškimus, tai nesunku bus palyginti senąsias ir naująsias mokėtojų deklaracijas ir pareikalauti pasiaiškinimų, kurie seniau buvę pajamų šaltiniai išseko ir kurie pirmiau buvę turtai yra išgaišę. Tas pats gyvenimo patyrimas parodė, kad aukšti progresiniai akcinių bendrovių mokesčiai smarkiai apkarpo neturtingesniųjų akcininkų dividendus ir todėl kaip tik pataiko tuos, kuriuos norima apsaugoti nuo aukštos progresijos padarinių.

Visi kultūringi kraštai apkrauna labai aukštos progresijos mokesčiais palikimus, kurios gauna tolimesnieji giminės ar visai svetimi žmonės. Tiems žmonėms palikimas yra tokia graži ir dažnai netikėta dovana, kurią be didesnės širdies skausmo jie gali pasidalyti ir su visuomenės reikalų rūpintoju — viešuoju ūkiu. Taip pat labai progresiškai visi kraštai apkrauna ir karo pelnus. Kai vieni vargo apkasuose, kentėjo sužeisti ar mirė karo lauke, kiti neturi teisės jų kančiomis krauti sau turtus. Kultūringų kraštų pajamų mokestis net ir normaliais laikais pasiekia, palyginti, aukštos progresijos, kuri tam tikrais atvejais gali paimti iždo naudai net 50% visų metinių pajamų.

Gal būti, kad proporcijos šalininkai neklysta sakydami, kad progresijos tarifams nustatyti neturima jokių aiškių nei teoretinių, nei praktinių normų. Gyvenime progresijos lentelę sudaro ne tik iždo reikalų sumetimai, bet ir valdančiųjų sluoksnių išskaičiavimai. Žmonės su savo gerais ir blogais privalumais, su savo dorybėmis ir aistromis kuria ir progresijos tarifus. Todėl tarp progresinės krašto mokesčių sistemos ir politinių to krašto veiksnių esama paprastai artimų saitų. Turtingesnieji sluoksniai nėra paprastai šalininkai tokios konstitucinės santvarkos, kuri teikia plačioms neturtingųjų minioms nesiauras rinkimų teises, nes bijo, kad tie neturtingieji, dalyvaudami įstatymų kūryboje, progresiniais mokesčiais neapkarpytų jų dideles pajamas ar stambius turtus. Tokiais atvėjais progresijos šmėkla trugdo politinę kraštо pažangą ir daro visuomeninės žalos platesnioms gyventojų minioms. Tiesa, tas pats gyvenimas yra jau nekartą parodęs, kad tokia progresijos baimė nebuvo pamatuota, nes, ir įgyvendinus krašte visuotinę rinkimų teisę, turtingesnieji ne tik nepaleido iš savo rankų valdžios vadžių ir sugebėjo sutrukdyti kenksmingus kapitalui mokesčių įstatymus, bet dar ir pačius demokratijos atstovus įkinkę į kapitalui ir kapitalistams naudingą darbą. Ta pati aukštų progresinių mokesčių baimė verčia turtinguosius piliečius susirūpinti viešojo ūkio reikalais, žiūrėti viešojo ūkio organų taupumo politikos. Kapitalistai gerai nuvokia, kad stam-

bios biudžeto spragos dažniausia užpildomos aukštos progresijos mokesčiais. Turtingesnieji sluoksniai gerai supranta, kad tenai, kur nebranginama iždo skatikų, turi didėti mokesčiai, dažniausiai augančios progresijos linkme. Progresinė mokesčių sistema yra ne tik svarbi idėjinė teisingo mokesčių naštos paskirstymo priemonė, našus iždo pajamų šaltinis, bet ir svarbus politinio krašto gyvenimo veiksnys, kuris verčia visus krašto gyventojus susirūpinti viešojo ūkio reikalais ir traukte traukia vis kaskart platesnes gyventojų minias į visuomeninio gyvenimo sūkurį.

13. MOKESČIŲ MONIZMAS IR MOKESČIŲ PLIURALIZMAS

Jau nuo seno būta finansų teoretikų bei praktikų, kurie nuosekliam ekonominio pajėgumo pradmeniui įgyvendinti buvo susirūpinę pakeisti esamą įvairių mokesčių daugybę vienu vieninteliu ir tai dar teisingu mokesčiu. Jau patsai žodis, „vienas, vienintelis, vieningas" veikia žmonių vaidentuvę ir pagauna platesniąsias žmonių minias. Tą magišką jėgą žodžių „vienas, vienintelis, vieningas" visais laikais sugebėjo naudoti gabūs politikai ir sumanūs demagogai. „Civilizuotos tautos turi jėgos vienetą — tai arklio jėgą, turi vienodus geležinkelių bėgius, turi vieną matų ir saikų sistemą, dar vienas žingsnis — ir turės vieną pinigų sistemą. Vienas vienintelis mokestis tai bus vainikas tų didingų vienybės rūmų, kuriuos žmonija pastatė taikai bei laisvei pagerbti. Vienybė, vienybė — štai tikslas, kurio siekia visos pasaulio tautos. Pastangos suvienyti visą žmoniją, pastangos, kurios sukūrė vieną laiko vienetą, valandą, kurią vienodu įrankiu, laikrodžiu, matuojame laiką Londone ir Konstantinopolyje, Romoje ir Maskvoje, Vienoje ir New-Yorke, Paryžiuje ir Kantone, tos žmonijos pastangos nenurims, kol pavergs viską vieningumo pradmeniui ir pašalins esamos mokesčių sistemos barbariškumą", šaukia vieno vienintelio mokesčio šalininkas prancūzų ekonomistas ir laikraštininkas Emil de Girardin (1806—81).

Jei jau patsai žodis vienas, vienintelis, taip veikia žmonių vaidentuvę, tai ką besakyti, jei gabus demagogas ir geras kalbėtojas iškels visą veikiančių mokesčių virtinę, nupieš visus tų mokesčių sunkumus, neteisingumus bei žiaurumus ir pasiūlys juos visus pakeisti vienu vieninteliu teisingu mokesčiu.

Juk ir šiandieną žmonės dažnai nusiskundžia ne tik sunkia mokesčių našta, bet ir pačių mokesčių gausumu, tai kas besakyti apie senesniuosius laikus. Dar XIX š. pradžioje anglai turėjo 25 apdedamuosius mokesčius, o prancūzai net 50; buvo kraštų,

kurie dar pralenkdavo ir prancūzus. Anglų Bažnyčios dvasininkas ir politikas Sidney Smith (1771—1831) sako apie savo laikų mokesčių sistemą: „Štai neišvengiami garbės troškimo padariniai: mokesčiai tiems visiems daiktams, kurie eina į burną, dengia nugarą ar apauna kojas. Mokesčiai visam tam, kas malonu matyti, girdėti, paliesti, uostyti ar ragauti. Mokesčiai šilumai, šviesai, judėsiui, mokesčiai visam tam, kas yra žemės paviršiuje ar po žeme, visam tam, kas atgabenama iš užsienio ar gaminama krašte. Mokesčiai žaliavai ir tiems visiems dirbiniams, kuriuos žmogus pasigamina iš tos žaliavos. Mokesčiai valgių priedams, kurie didina apetitą ir vaistams, kurie grąžina sveikatą. Mokesčiai togai, kurią vilki teisėjas, ir virvei, kuria kariamas pasmerktasis, mokesčiai vargšo druskai ir turtuolio skanėstams, karsto vinims ir vestuvių rūbams. Gulėdami lovoje ar sėdėdami užstalyje, ilsėdamies ar dirbdami, mes vis turime mokėti. Vaikas žaidžia mokesčiu apkrautu žaislu, jaunikaitis laiko rankose mokesčiu apkrauto arklio vadžias ir važiuoja mokesčiu apkrautu keliu. Pagaliau, ir mirštantis anglas pila į 15% mokesčiu apkrautą šaukštą 7% apdėtus vaistus, išsitiesia 22% apkrautame patale ir miršta to vaistininko rankose, kuris užsimokėjo 100 £ verslo patentą, kad galėtų mirštantį anglą palydėti į aną pasaulį. Mirusiojo turtas tuojau apkraunamas mokesčiu 2—10% to turto vertės. Be palikimo mokesčio numirėlis turės sumokėti nemaža pinigų už garbingą ties altoriumi palaidojimą. Mirusiojo dorybės bus surašytos mokesčiu apkrautame marmure ir tik dabar galės numirėlis keliauti pas savo protėvius, kad daugiau nebemokėtų jokių mokesčių".

Sugebėjo mokesčių skaičių didinti, mokesčius įvairinti ne tik Vakarų Europos valdovai, bet ir Rusijos carai. Gausius senųjų rusų mokesčių pavadinimus šiandieną nelengva ir išversti svetima kalba. Pastačius sau prieš akis tokias visų kraštų mokesčių aibes, galima suprasti, kad žmonės ėmė ilgėtis ir laukti vieno vienintelio ir tai dar teisingo mokesčio.

Kas buvo tas, kuris pirmasis iškėlė vienintelio mokesčio reikalavimą, sunku šiandieną griežtai nustatyti. Atrodo, kad vienintelio mokesčio idėja pirmiausia yra kilusi kovoje su mokesčių privilegijomis. Mokesčių monizmo šalininkai buvo įsitikinę, kad, įgyvendinus vieną vienintelį mokestį, turės visi jį mokėti ir tuo būdu savaime turės išgaišti visos mokestinės privilegijos.

Jau XVII š. mokesčių monizmo teorijų pėdsakus galima rasti maršalo Vaubano ir ekonomisto Boisquilbert'o (1646—1714) raštuose, nors jie tiesioginiai dar ir nesiūlė vienintelio mokesčio.

Atvirai ir aiškiai iškėlė vienintelio mokesčio klausimą fiziokratai, kurie manė, kad viešasis ūkis visai gerai gal išeiti vienu

vieninteliu žemės mokesčiu. Artimai su fiziokratų nuomone yra susijusi Amerikos agrarinio socialisto Henry George'o (1839—1897) pažiūra, kuri norėtų įgyvendinti vienintelį žemės rentos mokestį. Toksai mokestis, George'o nuomone, nekenkia visuomenės gerovei ir negali būti perkrautas svetimiems pečiams.

XIX š. vokiečių socialdemokratai norėjo iš karto visus mokesčius pakeisti vienu pajamų mokesčiu, vėliau pridėjo dar palikimo mokestį ir pagaliau 1891 metų Erfurto programoje pridūrė dar turtų mokestį. Šiandieną be trijų minėtų mokesčių socialdemokratai pripažįsta dar muitus bei akcizus. Jei šiuo atveju jie bereiškia kurių pretenzijų, tai nebent tų, kad akcizais bei muitais nebūtų apkraunami būtini gyvenimui dalykai.

Be George'o ir vokiečių socialistų, vienintelio mokesčio klausimu buvo ypač susirūpinę prancūzų buržuaziniai ekonomistai Emil de Girardin (1806—81), Meunier (1817—1903) ir Yves Guot (1843—1928). Prancūzams atrodė tinkamiausiu vieninteliu mokesčių kapitalo mokestis, nors kartais pasitaikydavo ir šalininkų rinkliavų mokesčių.

XIX š. pradžioje buvo ir anglai susirūpinę vieno vienintelio pajamų mokesčio problema.

Kas dabar manyti apie tą gražią svajonę pakeisti didelę mokesčių painiavą vienu vieninteliu mokesčiu. Gausūs mokesčiai sudaro fiskui nemaža keblumų, ypač priverstinių išieškojimų atvejais, ir dvasiškai bei medžiagiškai bereikalingai kamuoja krašto gyventojus. Negalima sakyti, kad ir mūsų laikais būtų jau toks mažas mokesčių skaičius. Kai svarstomas mokesčių monizmo ar pliuralizmo klausimas, tenka neužmiršti, kad teoretiškai ir geriausis mokestis gyvenime, konkrečiais atsitikimais, atskiriems asmenims gali pasidaryti labai neteisingas. Neteisingo mokesčio daroma žmogui žala yra ypatingai skaudi tada, kada mokestis yra didelis, aukštas, sunkus. Tasai vienas vienintelis mokestis turėtų būti aukštas, nes jis vienas turėtų atstoti gausius senus mokesčius. Dabar, kai yra daug įvairių mokesčių, pasitaiko, kad vienas mokestis skaudžiau žmogų paliečia, dėl to kitas praeina mažai, gal ir visai, jį neužgavęs. Tuo būdu tartum išsilygina atskirų mokesčių daromos tam tikrais atvejais žmonėms skriaudos. Visai kitaip turėtų veikti vienintelis aukštas mokestis. Kai kartais toks mokestis neteisingai ką paliestų, tai lengvai galėtų sugriauti visą ekonominę tokio mokėtojo būtį.

Atrodo, kad ir patys fiziokratai nujautė tokius vienintelio mokesčio padarinius. Fiziokratai, nors ir skelbė vienintelio mokesčio teoriją, bet praktiškai patys nerodė tam vieninteliam mokesčiui didesnio palankumo. Fiziokratams vienintelio mokesčio teorija buvo nuosekli, būtina „grynojo žemės pelno" išvada. Gal

būti, dėl to ir patys fiziokratai, net tada, kada galėjo įgyvendinti savo vienintelį mokestį, visai nesiskubino tą daryti. Juk fiziokratų vadas Turgot buvo 18 mėnesių Prancūzijos finansų ministeris, juk kitas žymus fiziokratas Rochefoucauld, buvo mokesčių referentų prancūzų didžiosios revoliucijos konstituantoje. Šiandieną niekas nebemėgina ir teoretiškai ginti fiziokratų vienintelio žemės mokesčio teorijos.

Pikčiausiai, gal būt, net ir sėkmingiausiai puolė fiziokratų mokesčių teorijas Voltaire (1694—1778) savo rašinyje „L'homme aux 40 écus". Voltaire'as nuduoda gyvenąs pagal fiziokratų idėjas sutvarkytame krašte, kuriame vienas ūkininkas, turįs 40 talerių arba 120 livrų gryno pelno, apkraunamas vieninteliu žemės mokesčiu, kaip tos žemės savininkas.— Ūkininkas neišsigali sumokėti paskirto jam 20 talerių žemės mokesčio ir už tai patupdomas į kalėjimą. Atsėdėjęs paskirtą laiką, grįždamas į namus, ūkininkas sutinka kelyje vieną gerai atrodantį poną, važiuojantį šešių arklių karieta. Ūkininkas sužino, kad tas ponas laiko savo asmeniui patarnauti 6 tarnus ir moka kiekvienam tarnui du kartu daugiau, negu tas vargšas ūkininkas gauna grynojo savo žemės pelno.

Tasai tarnų viršininkas, taip pat kunigas kaip ir pats ponas, gauna 2.000 livrų algos ir dar prisivagia kasmet apie 2.000 livrų. Ūkininkas sužino, kad ponas kasmet išleidžia moterims apie 80.000 livrų. Patsai ponas pasisako ūkininkui turįs metams 400.000 livrų grynojo pelno. Nustebęs ūkininkas sako: „Tamsta, ponas, be abejo, moki, palaikyti karui, kurį dabar veda valstybė, 200.000 livrų mokesčių, nes ir aš, turėdamas tik 120 livrų pelno, turiu atiduoti to pelno pusę, 60 livrų, valstybei. „Aš? nustebęs klausia turtuolis. Eisiu aš mokėti valstybei ir dar karui palaikyti. Juokauji prieteliau. Aš paveldėjau savo dėdės 8 milijonų livrų turtus, kuriuos jis buvo įgijęs Kadikso mieste. Juk aš neturiu nei sklypelio žemės, mano visas turtas vekseliuose ir vertybiniuose popieriuose, ir todėl aš nieko neturiu mokėti valstybei. Tai tu, prieteliau, turi atiduoti valstybei savo pelno pusę, nes esi ūkininkas, žemės savininkas. Jei finansų ministeris pareikalautų iš manęs kurios nors piniginės tėvynei paramos, visi jį palaikytų nemokančiu skaičiuoti kvailiu, nes visi gerai žino, kad visas grynasis pelnas eina tik iš žemės. Sidabriniai ir popieriniai pinigai tai tik mainų įrankis. Kai aš lošiu kortomis, aš nestatau 100 pūrų rugių, 100 jaučių, 1.000 avinų ar 200 maišų avižų, aš žaidžiu auksiniais rutuliukais, kurie atstoja visus tuos nemalonius žemės ūkio dalykus. Jei kas imtų ir nuo mano pinigų vienintelį mokestį, tas reikalautų dvigubų mokesčių, nes tas ūkininkas, kurs uždirba mano pinigus, jau yra sumokėjęs ir už tuos pinigus vienintelį žemės mokestį. Atsisveikindamas tas simpatingas tur-

tuolis sako vargšui ūkininkui: „Mokėk, mano prieteliau, mokėk. Tu ramiai sau naudojies grynu, realiu 120 livrų pelnu, dirbk tėvynei ir užsuk kartais pas mane papietauti su mano tarnais".

Realesnis, negu fiziokratų siūlytas, vienintelis žemės mokestis yra socialistų seniau peršamas pajamų mokestis. Tačiau ir vienu pajamų mokesčiu neįmanoma pagauti tikrojo visų mokėtojų pajėgumo, nes gali būti žmonių, kurie turi stambius turtus, kaip įvairios brangenybės ar dvarai, bet turi labai mažas pajamas. Vienintelis pajamų mokestis turėtų būti labai aukštas ir todėl sudarytų žmonėms didelės pagundos sukčiauti ir apgaudinėti iždą.

Kur kas sunkiau, negu vienintelį pajamų mokestį, galima pateisinti vienintelį kapitalų mokestį. Vienintelio kapitalo mokesčio šalininkai įrodinėja, kad toks mokestis išjudintų miegančius kapitalus, įkinkytų juos į kūrybinį krašto ūkio darbą, nes visi kapitalai turėtų ieškoti didelių pelnų, kuriais būtų galima apmokėti sunkius mokesčius. Jei jau neminėti to, kad vieninteliu ir todėl sunkiu mokesčiu apkrauti kapitalai mėgins persikelti į užsienius, kur tokio vienintelio kapitalų mokesčio nėra, tai vis dėlto nereikia užmiršti, kad visos pelningos kapitalų operacijos yra drauge ir pavojingos ir todėl dažnai ir patiems kapitalams pražūtingos.

Be to dar, vienintelio kapitalo mokesčio šalininkai įrodinėja, kad pajamų mokestis, atima žmogui jo pajamų dalį ir tuo būdu trugdo kapitalų kūrybą, kai kapitalų mokestis užgriebia jau sukurtus, konsoliduotus kapitalus. Jei neminėti šiandieną vargu be kieno ginčyjamą dėsnį, kad mokesčiai turi būti mokami ne turtų substancija, bet turtų pajamomis, tai dar ir tada sunku būtų pasakyti, kada atsiranda didesnė kapitalui kurtis kliūtis: ar tada, kai mokesčiais apkraunamos pajamos, ar tada, kada atkertama jau sukurto kapitalo dalis. Pagaliau, vienintelio kapitalo mokesčio šalininkai sako, kad kapitalo mokestis pagaunąs ir tokius ūkiško pajėgumo pasireiškimus, kurių negalįs pasiekti pajamų mokestis. Tai yra, be abejo, teisinga, bet ir kapitalų mokestis nepagauna tuos pajėgumo pasireiškimus, kurie kaip tik bus prieinami pajamų mokesčiui. Anglijos iždo kancleris Goshen 1892 m. nurodė parlamentui, kad Anglijoje yra gydytojų, kurie daugiau pelno, negu stambūs medvilnės audinių fabrikantai, kad yra advokatų, kurie daugiau uždirba, negu didelių kasyklų ponai. Jei būtų įgyvendintas vienintelis kapitalų mokestis, tai tokių gydytojų ir advokatų pajamos būtų visai laisvos nuo bet kurių mokesčių.

Svarbiausis finansų praktikų bet kuriam vieninteliam mokesčiui daromas priekaištas yra tas, kad toks mokestis neišnaudotų

fisko reikalams ūkiško smulkesniųjų mokėtojų pajėgumo. Tuo tarpu kai joks viešasis ūkis negali atsisakyti ir smulkiųjų mokėtojų, nesudarydamas didesnių savo biudžeto spragų. Net bendrųjų pajamų mokestyje, kuris kaip tik yra skiriamas apkrauti stambesnes pajamas, vis dėlto smulkūs mokėtojai sumoka stambesnius bendra suma pinigus, negu negausūs milžiniškų pajamų gavėjai.

Jei jau teoretiniais ir praktiniais sumetimais neįmanoma pakeisti visus apdedamuosius mokesčius vienu vieninteliu mokesčiu, tai vargu begalima ir įsivaizduoti, kaip galėtų gyventi viešasis ūkis, panaikinus visus tarifuotus mokesčius, ypač pašalinus akcizus bei muitus. Rinkti ir smulkias sumas iš visų, net ir vargingesniųjų, žmonių vienu vieninteliu apdedamuoju mokesčiu sudarytų iždui ne tik politinių keblumų, bet ir pareikalautų didelių išlaidų. Be to, vargu tokiai mokesčių sistemai pritartų ir patys vargingesnieji sluoksniai. Juk ne be reikalo visi kraštai taip tvarko savo mokesčių sistemą, kad vargingesnieji žmonės galėtų atlikti savo mokestines prievoles pirkdami akcizais ir muitais apdėtas prekes. Tokiais mokesčiais išrenkama iš platesniųjų gyventojų sluoksnių be jokios prievartos, be jokio žiaurumo skatikais ar centais milžiniškos sumos. Čia kiekvienas žmogus, įsigydamas sau reikalingų daiktų pagal savo palinkimus bei ūkiškus išteklius, sumoka valstybei savo mokesčius. Tiek vienintelio mokesčio šalininkai, tiek tarifuotųjų mokesčių priešininkai vargu begalės užginčyti, kad ir tarifuotieji vartojimo mokesčiai gali būti visai pateisinti politiniais, finansiniais ir ekonominiais sumetimais. Neturtingesnieji sluogsniai, mokėdami tarifuotus vartojimo mokesčius, atlieka savo pilietines prievoles ir tuo būdu įsigyja visas pilietines teises.

Finansiniai viešojo ūkio sumetimai irgi negali leisti panaikinti tokių mokesčių, kuriuos pašalinus, susidarytų biudžete neužpildomų spragų. Pagaliau, ir pačios ekonominės politikos sumetimais mūsų laikais neįmanoma panaikinti vienos tarifuotųjų mokesčių rūšies, būtent, muitų, nebent tai padarytų visos valstybės tarpusavio sutartimi. Jei jau turi pasilikti tarifuotieji mokesčiai, tai antru atveju griūva ir vienintelio mokesčio teorija.

Jei, pagaliau, teoretiškai ir įsivaizduosime vieną vienintelį valstybinį mokestį, tai gyvenime susidursime su savivaldybiniais mokesčiais. Vietos savivaldybės turi paprastai savarankiškus pajamų šaltinius, kurių tarpe yra ir savarankiški mokesčiai. Neatrodo, kad būtų labai jau tikslinga rinkti visus savivaldybinius mokesčius tam tikrų priedų pavidalu, drauge su valstybiniais mokesčiais. Kai savivaldybiniai mokesčiai renkami valstybinių mokesčių priedais, tai fiskui sunku yra išdėstyti mokesčių naštą pagal ūkišką mokėtojų pajėgumą, nes prie fisko nuskirtų mo-

kesčių vėliau kiekvienam mokėtojui pridedami ne vienos, bet dažnai kelių savivaldybių nevienodo, dažnai net fiskui iš anksto nežinomo, dydžio mokesčiai. Tie savivaldybiniai priedai, ne tik trukdo, bet dažnai tiesiog ardo vieningą fisko politiką. Kai savivaldybės turi savarankiškus mokesčius, kurių išrinkimo bei išieškojimo naštą jos pačios pakelia, tada jos įpranta branginti tokiu vargu surinktus skatikus. Ir patsai savarankiškų savivaldybinių mokesčių mokėtojas aiškiai žinos, kam ir kiek jis moka, pajus kokiomis priemonėmis išieškomi savivaldybiniai mokesčiai ir todėl gyviau susirūpins pačia savivaldybės ūkio politika. Toksai mokėtojų susirūpinimas savo sudėtais skatikais ne tik teigiamai veikia savivaldybių organus, bet ir viso krašto ekonominę ir politinę būtį. Jei vieną kartą savivaldybėms nustatomi savarankiški mokesčiai, savaime žūva ir vienintelio mokesčio idėja.

Pagaliau, pati ūkiškojo gyvenimo raida tartum pakerta vienintelio mokesčio idėjos šaknis. Juo labiau plėtojasi žmonijos kultūra, juo smarkiau auga civilizacija, juo vis painesni, įvairesni darosi atskirų žmonių ūkiško pajėgumo pasireiškimai. Atsiradus įvairiems, gausiems ūkiško pajėgumo pasireiškimams, turi vis didėti ir tuo pajėgumu pagrįstų, tam pajėgumui pagauti skirtų, mokesčių skaičius. Galimas daiktas, kad vienintelis mokestis labai gerai tinka primityviškam ūkiui, kai visų mokėtojų pajėgumas pasireiškia vien galvijų bandomis ar ariamos žemės sklypais. Galimas daiktas, kad ir šiandieną išeitų vieninteliu mokesčiu kokia nors visai naujais socialiniais pagrindais sukurta valstybė, kuri gyvena izoliuotu savarankišku gyvenimu, neturi mūsų kultūrinių ir militarinių reikalų ir nemoka jokių seniau paimtų paskolų.

14. BŪTINŲ GYVENIMUI IŠTEKLIŲ NUO MOKESČIŲ ATLEIDIMAS, ARBA EGZISTENCIJOS MINIMUMO KLAUSIMAS

Kas pirmą kartą sustoja mintimi ties mokesčių paskirstymo klausimais, tas paprastai neabejoja, kad visi tie, kurių medžiaginių išteklių vos teužtenka jiems pakenčiamai žmoniškai gyventi, turi būti laisvi nuo visų medžiaginių prievolių viešajam ūkiui. Bet jei tas pats žmogus panorės teoretiškai pamatuoti ar praktiškai įgyvendinti tokį nuo mokesčių atleidimą, tuojau susidurs su ištisa teoretinių klausimų aibe ir praktiškų sunkumų virtine. Pirmiausia teks išspręsti, kurie, kokio dydžio ištekliai finansų teorijos bei praktikos prasme laikomi būtinais gyvenimui, kuriuose mokesčiuose tai, kas būtina gyvenimui, galima atleisti nuo mokesčių, kuriais argumentais galima tokį nuo mokesčių atleidimą pateisinti.

Finansų mokslas vadina būtinus gyvenimui išteklius egzistencijos minimumu; tų būtinų gyvenimui išteklių nuo mokesčių atleidimą — egzistencijos minimumo atleidimu, arba net trumpai — egzistencijos minimumu.

Egzistencijos minimumas gali būti vartojamas trejopa prasme: 1. fiziologine, 2. visuomenine arba kultūrine ir 3. klasine arba luomine. 1. Fiziologinis egzistencijos minimumas bus tie ištekliai, kurie būtinai reikalingi žmogaus kūno gyvybei palaikyti. 2. Visuomeninis egzistencijos minimumas yra tie ištekliai, kurie esamomis kultūrinėmis krašto gyvenimo sąlygomis yra reikalingi pakenčiamai žmoniškai gyventi. 3. Klasinis arba luominis egzistencijos minimumas tai tie ištekliai, kurių atskiri luomai ar atskiros klasės mano esą reikalinga, kad galėtų gyventi atitinkamai socialinę tos klasės ar to luomo padėtį.

Finansų mokslo studijų objektu gali būti tik visuomeninis egzistencijos minimumas, atseit, tų išteklių nuo mokesčių atleidimas, kurie esamomis gyvenimo sąlygomis yra būtini pakenčiamam žmoniškam gyvenimui. Todėl ir patsai visuomeninis egzistencijos minimumas bus trumpai vadinamas egzistencijos minimumu.

Plačiausia žodžio prasme egzistencijos minimumas būtų vargingesniųjų žmonių atleidimas nuo bet kurių mokesčių, atseit, ne tik nuo apdedamųjų, bet ir nuo visų tarifuotųjų mokesčių. Ta prasme egzistencijos minimumas neįgyvendinamas ir todėl finansų moksle nesvarstomas. Egzistencijos minimumas reiškia nuo kai kurių apdedamųjų bei tarifuotųjų mokesčių atleidimą. Visuotinė tarifuotųjų vartojimo mokesčių prievolė yra pirmoji egzistencijos minimumo spraga. Mokesčių perkrovimas yra antroji spraga. Dažnai juridiškai egzistencijos minimumo pagrindais laisvi nuo mokesčių žmonės faktiškai velka kitų žmonių jų pečiams suverstą mokesčių naštą.

Egzistencijos minimumas nėra pastovus dydis, nėra aiškiai nustatoma suma. Įvairios šalys, įvairiais laikais turi labai įvairius egzistencijos minimumus, kurie priklauso nuo vietos ir laiko ekonominių, kultūrinių ir politinių sąlygų. Dažniausiai egzistencijos minimumas nustatomas visam kraštui vienodas, visvien ar mokėtojas gyvena mieste ar sodžiuje, nors ir nebūtų galima lyginti miesto ir sodžiaus brangumo. Tuo būdu tas formališkai lygus egzistencijos minimumas, faktiškai virsta net tame pačiame krašte labai nevienodu dydžiu. Paskutiniaisiais laikais vis dažniau mėginama nustatynėti nevienodus egzistencijos minimumus, bet atsižiūrėti į mokėtojų gyvenamosios vietos kainų skirtumus. Tiesa, vieno lygaus egzistencijos minimumo šalininkai nurodinėja, kad miestų gyventojai už gyvenimo brangumą yra atlyginami įvairiais

kultūriniais patogumais, kurių neturi pigiau gyvenantieji sodžiaus žmonės.

Egzistencijos minimumu naudojasi ne tik savo asmeniniu protiniu darbu gyveną žmonės, bet ir smulkių kapitalų savininkai, kurie sunkiu savo viso gyvenimo darbu yra sukūrę tuos kapitalus. Egzistencijos minimumas taikomas tiek funduotų, tiek nefunduotų pajamų savininkams. Egzistencijos minimumu dažniausiai naudojasi fizinio ir protinio darbo žmonės, ir todėl egzistencijos minimumas laikomas tos žmonių kategorijos privilegija, arba net didele tiems žmonėms daroma labdarybe.

Kas giliau tokią nuomonę panagrinėja, lengvai gali pastebėti jos klaidingumą. Egzistencijos minimumas yra vien nuoseklus ūkiško pajėgumo pradmens įgyvendinimas. Kai apskaičiuojamas mokesčiu apdedamas įmonininko pelnas, tai nuo brutto pelno leidžiama numesti visas gamybos išlaidas. Egzistencijos minimumo darbo žmonėms pritaikymas yra dažnai ne kas kita, kaip gamybos išlaidų numetimas. Kiekvienas fizinio ar protinio darbo žmogus parduoda rinkoje savo prekę, atseit, savo darbo jėgą. Tai parduodamai darbo jėgai pagaminti ir palaikyti reikia valgyti, apsirengti, turėti pastogę ir tenkinti bent minimalinius kultūrinius reikalus. Tokiems dalykams išlaidos bus ne kas kita, kaip darbo žmonių gamybos išlaidos. Egzistencijos minimumas dažniausiai tiktai tokias darbo pagaminimo išlaidas ir numeta nuo tų išteklių, kurie apdedami mokesčiais. Tat būtų netikslu egzistencijos minimumą laikyti kokia privilegija, arba kokia labdarybe, teikiama darbo žmonėms.

Visuomeninis egzistencijos minimumas gali būti suskirstytas 4 rūšimis:

1. Egzistencijos minimumas taikomas tik tiems asmenims, kurių apdėtini mokesčiais ištekliai neprašoka paties egzistencijos minimumo normos. Taip, mūsų buto mokesčio įstatymo § 2 p. 14 sako: mokesčiu neapdedami butai „kurių metinė nuoma yra ligi 72 lt., o Kaune ligi 240 lt.".

2. Egzistencijos minimumas taikomas tik tiems asmenims, kurių apdėtinas pajėgumas neprašoka tam tikros įstatymais nustatytos normos. Taip, mūsų valstybinio mokesčio nuo nejudomųjų turtų miestuose, miesteliuose § 2 sako, „kad nekilnojamų turtų, kurių metinis brutto pelnas yra nedidesnis kaip 600 lt., pirmasis 100 lt., brutto pelno nuo mokesčių atleidžiamas".

3. Egzistencijos minimumo suma numetama nuo bet kurio dydžio mokesčiu apdedamo ūkiško pajėgumo.

4. Egzistencijos minimumas gali būti taikomas ne vien pačiam mokesčių mokėtojui, bet ir jo šeimos nariams. Taip, mūsų darbo pajamų mokesčio įstatymo § 12 sako: „nuo mokesčio atleidžiama, jei mokesčio mokėtojas gyvena Kaune ar užsienyje,

1.200 litų; kitose vietose 900 litų; jo išlaikomos šeimos nariams: a) pirmam šeimos nariui 540 lt., b) kiekvienam sekančiam šeimos nariui 360 lt.".

Pagaliau, galima nurodyti ir penktąją egzistencijos minimumo rūšį, kuri dar niekur nebuvo įgyvendinta ir todėl tuo tarpu yra vien teoretinio pobūdžio. Tai bus prancūzų buvusio biudžeto ministerio Pietri siūloma štafeliuota, arba laipsniuota progresija, kurios kiekvienas naujas štafelis turi vis kitą, didėjantį štafelį.

Egzistencijos minimumo nuo mokesčių atleidimą paprastai pateisinama šiais argumentais:

1. Žmogus negali mokėti mokesčių tais ištekliais, kurie yra būtinai reikalingi jam pačiam pragyventi. Jei valstybė dar ir tuos išteklius apkrautų mokesčiu, tai verstų žmones elgetauti arba fiziškai ir morališkai skursti. Apdėdama būtinus gyvenimui išteklius mokesčiais, valstybė viena ranka iš žmogaus imtų, kita turėtų tą pat, jei dar nedaugiau, grąžinti įvairiais socialinės apsaugos keliais. Nedaug kas čia pasikeičia, jei tokios socialinės globos išlaidos pakelia ne viešasis ūkis, bet privačios labdarybės organizacijos, nes galų gale tiek viešojo ūkio, tiek privatinių labdarybės organizacijų pajamų yra vienas ir tas pats šaltinis — tautos ūkis. Tai bus sociališkai politinis egzistencijos minimumo argumentas.

2. Ir finansiškai technikiniai sumetimai stoja už egzistencijos minimumą. Apdėdinėti mokesčiais ekonomiškai silpnuosius sluoksnius yra valstybei ne tik nepelningas, bet dažnai net ir nuostolingas dalykas. Neabejotina, kad, palyginti, su gaunamomis pajamomis valstybei brangiai atsieina įvertinti atskirus menkus turtus, nustatyti smulkius pelnus, apkrauti tokius menkus objektus mokesčiais, pranešti tuos mokesčius mokėtojui, jam laiku nesumokėjus, siųsti įspėjimus ir, palyginti, dažnai, tam mokėtojui neištesėjus, ieškoti uždėtą mokestį prievartos keliu.

Tuos visus smulkių apdedamųjų mokesčių nepatogumus gerai parodo tų laikų prūsų statistika, kai prūsai neturėjo egzistencijos minimumo. Tos statistikos duomens rodo, kad tam, jog gautų iš žemiausios kategorijos mokėtojų 100 talarų (300 markių) sumą, reikėjo pasiųsti 228 įspėjimus ir įvykdyti 49 prievartos išieškojimus. Tuo pačiu metu iš aukštesniosios kategorijos mokėtojų tą pačią 100 talarų sumą buvo galima išrinkti vidutiniškai 35 įspėjimais ir 4 varžytynėmis.

Be to, gausūs iš neturtingesniųjų žmonių prievartos keliu mokesčių išieškojimai sukelia žmonėse daug susierzinimo, daug pykčio ir duoda geros medžiagos įvairioms prieš esamą tvarką agitacijoms. Gilus politikas ir geras žmonių sielos gelmių žinovas Bismarck'as yra vieną kartą pasakęs, kad niekas taip neigiamai

neveikia žmonių ūpo, politinio jų nusistatymo, kaip mažų mokesčių prievartos keliu ieškojimas. Tokiais atvejais tas nelaimingas vargšas mokėtojas sako: „Žiūrėkite, tas pats valdininkas ima iš iždo tokią didelę algą, o iš manęs vargšo plėšia to paties iždo naudai tokią menką sumą". Žodžiai, be abejo, reikšmingi kunigaikščio von Bismarck'o lūpose.

Mūsų laikais visos kultūringos šalys rūpinasi įgyvendinti didesnį ar mažesnį egzistencijos minimumą. Tačiau tas socialinio teisingumo pradmuo turi ir nemaža priešų, ypač senesniosios politikų ir finansistų kartos tarpe.

1. Politikai skelbia, kad kas mokesčių nemoka, tas neatlieka savo pilietinių prievolių ir todėl negali turėti lygių su kitais piliečiais teisių. Demokratinės teisių lygybės idėjos reikalauja, kad visi, net ir patys neturtingiausieji, neštų mokesčių naštą.

2. Mokesčių mokėjimas lavina žmones politiniais klausimais, verčia juos susirūpinti viešaisiais krašto reikalais. Neturtingesnieji, žemesnieji sluoksniai kaip tik ir yra reikalingi tokio politiško susipratimo. Todėl jie kaip tik turi mokėti mokesčius, nors vėliau tuos mokesčius ir reiktų grąžinti įvairiais labdarybės keliais.

3. Galbūt, kad egzistencijos minimumas ir gali būti pateisinamas tuose kraštuose, kuriuose vargingesnieji sluoksniai neturi visų politinių teisių, kur jie nerenka savo atstovų į valstybės ar savivaldybės organus. Šiuo atveju, kas nemoka mokesčių, tas neturi ir teisės dalyvauti ir viešojo ūkio pajamas bei išlaidas nustatant. Tačiau tas egzistencijos minimumas virsta tikra nesąmone tenai, kur visi piliečiai lygiomis teisėmis dalyvauja viešojo gyvenimo tvarkyme. Čia tokie egzistencijos minimumo sumetimais laisvi nuo mokesčių piliečiai, lengvai pasidavę politinės aistros ar klasinio išskaičiavimo pagundai, ims reikalauti didinti viešojo ūkio išlaidas ir toms išlaidoms apmokėti kelti mokesčius, nes gerai žinos, kad jiems patiems neteks mokėti tų pakeltų mokesčių.

4. Jei jau ir pripažinti patį egzistencijos minimumo principą, tai koks turi būti to egzistencijos minimumo dydis, kokia yra objektinga, teisinga egzistencijos minimumo norma. Egzistencijos minimumas nėra aiškus fizinis dalykas, bet sunkiai pagaunamas moralinis dydis. Juk nelengva pasakyti, kokie yra visuomeninėmis krašto sąlygomis būtini gyvenimui ištekliai.

5. Pagaliau, jei jau kalbėti apie būtinus dalykus, tai ir pati valstybė yra būtinas žmonių gyvenimui dalykas. Valstybė turi teisės pareikalauti iš žmonių tam tikrais atvejais ne tik turtų, bet ir pačios žmonių gyvybės.

6. Galbūt, kad patsai egzistencijos minimumo principas yra ir teisingas, bet, deja, jo negalima nuosekliai bei ištisai įgyven-

dinti, nes egzistencijos minimumas galimas tik asmeniniuose ir kai kuriuose gavinio mokesčiuose, galbūt, dar viename kitame ekonominio santykiavimo mokestyje, bet jis visai neįmanomas tarifuotuose vartojimo mokesčiuose, atseit, akcizuose ir muituose. Tie tarifuotieji vartojimo mokesčiai labiausiai ir sugriauna visus teigiamus egzistencijos minimumo padarinius, nes juo neturtingesnis žmogus, mokesčių mokėtojas, juo vis didesnę jo išteklių dalį tarifuotais vartojimo mokesčiais paima iždas.

7. Pagaliau, egzistencijos minimumas daro didelę spragą viešose pajamose, nes, įgyvendinus egzistencijos minimumą, didelis žmonių skaičius nebemokės mokesčių. Egzistencijos minimumas galimas tik turtingose šalyse, kurios turtingųjų sluoksnių aukštos progresijos mokesčiais užkemša egzistencijos minimumo padarytas spragas. Mažoms neturtingoms šalims egzistencijos minimumas yra perbrangus, nepasiekiamas liuksusas.

Kas dabar tenka pasakyti apie egzistencijos minimumo šalininkų ir priešininkų argumentaciją. Be abejo, vieni ir kiti gali pamatuoti savo tvirtinimus vienu kitu, palyginti, svariu argumentu.

1. Visos kultūringos, ypač demokratiškai valdomos, šalys didesniu ar mažesniu mastu jau yra įgyvendinusios egzistencijos minimumo reikalavimus. Tai yra, be abejo, nemenkas egzistencijos minimumo naudai argumentas.

2. Tiesa, egzistencijos minimumą negalima ištisai įgyvendinti visuose mokesčiuose, bet dėlto jisai visai tinka asmeniniams pajamų, turtų ir vartojimo mokesčiams, tarifuotam palikimo mokesčiui ir, nors ne visai tikslingai, bet vis dėlto gali būti įgyvendintas tokiuose gavinio mokesčiuose, kaip namų, verslo pelno ir darbo pelno mokesčiuose.

3. Svarbų egzistencijos minimumo naudai argumentą duoda tarifuotųjų mokesčių regresija, atseit, tų mokesčių skurdo bei vargo linkme progresija, nes, kaip jau buvo nurodyta, juo kas yra vargingesnis, juo vis didesnę savo išteklių dalį atiduoda iždo reikalams tarifuotais vartojimo mokesčiais. Egzistencijos minimumas, atleisdamas tokius vargingesnius sluoksnius nuo apdedamųjų mokesčių, bent iš dalies išlygina tiems sluoksniams daromas tarifuotais vartojimo mokesčiais skriaudas.

4. Neabejotinai rimtas egzistencijos minimumo argumentas yra finansiškai techniškiniai sumetimai, kurie iškelia visus smulkių mokesčių išieškojimo sunkumus. Smulkūs mokesčiai nėra iždui našūs.

5. Mūsų neramiais socialinių kovų laikais turi svarbos ir sociališkai politiniai sumetimai, kurie reikalauja nekamuoti plačių gyventojų sluoksnių mažo našumo mokesčiais.

6. Netenka ginčyti, kad valstybė yra būtinas dalykas, kad nepaprastais atsitikimais ji turi teisės pareikalauti iš žmogaus ir gyvybės aukos, bet ta pati valstybė turi prievolės ir rūpintis piliečių gerove. Tos savo prievolės valstybė neatliktų, jei normalėmis gyvenimo sąlygomis atimtų iš piliečių tai, kas yra būtina jų gyvenimui. Valstybė pati savyje neturi tikslo, ji yra tik priemonė tautos gerovei siekti.

7. Tiesa, valstybė dažnai nepajėgia duoti tinkamą egzistencijos minimumą ir atleisti nuo mokesčių tiek, kiek reikalinga būtinoms gyvenimo išlaidoms. Šiuo atveju pirmiausia tenka aprūpinti būtinus valstybės reikalus ir tik tada pradėti tenkinti būtinus privatinių asmenų reikalus.

8. Tenka sutikti, kad nėra objektingų, aiškių egzistencijos minimumo nustatymo normų. Tačiau, geriau turėti ir mažas egzistencijos minimumas, negu visai jokis; patogiau gauti ir subjektyviškai paties įstatymų leidėjo nustatytą egzistencijos minimumą, negu nesinaudoti jokiu egzistencijos minimumu.

9. Kas dabar dėl demokratinės idėjos, tariamai reikalaujančios, kad lygių teisių piliečiai turėtų ir lygias medžiagines prievoles, tai, atrodo, kad egzistencijos minimumo pradmuo visai neprasilenkia su tuo demokratiniu principu. Neturtingesnieji įvairiais tarifuotais vartojimo mokesčiais dažnai daugiau sumoka iždui, negu iš tikrųjų pakelia jų ūkiškas pajėgumas. Tarifuotais vartojimo mokesčiais tie sluoksniai pilnai atlieka savo pilietines prievoles. Pagaliau, tenka labai paabejoti, ar jau iš tikrųjų pačiai visuomenei sveika užsispyrus vykdyti atitrauktus demokratijos bei pilietinių prievolių lygybės principus ir tuo pačiu laiku skriausti ir erzinti gausius neturtingesniuosius krašto gyventojus.

10. Jei panaikintume egzistencijos minimumą, tai turėtų nukentėti ekonominis bei kultūrinis plačiųjų gyventojų sluoksnių gyvenimo lygmuo, kurį vis aukštyn kelti yra nuolatinis visų kultūringųjų kraštų rūpestis. Puolus ūkiško bei kultūrinio gyvenimo lygmeniui, sumažėtų platesnių gyventojų minių vartojimas ir turėtų smarkiai nukentėti tarifuotų vartojimo mokesčių pajamos.

Visi iškelti už egzistencijos minimumą argumentai, be abejo, pilnai tinka toms visuomeninio egzistencijos minimumo rūšims, kuriuos atleidžia nuo mokesčių: 1. tuos išteklius, kurie neprašoka pačios egzistencijos minimumo sumos; 2. tuos išteklius, kurie neprašoka tam tikros įstatymais nustatytos normos. Be abejo, sunkiau yra pateisinamas egzistencijos minimumas tais atvejais, kai jo norma numetama nuo bet kurios apdedamo objekto sumos. Bene svarbiausis, jei ne vienintelis, tos rūšies egzistencijos minimumo pateisinimas bus nurodymas, kad vargšas ir turtingasis turi lygias teises, kad tai, kas būtina gyvenimui, nebūtų ap-

kraunama mokesčiu. Tenka labai paabejoti, ar galima rimtais argumentais apginti Pietri siūlomąją štafeliuotos progresijos egzistencijos minimumą. Pietri pamatuoja savo egzistencijos minimumo reikalavimus didesnių turtų bei pajamų vis didėjančiomis reprezentacijos išlaidomis. Šiuo atveju, atrodo, Pietri bus pamiršęs, kad visuomeninis arba mokestinis egzistencijos minimumas yra skiriamas ne reprezentacijos, bet gyvenimo reikalams.

15. MOKESČIŲ VISUOTINUMAS

Visų moderninių valstybių, kurios gyvena didžiomis XIX š. idėjomis, konstitucijos skelbia, kad visi piliečiai yra lygūs įstatymams, tuo pačiu, žinoma, lygūs ir mokestiniams įstatymams. Įstatymams lygybė reikalauja, kad visi piliečiai mokėtų ir lygius mokesčius.

Lygūs mokesčiai mūsų dienų įsigalėjusios teisingumo sąvokos prasme bus mokesčiai paskirstyti pagal ūkišką mokėtojo pajėgumą, vis vien kokia būtų to mokėtojo luominė kilmė, socialinė būtis ar tarnybinė padėtis. Kai kiekvienas krašto gyventojas moka mokesčius pagal savo pajėgumą, tada kalbama apie visuotinės mokesčių prievolės įgyvendinimą. Tai mokesčių visuotinumo prievolei nusikalstama, jei vieni atleidžiami nuo mokesčių, kai kiti, kaip tik to paties pajėgumo asmens, turi mokėti mokesčius, arba kai lygaus vienodo pajėgumo mokėtojai apkraunami ne vienodo dydžio mokesčiais. Tačiau mokesčių visuotinumo principui nenusikalstama, kai egzistencijos minimumo sumetimais vargingesnieji sluoksniai atleidžiami nuo tam tikrų mokesčių, nes kaip tik tokiu atveju ir įgyvendinamas ūkiško mokėtojų pajėgumo principas: nemoka tas, kas nepajėgia mokėti.

Visuotinė mokesčių prievolė šiandieną mums atrodo visai suprantamas dalykas, kurios bent teoretiškai niekas ir nemano ginčyti. Bet jei permesime akimis žmonijos istorijos lapus, pamatysime, kokias sunkias kovas kovota, kiek išspausta ašarų ir išlieta kraujo, kol įtikinta valdantieji, kad kievienas turi mokėti mokesčius pagal savo pajėgumą. Dar žmonijos civilizacijos angoje viena gentis ar viena tauta, pavergusi kitą gentį ar kitą tautą, tuojau liaudavosi pati mokėti mokesčius. Viešojo ūkio išlaidas apmokėdavo pavergtosios tautos. Ilgus žmonijos istorijos amžius asmens laisvė ir mokesčių nemokėjimas yra du neišskiriamai susieti dalykai. Kas laisvas, tas nežino mokesčių naštos. Ilgus metus žmonės buvo įsitikinę, kad mokėti mokesčius, tai vien puslaisvių miestelėnų ir baudžiauninkų sodiečių prievolė. Kai sunkiomis, dažnai kruvinomis, kovomis iškovojo sau as-

meninę laisvę tie visi, kurie vilko krašto mokesčių naštą, tai, ir laisvi palikę, jie moka krašto mokesčius, nes be mokesčių negali gyventi jokia valstybė, bet dėl to lygybės principu priverčia mokėti mokesčius ir tuos sluoksnius, kurie seniau nežinojo mokesčių naštos. Dabar mokestis nebėra vergijos požymis, bet laisvos asmenybės įrodymas. Dabar mokestis nebe vergo duoklė, bet laisvo piliečio prievolės auka.

Ne tik senobinis kultūringų Azijos despotijų pasaulis ir klasinės Europos kultūros valstybės, bet ir krikščioniški viduramžių valdovai niekur nemėgino įgyvendinti mokesčių visuotinumo principo. Dar daugiau, tiems visiems praeities laikams buvo svetima pati visuotinės mokesčių prievolės sąvoka. Ne tik tiems, kurie neturėjo prievolės mokėti mokesčių, nes buvo laisvi, bet ir tiems, kurie mokėjo mokesčius, nes buvo pavergti, niekada neateidavo mintis, kad mokesčius turėtų mokėti visi krašto gyventojai. Net giliai tikybiškai nusiteikusiems viduramžių valdovams ir plačių idėjinių užsimojimų mokslo vyrams atrodė, kad kaž kokia įgimta, amžių tradicijomis pamatuota teisė atleidžia nuo mokesčių galingus ponus bei turtingus dvasininkus, užkraudama visų mokesčių naštą paprastiems miestų ir sodžių gyventojams. Jei mes šiandieną mūsų idėjinių įsitikinimų šviesoje permesime viduramžių ir absoliutizmo laikų mokesčių istorijos lapus, lengvai pastebėsime, kad ta istorija yra vienas didelis sunkių neteisybių ir kruvinų skriaudų retežis. Smerkdami praeitį, neturime užmiršti ir dabarties, nes gal ir mūsų dabartinėje mokesčių sistemoje būsimos žmonijos kartos ras nemaža politinių aistrų, ekonominio naudojimo ir žiaurių medžiaginių jėgų santykiavimo padarinių.

Jei senobiniame pasaulyje vyravo vienas principas: „kas laisvas, tas nemoka", tai viduramžiai duoda labai įvairų mokesčių išdėstymo vaizdą. Visų kraštų baudžiauninkai, laisvi sodiečiai ir miestelėnai mokėjo mokesčius. Sodiečių mokesčius išrinkdavo vietos ponas — feodalas; miestelėnų mokesčius išrinkdavo miestų organizacijos, išdėstydamos mokesčių naštą pagal ūkišką mokėtojo pajėgumą.

Nevienoda buvo mokestinė įvairių kraštų bajorų ir dvasininkų padėtis. Vokiškų žemių ponai nemoka paprastų mokesčių, nes jie turi teisimo galią ir, ta galia pasirėmę, tik iš kitų renka mokesčius. Vokiečių aukštoji dvasiškija turi tas pačias, kokias ir ponija, teises ir todėl nemoka mokesčių. Žemesnieji dvasininkai, atseit, paprasti klebonai bei vikarai, moka dažnai ponams mokesčius lygiai su kitais nepilnateisiais krašto gyventojais.

Prancūzai buvo kur kas labiau, negu vokiečiai, išplėtę mokesčių privilegijas. Pagrindinis senojo prancūzų režimo mokestis

buvo t a l o n i u m = t a i l l e, kuris turėjo būti užkraunamas visiems krašto gyventojams pagal ūkišką jų pajėgumą. Deja, labiausiai pajėgūs krašto gyventojai, atseit, bajorai, kunigai ir valdininkai visai nemokėjo to mokesčio. XVII š. pabaigoje dėl žymiai padidėjusių iždo reikalų buvo sukurtas naujas visiems privalomas mokestis „c a p i t a t i o n". Tam mokesčiui išrinkti gyventojai buvo paskirstyti 22 klasėmis, kiekvienai klasei buvo nustatyta kita mokesčių suma. 1701 m. buvo leista vienkartiniu įmokėjimu atsipirkti nuo „capitation". 1705 m. „capitation" virto paprastu „taille" mokesčio papildymu, kurį mokėjo tik tie asmens, kuriems buvo privalomas „taille", atseit, sodiečiai ir miestelėnai. Jei kur „capitation" užsiliko kaip savarankiškas mokestis, tai jis buvo imamas kaip pajamų mokestis, kurio dydis buvo nustatomas pagal mokamą buto nuomą. Kai „capitation" nedavė laukiamų rezultatų, 1710 m. Liudvikas XIV sukuria „d i x i è m e" — dešimtinę, kuri turėjo paimti dešimtąją dalį visų gyventojų pajamų. Tas mokestis buvo ne vieną kartą naikinamas ir vėl atstatomas, kol 1749 m. virto „v i n g t i è m e", atseit, dvidešimtine, kuri apdėdavo 5% žemės ūkio, kilnojamų turtų, prekybos ir darbo algos pajamas. „Vingtième" greitu laiku susilaukė to paties likimo, kokio ir „taille" su „capitation". Atsirado ištisa ne tik klasinių, bet ir asmeninių privilegijų aibė. To laiko istorikai kalba apie juokingas mokesčio „vingtième" pajamas.

Bent kiek kitaip suprasdavo visuotinę mokesčių prievolę anglai. Dar XII š. Plantagenetų dinastijos karaliai atima ponams teisimo galią ir patys, ta galia pasiremdami, priverčia ir ponus mokėti mokesčius. Anglų ponai, mokėdami mokesčius drauge su kitais krašto gyventojais, turėjo su jais bendrų ekonominių ir politinių reikalų. Toks visų krašto gyventojų reikalų solidarumas žymiai palengvino Anglijos piliečiams iškovoti teises patiems nustatinėti krašto mokesčių naštą. Tiesa, XVI ir XVII š. kontinento ponai irgi stojo į kovą dėl savo politinių teisių su valdovų absoliutizmu, bet, atsiskyrę nuo kitų krašto gyventojų mokestinėmis privilegijomis, nerado platesnių gyventojų sluoksnių pritarimo ir todėl turėjo pralaimėti kovas su krašto valdovais.

Viduramžiai, tartum norėdami užbėgti už akių galimoms dėl ponų ir dvasininkų privilegijų abejonėms, sakydavo, kad ponai nemoka mokesčių, nes tarnauja kraštui savo krauju, dvasininkai naudojasi mokestine laisve, nes atsiteisia kraštui ne pinigais, bet maldomis. Žinoma, nesunku buvo atsakyti, kad ponai už kraują, kunigai už maldas gauna labai turtingas lenų ir beneficijų žemes, tat neturi jokio teisėto pagrindo nemokėti mokesčių. Nedidesnės vertės buvo ir tas privilegijuotų luomų pasiaiškinimas, kad jie, savo žemėse rinkdami krašto valdovui mo-

kesčius, nieko iš nukamuotų mokesčiais žmonių nebegalį išspausti savo reikalams. Juk vargu buvo galima užginčyti, kad ponai, rinkdami karaliui mokesčius, ir savęs neužmiršdavo. Mokesčių rinkimas visais laikais buvo labai pelningas verslas.

Apskritai, sunku būtų užginčyti faktą, kad beveik iki XIX š. Europos kontinente mokėti mokesčius buvo prievolė ne turtingųjų bei galingųjų, bet nuskurėlių ir vargšų. Juk ne be reikalo anas Voltaire'o turtuolis kalbėjo vargšui ūkininkui: „Mokėk, mokėk, mano prieteliau, tėvynės reikalams, nes tu turi žemę, kuri tau duoda 120 livrų gryno realaus pelno".

Moderninė tautinė demokratinė valstybė panaikina luominės mokesčių privilegijas. Senomis tradicijomis šiandieną nemoka mokesčių valstybės galva. Kai kurie kraštai atleidžia nuo mokesčių ir visą karališką giminę. Paskutiniais laikais ir labai konservatingi, monarchiškai nusistatę finansų teoretikai pradeda svarstyti, ar nebūtų geriau panaikinti ir šias senųjų privilegijų liekanas. Gal iš tikrųjų būtų mūsų ūkiškai ir politiškai tvarkai sveikiau, jei žmonės žinotų, kad drauge su jais ir visi jų vadai velka mokesčių naštą. Kai kurie kraštai teikia mokestinių privilegijų kariams ir tai dažniausiai tik karo metu, kai iš tikrųjų kariai tarnauja tėvynei savo krauju. Politiniais sumetimais nemoka asmeninių mokesčių svetimų kraštų atstovai ir konsulai, lygiai taip pat ir visi jų valdininkai. Žinoma, tie visi asmens yra laisvi nuo mokesčių tik tuo atveju, jei jie yra svetimšaliai. Diplomatinio ir konsuliarino korpuso nariai moka gavinio mokesčius, atseit, žemės, namų, verslo, kapitalo ir darbo pajamų mokesčius, jei apdėjimo objektas yra ne valstybinis, bet jų asmeninis dalykas. Mokestinės atstovybių ir konsulatų privilegijos tvarkomos arba tarpvalstybinėmis sutartimis arba senomis tradicijomis, kurios veikia reciprociteto pagrindais.

Socialiniais sumetimais atleidžiama nuo mokesčių tokias įstaigas, kurių pajamos eina visuomeniniams švietimo, mokslo, labdarybės ir dažnai net kulto reikalams.

Ūkiškais sumetimais jei jau nevisai atleidžiama, tai bent gauna mokestinių lengvatų naujai pastatyti namai, naujai įkurti fabrikai, ypač tais atvejais, kai norima pašalinti butų trūkumą ar labiau išplėtoti krašto pramonę. Tais pačiais ūkio kultūros išskaičiavimais dažnai nemoka mokesčių sodininkystės, daržininkystės, kulinarijos arba net ir amatų įmonės, jei jos veikia drauge su mokyklinėmis įstaigomis.

Grynai fiskaliniais sumetimais nededama mokesčių valstybiniams turtams bei įmonėms. Šiuo atveju, mokesčių apdėjimas sudarytų fisko organams nereikalingo darbo, kuris neduotų iždui jokių pajamų, nes būtų tik lėšų kilnojimas iš vienos rankos į kitą ranką.

Savivaldybinės įmonės apkraunamos valstybiniais mokesčiais, taip lygiai, kaip ir valstybiniai pelno turtai bei valstybinės įmonės moka savivaldybinius mokesčius.

Mokesčių visuotinumas paliečia ir valdininkų mokesčių prievolės klausimą. Žinoma, negali būti abejonių, kad ir valdininkai turi dalyvauti mokesčių naštoje. Jei šiuo atveju gali būti kas neaišku, tai tik valdininkų mokėjimo forma. Galima paabejoti, ar yra prasmės viena ranka mokėti valdininkams didesnes algas ir tuojau kita ranka imti nuo tų pačių algų valstybinius mokesčius. Mūsų laikų rimti finansų teoretikai mano, kad vis dėlto ir valdininkai drauge su kitais piliečiais turėtų mokėti mokesčius.

Tas ne tik nepakenktų, bet dar sustiprintų valdininkų autoritetą žmonių akyse. Juk ir šiandieną platesnieji gyventojų sluoksniai dažnai yra įsitikinę, kad valdininkų padėtis yra ypatingai gera. Tat mūsų laikais, kai senieji ekonominės ir politinės santvarkos pamatai ėmė svyruoti, kai badaujančių bedarbių milijonai slegia visų kraštų biudžetus, kai ne viename krašte įsigalėjusios buržuazinės ar proletarinės diktatūros, paneigdamos ilgų amžių kultūros sukurtus teisės bei teisingumo reikalavimus, nori pagrįsti krašto vidaus, ir užsienio santykius vien tik fizinės jėgos galia, tokiais laikais vargu begali būti naudinga pačiai valstybei, vargu begali būti gera mūsų senajai humanistinei Vakarų Europos kultūrai, pagaliau, visai mūsų ūkiškai ir politinei santvarkai atleisti nuo mokesčių tos santvarkos šulus — valdininkus. Visuomenė turi žinoti, kad ir valdininkai drauge su eiliniais piliečiais velka krašto mokesčių naštą.

16. DVIGUBAS MOKESČIAIS APKROVIMAS

Kultūringų kraštų gyventojai šiandieną yra įsitikinę, kad mokesčiai skirstomi teisingai, jei jie išdėstomi pagal kiekvieno mokėtojo pajėgumą. Taip suprantamam teisingumui, be kitko, nusikalstama dar ir tuo atveju, kai dvi lygiateisės, lygiagrečios valdžios naudoja tame pačiame ūkio periode, vienu ir tuo pačiu mokesčiu vieną ir tą patį, vieno ir to paties asmens ūkiško pajėgumo, pasireiškimą. Toks teisingam mokesčių paskirstymui nusikaltimas vadinamas d v i g u b a s a p k r o v i m a s.

Finansiškai technikine prasme nėra dvigubo apkrovimo, jei dvi nelygiateisės, nelygiagrečios valdžios naudoja tuo pačiu mokesčiu tą patį pajėgumą. Taip, nėra dvigubo apkrovimo, kai drauge su valstybiniais mokesčiais tokius pat mokesčius tam tikro priedo pavidalu arba net ir savarankiškai renka savivaldybė. Taip pat nelaikoma dvigubu apkrovimu, kai tas pats viešasis ūkis apkrauna dviem skirtingais mokesčiais vieną ir tą patį piliečio pa-

jėgumą. Taip, nebus dvigubo apkrovimo, kai piliečiui, turinčiam nekilnojamąjį turtą, tenka mokėti nekilnojamojo turto mokestį ir tuo pačiu turtu pagrįstą pajamų mokestį. Pagaliau, dvigubu apkrovimu nelaikoma, jei ta pati valdžia tame pačiame mokėjimo periode apkrauna du kartu vienu ir tuo pačiu mokesčiu tą patį ūkišką mokėtojo pajėgumą. Šiuo atveju bus nusikalstama sveikai finansų politikai ir teisingumui, bet finansų mokslo prasme nėra dvigubo apkrovimo, nes čia ne dvi lygiagretės valdžios, bet viena ir ta pati valdžia apkrovė tą patį pajėgumo pasireiškimą tuo pačiu mokesčiu.

Dvigubas apkrovimas tai blogai sutvarkytas mokesčių sistemos požymis, arba tinkamų tarptautinių sutarčių trūkumo įrodymas. Dvigubas apkrovimas, be abejo, nusikalsta teisingam mokesčių paskirstymui, nes uždeda vienam ūkiui dvigubą mokesčių naštą, bet drauge daro žalos ir pačiam viešajam ūkiui, nes, pakirsdamas jo narių, privatinių ūkių pajėgumą, mažina iždo pajamas.

Toks dvigubas apkrovimas įvyktų, sudarydamas skriaudos privatiniam ūkiui ir pakenkdamas mūsų iždo interesams, jei kokia Kauno įmonė turėtų Klaipėdoje savo skyrių ir jei Kauno mokesčių inspekcija apkrautų verslo pelno mokesčiu ne tik Kauno įmonės, bet ir Klaipėdos skyriaus pelnus, kai tuo pačiu metu Klaipėdos autonominės mokesčių administracijos inspektorius savo ruožtu apdėtų Klaipėdoje esančio Kauno įmonės skyriaus pelnus. Visai tas pats atsitinka, kai Amerikoje mirusio lietuvio palikimas vieną kartą apdedamas palikimo mokesčiu Amerikoje ir, kai tas palikimas patenka Lietuvoje gyvenantiems giminėms, mūsų mokesčių inspekcija antru atveju pareikalauja palikimo mokesčio.

Dvigubo apkrovimo klausimas yra gana painus dalykas, kuris ne tik iškelia įvairias gyvenimiškas problemas, bet drauge sudaro ir nemaža sunkenybių teisingai tą problemą išspręsti. Dvigubo apkrovimo klausimui išspręsti daug pasidarbavo ne tik atskiri asmens, pagamindami labai plačią tuo klausimu literatūrą, bet ir ištisos tarptautinės organizacijos, sudarydamos dvigubo apkrovimo problemai išnagrinėti tam tikras specialistų komisijas ir šaukdamos tam pačiam klausimui išspręsti tarptautines konferencijas. Tarptautiniai Prekybos Rūmai nuo pat savo įsikūrimo, atseit, nuo 1920 m. susirūpino dvigubo apkrovimo klausimais, kuriuos svarstė savo 1921 m. Londono, 1925 m. Briuselio ir 1927 m. Stockholmo konferencijose. Nuo 1924 m. Tarptautiniai Prekybos Rūmai dvigubo apkrovimo klausimais dirba artimame kontakte su Tautų Sąjunga. Dar 1920 m. Tautų Sąjunga sudarė dvigubo apkrovimo klausimui studijuoti pasaulinio masto

finansininkų komisiją. Ta komisija buvo sudariusi keturis projektus, kurių du ieškojo kelių dvigubam apkrovimui pašalinti.

1928 m. susirinko Ženevoje dvigubo apkrovimo reikalais 27 valstybių atstovaujama konferencija. Toji konferencija, kaip ir ekspertų komisija, nesurado vieno vieningo kelio, kuriuo būtų galima išvengti dvigubo apkrovimo. Konferencija pasiūlė sudarinėti dvigubo apkrovimo reikalais biliaterales tarpvalstybines sutartis, nes, konferencijos manymu, laikas dar nesąs pribrendęs vienai tarptautinei kolektyvinei sutarčiai. Tokioms biliateralėms sutartims 1928 m. Ženevos konferencija sudarė kelis pavyzdžius, kuriuos Tautų Sąjungos Tarybos specialistai dar kelis kartus keitė, taisė, kol buvo sudarytas 1931 m. dvigubam apkrovimui išvengti biliateralinių sutarčių projektas.

Dvigubo apkrovimo sunkumai pašalinami ne vien tarptautinėmis sutartimis, bet dar ir kitais dviem būdais, būtent: 1. Kai viena valstybė atsisako tais ar kitais sumetimais nuo mokesčio, kai tą patį mokestį jau yra paėmusi kita valstybė, 2. Kai dvigubo apkrovimo klausimai išsprendžiami autoritetingu aukštesnės instancijos sprendimu. Tokia instancija jungtinėse valstybėse ar valstybių junginyje bus centrinė federacijos valdžia. Savivaldybių tarpusavio nesusipratimus dvigubo apkrovimo reikalais sprendžia valstybės organai. Jei kyla ginčai dvigubo apkrovimo klausimais tarp valstybės organų ir autonominės to paties krašto srities administracijos, tai ginčus likviduoja atitinkami valstybės organai. Taip, mūsų su Klaipėdos kraštu dvigubo apkrovimo reikalais nesusipratimams spręsti Respublikos valdžia išleido 1932 m. liepos 25 d. įstatymą.

Mūsų 1932 m. įstatymo beveik visi nuostatai yra paimti iš 1931 m. Tautų Sąjungos sudaryto projekto, todėl pagrindinius mūsų įstatymo nuostatus galime rasti ir įvairiose tarptautinėse dvigubo apkrovimo klausimais sutartyse. Tuos visus pagrindinius nuostatus galima trumpai atpasakoti šiais posakiais:

1. G a v i n i o (realiniai) m o k e s č i a i. a. Nekilnojamasis turtas apdedamas ten, kur turtas yra (lex rei sitae). b. Prekybos, pramonės ir žemės ūkio įmonės apdedamos ten, kur yra tų įmonių verslo įstaigos. Įmonės verslo įstaigomis laikomos: pagrindinės verslavietės (centrai), šalutinės verslavietės, arba skyriai, kontoros, fabrikai, dirbtuvės, parduotuvės, supirktuvės, sandėliai, agentūros ir kitokios paties įmonininko, jo prokuristo ar kitokio jo nuolatinio atstovo laikomos verslo įstaigos. c. Laivai ir autosunkvežimiai apdedami ten, kur jie yra įregistruoti. d. Bendrovės mokami dividendai ir tantiemos apdedami ten, kur yra tos bendrovės būstinė. e. Obligacijų palūkanos apdedamos ten, kur yra pagrindinė obligacijų debitoriaus verslavietė. f. Indėlių ir einamųjų sąskaitų palūkanos apdedamoș ten, kur yra debi-

toriaus pagrindinė ar šalutinė verslavietė, kurioje indėliai priimti ar einamosios sąskaitos atidarytos. g. Kapitalo mokesčiai imami ties šaltiniu, sulaikomi tenai, kur yra tas šaltinis. h. Kapitalo mokesčiai, neimami ties šaltiniu, sumokami tenai, kur yra kreditoriaus mokestinė gyvenimoji vieta. i. Laisvųjų profesijų ir nesavarankiškų užsiėmimų pajamos apkraunamos ten, kur yra tų asmenų mokestinė gyvenamoji vieta. Fizinio asmens mokestinė gyvenamoji vieta laikoma jo nuolatinė gyvenamoji, arba, jei jis nuolatinės gyvenamosios vietos neturi, jo pastoviai būvamoji vieta. Juridinio asmens mokestinė gyvenamoji vieta yra jo būstinė.

2. Asmeniniai mokesčiai. a. Pajamų mokestis paprastai imamas tos valstybės, kurios ribose tos pajamos gaunamos, visvien kokios būtų pilietybės ar kokioje šalyje gyventų pajamų gavėjas. b. Visos pajamos, gautos užsienyje ir tenai jau apkrautos mokesčiais, atleidžiamos krašte nuo mokesčių, visvien kokios pilietybės būtų pajamų gavėjas. Mūsų 1932 m. įstatymas sako, kad žemės, namų, verslo ir darbo pajamos apdedamos ta pačia tvarka, kaip ir tų pačių dalykų gavinio mokesčiai, atseit, žemės, namų ir verslo pajamos bendrųjų pajamų mokestyje apmokamos tenai, kur yra tų pajamų šaltiniai; darbo gi pajamos tenai, kur yra tų pajamų gavėjo mokestinė gyvenamoji vieta. Lygiai taip pat imami visų kitų pajamų mokesčiai, atseit, tų pajamų gavėjo mokestinėje gyvenamoje vietoje.

3. Tarifuotieji ekonominio santykiavimo mokesčiai:

a. *Palikimo mokestis.* 1. Nekilnojamasis turtas apdedamas ten, kur jis yra, 2. kilnojamasis turtas apdedamas ten, kur palikėjo mirimo metu buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, arba, jei tokios jis neturėjo, kur buvo jo pastovioji būvamoji vieta, 3. jei turtas yra išskaidytas keliuose kraštuose, tai kiekviena turto dalis apdedama ten, kur ji yra ir taip, tartum kitos to turto dalies nebūtų,4. neipotekinės skolos atskaitomos iš palikėjo kilnojamųjų ir nekilnojamųjų turtų proporcingai tų turtų vertę.

b. *Rinkliavų mokesčiai.* Rinkliavų mokesčiai dažniausiai netvarkomi jokiomis sutartimis. Čia paliekama laisva kiekvieno krašto įstatymams veikimo dirva. Mūsų 1932 m. įstatymas sako, kad sutartys, vekseliai, įgaliojimai ir kitoki raštai ir dokumentai apmokėti žyminiu mokesčiu pagal įstatymus tos Lietuvos Respublikos dalies, kur jie išduoti ar surašyti, laikomi apmokėtais žyminiu mokesčiu visoje Lietuvos Respublikoje. Šis nuostatas taikomas sutartims tik tada, kai bent vienas sutarties kontragentų turi savo mokestinę gyvenamąją vietą toje Lietuvos Respublikos dalyje, kurioje sutartis surašyta.

Nuo bendrų Tautų Sąjungos sukurtų nuostatų įvairios biliateralinės sutartys turi dažnai didesnių ar mažesnių nukrypimų.

17. APDEDAMIEJI MOKESČIAI, JŲ RŪŠYS IR RAIDA

Mokesčius, renkamus tam tikrais iš anksto sudaromais apdėjimo lapais pagal žmogaus pajamų, turtų, gavinio ar išlaidų esimą, galima pavadinti apdedamaisiais (tiesioginiais) mokesčiais.

Apdedamuosius mokesčius, renkamus apdėjimo lapais, tenka skirti nuo mokesčių, renkamų be jokių apdėjimo lapų, vien tam tikrų įstatymais nustatytų įvykių proga pagal tų pačių įstatymų nurodytus tarifus. Šios rūšies mokesčius galima vadinti tarifuotais (netiesioginiais) mokesčiais.

Apdedamieji mokesčiai, visvien, ar jie bus renkami žmogaus asmens, žmogaus pajamų, žmogaus turtų ar žmogaus išlaidų pagrindu, visuomet taiko tiesioginiai į medžiaginius žmogaus išteklius, visuomet stengiasi pagauti ūkišką žmogaus pajėgumą.

Apdedamieji mokesčiai išgyveno įvairius ilgos istorinės raidos etapus. Jie plėtojosi ir keitėsi, kaip plėtojosi ir keitėsi ūkiškos gamybos lytys, visa žmonijos ūkiška būtis ir tąja ūkiška būtimi pagrįstos politinio tos žmonijos gyvenimo sąlygos. Nesunku pastebėti, kad juo labiau gerėja ūkiška plačių gyventojų sluoksnių būtis, juo tvirčiau įsigali visų krašto gyventojų teisių lygybės pradmuo, tuo vis svarbesnę viešojo ūkio pajamų vietą užima apdedamieji mokesčiai. Priešingai, visų despotijų laikais apdedamieji mokesčiai nėra mėgiami. Autokratai supranta, kad žmogus, betarpiškai mokėdamas iždui mokesčius, lengviau ir greičiau pajus visą mokesčių naštos sunkumą ir pagaliau ims rūpintis, kuriems reikalams naudojamos iš jo imamos sumos. Ne tik autokratai, bet ir šiaip turtingesnieji žmonės dažnai nerodydavo didesnio palankumo apdedamiesiems mokesčiams, nes tie mokesčiai atrodė turį vergiškos pagalvinės požymių. Apdedamieji mokesčiai, kaip ir pagalvinė, taikė tiesioginiai į mokėtojo asmenį, gyvai lietė turtingųjų didybės jausmus. Dar ir šiandieną apdedamiesiems mokesčiams dažnai prikišama, kad jų išrinkimas, palyginti su tarifuotais mokesčiais, esąs labai brangus. Šiuo atveju paprastai pamirštama, kad kiekvieno krašto mokesčių išrinkimo kaina priklauso nuo fiskalinės krašto administracijos sutvarkymo ir pilietinio bei tautinio pačių krašto gyventojų susipratimo. Pagaliau, ir tvarkingas tarifuotųjų mokesčių įgyvendinimas nėra jau toks pigus dalykas. Tinkamas akcizuojamų prekių, įmonių ir muitų sienos apsaugos aparatas yra taip pat gana brangus dalykas.

Liberalizmo laikais ne tik finansų teorija, bet ir finansų praktika teikė kur kas didesnės svarbos apdedamiesiems, negu tarifuotiems, mokesčiams. Apdedamieji mokesčiai užimdavo kultūringų kraštų stambiausias biudžeto pozicijas. Tokį apdedamųjų

mokesčių įsigalėjimą teko aiškinti ne vien fiskaliniais, bet ir idėjiniais sumetimais. Tie mokesčiai ne tik geriau pagauna ūkišką mokėtojų pajėgumą, bet ir iš dalies atitaiso tarifuotųjų mokesčių regresija vargingesniesiems sluoksniams daromas medžiagines skriaudas. Mūsų laikais ne tik pokariniai fisko sunkumai, bet ir pasikeitusios politinės idėjos ėmė teorijoje ir praktikoje mažinti apdedamųjų mokesčių vaidmenį.

Pagal tai, kuriuo pagrindu uždedami mokesčiai, skiriama įvairios apdedamųjų mokesčių rūšys. Jei mokesčiais apdedant nekreipiama dėmesio į mokėtojo asmenį, bet žiūrima vien esamų turtų ir tų turtų duodamų pelnų, tada turima g a v i n i o mokesčius, nes čia apdedama mokesčiu tai, kas gaunama iš turto. Gavinio sąvoka faktiškai beveik supuola su grynojo pelno nusakymu. Gavinio mokesčiais apkraunami trys gamybos veiksniai, atseit, žemė, kapitalas ir darbas, o taip pat ir tų gamybos veiksnių junginiai, būtent, kapitalo ir žemės junginys — namai; darbo ir kapitalo junginys — verslas.

Gavinio mokesčiai paprastai vadinami r e a l i n i a i s ar o b j e k t y v i n i a i s mokesčiais. Tokį pavadinimą davė gavinio mokesčiams, dabartiniu pavidalu juos sukūrusi, Didžioji Prancūzų Revoliucija. Tos revoliucijos veikėjai, duodami naujiems mokesčiams realinių ar objektyvinių vardą, norėjo parodyti, kad tie mokesčiai nežiūri asmeninės socialinės mokėtojo padėties, kaip kad darė senojo režimo mokesčiai, bet stengiasi pagauti mokėtojo turimą daiktą (rem), turimą objektą. Naujieji mokesčiai turėjo apdėti realų, objektyvų ūkišką mokėtojo pajėgumą. Dabar kiekvienas turėjo mokėti pagal savo turimus turtus ir iš tų turtų gaunamus pelnus, nežiūrint to, kokia būtų socialinė mokėtojo padėtis: aristokratas, dvasininkas, miestelėnas ar sodietis. Mokesčių įstatymams, kaip ir apskritai visiems kitiems įstatymams, visi turi būti lygūs. Tai buvo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos iškeltas šūkis.

Negalima pasakyti, kad pavadinimas realinis, objektyvinis mokestis būtų kiekvienu požiūriu jau tinkamas. Juk darbo pajamų mokestyje, kuris yra realinis mokestis, nėra jokio tos rūšies daikto, objekto, kaip žemės, namų ar verslo mokesčiuose. Tat gal teisingiau bus realinius ar objektyvinius mokesčius vadinti gavinio mokesčiais.

Jei mokesčių apdėjime sukoncentruojama visas dėmesys mokėtojo asmenyje, jei žiūrima mokėtojo ūkiško pajėgumo visumos, bet ne vien tam tikrų gamybos veiksnių duodamo pelno, gavinio, tada turima a s m e n i n i u s mokesčius. Asmeniniai mokesčiai žiūri įvairių asmeninių mokėtojų privalumų, jų gaunamų pajamų, jų turimų turtų ar daromų išlaidų. Pagal tai, kuris šių dalykų yra apdėjimo objektas, ir skirstomos įvairios asmeninių mokesčių

rūšys. Jei apdedama pati suaugusio žmogaus asmenybė, arba, kaip sakoma, jo galva, tai turima pagalvinę; jei apdedamas tas asmens privalumas, kad jis yra nevedęs, tai turima viengungių mokestį; jei apdedamas svetimšalis vien dėl to, kad jis yra svetimšalis, tai turima svetimšalių mokestį. Tokių apdedamų asmeninių žmogaus privalumų gali būti, palyginti, nemažas skaičius. Jei apdedamos visos asmens pajamos, tada turima bendrų pajamų mokestis; jei apdedami visi į vieną krūvą sutraukti asmens turtai, tai turima turtų mokestį; jei apdedamas asmens vartojimas, tai turima vartojimo mokestį.

Asmeninių mokesčių pavadinimas susidarė analogiškai realinių mokesčių vardui. Jei mokesčiai, uždedami daiktams, praminti realiniais, tai mokesčius, užkraunamus asmenims, pradėta vadinti asmeniniais arba personaliniais.

Mūsų laikais svarbiausį asmeninių mokesčių objektą sudaro nebe asmeniniai žmogaus privalumai ir ne asmens vartojimas, bet asmens pajamos ir iš dalies asmens turtai. Todėl ir svarbiausi mūsų dienų asmeniniai mokesčiai bus bendrųjų pajamų ir turtų mokesčiai. Tie mokesčiai nori vienu kartu apimti visą ūkišką žmogaus pajėgumą, kai gavinio mokesčiai apdeda tik atskirus išorinius to pajėgumo pasireiškimus. Fiskas mano, kad, tik pagaudamas vienu kartu mokėtojo ūkiško pajėgumo visumą, galės visai teisingai išdėstyti gyventojams mokesčių naštą. Tie sumetimai vis labiau stumia gavinio mokesčius į antrąsias apdedamųjų mokesčių vietas. Be to, ūkiškas mokėtojo pajėgumas mūsų laikais dažnai priklauso ne tiek nuo mokėtojo turimo turto ar valdomos įmonės didumo, kiek asmeninių tų turtų ar tos įmonės savininko privalumų ir esamos pasaulio ūkio konjunktūros. Gavinio mokesčiai tinka labiau vienodų, pastovių ūkiškų sąlygų kraštams, kurie nežino didesnių turto skirtumų ir kur asmeniniai įmonininko sugebėjimai neturi lemiamos reikšmės įmonės pelningumui.

Tos ar kitos apdedamųjų mokesčių rūšies didesnis ar mažesnis įsigalėjimas priklauso, kaip jau buvo pastebėta, nuo ekonominio ir politinio tautos gyvenimo sąlygų. Tai aiškiai rodo penki apdedamųjų mokesčių raidos etapai.

1. Paprasčiausi asmeniniai mokesčiai. Primityviškomis naturalaus ūkio sąlygomis, kai ūkiškas visų gyventojų pajėgumas yra beveik vienodas, kai visi gyvena vienodu fiziniu darbu, ir mokesčiai renkami nuo visų vienodi: pagalvinės ar šeimos mokesčio pavidalu. Kai atsirado darbo paskirstymas, labiau išsiplėtojo patsai ekonominis gyvenimas, atsirado turtų skirtumai, žmonės susiskaldo luomais, vėliau klasėmis, gimsta ir naujos, labiau pritaikytos atskirų mokėtojų pajėgumui, mokesčių lytys: atsiranda luominiai, vėliau klasiniai mokesčiai.

2. Asmeniniai turtų mokesčiai. Turtų skirtumai ima skverbtis į to paties luomo, tos pačios klasės žmonių tarpą. Kas nori pagauti mokesčiais ūkišką žmonių pajėgumą, tas turi jau individualinti mokėtojus. Dabar nebeužtenka mokėtojus suskirstyti vien luomais ar klasėmis. Pirmieji žmogaus turtai buvo galvijų bandos ir gyvenamos žemės, tat ir pirmieji turtų mokesčiai buvo galvijų ir žemės mokesčiai. Vėliau, kai šalia nekilnojamų turtų atsiranda įvairių formų kilnojamieji turtai, stengiamasi tuo pačiu vienu mokesčiu apimti visus kilnojamus ir nekilnojamus turtus ir todėl kuriama bendrų turtų mokesčius.

3. Vartojimo mokesčiai. Vienodi tos pačios rūšies turtai ima skirtis savo pelningumu, kas ypatingai ryškiai pastebima žemės ūkyje, kur to paties dydžio sklypai duoda labai nevienodus derlius. Tuo pačiu metu fiskas pastebi, kad žmonės, ir neturėdami jokių stambesnių turtų, bet besiversdami prekyba, turi didelių pelnų. Tas pats fiskas tėmija, kad nemaža kilnojamų turtų visai pasislepia nuo jo akių ir lieka visai neapdėti mokesčiais. Turtų mokesčiai, kuriais apkraunami iš karto visi mokėtojo turtai, pasirodo nebeteisingi, nes jie nebepagauna tikrojo mokėtojų pajėgumo. Dabar fiskas pastebi, kad turtingesnieji daro didesnes išlaidas, vargingesnieji gyvena labiau susispaudę, ir nutaria, kad žmonių daromos išlaidos, jų vartojimas parodo tikrąjį jų pajėgumą. Kai vieną kartą buvo įsitikinta, kad vartojimas yra geriausias ūkiško pajėgumo požymis, atsiranda įvairūs vartojimo mokesčiai. Po kurio laiko tas pats fiskas mato, kad turtingieji nevisada tiek išleidžia, kiek pagal savo turtingumą galėtų išleisti, kad vargingesnieji, palyginti turimus išteklius, dažnai daro, ypatingai būtiniems gyventi dalykams,didesnes išlaidas, negu turtingieji. Tuo būdu fiskas įsitikina, kad ir vartojimo mokesčiais negalima visai tikrai pagauti ūkiško žmonių pajėgumo ir tuo pačiu neįmanoma teisingai išdėstyti mokesčių naštą.

4. Gavinio mokesčiai. Daugumas žmonių gamina ar tai savo reikalams ar rinkai kurias nors medžiagines gėrybes, verčiasi kuria nors gamyba ir gyvena tuo, ką iš tos gamybos gauna arba, kitais žodžiais, žmonės gyvena savo turtų ar savo darbo gaviniais. Dabar fiskas susirūpina tais gaviniais. Tiesa, fiskas iš karto dar nepajėgia tiesioginiai nustatyti to gavinio dydžio ir todėl stengiasi tai padaryti aplinkiniais keliais: fiskas nustatinėja įmonės pelną pagal įmonės patalpos dydį arba jos darbininkų skaičių; namų pelną — pagal langų ar durų skaičių, žemės pelną — pagal tos žemės plotą. Nustatęs nors ir tokiais grynai išoriniais požymiais gavinį, fiskas apkrauna tą gavinį mokesčiu. Tiesa, fiskas žino, kad yra žmonių, kurie nieko negamina, neturi jokio gavinio ir todėl nemoka gavinio mokesčio. Tačiau šiuo atveju fiskas ramina save, kad ir tokie žmonės, nors ir netiesioginiai, vis dėlto

neša gavinio mokesčio naštą, būtent, tie, kurie sumokėjo gavinio mokestį, perkrauna bent sumokėto mokesčio dalį savo gavinio vartotojams. Gavinio mokesčių sistema, tai XVIII a. pabaigos ir ypač XIX a. mokesčių sistema.

5. Asmeniniai pajamų bei turtų mokesčiai.

Fiskas, nesiliaudamas stebėti gyvenimą, pamato, kad jo apdedamas mokesčiu gavinys nevisuomet parodo ūkišką paties mokėtojo pajėgumą, ir todėl vienais gavinio mokesčiais nevisai teisingai paskirstoma mokesčių našta. Patsai gyvenimo patyrimas parodo fiskui, kad tikslingiau mokėtojo pajėgumui pagauti reiktų nuo gavinio numesti daromas tam gaviniui gauti išlaidas, mokamas už gamybos reikalams padarytas skolas palūkanas, reiktų žiūrėti ir šeimyninės mokėtojo padėties, atseit, ar jis yra vedęs, ar turi vaikų, reiktų, pagaliau, susirūpinti ir pačiu gavinio šaltiniu, nes ne visvien, ar mokėtojas gyvena savo asmeninio darbo ar savo kapitalo gaviniais. Tie visi nauji, fisko pastebėti, duomens verčia jį reformuoti, taisyti gavinio mokesčius.

Kai kuriuose gavinio mokesčiuose, kaip verslo pelno, namų, darbo pelno mokesčiuose, fiskas mėgina nuo apdedamo gavinio numesti padarytas gaviniui gauti išlaidas; dar daugiau, verslo pelno mokestyje fiskas stengiasi numesti ir mokamas palūkanas, tačiau greitai įsitikina, kad tos visos reformos nepakeičia gavinio mokesčio esmės, kurios pobūdis ir kliudo pagauti tikrąjį mokėtojo pajėgumą. Pagaliau, ir patsai fiskas ima tikėti, kad kūrybiškai ūkiškas žmonių pajėgumas didėja ne proporciškai, bet progresiškai jų turtingumui, ir todėl pradeda suprasti reikalą išdėstyti progresiškai ir mokesčių naštą. Tuo tarpu progresija gali būti tikslingai taikoma tiktai mokėtojo pajėgumo visumai, kuri kaip tik ir nepagaunama atskirais gavinio mokesčiais. Gavinio mokesčiai taiko progresiją atskiriems to pajėgumo pasireiškimams ir todėl sudaro didelių tarp mokėtojų skirtumų, patys virsdami neteisingu mokesčių naštos paskirstymu. Tie visi sumetimai ir ėmė paskutiniais laikais versti fiską pakeisti gavinio mokesčius asmeniniais mokesčiais, kurių svarbiausis yra asmeninis pajamų mokestis, su kuriuo daugelis valstybių sieja ir turtų mokestį.

Tuo būdu, atrodo, kad žmonių civilizacijos angoje atsiradę pirmieji apdedamieji mokesčiai bus buvę asmeniniai mokesčiai, kurie, išgyvenę įvairius raidos etapus, laikinai net užleidę savo vietas gavinio mokesčiams, vėl grįžta mūsų laikais, tiesa, jau nepalyginti tobulesne forma, į savo senąsias svarbiausių, pagrindinių apdedamųjų mokesčių pozicijas.

18. GAVINIO MOKESČIŲ KILMĖ IR RAIDA

Atskiri gavinio mokesčiai, kaip žemės ar verslo mokesčiai, buvo jau žinomi senovinėms Azijos despotijoms ir klasiniam Europos pasauliui, tačiau pačią gavinio mokesčių sistemą sukūrė tiktai Didžioji Prancūzų Revoliucija.

Jei anglai didžiuojasi sukūrę moderninę asmeninių mokesčių sistemą, tai prancūzai visai teisingai laikomi moderninių gavinio mokesčių tėvais. Prancūzai, kurdami savo naujus gavinio mokesčius, atrodo, neturėję jokių konkrečių pavyzdžių. Tenka spėti, kad jie bus sekę tomis finansinėmis idėjomis, kurios dar senojo režimo laikais rasdavo inteligentijos sluoksnių pritarimą. Tų visų finansinių idėjų branduolį galima išreikšti dviem posakiais: 1. mokesčių našta turi būti skirstoma ne pagal socialinę mokėtojų padėtį, bet pagal jų ūkišką pajėgumą, 2. kiekvienas mokėtojas turi aiškiai žinoti, kiek ir kada jis turi mokėti. Tais dviem dėsniais sukurti mokesčiai buvo paprasti ir aiškūs. Tai du svarbiausieji tų mokesčių privalumai. Tų privalumų reikšmę tautos gyvenimui tik tada galima visiškai suprasti, kai palyginama naujuosius mokesčius su senojo karališko režimo mokesčiais. Tas režimas vertėsi sunkiais turtų, vartojimo ir apyvartos mokesčiais.

Visa tų mokesčių sistema buvo persunkta sena atgyvenusia feodalizmo dvasia. Revoliucijos sukurta mokesčių sistema buvo kelis kartus taisoma, papildoma, nes patsai ekonominis ir politinis žmonių gyvenimas nestovi vietoje, bet nuolatos veržiasi ta ar kita kryptimi į priekį ir greitai pralenkia pastovias visų įstatymų normos. Mokestiniai įstatymai yra labiausiai susieti su ekonominiu ir politiniu krašto gyvenimu, ir todėl jie pirmieji pajunta pakitėjusias gyvenimo sąlygas. XIX a. išgyveno didelę ekonominę bei politinę raidą, todėl visai suprantama, kad ir prancūzų revoliucijos sukurti mokesčiai turėjo kelis kartus taikytis naujoms ūkio bei politikos srovėms.

Tos visos reformos, kurias išgyveno gavinio mokesčiai, paprastai siekė: 1. padidinti jų našumą, 2. pritaikyti juos stambiosios pramonės ir intensingo žemės ūkio reikalams, 3. palengvinti gavinio mokesčiams pagauti miestų žemės sklypų kainos kitėjimus ir 4. padėti geriau pagauti ūkišką mokėtojų pajėgumą. Tie visi gavinio mokesčių pakeitimai vis dėlto nepašalino jų esminio bruožo, būtent, kad gavinio mokesčiai skirsto mokesčių naštą ne pagal bendrus asmeninius, bet pagal atskirus daiktinius požymius.

Revoliucijos sukurti gavinio mokesčiai ne tik pačioje Prancūzijoje išsilaikė kaip valstybiniai mokesčiai iki pat 1917 m., kada buvo atiduoti savivaldybėms, bet dar ir plačiai paplito XIX š. ne tik Europoje, bet ir civilizacijos paliestose Azijos šalyse.

Galima ne be pagrindo stebėtis, kokiu būdu tie prancūzų revoliucijos sukurti mokesčiai buvo viso pasaulio tokiu palankumu sutikti, kad juos pasisavino ne tik parlamentinės respublikos ar konstitucinės monarchijos, bet ir griežtai konservatingos arba net ir tiesiog reakcinės valstybės, kurios šiaip kitais atvejais nerodė didesnių simpatijų prancūzų revoliucijos žygiams.

Revoliucinių mokesčių pasisekimo priežastys bus veikiausiai dviejų rūšių: ekonominės ir politinės.

XIX š. Europos valstybės susiduria su tais pačiais ūkiškais sunkumais, kuriuos dar XVIII a. pabaigoje išgyveno prancūzai ir pagaliau nugalėjo iš dalies padedami savo gavinio mokesčių sistemos. Nemaža Europos valstybių dar XIX š. tebeturėjo feodalinės viduramžių tvarkos mokesčių sistemą, kuri buvo pagrįsta nelygiomis mokestinėmis atskirų luomų prievolėmis. Prancūzai pirmieji Europos kontinente griauja viduramžių mokesčių santvarką, naikina mokestines luomų privilegijas ir kuria naują, lygiomis visų žmonių teisėmis pagrįstą, mokesčių sistemą. Prancūzai pirmieji Europos kontinente sutrauko baudžiavos pančius ir naikina feodalų privilegijas, triuškina verslų suvaržymus, griauja cechų privilegijas ir monopolių teises. XIX š. pasaulio ūkio raida verčia pamažu ir visas kitas valstybes naikinti sodiečių vergijos liekanas, siaurinti ponų privilegijas, įgyvendinti verslų laisvę. Prancūzai, sukūrę naują ūkio santvarką, sudaro naują, atitinkančią tą ūkio santvarką, mokesčių sistemą. Dabar tą patį noroms nenoroms turėjo daryti ir kitos Europos valstybės. Tai buvo prancūzų mokesčių sistemos įsigalėjimo pasaulyje ekonominės priežastys.

Be to, ir politiniai veiksniai vertė Europos valstybes įgyvendinti pas save nekenčiamos prancūzų revoliucijos mokesčių sistemą. Pirmiausia, nauja sistema daugiau saugojo mokėtoją nuo iždo valdininko sauvalės ir aiškiai rodė, kiek kas turi mokėti viešajam ūkiui. Jau ir konservatingos Europos valdžios buvo pastebėjusios labai negeistinus iždo tarnautojų sauvaliavimo padarinius. Pagaliau, patys monarchai ėmė suprasti, kad didžiausi revoliucionieriai, pavojingiausi jų sosto priešininkai yra sauvališkai, neteisingai išdėstomi ir žiauriai renkami mokesčiai.

Toliau, Europos valstybės negalėjo nepastebėti, kad naujieji prancūzų mokesčiai yra našūs. Be to, monarchų fisko organai įsitikino, kad prancūzų mokesčių sistema veikia visai tikslingai įvairiuose politiniuose režimuose, tartum kokios geros mašinos mechanizmas. Jie matė, kad pati Prancūzija išgyveno kelis smarkius revoliucinius sukrėtimus, kurie pakeitė jos konstitucijos pagrindus, tačiau tas pats mokesčių mechanizmas veikė visą laiką be jokio pakrikimo, vis duodamas iždui tas pačias dideles pajamas. Tokius faktus nustačius, lengva padaryti išvadą, kad pran-

cūzų mokesčių sistema tinka bet kuriam režimui: parlamentinei respublikai ir despotiškai monarchijai. Pagaliau, monarchams negalėjo nepatikti ir tas prancūzų sistemos privalumas, kad ji netraukia mokėtojo į politinį gyvenimą, kad ji nereikalauja iš mokėtojo turimo turto ar gaunamų pajamų pareiškimo. Jei pilietis nepasitiki savąja vyriausybe, jis neduoda teisingos savo pajamų ar savo turtų deklaracijos. Todėl vyriausybė yra verčiama ieškoti piliečių pasitikėjimo, prašyti jų aktingos bei sąžiningos paramos.

Prancūzų mokesčių sistemoje pilietis pasilieka visai pasingas fisko žygių žiūrovas ir todėl lengvai atpranta besirūpinęs krašto reikalais. XIX a. nemaža monarchų buvo įsitikinę, kad valdinių protas yra per silpnas, kad jis galėtų tinkamai suprasti viešuosius reikalus, ir todėl nuoširdžiai turėjo džiaugtis suradę tokią mokesčių sistemą, kuri kaip tik neskatino piliečius susirūpinti viešojo ūkio reikalais. Gavinio mokesčiai neabejotinai visai tiko tokiam politiniam režimui, kuris skelbė, kad pirmoji piliečio prievolė yra „Stille halten" — ramiai laikytis.

19. ŽEMĖS MOKESTIS

Po darbo žemė yra ne tik svarbiausias, bet ir seniausias gamybos veiksnys. Kai darbas buvo netiesioginiai apkraunamas asmeniniu mokesčiu pagalvine, tai žemė pirmoji buvo apkraunama gavinio mokesčiais. Seniausis gavinio mokestis, tai žemės mokestis.

Natūralaus ūkio laikais žemė buvo jei ir nevienintelis, tai tikrai svarbiausias turtas, kurį įsigyti ir turėti troško kiekvienas žmogus. Kaip žmonijos civilizacijos angoje nustatinėta žmonių turtingumas galvijų skaičiumi, taip vėlesniais natūralaus ūkio laikais valdomos arba, teisingiau, gyvenamos žemės plotai rodydavo ūkišką žmogaus pajėgumą. Tasai aiškus, pagal gyvenamos žemės plotą nustatomas, ūkiškas pajėgumas ir buvo visų mokesčių ne tik objektas, bet ir matas.

Ir žemės mokestis išgyveno įvairius raidos etapus, kurie vis tikslingiau norėjo pagauti žemės pelną, žemės gavinį arba žemės rentą, nors nei vienas tų etapų nesurado, kaip pagauti faktiškąją žemės rentą ir tos rentos pagelba nustatyti tikrąjį ūkiškąjį žemės savininko pajėgumą.

Galima spėti, kad pirmasis žemės mokesčio raidos etapas ėmė žemės mokesčius pagal dirbamos žemės plotą. Tokia žemės mokesčio sistema, galima sakyti, atitiko ekstensyvaus anų laikų ūkio sąlygas, kai gyvenamoji žemė reikalavo iš visų vienodo darbo ir menkų vienodų kapitalų.

Kai padidėjo žmonių skaičius, pradėta gyventi ir prastesnėse žemėse, ir todėl to paties, vienodo dydžio plotai ėmė duoti

nevienodą derlių, nevienodą rentą. Tada ir mokesčiai pagal ariamos žemės plotą nebebuvo suderinami ne tik su teisingumo reikalavimais, bet ir su paties fisko interesais. Jei ir tokiomis sąlygomis mokesčiai vis dar būtų buvę imami pagal gyvenamos žemės plotą, tai žmonės būtų tuojau ėmę vengti dirbti mažiau derlingus, nors tautai jau ir reikalingus, laukus.

Teko ieškoti naujos žemės mokesčio rūšies. Tokiu nauju, labiau atitinkančiu naujas gyvenimo sąlygas, žemės mokesčiu pasirodė dešimtinė. Dabar žemės savininkas atiduoda valdovui dešimtąją gautojo derliaus dalį. Natūralaus ūkio sąlygomis, kada visi dėjo į žemę beveik vienodą darbą ir vienodą kapitalą, negalima pasakyti, kad toks dešimtinės pavidalu brutto pelno mokestis būtų neteisingas arba krašto ūkiui kenksmingas.

Kai kapitalistinė skaičiavimo dvasia ėmė skverbtis ir į žemės ūkį, tai, kad padidintų dirvų našumą, pradedama daugiau krauti į ūkį kapitalo, daugiau dėti darbo. Dabar atimti lygiai iš visų dešimtąją derliaus dalį, atseit, dėti mokesčius brutto derliui, visai nežiūrint, kiek buvo įdėta kapitalo, kiek buvo pakelta darbo tam derliui gauti, virto ne tik neteisingas, bet visam krašto ūkiui ir pačiam fiskui tiesiog kenksmingas dalykas. Dabar, kai į žemės ūkio gamybos procesą įeina kapitalas ir tuo kapitalu pagrįstas darbas, gaunamas brutto žemės pelnas ima kaskart labiau skirtis nuo tikrojo, vadinamojo netto pelno. Dešimtinė vien pagal brutto pelną jau buvo atgyvenusi savo dienas. Pradėta ieškoti naujų kelių, kad pagautų netto žemės pelną, žemės rentą. Tai žemės rentai pagauti atrodė tinkamiausias kelias ne tik nustatyti žemės plotą, bet ir to ploto kokybę, atseit, žemės rūšį. Tokia žemės mokesčių sistema savo esminiuose bruožuose tebegyvena ir mūsų laikais. Ir dabar, kur veikia žemės gavinio mokestis, žemės sklypas matuojamas ir rūšiuojamas ir pagal sklypo dydį ir rūšį nustatomas mokestis.

Europos kontinento kraštai, kurių žemės ūkis XVIII ir XIX š. buvo jau smarkiau paliestas kapitalistinės dvasios, manė suradę tinkamą kelią žemės plotui ir to ploto kokybei nustatyti žemės k a t a s t r ų sistemoje.

Etimologinė žodžio „katastras" kilmė išvedama iš lotynų „caput" (galva) ir „registrum" (sąrašas), capitum registrum (pagalvinės mokėtojų sąrašas), vėliau vienas žodis capitastrum ir, pagaliau, sutrumpintas — catastrum. Žemės katastras reiškia tam tikrą žemės sklypo didumo, kokybės ir našumo nustatymą.

Katastrai skirstomi įvairiomis rūšimis: 1. v e r t ė s katastras nustato žemės vertę ir pagal tą vertę apdeda žemę mokesčiu, 2. g a v i n i o katastras nori pagauti ir apdėti mokesčiu žemės sklypo gavinį, atseit, pelną, 3. b r u t t o katastras, kuris nustato žemės brutto gavinį, 4. n e t t o katastras, kuris nori pagauti gry-

nąjį, arba netto, gavinį, atseit, gavinį be gamybos išlaidų, 5. ū k i n i a i, arba r e a l i n i a i, katastrai, kurie išmatuoja ištisą atskirą ūkį ir nustato atskirų to ūkio sklypų kokybę ir našumą, 6. s k l y p i n i a i, arba p a r c e l i n i a i, katastrai, kurie išmatuoja atskirus skirtingos rūšies sklypus, nustato jų kokybę ir našumą visai nesirūpindami, kuriam ūkiui, kuris sklypas priklauso. Su tomis visomis katastrų rūšimis tenka susidurti žemės mokesčio istorijoje.

Bet kurios rūšies katastrui reikalinga atlikti bent šie darbai: 1. išmatuoti žemės ploto paviršių, 2. nustatyti, išmatuoti žemės ploto gavinį ar vertę, pagal tai, kuris katastras, gavinio ar vertės, daromas. Kai daromas brutto gavinio katastras, tai 1. klasifikuojami išmatuoti plotai pagal jų kultūros rūšį: dirvos, pievos, ganyklos, miškai, sodai, 2. nustatoma klasifikuoto ploto kokybė ir 3, gaunamo gavinio dydis bei vertė.

Kai sudaromas netto gavinio katastras tai, be to, dar numetama nuo brutto gavinio sumos gamybos ir transporto išlaidas į artimiausią rinką.

Kai sudaromas vertės katastras, tai netto gavinio katastro suma kapitalizuojama paprastu krašto kapitalo procentu arba žiūrima tokių pat privalumų žemės ploto rinkos kainos.

Katastrui sudaryti reikia ne tik daug painaus, sunkaus, ilgo ir todėl brangiai kaštuojančio darbo, bet ir tinkamų ekonominių, socialinių bei politinių sąlygų. Todėl visai suprantama, kodėl katastrus sudaryti galėjo tik tie kraštai, kurių žemės ūkis gamino rinkai, kurie buvo paskelbę laisvą individualinę žemės nuosavybę, kurie buvo panaikinę baudžiavą, kurie turėjo sąžiningą ir inteligentingą valdininkiją ir kurie galėjo paskirti tokiam darbui reikalingas lėšas. Tas visas salygas turėjo, palyginti, nedidelis valstybių skaičius, ir todėl, palyginti, nedaug tebuvo sudaryta katastrų.

Kokios bebūtų rūšies katastras, kaip rūpestingai jis būtų sudaromas, jis niekada mums negalės parodyti kasmetinio faktiško ūkininko gaunamo derliaus, tikrojo žemės gavinio. Ir geriausias katastras patiekia mums tik vidutiniško, galimo, apytikrio žemės gavinio duomenis. Tie apytikriai žemės gavinio duomens mūsų laikais, kada žemės produktų kainos yra labai nepastovios, vargu begali sudaryti tikro pagrindo teisingai žemės mokesčio naštai nustatyti. Todėl finansiškai technikinė katastro reikšmė šiandieną yra labai reliatyvi, gal net tiesiog problematiška. Tą gerai suprato ir valstybės, nes jau beveik nuo antrosios praėjusio šimtmečio pusės nebesirūpina katastro kūrimu, nebent jau anksčiau būtų pradėjusios jį daryti. Tiesa, ir atmetus finansiškai technikinę katastro reikšmę, jis gali duoti kraštui nemaža naudingų ekonominių ir strategiškai topografinių duomenų.

Kas dėl katastro istorijos, tai jo kilmė atrodo esanti labai sena. Vienas Romos teisininko Ulpiano († 228 po Kr.) fragmentas leidžia manyti, kad visi nekilnojamieji Romos Imperijos turtai buvo įtraukti į tam tikrą registrą. Žinomas Romos teisinių institucijų istorikas Fustel de Coulanges (1830—1889) tvirtina, kad Romos katastras, kurio pagrindus patiesė imperatorius Augustas, ne tik nurodydavo kiekvieno žemės sklypo dydį ir vertę, bet ir žemės kultūros rūšį, dirbančių ūkyje vergų skaičių ir kitus reikalingus žemės pelningumui nustatyti dalykus. Romos Imperijos griuvėsiai laidoja ir jos žemių katastrą.

Viduramžiai, o net ir naujieji laikai, neturėjo tų gyvenimo sąlygų, kuriomis būtų galima sukurti žemės katastras. Pirmasis naujųjų laikų žemės katastras buvo sudarytas Princo Eugenijaus, kuris Austrijos imperatoriaus vardu valdė Lombardiją. Katastro darbai ėjo nuo 1714—1760 m. Tasai pirmasis moderninių laikų katastras žinomas Cenzimento Milanese vardu, atseit, Milano Cenzas. Katastras Cenzimento milanese buvo parcelinio tipo katastras.

Žemės katastro istorija yra artimai susijusi su kiekvieno atskiro krašto žemės mokesčio raida. Pirmieji cenzimento milanese pavyzdžiu ėmė kurti katastrą prancūzai, kurie, pradėję katastro darbus 1807 m., pabaigė juos tiktai 1850 m. Be žemės katastro liko tik Korsika ir Savoya. Visos žemės buvo išmatuotos ir nustatytas grynasis jų gavinys. Ilgai, atseit, 43 m. užsitesę katastro darbai žymiai sumažino paties katastro vertę. Prancūzų fiskas mažai tegalėjo pasinaudoti brangiai kaštavusio žemės katastro duomenimis, nes, ir katastrą padarius, žemės mokestis buvo paliktas, kaip ir buvęs, išdėstomu mokesčiu, kokiu jis ir pasiliko iki pat 1915 m. Dabar prancūzų žemės mokestis įeina atskira žemės pajamų pozicija į bendrų pajamų mokestį. Nuo nustatytojo grynojo žemės gavinio leidžiama numesti mokamus žemės skolų procentus ir duodama lengvatų gausioms šeimoms.

Anglai neturėjo žemės katastro ir neįgyvendino jokių pastovių žemės apdėjimo nuostatų. Žemės mokestis pagal iždo reikalus buvo didinamas ar mažinamas ir visuomet imamas pagal spėjamą žemės pelną. Ministeris Pitt (1759—1806) leidžia kapitalizuoti žemės mokesčius ir nuo jų iš karto atsipirkti. Kapitalizuotą žemės mokestį valstybės iždas ėmė ir valstybiniais paskolos lakštais nominaline jų kaina. Tuo metu anglų paskolos lakštai buvo labai atpigę, jų kursas buvo vos 50% nominalinės vertės. Tokiomis sąlygomis žemės savininkai galėjo labai pigiu būdu atsipalaiduoti visiems amžiams nuo žemės mokesčių. Tuo būdu tikrasis žemės mokestis buvo Anglijoje beveik likviduotas. Dabar ir Anglijoje žemės gavinys apdedamas bendruoju pajamų mokesčiu.

Vokiečių kalbos žemės turėjo ilgus amžius labai įvairius, paprastai feodalinėmis viduramžių sistemomis pagrįstus, žemės mokesčius. Dar XVIII a. imperatorius Juozapas II mėgina ta prasme reformuoti žemės mokestį, kad jis būtų imamas pagal žemės duodamą pelną, bet ne pagal tos žemės savininko luominę priklausomybę. Deja, jo pastangos paliko be rezultatų. 1861 m. prūsai naikina mokestines bajorų privilegijas ir imasi žemės kadastro darbų, kuriuos užbaigia 1865 m. Miquel'io finansų reforma, atiduoda žemės mokesčius nuo 1895 m. savivaldybėms ir užkrauna ūkininkams bendrų pajamų ir turtų mokesčius. Naujas įstatymas leidžia nuo žemės pajamų numesti mokamas skolų palūkanas. 1923 m. žemės mokestis atimamas iš savivaldybių ir grąžinamas kraštams. Naujasis Vokietijos gavinio mokesčių reformos įstatymas (1936.XII.I) atiduoda atgal žemės mokestį nuo 1938.IV.1. savivaldybėms. Mokestis bus imamas pagal žemės vertę.

S.S.S.R. 1923–4 m. buvo įvestas vienintelis žemės ūkio mokestis renkamas pinigais. To mokesčio kai kurie pakeitimai buvo padaryti 1933 m. Mokesčio tikslas yra ne tik duoti iždui pajamų, bet ir skatinti tolimesnę žemės ūkio kolektyvizaciją, pasunkinti gyvenimą savarankiškiems ūkininkams ir galutinai sunaikinti buožes. Įstatymas duoda didelių palengvinimų kolchozams ir kolchozininkams ir visu savo sunkumu užgula privatinius ūkius. 1937 m. Stalino ir Molotovo pasirašytas dekretas įveda kolchozams net tam tikros rūšies pajamų mokestį, kuris bus apskaičiuojamas pagal praėjusių metų bendrą viso kolchozo brutto gavinį, kai iki šioliai reikėjo mokėti pagal iš anksto tam tikru planu nustatytą gavinį, ne faktiškai gautą, bet turimą gauti iš kiekvieno hektaro. Tuo būdu norima palengvinti javų kultūrą ir smarkiau prislėgti kitas žemės ūkio šakas. Be pačių kolchozų, turi lengvatų ir tie kolchozininkai, kurie turi pajamų iš nesuvisuomenintos ūkio dalies, kaip: pievos, laukai, specialinės ūkio šakos, amatai ir kiti pašaliniai uždarbiai. Visas mokestis yra persunktas klasinės neapykantos bei klasinio keršto dvasia, nes kiekvienai mokėtojų kategorijai taikomi ne tik skirtingi mokesčio tarifai, bet ir skirtingas paties gavinio nustatymas.

Mūsų žemės mokesti tebėra pagrįstas senaisiais rūsų įstatymais. Tiesa, rusų žemės mokestis buvo išdėstomasis, mūsų jau 1920 m. buvo padarytas skiriamuoju. 1923 m. buvo nustatytos 4 žemės rūšys ir kiekvienos rūšies hektarui paskirtas mokesčių tarifas: I rūšiai 9 lt., II — 7,50 lt., III — 5 lt., IV — 1,50 lt. Tuo būdu norima pagauti, nors ir netiesioginiai, žemės gavinį. Dabar laikinu įstatymu žemės mokesčio tarifai yra sumažinti 10%. Žemės prie pirmaeilių ir antraeilių miestų suskirstomos dviem zonomis pagal jų sodybų trumpiausiais viešaisiais

keliais nuotolius nuo miestų sienų, nustatytų nekilnojamųjų turtų mokesčiui:

Miestų	I zona	II zona
1) Kauno	ligi 4 km	ligi 10 km
2) Panevėžio ir Šiaulių .	„ 2,5 „	„ 6 „
3) pirmaeilių	„ 2 „	„ 5 „
4) antraeilių	„ 1 „	„ 3 „

Žemėms zonų ribose mokesčių tarifai padidinami.

Žemės rūšys	Kauno miesto zonose litais už 1 ha		Panevėžio ir Šiaulių miestų zonose litais už 1 ha		Kitų pirmaeilių ir antraeilių miestų zonose litais už 1 ha	
	I zonoje	II zonoje	I zonoje	II zonoje	I zonoje	II zonoje
I	15	12	11	10	10	9,5
II	12	9,5	9	8,5	8,5	8
III	9	7	6,2	5,7	5,7	5,2
IV	3	2	2	1,8	1,8	1,6

Nuo žemės mokesčio atleidžiamos žemės, kurias užima: 1. šventoriai ir kapinės, 2. mokslo įstaigų sklypai, kurie skiriami mokslo reikalams, 3. apsaugos miškai, kurie neduoda savininkui pelno, ir miško plotai ligi 20 metų amžiaus, 4. pustomieji smėlynai, upės, nenaudojamieji pakriaušiai ir nedžiūstomos pelkės, 5. ežerai, 6. ūkiai tų ūkininkų, kurie skirstomi viensėdžiais, pirmais kalendoriniais metais po skirstymo projekto patvirtinimo.

Visos kultūringos valstybės gerai supranta, kad žemės mokestis turi siekti ne tik siaurų fiskalinių, bet ir kur kas platesnių ekonominių ir demografinių krašto reikalų. Žemės mokestis savo visa institucija turėtų užgulti vien žemės pelną, žemės rentą. Deja, tas žemės pelnas, jei geros konjunktūros laikais jo ir esama, yra visuomet labai nepastovus, nevienodas, kai tuo pačiu metu žemės mokestis yra, palyginti, pastovus, vienodas mokestis. Ūkio krizės metais ūkininkas ne tik nebeturi pelno, bet vargu dar ar gauna įdėto į žemę kapitalo procentus, bet žemės mokestį vis dėlto turi mokėti.

Visų pasaulio kraštų mokesčiai normalėmis gyvenimo sąlygomis turi tendencijos didėti, kai žemės mokestis, jei dar nerodo kur palinkimo mažėti, tai tikrai jau stovi vietoje. Tas reiškinys yra juo labiau įsidėmėtinas, kad mūsų laikais jokio krašto ūkininkai nebeturi tokios politinės galios, kad galėtų įstatymais sumažinti sau mokesčių naštą.

Susidariusi padėtis verste verčia visų kraštų vyriausybes susirūpinti žemės mokesčio reforma. Juk kur nėra gavinio, tenai negali būti ir gavinio mokesčio. Visus žemės mokesčių netikslumus dar pasunkina didelis visų kraštų ūkininkų prasiskolinimas. Tas prasiskolinimas itin sunkia našta prislegia ūkininką, nes žemės mokestis visai nežiūri ūkininko turimų skolų ir už tas skolas mokamų palūkanų. Kiekvienos agrarinės krizės laikais skolos pasidaro ūkininkams tiesiog nebepakeliama našta, kai, atpigus visiems žemės ūkio gaminiams, ūkininkams tenka grąžinti brangių kainų laikais paimtas paskolas. Pagaliau ir gerais laikais žemės mokestis paprastai nepagauna tikrojo ekonominio mokėtojo pajėgumo, kuris yra kiekvieno moderninio mokesčio ašis. Žemės mokesčiu apdedamas ne faktiškas ūkininko pelnas, bet tik galimas, daugiau ar mažiau pamatuotai spėjamas jo žemės gavinys. Dažniau peržiūrinėti žemės mokesčio normas, priartinti spėjamąjį žemės gavinį kasmetiniam ūkininko pelnui sudarytų fiskui didesnių finansiškai technikinių sunkumų.

Jei žemės mokesčiu apkraunamas tik galimas, vidutiniškas žemės pelnas, nuo kurio neleidžiama numesti ir mokamų skolų palūkanų, tai sunku būtų žemės mokestyje pateisinti ir progresiją. Be to, progresiją padaro neįmanomą ir tas faktas, kad atitinkamai didėjantį žemės plotą progresiškai nedidėja to ploto našumas. Šiuo atveju tenka dar priminti, kad, jei patsai apdėjimo pagrindas, patsai mokesčio sutvarkymas nėra tikęs, tai progresija ne tik nepašalina, bet dar padidina, sustiprina visus tokio mokesčio blogumus. Jei kur mėginta ar mėginama įgyvendinti ir žemės mokestyje progresiją, tai tas daroma vien tik socialiniais bei politiniais sumetimais.

Nors žemės mokestis turi daug netikslumų, gal net ir neteisingumų, tačiau finansų teoretikai ir praktikai deda pastangų apginti ir pateisinti tą mokestį. Nurodinėjama, kad žmonės jau amžiais apsipratę su tuo mokesčiu ir todėl net sunkiais ekonominiais laikais moka be didesnio pasipriešinimo žemės mokestį. Apgavystės ir sukti žemės mokesčio nuslėpimai beveik kad neįvykdomi, ypač tose šalyse, kuriose turima tikslingai sudarytą žemių išrūšiavimą ar žemės katastrą ir sąžiningą gerai organizuotą fisko administraciją. Pagaliau, žemės mokestis ir tuo yra patogus iždui, kad jis yra labai atsparus krizei. Blogais ir gerais metais jis duoda iždui beveik tas pačias pajamas.

Kas dėl žemės mokesčio perkrovimo, tai vargu begali perkrauti kitiems tą mokestį tų kraštų ūkininkai, kur svetimų šalių žemės ūkio gaminiai įvežami be kontingentų, licencijų, aukštų muitų ar ypatingų geležinkelių tarifų apsaugos. Tokiomis sąlygomis, jei ūkininkas norėtų pakelti savo gaminių kainas, kad atsigriebtų uždėtus mokesčius, tai užsienio konkurentai tuojau

įvežtų savo pigesnius gaminius ir numuštų krašto žemės ūkio produktų kainas. Ūkininkams, kurie gamina būtinus gyvenimui dalykus, gali tik tais atvejais pasisekti perkrauti mokesčius, jei jie gautų savo gaminių monopolį, visvien ar tas monopolis bus sudarytas valdžios organų priemonėmis ar, apskritai, tinkamų susisiekimo kelių trūkumu. Lygiai gerai gali perkrauti savo mokesčius ir tokių kraštų ūkininkai, kurie savo ypatingos kokybės gaminiais, suštandarintais produktais užkariavo savo ar svetimo krašto rinkas (seniau danų bekonai ar sviestas anglų rinkoje). Jei kartais ūkininkai ir turi patogias mokesčiams perkrauti ekonomines sąlygas, tai tuo pačiu dar negalima pasakyti, kad ūkininkai jau faktiškai suverčia savo mokesčius svetimai nugarai. Be ekonominių sąlygų, mokesčiams perkrauti reikia klasinio susipratimo ir sklandžios profesinės organizacijos. Viso pasaulio ūkininkams kaip tik ir trūksta tokio susipratimo ir tokios organizacijos. Ūkininkai visų gamintojų sunkiausiai pajėgia sukurti savarankiškas profesines organizacijas. Be abejo, visų internacionalų patsai silpniausias yra „žaliasis internacionalas".

Žemės mokesčiai, palyginti su kitais mokesčiais, yra labai pastovūs, retai tekeičiami, net ir padidėjus viešojo ūkio reikalams, netuojau keliami, todėl jie lengvai virsta žemei užkrauta savotiškos rūšies metinėmis vienodomis ratomis apmokama ipotekine skola. Tokie ipotekinio pobūdžio pastovūs žemės mokesčiai gali būti žemės pirkimu amortizuoti, atseit, žemės mokesčiai gali būti kapitalizuoti ir įskaityti į žemės mokamąją kainą. Tokią galimybę jau buvo numatę ir fiziokratai, skelbdami savo vieninteli žemės mokestį. Tokios žemės mokesčio amortizacijos nėra, jei ūkis ilgesnį laiką pasilieka tos pačios šeimos rankose arba jei žemė perkama ne pelno sumetimais. Kam ūkis yra vien darbo, malonumų ar garbės objektas, tam mokomoji už žemę kaina neturi lemiamos reikšmės. Pagaliau, tas ipotekinis žemės mokesčio pobūdis paakino kai kuriuos finansų teoretikus skelbti, kad kylančios konjunktūros laikais, kada padidėja ūkininkų pajamos, jie turį labai patogių galimumų, mokėdami senus mokesčius, įgyvendinti įvairias savo ūkio melioracijas, įsigyti lengvu būdu naują gyvąjį ir negyvąjį inventorių. Vargu toji pažiūra visuomet jau atitinka tikrenybę. Tiesa, ir pakilusios konjunktūros laikais ūkininkas dažnai tebemoka senuosius žemės mokesčius, bet dėl to kur kas daugiau perka įvairių tarifuotais vartojimo mokesčiais apkrautų prekių ir pagaliau, kaip silpniausiai organizuota pajėga, tokiais atvejais lengviausia prisiima kitiems užkrautus mokesčius.

20. NAMŲ ARBA NEKILNOJAMŲJŲ TURTŲ MIESTUOSE IR MIESTELIUOSE MOKESTIS

Dabartinis namų mokestis yra gimęs žemės mokesčio skraiste. Jis atsipalaidavo nuo žemės mokesčio ir virto savarankišku iždo pajamų šiltiniu tiktai tada, kada atsirado namų ar butų nuomavimas.

Namai ilgus laikus buvo vien turimos žemės ir tos žemės duodamo pelno įrodymas. Natūralaus ūkio sąlygomis turimas žemės plotas nustato ir jos savininko turtingumą, tat ir tie patys namai savaime virto ir asmeniniu mokėtojo turtų įrodymu. Todėl ir asmeninis turtų mokestis pradėta rinkti pagal gyvenamojo namo požymius. Taip sunkiais švedų karų laikais 1629 m. Didžioji Lietuvos kunigaikštystė kuria turtų mokestį, renkamą pagal gyvenamųjų namų kaminų skaičių. Vokiečiai iki pat D. karo renka mokesčius savo Rytų Afrikos provincijose pagal gyvenamąsias palapines. Tie visi mokesčiai, kur namai yra tik turto požymis, negali būti laikomi tikra prasme namų mokesčiais.

Kai pradėta statyti namai ne vien savo šeimos gyvenimui, bet ir nuomuoti, iždas pastebi, kad namai pasidarė gavinio šaltiniu ir tuojau pasiskubina apdėti tą gavinį skirtingu namų mokesčiu.

Iš karto tas namų gavinys nustatomas, palyginti, primityviškais, vien išoriniais požymiais, atseit, pagal triobesio dydį, pečių ar kaminų skaičių, langų ar durų kiekį. Primityvi mokesčių technika, nustatanti vien išoriniais požymiais namų pelningumą, turėjo neigiamai paveikti pačią namų statybos raidą. Žmonės suvesdavo po stogu visų pečių kaminus į vieną išorinį didelį kaminą, kas dažnai būdavo gaisrų priežastimi; žmonės statė kuo mažiausia langų, kas kenkė gyventojų sveikatai; žmonės dėjo kuo mažiausiai durų, kas dažnai duodavo progos šeimyninėms dramoms.

Kai krašto ūkis ėmė kaskart labiau plėtotis, žmonių pelnų šaltiniai vis labiau diferencijuotis, ir pats fiskas pastebi, kad grynai išoriniai požymiai negali parodyti namų pelningumo, nustatyti ir apytikrio namų gavinio. Tuo pačiu laiku vis kaskart didėjantis nuomuoti statomų namų skaičius parodė iždui naują, palyginti, tikrą namų pelningumo požymį — n u o m ą. Jei dabar kurie namai ir nenuomuojami svetimiems, bet naudojami pačių savininkų, tai pagal gaunamą kaimyninių namų nuomą nesunku nustatyti ir tokių nenuomuojamų namų galimą, vidutinišką nuomą bei spėjamą gavinį. Nuoma dabar pasidaro namų pelno, namų gavinio matas. Fiskas ima namų mokesčius pagal gaunamąją ar galimąją gauti nuomą, atseit, ima mokesčius nuo namų brutto pelno.

Vėlesniais laikais nuomos brutto pelnui patikrinti pritraukiama ir namų vertė, namų kaina. Pagal tuos du požymius, atseit, gaunamą namų nuomą ir namų vertę nustatomas namų gavinys. Dar vėliau nuo to brutto pelno leidžiama numesti paprasto nekapitalinio remonto, namų palaikymo ir administravimo išlaidas ir tiktai likusi suma apdedama mokesčiu.

Kaip žemės mokestyje, taip ir namų mokestyje fiskas nesistengia pagauti kasmetinį, faktinį pelną, bet tenkinasi apdėjęs vidutinišką, spėjamą gavinį. Tais sumetimais fiskas nežiūri kasmetinės faktinės nuomos ir nekreipia dėmesio į neišnuomuotų, tuščiai stovinčių butų nuostolius. Paprastai fiskas nustatinėja mokesčiais apdedamą gavinį kas 5, kai kur net ir kas 10 metų.

Mūsų įsigalėjusio urbanizmo laikais namų mokestis, paprastai kaip bendrųjų pajamų mokesčio dalis, įgijo didelės fiskalinės reikšmės. Namų mokesčio pajamos užima svarbią valstybės biudžeto vietą.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kada žmonės, gal ne tiek skurdo verčiami, kiek viliojami įvairių miesto patogumų, masiškai meta sodžius ir traukia į miestus, miestai augo tokiu greitu tempu, kad beregint virto tikrais istorijoje dar nematytais žmonių skruzdėlynais. Tuose skruzdėlynuose įdėti į namus, įvairius pastatus ir žemės sklypus kapitalai yra neišpasakytai dideli, jie siekia dideliuose miestuose tiesiog astronominių sumų. Tos astronominės sumos ir perkėlė pramonės kraštuose biudžetinį mokesčių svarumą nuo žemės mokesčio namų mokesčiui. Moderninis urbanizmas ne tik iškėlė biudžetinę namų mokesčio reikšmę, bet ir ryškiai parodė, kad namų mokestyje nebegalima vadovautis vien išoriniais požymiais. Dabar to paties miesto vienodo dydžio ir grožio namai duoda visai nevienodus pelnus, nes šiuo atveju viskas priklauso nuo namų vietos mieste. Nedidelis namas miesto centre duoda nepalyginamai didesnius pelnus, negu ir stambūs tolimesnių miesto pakraščių pastatai.

Namų mokestis, gimęs žemės mokesčio skraiste, dar ir šiandieną tebeturi su juo kai kurių panašumų. Taip žemę, taip ir namus sunku paslėpti nuo budrių fisko organų akių. Tačiau namų pelningumas nepalyginamai lengviau nustatomas, negu žemės gavinys.

Nei žemės ūkio triobėsiai, nei grynai įmonių pastatai neapdedami namų mokesčiu, nes manoma, kad pagal žemės ūkio ar verslo mastą rikiuojamas ir reikalingų tam ūkiui ar tam verslui triobėsių dydis bei skaičius. Žemės ūkio ir verslo pastatų mokestis tartum netiesioginiai pasirodo žemės ir verslo pelno mokesčiuose.

Visų kraštų namų mokesčio raida turi daug bendrų bruožų, nors netrūksta ir kiekvieno krašto namų mokesčiui visai savotiškų privalumų.

Anglai Stuartų laikais (1662 m.) buvo sukūrę namų mokestį, renkamą pagal pastato pečių skaičių. Mokestis buvo aukštas. Jo nustatymas erzino anglus, kurie visais laikais brangino butų neliečiamybę. Anglai prašo Wilhelmo III panaikinti nekenčiamą pečių mokestį. Mokestis buvo panaikintas, bet tuojau vėl grąžintas, tik kitu pavidalu. Dabar namų mokesčiai buvo renkami ne pagal pečių, bet pagal langų skaičių. Langų mokestis susilaukė net 1851 m., kada jis buvo pakeistas namų pelno mokesčiu, kuris 1924 m. kaip savarankiškas valstybinis mokestis liovėsi gyvavęs. Dabar namų pajamos sudaro atskirą bendrų pajamų mokesčio poziciją. Senąjį namų mokestį renka dabar savivaldybės.

Prancūzai 1798 m. sukuria namų mokestį, kuris renkamas pagal durų ir langų skaičių. Langų ir durų mokestis susilaukė net 1917 m., kada jis buvo perleistas savivaldybėms, kurios tik 1926 m. jį panaikino. 1891 m. prancūzai šalia durų ir langų mokesčio buvo įgyvendinę ir tikrąjį namų gavinio mokestį, kurį mokėjo ir įmonės. Dabar namų mokestis sudaro bendrųjų pajamų mokesčio dalį.

Prūsai dar 1861 m. įgyvendino visai modernišką namų gavinio mokestį. Nuo 1895 m. namų mokestį renka savivaldybės. 1923 m. atsiima jį kraštai. 1930 m. įstatymas artimai susieja namų mokestį su žemės mokesčiu (bebaute Grundstücke). 1933 m. įstatymas suteikia žymių lengvatų mažesniems namams, namams, kuriuose gyvena tik vieni savininkai ir tiems namams, kurie buvo pastatyti tarp 1924—1930. Pagaliau, 1936 m. namų mokestis grąžinamas savivaldybei.

S. S. S. R. neturi valstybinio namų mokesčio, tačiau yra vietos savivaldybių pastatų mokestis, kuris imamas arba nuo balansinio įkainavimo be amortizacijos, arba nuo apdraudimo įkainavimo. Pirmoji sistema taikoma valstybės ir visuomeninio sektoriaus pastatams, antroji visiems kitiems pastatams. Nemoka to mokesčio tik pastatai priklausą vietos sovietams.

Lietuvos namų mokestis, įstatymų vadinamas „mokestis nuo nejudomųjų turtų miestuose ir miesteliuose“, yra pagrįstas senaisiais rusų įstatymais. Rusų įstatymai skyrė dvi miestų nekilnojamųjų turtų rūšį: 1. namai ir kiemai, 2. sklypai miesto ribose.

Mūsų mokestis imamas nuo vidutinio pelningumo, kuris nustatomas kas 5 metai. Namų pelningumas apskaičiuojamas pagal gaunamą ar galimą gauti nuomą. Jei neįmanoma nustatyti ir galima gauti nuoma, tai mokesčiai imami nuo vertės, atseit, 1% vertės. 1919 m. buvo nustatytas tarifas 10% nuomos. 1930 m. įstatymu buvo atleidžiami nuo mokesčio pirmieji 200 lt. brutto pelno tų nekilnojamųjų turtų, kurių metinis brutto pelnas buvo nedidesnis, kaip 1.200 lt. 1935 m. rugsėjo 2 d. įstaty-

mas įnešė į to mokesčio sutvarkymą žymesnių pakeitimų. Mokestis iš proporcinio padaromas progresinių. Dabar mokestis mokamas nuo nekilnojamųjų turtų brutto pelno šiaip:

1. ligi	3.000	lt.	brutto	pelno	10%
2. „	6.000	„	„	„	11%
3. „	12.000	„	„	„	12%
4. daugiau	12.000	„	„	„	13%

Nekilnojamųjų turtų, kurių metinis brutto pelnas yra ne didesnis kaip 600 lt., pirmasis 100 lt. brutto pelno nuo mokesčio atleidžiamas.

Namų mokesčio padariniu klausimu neturime pakankamai paties gyvenimo patyrimu patiektų duomenų. Dažnai reikia tenkintis grynai teoretinėmis, daugiau ar mažiau pamatuotomis, teorijomis. Aukšti namų mokesčiai, mažindami namų pelną, trukdo krašto statybą. Todėl statybai paskatinti labai dažnai nauji namai tam tikram laikui arba visai atleidžiami nuo mokesčių arba gauna žymių mokestinių lengvatų.

Kas dabar dėl konkretaus namų mokesčio perkrovimo klausimo, tai ir čia nelengva duoti galutiną, aiškų atsakymą.

Pirmiausia atrodo, kad tenai, kur įstatymai normuoja butų nuomą, vargu tenka kalbėti apie namų mokesčio perkrovimą. Tokiu atveju veikiausiai sumoka mokestį patsai namų savininkas. Taip pat mirštančių miestų, atseit, tų miestų, kurių neauga gyventojų skaičius, nedidėja turtingumas, namai stovi tušti, paprastai patys namų savininkai sumoka mokesčius. Tas pats tinka ir mirštantiems didmiesčių kvartalams, kurie dėl tų ar kitų priežasčių nebeteko savo senosios reikšmės ir čia namų mokestį dažniausiai pakelia namų savininkai. Mirštančių miestų ar kvartalų namų savininkai negali, pakeldami nuomą, suversti nuomininkams jiems uždėtų mokesčių, nes nuomininkai gali laisvai pasirinkti kitus tuščius butus.

Taip pat sunkiai perkrauna savo mokesčius namų savininkai tų miestų, kurie nebegali augti arba kurių praplėtimas neproporcingai brangiai kainuotų. Šiuo atveju namų savininkai pasidarė savo rūšies monopolininkais, kurie, nesibijodami naujų namų konkurencijos, jau anksčiau kiek buvo galima pakėlę butų nuomą. Todėl, ir pakilus mokesčiams, dažnai nebegali be asmeninės žalos didinti nuomos ir per tą nuomą perkrauti mokesčius savo liokatoriams. Tokiais monopolininkais dažnai virsta namų savininkai tvirtovių miestų, kur strateginiais sumetimais draudžiama plėsti miesto ribas; aukštų kalnų gyvenamų vietų, kur pati topografinė padėtis kliudo augti miestui ir, pagaliau, tokių miestų namų savininkai, kur sklypai laikomi neužstatyti tam,

kad keltų esamų namų kainas. Tokiomis sąlygomis, jei nuoma nebekyla, kai mokesčiai padidėja, tai ji ir nekrinta, kai mokesčiai sumažėja. Pasidarę monopolininkais namų savininkai nebebijo konkurencijos, todėl, ir kritus mokesčiams, nenumuša nuomos. Panašias monopolininkų teises turi didmiesčių prekybos centrų namų savininkai. Tokios monopolinės namų savininkų teisės kenkia, be abejo, platesnių gyventojų sluoksnių interesams. Todėl su tokiomis monopolinėmis teisėmis kovoja ne tik įstatymų leidėjai, bet ir pačios administracijos organai. Tuo tikslu ne tik teikiama mokestinių lengvatų naujiems namams, atiduodama palengvintomis sąlygomis viešajam ūkiui priklausomi sklypai privatinei statybai, piginama statybos kreditas, normuojama butų nuoma, bet ir tobulinama bei piginama susisiekimas su miesto pakraščiais, kad tenai padidintų naujų namų statybą.

Be namų savininkų padėties namų mokesčiams perkrauti turi didelės reikšmės ir ūkiškas butų nuomininkų pajėgumas. Tasai nuomininkų pajėgumas nėra koks griežtai aiškus, pastovus, lengvai nustatomas dydis. Nuomininkai nesudaro kurios nors vienos, nuo kitų skirtingos žmonių kategorijos; nuomininkais gali būti turtingiausi ir vargingiausi žmonės. Nuomininkų tarpe tenka skirti ne viena socialinė klasė. Ne visas socialines nuomininkų klases vienodai veikia butų nuomos pakėlimas. Pati turtingiausioji nuomininkų klasė, paprastai be didesnio vargo, pakelia ir padidėjusią nuomą, nes ji gali sumokėti tą nuomą dar visai nesumažindama kitų savo gyvenimo išlaidų. Pasitaiko, ypač labiau kultūringuose kraštuose, kad ir ne taip turtingi nuomininkai, kai pakyla nuoma, susiaurina kitas savo gyvenimo išlaidas, bet neatsisako įsprastų buto patogumų ir moka padidėjusią nuomą.

Paprastai mažiau turtinga nuomininkų kategorija, pakilus, ypač smarkiau pakilus nuomai, tuojau ima ieškoti paprastesnių, pigesnių butų. Tokiais atvejais kyla tų paprastesnių butų nuomos kainos ir todėl tų butų nuomininkai kraustosi į dar pigesnius butus. Tokiais atvejais visoje liokatorių hierarchijoje visos nuomininkų klasės leidžiasi žemyn viena ar dviem kategorijom. Tuo ir aiškinama, kad ilgiau užsitesusios ūkiškos krizės laikais kyla paprastesnių, mažesnių butų paklausai ir nuomos kaina.

Mažiausį elastingumą, atseit, mažiausį sugebėjimą prisitaikyti nuomos svyravimams rodo neturtingųjų sluoksnių, ypač darbininkų butai. Darbininkai, ypač nuskurusių kraštų, gyvena tokiuose butuose, kad, ir nuomai pakilus, jie nebegali susirasti pigesnių, blogesnių butų. Todėl namų savininkai paprastai lengviau perkrauna mokesčius neturtingesniesiems, negu pasiturintiems, nuomininkams, kurie vis dar gali susirasti kitus pigesnius butus. Darbininkas, nerasdamas pigesnio buto, negali imti brangesnio, nes ir pigiam, blogam butui jam tenka dažnai atiduoti $^1/_3$, kartais

net ir $^1/_2$ visos savo darbo algos. Tokiomis sąlygomis darbininkas turi prisiimti jam suverčiamus, pakeliama nuoma, mokesčius.

Namų mokesčio padariniams priklauso ir namų mokesčio amortizavimas. Namų pirkėjas dažnai kapitalizuoja mokamąjį namų mokestį ir, atitinkamai sumažindamas namų kainą, amortizuoja patį namų mokestį. Tačiau ir toks namų savininkas, kuris pirkdamas amortizavo namų mokestį, paprastai neatpigina nuomos, nebent būtų prispirtas tai padaryti naujų namų konkurencijos, susidariusios ūkio konjunktūros arba viešojo ūkio varomos energingos butų atpiginimo politikos.

21. VERSLO PELNO MOKESTIS

Verslas yra žmogaus darbo ir kapitalo junginys, ir todėl jis apkraunamas gavinio mokesčiu, kuris vadinamas *verslo pelno mokesčiu*.

Verslu šio mokesčio prasme vadinama prekyba, pramonė ir transportas. Pati žemės ūkio gamyba nelaikoma verslu, bet žemės ūkio gaminiais prekyba, tų gaminių perdirbimas bei transportas — bus jau verslas. Verslu nelaikomas ir visų laisvųjų profesijų darbas, ir todėl laisvosios profesijos apkraunamos ne verslo pelno, bet darbo pelno mokesčiu.

Antroje XX a. pusėje verslai pradeda įgauti žmonių ūkio gyvenime pirmaeilės reikšmės, ir todėl verslo pelno mokesčiai net agrariniuose kraštuose ima duoti kas kart žymesnes sumas. Jei lyginami finansinės verslo ir žemės mokesčių raidos galimumai, tai tenka atminti, kad žemės ūkio jau patsai žemės plotas ir to ploto našumas turi, palyginti, griežtas ribas. Mes ir savo geriausiais norais negalime padidinti nei vienu aru pasaulio hektarų kiekį, mes žinome, kad ir geriausios žemės hektaras turi savo optimalines ir maksimalines ribas. Visai kita yra verslų padėtis. Jei optimalines ribas ir galima nustatyti verslams, tai maksimalinių ribų sunku ir numatyti. Technikinės ir ekonominės verslų gamybos ribos, palyginti su žemės ūkio produkcijos gamybos sienomis, yra labai elastingos ir sunkiai pasiekiamos. Tas verslų našumo elastingumas ir leido jiems taip įsigalėti moderninės žmonijos ūkio gyvenime.

Verslų apkrovimas mokesčiais siekia labai gilios senovės. Kol žmogus gamino tik savo reikalams, verslai nebuvo pelno šaltiniu, ir todėl fiskas visai nesirūpina ta primityviško žmogaus gamyba. Kai tik žmogus ėmė verslais pelnytis, tuojau fiskas ištiesia savo ranką į verslininko pelnus ir pareikalauja sau tų pelnų dalies. Fisko organai iš karto nesugeba nustatyti tiesioginiai verslų pelnus ir todėl jiems apdėti naudojasi senomis jau

įprastomis žemės mokesčio normomis. Kiekvienas verslas buvo prilyginamas tam tikram mokesčiu apdedamam žemės plotui. Pagaliau, ir sukūrus savarankiškas verslo lytis, vis dėlto dar ne iš karto pajėgta pagauti tikrąjį ūkiškąjį kiekvieno verslo pajėgumą, apdėti faktiškąjį kiekvieno verslo pelną.

Kai tik susikūrė moderninė tautinė valstybė, ji tuojau suprato verslų svarbą ekonominei krašto gerovei ir todėl įvairiomis priemonėmis remia, ugdo verslus ir drauge vengia aukštais mokesčiais trukdyti jiems įsigalėti. Valstybės globoje sustiprėję verslininkai ima dabar patys kovoti net ir prieš visai teisingus jiems uždedamus mokesčius. Tą kovą verslininkams palengvina finansiškai technikiniai sunkumai tikslingai bei tikrai apskaičiuoti verslų pelnus. Tomis sąlygomis ir tenka aškinti, kad verslo pelno mokestis savo dabartine forma susikūrė ir išsiplėtojo tik XIX a.

Moderninis verslo pelno mokestis gimė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos paskelbtos verslų laisvės skraistėj. Tiesa, ir moderniniame verslo pelno mokestyje užsiliko senojo verslo pelno mokesčio pėdsakai. Tokiomis senojo verslo mokesčio liekanomis laikoma: 1. patentinis, arba, kaip pas mus sakoma, pagrindinis verslo mokestis už pačią verslo teisę ir 2. verslo pelningumas, kaip mokesčio norma. Tais dviem senojo verslo mokesčio pagrindais kuria prancūzų revoliucija savo naują verslo pelno mokestį.

Tas mokestis, kaip ir visi kiti prancūzų revoliucijos sukurti mokesčiai, turėjo būti mokamas ne pagal socialinę mokėtojo padėtį, bet pagal verslo gavinio didumą, atseit, pagal pelno sumą. Tasai gavinys turėjo būti nustatomas vien išoriniais įmonės požymiais, kad nereiktų tikrinti asmeninių paties verslininko gyvenimo sąlygų. Visi verslai buvo suskirstyti tam tikromis kategorijomis, pagal tariamąjį pelningumą ir kiekvienai kategorijai nustatytas kitas mokestis. Tačiau greitai pastebėta, kad įmonės pelningumas priklauso ne tik nuo verslo rūšies, bet ir nuo pačios įmonės veikimo vietos. Tuomet visas kraštas padalinamas rajonais ir kiekvieno rajono kiekvienai verslo rūšiai nustatomas kitas mokestis. Vėliau pastebėta, kad be verslo rūšies ir įmonės vietos pelningumui turi reikšmės ir įdėtas įmonėje kapitalas. Tam kapitalui nustatyti pradėta matuoti įmonės užimamą plotą, skaityti įmonėje esamieji darbo įnagiai bei mašinos. Dar vėliau fiskas susigriebia, kad įmonės pelningumui nustatyti neužtenka žinoti pagrindinį kapitalą, reikia šiam reikalui susirūpinti ir apyvartos kapitalu. Dabar pradėta skaičiuoti įmonės darbininkai bei tarnautojai, žiūrėti įmonės įnagių rūšys, mašinų pajėgumas, indų talpumas ir kiti panašūs dalykai.

Juo labiau ekonominis gyvenimas plėtojasi, juo daugiau verslai specializuojasi, juo labiau kiekviena atskira įmonė virsta sa-

varankišku, individualiu kūriniu, juo mažiau begalima bet kuriais grynai išoriniais, nors ir gausiais požymiais pagauti net ir vidutinišką, apytikrį įmonės pelną. Juk visi išoriniai požymiai pagauna tik antraeilius pelno šaltinius, kai pirmaeiliai įmonės pelno šaltiniai: ūkio konjunktūra, rinkos padėtis, asmeniniai verslininko privalumai tiems požymiams yra visai neprieinami. Įmonė gali turėti daug ir didelio pajėgumo mašinų, daug didelės talpos indų, laikyti darbininkų bei tarnautojų šimtus, bet neturėti savo gaminiams rinkų arba nepajėgti toje rinkoje konkuruoti su kitomis krašto ir užsienio įmonėmis, nes jai tenka brangia kaina pirkti žaliavą, mokėti darbininkams aukštas darbo algas, nes jos vedėjas neturi įmonininkui reikiamų asmeninių privalumų, negauna pigių kreditų, nemoka palaikyti būtinų, artimesnių su visuomene ryšių.

Pagaliau, ir pats fiskas įsitikina, kad vien išoriniais požymiais niekuomet jam nepasiseks nustatyti ir vidutiniško, spėjamo įmonės pelno. Dabar fiskas nebeturi kito išėjimo, kaip kreiptis į patį įmonininką ir jo paties padedamas nustatyti vidutinišką, apytikrį įmonės pelną. Pirmiausia, fiskas pasinaudoja įmonių suskirstymu viešosios atskaitomybės reikalams: apyskaitinėmis ir neapyskaitinėmis įmonėmis. Apyskaitinės įmonės, kaip akcinės ir kooperatinės bendrovės, taip pat ir kredito įmonės, turi skelbti savo metinius balansus, kuriuose parodo turimus nuostolius ir pelnus. Pagal tų balansų ir jiems sudaryti vartotų knygų duomenis fiskas ima dabar nustatinėti mokesčiu apdedamąjį įmonių gavinį.

Kas dėl neapyskaitinių įmonių, atseit, tų, kurios neturi prievolės skelbti savo metinių balansų, tai ir jų pelną fiskas liaujasi nustatinėjęs vien išoriniais požymiais, bet stengiasi įsigilinti į vidinį tokių įmonių gyvenimą, žiūri jų padarytos apyvartos, domisi jų sąskaitybos knygomis ir pateisinamaisiais tų knygų įrašų dokumentais. Tomis visomis priemonėmis fiskas tikisi pagauti bent vidutinišką, apytikrį tų neapyskaitinių įmonių pelną. Iš karto fiskas tenkinasi apdėjęs vidutinišką brutto pelną, bet vėliau, kai pastebi, kad, apdėdamas brutto pelną, kartais užgriebia ir įmonės kapitalą reikalingą tolimesnei gamybai, rūpinasi pagauti vien tik įmonės netto, atseit, grynąjį pelną. Tas pats fiskas pastebi, kad esama neapyskaitinių įmonių, kurios visai sąžiningai bei tvarkingai veda savo knygas ir todėl suteikia tokioms įmonėms apyskaitinių įmonių teises arba, kaip sakoma, prilygina jas apyskaitinėms įmonėms. Dabar fiskas ima pasitikėti apyskaitinėms prilygintų įmonių balansais ir pagal tuos balansus, lygiai taip pat kaip ir apyskaitinėse įmonėse, nustatinėti tų įmonių mokestinį pelną. Tasai fisko organų sudaromas mokestinis pelnas nėra komercinis įmonės pelnas, nes fiskas nelaiko kai kurių fak-

tiškai įmonės padarytų išlaidų išlaidomis ir todėl tokių išlaidų sumas perkelia į pelno pozicijas. Tokiu būdu gaunamas mokestinis balansas, kuris savo esme nesiskiria nuo įmonės skelbiamo komercinio balanso, nes jis yra kaip tik pagrįstas tuo komerciniu balansu, kuriame fiskaliniais sumetimais tik daromos tam tikros pataisos. Žinoma, tasai mokestinis, fisko organų sudarytas, pelnas nėra faktiškas įmonės pelnas. Toks mokestinis įmonės pelnas bus taip pat vidutiniškas, apytikris įmonės pelnas.

Teoretiniu ir praktiniu ilgų metų darbu fiskas vis kaskart arčiau prieina prie vidutiniškojo įmonės pelno. Toks vidutiniško apytikrio pelno apkrovimas gali patenkinti fisko ir verslininko reikalus, kol krašto ūkis nėra įtrauktas į pasaulinių rinkų konjunktūros rungtynes. Atsidūrusi tarptautinio ūkio konkurencijos sūkuryje bet kuri įmonė vargu gali pakelti tokį mokestį, kuris apdeda ne faktišką, tikrai turėtą pelną, bet vien apytikrį, vidutinišką, vadinamąjį mokestinį pelną, kuris nežiūri faktiškai įmonės turėtų išlaidų bei nuostolių, neatskaito iš tikrųjų mokėtų paskolų palūkanų (atskaitomos tik įstatymų nustatytos palūkanos), mažai tesirūpina konjunktūrinėmis rinkos sąlygomis. Tie tarptautinio ūkio konkurencijos sumetimai ir verčia visus kapitalizmo dvasia persunktus kraštus, kai tik jie išeina į pasaulinės rinkos areną, panaikinti savarankišką valstybinį verslo pelno mokestį ir įvesti jį atskira pozicija į asmeninį bendrųjų pajamų mokestį, kuris stengiasi apdėti tik faktiškai turėtas, tikras įmoninko pajamas.

Moderninis verslo pelno mokestis buvo sukurtas prancūzų revoliucijos. To mokesčio suma buvo nustatoma pagal verslo pelningumą ir įmonės veikimo vietą. 1844 m. verslo pelno mokesčio reforma prie senojo verslo pelno mokesčio, kuris buvo imamas pagal verslo rūšį bei įmonės vietą, pridėjo dar du mokesčius: 1. mokestį, įmamą pagal įmonės mokamą ar mokėtiną nuomą, ir 2. mokestį, nustatomą gausiais išoriniais požymiais. Tokiu pavidalu verslo pelno mokestis susilaukė 1917 m. reformos, kada jis virto bendrų pajamų mokesčio dalimi. Tikrasis verslo pelno mokestis atiteko savivaldybėms.

Anglai niekuomet neturėjo dėstomąją prasme verslo pelno mokesčio, nes tais laikais, kada tas mokestis išsiplėtojo ir įsigalėjo pasaulyje, jis jau nebetiko Anglijos gyvenimo sąlygoms. Anglija jau buvo virtusi stambios pramonės ir plačios prekybos kraštu, kurio ūkiškas veikimas buvo išsišakojęs po visas pasaulio šalis. Tokiomis sąlygomis tėra įmanomas tas mokestis, kuris apdeda faktinas įmonės pajamas, atseit, bendrų pajamų mokestis. Tą mokestį anglai jau buvo sukūrę XVIII a. pabaigoje.

Visai kita buvo vokiečių padėtis, todėl verslo pelno mokestis veikė tenai beveik ištisą XIX š., o kai kuriose vokiečių

valstybėse net ir XX a. Mokestis savo bendrais bruožais buvo panašus į dabartinį mūsų verslo pelno mokestį. Ekonomiškai labiau už kitas pažengę prūsai pirmieji kuria bendrų pajamų mokestį ir 1893 m. atiduoda verslo pelno mokestį savivaldybėms. Valstybinis verslo pelno mokestis paliekamas tiktai tiems verslininkams, kurie neturi pastovios įmonės, atseit, įvairiems komivojažieriams, keliaujantiems pirkliams ir einantiems per namus amatininkams.

Po Didžiojo karo įvairūs vokiečių kraštai įvairiai tvarko verslo pelno mokestį. Apskritai verslo pelno mokestis buvo įmamas pagal įmonės kapitalą ir pagal įmonės gavinį. Tiktai vieni prūsai prie tų dviejų veiksnių dar pridurdavo mokamų darbo algų sumą. 1930 m. įstatymas suvienodina verslo pelno mokesčio techniką. 1936 m. įstatymas nustato, kad verslo pelno mokestis būtų imamas pagal įmonės kapitalą, gavinį ir, tik vidaus reikalų ministerio sutikimu, pagal darbo algų sumą. Mokestis pasilieka savivaldybinis. Egzistencijos minimumas 1.200 R.M. Mokestis progresinis laipsniuotas (1% iki 5%). Bendrovės moka nuo gavinio 5%, nuo kapitalo $2^0/_{00}$.

S.S.S.R. turi verslo pelno mokesčius privatinio sektoriaus įmonėms. Smulkios įmonės moka pastovų verslo mokestį pagal verslo rūšį, vietą ir darbininkų skaičių. Visos smulkios įmonės suskirstytos 5 kategorijomis, kiekvienai kategorijai nustatomas kitas mokestis. Pirmos trys kategorijos tenka pramonei, antros dvi — prekybai. Trečiajai pramonės kategorijai priklauso įmonės su dviem samdomais darbininkais. Ketvirtajai prekybos kategorijai priklauso pirkliai, kurie prekiauja iš rankų, nuo žemės, iš geldos ir nešiojamais iš vietos į vietą daiktais. Tie du pavyzdžiai geriausiai parodo, kokios rūšies yra tos smulkiosios įmonės. Verslo mokesčiu neapkraunami: 1. vienasmeniniai judomi verslai (stiklininkai, peilių galandėjai ir t.t.), 2. amatininkai, kurie parduoda iš rankų (atseit, be jokių pastatų) savo amato dirbinius, 3. ūkininkai, parduodą iš vežimų ir iš rankų atliekamus produktus, 4. pardavinėja savo palaikytus daiktus. Didesnio masto įmonės moka nuo 5% iki 45% nuo savo apyvartos. 45% moka spiritinių gėrimų, tabako, parfumerijos ir kitos panašios įmonės. Vargu bėra daug šiandieną tokių įmonių. 1932 m. liepos 1 d. buvo dar 63 pramonės ir 446 prekybos įstaigos.

Atgimusi nepriklausoma Lietuva iš karto ima rinkti verslo mokesčius pagal senuosius rusų prekybos ir pramonės įstatymus. 1919 m. buvo sukurtas dar papildomasis mokestis, kuris sudarė 50—300% pagrindinio mokesčio. Patį verslo mokestį sudarė patentinis, arba pagrindinis, mokestis, kuris nustatomas, kaip pas prancūzus, vien išoriniais požymiais, ir papildomasis mokes-

tis, kuris stengdavosi, nors ir labai jau primityviškomis priemonėmis, pasiekti įmonės pelną.

Tokios verslo mokesčio sistemos neigiami privalumai visiems buvo aiškūs ir todėl stengtasi nors ir senųjų rusiškų įstatymų pagrindais sukurti verslo pelno mokestį. Toks įstatymas pasirodė 1924 m. Verslo pelno mokestį mokėjo:

1. Apyskaitinės ir apyskaitinėms prilygintos įmonės 15% grynojo gavinio. Be to, apyskaitinės įmonės mokėjo papildomą mokestį, kurio dydis priklausydavo nuo pagrindinio kapitalo, atsieit, kai buvo padaryti visi įstatymų leidžiami atskaitymai, imta nuo grynojo pelno 3%, jei pelnas sudaro pagrindinio kapitalo 2%. Tasai imamas procentas vis kyla iki 20%, jei grynasis pelnas prašoka 10% pagrindinio kapitalo.

2. Neapyskaitinės įmonės mokėjo nuo brutto gavinio progresine sistema, kuri ėmė, trečiuoju tūkstančiu pradedant, 2% ir vis kildama pasiekdavo 20% brutto gavinio.

Gyvenimas greitu laiku parodė visus 1924 m. įstatymo trūkumus, kuriems pašalinti buvo išleistas 1931 m. verslo pelno mokesčio įstatymas. Dabar neapyskaitinės įmonės moka ne nuo brutto pelno, bet nuo vidutiniško grynojo pelno, kuris apskaičiuojamas pagal vyriausios komisijos sudarytą pelningumo lentelę. Ta pelningumo lentelė žiūri ne tik verslo rūšies, bet ir įmonės vietos. Neapyskaitinės įmonės, turinčios

pelno ligi	1.000	lt.	0%
. . . . .	2.000	„	2%
. . . . .	4.000	„	4%
. . . . .	6.000	„	6%
. . . . .	8.000	„	8%
. . . . .	10.000	„	10%
. . . . .	12.000	„	12%
daugiau	12.000	„	16%.

Apyskaitinių įmonių mokamas mokestis dabar nebesiejamas su pagrindiniu jų kapitalu. Tos įmonės moka 16% nuo savo mokestinio pelno. Kooperatyvai, jei jų pajinis kapitalas prašoka 50.000 lt., moka 8% savo mokestinio pelno. Kooperatyvai, kurie daro operacijas tik savo narių tarpe, nemoka mokesčių.

Tas įstatymas nori pagauti ir asmenis, kurie verčiasi prekyba, bet neturi nuosavų įmonių, kaip ekspeditoriai, biržų maklėriai, komivojažieriai, prekybos tarpininkai. Jie moka savo rūšies patentinį mokestį, kurio dydis svyruoja pagal užsiėmimą nuo 20 iki 750 lt. Tie asmens moka, be to, ir tikrąjį verslo pelno mokestį.

Apyskaitinių įmonių valdybos, tarybos ir revizijos komisijos nariai, o taip pat ir tarnautojai mokėjo nuo gauto praėjusiais

metais atlyginimo 0,3—9%. To mokesčio tikslas buvo neleisti mažinti įmonės pelno didelių algų mokėjimu. Tas mokestis turėjo nugaišti, kai buvo įvestas 1932 m. darbo pajamų mokestis.

1935 m. išėjo verslo pelno mokesčio pakeitimai. Dabar mokesčių nemoka tik tie kooperatyvai, kurių narių daugumą sudaro ūkininkai; kiti visi kooperatyvai moka lygiomis su apyskaitinėmis įmonėmis. Amatininkai, dirbą vieni, su savo šeimos nariais ar vienu samdomu darbininku, pritraukti mokėti naują IX rūšies pagrindinį verslo mokestį. Prekyba smulkiomis prekėmis nuo kilnojamųjų pastatų turi pirkti už 20 lt. verslo liudijimą. Autovežimų verslo liudijimų rūšis nustatoma pagal sėdynių skaičių. Parangos ir tiekimai dabar laisvi nuo mokesčių, kada jie duoda ne daugiau 1.000 lt. pelno (seniau buvo 2.5000 lt.). Kino teatrai ir cirkai, kurie pirma nemokėjo mokesčių, dabar turės mokėti. Jie moka pagrindinį verslo mokestį pagal sėdimų vietų skaičių. Pirmos ir antros eilės miestų vaistinėms nustatytas II rūšies patentas, kitų vietų III rūšies. II rūšies patentą turinčioms įmonėms leista verstis eksportu (seniau reikėjo turėti I rūšies). Elektros stotys suskirstytos 5 rūšimis ir moka pagal pagamintų kilovatų kiekį. Ir trečios rūšies įmonėms leista prekiauti užsienio prekėmis, ir sudarytas tų prekių sąrašas, kuriomis joms draudžiama prekiauti.

Veikią po visų pakeitimų pagrindinio, arba patentinio, verslo mokesčio tarifai:

Liudijimai (Patentai)	Mokesčių tarifai		
	Kaune	Šiauliuose. Panevėžy. Marijampolėje	Kitose vietose
	Litų	Litų	Litų
I. Pramonės įmonėms:			
I rūšies	7.500	7.500	7.500
II „	5.000	5.000	5.000
III „	2.500	2.500	2.500
IV „	750	750	750
V „	250	250	250
VI „	100	75	50
VII „	60	35	25
VIII „	20	15	10
IX „	15	10	5

Liudijimai (Patentai)	Mokesčių tarifai		
	Kitose	Šiauliuose, Panevėžy, Marijampolėje	Kaune vietose
	Litų	Litų	Litų
II. Prekybos įmonėms:			
I rūšies: prekybos įstaigai	2.500	2.500	2.500
jos sandėliui	150	150	150
kredito įst. skyriui . .	1.500	1.250	750
Ia rūšies: Prekybos įst. .	1.500	1.250	1.000
jos sandėliui	125	100	75
II rūšies: Prekybos įst. .	500	375	250
jos sandėliui	75	60	50
III rūšies: Prekybos įst. .	100	75	50
jos sandėliui	20	15	10
IV rūšies: Prekybos įst. .	30	20	10
V rūšies:			
Vežiojamajai prekybai	50	50	50
Nešiojamajai prekybai	30	30	30
Prekybai nuo kilnojamųjų pastatų	20	20	20

Kiekviena įmonė metų pradžioje turi išsipirkti patentą, leidimą arba verslo liudijimą. Mokesčio dydis priklauso nuo vietos. Ekonominiai ir politiniai krašto centrai moka didesnius mokesčius. Čia skiriamos trys klasės: 1. Kaunas, 2. Šiauliai, Panevėžys ir Marijampolė, 3. Visi kiti miestai. Tose klasėse prekybos ir pramonės įmonės suskirstomos rūšimis pagal: 1. įmonės darbininkų skaičių, 2. produkcijos dydį, 3. mašinas, 4. pastatų dydį, 5. elektros arba garo jėgos sunaudojimo kiekį, 6. pagrindinio kapitalo dydį, 7. prekybos pobūdį ir kitus panašius išorinius požymius.

Kaip kiekvienas mokestis, taip lygiai ir verslo mokestis, rodo ekonominius ir politinius krašto jėgų santykius, pasako, kokios jėgos valdo kraštą. Smulkioji buržuazija verslo pelno mokesčiu stengiasi prislėgti stambias akcines bendroves, universalinius magazinus ir kooperatyvus, nes tos rūšies įmonės, sakoma, griauna ekonominę vidurinių klasių gerovę. Socialistinės srovės atstovai teikia įvairių lengvatų kooperatyvams, spaudžia akcines bendroves ir savarankiškus verslininkus. Priešingai, stambaus kapitalo savininkai rodo didelio palankumo akcinėms bendrovėms.

Mūsų laikais dideliu įtempimu vedamos kovos dėl universalinių magazinų ir kooperatyvų. Universaliniai magazinai pardavinėja smulkmenomis įvairių įvairiausias prekes: mėsą ir rūbus, duoną ir knygas, batus ir kosmetiką, žaislus ir karstus, geležinkelių bei laivų bilietus ir nekilnojamuosius turtus. Tokiuose magazinuose įrengti restoranai, kavinės ir bankai. Šiandieną universaliniai magazinai virto tvirtu ir galingu smulkaus krautuvininko priešu. Universaliniai magazinai, kaip stambios įmonės, turi proporciškai mažesnes ūkio ir administracijos išlaidas, gauna, palyginti, stambesnius kreditus, turi geresnius prekių užpirkėjus, išgauna patogesnes transporto sąlygas, dažnai patys diktuoja kainas savo statytojams, pagaliau, jie tenkinasi mažu kiekvieno pardavimo pelnu, nes didelė ir greita apyvarta duoda rezultate didelių pelnų.

Smulkiųjų pirklių padėtį labai pasunkina tas faktas, kad jų skaičius yra labai didelis ir, deja, dar vis nuolatos didėja. Stambioji pramonė naikina amatininkus, ir nemaža tokių buvusių savarankiškų pramoninkų imasi prekybos, nes mano, kad čia be didesnių išteklių, be specialaus mokslo galės rasti bent juodos duonos kąsnį. Pagaliau, ir inteligentinis proletariatas nuolatos papildinėja smulkių krautuvininkų skaičių. Atsidūrę sunkioje padėtyje, smulkūs pirkliai reikalauja valstybinės pagelbos, prašo apdėti specialiais mokesčiais universalinius magazinus. Konservatingi krašto gyventojai remia politiniais sumetimais tokių pirklių prašymus. Smulkūs pirkliai, kaip ir visa vidutiniška buržuazija, tai rimtas ir tvirtas esamos ekonominės ir politinės santvarkos ramstis. Universalinių magazinų paversti elgetomis, virtę proletarais, tie smulkūs pirkliai lengvai gali pasidaryti priešai mūsų visuomenės santvarkos. Tokios kovos rezultate atsirado beveik visuose kraštuose ne tik specialūs universalinių magazinų verslo mokesčiai, bet ir šiaip nemaža kitų jų veikimo suvaržymų. Tie visi specialūs universalinių magazinų mokesčiai davė iždui neperdidžiausių pajamų, bet, kas svarbiausia, visai nepagerino smulkių pirklių padėties ir nepakirto ūkiško universalinių magazinų pajėgumo. Stiprūs, ekonomiškai galingi universaliniai magazinai lengvai, net ir nepakeldami savo kainų, dažniausiai suvertė tuos mokesčius savo prekių statytojams.

Panašiais, kaip ir prieš universalinius magazinus, sumetimais keliami kovos šūkiai prieš kooperatines prekybos bendroves. Ir kooperatyvus dažnai reikalaujama apkrauti specialiais mokesčiais. Pokariniais laikais, kada neviename krašte buvo įsigalėjusios kooperaciją remiančios demokratinės srovės, kooperatyvai buvo sau iškovoję žymesnių mokestinių lengvatų. Kaip visas mokestines privilegijas, taip lygiai ir kooperatyvų lengvatas būtų sunku pateisinti. Moderninio mokestinio teisingumo

sąvoka reikalauja, kad kiekvienas mokėtų mokesčius pagal savo ūkišką pajėgumą, todėl ir kooperatyvai turi tiek mokėti, kiek pajėgia mokėti. Pagaliau, istorijos patyrimu, mokestinės lengvatos niekados neišeina pačių privilegijuotųjų naudai.

Visi kraštai ypatingais verslo mokesčiais apkrauna tas įmones, kurios gamina ar pardavinėja alkoholinius gėrimus. Seniausias ir gal geriausiai sutvarkytas toks specialus alkoholinių gėrimų įmonių mokestis yra Anglijoje. Jis veikia jau nuo XVI š. Be alkoholinių gėrimų įmonių Anglijoje tokį specialų mokestį moka tabako ir jo dirbinių fabrikantai, aukso ir sidabro dirbinių pirkliai, visi tie, kurie duoda lombardo paskolas ir, pagaliau, visi keliaujantieji pirkliai. Beveik tais pačiais laikais, kaip ir Anglijoje, atsirado toks alkoholiniais gėrimais verstis leidimo mokestis „licencé" ir Prancūzijoje. Iš karto tas leidimo mokestis buvo vienkartinis, vėliau virto kasmetiniu. Prūsai tik 1891 m. buvo įsivedę tokį ypatingą alkoholinių gėrimų mokestį, kuris 1895 m. drauge su gavinio mokesčiu buvo atiduotas savivaldybėms. S.S.S.R. turi pusmečiais renkamą patento mokestį, kurio dydis priklauso nuo įmonės rūšies ir vietos. Lietuva turi, be pagrindinio patentinio mokesčio, dar papildomąjį akcizo patentinį mokestį, kurį moka įmonės, gaminančios akcizuojamas ar monopolines prekes: degtinę, vyną, alų, degtukus, tabaką bei tabako dirbinius, mieles ir kitas akcizuojamas prekes. Lietuva turi dar, tiesa, labai menkos biudžetinės vertės, specialius verslo mokesčius garo katilams ir turbinoms.

Seniau finansų teoretikai tikėjo, kad visus specialinius verslo pelno mokesčius esą galima perkrauti, kai bendrąjį verslo pelno mokestį turįs visuomet pakelti patsai įmonininkas. Vėliau tikslesnis gyvenimo patyrimas parodė, kad tokia pažiūra nevisai atitinka gyvenimo tikrenybę.

Verslo mokesčio perkrovimui turi pirmiausia lemiamos reikšmės pati verslo mokesčio rūšis, arba teisingiau, to mokesčio sutvarkymas, atseit, ar mokestis imamas išoriniais požymiais pagal vidutinišką, spėjamą įmonės pelną, ar tas apdedamasis pelnas mėginama nustatyti pagal įmonės sąskaitybos knygas. Mokestis, imamas išoriniais požymiais pagal vidutinišką įmonės pelną, lengvai virsta įmonės gamybos ar prekybos išlaidomis, kurios, palyginti, nesunkiai perkraunamos įmonės klientams. Išorinių verslo mokesčio požymių sistemoje įmonė, turinti didesnius kapitalus, geresnes mašinas, tinkamesnius darbininkus, veikianti patogesnėmis kreditų, žaliavos ir dirbinių rinkos sąlygomis, gali kur kas lengviau pakelti mokestį, negu kita konkurencinė įmonė, neturinti tokių patogių gyvavimo ir veikimo sąlygų. Todėl, kai verslo pelno mokestis imamas išoriniais požymiais pagal vidutinišką įmonės pelną, visada laimi tvirtesnysis verslininkas, kuris,

pigiau gamindamas, lengviau, palyginti, su silpnesniosiomis įmonėmis, perkrauna mokesčius savo klientams.

Padėtis bent kiek pakitėja, kai mokesčiu apdedamas nors ir mokestinis pelnas, bet vis dėlto apskaičiuotas pagal faktinus komercinio balanso duomenis. Čia pagaunamas tikriau ūkiškas verslininko pajėgumas. Tokį mokestį, kuris neturi pastovių įmonės išlaidų pobūdžio, jau kur kas sunkiau perkrauti svetimiems pečiams.

Be paties mokesčio rūšies turi svarbos perkrovimui ir tos sąlygos, kuriomis įmonei tenka veikti, atseit, laisva konkurencija ar gamtinių sąlygų ir aukštų muitų apsauga. Įmonės, aptarnaujančios vietos rinką, kuri neturi patogių susisiekimo priemonių, lengvai perkrauna mokesčius savo klientams. Mažų miesčiukų konsumentai, paprastai, sumoka mėsininkų, duonkepių ir kolonialių prekių krautuvininkų mokesčius. Tą patį, kaip mažuose miesčiukuose susisiekimo stoka, nuveikia valstybės ribose aukštų muitų siena. Aukštų muitų užvėjoje pramonininkai nesibijo konkurencijos ir todėl, ypač susiorganizavę, lengvai suverčia mokesčius savo klientams, kurie stengiasi tą mokestį perkrauti kitiems krašto gyventojams, kurie savo ruožtu svaido tą mokestį vieni kitiems, kol jis užgula ekonomiškai ir politiškai silpnesniuosius pečius.

22. KAPITALO PELNO MOKESTIS

Žemės, namų ir verslo mokesčiai, tai senieji gavinio mokesčiai. Ilgus metus tie mokesčiai buvo laikomi vieninteliais, tikrais gavinio mokesčiais. XIX a. viduryje gimsta dar vienas naujas gavinio mokestis — kapitalo pelno mokestis.

Visai teisingai šiandieną keliamas klausimas, dėlko kapitalo pelno mokestis, palyginti, su žemės, namų ir verslo mokesčiu taip vėlai teatsirado. Pirmiausia, ilgus amžius žmonės ir patsai fiskas buvo giliai įsitikinę, kad savarankiškas piniginis kapitalas yra negyvas daiktas, kuris be savininko darbo patsai vienas nekuria naujų vertybių, negamina tikrų pelnų. Fiskas manė, kad užtenka apdėti žemę, namus, verslus, kuriuose žmogaus kūno ir dvasios jėgos, panaudodamos tą negyvą kapitalą, kuria naujas vertybes. Fiskui atrodė, kad, apkraudamas tas žmogaus sukurtas vertybes, jisai jau apdeda mokesčiu, pagauna ir patį piniginį kapitalą. Be to, patsai fiskas ilgą laiką nesijautė tiek stiprus, kad, palyginti, silpnomis anų laikų finansiškai technikinėmis priemonėmis, pagautų tą nuolatos keičiantį savo vietas, nuolatos mainantį savo išvaizdą chameleoną — finansinį kapitalą.

Tiktai XIX a., kai labai plačiai įsigalėjo vertybiniais popie-

riais pagrįstas ūkis, kai sociališkai politiniai sukrėtimai parodė visuomenei ir pačiam fiskui duodančio savarankiškus pelnus kapitalo pajėgumą, visuomenė ima reikalauti pritraukti ir tuos kapitalus nešti viešojo ūkio išlaidų naštas. Fiskas įgyvendina kapitalo pelno mokestį, manydamas, kad tą mokestį visada sumokės kapitalo pelno gavėjas, kapitalo savininkas, atseit, patsai kreditorius. Deja, ir šiuo atveju, kaip ir apskritai mokesčių naštos paskirstyme, dažnai lemia ne geri fisko norai, bet ekonominis mokesčių mokėtojų jėgų santykiavimas. Ir kapitalo pelno mokestį dažnai mokėjo ir moka ne kapitalo pelną imąs kapitalo savininkas, kapitalistas, bet tas, kuriam kapitalistas leidžia naudotis savo kapitalu, konkrečiai, skolininkas.

Kapitalo pelno mokestis renkamas dviem būdais: 1. ties pelno šaltiniu, kitais žodžiais, kai yra išmokamas kapitalo pelnas, tuojau paimama ir iždui tenkanti to pelno dalis, 2. metų pabaigoje paties kapitalo savininko gauto pelno pareiškimu.

Ties pelno šaltiniu paima mokestį ir įneša į iždą bankai, apmokėdami savo klientų indėlių ar einamųjų sąskaitų procentus ar vertybinių popierių kuponus. Mokesčių rinkimas ties šaltiniu yra paprastas, patogus, pigus ir, palyginti, tikras. „Ties šaltiniu" mokėjimo sistemoje nėra lengva nuslėpti gaunamus kapitalų pelnus. „Ties šaltiniu" rinkimo sistema turi ir kai kurių žymių nepatogumų. Svarbiausia, ta sistema negali parodyti, kiek kas iš viso gauna pelno, ir todėl negalima nustatyti tikrojo ekonominio mokėtojo pajėgumo ir pagal tą pajėgumą apdėti progresine sistema gaunamus pelnus.

Antras kapitalo pelno rinkimo būdas, tai apdėti ūkio periodo pabaigoje visą paties kapitalo savininko pareikštą kapitalo pelną. Ta kapitalo pelno mokesčio sistema tuo yra patogi, kad parodo visus kapitalo savininko pelnus ir pagal tų pelnų dydį fiskas pritaiko atitinkamus progresijos tarifus ir apdeda kapitalo savininką atitinkamai jo ūkišką pajėgumą.

Dažniausiai apkraunami kapitalo pelno mokesčiu tie pelnai, kuriuos duoda: 1. ipotekinių kredito įmonių įkaito paskolų lakštai, 2. kredito įmonių indėliai bei einamosios sąskaitos, 3. įmonių akcijos bei jų dividendo kuponai, 4. vietos savivaldybių, įvairių organizacijų ir bendrovių obligacijos bei jų kuponai, 5. paskolos, įkaitai bei laidai ir, pagaliau, kartais valstybės paskolų lakštai bei jų kuponai. Dažniausiai valstybės paskolų lakštai bei jų kuponai neapdedami mokesčiu, nes norima sudaryti platesnę tokiems lakštams rinką. Dažnai neimamas mokestis nuo smulkių kapitalų, sudėtų taupomose kasose. Tuo būdu norima ne tik saugoti smulkesnius kapitalus, bet ir skatinti platesnių gyventojų sluoksnių taupumą. Pagaliau, atleidžiami nuo mokesčio ir bankų pelnai, gauti iš vekselių diskontavimo, nes bankas ap-

moka ir vekselių diskonto pelnus, mokėdamas metų gale verslo pelno mokesčius.

Kapitalo pelno mokestis turi kur kas daugiau finansiškai technikinių sunkumų, negu bet kurie kiti gavinio mokesčiai. Didžiausias yra sunkumas pagauti tą nežinantį tautybės ir nesibijantį jokių valstybinių sienų finansinį kapitalą. Finansinis kapitalas, tai didžiausias kosmopolitas, kurs plaukia į tuos kraštus, kur randa tikresnį saugumą ir didesnius pelnus. Aukšti mokesčiai gali dažnai išguiti iš krašto ir kraštui reikalingus kapitalus. Kitą kapitalo pelno mokesčio finansiškai technikinį sunkumą sudaro pavojus apdėti kelis kartus tą patį kapitalo pelną.

Jei neminėti du kartu paimto mokesčio galimumų, kai vertybinių popierių kuponai apmokami užsienyje, tai turime ryškų pavyzdį bendrovių akcininkų dviem atvejais apkrovimą. Pati akcinė bendrovė, pagal turimą pelną, sumoka verslo pelno mokestį, vėliau, kai likusis pelnas paskirstomas tarp atskirų akcininkų, dar kiekvienas akcininkas, pagal gaunamą dividendą, turi sumokėti kapitalo pelno mokestį. Akcininkų padėties sunkumas aiškėja, palyginus ją su vienasmeninio įmonės savininko likimu. Šis paskutinysis, sumokėjęs verslo pelno mokestį, nebemoka kapitalo pelno mokesčio, kai akcinės bendrovės įmonės savininkai sumoka du kartu už savo įmonės pelną. Kai kurios valstybės neima kapitalo pelno mokesčio nuo tų akcinių bendrovių dividendo, kurios moka verslo pelno mokestį, tačiau dažniausiai jų akcininkai verčiami du kartu mokėti už savo bendrovės pelną.

Kapitalo pelno mokestis gali būti perkraunamas, gali būti amortizuojamas ir kapitalizuojamas. Kapitalo pelno mokestis dažnai turi asmeninio mokesčio pobūdį ir todėl tokiais atvejais virsta sunkiau perkraunamu. Taip, kredito įmonės, išmokėdamos indėlių ir einamųjų sąskaitų procentus, atskaito iždo mokesčius, kuriuos faktiškai sumoka mažiau begaudamas palūkanų kapitalo savininkas. Tą patį tenka pasakyti ir apie įvairių vertybinių popierių kuponų apmokėjimą, nebent tų vertybinių popierių mokesčiai būtų jau iš anksto amortizuoti.

Lietuvos kapitalo mokestis yra senasis rusiškas kapitalo rentos mokestis. Mokestis yra dvejopas: 5% ir 0,216% kapitalo pelno. 5% imamai nuo pajamų iš: 1. procentinių popierių, 2. nuo palūkanų iš indėlių ir einamųjų sąskaitų kredito įmonėse, 3. nuo apyskaitinėms įmonėms duodamų paskolų; 0,216% imama nuo procentų iš specialinių einamųjų sąskaitų visose kredito įmonėse. Kapitalo pelno mokesčiu neapdedama: 1. taupomųjų kasų indėliai, 2. apyskaitinių, mokančių verslo pelno mokestį, įmonių akcijos, 3. visi procentiniai popieriai, kurie emisijos metu buvo atleisti nuo to mokesčio. Mokestis renkamas ties šaltiniu.

23. DARBO PELNO MOKESTIS

Kultūringos šalys kuria darbo pelno mokestį beveik tuo pačiu laiku, kaip ir kapitalo pelno mokestį. Tų kraštų fiskas pastebi, kad nemaža laisvųjų profesijų žmonių, ypač garsūs advokatai, gydytojai, inžinieriai, artistai, nors ir neturi įmonių, tačiau turi dažnai labai stambių pelnų. Laisvosios profesijos nemoka verslo pelno mokesčio, nes jos nejungia kapitalo ir darbo kūrybiniam ūkio procesui, ir todėl fisko prasme tos profesijos nelaikomos verslu. Laisvosioms profesijoms teko sukurti savarankišką mokestį, kuris gavo darbo pelno mokesčio vardą. Be laisvųjų profesijų savarankiško darbo pelnų, apkraunama darbo pelno mokesčiu ir nesavarankiško darbo pelnai, atseit, įvairių įstaigų bei įmonių tarnautojų darbo algos, dažnai ir valdininkų atlyginimas. Kiekvienu atveju apdedamasis pelnas turi būti darbo kilmės, todėl neapdedamos bet kurios pašalpos, dovanos ar joms panašios pajamos.

Tasai mokestis įvairiuose kraštuose buvo vadinamas įvairiais vardais pagal tai, kas svarbiausia norėta apkrauti tuo mokesčiu: algas, tam tikrus uždarbius ar šiaip bet kurias laisvųjų profesijų darbo pajamas. Atrodo, kad tinkamiausias tam mokesčiui vardas bus darbo pelno mokestis, nes tas mokestis priguli gavinio, arba realinių, mokesčių rūšiai, kuri kaip tik nori pagauti mokėtojo pelną. Tai pačiai gavinio mokesčių rūšiai priklauso verslo pelno ir kapitalo pelno mokesčiai, tat visai nuosekliai turėtų šalia jų atsistoti ir darbo pelno mokestis. Pajamų sąvoką bei vardą gal geriau būtų palikti asmeniniams mokesčiams, pelno gi vardą sieti su gavinio mokesčiais.

Darbo pelno mokestis nori pagauti ir apkrauti tą pelną, kuris eina vien iš asmeninio žmogaus darbo. Tokį pelną pagauti nėra lengvas dalykas, jei patsai mokėtojas neduoda fisko organams teisingo savo turimų pelnų pareiškimo.

Pati darbo pelno mokesčiu apkrovimo technika yra artima kitų gavinio mokesčių rinkimo technikai. Taip, nuo mokesčiu apdedamo pelno leidžiama numesti visas darbo jėgai pagaminti išlaidas. Tokiomis išlaidomis pirmiausia laikomos būtinos gyvenimo išlaidos, kurios palaiko žmogaus gyvybę ir darbingumą. Be pragyvenimo minimumo darbo išlaidomis laikomos ir būtinos profesiniam darbui išlaidos, kaip būtiniausių profesinių įrankių įsigijimas, darbo patalpos nuoma, reikalingų profesiniam darbui susisiekimo priemonių apmokėjimas, tokiam darbui reikalingų tarnų atlyginimas. Tas darbo išlaidas įvairūs kraštai labai nevienodai nustato. Numetamų nuo pelno išlaidų dydis paprastai priklauso nuo didesnės ar mažesnės reikšmės, kurią turi laisvosios profesijos žmonės politiniame krašto gyvenime.

Darbo pelno mokestis renkamas tuo pačiu būdu, kaip ir kapitalo pelno mokestis, atseit, ties šaltiniu ir paties mokėtojo turėto jo pelno pareiškimu. Ties šaltiniu paimami nesavarankiško darbo mokesčiai, kuriuos patsai algų mokėtojas sulaiko ir įneša į iždą. Savarankiško darbo pelnų gavėjai patys sumoka tą mokestį iždui pagal jų pačių patiektą ir fiskо organų patikrintą turėtų pelnų pareiškimą. Tasai paties mokėtojo turėtojo pelno pareiškimas ir skiria darbo pelno mokestį nuo kitu požiūriu jam artimų tokių gavinio mokesčių, kaip žemės, namų ir verslo pelno mokesčiai. Tie senieji gavinio mokesčiai gali būti daugiau ar mažiau tikslingai nustatyti objektingais, net dažnai išoriniais pelno požymiais, kai savarankiško darbo pelnas gali būti pilnai teisingai pagautas tik sąžiningu paties mokėtojo pareiškimu. Tokio pareiškimo būtinumas duoda nesąžiningam mokėtojui geros progos slėpti savo pajamas ir tuo daryti iždui nuostolių. Tiesa, fisko organai kovoja prieš tokius sukčiavimus, bet jokios policinės priemonės neduos visai teigiamų rezultatų, kol susipratusi, tautiškai nusistačiusi visuomenė pradės gyventi tuo įsitikinimu, kad fisko reikalai yra visų piliečių, viso krašto reikalai.

Jei tokie gavinio mokesčiai, kaip žemės, namų, verslo ir kapitalo, bendros ūkio raidos verčiami, nebetekdavo savo savarankumo ir įeidavo atskira pozicija į bendrųjų pajamų mokestį, tai juo labiau tas turėjo atsitikti su darbo pelno mokesčiu, nes tas mokestis visa savo konstrukcija yra artimiausias bendrųjų pajamų mokesčiui. Darbo pelno mokestis, virtęs asmeninių pajamų mokesčio dalimi, visai paskęsta, susilieja su pačiu pajamų mokesčiu, kai žemės, namų, verslo ir kapitalo pelnai, sudarydami funduotas pajamas, atseit, tokias pajamas, kurios nepriklauso nuo asmeninio darbo, bet yra pagrįstos mokėtojo turtais, fundum, sudaro ir bendrų pajamų mokestyje skirtingą poziciją, dažnai apdedamą aukštesniais tarifais, negu nefunduotos asmeninio žmogaus darbo pajamos.

Savarankiško darbo pelno mokestis dažniausiai be didesnių sunkumų perkraunamas svetimiems pečiams, nebent trukdytų labai jau smarki kurios nors profesijos žmonių konkurencija arba padarytų tokį perkrovimą nebegalimą monopolinio pobūdžio pačių mokėtojų susitarimas.

Priešingai, nesavarankiško darbo pelno mokestis labai sunkiai perkraunamas, nes tokio mokesčio mokėtojas, tarnautojas ar valdininkas, turi su kitais žmonėmis maža asmeninių ekonominių santykių, kurių proga galėtų jiems suversti jau uždėtus mokesčius.

Lietuva turi darbo pelno mokestį nuo 1932 m. Apdedamas bet kuris pelnas, visvien pinigais ar natūra gaunamas iš darbo, atseit, tą mokestį turi mokėti savarankiško ir nesavarankiško darbo pelnų gavėjai.

Pragyvenimo minimumas asmenims, gyvenantiems Kaune ar užsienyje, buvo nustatytas 2.400 lt, kitose vietose — 1.800 lt. Žmonai išlaikyti Kaune ir užsienyje — 960 lt, kitose vietose — 720 lt, kitų šeimos narių — Kaune 480, kitur 360 lt. Darbo pajamų įsigijimo išlaidoms buvo leidžiama atskaityti 10% visų pajamų, tačiau ne daugiau, kaip 1.800 lt.

Patsai mokestis buvo progresinis ir laipsniuotas. Atmetus pragyvenimo minimumą, mokestis taip buvo imamas:

nuo pirmųjų, nors ir nepilnų	6.000 lt.	4%
„ sekančių	4.000 „	6%
. . . . .	4.000 „	8%
. . . . .	4.000 „	10%
. . . . .	4.000 „	12%
nuo viso, kas daugiau		14%

Labai sumaniai mokestis buvo pradėtas, palyginti, žemais tarifais, kad nepaskatintų mokėtojus slėpti turimus darbo pelnus ir gautų iš jų kiek galima teisingesnius turimų pelnų pareiškimus.

1933 m. reforma jau žymiai pakelia mokesčio tarifus.

Nuo pirmųjų pilnų ar nepilnų	10.000 lt.	10%
„ sekančių	5.000 „	12%
. . . . .	5.000 „	14%
Nuo viso, kas prašoka tą sumą		16%

Bet stambiausia to mokesčio reforma buvo padaryta 1935 m. Darbo pajamoms įsigyti leidžiama ir dabar numesti 10%, bet iš viso nedaugiau 600 lt. Darbo pajamų dalis nuo mokesčio atleidžiama tokiu būdu:

	Kaune ar užsienyje	Kitose vietose
1. mokesčio mokėtojui	1200	900
2. pirmam šeimos nariui . . .	540	
3. kiekvienam sek. šeimos nariui	360	

Mokestis pasilieka progresinis, bet jau nebelaipsniuotas. Mokesčio tarifai:

nuo pajamų ligi .	10.000 lt.	12%
. . . . .	15.000 „	14%
. . . . .	20.000 „	16%
. . . . daugiau	20.000 „	18%.

24. ASMENINIŲ MOKESČIŲ ESMĖ, NUSAKYMAS IR KLASIFIKACIJA

Gavinio mokesčių nagrinėjimas parodė, kad fiskas atsidėjęs seka gamybos veiksnių, atseit, žemės, kapitalo, darbo ir tų gamybos veiksnių junginio, namų ir verslo, duodamus pelnus ir tuos pelnus apkrauna gavinio mokesčiais, kurie dažnai vadinami ir realiniais mokesčiais.

Visai kitaip elgiasi tas pats fiskas tų mokesčių atveju, kurie vadinami a s m e n i n i a i s mokesčiais. Čia fiskas seka ne gamybos veiksnius ar tų veiksnių junginius, bet pačių mokesčių mokėtojų asmenį. Fiskas rūpestingai tėmyja, ar koks žmogus nerodo bet kurių ekonominio pajėgumo, atseit, turtingumo požymių. Nustatęs tokį žmogaus pajėgumą, fiskas tuojau apdeda tą žmogų atitinkamai jo pajėgumą mokesčiu, vadinamu asmeniniu mokesčiu, nes jis taikomas žmogaus asmeniui. Jei fiskas gavinio mokesčiuose žiūri gamybos veiksnių gavinio, kurį apdeda mokesčiu, visai mažai tesirūpindamas, kam priklauso tas gamybos veiksnys, tai asmeniniuose mokesčiuose fiskas tėmyja žmogų, rūpinasi tais ar kitais požymiais nustatyti asmeninį, to žmogaus turtingumą ir tą asmens turtingumą, tas jo ūkiškas išgales, atseit jo ekonominį pajėgumą, apkrauna asmeniniais mokesčiais. Žinoma, ir gamybos veiksnių, atseit, žemės, namų, verslo, kapitalo ir darbo gavinio mokesčius sumoka gyvas žmogus, asmuo, tat ir tuos mokesčius būtų galima tam tikra prasme visai teisingai vadinti asmeniniais mokesčiais. Jei šiandieną asmeninių mokesčių vardu praminta viena savarankiška mokesčių kategorija, tai tas padaryta ne tiek logiškos sistematikos sumetimais, kiek istorinių tradicijų išskaičiavimais.

Asmeninių mokesčių pavadinimas yra kilęs tais laikais, kada, įsigalėjusia Didžiosios Prancūzų Revoliucijos terminologija, visi gavinio mokesčiai buvo vadinami realiniais, objektyviniais mokesčiais, atseit, tokiais mokesčiais, kurie nežiūri asmeninės, subjektyvinės, socialinės mokėtojo padėties, bet yra renkami vien pagal realius, daiktinius, objektyvinius ūkiško žmogaus pajėgumo požymius. Kai tokiu būdu viena mokesčių rūšis buvo praminta realiniais mokesčiais, tada kita mokesčių rūšis, kuri labiau kreipė dėmesio į patį mokėtojo asmenį, buvo pavadinta asmeniniais mokesčiais. Svarbiausi asmeniniai mokesčiai nori vienu kartu, vienu mokesčiu apimti, pagauti visą ūkišką mokėtojo pajėgumą, bet ne apdėdinėti atskirais mokesčiais pavienius, atskirus pajėgumo pasireiškimus, kaip kad tai daro gavinio mokesčiai. Todėl tie svarbiausi asmeniniai mokesčiai, atseit, pajamų ir turtų mokesčiai, dažnai ir vadinami bendrų pajamų, bendrų turtų mo-

kesčiais, nes jais apdedamos visos bendros mokėtojo pajamos, apkraunami visi į vieną krūvą sutraukti mokėtojo turtai.

Asmeniniai mokesčiai yra labai artimai susieti su paties mokėtojo asmeniu, todėl asmeniniai mokesčiai ir mokami toje vietoje, kurioje gyvena tų mokesčių mokėtojas, kai gavinio mokesčiai renkami tenai, kur yra pelną duodantis gamybos veiksnys arba gamybos veiksnių junginys. Asmeniniai mokesčiai nori pagauti ne gamybos veiksnių ar jų junginių duodamą pelną, bet asmeninį mokėtojo pajėgumą, kuris nustatomas įvairiais požymiais.

Pagal tų asmeninio ūkiško pajėgumo požymių privalumus ir nustatomos įvairios asmeninių mokesčių rūšys. Pats faktas, kad žmogus gyvena, dirba ir uždirba, davė pagrindo sukurti asmeninį p a g a l v i n ė s mokestį. Žmogaus priklausymas tam tikram luomui ar klasei senesniais laikais parodydavo apytikrį ūkišką to žmogaus pajėgumą ir todėl iškėlė mintį sudaryti l u o m i n i u s ar k l a s i n i u s mokesčius. Piliečio atleidimas nuo karinės prievolės davė progos sukurti k a r i n ė s p r i e v o l ė s mokestį. Piliečio vengimas šeimos prievolių davė v i e n g u n g i ų mokestį. Žmogus ir savo daromomis išlaidomis, savo vartojimu parodo fiskui savo ūkišką pajėgumą ir pagal tą pajėgumą moka asmeninį v a r t o j i m o mokestį. Žmogaus gaunamos pajamos pagimdė b e n d r ų p a j a m ų mokestį, žmogaus turtai sukūrė t u r t ų mokestį.

Kurie asmeniniai mokesčiai, kuriame krašte ir kuriais laikais labiau įsigali, tai priklauso ekonominių, kultūrinių ir politinių kiekvieno krašto gyvenimo sąlygų. Pagalvinė, luominiai ir klasiniai mokesčiai dažniausiai veikia žemesnės kultūros, mažiau išplėtoto politinio gyvenimo kraštuose. Svarbiausi asmeniniai pajamų ir turtų mokesčiai sėkmingai veikia tik tuose kraštuose, kuriuose ne tik įsigalėjo kapitalistinis ūkis, gyventojai persisunkė kapitalistine skaičiavimo dvasia, bet ir kur piliečiai visiškai pasitiki savo vyriausybe ir vyriausybė krašto piliečiais ir visi drauge gerai supranta tikrąją viešojo ūkio reikalų reikšmę ekonominiam, kultūriniam ir politiniam laisvos tautos gyvenimui.

25. PAGALVINĖ, ŠEIMYNINIAI, LUOMINIAI IR KLASINIAI MOKESČIAI

Pagalvinė yra vienodo dydžio visų tam tikro amžiaus krašto gyventojų mokamas mokestis. Pagalvinė tai vienas primityviškiausių, primityviškomis sąlygomis atsiradusių, mokesčių.

Pagalvinės nemokėjo visai laisvi žmonės, tikri krašto piliečiai. Pagalvinė tai vergų ir puslaisvių žmonių savo pavergėjams duoklė. Pagalvinė visais laikais buvo vergijos požymis. Vergas

pagalvine atperka savo galvą. Tokią pažiūrą į pagalvinės reikšmę patvirtina ir senovinės Lykijos paprotys kirpti plaukus tiems gyventojams, kurie nesumokėjo okupantų nustatytos pagalvinės. Tas priverstinis galvos skutimas, kuris anų laikų supratimu žemino žmogaus garbę, turėjo atstoti kultūringoje Lykijoje galvos kirtimą. Atrodo, kad pagalvinė pakeitė, atstojo, patekusių kautynėse į nelaisvę žmonių skerdimą. Senovinės tautos buvo įsitikinusios, kad pavergti žmonės kasmetine pagalvine turi atpirkinėti savo gyvybę. Senovinėje Romoje pagalvinė buvo dedama ne tik vergams ir baudžiauninkams, bet ir galvijams. Tą pagalvinę turėjo sumokėti tų visų gyvų daiktų savininkai. Romos pagalvinės mokesčių sistemą pasisavino arabų kalifato valstybės, kur mokėjo pagalvinę visi tie, kurie negarbino Mahometo.

Viduramžiais pagalvinę rinkdavo feodalai. Žydai mokėdavo pagalvinę ne feodalui, bet krašto valdovui. Krašto valdovas tik išimtinais atsitikimais rinkdavo mokesčius iš visų krašto gyventojų.

Niekur pagalvinė nebuvo įgijusi tokios didelės ūkiškos fiskalinės ir politinės reikšmės, kaip Rusijoje. „Mūsų finansų santvarka, teisingai pastebi prof. Ozerov, uždėjo mūsų istorijai savo sunkų antspaudą, vergijos ir skurdo antspaudą". Atrodo, kad pagalvinė buvo įvesta rusų žemėse totorių vergijos metu. Vėlesniais laikais, kai pati rusų valdžia ėmė mokesčius nuo ariamos žemės ploto, žmonės pradėjo mažiau bearti žemės, tada valdžia apdeda mokesčiais gyvenamus triobėsius; žmonės ima spiestis ištisomis giminėmis po vienu stogu. Tuomet, toje amžinoje fisko ir mokėtojo kovoje, fiskas griebiasi paskutiniosios priemonės ir įveda pagalvinę. Tas įvyksta Petro I laikais XVIII a. pradžioje. Dabar, kai jau nieko negelbėjo siaurinti ariamos žemės plotą, spiestis po vienu stogu, rusas, norėdamas išsisukti nuo mokesčio, galėjo tik bėgti į valstybės pakraščius. Tuo būdu pagalvinė davė valdžiai esamomis sąlygomis geriausių garantijų, kad pilietis neišvengs uždėto jam mokesčio. Pagalvinės pagalba Rusijos fiskas laimėjo tą ilgą, aršią su savo krašto piliečiais mokestinę kovą. Dabar pagalvinė užgulė labai sunkia našta didelę visų Rusijos gyventojų daugumą. Pagalvinės nemokėjo bajorai, dvasininkai, vėliau taip pat ir miestelėnai. Tuo būdu pagalvinė suskaldė neatitaisomai ir galutinai rusų tautą į dvi tautas: viena laisva, nemokanti pagalvinės, ponų tauta, antroji, velkanti pagalvinės naštą, baudžiauninkų vergų tauta.

Neišvengiama pagalvinės pasėka buvo pasų sistema. Be pasų buvo sunku nustatyti, kas tų moderniškų vergų yra jau sumokėjęs savo pagalvinę. „Ir tas praeitųjų amžių palikimas, atseit, pasų sistema, melancholiškai pastebi Ozerov, slėgė mus ilgus metus".

Pati pagalvinė, palyginti ūkišką mokėtojų pajėgumą, buvo labai sunki. Tas pagalvinės sunkumas sukeldavo nemažą kritiką pačių rusų tarpe, ypač tų, kurie buvo matę fiskalinę Vakarų Europos tvarką. Inteligentija prašydavo carą panaikinti žeminančią rusų vardą pagalvinę, sodiečiai nekartą jėga priešindavosi pagalvinės prievartos išieškojimui. Pagaliau, 1887 m. sausio 1 d. finansų ministerio Bungės pastangomis liautasi rinkti pagalvinę Europos Rusijoje; ji pasiliko tik Rusų Azijos žemėse. 1894 m. pagalvinė vėl grąžinama, tiesa, labai palengvinta forma. Kiekvienas vidaus pasas, išduodamas vieneriems metams, turėjo būti apmokamas vienu rubliu. Pagaliau, 1897 m. pagalvinė panaikinama galutinai.

Mūsų laikais grynai fiskaliniais sumetimais pagalvinė tebeveikia kai kuriose kolonijose, kur mėginama ją pateisinti dar ir kultūriniais tikslais. Sakoma, kad tie kolonijų gyventojai nenorį dirbti jokio darbo. Be darbo neįmanoma jokia kultūrinė pažanga. Pagalvinė turi priversti kolonijų žmones dirbti ir tuo pačiu kurti ekonominę ir dvasinę kultūrą. Europos fisko agentams dažnai labai sunku atskirti vienus nuo kitų tuos neturinčius nuosavų pavardžių ir dažnai, europiečių akims, neturinčių ir individualinių veido išraiškų spalvotus žmones ir todėl individualinė pagalvinė dažnai pakeičiama ištisos šeimos mokesčiu, kuris renkamas pagal palapines. Žinoma, palapinės esimo faktą lengviau nustatyti, negu bevardžio spalvotos odos žmogaus asmenybę.

To palapinių mokesčio padariniai yra dažniausiai panašūs į Rusijos gyvenamų triobėsių mokesčių padarinius: kuo didžiausias žmonių skaičius ima spiestis toje pat vienoje palapinėje. Negalima sakyti, kad kolonijų žmonės būtų sutikę pagalvinę didesniu palankumu, negu savo laiku Europos gyventojai. Tie visi metropolijos fisko objektai arba tiesiog bėga, kur juos kojos neša, kad tik paspruktų iš baltųjų žandarų rankų, arba mėgina daryti prieš savo ponus tikrus sukilimus, kurių pabaigą, pagal abiejų šalių jėgų santykiavimą, nesunku atspėti.

Politiškai fiskaliniais sumetimais 1930 m. vokiečiai sukūrė savivaldybinę pagalvinę, vardu „Bürgersteuer". Bürgersteuerį moka visi, kurie yra pasiekę 20 m. amžių. Mokesčio dydį nustato krašto valdžia. „Bürgersteuer" savo laisvu noru gali įsivesti kiekviena savivaldybė, bet toji savivaldybė, kuri ima didesnius nekilnojamųjų turtų ir verslo mokesčius, negu kad ėmė 1931 m. rugpiūčio 1 d., turi įsivesti ir Bürgersteuerį. Tuo būdu norėta suvaržyti demokratinių savivaldybių užsimojimus apkrauti nepakeliamais mokesčiais turtingesniuosius gyventojus. 1934 m. įstatymas padaro žymių to įstatymo pakeitimų ir suteikia

stambių didesnioms šeimoms lengvatų. Tuo būdu patsai „Bürgersteuer" nebetenka esminių pagalvinės požymių.

Savo rūšies pagalvine tenka laikyti ir būtiniausių gyvenimui dalykų sumonopolinimą ir tokių dalykų pardavinėjimą aukštomis kainomis. Tos rūšies pagalvinės pavyzdžiu gali būti anglų druskos monopolis Indijoje. Jei yra koks skirtumas tarp paprastos pagalvinės ir tokios druskos monopolio skraiste paslėptos pagalvinės, tai nebent tas, kad pagalvinė dažniausiai mokama nuo tam tikro amžiaus, kada žmogus jau tinka darbui, kai druska reikalinga visiems be išimties žmonėms ir todėl visi iki vienam turi mokėti tokią paslėptą pagalvinę.

Be kolonijų galima dar rasti pagalvinę įgyvendintą ne tiek fiskaliniais, kiek politiniais sumetimais keliuose Šveicarijos kantonuose ir kai kuriuose U.S.A. štatuose. Šveicarijoje ir Amerikoje pagalvinės sumokėjimas teikia pilnas pilietybės teises, kurios įgalina rinkti valdžios organus. Tai bus ne fiskalinė, bet politinė pagalvinė. U.S.A. štatai savo pagalvine nori sumažinti negrų rinkikų skaičių. Apsileidėlis, dažnai egoistinis materialistas negras, nesumoka laiku pagalvinės ir todėl nebetenka rinkimų teisės. Šveicarijos labai žema pagalvinė nesudaro gyventojams jokių sunkumų ir yra ne tiek gal mokestis, kiek Šveicarijos pilietybės įrodymas. Visus pagalvinės sunkumus jau seniai pastebėjo fisko organai. Pagalvinė, nežiūrėdama ekonominio mokėtojų pajėgumo, užgula ypatingai sunkia našta vargingesnes, gausesnes vaikais, šeimas. Be to, ir patsai pagalvinės išieškojimas sudaro fisko organams nemaža išlaidų ir rūpesčių: tenka sudarinėti mokėtojų sąrašus, rašyti pranešimus, įspėdinėti apsileidėlius ir, pagaliau, prievartos keliu išieškinėti nedideles sumas.

Sunku būtų pateisinti pagalvinę ir žemu ekonominiu ar kultūriniu gyventojų lygmeniu. Ir žemiausio kultūrinio lygmens krašte vis dar galima surasti tokias mokesčių lytis, kurios, nepalyginti, daugiau, negu pagalvinė, žiūri ekonominio mokėtojų pajėgumo. Tais sumetimais jau nuo seno kultūringesnių kraštų fiskas mėgino teikti tai pačiai pagalvinei naujų formų, kurios turėjo geriau pagauti ūkišką mokėtojo pajėgumą. Tokios tinkamesnės pagalvinės formos atrodė luominiai ir klasiniai mokesčiai, kurių dydis nustatomas pagal priklausymą tam ar kitam luomui, tai ar kitai gyventojų klasei.

Pirmieji luominiai mokesčiai pasirodo dar XV a. Anglijoje. Tas mokestis buvo nekartą naikinamas ir vėl prikeliamas, kol pagaliau XVII a. galutinai žlugo. Anglų pavyzdžiu prancūzų karalius Liudvikas XIV įveda pagalvinės mokestį, vardu „c a p i t a t i o n". To mokesčio dydis priklausydavo nuo mokėtojo priklausymo tam ar kitam luomui. Capitation buvo numatytas,

kaip visuotinis mokestis, kurį turėjo mokėti visi krašto gyventojai, išskyrus tik vieną karalių. Dvasininkai vienu kartu atsipirko nuo „capitation", bajorija surado kitus būdus palengvinti sau to mokesčio naštą. Pagaliau, ir „capitation", šalia pagrindinio turto mokesčio „taille", visu sunkumu užgulė miestiečių, o ypač sodiečių luomus.

Prūsų luominis mokestis žinomas klasinio mokesčio vardu, atsirado 1811 m., sunkios Napoleono okupacijos laikais. Iš karto tai buvo savivaldybinis mokestis, kurio pajamomis kiekviena savivaldybė išlaikydavo jos ribose apgyvendintą prancūzų kariuomenę. Vėliau tą mokestį pasiima valstybė, kuri mokėtojų klases dar labiau susmulkina, arba, kaip tada sakyta, suklasifikuoja. Todėl ir pats mokestis gavo klasifikuoto mokesčio vardą. Klasifikuotas mokestis norėjo tikslingiau, negu klasinis mokestis, pagauti kiekvieno atskiro mokėtojo ūkišką pajėgumą. Iš tokio klasifikuoto mokesčio XIX a. pabaigoje išsiplėtojo prūsų pajamų mokestis.

Klasinio tipo pagalvinę 1922 m. sukūrė Sovietai. To mokesčio pajamos buvo skiriamos kovai su badu ir epidemijomis. Sunkiausiai tuo mokesčiu buvo slegiami dar užsilikę senosios bajorijos ir buržuazijos palikuonys.

Jei pagalvinė gali būti pateisinama tik tuose kraštuose, kuriuose visi žmonės dirba vienodą fizinį darbą, kuris duoda vienodas pajamas ir todėl nesusidaro didelių turto ir skurdo skirtumų, tai luominiai ir klasiniai mokesčiai gali būti suprantami tais atvejais, kai visi to paties luomo ar tos pačos klasės žmonės turi beveik vienodas pajamas arba bent vienodus turtus.

26. SMULKIEJI SPECIALŪS ASMENINIAI MOKESČIAI

Smulkūs asmeniniai mokesčiai gali būti pavadinti specialiais mokesčiais, nes jie renkami ar tik tam tikrais atvejais, ar tik nuo tam tikrų pajamų ar turtų, ar, pagaliau, tiktai iš tam tikros kategorijos asmenų. Specialiniams asmeniniams mokesčiams galima priskirti: 1. karo mokestį, 2. karo pelno mokestį, 3. karinės prievolės mokestį, 4. viengungių mokestį, 5. svetimšalių mokestį, 6. vienuolių mokestį ir 7. krizės mokestį.

1. Karo mokestis yra tai užkraunama krašto gyventojams duoklė rengiamo ar jau vedamo karo reikalams. Tipingu karo mokesčiu gali būti 1913 m. vokiečių „Wehrbeitrag" — karo įnašas, kuris dažnai buvo vadinamas „Friedensteuer" — taikos mokestis. Tas mokestis buvo asmeninis turtų mokestis. Jį turėjo mokėti visi vokiečių piliečiai, nors šiaip, kaip suverenai, jie ir būtų laisvi nuo visų kitų mokesčių. Buvo paliktas pragyvenimo minimumas ir suteiktos lengvatos mažamečių ir kariuome-

nėje tarnaujančių vaikų tėvams. Karo mokestį buvo galima sumokėti trimis atvejais iki 1916 m. Faktiškai mokėjimas užtruko iki pat 1921 m.

Vienkartinius, nors ir keliomis ratomis mokamus, aukštus karo reikalams turtų mokesčius tenka ir grynai ekonominiais sumetimais neigiamai vertinti. Tokie mokesčiai dažniausiai negali būti apmokėti žmonių pajamomis, juos tenka mokėti likviduojant turtų dalį. Kai didesnis žmonių skaičius vienu laiku likviduoja turtus, tai, be abejo, pakertama kūrybines krašto ūkio jėgas.

2. Karo pelno mokesčiai. Niekas neginčyja, kad karo pelnai turi būti apkrauti ypatingu mokesčiu. Tačiau, kai reikia nustatyti, kas yra tie mokesčiais apkrautini karo pelnai, tuojau ima skirtis nuomonės. Paprastai karo pelnais laikomos tokios pajamos, kurios gaunamos karo proga, arba, gal bent kiek aiškiau, tos pajamos, kurios nebūtų gautos, jei nebūtų karo. Todėl karo pelnais tenka laikyti ne tik visus karo laikų spekuliantų ir karo reikmenų tiekėjų uždarbius, bet ir visų karo proga daugiau, negu paprastai, uždirbančių asmenų pelnus. Teoretiškai karo pelnų nusakymas neatrodo sunkus dalykas, bet praktiškai nelengva atskirti karo proga turėtas pajamas nuo tų pajamų, kurios galėjo būti gautos ir be karo.

Vokiečiai laiko karo pelnais visa tai, kas buvo daugiau pelnyta karo metu, negu kad buvo faktiškai pelnoma prieš karą. Šiuo atveju nežiūrima, ar pelną padidino karas, ar bet kurie kiti veiksniai, nieko bendro neturį su karu. Karo pelno mokestį Vokietijoje mokėjo fiziniai ir juridiniai asmens. Fiziniai asmens mokėjo ne tik nuo padidėjusių karo metu pajamų, bet ir nuo įsigytų karo laikais turtų. Karo pelno mokestis buvo aukštai progresinis. Tačiau ta progresija neužgulė sunkia našta mokėtojų, nes patsai karo pelno mokestis turėjo nemaža spragų, kurios leisdavo išsisukti nuo to mokesčio. Be to, nemaža pajamų buvo tiesiog atleista nuo to mokesčio ir, pagaliau, pati nuolat smunkanti vokiečių valiuta palengvino sumokėti mokestį.

Antrą karo pelno mokesčio rūšį randame Anglijoje. Anglai buvo apdėję karo pelno mokesčiu visas prekybos ir pramonės įmones, kurios karo metu turėjo didesnes pajamas, negu normaliais laikais. Ta visa suma, kuri prašoko taikos meto pajamas, buvo apkrauta mokesčiu, imančiu iždo naudai tam tikrais atvejais net 80% tos sumos. Anglijoje nemokėjo karo pelno mokesčio: 1. žemės ūkis, 2. asmens, kurių pajamas nulemia ne tiek įdėtas kapitalas, kiek asmeninis darbas, atseit, laisvosios profesijos ir tarnautojai, 3. valdininkai. Anglų karo pelno mokečio sistema buvo įgyvendinta Italijoje ir Prancūzijoje.

Trečią karo pelno rūšį sukūrė Skandinavų valstybės. Karo pelnu čia buvo laikoma visa tai, kas gaunama daugiau, negu tai-

kos laikais, bet mokėtojas galėjo atsipalaiduoti nuo mokesčio, jei tik sugebėjo įrodyti, kad ir be pasaulinio karo sudarytų sąlygų jo pajamos būtų nemažiau padidėjusios.

3. Karinės prievolės mokestis. Tą mokestį moka visi netarnavusieji kariuomenėje vyrai visais tais amžiaus metais, kuriais vyrai pasilieka krašto apsaugos ministerijos žinioje, atseit, maždaug iki 40—50 m. amžiaus.

Karinės prievolės mokesčių pėdsakus galime rasti Romos Imperijoje ir Karolio Didžiojo monarchijoje. Dabar tebeveikiantis Šveicarų karinės prievolės mokestis savo užuomazgomis siekia net XIV a.

Tikra žodžio prasme karinės prievolės mokestis galėjo atsirasti tik įvedus visuotinę karinę prievolę. Prancūzai pirmieji įgyvendino visuotinę karinę prievolę (1795), ir jie pirmieji 1802 m. sukūrė moderninį karinės prievolės mokestį. Prancūzų karinės prievolės mokestis per ištisą šimtmetį buvo tai naikinamas, tai vėl atstatomas. Paskutinį kartą buvo grąžintas 1916 m. ir panaikintas Didžiajam karui pasibaigus.

To paties karo metu buvo įvedę karinės prievolės mokestį rusai. 1925 m. S. S. S. R. atgaivina tą mokestį. Dabar jį moka visi tie, kurie, neatlikę karinės tarnybos, įtraukiami į vadinamąją „užpakalinę apsaugą". Atrodo, kad šiuo atveju norėta vienu kartu nudėti du kiškiu: duoti iždui naujų pajamų šaltinį ir prislėgti politiškai neištikimus asmenis, nes kaip tik tokie asmens ir įtraukiami į tą „užpakalinę apsaugą". Dabar tas mokestis veikia 1932 m. sausio 25 d. įstatymu.

Iki 1937 m. sausio 1 d. turėjo karo prievolės mokestį ir lenkai. Nors lenkų karinės prievolės mokesčio įstatymas buvo, palyginti, tobulas, vienok lenkai pakeitė tą mokestį privalomais viešaisiais darbais. Tas mokestis ne tik kad nebuvo našus, bet ir patsai jo išrinkimas sudarydavo iždui didesnių sunkumų.

1937 m. liepos 23 d. įsivedė karinės prievolės mokestį vokiečiai. Tą mokestį turės mokėti visi gimusieji po 1914 m. sausio 1 d. vyrai, kurie netarnavo kariuomenėje. Mokestis renkamas nuo 1937 m. rugsėjo m. Kiekvienas netarnavęs kariuomenėje pirmaisiais dviem metais mokės 50% pajamų mokesčio, vėliau iki 45 m. amžiaus mokės tik 6% to mokesčio.

Karinės prievolės mokestį dar turi Ispanija, Portugalija, Rumunija, Jugoslaviją ir Bulgarija.

Lietuvos 1936 m. birželio 30 d. karinės prievolės įstatymas taip pat numato karinės prievolės mokesčius, kuriuos turės mokėti per 15 metų vyrai, nepaimti į tikrąją karo tarnybą arba iš jos paleisti neištarnavę nustatyto laiko. Karo mokesčiai yra pagrindiniai ir papildomieji. Pagrindiniai mokesčiai visiems lygūs, o papildomieji proporcingi turimam turtui ar uždarbiui. Nuo

karo prievolės mokesčio atleidžiami: 1. dėl nesveikatos ar kūno ydų darbui netinkami beturčiai, 2. asmens, apdovanoti Vyčio kryžiaus ordinu ar Vyčio kryžiumi, 3. karo invalidai. Karinės prievolės mokesčių didumą, mokėjimo tvarką ir jų paskirtį nustato Ministerių Kabinetas. Tie visi dalykai dar iki šioliai nenustatyti.

Jei, palyginti, nedidelis skaičius valstybių teįsivedė karinės prievolės mokestį, tai ne tik dėl to, kad kai kurios valstybės neturi visuotinės karinės prievolės, bet ir dėl to, kad pats tas mokestis turi nemaža esminių trūkumų. Svarbiausis fiskalinis karinės prievolės mokesčio trūkumas yra tas, kad tas mokestis nėra našus, jis neduoda iždui didesnių grynų pajamų. Jei menkas karinės prievolės mokesčio našumas neleidžia jį pateisinti fiskaliniais sumetimais, tai dažnai stengiamasi jį pamatuoti grynai idėjiniais pagrindais.

Nurodoma, kad karo tarnyba esanti natūrali visų vyrų prievolė, ir todėl kas netarnauja, tas turi atsiteisti kraštui bent pinigais. Jei ir sutikti su tokia pinigine prievole, tai tuojau susiduriama su vienu dideliu sunkumu, būtent, kaip teisingai tarp atskirų mokėtojų paskirstyti tą mokesčio naštą. Jau ir šiuo klausimu finansistų nuomonės smarkiai skiriasi. Paprasčiausis ir techniškai lengviausis dalykas būtų nustatyti visiems turintiems tarnauti, bet netarnavusiems vienodą, lygų mokestį. Tačiau toks mokestis turėtų visus neigiamus pagalvinės privalumus. Galima to mokesčio dydį nustatinėti pagal kariuomenės kandidato sveikatingumą, atseit, juo mažiau kandidatas tinka karinei tarnybai, tuo mažesnį užkrauti jam metinį mokestį. Deja, sveikatingumo principas iš pašaknų griauja pajėgumo pradmenį, kurio kaip tik nori visos kultūringos valstybės pagrįsti bent jau apdemuosius mokesčius. Galima nustatyti karinės prievolės mokesčio dydį pagal kitų atleistojo kandidato mokamų mokesčių normas.

Tas patogiausia įvykdoma tenai, kur yra bendrų pajamų mokestis. Toks karinės prievolės mokesčio nustatymo būdas bent tiesioginiai negriauja ūkiško pajėgumo principo. Pagaliau, galima sujungti sveikatingumo ir ūkiško pajėgumo principus, kaip kad buvo padarę lenkai. Dar nurodomas vienas apkrovimo kelias, tai pagal turimą kandidato naudą iš atleidimo nuo karinės prievolės. Teisingumo sumetimais maža kas tebūtų galima pasakyti prieš du paskutiniuosius kelius, atseit, prieš kitais mokesčiais rodomą ūkiško pajėgumo pradmenį ir turimos naudos principą. Tačiau ūkiško pajėgumo principas gali būti nuosekliai įvykdytas tiktai tenai, kur yra pajamų mokestis; turimos naudos principas turi vargu benugalimų finansiškai technikinių sunkumų. Pirmiausia tenka išsiaiškinti apie kokios rūšies netar-

navimo kariuomenėje naudą šiuo atveju kalbama: medžiaginę naudą ar fizinę bei dorinę naudą. Jei paimti medžiaginę naudą, tai ne tik kad ji dažnai sunkiai apskaičiuojama, bet tam tikrais atvejais jos gali ir visai nebūti. Vargingesnieji gyventojų sluoksniai, ypač mūsų didelio nedarbo laikais, turi kariuomenėje kur kas geresnes gyvenimo sąlygas, negu namie. Kas dėl fizinės bei dorinės naudos, tai ji dažniausiai įgyjama ne atleidžiant nuo karinės tarnybos, bet kaip tik pačioje karinėje tarnyboje.

Be tų sunkumų karinės prievolės mokestį teisingai nustatyti ir techniškai pigiai išrinkti dažnai ir ne be pagrindo nurodoma, kad mūsų laikais, kada karai virto nebe vien kariuomenių kautynėmis, bet kruvinomis ištisų tautų rungtynėmis, karo metu visi pajėgią pakelti ginklą piliečiai, visvien ar jie bus tarnavę kariuomenėje ar nebus tarnavę, turi atlikti savo prievoles tėvynei karo lauke. Tat mūsų laikais ir pats dorinis karinės prievolės pateisinimas pasidarė sunkesnis. Tiesa, visokie paliegėliai ir karo metu neiną kariauti, bet vargu bebūtų teisinga iš tų jau ir taip likimo nuskriaustų žmonių imti karinės prievolės mokesčius. Pagaliau, ir tie paliegėliai drauge su visais civiliniais gyventojais turi pakelti visus moderninio karo pavojus.

4. V i e n g u n g i ų mokestis. Viengungių mokesčiu dažniausiai apdedami tie vyrai, kurie fiziškai ir juridiškai gali vesti žmoną, bet tais ar kitais sumetimais to nedaro. Viengungių mokestis nėra buvęs rimtų teoretinių diskusijų ar ilgesnio gyvenimo patyrimo objektu ir todėl, jei jis kur įvedamas, tai dažniausiai ne tiek fisko, kiek bet kuriais kitais fiskui svetimais sumetimais. Principiniais teisingumo sumetimais nieko negalima pasakyti prieš didesnį, palyginti su šeimyniniais žmonėmis, viengungių apdėjimą. Tačiau toks apdėjimas visai nėra reikalingas skirtingo savarankiško mokesčio. Šiuo atveju visiškai užtenka pajamų, turtų, darbo pelno, palikimo, gal dar ir verslo pelno mokesčiuose suteikti žymesnių lengvatų šeimyniniams mokėtojams ar pakelti viengungiams tų mokesčių tarifus. Tas viskas jau faktiškai didesniu ar mažesniu mastu daroma visų kultūringų valstybių.

Savarankišką viengungių mokestį šiandieną stengiamasi pateisinti dviem sumetimais: populiaciniais ir fiskaliniais. Kai iškeliami populiaciniai argumentai, tai pravartu pasiaiškinti, ar iš tikrųjų tautos narių skaičius turi tokios didelės reikšmės tautos ūkiui, jos civilizacijai, jos kultūrai ir jos saugumui. Galbūt, kad dažnai tenka susirūpinti ne tiek savo tautiečių kiekybės, kiek jų kokybės klausimais. Palyginkime pasauliniam ūkiui reikšmę 8,2 milijonų Belgijos gyventojų ir 14,7 milijonų Jugoslavijos gyventojų arba svarbą pasaulio kultūrai bei civilizacijai 4,1 milijonų šveicarų ir 18,8 milijonų rumunų. Ir krašto saugumą dažnai

nulemia nevien gyventojų skaičiai: 150 milijonų gyventojų Rusija menkai tesipriešino Didžiojo karo metu, palyginti, silpnom rytų fronto vokiečių jėgom; 41 milijonų gyventojų Prancūzija tikrai heroiškai pasipriešino visai vokiečių galybei. Jei, pagaliau, ir sutikti, kad gyventojų skaičius turi didžiausios kiekvienai tautai reikšmės, kaip kad tikima mūsų fizinės jėgos garbinimo laikais, tai vis dėlto dar pasiliks labai problematiškas klausimas, ar viengungių mokestis pajėgs padidinti žmonių skaičių. Jei jau jis ir paveiktų vyrus vesti žmonas, kad nemokėtų to mokesčio, tai tas mokestis dar jokiu būdu nepaskatins turėti vaikus. Juk ir dabar kultūrinis pasaulis negali skųstis perdaug mažu vedybų skaičiumi. Vedybų bei išsiskyrimų turima visur pakankamai. Populiacijos reikalu ne tiek svarbios pačios vedybos, kiek tų vedybų rezultatai, kurie mūsų laikais priklauso nuo ištisos įvairių ūkiškų, visuomeninių, kultūrinių, etinių bei tikybinių veiksnių virtinės.

Populiaciniais sumetimais 1927 m. įsivedė viengungių mokestį i t a l a i. Mokesčio dydis keičiasi pagal vedybinį mokėtojo amžių. Pradedama mokėti 25 gyvenimo metais ir baigiama 65 m. Be to viengungių mokesčio italų viengungiai moka dar 25% priedo prie pajamų mokesčio. Keliais procentais pakėlus priedą, visai nebūtų buvęs reikalingas savarankiškas viengungių mokestis. Atleidžiama nuo viengungių mokesčio: moterys, katalikų dvasininkai, invalidai, bepročiai, svetimšaliai ir tie kariai, kuriems krašto įstatymai varžo vedybas. Jei mokestis įvedamas grynai populiaciniais sumetimais, tai vargu bepateisinamas moterų nuo to mokesčio atleidimas. Šiandieną vargu beatitiks tikrenybę posakis, kad moteris nieku nekalta, jei niekas jos neima. Kas moka stebėti gyvenimą, tas žino, kad dažnai sunku pasakyti, kas ką veda: vyras moterį ar moteris vyrą. Jei šiandieną skundžiamasi žmonių nevaisingumu, tai tur būt, abi žmonijos dalys yra lygiai kaltos, todėl reiktų moterims ir vyrams taikinti tą patį saiką.

Be italų viengungių mokestį turi dar J u g o s l a v i j a. Atrodo labai abejotinas dalykas, kad mokesčių pagelba būtų galima padidinti žmonių vaisingumą. Mes turime istorijoje didelio masto užsimojimus padidinti žmonių skaičių medžiaginėmis represijomis, kurios tačiau nedavė jokių teigiamų rezultatų. Tai bus susirūpinusio romėnų tautos likimu imperatoriaus Augusto įstatymai: 18 m. pr. Kr. l e x J u l i a d e m a r i t a n d i s o r d i n i b u s ir 9 m. po Kr. l e x P a p i a P o p a e a. Augustas buvo teisingesnis, negu moderniniai įstatymų leidėjai: jis taikė turtų valdymo bei paveldėjimo suvaržymus ne tik vyrams, bet ir moterims. Be to, Augustas žiūrėjo ne tik pačių vedybų, bet ir turimų vaikų skaičiaus.

Vargu geriau, negu populiaciniais sumetimais, galima šiandieną pateisinti specialinius viengungių mokesčius ir fiskaliniais išskaičiavimais, nes tas mokestis duoda fisko organams daug darbo, bet, palyginti, maža pajamų.

5. Svetimšalių mokestis. Tas mokestis sugalvotas ir dažniausiai įgyvendinamas ne finansistų, bet politikų, kurie to mokesčio pagelba nori pasiekti tam tikrų sociališkai politinių tikslų. Politinį svetimšalių mokesčio pobūdį geriausiai parodo pagrindiniai to mokesčio dėsniai.

a. Turtingi svetimšaliai, įvairūs turistai ne tik kad neapkraunami tuo mokesčiu, bet tiesiog viliote viliojami į kraštą. Tokie žmonės prabangaudami palieka krašte pinigus, duoda uždarbio krašto žmonėms ir tarifuotais vartojimo mokesčiais, atseit, akcizais ir muitais sumoka iždui nemažas sumas. Pagaliau, tas pats fiskas apkrauna pasipelnusius iš svetimšalių piliečius stambesniais apdedamaisiais mokesčiais. Tuo būdu fiskas tiesioginiai ir netiesioginiai pelnosi turtingų svetimšalių sąskaita.

b. Svetimšalių mokesčius paprastai moka svetimi piliečiai gauną krašte darbo. Tie mokesčiai iždui nėra našūs ir todėl sunkiai pateisinami fiskaliniais sumetimais. Ekonomiškai politiškais išskaičiavimais tektų skirti dviejų rūšių krašte ieškančius darbo svetimšalius: a. vieni svetimšaliai gali dirbti kraštui naudingą darbą, ypač tais atvejais, kai trūksta krašte kurios nors rūšies specialistų. Jie moko savo specialybės krašto darbininkus ir tuo būdu padeda kelti ūkišką krašto gerovę. Vargu ar tokius reikalingus kraštui specialistus būtų protinga apkrauti mokesčiais, juo labiau, kad tie mokesčiai paprastai perkraunami tuos specialistus samdantiems krašto įmonininkams. b. Kiti darbo ieškantys svetimšaliai visai nėra kraštui reikalingi, nes kraštas gali savo jėgomis atlikti jų dirbamus darbus. Tos kategorijos svetimšalius ne tiek gal reiktų slėgti mokesčiais, kiek tiesiog iškraustyti iš krašto. Jie, nedaug ką duodami kraštui, vis dėlto išveža iš krašto dažnai nemažas pinigų sumas.

6. Vienuolių mokestis. Tas mokestis gali būti kuriamas dviem sumetimais: idėjiniais ir fiskaliniais. Idėjiniais sumetimais įvesti mokesčiai nori sutrukdyti vienuolynų įsigalėjimą krašte. Tos rūšies mokesčiai nepasiekia savo tikslų, nes mokesčiais kovoti su idėjomis yra labai sunku. Be to, tokiais sumetimais uždėtus mokesčius vienuoliai dažniausiai sugeba perkrauti savo šalininkams. Fiskaliniais sumetimais įvesti mokesčiai turi išlyginti iždo nuostolius, kurie kyla iš vadinamosios mirusios rankos nuosavybės. Vienuolynų turtai dažniausiai nekeičia savininkų, tat iždas negauna nei palikimo, nei šiaip nuosavybės pripažinimo mokesčių ir todėl nori už juos atsigriebti vienuolių mokesčiais.

7. Ūkio krizės mokestis. Tas mokestis atsirado tik mūsų dabar gyvenamos krizės laikais. Iš karto visos valstybės krizės sunkumams nugalėti griebėsi vien valdininkų algų mažinimo, vėliau susigriebta, kad valstybės išlaikymas bei stiprinimas yra nevien valdininkų, bet ir visų kitų šalies gyventojų gyvybinis reikalas. Krizės mokestis dažniausiai nepasirodo kaip visai savarankiškas, kitų mokesčių nepriklausomas mokestis. Dažniausiai jis eina laikiniu tam tikrų jau veikiančių mokesčių priedu. Dažniausiai krizės mokestis susiejamas su bendrų pajamų mokesčiu. Be bendrų pajamų mokesčio, krizės mokestis, nors ir ne taip patogiu būdu, vis dėlto gali būti jungiamas su verslo ir darbo pelno mokesčiais, su namų mokesčiu ir, pagaliau, su butų samdytojų mokesčiu. Tokį krizės mokestį įsivedė 1931 m. Latvija, 1933 m. Estija, 1931 m. Lenkija. Turėjo krizės mokestį ir Klaipėdos kraštas.

27. ASMENINIAI VARTOJIMO MOKESČIAI

Asmeniniai vartojimo mokesčiai šiandieną niekur nebeturi didesnės ne tik ekonominės, bet ir grynai fiskalinės reikšmės. Tai buvo XVI, XVII ir iš dalies XVIII a. svarbiausi mokesčiai. Juos gyrė ir mėgino pamatuoti tokio masto vyrai, kaip Bodin, Hobbes, Petty. Asmeniniai vartojimo mokesčiai pakeitė turtų mokesčius, nuo kurių, kaskart labiau įsigalint kilnojamiems turtams, žmonės lengvai išsisukdavo. Nuslėpti ir nuo budrių fisko akių kilnojamuosius turtus nebuvo sunkus dalykas. Dabar fiskas griebiasi vartojimo mokesčių, nes mano, kad savo vartojimo niekas negalės nuslėpti.

Vartojimo mokesčiai nori pagauti ir apdėti mokesčiu ūkišką mokėtojo pajėgumą pagal daromas mokėtojo išlaidas, pagal jo vartojimo dydį. Tokį ūkišką mokėtojo pajėgumą parodo ne vienkartinis, pripuolamas bet kurių dalykų įsigijimas, vartojimas ar suvartojimas, bet pastovus, nuolatinis tam tikrų, įstatymais nustatytų, dalykų vartojimas bei suvartojimas. Tasai vartojimas bei suvartojimas turi būti ne tik pastovus, bet ir viešas, nes kitaip fisko organai negalėtų nustatyti patį vartojimo faktą. Vartojimo mokesčiai gali būti, palyginti, tinkamas apdėjimo būdas, kai didelė krašto gyventojų dauguma gyvena vienodomis ūkiškomis sąlygomis, kai dar nesukurta labai didelių turtų, kai plačiu mastu dar nepasireiškė skaudūs turto ir skurdo disonansai ir, pagaliau, kai fiskas neturi tinkamų organų ir išplėtotos tobulos mokesčių rinkimo technikos. XIX š. kuria sklandžią fisko organizaciją ir stipriai pakeičia ekonomines gyvenimo sąlygas, kuriomis vartojimas nebeparodo viso mokėtojo pajėgumo, todėl

ir patys vartojimo mokesčiai turi užleisti pirmąsias vietas gavinio ir pajamų mokesčiams.

Jei vartojimo mokesčiai šiandieną faktiškai nebeteko savo ūkiškos ir fiskalinės reikšmės, tai vis dėlto platesnieji gyventojų sluoksniai rodo tiems mokesčiams nemaža palankumo. Jiems atrodo, kad tikrasis ūkiškas žmogaus pajėgumas pasireiškiąs kaip tik vartojime, daromose asmens reikalams išlaidose. Be to, tasai vartojimo mokestis ir tuo esąs geras, kad jis netrukdąs taip reikalingų krašto ūkiui kapitalų kūrybą. Jei ir sutikti, kad vartojimo mokesčiai nekliudo kapitalų kūrybai, tai vis dėlto negalima ginčyti, kad mūsų „aukštojo kapitalizmo" laikais vartojimas jokiu būdu nebeparodo medžiaginių žmogaus išteklių.

Žmonės mažiau patyrę finansų klausimais yra dažnai labai greiti siūlyti apdėti kuo didžiausiais mokesčiais liuksuso ir prabangos dalykų vartojimą. Jiems atrodo, kad asmeniniai vartojimo mokesčiai sociališkai yra labai sveikas, fiskališkai labai pelningas dalykas. Kas yra tie siūlomi apkrauti liuksuso dalykai, tuo paprastai nedaug tesisielojama. Šiuo atveju dažnai, sąmoningai ar nesąmoningai, sekama J. J. Rousseau, kuris, išskaičiavęs ištisą daiktų eilę, jam atrodžiusių liuksuso daiktais, taip baigia: „Tol, kol pasaulyje bus turtingų žmonių, jie norės skirtis nuo vargšų. Valstybė negali surasti patogesnio ir pelningesnio pajamų šaltinio, kaip apdėti mokesčiais tą turtingųjų norą skirtis nuo vargšų".

Visai kitaip vertina asmeninius vartojimo mokesčius finansų teoretikai bei praktikai. Pirmiausia, jie gerai žino, kad ir pati liuksuso sąvoka yra labai neaiški, plati ir reliatyvi. Jau senas Voltaire'as yra pasakęs: „Kas tai yra liuksusas? Žodis be aiškios sąvokos. Persikelkime į laikus, kada mūsų tėvai nedėvėjo marškinių. Jei kas jiems būtų pasakęs nešiokite ant savo odos drobes švelnias ir lengvas, baltas kaip sniegas, keiskite jas kasdien, visas pasaulis būtų sušukęs: „Ach, koks liuksusas, koks ištvirkimas, jūs gadinate dorą, jūs griaujate valstybę". Jei pagaliau, liuksusu laikysime tuos visus daiktus, kuriuos tokiais laiko susipratusi tautos dauguma ir tokį dalykų vartojimą apdėsime mokesčiais, tai vis dėlto tie mokesčiai nebus iždui pelningi, atseit, nebus našūs. Luksuso dalykai nėra platesnių gyventojų sluoksnių vartojami dalykai. Jei tokius dalykus vartoja platesnieji gyventojų sluoksniai, jie jau nebėra liuksuso dalykai. Pagaliau, jei fiskaliniais sumetimais apkrausime liuksuso dalykų vartojimą aukštais mokesčiais, tuojau pradės veikti Swift'o dėsnis. Mokesčiams pakilus, viena dalis vartotojų atsisakys labai aukštais mokesčiais apkrautų dalykų vartojimo, kita dalis ims tokius dalykus slaptai vartoti ir vers iždą laikyti didesnę, brangesnę mokesčių priežiūros organizaciją. Jau nuo seno žinomas dalykas, kad tik masinio vartojimo dalykų apkrovimas duoda

iždui didesnių pelnų. Svarbiausis tokių iždui pelningų vartojimo objektų yra gyvenamieji butai.

Butų mokesčiu norima pagauti mokėtojo pajamas ir tas pajamas apkrauti mokesčiu. Šiuo atveju dažnai užmirštama, kad gausios, kaip tik dažniausiai ir neturtingos, šeimos yra reikalingos didesnio ir todėl brangesnio buto, kad juo kuri šeima yra neturtingesnė, juo didesnę tos šeimos pajamų dalį suėda buto nuoma, kad patsai buto patogumas ir žmoniškesnis įrengimas nėra jokia prabanga bet tik sveikos, kiekvienu požiūriu remtinos, kultūros reikalavimas. Daromus prieš butų mokesčius užmetimus stengiamasi sušvelninti progresine butų mokesčio sistema. Tačiau tenka sutikti, kad butų mokesčio progresija faktiškai yra tiktai proporcija, nes juo žmogus neturtingesnis, juo vis didesnę jo pajamų dalį suėda butų nuoma. Jei butų mokestis būtų proporcinis, tai faktiškai jis būtų atvirkščiai progresinis arba regresinis, atseit, juo kas neturtingesnis, juo vis didesnę savo pajamų dalį turėtų atiduoti iždui buto mokesčiais. Butų mokestis tai visų asmeninio vartojimo mokesčių labiausiai našus mokestis. Be to, tasai mokestis techniškai nesunkiai išrenkamas ir mažai tereikalauja kištis į privatinius mokėtojų reikalus.

Be butų, asmeniniais vartojimo mokesčiais gali būti apkraunami ir kiti gana įvairūs dalykai: automobiliai, karietos, liuksuso arkliai, herbai, motociklai, dviračiai, įžiebiamosios mašinėlės, šunys, giedą paukščiai, vyriškos lyties tarnai, pudros vartojimas ir kiti panašūs dalykai. Anglai iki pat 1868 m. apdėdavo mokesčiu vyrus, vartojančius pudrą. 1937 m. tie patys anglai grąžino vyriškos lyties tarnų laikymo mokestį.

Tų visų objektų tik motorizuotos susisiekimo priemonės visai tiktų asmeniniams vartojimo mokesčiams. Tačiau tokios priemonės šiandieną dažnai nebėra liuksuso dalykai. Jie virto svarbiu ūkio ir kultūros veiksniu, kurių vartojimą gal reiktų ne sunkinti, bet remti.

Be butų ir motorizuotų susisiekimo priemonių mokesčių, kiti vartojimo mokesčiai nėra iždui našūs, tačiau mokėtojams sudaro nemaža įvairių nepatogumų. Asmeniniai vartojimo mokesčiai būtų tik tada pelningi, jei, jais apkrovus žmonių mėgiamus dalykus, nesumažėtų tokių dalykų vartojimas. Jei sumažėja mokesčiais pabrangintų dalykų vartojimas, patsai mokestis virsta nebenašus, nebetenka savo fiskalinės reikšmės. Tiesa, asmeniniais vartojimo mokesčiais galima sumažinti kai kurių dalykų vartojimą, o gal net ir visai panaikinti, bet, išskyrus du minėtus objektus, atseit, butus ir motorizuotas susisiekimo priemones, negalima duoti didesnių iždui pajamų. Tokių dalykų skaičius, kurių vartojimas nepanaikinamas ir aukštais mokesčiais, yra, palyginti, nedidelis, bet tokius dalykus iždui kur kas pa-

togiau apdėti ne asmeniniais, bet tarifuotais vartojimo mokesčiais.

Lietuvoje svarbiausias asmeninis vartojimo mokestis yra butų mokestis, kuris priklauso miestų savivaldybėms. Butų mokestį moka butų šeimininkai. Butų šeimininkais laikomi: 1. namų savininkai, jei jie tuose namuose gyvena, 2. asmens, kuriems butai išnuomuoti arba leista jais naudotis kitomis sąlygomis ar nemokamai. Mokestis imamas nuo gautinos metinės butų nuomos. Jeigu bute yra centralinis šildymas, nuomą sumažina $^1/_3$. 1935 m. įstatymu butų kaina ir butų mokesčiai nustatomi 3 metams. Butai, kurių metinė nuoma yra ligi 72 lt, o Kaune ligi 240 lt., ir įvairių organizacijų ir įstaigų butai mokesčiu neapdedami. Butų mokestis yra progresinis ir imamas tokia tvarka:

Butų metinė nuoma		Mokesčio tarifas
Kaune	Kitose vietose	
Nuo 240 lt. ligi 600 lt.	Nuo 72 lt. ligi 120 lt.	2%
„ 601 „ „ 1.500 „	„ 121 „ „ 360 „	3%
„ 1.501 „ „ 3.000 „	„ 361 „ „ 720 „	4%
„ 3.000 „ „ 5.000 „	Nuo 721 lt. ir daugiau	5%
daugiau 5.000		6%

Autovežimių mokesčių pajamos dalinamos per pusę tarp iždo ir savivaldybių.

28. PAJAMŲ MOKESČIO ESMĖ, NUSAKYMAS, KILMĖ, RAIDA IR VEIKIMO SĄLYGOS

Fiskas dėjo pastangų vis kaskart tikriau pagauti gamybos veiksnių bei jų junginių pelną gavinio mokesčiais. Tos fisko pastangos pagauti tikrąjį pelną, kitų ekonominių, socialinių ir politinių veiksnių padedamos, stumte stūmė gavinio mokesčius į naujus bėgius, kuriais ėjo jau nebe gavinio, bet asmeninis pajamų mokestis. Kai gavinio mokestis pasiekia tokio tobulumo, kad jis pradeda pagauti beveik tikrąjį metinį gavinį, jis pats nebetenka savo prasmės ir užleidžia vietą tam mokesčiui, kurio objektas yra ne atskiros įmonės pelnas, bet visos vieno asmens ar vienos šeimos pajamos.

Gavinys yra gautų per tam tikrą laiką iš kurio nors gamybos veiksnio ar tų veiksnių junginio gėrybių suma. Pajamos yra visi grynieji ūkio subjekto gauti gaviniai. Gavinio vardiklis, tai gamybos veiksniai bei jų junginiai, pajamų vardiklis yra ūkio subjektas, žmogus, asmuo. Gavinio sąvoka yra objektyvinė, pajamų sąvoka yra subjektyvinė ūkio kategorija. Pajamos yra pinigais ar bet kuriais kitais, bet pinigais įvertinamais, daiktais

asmens pelnas, realizuotas ir atskirtas nuo to daikto ar asmens, kuris duoda tą pelną, gaunamas viename ūkio periode, numetus visas tam pelnui gauti, išlaikyti ir apdrausti išlaidas. Pajamoms nustatyti reikia pirmiausia žinoti visą brutto pelną, visvien ar tas pelnas bus gautas pinigais ar daiktais, toliau nuo tos sumos numesti pelno gavimo kaštus, atseit, asmens padarytas gamybos išlaidas. Asmens gamybos išlaidomis nelaikomas paties pajamų gavėjo asmeninis darbas.

Be jau minėtų tiesioginių gamybos išlaidų numetama nuo asmens pelno dar kapitalo, atseit, pastatų, įrengimų, mašinų amortizacija, pagaliau nuo to asmens pelno dar numušamas to kapitalo draudimas bei saugojimas. Numetus tas visas išlaidas nuo asmens pelno, gaunama asmens pajamos. Nenumetama pajamų gavėjo gyvenimo išlaidos, nes tose išlaidose jau pasireiškia pačių pajamų naudojimas. Pagaliau, kad pelnas virstų pajamomis, reikia, kad tas pelnas būtų realizuotas ir atskirtas nuo daikto ar asmens, duodančio pelną. Taip ūkininko derlius laukuose ar net javai suvežti po stogu, ūkio galvijų prieauglis, — visa tai bus turto prieauglis, bus pelnas, bet dar ne pajamos, nes tasai pelnas nėra dar realizuotas; pakilusi miesto žemės sklypo kaina bus turto prieauglis, bus pelnas, bet ne pajamos, nes tas turto prieauglis nėra dar atskirtas nuo daikto, kuris jį davė, šiuo atveju nėra atskirtas nuo sklypo. Pajamas reikia skirti ne tik nuo pelno, nuo gavinio, bet ir nuo įplaukų. Į p l a u k o s bus brutto pajamos.

Kai buvo nagrinėjami gavinio mokesčiai, buvo iškelti ir tie varikliai, kurie įstatė gavinio mokesčius į asmeninių mokesčių bėgius. Tokiais varikliais pasirodė, be fisko pastangų pagauti faktiškąjį gamybos veiksnių ar jų junginių pelną, pakitėjusios pasaulinės rinkos sąlygos, paties gyvenimo keliamas reikalas: atleisti nuo mokesčių visa tai, kas būtina žmogui gyventi, sukurti mokesčių progresiją, numesti mokamas skolų palūkanas nuo apdėjimo objekto, žiūrėti tikrojo ūkiškojo mokėtojų pajėgumo. Tie visi paties gyvenimo pastatyti fiskui reikalavimai galėjo būti tik tuo atveju įvykdyti, kai atskirų gamybos veiksnių ar jų junginių pelno apkrovimas pakeičiamas tų gavinių ar jų junginių savininko visų pajamų vienu kartu mokesčiais apdėjimu. Pagaliau, gavinio mokesčius pakeitė asmeniniais pajamų mokesčiais ne tik pasaulio ūkio sąlygos ir teoretinės socialinės, politinės ir finansinės idėjos, bet ir konkretus dviejų socialinių sluoksnių, darbininkų ir ūkininkų, veikimas. Pajamų mokestis, neliesdamas to, kas būtina gyvenimui, žiūrėdamas mokėtojų gyvenimo sąlygų, įgyvendindamas progresijos pradmenį, galėjo patenkinti plačių darbininkų sluoksnių statomus reikalavimus. Drauge su darbininkais toje kovoje dėl pajamų mokesčio ėjo ūkininkai. Nupuolęs

žemės pelnas, didelis žemės praskolinimas pavertė žemės gavinio mokestį nebepakeliama ūkininkams našta, nes žemės mokestis mažiau tesirūpina tikruoju, faktiškai ūkininko gaunamu pelnu ir nenumeta nuo to pelno mokamas skolų palūkanas. Kitaip, negu darbininkai ir ūkininkai, manė apie pajamų mokestį kiti gyventojų sluoksniai. Kilnojamo ir nekilnojamo kapitalo savininkai nebuvo pajamų mokesčio šalininkai, nes tas mokestis kaip tik daugiausia ir taikė į jų gaunamus pelnus.

Jei vis dėlto pajamų mokesčiui pasisekė nugalėti kapitalistų pajėgas ir įsigyventi beveik visame civilizuotame pasaulyje, tai jo reikalavimas, be abejo, buvo pagrįstas ne tik darbininkų ir ūkininkų jėgomis ir kilniomis XIX a. teisingumo idėjomis, bet ir konkrečiomis paties ūkio gyvenimo sąlygomis. Ekonomistai jau seniai pastebėjo, kad bet kuris kraštas gali bent ilgesnį laiką mokėti mokesčius tik pajamomis. Jei mokesčiai minta ne pajamomis, bet turtais, tai ilgainiui turi nusilpnėti tautos ūkiškas pajėgumas ir, žinoma, tuo pačiu ir politinė tautos galia.

Jei vis dėlto tas mokestis, kuris tiesioginiai taiko į žmonių pajamas, kuris sudaro tautos turtams mažiausią pavojų, atseit, pajamų mokestis, palyginti, taip vėlai teįsigyveno pasaulyje, tai čia kalta ne tiek bloga žmonių valia, kiek ekonominių, kultūrinių ir politinių sąlygų trūkumas, kurios yra reikalingos tokiam mokesčiui sėkmingai veikti. Pajamų mokestis yra reikalingas, palyginti, aukšto ūkio kultūros lygmens, nes žymiausia to mokesčio mokėtojų dalis turi pajėgti pati apskaičiuoti savo turimas pajamas ir jas pareikšti fisko organams. Mūsų finansinio kapitalizmo laikais žmonių pajamos turi tiek įvairių įvairiausių šaltinių, kad be paties mokėtojo nurodymų fisko organai dažnai nepajėgtų nustatyti nei pačių pajamų šaltinių, nei tų šaltinių duodamų pajamų didumo. Mokėtojas turi ne tik sugebėti nustatyti savo turimas pajamas, bet ir turėti norą pranešti tas pajamas fisko organams.

Pajamų mokestis yra labai reikalingas valdančiųjų ir valdomųjų tarpusavio pasitikėjimo. Pajamų mokestis tik tuo atveju gali duoti tinkamų rezultatų, jei valdantieji ir valdomieji sudaro tikrai vieną bendrais siekimais vieningą tautą. Valdomieji tik tada duos tikrus savo pajamų pareiškimus, kai visiškai pasitikės valdančiais, kai neabejos teisingu mokesčių paskirstymu, kai neįtarinės valdančiųjų, kad jie leidžia mokesčiais surinktus pinigus ne tiek krašto, kiek savo partijos ar savo klasės reikalams. Kur tokių sąlygų nėra, tenai ir įgyvendintas pajamų mokestis negali duoti lauktų rezultatų. Žemės, namų, verslo, kapitalo, dažniausiai ir darbo pelno mokesčius galima išreikalauti iš vyriausybei ne tik indiferentingų, bet ir aiškiai priešingų žmonių, tačiau niekada nepasiseks pilnai ir teisingai iš tokių žmonių gauti

tuos mokesčius, kurie yra reikalingi teisingo paties mokėtojo turimų pajamų pareiškimo. Tokio pareiškimo kaip tik ir yra reikalingas pajamų mokestis. Pajamų mokestį įgyvendinti galima bet kuriomis sąlygomis, tačiau įgyvendintas be tinkamų, minėtų sąlygų, pajamų mokestis neduos iždui laukiamų lėšų. Tinkamomis ūkio, kultūros ir politikos sąlygomis pajamų mokestis yra iždui pelningesnis, našesnis, negu bet kuris kitas mokestis, nes tokiais atvejais tas mokestis geriausiai pagauna ekonominį mokėtojų pajėgumą.

Teoretiškai nustatyti pajamų sąvoką nėra jau toks sunkus dalykas, bet kai tenka praktiškai pasakyti, kurios pajamos sudaro mokesčių apkrovimo objektą, tuojau susiduriama su įvairiais sunkumais. Tiems sunkumams pašalinti yra sukurtos kelios apdėtinų mokesčiais pajamų teorijos.

1. K o n s u m c i j o s teorija mano, kad apdėtinos pajamos yra ta gėrybių suma, kurią gauna viename ūkininkavimo periode ūkio subjektas ir kurią jis gali suvartoti nemažindamas turimų pagrindinių turtų. Svarbiausias tos teorijos požymis, tai laisva gautų pajamų konsumcija, nemažinanti pajamas duodančių turtų vertės. Tos teorijos kūrėjais laikomi vokiečių ekonomistai Hermann († 1868) ir Schmoller († 1917).

2. P e r i o d i n g u m o teorija, kuri reikalauja, kad apdėtinos pajamos periodiškai grįžtų. Ta prasme ne pajamos, bet vien tik turto prieauglis bus dovanojimai, loterijos laimėjimai, paveldėjimai. Tos teorijos autorium laikomas Ad. Wagner'is († 1917). Periodingumo teorijai, beveik, identiška yra š a l t i n i ų teorija, kuri sieja pajamas su pastoviais šaltiniais.

3. G a v i n i o k a t e g o r i j ų teorija laiko apdėtinomis tik tas pajamas, kurios kyla iš gamybos veiksnių ar tų veiksnių junginių, atseit, žemės, namų, verslo, kapitalo ir darbo, visvien ar tie pajamų šaltiniai bus pastovūs ar ne. Be to, gavinio teorija reikalauja, kad apdedamas pajamas būtų galima vartoti nesumažinant pajamas duodančių turtų vertės. Tos teorijos šalininkais laikomi Roscher († 1894), Heckel († 1913) ir Lotz.

4. G r y n o j o t u r t o p r i e a u g l i o teorija laiko apdėtinomis pajamomis visa, ką ūkio subjektas gauna viename ūkininkavimo periode, numetus tų pajamų gavimo, išlaikymo ir apdraudimo išlaidas. Šios teorijos pajamų sąvoka visai atitinka bet kurio turto prieauglį. Tos teorijos kūrėju buvo Schäffle († 1903), plačiau ją pamatavo ir išplėtė Schanz († 1931).

Kurią tų teorijų pasirenkama gyvenimo praktikoje, tai priklauso ne tik nuo įvairių kraštų gyvenimo sąlygų, bet ir nuo paties įstatymų leidėjo nusistatymo. Atrodo, kad labiausiai paplitusi yra gavinio teorija ir todėl, turbūt, ji geriau pagauna

tikrąjį mokėtojo pajėgumą ir labiau atitinka mūsų dienų teisingumo sąvoką.

Dažnai finansų istorijoje keliamas klausimas, kas buvo pirmasis pajamų mokesčio išradėjas ir kokiame krašte anksčiausiai buvo įvestas tas mokestis. Neabejotina, kad pajamų mokestis turėjo pirmiausia atsirasti tenai, kur anksčiausiai įsigalėjo ūkio gyvenime kilnojamo kapitalo reikšmė. Pirklys, dažnai ir neturėdamas jokio nekilnojamo turto, net ir neturėdamas savarankiškos pastovios įmonės, gali tarpininkaudamas prekybai turėti didelių pelnų. Tas tinka dar labiau įvairaus tipo bankininkams.

Pirmasis pajamų mokesčio sumanytojas nėra žinomas, bet žinoma, kad veikęs XIV ir XV š. Florencijoje turtų mokestis, vadinamas e s t i m o, dar 1451 m. buvo pakeistas pajamų mokesčiu, žinomu „catasta" vardu, kuris vėliau virto net progresiniu mokesčiu, pavadintu „s c a l a", atseit, laiptai, progresija. Florencija buvo tais laikais prekybos ir kapitalo centras, kurio pajėgumas matuojamas ne tiek turtais, kiek pajamomis. XV š. pabaigoje demokratinės Florencijos partijos ėmė naudoti „scalos" progresiją tam, kad pakirstų turtingesniųjų sluoksnių ūkišką pajėgumą, tuo pačiu, žinoma, ir politinę galią. Tas naudojimas pajamų mokesčio demagoginiams ir siaurai partiniams reikalams pakirto ir paties to mokesčio šaknis. Pagaliau XV š. pabaigos dideli ūkio pasikeitimai nustūmė ir pačią Italiją į antrą pasaulio ūkio rungtynių vietą.

Kai pasaulio ūkio raidoje XVIII a. užima pirmąsias pozicijas Prancūzija, tenai tuojau atsiranda ir pajamų mokestis. Liudviko XV generalinis finansų kontrolierius Machault d' Arnouville (1701—1794) reformuoja senąją 1719 m. sukurtą dešimtinę ir 1749 m. įveda dvidešimtinės vardu, tikra žodžio prasme, pajamų mokestį.

Machault apkrauna keturias pajamų rūšis: 1. žemės, 2. nekinojamų turtų, 3. pramonės bei prekybos ir 4. įvairių tarnybų pajamas. Fizinio darbo pajamos buvo laisvos nuo mokesčio. Naują pajamų mokestį turėjo mokėti visi, be jokio luomų skirtumo, Prancūzijos gyventojai. Paskelbus mokestį, kilo didžiausia krašte audra. Prasideda žiauri, traginga, dažnai beveik kruvina privilegijuotųjų luomų, ypač dvasininkų, kova su karališku iždu. Kova eina 5 metus. 1755 m. karalius nusileidžia privilegijuotiems luomams. Visiems lygus, teisingas pajamų mokestis buvo palaidotas.

1798 m., užėmusi pirmas pasaulio ūkio arenoje pozicijas, Anglija kuria visai savarankiškai, nepriklausomai nuo buvusių pavyzdžių, savo pajamų mokestį.

29. ANGLIJOS PAJAMŲ MOKESTIS

1797 m. spalių 17 d. austrai su prancūzais pasirašo Campo Formio taiką. Anglai pasilieka vieni kovoti su sistematingai mušančiais visus jaunos respublikos priešus revoliuciniais prancūzų generolais. Anglai nenori paleisti iš rankų pasaulio ekonominės ir politinės hegemonijos vairo ir nutaria tęsti toliau patys vieni pradėtąjį karą. Tam karui surasti lėšų buvo dalykas tikrai sunkus. Anglai, befinansuodami savo sąjungininkus austrus ir vokiečius, nualino savo kraštą, ištuštino savo iždą. Visi ne tik didesnio ar mažesnio liuksuso dalykai, bet ir būtini pragyvenimui daiktai buvo jau apkrauti akcizais. Muitai nebedavė didesnių pajamų, nes veikianti krašte merkantilizmo sistema daugeliui prekių užkirsdavo kelią į kraštą. Be to, ir pačių muitų dauguma buvo visai ne finansinio, bet grynai protekcinio pobūdžio. Muitai saugojo pramonės ir žemės ūkio interesus, bet ne krašto finansų reikalus. Valstybės skolos skubiai augo, valstybės paskolos lakštų kursai nuolatos krito. Parlamente sėdi agrarų dauguma, kuri neleidžia kelti žemės mokesčių, nors tuos mokesčius dar ir būtų galima padidinti; kilnojamasis ir nekilnojamasis kapitalas nemoka beveik jokių mokesčių, bet fiskas neturi priemonių pritraukti tuos kapitalus nešti krašto mokesčių naštą. Akcizai jau buvo taip pakelti, kad, juos dar bent kiek padidinus, tuojau galėjo pradėti veikti žinomas Swift'o dėsnis.

Didis Bonaparto priešas, galbūt, net lygus jam savo administraciniais talentais, tačiau žymiai didesnių už Bonapartą finansinių gabumų, William Pitt jau ima dabar į savo rankas ne tik anglų valstybės finansų, bet ir anglų tautos likimo vairą. Pitt'as greitai suprato, kad tik pajamų mokesčiai tegali užpildyti tuščius fisko skyrius. Deja, dar ir patys tų laikų anglai nebuvo visai pribrendę pajamų mokesčiui. Žmonės turėjo nusikratyti įsigalėjusių senų prietarų ir pakilti aukščiau asmeninių interesų. Pitt'as mėgina eiti prie pajamų mokesčio per vartojimo mokesčius, nes žmonių daromos išlaidos gali tam tikrais atvejais parodyti ir jų turimas pajamas. Dabar Pitt'as įvairiais tarifuotais ir apdedamaisiais vartojimo mokesčiais dar sunkiau prislegia įvairius vartojimo dalykus. 1798 m. Pitt'as įveda vadinamą t r i g u bą liuksuso dalykų vartojimo mokestį.

Šis mokestis turėjo veikti pagal seną vartojimo mokesčių sistemą tik 3—5 kartų pakeltais tarifais. Dabar visi tie, kurie mokėjo vartojimo mokesčius už savo vyriškius tarnus, už prabangų arklius, už karietas, už šunis, už laikrodžius ar už pudrą, turėjo mokėti nuo 3 iki 5 kartų didesnius mokesčius. Naujas mokestis buvo proporcinis, bet turėjo egzistencijos minimumą. Kieno pajamos neprašoko 60£, tas nemokėjo to mokesčio. Laisvi buvo nuo to

mokesčio ir visi tie, kurie laikė tarnus, arklius ar karietas ne prabangų, bet verslo reikalams. Pitt'as bijojo, kad atsiras didelis žmonių skaičius, kurie įrodys, kad neturi ir 60 £ pajamų ir todėl nemokės vartojimo mokesčių. Todėl jis nustato užstatytiems ir neužstatytiems žemės sklypams ir visiems verslams minimalinės pajamų ribas. Žemiau tų ribų negalėjo būti parodomas pelnas, bet drauge nė vieno asmens mokamas mokestis neturėjo būti didesnis, negu 10% visų gaunamųjų pajamų. Tos visos griežtos priemonės ne ką tepadėjo, mokesčio rezultatai buvo labai menki. Vartojimo mokestis davė beveik tiek pat, atseit, apie 2 mil. £, kiek ir patriotingų piliečių aukos karo reikalams.

Pamatęs tokias vartojimo mokesčio pajamas, Pitt'as dar tais pačiais 1798 m. įveda karo reikalams tikrąjį pajamų mokestį. Dabar kiekvienas pilietis turi pareikšti iždui savo pajamas. Tas pats įstatymas nustato ir minimalinius pelnus, žemiau kurių niekas neturi parodyti savo pajamų. Pajamų mokestis buvo proporcinis ir turėjo senojo vartojimo mokesčio 60 £ egzistencijos minimumą. Pajamų mokestis davė iždui kur kas daugiau, negu vartojimo mokestis, bet toli gražu ne tiek, kiek buvo laukta. Reikia spėti, kad daug žmonių nuslėpė savo pajamas. Tiems sukčiavimams davė progos ne tik silpna anų laikų mokesčių rinkimo technika, bet ir paties įstatymo netobulumai. Taip, įstatymai leisdavo numesti nuo pajamų sumos mokamas skolų palūkanas, bet nereikalavo nurodyti kreditorių, kuriems tos palūkanos buvo sumokėtos. Buvo dar nemaža ir kitų to įstatymo trūkumų. Pitt'o pajamų įstatymas buvo karo įstatymas, todėl kai tik buvo pasirašyta 1802 m. kovo 27 d. Amiens'o taika, tuojau jis buvo panaikintas. Taika buvo trumpa. Grįžta karas, grįžta ir pajamų mokestis.

Pitt'o įpėdinis iždo taryboje Addington 1803 m. įneša į parlamentą naujo pajamų mokesčio projektą. Naujas projektas, palyginti su senuoju, turi kai kurių paties gyvenimo patyrimu paremtų pakeitimų. Pirmiausia, visi pajamų šaltiniai buvo suskirstyti penkiomis kategorijomis, arba, kaip jas pramintа, š e d u l o m i s (nuo lotynų cedula), nes kiekviena pajamų rūšis turėjo būti pareikšta fiskui atskira šedula, atseit, atskira kortele. Kiekvienoje šeduloje turėjo būti parodytas pajamų dydis. Antras dalykas, kuriuo skyrėsi Addington'o pajamų mokestis nuo Pitt'o sistemos, tai mokesčių rinkimas ties šaltiniu, atseit, mokesčiai buvo sulaikomi ir įnešami į iždą to asmens, kuris išmoka tas pajamas. Kai kurios pajamos ir Addington'o įstatyme dar buvo nustatomos visai mechaniškai, grynai išoriniais požymiais, kaip kad ir gavinio mokesčiuose. Laisvas egzistencijos minimumas paliktas senas 60 £. Mokėtojams, neturintiems daugiau kaip 150 £ pajamų, buvo teikiamos įvairios lengvatos. Nuo pajamų,

didesnių už 150 £, imta tik visų pajamų 5%. Taip pertvarkytas pajamų mokestis davė gerų rezultatų. Spėjama, kad, palyginti, žemas, nes tik 5%, pajamų mokestis neskatino žmones slėpti turimas pajamas. Kas kartą parodė tikras savo pajamas, tas ir vėliau, kai pakeliami mokesčių tarifai, nelengvai tegali sumažinti aukščiau parodytas pajamas. Todėl, kai 1806 m. tarifas buvo pakeltas nuo 5% iki 10%, nedaug kam tepasisekė nuslėpti savo pajamas.

Taip sutvarkyta anglų pajamų mokesčio sistema vadinama p a r c e l i n e, arba analitine, sistema. Ji vadinama parceline, nes pajamos nurodomos atskirais pajamų šaltiniais arba dalimis (nuo lotynų pars — dalis, parcella — dalelė). Ji vadinama analitinė, nes ji analizuoja, suskirsto kiekvieno asmens pajamas rūšimis. Pagrindiniai 1803 m. Addingtono sukurti pajamų mokesčių bruožai tebeveikia Anglijoje ir mūsų laikais.

Negalima pasakyti, kad naujas mokestis būtų buvęs labai jau mėgiamas anglų visuomenės. Kaip tik Napoleonas buvo nugabentas į Šv. Elenos salą, tuojau pradėta reikalauti panaikinti pajamų mokestį. Vyriausybė siūlo palikti tą našų mokestį ir taikos laikams, bet parlamentas, visuomenės spiriamas, nutaria ne tik panaikinti tą žmonių nekenčiamą mokestį, bet dar tam, kad jis nemėgintų kada prisikelti iš numirusių, sudeginti visas to mokesčio knygas ir sunaikinti visus jo dokumentus.

Deja, vos praėjo 26 m., kai 1842 m. kovo 11 d. pajamų mokesčių šmėkla, prisikėlusi iš karsto, ateina į Žemuosius Rūmus. Konservatingo kabineto pirmininkas Sir Robert Peel atsineša į parlamentą pajamų mokesčio įstatymo projektą. „Pajamų mokestis, iškalbingai sako Sir Robert Peel parlamente, leis padengti biudžeto deficitus, įgyvendinti tokias iždo reformas, kurios atgaivins mūsų prekybą, sustiprins mūsų pramonę, kurios taip turės paveikti visą mūsų krašto ūkį, kad sumažės visų vartojamų dalykų kainos ir tuo atlygins piliečiams tas aukas, kurių pajamų mokestis iš jų dabar reikalauja". Peel prašo parlamento sutikti įvesti pajamų mokestį bent 5 metams. Parlamentas tik po ilgų karštų ginčų sutinka leisti pajamų mokestį tik trims metams. Leidusi tą pajamų mokestį tik 3 metams, anglų tauta jau niekada jo nebenusikratė. Pajamų mokestis tebeveikia ir šiandieną, nors jis vis dar tebėra laikinas, nuolatos kasmet prailginamas. Tiesa, keliais atvejais jis buvo prailgintas 3 metams, vieną gi kartą net 7 metams.

Priežastys, kurios privertė anglus 1842 m. atgaivinti sunkiais karo laikais sukurtą mokestį, buvo: 1. finansinės, 2. ekonominės, 3. sociališkai politinės.

XIX šimtmečio keturiasdešimtais metais anglai gyveno sunkius ūkiškos depresijos laikus: pramonė ėmė merdėti ir tuo pa-

kerta ūkišką gyventojų pajėgumą, mokesčiai pradeda silpnai plaukti, iždas nebesuveda galų su galais, ima reikštis chroniškas buidžeto deficitas, tuo tarpu kaip tik 1842 m. Indijos sukilimas pareikalauja iš iždo didelių naujų išlaidų. Dabar anglai ima ieškoti pelningo našaus mokesčio, kuris galėtų išlyginti deficitus ir sustoja ties davusiu labai gerų rezultatų Napoleono karų laikais, tiesa, sunkių, bet dėl to našiu pajamų mokesčiu. Anglai norėjo surasti elastingą mokestį, atseit, tokį, kurį pagal reikalą būtų galima didinti ir mažinti, kurį būtų lengvai pritaikyti nepastovioms gyvenimo lytims, kuris pagautų visus tikrojo žmonių pajėgumo pasireiškimus ir drauge nebrangiai kaštuotų pačiam iždui. Tuos visus privalumus turi pajamų mokestis. Be to, pajamų mokestis, net ir smarkiau pakeltas, ne taip jau greitai ir tai tik netiesioginiai gali sugriauti įmones ar ūkius, nes jis ima ne įmonių ar ūkių pelnus, bet tik atskirų asmenų pajamas. Tiesa, jis dažnai smarkiai suvaržo, sunkiai prislegia atskirų asmenų gyvenimą, bet dėlto leidžia laisviau veikti visoms krašto įmonėms ir ūkiams.

Be finansinių reikalų spyrė anglus įvesti pajamų mokestį ir ekonominiai sumetimai. Anglai turėjo aukštus maisto dalykų muitus ir daug sunkių akcizų. Tokie mokesčiai pabrangino gyvenimą ir išpūtė darbo algas. Brangus darbas pabrangino gamybą ir pasunkino anglų pramonės konkurenciją pasaulinėje rinkoje. Anglai jau ir tuomet gamino ne tiek savo krašto, kiek užsienio rinkai. Bet nevien aukšti valgomų dalykų muitai slėgė Anglijos pramonę. Slėgė ją ir aukšti žaliavos muitai. Pagaliau, paini muitų rinkimo technika dažnai trugdydavo įmonių darbą ir nešdavo stagnaciją į visą ūkio gyvenimą. Visai panašia linkme veikė ir gausūs aukšti anglų akcizai; ir jie ne tik brangino, bet ir trugdė gamybos procesą. Akcizų sistema, sukurta dar XVII a., turėjo mokesčių naštos didumą suversti platesniesiems gyventojų sluoksniams, bet ta pati sistema didžiųjų technikinių išradimų laikais ėmė varžyti pačios pramonės darbą. Drauge su pramone nori nusikratyti pasenusios akcizų ir muitų sistemos ir prekyba.

Anglija jau tuo metu buvo vienas didelis pasaulio rinkos sandėlis, į kurį plaukė iš viso pasaulio prekės ir kur jos buvo vėl skirstomos po visą pasaulį. Aukšti muitai žymiai sunkino to pasaulio sandelio veikimą. Dabar pirkliai ima kaskart griežčiau reikalauti panaikinti muitus. Pagaliau ir anglų pramoninkai ima suprasti, kad technikinis jų įmonių pajėgumas, yra jau tokio masto, kad tinkamomis ūkio sąlygomis muitų panaikinimas jiems nėra pavojingas ir jie gali nebebijoti bent savo teritorijoje svetimos konkurencijos. Atrodo, kad tokiomis sąlygomis pramonė ir prekyba turėjo paremti Peel'io mokesčių reformos planą ir už akcizų ir muitų sutvarkymą prisiimti pajamų mokestį. Tai

būtų buvusi gryna pirkliška operacija: už pajamų mokestį būtų įsigyta prekybos ir pramonės laisvė. Bet anglų įmonininkai tikrai pirkliška nuotaika vis dar derasi, mėgindami pigesne kaina nusipirkti pelningą tarptautinės prekybos laisvę.

Pagaliau, pajamų mokestį grąžinti daug padėjo sociališkai-politiniai krašto veiksniai. Pirmiausia žemės mokesčio buvo reikalingi ūkininkai. Žemės renta puolė. Sunku buvo mokėti mokesčius. Geri, Napoleono karų sudaryti, kontinentinės blokados laikai buvo jau seniai praėję. Tos blokados laikais anglai mito beveik išimtinai savo žemės ūkio gaminiais. Tai buvo ūkininkams aukso amžius. Džiaugdamasis dideliais pelnais, ūkininkas skolina pinigus, plečia ir gerina gamybą. Iždas, matydamas stambias ūkininko pajamas, atitinkamai didina mokesčius. Dabar žemės renta puolė, bet liko didelės skolos ir aukšti mokesčiai.

Ypatingai sunki pasidarė tų ūkininkų padėtis, kurie Pitt'o laikais neatsipirko nuo žemės gavinio mokesčio. Tas mokestis neleidžia nuo apdedamojo pelno numesti mokamas skolų palūkanas ir mažai tesirūpina surasti tikrąjį faktiškąjį ūkininko pelną. Ūkininkai ima kovoti prieš senąją žemės mokesčio sistemą ir laukia naujo Peel'io siūlomo pajamų mokesčio, kuris apdės tiktai faktišką, dabar jau sumenkėjusį, pelną ir leis dar nuo to pelno numesti mokamas skolų palūkanas. Ūkininkas, paprastai, yra, palyginti, pasingas gyvis ir todėl jis nori naujo mokesčio ir jo laukia, bet patsai nesiima jokių priemonių pageidaujamam mokesčiui įgyvendinti.

Visai kitaip šiuo atveju elgiasi nauja dinaminė, dabar tik mėginanti išeiti į politinę krašto areną, vsuomenės jėga — darbininkai. Peel'is pareiškia parlamentui, kad darbininkai jau taip yra prislėgti muitais ir akcizais, kad toliau tuo keliu eiti ir kelti akcizus bei muitus jau nebeįmanomas dalykas. Tiesa, jau buvę mėginta kelti akcizai, bet nukamuotas darbininkas taip sumažinęs ir būtiniausių gyvenimui dalykų vartojimą, kad ir pakelti akcizai nedavė iždui didesnių pajamų (Swift'o dėsnis). Žinoma, vien tik tokia sunkia darbininkų būtimi nebūtų perdaug susijaudinęs anų laikų anglas. Padėtis pasidarė kur kas rimtesnė, nes prasidėjo smarkūs, žymiu revoliuciniu antspalviu darbininkų sąjūdžiai, kurie iškėlė ne tik ekonominių, bet ir politinių reikalavimų.

Anglai paprastai sugeba, beveik, visada teisingai įvertinti susidariusią realią padėtį ir laiku nusileisti teisingiems ekonominiams, politiniams ar tautiniams kitų klasių ar kitų tautų reikalavimams ir tuo būdu išvengti didesnių politinių revoliucijų, socialinių katastrofų, tam tikrais atvejais gal ir karų. Ir dabar anglai patenkina ekonominius darbininkų reikalavimus, įgyvendina pajamų mokestį ir tuo sušvelnina jų politines aistras, taip

smarkiai pasireiškusias radikališkame chartistų sąjudyje. Darbininkų klasė, padėjusi įgyvendinti pajamų mokestį, rūpinasi ir vėlesniais laikais to mokesčio likimu. Kai darbininkų atstovai pateko į parlamentą, jie kartkartėmis reikalauja plėtoti, tobulinti pajamų mokestį palankia darbininkams kryptimi. Tų reikalavimų rezultate buvo keliamas egzistencijos minimumas, įgyvendintas 1909/10 m. papildomas progresinis pajamų mokestis tiems asmenims, kurių pajamos prašoka 2.000 £, suteiktos įvairios gausioms šeimoms lengvatos. Anglijos darbininkai, kovodami už pajamų mokestį bei jo nuoseklų įgyvendinimą, davė gerą pavyzdį ir kitų kraštų darbininkams. XIX a. visų srovių darbininkų organizacijos įtraukė į savo programą pajamų mokesčio reikalavimą.

Dabartinis anglų pajamų mokestis, nors išgyveno XX a. pradžioje stambias Asquith'o ir ypač Lloyd George'o reformas, vis dėlto visa savo esme pasiliko tas pats, kurį sukūrė Pitt ir Addington ir kurį 1842 m. atgaivino Sir R. Peel. Šiandieną pajamų mokestis tvarkomas 1918 m. įstatymu su keliolika vėlybesnių neesminių pakeitimų.

Trumpai suglaudus, Anglijos pajamų mokesčio pagrindus galima nusakyti šiais posakiais:

1. Pajamų mokestį moka visi be pilietybės skirtumo Anglijoje gyvenantieji asmens (gyvenamosios vietos požymis); visi, kurie gauna iš Anglijos esamų šaltinių pajamas, visvien kur jie begyventų (pajamų kilmės požymis) ir, pagaliau, visi tie, kurių pajamos suplaukia į Angliją (ūkiškos pajamų priklausomybės požymis).

2. Visi asmens, kurių metinės pajamos prašoka nustatytą egzistencijos minimumą (1937/8 m. 150£), moka paprastą pajamų mokestį (income tax). Tas mokestis yra proporcingas (1937/8 m. 25% pajamų).

3. Tie asmens, kurių metinės pajamos prašoka 2.000 £, moka antmokestį (supertaxe, paprastai surtaxe), kuris yra progresinis. Tasai antmokestis nuo stambesnių pajamų ima paskutiniais laikais apie 50%.

4. Kas turi daugiau 2.000 £ pajamų, tas patiekia fisko organams visų turimų pajamų deklaraciją.

5. Žymiausi paprastojo pajamų mokesčio (income tax) dalis imama tuo metu ir toje vietoje, kada iš kur gaunamos apdėtinos pajamos, arba, finansiškai technikiniu terminu, „mokestis imamas ties šaltiniu". Dabartiniais laikais $^2/_3$—$^3/_4$ pajamų mokesčio išrenkama ties šaltiniu, be jokios paties mokėtojo deklaracijos. Kai mokamos algos, tai tų algų mokesčiai atskaitomi ir siunčiami iždui. Bankai, išmokėdami indėlių ir einamųjų sąskaitų procentus, apmokėdami vertybinių popierių kuponus, sulaiko

mokesčius ir pristato juos iždui. Nuomininkai, mokėdami nuomą, nedamoka savininkui už nuomos pajamas priklausomus mokesčius ir atiduoda juos iždui. Skolininkas, mokąs savo kreditoriui palūkanas, sulaiko iždui priklausantį už tas palūkanas mokestį ir siunčia fisko organams. Mokesčių rinkimas ties šaltiniu pateisinamas ne tik žmonių psichologiniais, bet ir paties fisko praktiškais sumetimais. Darbdaviai, bankininkai, nuomininkai ir skolininkai, sulaikydami mokesčio sumą ne savo, bet savo kontragento sąskaita moka paprastai lengvesne širdimi. Tais pačiais psichologiniais motyvais lengviau yra ir mokesčių mokėtojui išsižadėti iždo naudai tokių pinigų, kurių dar visai nėra matęs. Be to, šiuo atveju sumokama ir didesnė mokesčio suma, palyginti, mažomis dalimis, kas sudaro ne tik psichologinių, bet jau ir tam tikrų ekonominių patogumų. Pagaliau, mokėjimas ties šaltiniu pateisinamas ir praktiškais paties iždo sumetimais. Jei kas norėtų šaltinių sistemoje sukčiauti, turėtų susitarti su savo kontragentu, kas yra, be abejo, sunkiau, negu pačiam vienam nuslėpti turimas pajamas.

6. Kieno pajamos neprašoka egzistencijos minimumo ribas, tam sumokėti ties šaltiniu pinigai grąžinami. Iždas turi specialų grąžinamiems pinigams fondą. Lengvas savo pinigų iš iždo atgavimas turi ne tik psichologinių, bet ir politinių padarinių. Žmonės tiki iždo teisingumu.

7. Dar nuo Addington'o laikų (1803 m.) pajamų šaltiniai skirstomi penkiomis rūšimis (šedulomis), kurių kiekviena vadinama pirmosiomis alfabeto raidėmis.

Šedula A turi nekilnojamų turtų savininkus. Žemės savininkai moka pagal kapitalizuotos žemės rentos vertę, namų savininkai pagal gaunamos ar galimos gauti nuomos dydį. Kas penkmetį daromas nekilnojamųjų turtų perkainavimas.

Į šedulą B patenka visi naudojantieji Anglijos nekilnojamuosius turtus, kitaip sakant, nuomininkai. Nuomininkai moka pajamų mokestį nuo pajamų iš nuomos sutartimi valdomų turtų. Pajamos nustatomos pagal mokamos nuomos dydį, nes manoma, kad esama artimų ryšių tarp mokamos nuomos ir nuomininko gaunamų pajamų. Kas nesutinka su tokiu fisko nusistatymu, tas turi teisės savo ūkio sąskaityba įrodyti savo faktiškas pajamas. Sodininkai ir daržininkai turi vesti sąskaitybą ir pagal tos sąskaitybos duomenis jie apdedami pajamų mokesčiu.

Šedula C pagauna visus mokėtinus Anglijoje viešosios teisės organizacijų paskolos lakštų kuponus. Šiuo atveju nėra skirtumo, ar tos paskolos bus angliškos ar užsieninės: visų viešųjų paskolų procentai apdedami mokesčiu. Jei užsieninių paskolos lakštų procentų gavėjas neturi gyvenamosios vietos Anglijoje,

tai jo pajamos iš tokių lakštų neapkraunamos, arba, teisingiau, sumokėtas mokestis jam grąžinamas.

Pagal šedulą D moka visi prekybininkai, pramonininkai, laisvųjų profesijų žmonės, piniginių rentų ir, apskritai, kapitalo pelno gavėjai, kurie nepateko į šedulą C. Nuo 1927 m. perkelta į šedulą D ir savininkai tokių nekilnojamųjų turtų, kurie tarnauja pramonės reikalams, atseit, kasyklos, vandentiekiai, kanalizacijos, gazo įmonės ir geležinkeliai. Pagaliau, šedulai D atitenka ir visi tie, kurie turi pajamas iš tokių šaltinių, kurie nėra aiškiai priskirti nei vienai šedulai. Pagal šedulą D moka ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmens. Jei bendrovė yra sumokėjusi mokestį, tai akcininko dividendo pajamos nebeapdedamos mokesčiu, nes tokiu atveju būtų du kartu apdedamos tos pačios pajamos. Šeduloje D nuo mokesčiais apdedamųjų pajamų nenumetama skolų mokamos palūkanos, bet dėlto leidžiama atskaityti kreditoriui nuo mokamos palūkanų sumos priklausomus už skolą mokesčius ir jų sumą pasilaikyti savo naudai. Šedulos D mokesčiai renkami pagal pačių mokėtojų deklaraciją. Ta šedula tai pelningiausis Anglijos iždo pajamų šaltinis.

Šeduloje E apdedamos valstybės ir savivaldybės tarnautojų aglos. Nuo 1927 m. tai pačiai šedulai priklauso ir privatinių įstaigų bei įmonių tarnautojų darbo algos. Šedulos E mokesčius sulaiko ir pasiunčia fiskui darbo algos ar pensijų mokėtojas. Kas gauna ne mėnesinį, bet savaitinį ar dar trumpesnio laiko atlyginimą, tas pats sumoka kas pusmetį savo mokestį. Darbdavys tik praneša gaunamo atlyginimo dydį (pranešimas ties šaltiniu).

Anglai kasmet pagal esamus iždo reikalus nustato savo pajamų mokesčio tarifus, tat niekas iš anksto nežino, kokio dydžio pajamų mokestį teks jam mokėti. Tas pasunkina jau iš anksto perkrauti uždedamą mokestį savo nuomininkams, skolininkams ar klientams. Kai mokesčiai imami „ties šaltiniu", tai būtų labai jau nepatogu kiekvieną kartą imti drauge su valstybiniais mokesčiais ir savivaldybinius priedus. Tokia mokesčių rinkimo technika davė Anglijai tam tikrų patogumų: pirmiausia, pajamų mokesčiai neišpučiami savivaldybiniais priedais ir, antra, kai savivaldybės nebuvo maitinamos valstybinių mokesčių priedais, teko joms surasti savarankiški, pastovūs pajamų šaltiniai.

Kad pajamų mokestis galėtų sėkmingai veikti, reikalingas yra ekonominis, kultūrinis, politinis ir tautinis platesniųjų gyventojų sluoksnių subrendimas. Tačiau ir tenai, kur, kaip Anglijoje, atrodo pajamų mokesčiui dirva visai tinkama, vis dėlto tas mokestis gyvenime susiduria dar su nemažais sunkumais.

Pirmiausia, nelengva nustatyti tų nuomininkų pajamas, kurie neveda pilnos sąskaitybos. Vargu anglų praktika nustatinėti nuomininkų pajamas pagal mokamą nuomą bus tinkamai iš-

sprendusi šį painų klausimą. Įmonininkas, įteikęs iždo organams savo pajamų deklaraciją, turi leisti mokesčių komisijai patikrinti deklaracijos duomenis. Komisijoje dažnai dalyvauja tikrinamojo įmonininko konkurentai, kurie, sužinoję finansinę įmonininko padėtį, gali pasinaudoti tomis žiniomis konkurencijos reikalams. Ta konkurentų informavimo baimė, kartais verčia anglų įmonininkus slėpti turėtus nuostolius ar paimtas paskolas ir mokėti didesnius, negu reikia mokesčius. Panašiems dalykams išvengti draudžiama fisko organams panaudoti tas žinias, kurias jie įgijo eidami savo pareigas, bet kuriems pašaliniams tikslams.

Atrodo, kad tarnybinės paslapties laikymas yra labai naudingas krašto ūkiui dalykas. Tačiau toji tarnybinė paslaptis palengvina nesąžiningiesiems mokėtojams slėpti savo pajamas ir sukti mokesčius. Ne vienas bijotų mažinti savo pajamas, jei tik žinotų, kad jo įteiktoji iždui deklaracija nebus slepiama nuo jo kaimynų, draugų ir konkurentų. Anglai neleidžia skelbti pačių mokėtojų nurodytas pajamas, draudžia iškelti viešumon mokesčių sukčių pavardes ir nededa didelių baudų už neteisingas deklaracijas, todėl ir Anglijoje dažnai nusiskundžiama mokesčių sukčiavimais.

Mūsų laikais iždo reikalų sumetimai verčia nekartą finansų teoretikus ir praktikus pasisakyti prieš tarnybinės paslapties laikymą tais atvejais, kada gali būti žalos iždo finansams. Ta proga nurodoma, kad tai, ką nesąžiningas pilietis nusuka, sumoka kitas doras žmogus. Juk šiaip ar taip, viešasis ūkis turi gauti tai, kas yra būtina jo gyvenimui. Mokesčiai, sakoma, yra ne koks slaptas, bet viešas visų piliečių reikalas, todėl visiems piliečiams turėtų būti uždėta prievolė pranešti sužinotus mokesčių sukčiavimus fisko ar teismo organams.

Prieš sukčiavimą jau ir dabar anglų fiskas griebiasi įvairių priemonių. Viena svarbiausių priemonių yra daryti pajamų patikrinimą pagal paliktąjį mirusio mokėtojo turtą. Jei fisko organai pastebi, kad pagal duotus numirėlio pajamų pareiškimus jokiu būdu negalėjo būti paliktas toks didelis turtas, tai fiskas atsiima iš palikimo visa, kas jam priklauso, su procentais ir baudomis. Apskritai, pagauti pajamų mokesčio sukčiavimus yra tikrai nelengvas dalykas,nes pajamų mokestyje nuslėpti apdėjimo objektą yra kur kas lengvesnis dalykas, negu bet kuriame kitame mokestyje. Nelengva apsaugoti ir visai dorus, sąžiningus mokėtojus nuo visai bergždžių, grynai biurokratinių fisko organų priekabių, kurios įneša daug nepasitenkinimo, daug kartumo į kraštui ištikimų, gerų piliečių sluoksnius.

Pajamų mokestis yra našus mokestis. Jis duoda Anglijai apie 70% visų apdedamųjų mokesčių pajamų, atseit, 70% visų tiesioginių mokesčių be palikimo mokesčio. Tačiau pajamų mo-

kestis yra drauge ir brangus mokestis. Fisko organai turi žiūrėti individualinės kiekvieno mokėtojo padėties, rinkti apie kiekvieną mokėtoją žinias, daryti smulkius apskaičiavimus. Tas viskas reikalauja daug žmonių, daug darbo ir, žinoma, tuo pačiu daug pinigų.

Pajamų mokestis leidžia amortizuoti negyvą kapitalą, kurio pagelba gaunamos pajamos, bet nepripažįsta žmogaus darbo jėgos, amortizacijos, kuri susidėvi lygiai taip pat, kaip ir bet kuri kita negyva mašina. Pajamų mokestis saugo kapitalo neliečiamybę, atseit, tiek, kiek tas kapitalas susidėvi, leidžia numesti nuo gaunamų metinių pajamų. Tokiais numetimais gautomis lėšomis ūkis gali pakeisti susidėvėjusias mašinas naujomis, apgriuvusius triobėsius naujais pastatais (neleidžiama numesti tik miškų ir kasyklų amortizacijos). Bet juk pajamų šaltinis yra ne tik kapitalas, bet ir žmogaus darbas, tuo tarpu pajamų mokestis tas visas vertybes, kurias kuria asmeninis žmogaus darbas be jokių numetimų darbo jėgos amortizacijai įskaito į pelną. Pajamų mokestis amortizuoja kapitalus, bet ne darbo pajėgumą, nors tas pajėgumas taip pat susidėvi, kaip ir bet kuris daiktinis kapitalas.

Anglai patys labai gerai supranta tuos visus nurodytus sunkumus ir stengiasi, kiek tai leidžia paties pajamų mokesčio struktūra, jei jau ne visai pašalinti, tai bent sušvelninti tuos sunkumus. Tuo tikslu jie deda didelių pastangų, kad dažnais pakeitimais pritaikytų patį pajamų mokesčio įstatymą realaus gyvenimo dinamikai ir sukurtų tinkamą, sąžiningą, techniškai išlavintą, sugebantį sklandžiai dirbti fisko aparatą. Visi anglų pajamų mokesčio įstatymo pakeitimai siekia kaskart geriau, tikslingiau pagauti ūkišką mokėtojų pajėgumą.

Tokiais sumetimais 1907 m. įstatymas $^1/_6$ žemesniu tarifu apdeda nefunduotas, atseit, uždirbtas asmeninių darbu pajamas, jei jos nėra didesnės, kaip 250£. N e f u n d u o t o m i s pajamomis laikomos visos pajamos, kurios kyla iš asmeninio darbo arba iš asmeniniu darbu pagrįstos pensijos, taip pat iš tokio kapitalo, kuris duoda verslo pelno dalį, jei patsai pelno gavėjas asmeniškai dirba verslo darbą ir yra neribotai už jį atsakingas. Tuo būdu norima išlyginti darbo jėgos amortizavimo trūkumą. Nefunduotos pajamos gali būti tik šedulose B, D, E. Noras tikslingiau pagauti stambias pajamas 1910 m. sukuria tiems asmenims, kurių metinės pajamos prašoka 2.000 £, progresinį antmokestį.

Jei turtingieji sluoksniai moka papildomą antmokestį, tai vargingesnieji gyventojai „a b a t t e m e n t" sistema gauna žymių lengvatų: 1. Seniai nuo 65 m., jei jų metinės pajamos neprašoka 500 £, 2. viengungiai turi egzistencijos minimumą 150 £, vedusieji 225 £. 3. Jei dirba vyras ir žmona, tai egzistencijos mini-

mumas padidinamas dar 45 £. 4. Tasai minimumas dar padidinamas, jei našlys ar našlė vaikams prižiūrėti laiko ne svetimą asmenį, bet giminę. Tokią pat nuolaidą gauna motina, kuri pasiima auginti savo netekėjusios dukters vaiką. 5. Daromos nuolaidos vaikams auginti. Tos nuolaidos dar labiau padidinamos, jei vaikai leidžiami į mokslą. 6. Kas šelpia savo senus ar liguistus gimines, tam egzistencijos minimumas vėl padidinamas. 7. Nuo mokesčiu apdedamų pajamų leidžiama numesti ne tik mokamų skolų palūkanas, bet ir gyvybės draudimo premijas. 8. Kieno pajamos prašoka 150 £, bet neperžengia 500 £, tas moka tik pusę tarifo. Svetimšaliai, kurie turi bet kurių tarnybinių reikalų su pačia Anglija ar jos kolonijomis, gauna visas tas pačias lengvatas, kaip ir Anglijos piliečiai. Tas pačias lengvatas turi ir svetimšaliai piliečiai laikina gyvenantieji Anglijos kurortuose.

Tais atvejais, kada, palyginti, plačiai gyvenąs asmuo nurodo mažas pajamas, fisko organai turi teisės patys nustatyti pagal jo gyvenimo įpročius mokesčiu apdėtinas pajamas. Tas nuostatas atidaro plačiai duris laisvai fisko organų nuožiūrai. Tos nuožiūros pavojai visuomenei nėra dideli, nes Anglija teisingai didžiuojas turinti geriausį visame pasaulyje fisko aparatą.

Pajamų mokesčio reikalams visa Anglija yra padalyta apygardomis, kurių priešakyje stovi iš tarpo pačių žmonių, žemės savininkų renkami generaliniai komisarai. Jų skaičius pagal apygardos didumą svyruoja nuo 3 iki 7. Generaliniai komisarai patys pasirenka sau pagelbininkus, vadinamus pagelbiniu s komisarus, kurie faktiškai prižiūri visą mokesčių rinkimo darbą. Generaliniai komisarai paprastai veikia mokesčių reikalais kaip pirmoji apeliacinė skundų instancija. Tie patys generaliniai komisarai skiria kiekvienai parapijai mokesčių asesorius. Tokį asesorių išsirenka ir pristato generaliniam komisarui paskirti patys parapijos gyventojai. Asesoriais skiriami išsitarnavę žemesnieji bažnyčios tarnautojai ar vietos žmonių gerbiami jau nebesiverčią savo verslu įmonininkai.

Asesorius prižiūri, kad deklaracijos visada teisingai paduotų tikrąsias mokėtojų pajamas. Mokesčių rinkėjai taip pat skiriami iš vietos žmonių. Dažnai tam, kad mažesnis žmonių skaičius žinotų mokesčių paslaptis, asesoriaus ir mokesčių rinkėjo pareigos sujungiamos viename asmenyje. Anglų pajamų mokesčio organai yra vietos žmonės ir todėl gali lengvai pažinti visų gyventojų mokėjimo pajėgumą. Paraleliškai tiems vykdomiems vietos žmonių mokesčių organams veikia ir centro valdžios skiriamas aparatas: mokesčių inspektoriai. Mokesčių inspektoriai tik seka visą mokesčių paskirstymo ir rinkimo darbą. Kas nenorėtų turėti reikalų su savo vietos mokesčių organais, tas visada gali pavesti spręsti savo mokesčių klausimus cen-

tro valdžios atstovams, mokesčių inspektoriams. Kas jaučiasi vietos organų ar centro atstovų nuskriaustas, tas visada gali kreiptis į administracijos teismą. Taip pat turi teisės šauktis teismo kiekvienas pilietis, kuris pastebėjo, kad kuris nors kitas žmogus nemoka teisėtų, turimų mokėti, mokesčių.

Anglų visuomenė beveik pusę amžiaus vedė atkaklią, sunkią kovą prieš pajamų mokestį, bet, deja, turėjo nusileisti gyvenimo būtinumui. Nekartą net ir tokio masto politikai bei finansistai, kaip Gladston'as († 1898), žadėjo panaikinti tą mokestį. Deja, pajamų mokestis, nors ir kasmet prailginamas, tebegyvena dar ir šiandieną. Nuo XIX a. pabaigos jau nedaug Anglijoje besigirdi balsų prieš patį pajamų mokestį. Pačios pajamų mokesčio idėjos šiandieną jau niekas niekur nebepuola. Tame mokestyje įprastai matoma tokį mokestinio teisingumo įkūnijimą, kuris labiausiai atitinka „mūsų laikų dvasią".

Nors pajamų mokestis laikomas labai demokratišku mokesčiu, vienok ir demokratijai nepalankūs kraštai įgyvendino tą mokestį pas save. Net ir tos mūsų laikų srovės, kurios puola visas XIX a. sukurtas demokratines institucijas, nemėgina judinti to mokesčio pagrindų.

Labai padidėję, palyginti, po Didžiojo karo pajamų mokesčio tarifai ir drauge su tuo tarifų pakėlimu einančios fisko organų inkvizicinės priemonės pajamų nustatymui, palaužė tą didelį, seniau platesniųjų gyventojų sluoksnių teikiamą, tam mokesčiui palankumą. Net ir pati finansų teorija, laikydama mūsų ūkio ir kultūros sąlygomis pajamų mokestį vis dar geriausiu mokesčiu, neberado jam to didelio entuziazmo, kurį teikė tam mokesčiui XX a. finansų mokslas.

30. VOKIETIJOS PAJAMŲ MOKESTIS

Kaip kiekvienas augmuo yra reikalingas tinkamų klimato ir dirvos sąlygų, taip lygiai ir kiekvienas mokestis tegali būti iždui našus ir kraštui naudingas tiktai tam tikroje ekonominėje ir politinėje aplinkoje. Negalima viename krašte ir gerai veikiančių mokesčių automatiškai perkelti į kitą šalį, kuri gyvena skirtingomis ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis, ir laukti čia tų pačių rezultatų, kurie pasireiškia to mokesčio gimtajame krašte. Tą šiandieną nebeginčijamą dėsnį patvirtina ir prūsų pastangos XIX a. pradžioje įgyvendinti ir pas save anglų sistemos pajamų mokestį.

Prūsai buvo sukūrę savo pirmąjį mokestį 1812 m. To mokesčio našumas buvo toks menkas, kad iš karto sugriovė visas į jį dedamas viltis. Prūsai tuomet buvo dar labai nuskuręs kraš-

tas, jų fisko aparatas buvo labai silpnas, pats pajamų mokestis turėjo didelių spragų bei trūkumų ir, pagaliau, patys prūsai nei ekonomiškai, nei politiškai nebuvo pribrendę tokiam mokesčiui, kaip pajamų mokestis. Tokiomis sąlygomis, be abejo, negali teigiamai veikti joks pajamų mokestis. Suprato tą ir anų laikų prūsai ir todėl 1814 m. naikina pajamų mokestį.

Savo gavinio mokesčių sistemai papildyti 1820 m. prūsų fiskas atima iš savivaldybių dar 1811 m. sukurtą klasinį mokestį. Gyventojai pagal turimas pajamas buvo suskirstyti keturiomis klasėmis, kiekviena klasė turėjo dar 3 paklases. Klasinis mokestis 1851 m. buvo papildytas klasifikuotu mokesčiu. Klasinį mokestį mokėjo visi neturintieji 1.000 talerų pajamų; kitiems visiems buvo privalomas klasifikuotas mokestis, kuris turėjo 30 kategorijų. Klasifikuotas mokestis 1891 m. virto tikru pajamų mokesčiu.

Prūsų pajamų mokestis buvo progresinis (0,63—4%), turėjo egzistencijos minimumą (900 M.) ir šeimos lengvatas. Jis nebuvo renkamas, kaip anglų pajamų mokestis, „ties pajamų šaltiniu", bet paties mokėtojo gaunamų pajamų deklaracija. Mokestį mokėjo fiziniai ir juridiniai asmens. Prūsų pajamų mokesčio nuostatai buvo aiškūs, nuoseklūs, pati rinkimo technika buvo paprasta, bet drauge sklandi bei tikslinga. Tie prūsų pajamų mokesčio privalumai padarė jį antruoju, šalia anglų pajamų mokesčio, pavyzdingu pajamų mokesčio tipu. Ne be reikalo seniau sakyta, kad prūsų pajamų mokestis laikosi geru savo įstatymu, Anglijos pajamų mokestis laikosi geru fisko aparatu.

Prūsų pajamų mokesčio tipas vadinamas s i n t e t i n i s, arba g l o b a l i n i s, nes jis sutraukia visas pajamas į vieną deklaraciją, kai anglų pajamų mokestis ne tik reikalauja šedulinės pajamų deklaracijos, bet ir patį mokestį renka „ties pajamų šaltiniu". Prūsai apdėdavo vienu kartu visas deklaruotas pajamas ir todėl drauge su valstybiniu pajamų mokesčių priedų pavidalu paimdavo savivaldybinius ir bažnytinius mokesčius. Mokestis buvo uždedamas ne atskiriems šeimos nariams, bet visai šeimai pagal jos narių gaunamas pajamas, nebent šeimos nariai būtų jau virtę savarankiškais šeimininkais. Nuo mokesčiais apdėtinų pajamų buvo leidžiama numesti išlaidas, padarytas gauti, laikyti ir apdrausti pajamas ir, be to, dar mokami skolų procentai. Nedaryta jokių skirtumų taip funduotų ir nefunduotų pajamų.

Kitų Vokietijos valstybių pajamų mokesčiai savo pagrindiniais nuostatais nesiskyrė nuo prūsų pajamų mokesčio. Jei buvo čia kokie didesni skirtumai, tai nebent papildomų savivaldybinių priedų sutvarkyme.

1919 m. Weimaro konstitucija praplečia Reicho kompetencijas, pastato Reichui naujus plačius ne tik politinius, bet ir eko-

nominius uždavinius, kuriems patenkinti Reichui nebeužtenka senų prieškarinių pajamų šaltinių, atseit, muitų, akcizų ir palikimo mokesčių, juo labiau, kad Reicho konstitucija panaikino atskirų kraštų įnašus į Reicho iždą.

1920 m. Reichas atima iš atskirų kraštų (buvusių valstybių) pajamų mokestį, paversdamas jį svarbia savo biudžeto pozicija. Mokestis turėjo labai aukštą progresiją, siekusią tam tikrais atvejais net 90% visų gaunamų pajamų. Toks mokestis gali būti pakeliamas tiktai smarkios piniginės infliacijos laikais, kai krašto valiuta rodo nuolatinio kritimo tendenciją. Kai vokiečiai sukūrė tvirtą pastovią valiutą, teko tuojau reformuoti ir pajamų mokestį, kas ir buvo padaryta 1925 m. pajamų mokesčio įstatymo pakeitimu.

Didelę 1925 m. įstatymo reformą padarė naujasis 1934 m. spalių 16 d. pajamų mokesčio įstatymas, kurio pagrindinius nuostatus galima nusakyti šiais posakiais:

1. Mokesčiu apdedamos žemės ir miškų ūkio, verslų, savarankiško darbo, nesavarankiško darbo, kapitalų, nuomos, paveldėjamų bei laikinų rentų, išimtinių arba ordinarijų, pastovių pašalpų, profesinės spekuliacijos, tarpininkavimo ir kilnojamų turtų nuomavimo pajamos.

2. Nuo apdedamų pajamų leidžiama numesti: a. 50 RM. mėnesiui kiekvienai laikomai tarnaitei, b. skolų procentai, mokamos rentos ir kitos piniginės prievolės, c. bažnytiniai mokesčiai, d. įvairių draudimų premijos, e. mokėjimai statybos kasoms.

3. Pajamos nustatomos ne pagal ūkininkavimo periodą, bet pagal kalendorinius metus.

4. Ūkininkas ir miško savininkas, turįs ne daugiau 3.000 RM. metinių pajamų, yra laisvas nuo mokesčio. Iki 8.000 RM. pajamų duodamos šiuo atveju lengvatos.

5. Darbininkas, kurio mėnesinė darbo alga neprašoka 80 RM., nemoka; kas uždirba mėnesiui ne daugiau 125 RM., tas turi lengvatų.

6. Teikiamos didelės legnvatos šeimoms, turinčioms vaikus: kas turi vieną vaiką, tas turi lengvatų, jei jo pajamas neprašoka 6.000 RM. metinių pajamų; kas turi du vaiku, tas turi lengvatų iki 28.000 RM. metinių pajamų; kas turi 3 ir daugiau vaikų, tas gauna lengvatų iki 100.000 RM. metinių pajamų.

7. Sudaromas tomis visomis lengvatomis biudžeto spragas turi išlyginti viengungiai, bevaikės šeimos ir turtuoliai, turį vieną ar du vaiku.

8. Egzistencijos minimumas teikiamas tiktai šeimoms, kurių metinės pajamos neprašoka 3.000 RM. Jei tokia šeima neturi vaikų, tai nemoka mokesčių už pirmąsias 720 RM; jei turi vai-

kus, tai nemoka už 840 RM. Kas turi pajamų per 3.000 RM., tas neturi egzistencijos minimumo.

9. Pajamų mokestis dedamas ne atskiriems šeimos nariams, bet visai šeimai.

10. Pajamų mokesčio tarifas prasideda 8% ir baigiasi 40%, bet viengungiams jau nuo 74.500 RM metinių pajamų siekia 50%.

11. Jei mokėtojas daro metinių išlaidų bent 10.000 RM, bet turimų pajamų nurodė tos sumos tik pusę, tai fisko organai apdeda tokį mokėtoją ne pagal nurodytas pajamas, bet pagal daromas išlaidas.

12. Nefunduotos ir funduotos pajamos apdedamos vienodu tarifu.

13. Nesavarankiško darbo pajamos renkamos ties šaltiniu.

14. Visų juridinių asmenų pajamos apdedamos specialiu pajamų mokesčiu, vadinamu korporacijų mokesčiu. Tuo būdu juridinių asmenų nariai sumoka du kartu pajamų mokestį: vieną kartą nuo viso bendrovės pelno, antrą kartą nuo gautos bendrovės pelno dalies. Akcinės bendrovės moka 20% turimo pelno. Jei akcinių bendrovių centras yra užsienyje, tai mokama tik 10%. Nuo bendrovių su aprėžta atsakomybe ir nuo kooperatyvų, jei jų kapitalas neprašoka 50.000 RM., korporacijų mokestis imamas pagal fizinių asmenų tarifus, bet tas mokestis tokiais atvejais neturi prašokti 20% viso turimo pelno. Korporacijų mokestis pateisinamas šiais sumetimais: 1. akcininkai gautą bendrovės pelno dalį lengvai gali nuslėpti, nes akcijos yra nevardinės, 2. bendrovių pelnas, tiesa, paskirstomas tarp akcininkų, bet tas paskirstymas įvyksta ne taip jau greitu laiku, kai iždas dažnai yra reikalingas greitų pajamų, 3. rinkti mokesčius iš juridinių asmenų nėra dalykas sunkus, nes tie asmens veda sąskaitybos knygas ir skelbia balansus. Korporacijų mokestį moka viešosios ir privatinės teisės pelno bendrovės. Nemoka to mokesčio: savitarpio ir kooperacijos draudimo bendrovės, jei jos veikia tik savo narių tarpe, kooperatyvų centrai, paštas ir Reicho geležinkelių bendrovė, valstybiniai ir savivaldybiniai bankai bei taupomosios kasos.

Be vokiečių apdeda specialiu mokesčiu bendrovių pelnus austrai, čekoslovakai ir anglai. Tačiau anglai, vieną kartą apdėję bendrovių pelną, nebeima pajamų mokesčio nuo tų bendrovių dalininkų iš bendrovės pelno gautų pajamų. Tikslingai sutvarkė bendrovių mokesčius čekoslovakai, kurie, imdami tokius mokesčius, žiūri ne vien bendrovės pelno, bet ir jos pagrindinio kapitalo. Patsai bendrovės pelno mokestis yra proporcingas, bet įvedama progresija, jei įmonės rentingumas prašoka tam tikrą nustatytą minimumą. Be abejo, kad tiek fiskaliniais, tiek bendrais krašto ūkio sumetimais visai ne tas pats, ar bendrovės gautas,

sakykime, 200.000 litų pelnas kyla iš vieno milijono ar dešimties milijonų litų pagrindinio kapitalo. Pirmuoju atveju bendrovės pelnas sudarys 20%, antruoju tik 2% pagrindinio kapitalo. Tenai, kur pelnoma didesnis įdėto kapitalo procentas, ir fiskas bendrais, šiandieną visame pasaulyje įsigyvenusios finansų politikos, nuostatais gali imti mokesčius progresine sistema.

31. RUSŲ PAJAMŲ MOKESTIS

Rusai, kaip ir vokiečiai, pastebėję, kad anglai surenka karui su Napoleonu pajamų mokesčiais dideles pinigų sumas, nutaria 1810 m. įgyvendinti ir pas save pajamų mokestį. Rusija XIX a. pradžioje gyveno sunkius laikus. Rusų rublio vertė krito, iždo kasos buvo tuščios, mokesčiai sunkiai plaukė, tat laukta pagalbos iš naujojo pajamų mokesčio, kurį turėjo mokėti turtingiausias anais laikais Rusijos luomas — dvarininkai. Mokestis buvo progresinis, kurio aukščiausis tarifas siekė 10%. Tie dvarininkai, kurių pajamos neprašoko 500 rub., nemokėjo pajamų mokesčio. Kai pasibaigė Napoleono karai, dvarininkai dėjo visų pastangų nusikratyti to nemalonaus mokesčio, ir, iš tikrųjų 1820 m. pajamų mokestis buvo panaikintas. Visą XIX a. Rusija neturi pajamų mokesčio, kuriam nei politiškai, nei ekonomiškai nebuvo pribrendusi.

1893 m. rusai sukuria butų mokestį, kuris, manyta, tam tikra prasme galėsiąs atstoti pajamų mokestį, nes butui daromos išlaidos, parodančios žmogaus gaunamas pajamas. Be tų visų bendrų, anksčiau nurodytų, sumetimų, kuriais butui daromos išlaidos, neparodo ūkiško butų nuomininko pajėgumo, tenka dar pridurti, kad visi Rusijos valdininkai mokėjo butų mokesčius visai ne pagal faktišką nuomą, bet pagal gaunamų butpinigių sumą. Tie butpinigiai, palyginus gaunamą algą ir faktišką buto nuomą, buvo labai nedideli, todėl jie visai jau nerodydavo valdininko, butų nuomininko, ūkiško pajėgumo. Pagaliau, visa pravoslavų dvasininkija nemokėjo butų mokesčio, nors šiaip miestuose ir, ypač Rusijos užgrobtuose kraštuose, turėjo labai didelių pajamų.

Tiktai Didysis karas, pareikalavęs ir iš rusų iždo didžiausių aukų, prispyrė rusus ieškoti pagalbos pajamų mokestyje. 1916 m. paskelbiamas pajamų mokesčio įstatymas. Rusų pajamų mokestis turėjo daug bendrų bruožų su senuoju prūsų pajamų mokesčiu, bet netrūko jam ir labai tikslingų savarankiškų nuostatų. Įstatymas palieka laisvą egzistencijos minimumą, teikia įvairias lengvatas ūkiškai silpniesiems sluoksniams, ypač gausioms šeimoms. Naujas pajamų mokestis buvo progresinis, aukščiausias tarifas siekė 10%. Carų Rusija nebesusilaukė pajamų mokesčio

įgyvendinimo. Įstatymas turėjo pradėti veikti 1917 m., bet jau tų pačių metų vasario mėnesyje įvyksta pirmoji revoliucija, nuvertusi caro valdžią.

Pakrikusi, vadinamos, laikinosios vyriausybės administracija nepajėgė sekmingai vykdyti to mokesčio, kuris reikalauja ypatingai tampraus, gero aparato. Pagaliau, ateina vadinamoji „spalių mėnesio" 1917 m. bolševikų revoliucija, kuri įstato ir Rusijos finansų raidą į visai naujas vėžes. Pirmaisiais savo valdymo laikais bolševikai gyveno tiek mokesčiais, kiek konfiskacijomis ir rekvizicijomis, kol tik buvo kas konfiskuoti ar rekvizuoti. Nominališkai vis dar tebeikė 1916 m. pajamų mokesčio įstatymas, bet nei valdžia, nei žmonės nesirūpino to įstatymo vvkdymu, nes jo visa struktūra nebeatitiko naujai susidariusias gyvenimo sąlygas. Vieną kartą bolševikai, prisiminę tą įstatymą, buvo pakėlę jo tarifus iki 100%, kitais žodžiais, pareikalavo iš stambių pajamų savininkų atiduoti iždui visas turimas pajamas. Kas čia buvo: pasityčiojimas iš nelaimingų žmonių, tikras pasiryžimas konfiskuoti visas pajamas, ar tik revoliucinis drugys — sunku šiandieną ką nors tikro pasakyti. Vargu ir patys dabartiniai SSSR. valdovai galėtų tą anų laikų žygį tinkamai išaiškinti.

1918 m. sugalvota nepaprastas dešimties milijardų rublių revoliucinis mokestis, kuris turėjo, Trockio terminologija, galutinai sulaužyti buržuazijos nugarkaulius. Sovietų finansų organai, beveik ištisus du metu laužydami tuo mokesčiu buržuazijos nugarkaulius, visai pamiršo juridiškai tebeveikiantį 100% progresijos pajamų mokestį. Tiktai 1920 m. finansų komisaras, atsižiūrėdamas naujų ūkiškų ir politiškų gyvenimo salygų, pagamino naują pajamų mokesčio projektą. Tačiau jo jau nebebuvo galima įvykdyti, nes 1921 m. bolševikų pinigams nebetekus bet kurios vertės, patys bolševikai liaunasi rinkti mokesčius pinigais. Grįžta buvęs prieš kokį tūkstantį metų natūralus ūkis, kurio sąlygomis ir mokesčiai pradėta rinkti nebe pinigais, bet natūra. Tik staiga, pamatęs baisius savo politikos padarinius, dar tebebūdamas pilnoje sąmonėje, Leninas atsisako visų savo ekonomiškai socialistinių eksperimentų ir pradeda naują, smulkiai buržuazinę, ekonominę politiką. Tokia politika turėjo atstatyti sugriautą pinigų sistemą, ir grąžinti pinigais renkamus mokesčius, kurių tarpe buvo ir pajamų mokestis.

Pajamų mokestis dabar veikia 1927 m. įstatymo pagrindais, tiesa, papildytas įvairiomis vėlybesnėmis novelomis. Sovietų pajamų mokestis yra grynai klasinio pobūdžio, nes jo progresija eina ne tik pagal pajamų dydį, bet ir pagal klasinę mokėtojo priklausomybę. Pajamų mokesčiu apkraunama juridinių ir fizinių asmenų visos pajamos, jei tie asmens turi savo būstinę ar savo gyvenamąją vietą S.S.S.R. teritorijoje. Užsienio bendrovės moka tik

nuo tų pajamų, kurias gauna S.S.S.R. teritorijoje. Pajamomis laikoma visos pajamos pinigais ar natūra, atmetus išlaidas, padarytas toms pajamoms gauti. Pajamų mokestį moka ir tarnautojai bei darbininkai, tik jų pajamos apkraunamos kur kas žemesne progresija, negu visų kitų sluoksnių pajamos. Nuo pajamų mokesčio be vargšų, kurių pajamos neprašoka egzistencijos minimumo, atleidžiami raudonosios armijos kariai, asmens, apdovanoti Sąjungos ordinais, darbo didvyriai ir įvairių rūšių policininkai. Kur tik galima, mokestis imamas ties šaltiniu. Darbininkai ir tarnautojai moka kas mėnuo už praėjusį mėnesį, visi kiti kas metų ketvirtis.

Visi pajamų mokesčio mokėtojai suskirstyti į 4 kategorijas ne pagal pajamų didumą, bet pagal profesiją bei socialinę padėtį. Pirmajai kategorijai priskirti darbininkai, tarnautojai ir kooperatyvų amatininkai. Tos kategorijos progresija prasideda 0,8% ir baigiasi 3,5%. Ta kategorija gauna šeimos nuolaidų pagal šeimos narių skaičių nuo 25% iki 40% mokamosios sumos. Antrajai kategorijai priskirti literatai, muzikai, menininkai išradėjai, kooperatyvų tarnautojai. Tos kategorijos progresija prasideda 1% ir baigiasi 38%. Trečiajai kategorijai tenka verslininkai, kurie nesamdo darbininkų, gydytojai, felčeriai, asmens išnuomoją butus, kambarius ir kitas patalpas. Ta kategorija moka minimalinės progresijos 2,5% ir baigia mokėdama nuo pajamų, prašokančių 24.000 rub., 7.755 rub. ir plus dar 50% nuo tos sumos, kuri prašoka 24.000 rub. Ketvirtajai kategorijai priskirti verslininkai, turį samdomų darbininkų, kultų tarnautojai ir visi kiti asmens, gyveną pajamomis ne iš darbo. Ši kategorija pradeda 5% ir baigia mokėdama nuo sumos, prašokančios 24.000 rub. pajamų 14.210 rub. plus 87% nuo tos sumos, kuri prašoka 24.000 rub. Be to, prekybos, namų pramonės ir amatų mokesčiai didinami pusantro karto, bet imamas mokestis neturi jokiu atveju prašokti 95% apkraunamų pajamų sumos. Nuo brutto pajamų leidžiama numesti, be išlaidų toms pajamoms įsigyti, dar pastatų, mašinų ir kito inventoriaus amortizaciją, procentus už skolas, padarytas turtui įsigyti išlaidas, apdrausti mokesčio mokėtojo ar jo šeimos narių gyvybei, bet ne daugiau 300 rub. metams, sumokėtą kitų apdedamųjų valstybinių ar savivaldybinių mokesčių sumą. Be egzistencijos minimumo paskutiniosioms trims kategorijoms jokių lengvatų nėra. Tų kategorijų mokėtojams neturi reikšmės ir šeimos narių skaičius. Egzistencijos minimumas nėra vienodas, jis skiriasi pagal mokėtojo kategoriją ir jo gyvenamąją vietą.

Pirmajai kategorijai aukščiausis egzistencijos minimumas yra 1.380 rub. III ir IV kat. toks minimumas tesiekia 800 rub. Prekybininkai kas mėnuo, visi kiti kas 3 mėnesiai, pajamų sąskaita moka avansu atitinkamą praėjusių metų pajamų dalį. Kas gy-

vena honorarais, tas moka pajamų mokestį avansu tuojau, kai gauna honorarą. Pasibaigus metams, apskaičiuojamos pajamos pagal patiektas mokėtojų deklaracijas ir fisko organų turimas žinias, mokestis išlyginamas ir užbaigiamas. Jei mokėtojas turi pajamų iš kelių šaltinių, tai kiekvieno šaltinio pajamos apdedamos atitinkamos kategorijos tarifais. Jei didesnė pajamų dalis kyla ne iš asmeninio mokėtojo darbo, tai jo visos pajamos apdedamos pagal aukščiausią jo pajamų kategoriją. Tiktai pajamos nuo persisamdomo darbo visais atvejais apdedamos atskirai nuo bendros pajamų sumos,

SSSR. pajamų mokestis savo vedamosiomis idėjomis, savo visa struktūra yra jau labai atsilikęs nuo 1916 m. Caristinės Rusijos pajamų mokesčio. SSSR pajamų mokestis visa savo dvasia, visa savo organizacija bus labai artimas kojomis į viršų pastatytai senovinio prancūzų režimo mokesčių sistemai. Bergždžias būtų dalykas ieškoti toje sistemoje bet kurių žmoniškumo ar teisingumo pradmenų.

32. AUSTRIJOS, ITALIJOS, PRANCŪZIJOS, U.S.A., LATVIJOS, ESTIJOS IR LENKIJOS PAJAMŲ MOKESČIAI

Pajamų mokestis yra šiandieną paplitęs po visą pasaulį. Šiandieną Europoje neturi dar to mokesčio Jugoslavija, keli Šveicarų kantonai, Lietuva ir Portugalija, turinti visai savotišką, 1929 m. sukurtą, mokesčių sistemą. Kiekvieno krašto pajamų mokestis turi tam tikrus, vietos gyvenimo sąlygomis pagrįstus, savumus, bet pagrindiniai visų kraštų pajamų mokesčio pradmens paprastai rikiuojasi ar tai pagal anglų, ar tai pagal prūsų pajamų mokesčio tipus. Visi kraštai didesniu ar mažesniu mastu leidžia tai mokėtojų kategorijai, kuri pajėgia apskaičiuoti savo pelnus, patiekti fisko organams turimų pajamų deklaraciją. Dažniausiai, sugeba savo pajamas tikslingai apskaičiuoti turtingesnieji gyventojų sluoksniai, tat jiems ir taikomas deklaracijų principas. Smulkesnių pajamų mokėtojams, kaip ūkininkams, amatininkams, jau patsai įstatymas duoda metmenis, pagal kuriuos nustatomos mokesčiais apdėtinos pajamos. Įvairių kraštų pajamų mokesčiai, be paprastų finansiškai technikinių skirtumų, dažniausiai skiriasi šiais ne taip jau esminiais klausimais: 1. juridinių asmenų apdėjimas, 2. viešojo ūkio paskolos lakštų kuponų apkrovimas, 3. priedų prie pajamų mokesčio savivaldybei rinkimas. Po tų bendrų pastabų tenka pažinti mums rūpimų kraštų pajamų mokesčių, nors patys bendriausi bruožai.

Austrai 1896 m. įgyvendino pas save prūsiško tipo pajamų mokestį, kuriuo buvo apdedami fiziniai ir juridiniai asmens.

Tas mokestis užvylė įdėtas į jį viltis. Jis davė beveik tiek pat, kiek ir druskos akcizas. Kaltas čia buvo menkas senosios Austrijos fisko aparatas ir dar menkesnis valstybinis mokėtojų susipratimas. Žmonės paprastai tepaduodavo nuo $^1/_3$ iki $^1/_2$ turimų pajamų. Dabartinis austrų pajamų mokestis yra to paties senojo tipo. Mokestį renka centro valdžia ir dalijas gautomis pajamomis su Sąjungos kraštais. Prancūzai reformuoja savo apdedamųjų mokesčių sistemą tiktai 1914, 1916 ir 1917 m. Tos reformos tikslas buvo: 1. patobulinti gavinio mokesčius ir pagauti tas pajamas, kurios buvo laisvos nuo mokesčio, 2 įgyvendinti asmeninį pajamų mokestį, kurs apdėtų visas pajamas. Tiesa, diskusijos pajamų mokesčio klausimais tiek parlamente, tiek už parlamento sienų ėjo jau nuo 1871 m., bet griežtas finansinio kapitalo savininkų pasipriešinimas vis neleisdavo įgyvendinti to mokesčio. Pagaliau, tik 1917 m. įgyvendinamas pajamų mokestis. Tas mokestis yra anglų šedulinio ir prūsų globalinio mokesčio sintezė. Jį sudaro tartum du mokesčiu: šedulinis, tvarkomas gavinio mokesčių nuostatais, ir papildomas globalinis, apimąs visų šaltinių pajamas. Šeduliniai mokesčiai dažnai nustatomi pagal įstatymų patiektus metmenis ir todėl nėra reikalingi individualinės kiekvieno mokėtojo padėties nagrinėjimo.

Šeduliniai mokesčiai imami nuo 8 rūšių pajamų. Nuo 1926 m. apdedamieji prekybos ir pramonės pelnai apskaičiuojami ne pagal darytą apyvartą, bet pagal faktiškai gautą pelną. Mažos įmonės, kurių pelnas neprašoka 50.000 fr., suskirstomas į kelioliką klasių ir apdedamos mokesčiu pagal didumą. Pagal 1934 m. pajamų mokesčio pakeitimus, visi šeduliniai mokesčiai yra proporciniai, kurie nuo bet kurio dydžio pajamų ima lygiai 12%. Nekilnojamų turtų pajamomis laikomas brutto pelnas, numetus 30% to pelno. Egzistencijos minimumas nustatomas 10.000 fr.

Papildomasis pajamų mokestis yra progresinis, jo tarifas negali būti aukštesnis, kaip 24% visų šedulinių pajamų. Tuo papildomu mokesčiu apdedami fiziniai asmens. Nevedę, našliai ir išsiskyrę nuo 30 metų amžiaus moka 40% papildomo mokesčio, — vedę bevaikiai moka 20% priedo. Progresija tvarkoma partranche sistema. Numetama nuo pajamų sutuoktiniui 5.000 fr., pirmiesiems dviem vaikams po 5.000 fr., trečiam 7.000 fr., ketvirtam 9.000 fr., penktam ir kiekvienam sekančiam po 10.000 fr. Tuo būdu žmogus, turintis žmoną ir keletą vaikų ir turėdamas 50.000 fr. pajamų, gali visai nemokėti bendrojo pajamų mokesčio.

1934 m. reforma numušė darbo algų ir verslininkų uždarbio tarifus, bet dėlto pakėlė imamą pajamų procentą nuo nevardinių vertybinių popierių, atseit, nuo finansinio kapitalo. Pagrindinė 1934 m. reformos mintis yra ta, kad aukšti pajamų mokesčio

tarifai trugdo teigiamą krašto ūkio raidą, slegia privatinę iniciatyvą ir tuo būdu kenkia ne tik viso krašto, bet ir paties iždo reikalams.

Italijos pajamų mokesčio sistema turi kai kurių bendrų bruožų su anglų ir prancūzų pajamų mokesčio santvarka. Italai dar 1864 m. sukūrė kilnojamųjų turtų pajamų mokesčius. Žemės ir namų pajamos dar ir šiandieną apdedamos Italijoje gavinio mokesčiais. Pajamų mokestį moka visi fiziniai ir juridiniai asmens, visvien kurios jie būtų pilietybės ir kur jie begyventų, nuo tų pajamų, kurias jie gauna Italijos ribose, bet Italijoje gyveną žmonės nemoka pajamų nuo turtų, esamų užsienyje. Mokestis yra proporcinis, duodąs lengvatų nefunduotoms pajamoms. Be pagrindinio pajamų mokesčio italai turi dar papildomą mokestį, kuris stengiasi pagauti visas mokėtojo pajamas. Papildomą mokestį moka visi turį Italijoje gyvenamąją vietą arba bent nuo metų turį tenai buvimo vietą, kurios pilietybės jie bebūtų. Tas pats papildomas mokestis visai nežiūri, iš kokių šaltinių, Italijos ar užsienio, yra gaunamos apdedamosios pajamos.

U. S. A. turi nuo 1913 m. visos federacijos ir atskirų štatų pajamų mokesčius. Kai veikia vienas šalia kito du pajamų mokesčiai, lengvai susidaro dvigubo apkrovimo pavojai. Federacijos pajamų mokestis yra pagrindinis mokestis, kai atskirų štatų pajamų mokestis yra tik papildomas mokestis prie turtų mokesčio. 1928 m. buvo padaryta žymesnių pajamų mokesčio pakeitimų. Dabar visi U.S.A. piliečiai, taip pat asmens, turį U.S.A. žemėse pastovią gyvenamąją vietą, moka pajamų mokesčius nuo visų pajamų, visvien kuriame krašte tos pajamos būtų gaunamos. U.S.A. piliečiai, kurie daugiau, kaip šešis mėnesius praleidžia užsienyje, nemoka mokesčių nuo pajamų, gaunamų iš užsieninių šaltinių.

Svetimšalis, kuris gyvena U.S.A. žemėse neaiškiai ribotam laikui, turi mokėti lygiai su U.S.A. piliečiais pajamų mokestį. Jei, pagaliau, svetimšalio buvimo laikas ir būtų ribotas, bet užtruktų ilgesnį, negu nustatytą laiką, tai toks svetimšalis turi taip pat mokėti mokesčius. Juridiniai asmens, kurių centrinė būstinė yra U.S.A., moka nuo visų bet kur gaunamų pajamų. Mokestis yra progresinis laipsniuotas, arba štafeliuotas. Turi, palyginti, aukštą egzistencijos minimumą (5.000 $) ir žymias nefunduotų pajamų lengvatas. Mokestis nėra renkamas ties pajamų šaltinių, bet turi ties „pajamų šaltiniu" pranešimą, atseit, kiekvienas, mokąs kitam pinigus, turi pranešti fisko organams, kad tokią tai dieną, tokiam asmeniui yra sumokėjęs tokią tai sumą. Kiekvieno piliečio pareikštų pajamų suma ir mokamo mokesčio dydis skelbiami visuomenės žiniai.

Mūsų kaimynai latviai ir estai turi irgi pajamų mo-

kestį, kurio našumu negali pasididžiuoti. Trūksta dar tenai to mokesčio sėkmingam veikimui tinkamų gyvenimo sąlygų. Mokestis yra artimas vokiečių pajamų mokesčio tipui, turi, palyginti, mažą egzistencijos minimumą ir aukštą didelių pajamų progresiją.

Lenkija dar 1920 m. buvo įsivedusi ir seniau Rusijai priklausančiose srityse pajamų mokestį. Austrijai priklausiusios sritys jau turėjo pajamų mokėti nuo 1896 m. ir Prūsijai priklausiusios — nuo 1891 m. Dabar visai Lenkijai galioja 1934 m. pajamų mokesčio įstatymas. Lenkijos pajamų mokestis yra, palyginti, našus. Jis duoda 9—11% visų mokestinių ir monopolinių pajamų.

Įstatymas skiria trijų rūšių mokėtojus: 1. fiziniai asmens, 2. juridiniai asmens, 3. vakuoją, atseit, dar nekieno nepaimti palikimai. Fiziniai asmens, gyveną nuolatos arba daugiau metų Lenkijoje, moka pajamų mokestį nuo visų, visvien iš kur jos pareitų, pajamų. Asmens, neturį Lenkijoje pastovios gyvenamosios vietos arba gyveną Lenkijoje tik vienerius metus ar net dar trumpesnį laiką, moka mokesčius tik nuo tų pajamų, kurias gauna iš šaltinių, esamų Lenkijos ribose. Juridiniai asmens, kurių centras yra Lenkijoje, moka pajamų mokestį nuo visų savo pajamų; juridiniai asmens, neturį centrinės būstinės Lenkijoje, moka tik nuo pajamų gaunamų Lenkijos ribose. Šeimos narių pajamos sudedamos į krūvą ir priskiriamos šeimos galvai, žinoma, jei šeimos nariai gyvena drauge ir nepasidarę visai nepriklausomi šeimai.

Mokestis yra progresinis. Progresija prasideda $2^1/_2$% ir, jei daugiau 192.000 zlotų pajamų, pasiekia 25%. Tokį pat mokestį moka ir juridiniai asmens, kuriems nuo pajamų per 200.000 zl. nuo kiekvienų sekamų 8.000 zl. paimami 2.000 zl.

Lengvatos teduodamos dviem atvejais: 1) šeimos nariams išlaikyti ir 2. nelaimingų atsitikimų atveju (gaisras, kruša, potvynis, liga). Numetamos nuo pajamų skolos, kapitalo amortizacija ir įvairių draudimų premijos.

33. TURTO, TURTO PRIEAUGLIO IR TURTO VERTĖS PRIEAUGLIO MOKESČIAI

Turtas šio mokesčio prasme yra ūkiškų, pinigais įvertinamų, gėrybių visuma, numetus visas slegiančias tas gėrybes skolas bei kitas, pinigais įvertinamas, toms gėrybėms užkrautas prievoles. Turtas yra apdėjimo objektas, mokesčio dydžio matas ir tam tikrais atvejais mokesčio sumokėjimo šaltinis, atseit, kai mokestis sumokamas ne turtų pajamomis, bet paties turto ar jo dalies likvidavimu. Jei turtas yra mokesčiu apdėjimo objektas, mokes-

čio dydžio matas, bet ne mokesčio sumokėjimo šaltinis, atseit, jei mokestis sumokamas ne turto likvidacija, bet turto pajamomis, tai turime nominalinį turtų mokestį. Priešingai, toks turtų mokestis, kai turtas yra ne tik mokesčiu apkrovimo objektas, mokesčio dydžio matas, bet ir mokesčio sumokėjimo šaltinis, atseit, kai mokestis sumokamas paties turto ar jo dalies likvidacija, vadinamas materialiniu ar realiniu turtų mokesčiu.

Nominalinis turtų mokestis yra viena senesniųjų mokesčių rūšių. XVII ir XVIII a. turtų mokestis iš dalies užleidžia savo vietą vartojimo mokesčiams ir, pagaliau, XIX š. galutinai jį nusmelkia gavinio mokesčiai. Primityviškiems fisko organams lengviau buvo nustatyti bendrus kokio nors asmens turtus, negu apskaičiuoti kurio nors gamybos veiksmo gavinį ar kokio nors asmens pajamas. Tasai senas, jau beveik užmirštas mokestis, kuris buvo užsilikęs, kaip pagrindinis mokestis tik U.S.A. ir keliuose šveicarų kantonuose, staiga atgija XIX a. pabaigoje.

Pirmieji 1892 m. olandai, vėliau 1893 m. prūsai ir kitos Reicho valstybės kuria nominalinį turtų mokestį pajamų mokesčiui papildyti. Ta proga buvo nurodoma, kad pajamų mokestis pagauna tiktai žmonių pajamas, tuo tarpu esama žmonių, kurie turi stambius turtus ir todėl yra ūkiškai pajėgūs, bet tegauna maža arba negauna jokių pajamų (rūmai, medžioklės dirvonai, parkai, aukso lydiniai, įvairios brangenybės). Be prūsų, Olandijos pavyzdžiu, paseka danai. Po D. karo iždo finansiniai sunkumai priverčia įgyvendinti pajamų mokestį vengrus, austrus ir lenkus. 1922—23 m. lenkų nominalinis turtų mokestis buvo pakeistas nedavusių lauktų rezultatų materialiniu turtų mokesčiu. 1933 m. lenkai kuria taip pat, galima sakyti, materialinį penkiems metams išdėstomą turtų mokestį, kuris renkamas kaip žemės, verslo ir namų mokesčių papildymas.

Atskiros U.S.A valstybės turi visai primityvišką, proporcinį turtų mokestį. Toks mokestis yra labai patogus galingiems finansinio U.S.A. kapitalo savininkams. Juk nieko nėra lengvesnio, kaip kilnojamąjį turtą, ypač įvairias brangenybes, vertybinius popierius ir gyvus pinigus nuslėpti ir nuo šiaip budrių fisko organų akių. Pagaliau, tokie turtai U.S.A. labai lengvai perkeliami iš tos valstybės, kur jie sunkiau apkraunami, į tas valstybes, kur finansinis kapitalas randa didesnio palankumo. Ne tik patogumas slėpti kilnojamus turtus, bet ir fisko organų palinkimas pigiai įkainuoti ir teisingai parodytus turtus, palaiko U.S.A. turtų mokesčio gyvybę. Fisko valdininkai dažnai tiesiog bijo galingų politinėse sferose kapitalistų ir todėl stengiasi kuo pigiausiai kainoti jų turtus. Turtų mokestis, kaip ir pajamų mokestis, turi savo egzistencijos minimumą ir savo mažesniems turtams lengvatas.

Sunkiau būtų rimtais argumentais pateisinti turtų mokestį kaip pagrindinį krašto mokestį, nes, palyginti, labai didelė tautos pajamų dalis visai nepaeina iš turtų ir todėl ūkiškas didelio mokėtojų skaičiaus pajėgumas pasiliktų visai mokesčiais neapdėtas. Daugiau pagrindo turi turtų mokestis, kaip pajamų mokesčio papildymas. Tokiu atveju turtų mokestis nori papildomai, šalia pajamų mokesčio, pagauti funduotas pajamas. Atrodo, kad visai teisinga, kad didesnių mokesčių naštą vilktų tie žmonės, kurie turi turtus, nes kas turi turtus, tas gali lengviau ir daugiau uždirbti, negu žmogus, gyvenąs vien savo asmeniniu darbu. Be to, turtai sudaro tam tikrą gyvenimo atsargą tiems atvejams, kada žmogus nebetenka darbo pajėgumo. Sunku būtų ginčyti tų argumentų teisingumą, tačiau galima kelti klausimas, ar tų pačių rezultatų negalima būtų pasiekti, jei pajamų mokestyje būtų teikiamos lengvatos nefunduotoms pajamoms. Prancūzų ir ypač anglų įstatymų leidėjas mano, kad tai galima ir todėl nekuria turtų mokesčių. Tačiau tenka sutikti, kad nevisuomet jau taip lengva nustatyti aiškią sieną tarp funduotų ir nefunduotų pajamų, ypač tais atvejais, kai žmogaus asmeninis turtas ir asmeninis darbas drauge kuria pajamas. Be to, turtų mokestis išlygina žymius pajamų mokesčio trūkumus bei netikslumus. Jei veikia vienas pajamų mokestis be papildomo turtų mokesčio, tai tas, kas blogai šeimininkauja, gauna premiją. Pasitaiko didelių, ypač žemės turtų, kurie ar tai dėl savininko kaltės ar dėl jo nusistatymo neduoda tinkamų pelnų. Taip, sakykime, stambus dvarininkas palieka dirvonais didelius žemės plotus medžioklės reikalams, turi didelius brangius parkus, laiko lenktynių arklius. Tai visa ne tik neduoda jam pajamų, bet dar sudaro žymių išlaidų, kurios sumažina viso jo ūkio rentingumą. Tuo būdu gali susidaryti mažos pajamos ir tais atvejais, kai turima didelius turtus.

Teoretiškai tie argumentai turi didelės svarbos, bet gyvenime turtų mokesčio įgyvendinimas susiduria su nemažais sunkumais. Jei jau neminėti, kad tas mokestis yra brangus, reikalingas kruopštaus ir sunkaus fisko organų darbo ir sudaręs savo inkvizicinėmis priemonėmis mokesčių mokėtojams nemalonumų, tai dar ir tada lieka nemaža ir tokių sunkumų, kurie yra artimai susieti su pačia to mokesčio esme.

Pirmiausia, turto mokesčio reikalams tenka skirti verslo turtus, vartojamus ar naudojamus turtus ir suvartojamus ar sunaudojamus turtus. Verslo turtais laikomi tie visi turtai, kurie duoda pinigais įvertinamus pelnus, kaip išnuomojamieji namai, prekybos bei pramonės įmonės, žemės ūkiai, kurie gamina rinkai. Vartojamieji turtai bus pinigais įvertinami paties savininko vartojami turtai, kurie neduoda jam jokių pelnų, kaip paties savininko gyvenamieji namai, jo parkai, sodai, vartojami baldai, in-

dai ir tam panašūs dalykai. Pagaliau, trečioji turtų dalis bus tokios pinigais įvertinamos gėrybės, kurios vartojamos susivartoja, kaip valgomieji daiktai, gėrimai, kuras.

Teoretiškai toks turtų išrūšiavimas turi, be abejo, pagrindo, bet gyvenime labai sunku nustatyti sienas tarp vienos ir kitos turtų rūšies. Taip, sakykime, tas pats miškas gali būti verslo, naudojimo ir sunaudojimo turtas. Tačiau turtus aiškiai ir griežtai išrūšiuoti turi turtų mokesčiui didelės svarbos, nes ne visos turtų rūšys parodo lygiai, vienodai ūkišką mokesčio mokėtojo pajėgumą. Paprastai didesniu tarifu apkraunami verslo turtai, mažiau apdedami vartojimo turtai, o net tie vartojami turtai, kuriuos naudoja savininkas asmeniniams reikalams, visai nuo mokesčio atleidžiami, žinoma, tik ta sąlyga, kad tas vartojimas atitiktų socialinę mokėtojo padėtį. Suvartojamieji asmeniniams reikalams daiktai, nors jų atsarga būtų ir labai didelė, mokesčiais visai neapkraunami. Kol tie nuostatai svarstomi teorijos plotmėje, viskas eina gerai, bet persikėlę į gyvenimo sritį, tuojau susiduriame su nemažais sunkumais. Pirmiausia, kyla klausimas, ar iš tikrųjų visada verslo turtai parodo didesnį žmogaus ūkišką pajėgumą, negu vartojamieji dalykai. Juk puikūs parkai, platūs medžioklės laukai, liuksuso automobiliai, lenktynių arkliai, brangiųjų akmenų bei metalų pažibos rodo kur kas didesnį ūkišką jų savininko pajėgumų, negu kokia nors senos konstrukcijos lentpjūvė ar koks atsilikusios technikos malūnas. Be to, pralobę žmonės dažnai paverčia savo turtus brangenybėmis ir tuo būdu mėgina išvengti turtų mokesčio. Tiesa, fiskas nori atleisti nuo turtų mokesčio tik tą vartojamų turtų dalį, kuri atitinka socialinę mokėtojo padėtį, tačiau kas gali konkrečiais atsitikimais pasakyti, kurie turtai atitinka visuomeninę mokėtojo padėtį. Tie ir jiems panašūs klausimai paprastai sprendžiami ne bet kuriais teoretiniais sumetimais, bet vien politinių krašto jėgų santykiavimais.

Toliau, kuria kaina reikia kainoti turtus: pirkimo ar pardavimo? Jei pardavimo, tai ar paprastomis rinkos kainomis, ar tokiomis kainomis, kurios būtų gaunamos, jei įkainojamieji turtai būtų vienu kartu likviduojami.

Pagaliau, pasitaiko, kad nelengva pasakyti, kur baigiasi pajamos ir prasideda turtai. Kaip aiškiai pasakyti, ar periodiškai gaunamos rentos yra turtai ar pajamos. Juk kapitalizuojama renta virsta turtu ir gali būti apdėta turtų mokesčiu.

Tie sunkumai, su kuriais gyvenime susiduria turtų mokestis, ir buvo ta priežastis, kuri mūsų laikais neleido jam plačiau pasaulyje įsigyventi, nors po Didžiojo karo visos valstybės atsidėjusios ieškojo naujų iždo pajamų šaltinių. Tais pačiais sumetimais dvi didžiosios valstybės, būtent, Anglija ir Prancūzija, tebėra nusistačiusios prieš turtų mokestį.

Kitaip vertina turtų mokestį vokiečiai. 1934 m. įstatymas persunkia turtų mokestį nacionalsocialistų demografijos ir politikos pradmenimis. Naujas įstatymas žymiai pasunkina įvairių bendrovių padėtį, nes nacionalsocialistai nori ypatingai paremti individualų, asmenine atsakomybe įmonininko veikimą. Toliau, užkraunamas turto mokestis privatinės teisės profesinėms organizacijoms, nors jos ir neturėtų pelno tikslų. Seniau tokios bendrovės buvo laisvos nuo turto mokesčio. Egzistencijos minimumas duodamas ne tik turto savininkui, bet taip pat jo sutuoktiniui ir jo vaikams (visiems po 10.000 RM). Mokesčiu apdedami iš karto visos šeimos turtai, visvien kuriam šeimos nariui priklausytų tie turtai. Mokestis padarytas proporcinis (5%). Panaikinamos kooperatyvų privilegijos, tačiau finansų ministeriui duodama teisė atleisti nuo mokesčio žemės ūkio kooperatyvus.

Jau nuo seno buvo kartkartėmis keliama mintis, kad katastrofingos iždo padėties atveju, reikia paimti iždo reikalams piliečių turtų dalį. Ta mintis itin tapo populiari po D. karo, kuris paliko tuščias iždo kasas ir dideles valstybės skolas. Kai kam tada atrodė, kad atskiri piliečiai, dar visai nesugriaudami savo ūkių, lengvai gali atiduoti valstybės reikalams bent $^1/_{10}$ dalį visų savo turtų. Jei tokia priverstina piliečių auka galėtų pataisyti krašto finansus, tai iš to turėtų neabejotinos naudos ir privatiniai ūkiai. Deja, gyvenimo patyrimas greitai sugriovė tuos grynai teoretinius samprotavimus.

Materialinis turtų mokestis yra paprastai vienkartinis. Jis sumokamas ne turtų pajamomis, kaip nominalinis turtų mokestis, bet pačių turtų ar jų dalies likvidavimu. Maža, palyginti, tautos turtų dalis yra sudėta į tokias pinigines vertybes, kaip gyvi pinigai, einamosios bankų sąskaitos, kiekvienu pareikalavimu mokamos skolos. Tautos turtai yra žemė, namai, fabrikai, mašinos ir kiti jiems panašūs dalykai. Kai iždas tuščias, valstybei tie dalykai nėra reikalingi, jai reikia pinigų.

Kai valstybė reikalauja materialinio turtų mokesčio, mokėtojas tam, kad atsiteistų valstybei, gali pasirinkti tris kelius: 1. skolinti pinigus, 2. parduoti savo turtų dalį, 3. panaudoti savo sutaupas. Tie visi keliai, jei kada ir įvykdomi, tai paprastai turi tautos ūkiui nelemtų padarinių.

Pirmiausia, kai didelis žmonių skaičius vienu laiku ieško paskolos materialiniam turtų mokesčiui sumokėti, tai kapitalais neturtingesni kraštai jokiu būdu negali patenkinti tokius paskolų paklausus. Padėtį pasunkina dar ir tas faktas, kad kaip tik tuo pačiu laiku žmonės, turį kredito įmonėse pinigus, ima turtų mokesčiui apmokėti tuos pinigus arba pinigų dalį. Jei finansiniai kurio krašto resursai ir patenkintų tokius kredito paklausus, tai vis dėlto tokie paklausai turėtų labai iškelti paklausų palūkanas,

kas ne tik pasunkintų patį mokestį, bet neigiamai veiktų krašto gamybą ir per gamybą visą krašto ūkį. Todėl, jei jau reikia skolintis, tai geriau ir patogiau pasiskolins pati valstybė, negu tai gali padaryti krašto gyventojai, visi vienu kartu ieškodami paskolų.

Kas dėl turtų ar turtų dalies realizavimo, tai, pirmiausia, nevisuomet yra galima realizuoti turtų dalį, nes yra turtų, kurių neįmanoma suskaldyti (fabrikai, dvarai, namai). Jei pagaliau ir galima turtų dalį likviduoti, tai tuojau atsiranda dideli įvairių vertybinių popierių, įvairios žaliavos, įvairaus inventoriaus ir net nekilnojamų turtų pasiūlai. Visų dideliais kiekiais siūlomų daiktų kainos krinta. Žemos kainos numuša tautos turtų vertę. Kritus tautos turtų vertei, turtų mokestis paima kur kas didesnę to turto dalį, negu kad iš anksto buvo numatyta.

Pagaliau trečias kelias turto mokesčiui apmokėti yra sutaupų panaudojimas. Kai vieni ima iš kredito įmonių savo sutaupas, kad apmokėtų savo turto mokestį, tai kiti tą patį daro, kad aukštesniais, negu kredito įmonė moka, procentais paskolintų paimtus pinigus tiems, kurie turi mokėti turtų mokesčius. Tuo būdu susidaro toks didelis sutaupų reikalavimas, kuriam ištesėti vargu begali pajėgti krašto kredito įmonės. Tie visi sunkumai paprastai ir sugriauja visas materialiniame turtų mokestyje dedamas viltis.

Materialinį turtų mokestį buvo įsivedę 1919 m. Reichas, Italija ir Čekoslovakija, 1920 m. Austrija, 1921 m. Vengrija, 1923 m. Graikija ir Lenkija. Nei viename krašte tas mokestis nedavė daugiau, negu bet kuris kitas pagrindinis to krašto mokestis. Jei žiūrėti nepaprasto visų kraštų to mokesčio tarifų aukštumo, tenka pripažinti, kad to mokesčio rezultatai buvo tikrai menki. Pagaliau, visi kraštai, įvedę materialinį turtų mokestį, turėjo nuo jo arba atsisakyti, arba paversti jį paprastu nominaliniu turtų mokesčiu.

Su bendru turto mokesčiu artimai yra susieti turtų priauglio ir turtų vertės prieauglio mokesčiai.

T u r t o p r i e a u g l i o mokestis nori pagauti, tam tikru įstatymais nustatomu laikotarpiu, padidėjusius mokėtojų turtus. Turto prieauglio mokestis nekreipia dėmesio į tuos veiksnius, kurie sudarė turto prieauglį, visai nesirūpina, ar turtas padidėjo asmeninėmis savininko pastangomis, ar vien laimingai susidėjusiomis ekonominėmis, politinėmis bei socialinėmis sąlygomis. Turto prieauglio mokesčiui užtenka paties fakto, kad turtas padidėjo. Tikslingas turto prieauglio mokesčio įgyvendinimas nėra lengvas dalykas. Nepastovios konjunktūros laikais sunku palyginti to paties turto dviejų laikotarpių vertę. Pagaliau, vertė, apskaičiuota aukso valiuta, nėra dar vertė, nustatyta pagal krašto pinigų pirkimo galios duomenis. Krintančių kainų laikais tas mokestis nebetenka visos savo reikšmės.

Turto prieauglio mokestis bene bus vokiškas išradimas. Pirmą kartą Reichas įsivedė turto prieauglio mokestį drauge su „Wehrbeitragu", atseit, karo mokesčiu 1913 m. Turto prieauglio mokestis 1922 m. buvo reformuotas ir 1925 m. sujungtas su bendruoju turtų mokesčiu.

Nuo turtų prieauglio mokesčio skiriama turto vertės prieauglio mokestis. To mokesčio tikslas pagauti ypač miestų nekilnojamųjų turtų vertės prieauglį, kurį sudarė ne asmeninės savininko pastangos, bet pačios gyvenimo sąlygos.

Turtų vertės prieauglio mokestis yra taip pat vokiškos kilmės. XIX a. pabaigoje buvo įvedusios tą mokestį gausios vokiečių vietos savivaldybės. 1911 m. Reichas sukuria turtų vertės prieauglio mokestį. 1913 m. tas mokestis buvo sulietas su turto prieauglio mokesčiu.

Lenkai renka turto vertės prieauglio mokestį nuo neužstatytų miesto sklypų. Be to, turtų vertės prieauglio mokestį turi austrai, čekoslovakai, italai, šveicarai ir ispanai.

Tas mokestis gali būti imamas dviem būdais: arba tam tikrais laikotarpiais, arba tais atvejais, kai keičiasi turtų savininkas ar baigiasi nuomos sutartis. Šis paskutinis būdas yra, be abejo, patogesnis. Turtų vertės prieauglio mokestis turi didelės reikšmės kylančios konjunktūros laikais, kai pastoviai kyla nekilnojamųjų turtų vertė. Ekonominės stagnacijos, ypač ūkiškos depresijos laikais tas mokestis nebetenka visos savo reikšmės. Turto vertės prieauglio mokestis nėra našus mokestis, todėl ir dauguma valstybių stengiasi pagauti turtų vertės prieauglį ne specialiniu mokesčiu, bet bendrais apdedamaisiais mokesčiais ir tarifuotu palikimo mokesčiu.

34. KLAIPĖDOS KRAŠTO APDEDAMIEJI MOKESČIAI

Laikinas Klaipėdos Krašto administratorius generolas Odry 1920 m. vasario m. 15 d. paskelbė, kad visi veikiantieji krašte įstatymai ir patvarkymai, jei jie neprieštarauja naujai politiniai santvarkai ir nėra aiškiai panaikinti, pasilieka galioje. Tuo būdu pasiliko galioje ir Klaipėdos Kratše veikusieji Reicho ir Prūsijos mokestiniai įstatymai ir patvarkymai. Krašto ūkio gyvenimo raida, kuriai nuolatos turi taikintis finansų sistema ir finansų administracija, tuojau ėmė versti daryti didesnių ar mažesnių senųjų Prūsijos mokestinių įstatymų pakeitimų.

Iš pagrindų pakeitė Klaipėdos Krašto finansų sutvarkymą Lietuvos Respublikos nustatytas Klaipėdos teritorijos statutas, kuris yra artimai susietas su 1924 m. gegužės 8 d. Lietuvos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos su Britų Imperija, Prancūzija,

Italija ir Japonija. Klaipėdos Teritorijos statuto str. 1 duoda Klaipėdos Teritorijai finansų autonomiją Statuto numatytose ribose. Tas ribas aiškiau nustato to paties statuto str. 5 p. 12, kuris palieka Klaipėdos Teritorijos vietinių organų kompetencijai tiesioginius ir netiesioginius mokesčius, kurie imami Teritorijoje, išskyrus muitus, akcizą, vartojimo taksas ir alkoholio, tabako ir kitų panašių prabangos dalykų monopolius. Tuo būdu, tarifuotieji vartojimo mokesčiai ir fiskaliniai monopoliai pavedami Centro valdžios žiniai. Gaunamas iš Klaipėdos Krašto gyventojų tarifuotais vartojimo mokesčiais bei monopoliais pajamas Respublikos iždas grąžina dotacijų pavydalu.

Tokioms dotacijų sumoms nustatyti metmenis duoda to paties Statuto str. 35, kuris sako „Per vieną mėnesį nuo šio statuto įsigaliojimo prasidės derybos tarp Lietuvos Vyriausybės ir Klaipėdos Teritorijos vietinių organų dėl nustatymo tos dalies iš grynųjų muitinių, akcizų, vartojimo taksų pajamų, čia įskaitant ir numatytas str. 5 paragrafe 12 monopolių pajamas, kuri turės būti suteikiama Klaipėdos Teritorijai. Ta dalis bus nustatyta atsižvelgiant: 1. į vidutinę, kiekvienam gyventojui pareinančią Klaipėdos Teritorijoje ir kitose Lietuvos dalyse 1921—1922 metais importo ir eksporto vertę, atsižvelgiant į ypatingas sąlygas, kurios galės turėti įtakos tų metų eksportui ir importui, 2) į papildomas pajamas ir išlaidas, kurių padarys Lietuvos valstybei Klaipėdos Teritorijos Suvereniteto perdavimas Lietuvai. Tokiu būdu nustatyta dalis galės būti laikas nuo laiko persvarstyta Lietuvos Vyriausybei susitarus su vietiniais Klaipėdos Teritorijos organais". Tiek Statuto str. 35.

Šiuo atveju tenka pastebėti 35 str. nėra aiškus. Jei p. 1. minimos „ypatingos sąlygos, kurios galės turėti įtakos tų metų eksportui ir importui" gali būti aiškinamos, kaip sąlygos sudarytos smarkia tais metais ėjusia per Klaipėdos Krašto sieną iš Didžiosios Lietuvos ir į Didžiąją Lietuvą kontrabanda, kuri Didžiosios Lietuvos gyventojų sąskaitą žymiai išpūtė Klaipėdos Krašto importo ir eksporto vertę, tai punkte 2 nurodomos „papildomos pajamos ir išlaidos, kurių padarė Lietuvos Valstybei Klaipėdos Suvereniteto perdavimas Lietuvai" vargu ar gali sudaryti skaitmenimis pagaunamą dydį. Tad nenuostabu, kad dotacijos greitai virto Centro valdžios ir Klaipėdos Krašto direktorijos nesusipratimų objektu. Direktorija buvo pareikalavusi dotacijų net ištisų 12 milijonų lt. Byla atsidūrė 1926 m. Tautų Sąjungoje. Pagaliau buvo susitarta mokėti už 1926 m. 5,4 mil. lt. už 1927—1929 m., 6,6 mil. lt. Pasibaigus susitarimo terminui vėl prasideda nesusipratimai, byla vėl 1931 m. atsiduria Tautų Sąjungoje, kurios atstovo pastangomis padarytas naujas susitarimas keturiems metams, atseit, 1932—1936 m. Tas susitarimas 1937 m. pratęstas su nežymiais pakeitimais, dar keturiems metams.

Pagal tą susitarimą dotacijų sumą sudaro 7,5 mil. lt., bet toji suma patikrinama 6,7% visų muitų, akcizų ir monopolių brutto pajamų duomenimis. Jei tų visų pajamų 6,7 % duoda kitą sumą, tuomet toji faktiškai gaunamoji suma ir mokama. Tačiau, jei muitų, akcizų ir fiskalinių monopolių pajamų 6,7% sudaroma suma nėra daugiau, kaip 5% didesnė arba mažesnė už 7,5 mil. lt., tuomet mokama ne 6,7% konficientu gaunama sumą, bet 7,5 mil. lt., atseit, svyravimai penkiais nuošimčiais žemyn ar aukštyn nepakeičia mokamos 7,5 mil. lt. sumos.

Statuto str. 5 p. 12 paliekama Klaipėdos Kraštui apdedamieji mokesčiai ir tarifuotieji ekonominio santykiavimo mokesčiai. Apdedamieji mokesčiai yra dviejų rūšių. 1. asmeniniai r 2. gavinio mokesčiai. Asmeniniai mokesčiai sudaro Klaipėdos Krašto mokesčių sistemos ašį. Svarbiausi tų mokesčių yra: 1. pajamų ir uždarbio mokestis, 2. turto mokestis. Kiti asmeniniai mokesčiai yra daugiau ar mažiau laikino pobūdžio. Gavinio mokesčius sudaro: 1. verslo pelno mokestis; 2. žemės mokestis; 3. namų mokestis ir 4. kapitalo pelno mokestis, arba kaip jį vadina Klaipėdos Krašto įstatymai „pinigų našumo mokestis". Trijų pirmųjų gavinio mokesčių pajamos 1893 m. Prūsijos įstatymu buvo pavestos savivaldybėms, tačiau prūsų fiskas pasiliko sau teisę tuos mokesčius rinkti. Tiktai keliaujančių verslininkų mokesčių pajamos buvo paliktos valstybei. Toks gavinio mokesčių sutvarkymas tebeveikia ir dabar Klaipėdos Krašte.

Klaipėdos Krašto pajamų mokestis veikia 1936 m. gruodžio 30 d. Seimelio priimtu įstatymu, kuris pavadintas „Klaipėdos Krašto pajamų ir uždarbio mokesčio įstatymas". Kaip jau patsai pavadinimas rodo Klaipėdos Krašto pajamų mokesčio įstatymas griežtai skiria funduotas ir nefunduotas pajamas, tačiau nefunduotomis pajamomis principiniai laikomos tiktai darbo algos, atseit, nesavarankiško darbo pajamos.

Pajamų mokestį moka: 1. Lietuvos piliečiai tol, kol jie turi savo gyvenamą arba būnamą vietą Klaipėdos Krašte. Šito įstatymo prasme gamtinis asmuo turi savo gyvenamąją vietą ten, kur jis turi butą tokiomis aplinkybėmis, iš kurių galima spręsti apie nuolatinį palaikymą; 2. svetimšaliai, turį Klaipėdos Krašte gyvenamą vietą, čia užsilaiką dėl uždarbiavimo, užsilaiką ilgiau kaip vienerius metus arba turį savo paprastą buveinę ilgiau negu šešis mėnesius Klaipėdos Krašte. Mokestinė prievolė tokiais atsitikimais apima visą gyvenimo ar buvimo laiką Klaipėdos Krašte; 3. akcinės bendrovės ir komanditinės akcinės bendrovės be Lietuvos Banko ir jo skyrių; 4. registruoti pelno ir ūkio kooperatyvai, kiek jie pagal įstatus, steigmenį arba kitą statutą netarnauja visuomenei naudingiems arba labdarybės tikslams. Visuomenės nauda neišskirta, jeigu už indėlius pagal įstatus arba kitą

tvarką mokama aukščiausiai penki nuošimčiai palūkanų, išlošiant, nariui išstojant arba kooperatyvui išsiardant nariai negauna daugiau kaip nominalinę indėlio vertę ir likusi turto dalis tokiems pat tikslams skiriama; 5. bendrovės su apribota atsakomybe, išskyrus tas, kurių pajamos pagal įstatus turi būti sunaudojamos visuomenei naudingiems, mokslo arba meno tikslams; 6. registruotos ar neregistruotos civilinės teisės draugijos, kurių veikimas visiškai arba iš dalies yra atlikti prekybines operacijas sau arba nariams. Jeigu mokestingosios pajamos gaunamos iš teisinių sanderių, kuriose tedalyvauja tiktai susivienijimo narių dalis, tai šitai susivienijimo daliai atatinkamai taikomos susivienijimui duotosios taisyklės.

Be pilietybės, gyvenamosios ar būnamosios vietos skirtumų visi asmens moka mokestį nuo pajamų: a) iš Klaipėdos Krašto viešų kasų mokamų algų, pensijų ir laukimo pinigų; b) iš žemės nuosavybės ir iš verslo bei prekybos įrengimų arba kitų verslo įmonių Klaipėdos Krašte, taip pat iš kiekvieno čia atliekamo darbo. Pajamų mokesčių nemoka: 1. akredituoti svetimų valstybių atstovai, jų žinioje esamieji valdininkai, jų ir jų valdininkų tarnautojai, jei jie yra svetimšaliai; 2. asmens, kurie tarptautinės teisės nuostatais arba remiantis Lietuvos sudarytomis tarptautinėmis sutartimis atleisti nuo šito mokesčio. Tačiau šiuo atveju neatleidžiamos pajamos gaunamos iš šaltinių esamų Klaipėdos Krašte. Mokestis mokamas nuo metinių pajamų didesnių negu 1.200 lt., atseit, egzistencijos minimumas nustatomas 1.200 lt.

Pajamų mokesčiu neapdedamos, arba Klaipėdos Krašto įstatymų kalba „nelaikomos mokestingomis pajamomis“: 1. iš Klaipėdos Krašto iždo pagal karių aprūpinimo įstatymus teikiamos sumos, ypač visi pagal darbingumo sumažėjimą kariuomenės tarnyboje nustatyti aprūpinimo pinigai; 2. mokėjimai, priderą iš ligos, bedarbės, nuopuolių, darbingumo nustojimo ir paliktųjų apdraudimo; 3. Klaipėdos Krašte mokestingųjų asmenų pajamos iš nekilnojamo turto, esamo Lietuvoje už Klaipėdos Krašto, iš ten turimos verslo įmonės, taip pat ir iš ten atliekamo darbo arba ten atliekamos tarnybos; 4. kiek užtikrintas abišalumas, reguliariškai pasikartoją mokėjimai ar pašalpos, kurie nemokami iš viešų Klaipėdos Krašto iždų, žiūrint į dabartinę arba pirmesnę tarnybą arba užsiėmimą; 5. visi viešų iždų mokami tarnybinių išlaidų atlyginimai, dienpinigiai ir kelionės išlaidos; 6. privatinę tarnybą arba privatinį pavedimą atliekant atlyginimai, kurie mokami tarnyba arba pavedimu padarytoms reprezentacijos išlaidoms padengti tiek, kiek jų suma neviršija reikalingų reprezentacijos išlaidų; 7. ta įvairių bendrovių pelno dalis, kuri skiriama visuomeniniams ar labdarybės tikslams.

Pajamomis laikomos visos mokesčio mokėtojų pajamos pi-

nigais ir pinigine verte iš: 1. piniginio turto; 2. nekilnojamo turto, samdų ir nuomų, imtinai buto savuose namuose nuomos vertės; 3. prekybos ir verslo; 4. pelningo užsiėmimo, taip pat iš teisių į periodinius gavimus ir bet kurio pobūdžio naudą, jeigu šitos pajamos 1 iki 3 skaitlinėje nepriskaitytos.

Jeigu 2 ir 3 p. pažymėtų pajamų šaltiniai yra už Klaipėdos Krašto ar kitos Lietuvos ribų, tai tokių pajamų tėra mokestinga tik metinio grynojo našumo trečioji dalis. Čia turėtų nuostolių tegalima atskaityti tik trečiąją dalį įvertinant kito šaltinio pajamas. Tas pat turi galios pajamoms iš piniginių turtų, kurių šaltiniai garantuojami žemės nuosavybe ar žemės sklypams lygiomis teisėmis už Klaipėdos Krašto ar kitos Lietuvos ribų.

Nepaprastos pajamos iš paveldėjimų, dovanojimų, gyvybės draudimų, iš ne verslo arba spekuliacijos tikslu parduotų žemės sklypų ir panašių įgijimų nelaikomos mokestingomis pajamomis, bet pagrindinio turto didėjimu; turto tokiomis nepaprastomis pajamomis didėjimas ir mažėjimas tepabojamas tiktai tiek, kiek pagrindinio turto našumas tuo didinamas arba mažinamas.

Nuo apdedamų pajamų leidžiama numesti visas išlaidas pajamoms gauti, saugoti ir pajamų šaltiniams išlaikyti, būtent: 1. žemės sklypų savininkų mokėtini pylimo mokesčiai ir mokesčiai viešoms žemei drėkinti ir nusausinti sąjungoms, taip pat tokiems vandens takams išlaikyti, kuriems išleisti ypatingi įstatymai potvynio pavojui vengti; 2. tokie netiesioginiai mokesčiai, kurie turi būti priskaitomi veikimo išlaidoms; 3. už nuosavą žemę ir verslo įmonę mokėtini savivaldybėms mokesčiai; 4. reguliarūs metiniai nurašymai už triobų, mašinų bei kito negyvo inventoriaus nusidėvėjimą, jeigu įgijimo išlaidos nepriskaitytos prie veikimo išlaidų; 5. profesiniams rūmams mokesčiai, atseit, žemės, prekybos bei pramonės ir amatininkų rūmams.

Be to, nuo bendrų pajamų dar leidžiama numesti: 1. mokesčio mokėtojo mokėtinosios palūkanos už skolas; 2. rentos ir nuolatiniai mokėjimai, paremti privatinės teisės titulais arba bažnyčios patronato prievolėmis; 3. mokesčio mokėtojo pagal įstatymą mokėtini mokesčiai už sirgimo, nuopuolio, senatvės, sužalojimo, darbo ir tarnybos nustojimo apsidraudimą, taip pat draudimo mokesčiai našlei išlaikyti ir pensiją gauti; bet tokių draudimų mokesčiai kurie mokami sulig sutartimi ar sulig laisvu apsidraudimu, tik tiek, kiek jie neviršija bendrai 1.200 litų sumą per metus; 4. draudmo premijos, mokamos už mokesčio mokėtojo arba už savistoviai mokesčio nemokančio šeimos nario mirties ar gyvenimo atsitikimų draudimą, kiek jos neviršija bendrai 1.200 litų per metus; 5. amortizacijos mokėjimai, jei mokesčio mokėtojas teisine prievole turi amortizuoti ant savo ūkio esama skolą, kiek

tokie mokėjimai per metus neviršija šimtinę skolos dalį ir 1.200 litų sumą.

Žmonų pajamos priskaitomos prie vyrų pajamų, nebent žmona gyventų nuolat atsiskyrusi nuo vyro ar jos pajamos pareitų iš Klaipėdos Krašto viešųjų kasų, ar iš Klaipėdos Krašte esamų: žemės, verslo, pramonės ar darbo šaltinių.

Teikiamos šeimos lengvatos, kurių dydis priklauso ne tik nuo šeimos narių skaičiaus, bet ir gaunamų pajamų sumos. Kas turi pajamų virš 20.000 lt. metams, tas nebegauna šeimos lengvatų. Jei metinės pajamos neviršija 25.000 lt., tai tais visais atvejais, kai susidaro nepaprastos neišvengiamos pajamos, teikiama mokėtojui žymių lengvatų. Nefunduotos pajamos imamos ties šaltinių, nebent tokių pajamų suma viršytų 20.000 lt. Tokiais atvejais paduodama turimų pajamų deklaracija. Funduotų pajamų savininkai turi paduoti pajamų pareiškimą, jei jų apdėtinos pajamos viršija 6.000 lt., tačiau jei pajamos pareina iš kapitalo, tai pareiškimas yra jau privalomas, jei pajamos viršija 1.200 lt. Taip pat turi deklaruoti pajamas ir tie asmens, kurių nekilnojamo turto ar verslo pajamų šaltiniai yra „už Klaipėdos Krašto ar kitos Lietuvos ribų".

Pajamų mokesčiui taikomi net 6 rūšių tarifai. Kiekvienas tarifas turi pagrindinį mokestį ir mokesčio priedą. Tikrojo pajamų mokesčio tarifai, atseit, tarifai *A* ir *B* turi progresinius iki tam tikros sumos pagrindinius mokesčius ir priedus. Tarifas *A* taikomas fiziniams asmenims, tarifas *B* įvairių rūšių bendrovėms. Tarifas *A* yra mažesnis, negu tarifas *B*.

Čia paduodami tarifo *A* ir tarifo *B* pavyzdžiai.

Tarifas *A:*

Metų pajamos		Mokestis	Priedas
didesnės negu	ligi imtinai		
litų	litų	litų	litų
1 200	1 300	8	—
1 300	1 400	10	—
1 400	1 500	12	—
1 500	1 600	16	2
1 600	1 700	20	4
1 700	1 800	26	6
1 800	2 000	32	8
2 000	2 200	38	10
2 200	2 400	44	12
2 400	2 600	50	16
2 600	2 800	56	20
2 800	3 000	62	24
3 000	3 300	70	28
3 300	3 600	80	32

Apdedamosios pajamos vis auga stambesnėmis sumomis, kol didinama suma pasiekia 4.000 lt. Mokestis ir jo priedas vis progresiškai kyla, kol pagaliau užsibaigia šiuo būdu:

172 000	176 000	13 050	22 000
176 000	180 000	13 400	22 500
180 000	184 000	13 750	23 000
184 000	188 000	14 100	23 500
ir taip toliau 4000 litų daugėjant		ir taip toliau 300 litų daugėjant	ir taip toliau 500 litų daugėjant

Tarifas *B*.

Metų pajamos didesnės negu litų	ligi imtinai litų	Mokestis litų	Priedas litų
1.200	1.350	20	6
1.350	1.500	30	10
1.500	1.650	40	14
1.650	1.800	52	18
1.800	2.100	64	24
2.100	2.400	76	30
2.400	2.700	88	36

ir taip visos pozicijos augdamos pasiekia sumų:

292.000	269.000	22.000	37.000
296.000	300.000	22.300	37.500
ir taip toliau 4000 litų daugėjant		ir taip toliau 300 litų daugėjant	ir taip toliau 500 litų daugėjant

Uždarbio mokestis, sulaikomas ties šaltiniu yra proporcinis; uždarbio mokesčio priedas yra progresinis. Jei uždarbio pajamos viršija 20.000 lt. metams, tai mokestis imamas pagal tarifą *A*. Jei uždarbis mokamas už tam tikrą darbo laiką, tai darbdavys turi sulaikyti mokesčio reikalams 10% uždarbio; jei uždarbis mokamas ne už tam tikrą darbo laiką, tai tik 4%. Tarifas *C I* taikomas metiniam uždarbiui, tarifas *C II* mėnesiniam uždarbiui, tarifas *C III* savaitiniam ir *C IV* padieniam uždarbiui. Uždarbio mokesčio priedai prasideda tik nuo 6.000 lt., kai fizinių asmenų pajamų mokesčio priedai jau eina nuo 1.500 lt. ir bendrovių pajamų mokesčio priedai nuo 1.200 lt. Savivaldybiniai priedai gali būti imami tik nuo paties pagrindinio mokesčio, bet ne nuo jo priedo.

Tą pačią dieną, kurią Seimelis priėmė Pajamų ir Uždarbio mokesčio įstatymą, atseit, 1936 m. gruodžio 30 d., buvo priim-

tas ir turto mokesčio įstatymas. Turto mokestį moka visi fiziniai asmens, kurie turi mokėti pajamų mokestį ir visi fiziniai asmens be pilietybės, gyvenamosios ar būnamosios vietos skirtumų pagal vertę: a) jų nekilnojamo turto Klaipėdos Krašte, b) jų pagrindinio ir apyvartos kapitalo, skirto žemės, miško ar žvejybos ūkio įmonėms, imtinai gyvulių auginimui, sodininkystei ir daržininkystei ar pastoviam verslui Klaipėdos Krašte. Nuo turto mokesčio atleidžiami tie asmens, kurie atleidžiami nuo pajamų mokesčio, tačiau visais atvejais apdedami turtai, ką tik nurodyti punktuose *a* ir *b*.

I. Mokesčiu apdedamas visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas atskaičius skolas. II. Mokesčiu apdėtinu turtu šito įstatymo prasme skaitomi ypačiai: 1. žemės sklypai (laukai ir triobesiai) su visais priklausomais daiktais, naudojimo ir kitos savistovios teisės ir privilegijos, kurių vertė yra pinigais įkainotina; 2. žemės ir miško ūkio, žvejybos ir gyvulių auginimo įmonėms, vynmedžių auginimui, sodininkystei ir daržininkystei, taip pat pastovio verslo įmonėms skiriamas pagrindinis ir apyvartos kapitalas; 3. kitas piniginis turtas.

III. Mokesčiu neapdedami: 1. Lietuvoje ne Klaipėdos Krašte esamas nekilnojamas turtas; 2. žemės arba miško ūkio ar žvejybos įmonėms arba pastoviam verslui skiriamas pagrindinis ir apyvartos kapitalas Lietuvoje ne Klaipėdos Krašte. IV. II posmo 1 ir 2 skaitlinėse pažymėto turto mokesčiu apdedamas tik vienas trečdalis, jei jis yra už Klaipėdos Krašto ir kitos Lietuvos ribų. Tas pat turi galios ir II posmo 3 skaitlinėje pažymėtam piniginiam turtui, jei už jį įkaitu yra duotas nekilnojamas turtas arba teisės, kurios lygios nekilnojamam turtui, už Klaipėdos Krašto ir už kitos Lietuvos ribų.

V. Mokesčiu apdėtinu turtu neskaitomi: 1. baldai, namų ūkio dalykai ir kiti kilnojami daiktai, jeigu jie neturi būti laikomi priklausančiais prie nekilnojamo turto arba pagrindinio bei apyvartos kapitalo dalimi; 2. teisė gauti piniginį atlyginimą, kurią turi darbingumo visiškai ar iš dalies nustojęs mokesčio mokėtojas dėl kūno sužalojimo ar ligos; tas pat taikoma pirmesnio sakinio prasme sužalotojo paliktajam, kuris dėl tokio sužalojimo turi teisę gauti piniginį atlyginimą.

Apskaičiuojant ir įvertinant mokesčiu apdėtiną turtą imamą pagrindu pavienių turto dalių buitis ir paprastoji jų vertė nustatymo (turto mokestinio pareiškimo) metu, kiek įstatymu nenustatoma kitaip. Žemės ūkio ir verslo įmonėms, kurios reguliariai daro metų balansus, mokesčiu apdėtinam turtui apskaičiuoti ir įvertinti pagrindu gali būti imama turto buitis paskutiniųjų veikimo ar sąskaitybos metų pabaigoje.

I. Mokesčiu apdedamas turtas didesnis negu 8.000 litų.

II. Iš mokesčio mokėtojų, kurių mokesčiu apdėtinas turtas yra piniginis kapitalas ir neperviršija 30.000 litų sumą, turto mokestis neimamas, jeigu pajamų arba uždarbio mokesčiais apdėtinos metinės pajamos neperviršija 1.500 litų sumą.

Jei apdėtinas turtas nėra didesnis, kaip 80.000 lt., tai tų turtų savininkas įvairių nelaimių atvejais gauna lengvatų. Turto mokestis yra progresinis.

Turto mokestis sudaro, jeigu mokesčiu apdėtino turto yra:

daugiau kaip litų	iki pilnų litų	metams litų
8.000	10.000	20
10.000	12.000	25
12.000	14.000	30
14.000	16.000	35
16.000	18.000	40
18.000	20.000	45
20.000	22.000	50
22.000	24.000	55
24.000	28.000	60
28.000	32.000	70
32.000	36.000	85

ir taip vis auga turtų mokestis, pasiekdamas nuo:

960.000	980.000	3.170
980.000	1.000.000	3.240
1.000.000	1.020.000	3.310
1.020.000	1.040.000	3.380
1.040.000	1.060.000	3.450
ir t.t. po 20.000 litų daugiau		po 70 litų daugiau

Trys gavinio mokesčiai, atseit, verslo, žemės ir namų mokesčiai savo pagrindiniais bruožais tebėra senieji Prūsijos mokesčiai ir veikia pagal senuosius prūsų įstatymus, tačiau kiekvienas tų įstatymų turi skaitlingus, jau Klaipėdos Krašto valdžios padarytus, pakeitimus.

Verslų apdėjimas tvarkomas dviem įstatymais: vienas įstatymas liečia verslininkus, turinčius pastovią įmonę, antras — įvairios rūšies keliaujančius verslininkus. Pastovių įmonių verslai apkraunami 1891 m. prūsų įstatymais bei skaitlingais tų įstatymų pakeitimais, kurių naujausi yra 1933 m. Mokesčiais apdedami visi verslai, nors jie veiktų ir kooperacijos pagrindais. Šiuo atveju sudaroma išimtis tik grynai žemės ūkio ir žuvininkystės kooperatyvams, viešosioms draudimo įstaigoms, savivaldybinėms įmonėms ir valstybės bankui (Lietuvos Bankui). Klaipėdos

Krašto direktorijai paliekama teisė atleisti nuo mokesčio ir kitas visuomeninio pobūdžio įmones. Be to, nemoka mokesčio: 1. visos žemės ūkio šakos, išskyrus prekybos tikslams vedamą sodininkystę, tokiems pat tikslams laikomą gyvulių ar pieno ūkį, jei galvijai maitinami pirktu pašaru ir jei, pagaliau, tam tikros ūkio šakos nuomojamos grynai verslo sumetimais; 2. durpynų ir kitų kasyklų eksploatacija; 3. laisvosios profesijos, jei jos tarnauja vien mokslui bei menui.

Visos įmonės verslo mokesčio reikalams suskirstomos keturiomis rūšimis pagal gavinio ir kapitalo dydį. Kiekviena įmonė turi pareikšti, kuriai kategorijai ji priklauso pagal gavinio dydį. Įmonės, kurių kapitalas neviršija 1.000 lt., moka vien pagal gavinį. Taip pat pagal gavinį moka ir laisvosios profesijos ir tai tik tais atvejais, kai gavinys viršija 6.000 lt. Pirmosios kategorijos įmonės turi normalinį tarifą 1% metinio gavinio. II, III ir IV kategorijos gauna mokesčių kontingentus. Tų kontingentų paskirstymui tarp paskirų mokėtojų sudaromos kiekvienoje apylinkėje mokesčių bendrovės. Mokesčių kontingento sumos paskirstymas eina pagal įstatymo nustatytus vidutiniškus, maksimalinius ir minimalinius kiekvienos įmonių kategorijos tarifus.

Keliaujančių verslininkų mokesčiai tvarkomi Prūsijos 1876 m. įstatymais ir tų įstatymų Klaipėdos Krašto pakeitimais. Mokestį moka keliaują pirkliai, amatininkai, pramogų rengėjai. Nuo mokesčio atleidžiami: 1) savo žemės ūkio gaminių pardavėjai; 2) amatininkai, parduodą savo dirbinius ar patarnavimus netoliau 15 kilometrų nuo savo gyvenamosios vietos; 3) komivojažeriai, jei jie vežasi su savim tik prekių pavyzdžius. Keliaujantieji verslininkai moka metams 96 lt. Ta suma ypatingais atvejais gali būti sumažinta net iki 6 lt., tačiau ji gali būti ir padidinta iki 480 lt., jei keliaujantieji verslininkai dirba dideliu apyvartos kapitalu.

Žemės mokestis tvarkomas senu 1861 m. Prūsijos įstatymu, į kurį įnešė pakeitimų dvi nedidelės Klaipėdos Krašto novelos. Žemės mokestis yra kontingentuotas gavinio mokestis. Gavinys nustatomas katastro duomenimis. Nuo brutto gavinio numetamos ūkio išlaidos ir nustatomas vidutiniškas, normaliomis sąlygomis galimas gauti, grynasis pelnas. Nuo mokesčio atleidžiamos: valstybinės ir savivaldybinės žemės, kiek jos tarnauja viešiems reikalams, viešojo naudojimo tiltai, keliai, geležinkeliai ir kanalai, nors jie priklausytų ir akcinėms bendrovėms; bažnyčių ir mokyklų žemės, ir taip pat žemės skiriamos dvasiškijos, bažnyčios tarnų ir mokytojų išlaikymui.

Namų mokestis tvarkomas taip pat 1861 m. Prūsų įstatymu, kuriame buvo dviem atvejais (1922 ir 1924 m.) padaryta neesminių pakeitimų. Namų mokesčio nemoka: pastatai, kurie tarnauja

viešiems reikalams, prieglaudos ir ligoninės, negyvenamieji žemės ūkio reikalams tarnaujantieji triobesiai, ir tie įmonių pastatai, kuriuose laikoma tiktai žaliava ar įmonei reikalingi arkliai. Visi pastatai apdedami pagal metinio naudojimo vertę. Miestuose ir šiaip kitose vietose, kur pastatų dauguma naudojama nuomavimui, metinio naudojimo vertė nustatoma pagal vidutinišką metinę nuomos kainą per paskutiniuosius 10 metų. Vietovėse, kur naudojimo vertė negali būti nustatyta nuomos kaina, tenai tokio naudojimo vertė nustatoma išoriniais požymiais. Gyvenamųjų namų, nors paskiros jų patalpos ir būtų naudojamos verslo tikslams, įvairių pramogų ir pirčių pastatų metinio naudojimo vertė apkraunama 4%. Visi pastatai, tarnaują išimtinai arba bent didesne dalimi verslo reikalams, apkraunami 2% naudojimo vertės.

Kapitalo pelno mokestis veikia nauju 1936 m. Klaipėdos Krašto įstatymu. Kapitalo pelno mokesčiu apkraunami: 1) dividendai, kurie mokami už akcijas ir pelno dalies ženklus, 2) pelnai, kurie mokami už kooperatyvinių draugijų ir bendrovių su apribota atsakomybe pajus, 3) palūkanos, kurios mokamos už ipotekas, žemės skolas ir kitas pretenzijas ar teises, jei įkaitu yra duotas nekilnojamas turtas Klaipėdos Krašte arba duotos tokiam nekilnojamam turtui lygios teisės Klaipėdos Krašte, 4) palūkanos, kurios mokamos už paskolas duodamas Klaipėdos Krašto prekybinės teisės bendrovei (akcinei bendrovei, akcinei komanditinei bendrovei, bendrovei su apribota atsakomybe, viešajai prekybos bendrovei ir komanditinei bendrovei) arba Klaipėdos Krašte tokiam skyriui, kurio centras yra už Klaipėdos Krašto ribų. Šitas nuostatas netaikomas taupmenoms ir paskoloms, kurias gauna bankai savo apyvartai. Kapitalo pelnu laikoma ir bet kuri kita nauda, taip pat ir visi bet kurios rūšies atlyginimai, kurie gaunami šalia ar vietoje kapitalo pelno.

Neapdedami kapitalų pelnai, kurie tenka: 1) viešoms taupomosioms kasoms, bankams, registruotoms kooperatyvinėms draugijoms, kurių veikimas teapima tiktai savo narius, arba draudimo įstaigoms, kurios vykdo įstatymu nustatytą ligonių, nelaimingų atsitikimų, invalidų ir pasilikusiųjų draudimą ir turi savo būstinę Klaipėdos Krašte arba kitoje Lietuvoje; 2) fiskui, savivaldybėms (savivaldybių sąjungoms), labdaringiems palikimams, bažnyčioms ir bažnytinėms bei tikybinėms viešosios teisės pobūdžio bendruomenėms; 3) asmenims, kurių pajamos apdedamos pajamų ir uždarbio mokesčiu. Be to, nemokama mokesčio už paskolas, kurios yra duotos viešosios teisės pobūdžio korporacijoms arba tokių korporacijų valdomoms prekybinės teisės bendrovėms. Mokestis renkamams „ties šaltiniu“ ir imama iždo naudai 10% gaunamo kapitalo pelno.

35. TARIFUOTŲJŲ MOKESČIŲ NUSAKYMAS IR KLASIFIKACIJA

Tarifuotieji mokesčiai turi didelės finansinės reikšmės, nes jų pajamos, beveik, visuose kraštuose, jei ne viršija, tai prilygsta apdedamųjų mokesčių pajamas. Jau vien patsai tarifuotųjų mokesčių našumo faktas, sudaro tų mokesčių svarbą ir finansų mokslui. Jei mokesčiai skirstomi apdedamaisiais ir tarifuotaisiais, tai tokia klasifikacija sudaroma ne tiek tų mokesčių esminiais privalumais, kiek išoriniais jų požymiais. Apdedamieji mokesčiai renkami tam tikrais apdėjimo lapais, kurie sudaromi pagal mokėtojų registrus, kai tarifuotieji mokesčiai nežino nei apdėjimo lapų, nei pastovių mokėtojų sąrašų, registrų. Tarifuotieji mokesčiai renkami tam tikrų ūkiškų veiksmų proga, pagal iš anksto nustatytus tarifus. Tiesa, ir apdedamieji mokesčiai turi taksas arba tarifus, bet jų tarifų vaidmuo yra visiškai kitoniškas, negu tarifuotųjų mokesčių. Tarifuotųjų mokesčių tarifai veikia visai automatiškai, nekreipdami dėmesio ekonominiam mokėtojo pajėgumui; jie veikia visai savarankiškai įstatymais numatytų žygių proga, vis vien koks būtų ūkiškas tokį žygį darančio asmens pajėgumas. Tarifuotųjų mokesčių tarifai yra visai savarankiški veiksniai. Visai kitu būdu nustatomi ir renkami apdedamieji mokesčiai. Fiskas taiko apdedamųjų mokesčių tarifus ūkiškam mokėtojo pajėgumui ir pagal to pajėgumo pasireiškimus, rūšis bei privalumus nustato mokesčio dydį ir pagaliau nustatytu laiku, tam tikrais apdėjimo lapais išrenka tuos mokesčius.

Apdedamieji mokesčiai taiko ar tai į paskirų gamybos veiksnių ar tų veiksnių junginių pelną, gavinį, kaip kad daro gavinio mokesčiai, ar tai į asmeninius, pinigais įvertinamus, žmogaus privalumus, jo vartojimą, pajamas bei turtus, kaip asmeniniai mokesčiai, tuo tarpu, kad tarifuotieji mokesčiai taiko į tam tikrus ūkiškus veiksmus, kurių proga fiskas ir ima tuos mokesčius. Tie veiksmai, kurių proga imami tarifuoti mokesčiai, gali būti labai įvairūs, tačiau visi tie veiksmai yra daugiau ar mažiau aiškiai pagrįsti ūkiškais veiksniais.

Ne tik skirtingas yra apdedamųjų ir tarifuotųjų mokesčių nustatymas ir apkrovimas, kas sudaro skirtingą tų mokesčių pobūdį, bet labai nevienoda yra ir tų mokesčių rinkimo technika. Apdedamųjų mokesčių aparatas yra aktingas tik tuomet, kada eina mokesčių rinkimas, tuo tarpu, kad tarifuotųjų mokesčių organai veikia nuolat, budi dieną ir naktį, visuomet yra susirūpinę, kad tik nepraeitų nepastebėtas tas veiksmas, kurio proga turi būti paimtas mokestis. Veiksmai, kurių proga renkami tarifuotieji mokesčiai, gali būti suskirstomi dviem rūšimis: veiksmai,

kuriais vieni žmonės su kitais ūkiškai susisiekia, ekonomiškai santykiauja; veiksmai, kuriais tam tikros įstatymais numatytos prekės patiekiamos žmonių vartojimui. Pagal tas dvi veiksmų rūšis ir skiriama tarifuoti ekonominio santykiavimo mokesčiai ir tarifuoti vartojimo mokesčiai.

36. TARIFUOTŲJŲ EKONOMINIO SANTYKIAVIMO MOKESČIŲ KLASIFIKACIJA

Ekonominio santykiavimo mokesčiai renkami trijų rūšių ūkiško santykiavimo veiksmų proga: 1. kai sudaromi teisiniai ūkiškais reikalais sanderiai ar reikalaujama valstybės ar savivaldybės organų patarnavimo; 2. kai perleidžiamos iš vienų rankų į kitas prekės arba tiekiami ūkiški patarnavimai; 3. kai perkeliamos nuo vieno asmens kitam mirties ar dovanojimo proga turtų nuosavybės teisės. Pagal tas tris ekonominio žmonių santykiavimo kategorijas mes skiriame ir tris ekonominio santykiavimo mokesčių rūšis: 1. teisinių ūkiškais reikalais sudaromų sanderių ir valdžios organų patarnavimų reikalavimo proga imami mokesčiai vadinami rinkliavų mokesčiai; 2. prekių perleidimo ar ūkiškais reikalais patarnavimų tiekimo proga renkami apyvartos mokesčiai; 3. mirties ar dovanojimo proga nuosavybės teisių perkėlimas apmokamas palikimo mokesčiu.

Ekonominio santykiavimo mokesčiai, nors sudaro nemenkas biudžeto pajamų pozicijas, tačiau nėra dar susilaukę finansų literatūroje nuodugnių, gilesnių studijų, neturi dar aiškios klasifikacijos ir nusistovėjusios terminologijos. Gal būt, kad neblogiausiai tinka tos rūšies mokesčiams ekonominio santykiavimo ar ekonominio susisiekimo mokesčių pavadinimas, nes jie kaip tik ir renkami tokio santykiavimo ar tokio susisiekimo proga.

Taip, kaip patsai ekonominio santykiavimo mokesčių vardas nėra galutinai nusistovėjęs, taip lygiai dar neturima vieningos nuomonės dėl tų mokesčių sistematikos bei klasifikacijos ir paskirų tos klasifikacijos rūšių vardų. Ekonominio santykiavimo mokesčiai buvo suskirstyti: rinkliavų, apyvartos ir palikimo mokesčiais. Pirmiausia, kai buvo svarstomos viešojo ūkio pajamos, buvo nurodyta, kad esama daug finansų teoretikų ir praktikų, kurie rinkliavų mokesčius nelaiko tikra prasme mokesčiais, bet savarankiška, skirtinga iždo pajamų kategorija. Ta proga buvo sakyta, kad tokia pažiūra neturi tvirtų pagrindų ir nusistatyta laikyti „rinkliavas" vien tik tam tikra mokesčių rūšimi. Antrasis ekonominio santykiavimo mokestis, apyvartos mokestis, sukelia

taip pat kai kurių abejonių bei neaiškumų. Apyvartos mokesčiai nori pagauti veiksmus, kuriais prekės krašte eina iš vienų rankų į kitas rankas, ar kuriais teikiami pinigais įvertinami patarnavimai. Apyvartos mokestis virsta tokiu būdu bendru vartojimo mokesčiu ir todėl būdavo kartais vadinamas generaliniu akcizu. Tais sumetimais kai kurie finansistai laiko apyvartos mokestį asmeniniu vartojimo mokesčiu. Atrodo, kad tinkamiau bus laikyti apyvartos mokestį ekonominio santykiavimo mokesčiu, nes kaip tik tokio ekonominio santykiavimo proga, apyvartos mokestis yra ir renkamas.

Palikimo mokestis sudaro savotišką, skirtingą ekonominio santykiavimo mokesčių rūšį. Kas skirsto mokesčius tiesioginiais ir netiesioginiais, tas priskiria palikimo mokesčius tiesioginiams mokesčiams, nes tie mokesčiai tiesiogiai išieškomi iš palikimą gavusių ar paveldėjusių turtus asmenų. Apdedamųjų ir tarifuotųjų mokesčių klasifikacijoje palikimo mokesčiai patenka į tarifuotuosius ekonominio santykiavimo mokesčius, nes palikimo mokesčiams nevedami jokie iš anksto sudaryti registrai, kaip kad daroma apdedamiesiems mokesčiams. Palikimo mokesčiai renkami tik iš anksto nustatytais tarifais tam tikro įvykio, paprastai mirties, proga. Palikimo mokesčiai nekreipia dėmesio į ūkišką mokesčio mokėtojo, atseit, palikimo gavėjo, pajėgumą. Mūsų įstatymai vadina palikimo mokestį palaikų mokesčiu, šiaip dažnai tas mokestis vadinamas paveldėjimo ir palikimo mokesčiu.

Žinoma, netenka perdėti tų visų ekonominio santykiavimo mokesčių sistematikos ir nomenklatūros sunkumų ir nereikia, kaip teisingai pastebi vokiečių finansų teoretikas prof. Moll, nenorėti matyti pro painias atitrauktas teorijas gyvų, realių konkretaus gyvenimo faktų. Kokiu vardu pavadinsime ekonominio santykiavimo mokesčius, į kurias mokesčių rūšis juos įterpsime, jie vis vien pasiliks gyvenime ir finansų moksle savarankiška, skirtinga mokesčių kategorija.

Ekonominio santykiavimo proga imami mokesčiai yra labai giliai įleidę šaknis į finansines visų pasaulio kraštų sistemas, nes: 1. veiksmai, kurių proga tie mokesčiai renkami, yra lengvai nustatomi, kas, žinoma, labai palengvina tų mokesčių išrinkimą; 2. patys ekonominio santykiavimo mokesčiai yra labai aiškūs, paprasti ir todėl nesukelia tų abejonių, tų klausimų bei sunkumų, su kuriais tenka susidurti pajamų bei turtų mokesčiuose; 3. ekonominio santykiavimo mokesčių išrinkimas nėra sunkus, ir todėl nebrangiai valdžiai kainuoja ir, pagaliau 4. tie mokesčiai yra palyginti našūs, jie duoda iždui nemenkas sumas.

Ekonominio santykiavimo mokesčių struktūra labiau, negu kitų mokesčių sistema, yra susieta su ekonominėmis krašto ūkio

sąlygomis, su politine valstybės santvarka, su visais viešojo ūkio organų veikimo metodais. Ekonominio santykiavimo mokesčiai automatiškai prisitaiko visiems konjunktūros kitėjimams. Kai ekonominė krašto būtis gerėja, pačios savaime be jokio tarifų kėlimo auga, didėja ir ekonominio santykiavimo mokesčių pajamos, nes kai kyla krašto gerovė, tuo pačiu didėja tokių veiksmų skaičius, kurių proga imami ekonominio santykiavimo mokesčiai. Ekonominio santykiavimo mokesčių išrinkimas ne tiek priklauso nuo gyventojų noro ar politinio nusistatymo, kaip kad apdedamųjų mokesčių įgyvendinimas, todėl ekonominio santykiavimo mokesčius, paprastai, stengiasi išvystyti tokios vyriausybės, kurios neturi krašto gyventojų daugumos pasitikėjimo. Jei apskritai nelengva nuosekliai įgyvendinti mokesčiuose ūkišku mokėtojo pajėgumu pagrįstus mokestinio teisingumo reikalavimus, tai šiuo atveju turime ypatingų sunkumų su dviem ekonominio santykiavimo mokesčiais: su rinkliavų ir apyvartos mokesčiais. Tiems mokesčiams vargu ar įmanomas dalykas pritaikyti ūkiško pajėgumo pradmenį ir nustatyti jų perkrovimo padarinius. Tiesa, ir palikimo mokestis, paprastai, nežiūri palikimą gavusiojo asmens turtingumo, bet palikimo mokestis apmokamas iš gauto palikimo ir labai sunkiai suverčiamas svetimiems pečiams.

37. RINKLIAVŲ MOKESČIAI

Rinkliavų mokesčių kilmę ir esmę nulėmė du veiksniai: 1. valdovų rungtynės su feodalais dėl žmonių teisimo galios; 2. valdovų pastangos surasti nuo valdinių sutikimo nepriklausomas pajamas. Viduramžiais teisti žmones buvo labai pelningas dalykas dėl dviejų priežasčių: a. Kas turėdavo teisimo galią, tas imdavo teismo dedamas baudas. Viduramžiai nežinojo aiškių, pačiais įstatymais nustatytų, baudų. Baudas nustatydavo patsai teismas, kuris šiuo reikalu dažnai įsileisdavo su teisiamuoju į derybas. Baudos buvo skiriamos ne pagal nusikaltimo rūšį, bet pagal ūkišką kaltinamojo pajėgumą. b. Teisimo galia buvo pelninga ne vien baudų pajamomis. Kas galėjo teisti, tas turėjo teisę leisti ir privalomus įsakymus ir, žinoma, už tam tikrą atlyginimą atleisti nuo tų visų įsakymų, atseit, duoti taip vadinamus „d i s p e n s u s“, kurie buvo apmokami pinigais, dėstis, rinkliavų mokesčiais.

Be teisimo galios stovėjo ties rinkliavų mokesčio lopšeliu ir valdovų pastangos išvengti nemalonaus luomų atstovų prašymo leisti valdovui rinkti mokesčius. Nenorėdami derėtis mokesčių rinkimo reikalais su luomų atstovais, valdovai ima tiekti, daž-

niausiai visai nekieno neprašomi, įvairių tariamų patarnavimų ir tų patarnavimų proga imti mokesčius. Tokiais atvejais valdovai teisinasi, kad jie nerenką mokesčių, bet tik gauną atlyginimą už teikiamus patarnavimus. Tų patarnavimų kūrime valdovai rodė ne tik daug sumanumo, bet ir nemaža suktumo. Dar didelio blogumo nebuvo, kai rinkliavų mokesčiai buvo imami lenų ar tarnybų tiekimo, titulų ar įvairių įvairiausių privilegijų davimo proga. Kur kas blogiau buvo, kai valdovo ar jo kanclerio pasikeitimo ar šiaip jau bet kuria kita proga buvo paskelbiama, kad visi dokumentai nebetenka galios, jei jie nebus iš naujo antspauduoti naujais antspaudais. Toks antru atveju antspaudavimas buvo vėl apmokamas rinkliavų mokesčiu. Labai negera pasidarė pasaulyje, kai tokius rinkliavų mokesčius pradėta imti ir dvasinių tarnybų suteikimo proga. Tikinčiųjų duosnumu ir sumania pačios dvasiškijos politika aukštosios dvasinės hierarchijos tarnybos buvo pasidariusios labai pelningos. Tokioms riebioms beneficijoms niekuomet netrūkdavo kandidatų. Laimėdavo tas kandidatas, kuris turintiems t. v. investitūros teisę krašto valdovams brangiau sumokėdavo, nors šiaip ir neturėdavo jokių reikiamų dvasinėms pareigoms etinių ir intelektualinių privalumų.

Bene pirmieji bus prancūzų karaliai, kurie jau, palyginti, anksti pasisavino teismo ir įvairių teisinių aktų tvirtinimo galią. Jau Liudvikas IX (1215—70) imasi pats tvirtinti visus juridinius aktus ir tuo ima daryti konkurenciją feodalams. Karaliaus antspauduoti dokumentai galioja visoje valstybėje, o feodalo pažymėti raštai turi teisinės galios tiktai paties feodalo domenose. Karalių teisė tvirtinti juridinius aktus greitu laiku pasidarė labai pelninga privilegija. Dabar karaliai ima tą pelningą privilegiją nuomuoti kitiems už iš anksto nustatytą atlyginimą. Notariato nuomininkas nori kuo daugiausia pelnyti ir todėl stengiasi surasti kuo didžiausį tvirtinimo reikalingų aktų skaičių. Notarų pajamos rodė nuolatinę augimo tendenciją.

Jau nuo pirmųjų viduramžių laikų baudžiamosios bylos buvo valdovų pajamų šaltiniu, dabar gi prancūzai duoda pavyzdį, kaip galima pelnytis ir civilinėmis bylomis. Iš karto, civilinę bylą laimėjusi šalis duoda teisėjui dovaną „natūrą", vėliau tą natūros dovana buvo pakeista pinigų dovana, pagaliau tą dovaną pradeda imti ne teisėjai, bet patsai fiskas. Tokiu maždaug keliu ir bus gimę teismų rinkliavų mokesčiai.

Tolimesnį smarkų akstiną apdėdinėti mokesčiais įvairius ūkiško pobūdžio sanderius duoda olandų iždo valdininkas Jonas van den Brouck, išradęs 1623 m. štempelinį arba žymimąjį ženklą. Tasai ženklas iš karto buvo paprastas antspaudas popieriaus lape. Iždas turėjo išimtiną teisę gaminti ir pardavinėti tokio popieriaus lapus. Fiskas ima reikalauti, kad visi

nekilnojamų turtų perleidimo aktai, visi privatinių asmenų raštai valdžios įstaigoms ir visas tų įstaigų susirašinėjimas tų asmenų reikalais, turi būti rašomi tik tokiame antspauduotame popieriuje. Iždas pasidarė užinteresuotas parduoti kuo daugiausia tokio antspauduoto popieriaus. Tas ne tik skatino, bet ir įpratino Europos biurokratiją rašyti kiekvienoje byloje ištisas raštų krūvas. Iš karto kiekvienas lapas turėjo tą pačią kainą, vėliau lapo kaina priklausydavo nuo teisinio paties sanderio pobūdžio bei jo sumos. Tų sanderių sumos buvo labai įvairios, antspauduotų lapų rūšys nebuvo skaitlingos, tad tekdavo dažnai imti papildomi mokesčiai. XIX š. fisko organai pastebi, kad pašto tarnautojai markutėmis lengvai paima bet kurias už siuntinius sumas ir todėl markučių sistemą ima taikyti ir teisinio pobūdžio aktams. Dabar pilietis gali rašyti savo sutartis ar kuriuos kitus, valdžios įstaigoms įteikiamus, raštus bet kokiame popieryje, tik turi užlipdyti įstatymais nustatytos vertės žyminius ženklus.

Žyminio ženklo įgyvendinimas turėjo didelės reikšmės rinkliavų mokesčio technikos patobulinimui ir tuo pačiu tolimesnei rinkliavų mokesčio raidai. Žyminis ženklas, kaip vienas technikinių rinkliavų mokesčio rinkimo būdų, labai greitai išsiplatina po visą pasaulį. Dažnai žyminio ženklo pagelba renkami mokesčiai vadinami žyminiais mokesčiais. Atrodo, kad grynai teoretiniais sumetimais galima būtų ir nekurti tokios savarankiškos mokesčių rūšies, kaip žyminiai mokesčiai. Juk yra akcizų, renkamų banderolėmis, bet dėl to nesudaroma banderolių mokesčiu. Šiuo atveju neturi lemiamos reikšmės tas faktas, kad didesnės žyminiu ženklu mokamos sumos, nelipdomos dokumente žyminiais ženklais, bet tiesiog įnešamos į iždą.

Mūsų laikais dažniausiai vartojamos rinkliavų mokesčių rūšys:

1. įvairių sąskaitų bei kvitų mokesčiai;
2. įvairių prekių ir žmonių transporto proga imami mokesčiai;
3. nekilnojamų turtų pripažinimo mokestis. Šis mokestis, kai kuriuose kraštuose yra, palyginti, labai aukštas (Prancūzijoj 14,4%, Belgijoj 9,6%, Austrijoj 10% parduodamojo turto vertės). Šiuo atveju fiskalizmas nėra labai jau girtinas dalykas, nes ne tik duoda akstiną įvairiems sukčiavimams, bet ir pasunkina dažnai ūkiškais sumetimais pateisinamą nekilnojamo turto savininkų pasikeitimą. Apdedamoji mokesčių suma nustatoma: 1. pagal pirkimo pardavimo kainą; 2. pagal mokesčių inspekcijos, draudimo draugijos ar specialios komisijos įkainavimą. Tą mokestį moka, paprastai, turto įgijėjas, kuris, paprastai, įkalkuliuoja tą mokestį į mokąmąją sumą.

4. Pinigų apyvartos mokesčiai: a) nuo įvairių biržos sanderių vertybiniais popieriais ar net devizomis. Valstybių dauguma neapdeda mokesčiais devizų sanderių, nes bijo, kad devizų prekybos nepersikeltų į juodąją biržą. Kai kurios valstybės, kaip Reich'as, ypatingai sunkiai apdeda terminines biržos operacijas. b) Pinigų apyvartos mokesčiai nuo vekselių. Įvairūs kraštai turi įvairius vekselinius mokesčius, nors, paprastai, tie mokesčiai nėra aukšti. Vekselinį mokestį sumoka, paprastai, skolininkas. c) Verslo bendrovių steigimo mokestis. Smulkaus kapitalo bendrovės gauna, paprastai, žymesnių lengvatų. Aukšti bendrovių steigimo mokesčiai priešštarauja sveikos finansinės politikos nuostatams, kurie reikalauja, kad mokesčiais nebūtų trukdoma gamyba ir stabdoma krašto ūkio raida. Tokie mokesčiai verčia bendrovę mokėti mokesčius anksčiau, negu ji pati pradėjo gauti pelnus. d) Draudimo mokesčiai, kuriuos, paprastai, sumoka draudėjas. Aukšti draudimo mokesčiai stabdo kapitalų augimą ir tuo pačiu trukdo teigiamą krašto ūkio raidą. Tai bus svarbiausieji, beveik, visuose kraštuose esamieji, rinkliavų mokesčiai. Tų mokesčių skaičius ir rūšys įvairiuose kraštuose yra labai įvairūs ir artimai susieti su visa ekonomine ir politine krašto santvarka.

Mūsų oficialūs dokumentai vartoja „rinkliavų" terminą labai plačia prasme. Taip mes turime pašto, telegrafo, telefono, geležinkelių rinkliavas. Šiuo atveju iš tikrųjų bus ne rinkliavos, bet valstybinių įmonių pajamos. Mūsų svarbiausius rinkliavų mokesčius galima suskirstyti trimis rūšimis: 1. nekilnojamo turto pirkimo-pardavimo arba pripažinimo mokestis; 2. draudimo mokestis ir 3. įvairūs mokesčiai, vadinami žyminiais mokesčiais, kurie yra susieti su įstatymais nustatytais dokumentais, ar raštais, kurių sudarymo proga tie mokesčiai ir imami.

1. Nekilnojamo turto pirkimo-pardavimo arba pripažinimo mokestis imamas, kai turtai perleidžiami pardavimo keliu. Mokestis sudaro parduodamojo turto 4%. Pripažinimo mokesčio nemokama kai: a. pasidalinama bendrai valdoma žeme; b. kai turtus įsigyja valstybė, savivaldybės, c. Raudonasis Kryžius ir mokslo įstaigos.

2) Draudimo mokestis imamas nekilnojamų ir kilnojamų turtų draudimo proga. Jis nėra siejamas su draudimo dokumentais, bet su draudimo premijomis. Mokestis ima vieną litą metams nuo kiekvieno 1.000 lt. draudimo premijos.

3) Žyminis mokestis. Tas mokestis veikia 1903 m. leidimo rusų žyminio mokesčio įstatymais. Tie įstatymai buvo pritaikyti visai kitoms didelės Rusijos gyvenimo sąlygoms ir

todėl nebetinka dabartinės Lietuvos fisko reikalams. Pati gyvenimo dinamika vertė daryti įvairius tų įstatų pakeitimus, kurie dar labiau pasunkino susivokti ir taip jau painiame rusų žyminio mokesčio įstatyme. Tie sumetimai ir privertė Finansų Ministeriją pagaminti naują, visai modernišką žyminio mokesčio įstatymą, kuris sudarytas naujais, visai kitoniškais pagrindais, negu senieji rusų įstatymai. Žyminio mokesčio įstatymo projektą sudaro dvi dalys: a. žyminio mokesčio įstatymas ir b) žyminio mokesčio tarifai. Įstatymas patiekia mokesčių nuostatus, tarifai nurodo alfabetine tvarka mokesčiu apdedamus dokumentus bei raštus, mokesčio normą bei jos išskaičiavimo pagrindą, o taip pat visus atleidimus nuo mokesčio. Mokesčio dydis siejamas yra ne tik su teisiniu dokumento ar rašto pobūdžiu, bet ir su dokumento ar rašto sanderio suma. Tad ir patsai žyminis mokestis suskirstomas dviem rūšimis: 1) p a p r a s t a s i s, imamas žyminio mokesčio tarife nustatyta suma už kiekvieną raštą ar dokumentą, arba kiekvieno rašto ar dokumento lapą ir 2. p r o p o r c i n g a s i s, imamas žyminio mokesčio tarife nustatytu procentu nuo dokumento dalyko vertės. Žyminio mokesčio įstatymo projektas, kai jis bus paskelbtas įstatymu, turės duoti iždui žymiai didesnių pajamų, nes jis surado ne tik nemaža naujų progų, kada bus galima imti rinkliavų mokestį, bet ir visai tikslingai bei sumaniai pakėlė senąsias to mokesčio normas.

Pagal įstatymo projektą žyminiu mokesčiu valstybės iždo naudai apdedami: 1. raštai, paduodami valstybės ir vietos savivaldybės įstaigoms ir jų tarnautojams; 2. dokumentai, surašyti Lietuvoje; 3. vertybiniai popieriai, leidžiami vietos savivaldybių ir įvairių bendrovių; 4. užsieniuose surašyti dokumentai: a) kurie liečia Lietuvoje esančius ar kam nors esančiam Lietuvoje, pasiųstus daiktus, b) kurių sanderiai turi būti ar yra vykdomi Lietuvoje, c) kurie pristatomi Lietuvos valstybės ar vietos savivaldybės įstaigoms kaip įrodymai; 5. užsieniniai vertybiniai popieriai, kuriuos įgyja kas nors, esantis Lietuvoje.

Nuo žyminio mokesčio atleidžiami: 1. dokumentai, kurių dalykas turi piniginę vertę, jei ši vertė nepraneša 10 litų; 2. dokumentai ir raštai Valstybės Konstitucijoje numatytos piliečių įstatymų iniciatyvos, o taip pat Respublikos Prezidento, Seimo, vietos ir ūkiškųjų savivaldybių ir įstatymais nustatytų socialinio draudimo kasų rinkimų reikalais; 3. dokumentai, surašomi ir vykdomi užsieniuose Lietuvos atstovybių; 4. dokumentai ir raštai karinės prievolės atlikimo ir karinės tarnybos reikalais; 5. dokumentai ir raštai, kurie apmokami konsulariniais mokesčiais; 6. dokumentai ir raštai turto priverstinojo nusavinimo reikalais; 7. dokumentai ir raštai trianguliacijos reikalais; 8. dokumentai ir raštai asmens ir turto globos paskyrimo reikalais; 9. dokumentai

ir raštai baudžiamosiose teismo bylose, o taip pat baudžiamosiose administracinėse bylose, jei pastarosiose grėsia asmeniui laisvės netekti; 10. dokumentai ir raštai tarnautojų ir darbininkų ir jų šeimos narių tarnybinio atlyginimo, tarnybinio atlyginimo avanso, atlyginimo už nelaimingus atsitikimus, kompensacijų, pašalpų ir pensijų gavimo reikalais; 11. įstaigų ir įmonių vidinės raštvedybos buhalterijos dokumentai; 12. dokumentai paskolos Žemės Banke gavimo, mokėjimo ir atidėjimo reikalais; 13. dokumentai ir raštai žemės reformos reikalais, tvarkomais Žemės reformos įstatymu; 14. dokumentai ir raštai žemės tvarkymo reikalais, tvarkomais Žemės tvarkymo įstatymu; 15. dokumentai ir raštai melioracijos reikalais, tvarkomais Žemės ūkio melioracijos įstatymu; 16. dokumentai ir raštai servitutų ir bendrų ganyklų likvidavimo reikalais, tvarkomais Servitutams likviduoti įstatymu; 17. dokumentai ir raštai vienkiemiais išskirstytų kaimų ūkininkams palengvintomis sąlygomis miško medžiagos davimo reikalais; 18. dokumentai ir raštai ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų reikalais, tvarkomais Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymu; 19. dokumentai, tarp savęs duodami ar surašomi valstybės ir vietos ūkiškųjų savivaldybių įstaigų ir įmonių ir šių įstaigų ir įmonių tarpusavio susirašinėjimo raštai; 20. dokumentai, surašomi tarp savęs, su valstybės ir vietos ir ūkiškųjų savivaldybių įstaigomis ir įmonėmis, o taip pat susirašinėjimo raštai su valstybės ir vietos savivaldybės įstaigomis šių organizacijų: a) Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, b) Šaulių Sąjungos, c) Lietuvos Skautų Sąjungos, d) Jaunųjų Ūkininkų Ratelių Sąjungos, e) įstatymais nustatytų socialinio draudimo kasų, f) įstatymų nustatyta tvarka įregistruotų labdarybės ir ugniagesių organizacijų ir g) šio punkto a—f nurodytų organizacijų skyrių, įstaigų ir įmonių; 21. dokumentai, raštai ir vertybiniai popieriai atleisti Žyminio mokesčio tarifu.

Rinkliavų mokesčiai, be jau minėtų bendrų visiems ekonominio santykiavimo mokesčiams gerų privalumų, turi ir neigiamų savybių. Rinkliavų mokesčiai dažnai imami ir tenai, kur nepasireiškia ir jokis mokėtojų pajėgumas. Juk ir labai menko ūkiško pajėgumo žmonės rašo ar moka sąskaitas, daro įvairius sanderius, kreipiasi į valstybines ar savivaldybines įstaigas prašydami patarnavimų. Rinkliavų mokesčiai pasunkina ekonominį žmonių santykiavimą, kai tuo santykiavimu kaip tik ir remiasi visas mūsų kapitalistinio ūkio gyvenimas.

Gana įdomų ir tikrai vaizdingą rinkliavų mokesčio įvertinimą duoda prof. Ozerov: „Žmonės, sako jis, galėtų bendradarbiauti ūkio srityje ir nevartodami jokio žyminiu ženklu apmokėto popierio, bet valstybė verčia juos vartoti tokį popierį. Toks valstybės elgesys primena senus laikus, kada feodalai statė sau-

sose vietose tiltus ir būtinai versdavo žmones važiuoti per tokius tiltus ir mokėti tiltų rinkliavą. Be abejo, toks tiltas visai nebuvo reikalingas keleiviams, jie galėjo labai lengvai pravažiuoti ir šalia to tilto, bet tas tiltas duodavo feodalui geros progos imti mokesčius ir todėl buvo griežtai draudžiama aplenkti tokį tiltą. Ir dabar fiskas, beieškodamas lėšų, elgiasi panašiu būdu: valstybė stato ūkio gyvenimo kelyje spąstus ir kiekvienas, kas turi eiti tą kryptimi, kur tie spąstai pastatyti, neišvengiamai patenka į juos ir turi sumokėti fiskui tam tikrą sumą. Gerai, jei dar tie spąstai pastatyti kaip tik ant tų kelių, kuriais eina turtingesniųjų klasių žmonės, kurių turimos mokėti iždui sumos atitinka jų turtingumą, bet dažnai pasitaiko, kad tie mokesčių spąstai pastatomi tik ant tų kelių, kuriais tenka keliauti vien vargšams žmonėms, tačiau paprastai, tie spąstai statomi be jokios atodairos ties tais visais keliais, kuriais važiuoja turtuoliai ir dūlina nuskurę žmoneliai".

38. APYVARTOS MOKESČIAI

Apyvartos mokesčiai imami prekių į kitas rankas perleidimo ir atlygintinų pripuolamų patarnavimų tiekimo proga. Kai akcizai užgula jau vartojimui pagamintas prekes, tai apyvartos mokesčiai prislegia ir žaliavą bei pusfabrikačius.

Ilgus amžius apyvartos mokesčiai buvo vienas svarbiausių viešojo ūkio pajamų šaltinių. Jau senobinis klasinis pasaulis žinojo apyvartos mokesčius: Atika ėmė apyvartos mokesčius bet kurių prekių perleidimo proga, kitos graikų valstybės uždėdavo apyvartos mokesčius, arba tik rinkoje parduodamoms prekėms, arba tiktai tam tikroms prekių rūšims. Romos imperatorius Augustas, kai veteranų aprūpinimui reikėjo pinigų, įveda taip vadinamą centesima rerum venalium, atseit, vieną parduodamųjų dalykų nuošimtį. Atrodo, kad Romoje iš karto tas vienas nuošimtis buvo imamas tik nuo parduodamųjų varžytynėse daiktų. Tuo pačiu apyvartos mokesčiu, bet tik aukštesniu tarifu buvo apkrauta vergų prekyba. Kai buvo pastebėtas didelis apyvartos mokesčio našumas, jis buvo išplėstas visai rinkos prekybai, o vėliau net ir apskritai visai smulkmenų prekybai. Negalima sakyti, kad apyvartos mokestis būtų buvęs romėnų labai mėgiamas. Spėjama, kad politiniais sumetimais pirmojo amžiaus pabaigoje jis buvo panaikintas, bet tam, kad prisikeltų „siliquaticum" vardu Konstantino Didžiojo laikais. Viduramžiais, vokiečių miestai apyvartos mokesčiais apdėjo rinkų apyvartą.

Nuo XV a. atsiradę ir vis labiau beįsigalį akcizai, pagaliau,

pamažu išspaudė apyvartos mokesčius. Žinoma, kai akcizuojamos labai skaitlingos prekių rūšys, tai ir patys akcizai nedaug kuo besiskiria nuo apyvartos mokesčių.

Labai sunkius apyvartos mokesčius, žinomus, „a l c a b a l o s" vardu turėjo nuo 1342 iki 1818 metų ispanai. Alcabala slėgė bet kurių prekių iš vienų rankų į kitas perleidimą. Ji imdavo 5%, tarpais net 10% visų parduodamųjų prekių vertės. Ūkio istorikai dažnai mato toje alcabaloje vieną svarbiųjų ispanų tautos ūkio pakrikimo priežasčių. Kai kiekvienas bet kurios prekės perleidimas apkraunamas 5%, tai kol prekė pasiekia galutinį konsumentą, jos kaina jau turi būti labai aukšta. Laimei, alcabala nevisuomet buvo griežtai vykdoma ir be to, dar dažnai buvo leidžiama nuo alcabalos vienu kartu atsipirkti.

Prancūzijoje 1292 m. Pilypas Gražusis įgyvendino visoje valstybėje apyvartos mokesčius. Matyti, miestai labai smarkiai kovojo prieš apyvartos mokestį, nes nuo XIV iki XVII a. karalių dekretai dažnai aiškina ir mėgina teisinti apyvartos mokesčius. Kai mirė Richelieu ir drauge su jo mirtimi puolė centrinės valdžios autoritetas, 1643 m. buvo panaikintas ir apyvartos mokestis.

Anglai niekuomet neturėjo ir dabar neturi apyvartos mokesčio. Įsigalėję XVIII a. Anglijoje akcizai galėjo iš dalies atstoti ir apyvartos mokesčius.

Naujausi laikai, kurie stengiasi mokesčių naštos paskirstyme žiūrėti ūkiško pajėgumo, nerodė apyvartos mokesčiams didesnio palankumo, nes tas mokestis visai nesirūpino mokėtojo pajėgumu. Apyvartos mokestis imamas vien pagal perleidžiamos prekės ar teikiamo patarnavimo kainą. Tas gilus naujausių laikų įsitikinimas, kad ūkiškas pajėgumas turi būti apdėjimo mastu, naikina apyvartos mokesčius ir pakeičia juos gavinio ir pajamų mokesčiais. Tais laikais, tik ypatingai sunkios krašto ir fisko gyvenimo sąlygos teprikeldavo palaidotą apyvartos mokestį. Taip antroje XIX a. pusėje, patekęs į finansines sunkenybes laisvas Bremeno miestas ir pilietinio karo nuteriotos U. S. A. buvo atgaivinę apyvartos mokesčius. Ir patsai finansų mokslas liovėsi besiįdomavęs tuo paties gyvenimo pasmerktu mokesčiu. Bet štai užėję fiskui labai sunkūs Didžiojo karo laikai, priminė finansų politikams tą smarkiai slegiantį žmonių nugaras, bet užtat labai našų pajamų šaltinį, apyvartos mokestį. Dabar apyvartos mokestis ima keltis iš numirusių.

Pirmieji, 1916 m., įsiveda apyvartos mokesčius vokiečiai, 1917 m. prancūzai ir taip greitu laiku iš dalies dar karo metu, iš dalies karui pasibaigus, 18 valstybių atgaivina apyvartos mokestį. Sunkiais 1921 m. buvo sukūrusi ir Lietuva apyvartos mokestį, vardu „A m a t o, k r e d i t o, p r e k y b o s i r p r a m o n ė s į s t a i g ų b e n d r ų p a j a m ų m o k e s t i s". Prekių apy-

varta buvo apkrauta valstybės naudai 1% parduodamos prekių kainos su priedu $^1/_2$% savivaldybei. Mokestis pagal anų laikų mūsų fisko organizacijos stovį buvo labai jau primityviškas ir turėjo nemaža spragų bei trūkumų. Kai buvo 1924 m. bent kiek aptvarkytas ir pradėjo veikti verslo pelno mokestis, tai 1926 m. naikinamas „Amatų, kredito, prekybos ir pramonės įstaigų bendrų pajamų mokesčio įstatymas".

Apyvartos mokesčiu apdedami visi verslininkų daromi krašto viduje žaliavų, pusdirbinių ar dirbinių į svetimas rankas perleidimai ir atlygintini pripuolami profesiniai patarnavimai. Ne verslininko karts nuo karto daiktų pardavimas neteikia progos apyvartos mokesčiui. Taip pat apyvartos mokestis neimamas profesinio, pastovaus, darbo alga apmokamo, patarnavimo proga. Tokio patarnavimo uždarbis apdedamas darbo pelno ar bendrų pajamų mokesčiu. Apyvartos mokestis turi užgulti krašto vidaus prekybą bei patarnavimus, todėl išvežamų į užsienį prekių savininkas gauna grąžinamus, tam tikru painiu apskaičiavimu nustatomus, sumokėtus apyvartos mokesčius. Priešingai įvežamos prekės, ypač iš tų kraštų, kurie neturi apyvartos mokesčio, apdedamos be muitų dar specialiu išlyginamuoju mokesčiu. Tie mokesčiai nori išlyginti nevienodą padėtį užsienio gamintojo, kuris neturi apyvartos mokesčio ir krašto įmonininko, kurs turi mokėti tokį mokestį.

Apyvartos mokesčiu labai retai kur tėra apdedami žemės ūkio gaminiai. Tokiais atvejais ūkininkas moka apyvartos mokestį savo gaminių pardavimo proga.

Jei ūkininkai visur turi apyvartos mokestyje žymių lengvatų, tai visiems verslininkams tas mokestis taikomas dideliu griežtumu. Kai ūkininko asmeninė konsumpcija yra visais atvejais nuo apyvartos mokesčio laisva, verslininkas, imdamas savo dirbinius net savo asmeninio vartojimo reikalams, turi mokėti apyvartos mokestį. Be ūkininkų turi čia dažnai lengvatų ir laisvųjų profesijų žmonės. Žinoma, kurios krašto gamintojų, verslininkų ar laisvųjų profesijų žmonių kategorijos apdedamos apyvartos mokesčiu, tas priklauso nuo ekonominių ir politinių krašto jėgų santykiavimo. Apskritai apyvartos mokesčio veikimo sritis yra labai plati: jį moka smulkūs pirkliai ir stambūs įmonininkai, įvairūs tarpininkai bei komisionieriai ir butų nuomotojai, laisvųjų profesijų žmonės nuo savo patarnavimų ir restoranų savininkai nuo patiekiamų valgių bei gėrimų. Trumpai suglaudus, apyvartos mokestį turi mokėti visi tie, kurie verčiasi prekių pardavinėjimu ar atlygintinu pripuolamų patarnavimų tiekimu. Tuo metu, kai įvyksta prekės perleidimas ar patarnavimo patiekimas, juridiškai jau mokestis yra mokėtinas, bet faktiškai jis sumokamas vėliau iš anksto nustatytais terminais. Perleistų prekių ar pada-

rytų patarnavimų kaina nustatoma atskaitomybės duomenimis arba didesne ar mažesne fisko organų nuožiūra. Kartais, ypač mažesnėms įmonėms, iš anksto nustatoma spėjama apyvarta, pagal kurią ir mokamas apyvartos mokestis.

Apyvartos mokesčių padariniai: 1. Apyvartos mokestis taiko į visus prekių gamybos, paskirstymo ir konsumpcijos etapus ir todėl visi gamintojai ir pardavėjai aršiai kovoja, kad kaip nors suverstų svetimiems pečiams juos slegiančius mokesčius. Tų rungtynių rezultate tą visą mokestį, kuris 4—6 kartų gamybos ir paskirstymo procese užgulė prekę, galų gale, tur būt, dažniausiai tenka pakelti vartotojui. Tiesa, juridiškai apyvartos mokestį turi mokėti pardavėjas, bet faktiškai jis įkalkuliuojamas į parduodamų prekių kainas ir todėl iš tikrųjų jį pakelia pirkėjas. Sąskaitoje parodyti perkraunamą mokestį ir reikalauti iš pirkėjo jį sumokėti draudžiama. Kiekvienas pardavėjas pagal savo išgales ne tik stengiasi perkrauti uždėtą mokestį pirkėjui, bet dar ir išlyginti savo naudai kainų trupmenas. Kai 4 ar 5 pardavėjai lygina tokiu būdu tas trupmenas, tai galų gale jau vien iš tų trupmenų susidaro prekės konsumentui tam tikra, ypač varginges-niųjų sluoksnių jaučiama, našta.

2. Apyvartos mokestis griauja tą sveikos prekybos principą, kuris sako, kad reikia stengtis daryti kuo didžiausias apyvartas kuo mažiausiu kiekvienu paskiru atveju uždarbiu. Apyvartos mokestis tuo yra negeras, kad jis žiūri ne pardavėjo pelno, bet padarytos apyvartos. Koks bebūtų menkas kiekvienos paskiros transakcijos pelnas, apyvartos mokestis ims vis tą patį padarytos apyvartos sumos nuošimtį. Tas apyvartos mokesčio nuostatas ypatingai sunkiai veikia urmo sandėlius, kurie kaip tik turi dideles apyvartas, bet mažus kiekvieno parduotos prekės vieneto pelnus. Bijodami iškelti prekių kainas, įstatymai teikia, paprastai, urmo sandėliams lengvatų. 1934 m. Vokiečių apyvartos mokesčio įstatymas visai atleidžia nuo to mokesčio kai kuriuos būtinų gyvenimui dalykų urmo sandėlius.

3. Apyvartos mokesčių tarifai turi būti žemi, nes kitaip apyvartos mokestis greitai virstų žmonėms tikrai nebepakeliama našta. Skaičiuojama, kad vidutiniškai, beveik, kiekviena prekė, kol pasiekia vartotoją, pereina per 4, 5 ar 6 rankas ir kiekvieno perėjimo proga vis yra imamas apyvartos mokestis. Tiesa, buvo manyta, kd apyvartos mokestis mažins tarpininkų skaičių, tačiau be vertikalinio pobūdžio įmonių susijungimų, kitų tokių apyvartos mokesčių rezultatų nepastebėta. Jei ir žemais tarifais mokestis turi būti iždui našus, tai jis turi būti taikomas visoms prekių bei patarnavimų rūšims. Jei apyvartos mokestis apima plačiu ratu įvairias prekes ir įvairius patarnavimus, tai jis prislegia ir būtiniausius gyvenimo dalykus ir tuo būdu veikia regresiš-

kai neturtinguosius gyventojų sluoksnius. Todėl dažnai siūloma ar tai visai atleisti būtinus gyvenimui dalykus nuo apyvartos mokesčių, kaip kad padarė prancūzai, ar atleisti tokių prekių tik urmo sandėlius, kaip nustatė vokiečiai, ar pagaliau, bent žymiai sumažinti būtinų gyvenimui dalykų apyvartos mokesčio tarifus. Jei visai atleidžiami nuo apyvartos mokesčio būtini gyvenimui dalykai arba jei žymiai sumažinami tokių dalykų apdėjimo tarifai, tai patsai apyvartos mokestis pasidaro nebetaip našus ir tuo pačiu puola visa fiskalinė to mokesčio reikšmė.

4. Apyvartos mokestis, pagaudamas kiekvieną prekių mainų retežio rinkį, labai nevienodai, nelygiai apsunkina krašto ūkį, nes ne visos prekės turi pereiti vienodą tą patį mainų rinkių skaičių, kol patenka į galutinio vartotojo rankas. Juo daugiau kuri prekė turi tokių mainų retežio rinkių, juo sunkiau ją užgula apyvartos mokestis.

5. Apyvartos mokestis remia vertikalinę įmonių koncentraciją, kuri sumažina mainų rinkių skaičių ir tuo pačiu palengvina apyvartos mokesčio naštą. Kur vienose rankose sujungiama keli produkcijos etapai, ten prekė gamybos proceso metu mažiau beeina iš rankų į rankas ir todėl pigiau atsieina tokios prekės gamyba. Krašto ūkio krizėms atsparumo sumetimais nėra remtina vertikalinė įmonių koncentracija, todėl vokiečiai 1934 m. įveda vertikališkai koncentruotoms įmonėms papildomą apyvartos mokestį.

6. Apyvartos mokesčiai pasunkina prekių išvežimą ir įvežimą. Apyvartos mokesčiai pabrangina gamybą ir todėl veikia išvežimą, tartum, kokie išvežamieji muitai. Apyvartos mokesčiais pabrangintos prekės sunkiai begali konkuruoti pasaulinėje rinkoje su gaminiais tų kraštų, kurie neturi apyvartos mokesčio. Tasai gamybos pabranginimas sunkiai išlyginamas ir išvežimo premijomis, nes sunku apskaičiuoti, kiek kurią prekę buvo pabranginę apyvartos mokesčiai. Prekių įvežimas susiduria taip pat su sunkumais, nes tinkamai sutvarkyti taip vadinamus išlyginamuosius mokesčius nėra lengvas dalykas.

7. Apyvartos mokestis to paties vieno veiksmo proga ima du kartu mokesčius, atseit, vieną kartą verslininkas pagal apyvartos sumą (pagal kurią nustatomas pelnas) moka verslo pelno mokestį; antrą kartą tos pačios prekės apyvartos proga vėl turi mokėti apyvartos mokestį.

8. Apyvartos mokesčiai, užguldami ne tik pagamintas prekes, bet ir žaliavą bei pusfabrikačius, trukdo prekių gamybos bei paskirstymo procesą, kuris turi didžiausios reikšmės teigiamai krašto ūkio raidai.

Tie visi nurodyti sunkumai ir sudaro, kad apyvartos mokesčius taip sunku pateisinti ne tik viso tautos ūkio, bet ir paties fisko reikalų sumetimais. Tie sunkumai, tur būt, ir nulėmė, kad to mokesčio neįgyvendino nei Anglija, nei Olandija nei Šveicarija. Jei vis gi sunkiais Didžiojo karo laikais ir vėlybesnės pokarinės depresijos metu apyvartos mokesčiai taip greitai prigijo, tai jie, be abejo, turėjo turėti pačiam fiskui didelės praktiškos vertės.

1. Apyvartos mokesčiai visų pirma yra elastingi, atseit, pagal reikalą lengvai didinami ar mažinami. 2. Jie yra iždui labai našūs, atseit, mažomis išlaidomis duoda didelių pajamų. 3. Apyvartos mokesčio pajamos visuomet laiku, palyginti greitai ir taisyklingai patenka į iždą, ko negalima pasakyti apie apdedamuosius mokesčius. 4. Apyvartos mokesčiai palengvina verslo pelno ir pajamų mokesčio išrinkimą, nes pagal apyvartos duomenis galima spręsti apie turimus verslininko pelnus bei pajamas. 5. Apyvartos mokesčio rinkimo technika nėra sunki. 6. Pinigų vertės kritimas mažiau, negu kitus mokesčius, veikia apyvartos mokestį. Juo labiau pinigų vertė krinta, juo labiau kyla prekių kainos, juo vis darosi didesnė apyvartos suma ir, pagal padidėjusią apyvartos sumą, turi didėti ir apyvartos mokesčio pajamos. 7. Apyvartos mokesčiai palengvina nekilnojamųjų ir kilnojamųjų turtų savininkų mokesčių naštą, nes jie užgriebia ne nuosavybę, bet prekių bei patarnavimų apyvartą. Tie praktiški, daugiausia fiskalinio pobūdžio, sumetimai ir nulėmė apyvartos mokesčių įsigalėjimą plačiame pasaulyje.

39. PALIKIMO MOKESTIS

Palikimo mokesčio istorija yra artimai susieta su kultūrine visos žmonijos raida. Palikimo mokesčio užuomazgas mes randame jau senobinėse kultūrinės Azijos despotijose. Iš čia palikimo mokestis patenka į Egiptą, kur įgauna jau palyginti tobulą struktūrą. Turima pagrindo spėti, kad iš egiptiečių yra pasisavinę palikimo mokestį ir romėnai, kurie, atrodo, geriau, negu savo visus kitus mokesčius, buvo sutvarkę palikimo mokestį. Palikimai buvo apkraunami 5% mokesčiu, todėl ir patsai mokestis buvo vadinamas „vicesima haereditatum“, atseit, dvidešimtoji palikimų dalis. Palikimo mokesčio nemokėjo vargingesni žmonės ir artimi velionies giminės.

Viduramžiais palikimo mokestį, kaip ir kitus senosios Romos Imperijos mokesčius, pradeda rinkti ne krašto valdovas, bet vietos ponas, feodalas. Dabar feodalas savinasi visą mirusio baudžiauninko turtą, tačiau savo asmeninės naudos sumetimais viso turto neima, nes kuris baudžiauninkas būtų saugojęs ir didinęs

savo menką mantą, jei būtų žinojęs, kad tos mantos nepaveldės jo šeima. Ponas tenkindavosi, kai mirdavo baudžiauninkas, paėmęs jo geriausią arklį ar galviją, kai mirdavo baudžiauninko žmona, tai ponui tekdavo velionės lova su visa pataline, arba, jei lovos nebuvo, tai geriausias jos rūbas. Be to, jei baudžiauninko valdyta žemė pasilikdavo jo šeimos rankose, ponas gaudavo naujojo žemės valdytojo pripažinimo mokestį vadinamą „l a u d e m i u m". Kai mirdavo vasalas, siuzerenas gaudavo jo šarvų dalį. Matyti feodalizmo užuomazgų laikais ponas ginkluodavo savo žmones ir todėl jiems mirus turėjo teisę į jų ginklus. Vasalo įpėdiniai, pasilikdami valdyti velionio leną, mokėjo siuzerenui mokestį „r e l e v i u m".

Kai griuvo feodalizmas ir gimė moderninė, teisę ir teisėtumu gyvenanti valstybė su savo techniškai išlavintais, centro kontroliuojamais, pinigais apmokamais valdininkais, tai vėl susidarė tokios sąlygos, kuriomis, kaip ir senobiniame kultūriniame pasaulyje, buvo galima įgyvendinti bendrą valstybinį palikimo mokestį. Tiesa, dar anksčiau, negu moderninė valstybė, buvo įgyvendinę palikimo mokesčius miestai. Miestai, tie viduramžių laisvės židiniai, kur kas anksčiau, negu konservatinga aristokratija, išgyveno klasinės kultūros atgimimą, renesansą, sukūrė pelningą prekybą bei įvairius amatus ir tuo būdu išugdė kapitalistinę ūkio santvarką. Nauja ūkio organizacija reikalavo ir atitinkamos mokesčių sistemos, kurios neišjungiama dalimi turėjo būti ir palikimo mokesčiai.

Atrodo, kad esama kažkokio ryšio tarp pilietinės laisvės įsigalėjimo ir bendro, visiems lygaus, palikimo mokesčio. Taip, jei neminėti miestų, pirmiausia moderninis palikimo mokestis pasirodo laisvose olandų provincijose, vėliau laisvų piliečių krašte, Anglijoje, kurią sekė pagal besivystantį savo pilietinių laisvių įsigalėjimą ir kitos pasaulio šalys. Tad pilnai suprantama, kodėl vėliausiai sutvarkė savo palikimo mokesčius despotiškai valdomos, kultūriškai atsilikusios vokiečių ir slavų valstybės.

Jei konservatingi turtingesnieji sluoksniai dažnai pasisakydavo prieš palikimo mokesčius tariamų „šventos nuosavybės" teisių apsaugojimui, tai socialistinės srovės, neigdamos nuosavybės bei paveldėjimo teises, dažnai nematė jokio reikalo giliau susirūpinti palikimo mokesčio klausimais. Šiandieną vargu ar ir patys socialistai belaiko visų palikimų panaikinimą tinkamu keliu į kolektyvinę santvarką. Juk valstybė, paveldėdama tokias įmones, kaip kavinės, kirpyklos, madų salionai, galanterijos ar batų krautuvės, nesugebėtų su savo valdininkais tinkamai jų eksploatuoti. Mūsų dienų socialistai norėtų sukolektyvinti tik tokias įmones, kurias jie laiko pribrendusiomis naujajai ūkio santvarkai, būtent: kasyklas, bankus, stambias pra-

monės įmones, ypač visus amunicijos fabrikus. Atrodo, kad socialistinių argumentų įtakoje kartais, kad pateisinus palikimo mokesčius, imama ginti nuosavybės ir paveldėjimo teises. Bet juk visi mokesčiai, tiek apdedamieji, tiek tarifuotieji remiasi privatine nuosavybe ir paveldėjimo teise, tačiau, tų mokesčių pateisinimui, nesigilinama į nuosavybės bei paveldėjimo teisių gelmes. Tad nėra reikalo tai daryti ir palikimo mokesčio klausimu. Palikimo mokestis, lygiai kaip ir visi kiti mokesčiai, nėra reikalingas jokio ypatingo pateisinimo.

Jei visgi kalbama apie palikimo mokesčio teisingumą bei teisėtumą, tai, paprastai, tokiu atveju tik norima iškelti to mokesčio naudingumą ir nurodyti tikruosius jo tikslus. Ta prasme ir sakoma:

1. Palikimo mokestis yra tikras ir patogus asmeninių pajamų ir turtų mokesčių, o iš dalies net ir gavinio mokesčių, kontrolierius. Žmogus, kol gyvas, gali kartais nuslėpti nuo fisko organų savo pajamas, turtus ar pelnus, tačiau, kai palikimo mokesčio reikalams nustatomos velionio gėrybės, tuomet aiškėja jo gautos pajamos, turėti turtai bei pelnai. Dabar fisko organai lengvai nustato mokestinius velionio sukčiavimus ir su baudomis bei palūkanomis atsiima tą visą, kas priklausė fiskui.

2. Pasaulio gėrybės yra labai nelygiai paskirstytos tarp žmonių. Turtų nelygybė sukelia tokias socialines ir politines kovas, kurios gresia dideliais pavojais Vakarų Europos kultūrai bei civilizacijai. Tą žiaurią turtų valdymo nelygybę, bent iš dalies gali sušvelninti progresiškai sutvarkyti palikimo mokesčiai. Tais sumetimais radikališkai nusiteikę finansų teoretikai norėtų net riboti paveldėjamus turtus tam tikra suma, kurios pertekliai eitų tiesiog iždo naudai.

3. Žmogus kuria savo turtus valstybės padedamas, kuri sudaro tinkamas technikines, socialines bei teisines turtų kūrybai sąlygas. Mirtis nutraukia tą bendrą kūrybinį žmogaus ir valstybės darbą. Dabar nemari valstybė turi teisės atsiimti jai priklausomą bendro darbo rezultatų dalį.

4. Valstybė saugo ir skirsto velionio palikimą, todėl turi teisę į atlyginimus už tokius patarnavimus. Tai yra vienintelis argumentas, kuriuo kraštutinieji individualistinės srovės liberalai mėgina pateisinti palikimo mokesčius. Vargu ar būtų nuoseklu palikimo mokesčio proga kalbėti apie valstybės atlyginimą už patarnavimus, kai tie patarnavimai tam tikrais atvejais kainuoja pusę paliktojo turto.

5. Valstybė turi teisę paveldėti mirusiųjų piliečių turtus, todėl palikimo mokesčio proga valstybė tiesiog paveldėja velionio turtų dalį. Valstybės paveldėjimo teisė pamatuojama: a. valstybė paveldi turtus tokių žmonių, kurie neturi artimesnių giminių ir

miršta be testamento; b. valstybė savarankiškai nustato tuos giminystės laipsnius, kurie dar turi paveldėjimo teisės. Tokių argumentų išvada yra tokia, kad, jei valstybė turi teisę nustatinėti paveldėjimo subjektus, tai valstybė gali ir pati save paskirti bent daliniu paveldėjimo subjektu. Ta prasme valstybės paveldėjimo teisės argumentą bene pirmasis bus iškėlęs A. Wagner, vėliau pakartojo jį parlamento tribūnoje anglų iždo kancleris Harcourt (1827—1904). Be to, valstybės paveldėjimo teisės šalininkai primena, kad žmonių sąmonėje esąs gilus, tiesa, šiandieną jau bent kiek nublukęs, įsitikinimas, kad tik tas teturi teisių į nabašninko turtus, kas yra tuo ar kitu būdu dalyvavęs tų turtų kūryboje. Todėl seniau visa gentis paveldėdavusi savo nario turtus, nes visa gentis ne tik padėdavusi bendromis jėgomis kurti turtus, bet ir gindavusi tų turtų teises bei keršydavusi už tiems turtams daromas žalas. Šiandieną žymią tų senosios genties prievolių dalį atlieka valstybė, todėl ir ji turi turėti teisių į velionio turtus.

6. Kiekvieno žmogaus turtus kuria ne tik asmeninis jo paties darbas, asmeninė jo paties iniciatyva, bet drauge ir kitų, dabar tebegyvenančių ir seniai jau mirusių, tos pačios tautos žmonių žygiai ir darbai. Valstybė, kaip tobuliausia tautos organizacija, atstovauja praeities, dabarties ir ateities savo žmonių kartoms, todėl visai teisingai kiekvieno mirusio žmogaus turtų dalis turi tekti valstybei. Valstybė, gaudama didesnes palikimo mokesčių pajamas, gali ne tik mažinti kitus, sunkiai žmones slegiančius mokesčius, bet ir skirti stambesnes lėšas socialinės politikos reikalams, kad pakeltų medžiaginį bei kultūrinį platesniųjų gyventojų sluoksnių lygmenį. Atrodo visai teisinga, kad žymia dalimi visų mūsų praeities ir dabarties žmonių prakaitų aukomis ir krauju įgyti turtai, bent tam tikra dalimi, eitų mūsų tautos reikalams.

7. Palikimo mokestis yra savo rūšies turtų prieauglio mokestis, nes gautas palikimas padidina žmogaus turtus. Padidėję turtai rodo sustiprėjusį mokėtojo pajėgumą, kuris ir panaudojamas iždo reikalams palikimo mokesčiu.

Nors patsai palikimo mokesčio faktas ir nesudaro šiandieną rimtesnių diskusijų objekto, tačiau nereikia užmerkti akių prieš nemažus to mokesčio tinkamo įgyvendinimo sunkumus: 1. Kai miršta šeimos galva, dažnai ir tos šeimos maitintojas, likusi našlė su vaikais, tiesa, juridiškai praturtėja, nes gauna vyro palikimą, bet faktiškai dažniausiai atsiduria sunkesnėje padėtyje, negu prie gyvos vyro galvos. Tie sumetimai ir verčia dažnai artimiausius velionio šeimos narius atleisti nuo palikimo mokesčio. 2. Kilnojamasis turtas, ypač gyvi pinigai ir vertybiniai popieriai, lengvai pasislepia nuo palikimo mokesčio, kai nekilnojamieji tur-

tai, paprastai, negali būti nuslėpti ir todėl tokius turtus sunkiau prislegia palikimo mokestis. Ta nevienoda kilnojamų ir nekilnojamų turtų padėtis, paprastai, išlyginama duodamomis nekilnojamiems turtams palikimo mokesčio lengvatomis. 3. Jei palikimą sudaro nekilnojami turtai, tai kai vienu kartu reikia sumokėti palikimo mokestį, turima nemažų sunkenybių, nebent velionis būtų apdraudęs savo gyvybę arba palikęs bet kuriuos piniginius kapitalus. Tokių sunkumų sumažinimui fiskas nekilnojamų turtų paveldėtojams užkrautą mokestį dažnai išdėsto ratomis. 4. Palikimo mokestis tampa itin sunkus, kai trumpu laiku mirtis aplanko tą pačią šeimą kelis kartus ir kiekvienos mirties proga keičiasi turto savininkai. Tokiais atvejais kai kurie kraštai irgi teikia mokestinių lengvatų. 5. Palikimo mokesčiui išvengti pasitaiko, kad turtai dar šilta ranka išvaduojami. Todėl fiskas apkrauna ir visus dovanojimus tokio pat dydžio mokesčiais, kaip ir palikimus. 6. Palikimo mokestis nežiūri tų dorinių sumetimų, kuriais daromas palikimas, nors tie doriniai sumetimai kaip tik turi dažnai didelės visuomeninės reikšmės. Taip, jei kas užrašo savo turtų dalį savo ilgamečiam ištikimam tarnui, kuris rūpestingai jį slaugė sunkios ilgos ligos metu, tas atlieka tikrai visuomeninį žygį, tačiau mokestiniai įstatymai neteikia šiuo atveju jokių lengvatų. 7. Pagaliau, ta pati palikimo suma ne visais atvejais reiškia vienodą gavėjų praturtėjimą. Juk visai kitos ekonominės reikšmės turi to paties dydžio palikimas, kai jį gauna nebetekę darbingumo seniai ar įvairūs paliegėliai ir tvirti turtingi asmens, pajėgią pelningai ūkiškai naudoti gautus turtus. Tokiais atvejais įstatymai taiko tuos pačius mokesčių tarifus, nors palikimą gavusių ūkiška padėtis visai nėra lygi.

Iškelti palikimo mokesčio sunkumai rodo, kad palikimo mokestis yra gana painus; jo sekmingam įgyvendinimui reikalinga ne tik gerų įstatymų, bet ir sumanių, išlavintų bei taktingų fisko valdininkų.

Po tų daugiau teoretinio pobūdžio pastabų tenka pažinti tuos nuostatus, kuriais kultūringos šalys tvarko savo palikimo mokesčius. Tokie nuostatai gali būti išreikšti šiais posakiais: 1. Jei paveldi turtus artimiausieji giminės, tai iki tam tikros palikimo sumos mokestis visai neimamas, tačiau jei palikimas viršija tą minimalinę sumą, tai mokesčiu apkraunamas visas palikimas. 2. Palikimai labdarybės, mokslo, socialinės globos, kartais ir kulto įstaigoms mokesčiais neapdedami. 3. Palikimo mokesčiai turi, paprastai, dvigubą progresiją: viena eina giminystės, antroji palikto turto didumo linkme, atseit, juo tolimesnis giminaitis gauna palikimą, juo vis aukštesnis tokiam palikimui taikomas mokesčio tarifas; juo didesnis paliekamas turtas, juo vis didesnė to turto dalis imama iždo naudai. Progresija giminystės linkme dažnai vadinama ne progresija, bet gradacija.

Be tų konkrečių jau veikiančių nuostatų keliami dar įvairūs palikimo mokesčio reformos pageidavimai.

1. Italų ekonomistas Rignano, norėdamas, kad palikimo mokestis negriautų krašto kapitalų, siūlo imti palikimo mokestį tik nuo tos paliekamųjų turtų dalies, kuri buvo paties palikėjo paveldėta, bet neliesti to kapitalo, kuris buvo paties palikėjo sukurtas. Gyvenime dažnai nelengva atskirti, kas paliktojo turto buvo gauta palikimu, kas buvo įsigyta asmeniniu darbu.

2. Palikimo mokestis turėtų būti apmokamas ne gautojo turto dalies likvidavimu, bet paties paveldėtojo turto pajamomis. Jei palikimo mokestis apmokamas pačia turtų substancija, tai jis griauja visuomet kraštui reikalingus kapitalus. Noras apsaugoti gyvus kapitalus pastatė į palikimo mokesčio priešų eiles ir tokio masto ekonomistus, kaip Ad. Smith ir D. Ricardo. Priešingai, A. Wagner mano, kad palikimo mokesčiai negriauja kapitalų, bet tik juos perkelia iš privatinio ūkio į viešojo ūkio rankas. Atrodo, kad šiuo atveju Wagner'is bus, tartum, pamiršęs, kad viešasis ūkis, paprastai nekapitalizuoja, bet tik eikvoja gaunamas lėšas. Pagaliau ir pati valstybė vengia griauti kapitalus ir todėl nekilnojamų turtų palikimo mokestį, paprastai, išdėsto ratomis. Tačiau, jei palikimo mokestis ir nebūtų išdėstomas ratomis, tai dar ir tokiu atveju nevisuomet tektų bijotis kapitalų griovimo. Apskaičiuojama, kad pagal vidutinišką 33,3 metų žmonių kartos gyvenimą, net 16,6% palikimo mokestis kapitalizuotas 5% metiniu turto pelnu, visai dar negriaus kapitalų, bet veiks tiktai kaip papildomas 10% metinių pajamų mokestis. Jei, pagaliau, ir tektų palikimo gavėjams parduoti gautųjų turtų dalis palikimo mokesčio sumokėjimui, tai tokia dalinė paskirais atsitikimais turtų mobilizacija gali būti nebloga priemonė užkirsti kelią kenksmingai turtų koncentracijai neskaitlingų asmenų rankose.

3. Palikimo mokesčių tarifų nustatyme siūloma žiūrėti palikimą gaunančio asmens amžiaus ir laiko, kada už gaunamą turtą buvo paskutinį kartą mokėtas palikimo mokestis. Imkime, sako prof. Nitti, kad senis 80 m. palieka savo turtą 78 m. broliui, kuris jau sekančiais metais miršta ir palieka tą patį turtą kitam 70 m. broliui, kuris irgi greitu laiku persiskiria su šiuo pasauliu. Dabar paskutiniojo brolio vaikai gauna tris kartus dviejų metų laikotarpyje apkarpytus mokesčiais turtus. Anglai jau ir dabar panašiais atvejais daro žymesnių palikimo mokesčių nuolaidų. Jei trumpu laiku kelis kartus nuosavybė mirties proga eina iš rankų į rankas, tai, be abejo, greitai galima sugriauti ištisais amžiais visos giminės darbu sukurtus turtus.

4. Pagaliau, siūloma išvystyti progresiją dar trečia linkme, atseit, be giminystės gradacijos ir gaunamo turto progresijos, dar imti palikimo mokesčius ir progresiškai pagal gaunančio palikimą

asmens turtingumą. Tokį trigubos progresijos mokestį buvo sukūrę 1919 m. vokiečiai ir 1921 m. italai. Toks trigubos progresijos palikimo mokestis ne tik įneša daug painiavos į paties palikimo mokesčio apskaičiavimą bei nustatymą, bet dažnai užkrauna ir patiems palikimo gavėjams tiesiog nebepakeliamą naštą. Palikimo mokestis neturi niekuomet pakirsti ūkiško paskirų šeimų pajėgumo ir jokiu atveju daryti žalos tautos ūkiui. Palikimo mokesčio tikslas duoti iždui gausių pajamų ir padėti valstybei įgyvendinti visuomeninio teisingumo reikalavimus.

Palikimo mokestyje, paprastai, skiriamos dvi dalys: a. palikimo mokestis uždedamas visam, dar nepaskirstytam, velionio palikimui ir b. palikimo mokestis, užkraunamas paskiriems palikimo gavėjams. Pirmu atveju palikimo mokestis yra vien savo rūšies pomirtinis velionio apkrovimas, kurį paima ta valstybė, kurioje velionis gyveno arba kurios piliečiu jisai buvo; antru atveju palikimo mokestis bus palikimo gavėjo turto prieauglio mokestis, kurį ima ta valstybė, kur gyvena palikimo gavėjas, nors gali dar apkrauti paliktus turtus ir ta valstybė, kurios ribose yra tie turtai. Šiuo atveju viskas priklauso nuo paskirų kraštų įstatymų bei tarptautinių sutarčių. Toliau skiriama paveldėjimas ir palikimo gavimas: paveldėjama giminystės ryšiais, palikimas gaunamas testamentu.

Dabar tenka trumpai peržvelgti svarbesniųjų kraštų palikimo mokesčio sutvarkymą. Anglų moderninio palikimo mokesčio kūrėju tenka laikyti W. Pitt'ą, davusį Anglijai ir pajamų mokestį. Pitt atleido nuo palikimo mokesčio žemės ūkį ir teikė lengvatų tiems, kurie gaudavo palikimą testamento keliu. 1832 m. parlamento rinkimų įstatymo reforma atiduoda valstybės vairą į prekybininkų bei pramonininkų rankas. Dabar buržuazija ima energingai reikalauti taikyti palikimo mokestį ir žemės ūkiui. 1853 m. Gladston'as įveda palikimo mokestį ir žemės ūkiui, tačiau palieka jam kai kurių lengvatų. Dabar buržuazija, darbininkų remiama, stoja į kovą prieš tas lengvatas. Iždo kancleris Goshen (1887—1892) turi nusileisti buržuazijos ir darbininkų reikalavimams ir nustato vienodą palikimo mokestį kilnojamam ir nekilnojamam turtui, kurio vertė viršija 10.000 £.

1894 m. iždo kancleris Harcourt pertvarko palikimo mokestį pagal politinės liberalų programos reikalavimus. 1894 m. įstatymo pagrindiniai dėsniai tebeveikia ir šiandieną. 1919 m. iždo kancleris Austen Chamberlain († 1937) labai iškelia palikimo mokesčio progresiją, kuri dabar tam tikrais atvejais gali siekti, beveik, 50% paliktojo turto. Anglų palikimo mokestis yra labai našus. Jis sudaro maždaug šeštąją visų mokestinių pajamų dalį. Juridiniai asmens vieton palikimo mokesčio moka 5% priedo prie pajamų mokesčio. Pagrindinį palikimo mokestį Anglai ima

nuo viso palikimo, kai mokestis nuo paskirstytų palikimo dalių tėra vien papildomas mokestis. Jei velionis gyveno Anglijoje, tai palikimo mokesčiu apkraunami visi esantieji Anglijoje ir užsienyje velionio turtai, išskyrus užsienyje esančius nekilnojamus turtus. Jei palikėjas gyveno užsienyje, tai apkraunami mokesčiu tik Anglijoje esantieji turtai. Nei vienu nei antru atveju neturi reikšmės palikėjo pilietybė, nes viską nulemia jo gyvenamoji vieta.

Prancūzų palikimo mokestis išsivystė iš turtų perleidimo pripažinimo mokesčio. 1799 m. buvo sutvarkyta turtų perleidimo registracija ir nustatytas palikimo mokestis. Tasai įstatymas veikė virš 100 m., nes tiktai 1901, 1907 ir 1920 m. buvo padaryti žymesni 1799 m. įstatymo pakeitimai. Dabar veikia 1926 m. įstatymas su 1934 m. pakeitimais. Palikimo mokestis sutvarkytas asmeninio mokesčio pagrindais. Jis imamas nuo paskirstyto palikimo. Papildomasis mokestis, imamas nuo bendros palikimo masės, 1934 m. įstatymu panaikintas. Palikimo mokesčio pajamos eina ne tiesiogiai iždui, bet 1926 m. įsteigtai autonominiai Amortizacijos Kasai (Caisse d'Amortissement), kuri rūpina valstybinių paskolų reikalus. Palikimo mokestis yra graduotas pagal giminystės ryšius ir progresinis pagal gaunamų turtų dydį. Progresija įgyvendinama p a r t r a n c h e sistema, kurios tarifas yra 20%.

Nuo pirmųjų 10.000 fr. apdedama 1.000 sumokama 200 fr. (20%); faktiškai nuo 10.000 fr. 2%.

Nuo sekančių 10.000 fr. apdedama 2.000 sumokama 400 fr. (20%); faktiškai nuo 10.000 fr. 4%.

Nuo sekančių 10.000 fr. apdedama 3.000 sumokama 600 fr. (20%); faktiškai nuo 10.000 fr. 6%.

Tuo būdu, nors partranche tarifas pasilieka vienodas, atseit, 20%, faktiškas, mokamas nuo visos palikimo sumos nuošimtis vis didėja laipsniuota progresija. Jei palikimo suma viršija 500.000 fr., tai, pagal įvairias giminystės gradacijas, iždo reikalams imamas nuošimtis faktiškai siekia 25%, 35% ir net 40%. Jei velionis paliko daugiau kaip 3 vaikus, vis vien kam atitektų jo turtai, arba jei palikimo gavėjas turi daugiau kaip 3 vaikus, tai daromos labai žymios palikimo mokesčio nuolaidos (maždaug 10% kiekvienam vaikui). Visų rūšių turtai, kilnojami ir nekilnojami, medžiaginiais turtais bei pinigais įvertinamos teisės, sudaro apdėjimo objektą. Nekilnojami turtai apkraunami mokesčiais, jei jie yra Prancūzijoje, tačiau jei velionis buvo Prancūzijos pilietis, arba svetimšalis turėjęs gyvenamąją vietą Prancūzijoje, tai tokie turtai apkraunami palikimo mokesčiu vis vien kur jie bebūtų. Juridiniai asmens apkraunami specialiu mokesčiu vadinamu droit d'acroissement.

1906 m. Vokiečių Reich'as pasiėmė iš paskirų Vokietijos valstybių palikimo mokestį. Mokestis buvo graduotas ir progresinis, imamas nuo jau paskirstyto palikimo. Mokesčio tarifai buvo palyginti žemi. 1919 m. buvo sukurtas labai radikalus palikimo mokestis: pirmiausia progresiniu mokesčiu apkraunamas visas palikimas, vėliau trigubos progresijos mokesčiu apkraunamos jau paskirstytos palikimo dalys. Tokiomis progresijomis tam tikrais atvejais buvo paimama net 90% viso paliktojo turto. Pakrikusi visuomenės dora ir nepaprastas pinigų vertės kritimas pakirto palikimo mokesčio našumą. 1925 m. naikinamas mokestis nuo bendros palikimo sumos ir pašalinama progresija pagal palikimo gavėjo turtingumą. Pagaliau atleidžiama nuo mokesčio sutuoktinius ir vaikus. Dabar veikia 1934 m. įstatymas, kuris yra smarkiai persunktas demografinėmis nacionalsocialistų idėjomis, kurių svarbiausios bus bene šios: 1. Palikėjo vaikai nemoka mokesčio už pirmuosius 30.000 RM., anūkai už pirmuosius 10.000 RM. 2. Sutuoktinis ar sutuoktinė nemoka mokesčio, jei tebėra gyvi jo ar jos su velione ar velioniu turėti vaikai. 3. Jei nėra tokių vaikų, tai atleidžiami nuo mokesčių pirmieji 30.000 RM. 4. Žymiai pagerinama senelių padėtis palikimo gavimo atveju. Pagaliau palikimai nacionalsocialistų partijai atleidžiami nuo mokesčio. Be to, panaikinamas palikimo mokesčio išdėstymo nuostatas, kuris leisdavo tam tikrais atvejais mokėti palikimo mokestį per ištisus 20 metų. Dabar ir palikimo mokestis galės būti išdėstomas tik bendra visų mokesčių tvarka, kuri duoda teisę fisko organams išdėstyti mokesčių mokėjimą, jei vienkartinis mokėjimas sudarytų mokėtojui didelę žalą ir jei mokesčio išdėstymas nesudaro fiskai nuostolių pavojų.

1921 m., ne tiek gal fisko išskaičiavimais, kiek socialinės demagogijos sumetimais, italai buvo įsivedę negirdėtai aukštos progresijos mokesčius. Palikimai tarp tėvų ir vaikų galėjo būti apdėti iki 32,40% viso palikimo, tarp giminių iki 50,40%; tarp svetimų iki 90%. 1923 m. fašistų valdžia naikina bet kuriuos palikimo mokesčius „šeimos viduje", atseit, ne tik tarp tiesioginių, bet ir netiesioginių antro ir trečio laipsnio giminių. Tuo būdu norėta sutvirtinti šeimos saitai, paskatinti kapitalų kūrybą ir pakelti ūkišką italų tautos pajėgumą. Toks italų žygis neliko be įtakos ir tolimesnei kitų tautų palikimo mokesčio raidai.

Paėmę Rusijos valdžios vairą į savo rankas bolševikai, nuosekliai vykdydami savo doktrinos reikalavimus, 1918 m. balandžio 17 d. uždraudžia paveldėti bet kurį turtą, išskyrus velionio asmeninio vartojimo daiktus. Vėliau patys bolševikai pastebi žalingus savo abstraktiškų, nesiskaitančių su realia žmogaus prigimtimi, doktrinų padarinius ir 1922 m. lapkričio 11 d. leidžia paveldėti turtus nedidesnės kaip 10.000 aukso rublių vertės. Pagaliau

1926 m. leidžiama paveldėti bet kuriuos turtus, tik paveldėjimai apdedami tokiais aukštais tarifais, kurie galėjo siekti 90% paliktojo turto vertės. Dabartinėje SSSR ūkio padėtyje palikimo mokestis nebeteko reikšmės, nes niekas nebeturi palikti kitiems ką nors tokio, kas dar būtų galima apdėti mokesčiu. Todėl ir patsai palikimo mokestis nuo 1930 m. visai nebeminimas SSSR mokesčių sąraše.

Lietuva palikimo mokesčius sutvarkė „valstybinio palaikų mokesčio įstatymu", kuris buvo paskelbtas 1919 m. gruodžio 23 d. Vėliau 1926 m. kovo 12 d. buvo padaryti neesminiai to įstatymo pakeitimai. Lietuvos palikimo mokestis imamas nuo jau paskirstyto palikimo. Palikimo vertė nustatoma pagal paliktųjų turtų rinkos kainą. Nuo mokesčio atleidžiami: 1. turtai, kurie tenka valstybei ir savivaldybėms, švietimo ir labdarybės įstaigoms, vienuolynams ir bažnyčioms; 2. „namų apyvokos daiktai", kurie pelno neduoda; 3. palikimai mažesnės negu 5.000 litų vertės; 4. žemės ūkiai, kuriuos gauna sutuoktiniai arba tiesioginės eilės giminės; 5. žemės ūkio dalys (kraičiai), jei jie išmokami pinigais. Mokesčio tarifas yra progresinis pagal giminystės eilę, atseit, graduotas.

Palikimo gavėjai suskirstomi keturiomis grupėmis: 1) I grupė: a) vyrai ir žmonos, b) tiesioginiai žemutinieji įpėdiniai, t. y. sūnūs, dukterys, anūkai ir kiti; c) tiesioginiai aukštutinieji įpėdiniai, t. y. tėvai ir kiti, d) įsūnytieji vaikai; e) vaikų vyrai ar žmonos; 2) II grupė: a) posūniai ir podūkros, b) broliai ir seserys, tiek tikrieji, tiek ir vieno tėvo ar vienos motinos, c) brolių ir seserų vaikai; 3) III grupė: netiesioginiai tolimesnieji kaip II grupėje nurodyti giminės, t. y. trečiojo ir ketvirtojo laipsnio giminės; 4) IV grupė: tolimesnieji kaip III grupėje nurodyti giminės ir negiminės. Pirmoji grupė moka 1,5% paveldėto turto vertės, II grupė 6%; III 9% ir IV 12%.

Palaikų mokesčio įstatymas progresijos pagal palikimo dydį nežino, tačiau jei gaunamo turto vertė yra didesnė, negu 100.000 lt., tai nuo to skirtumo reikia mokėti pusantro karto didesnis mokestis. Tuo būdu aukščiausias palikimo mokesčio tarifas gali būti tik 18%.

Stambų „Valstybinio palaikų mokesčio" įstatymo pakeitimą padaro 1935 m. rugsėjo 2 d. įstatymas. Naujasis įstatymas panaikina: 1. vienuolynų ir bažnyčių atleidimą nuo palikimo mokesčio; 2. bendrą visoms palikimo gavėjų grupėms laisvą nuo mokesčio palikimą iki 5.000 litų vertės. Dabar palikimo mokestis yra progresinis tiek pagal giminystės eilę, tiek pagal gaunamojo turto dydį, atseit, yra graduotas ir progresinis. Kuriai palikimo gavėjų grupei koks paliekamas laisvas nuo mokesčio palikimas ir kokiu tarifu kurios grupės palikimas apkraunamas geriausiai

parodo ši paties įstatymo lentelė, kuri sako, kad valstybinio palikimo mokesčio imama:

Nuo gauto turto, kurio vertė siekia	Jeigu turtas tenka asmeniui, nurodytam			
	I grupėje	II grupėje	III grupėje	IV grupėje
ligi 200 litų	—	—	—	12%
„ 500 „	—	—	8%	12%
„ 1.000 „	—	5%	8%	12%
„ 1.500 „	—	5%	8%	12%
„ 10.000 „	2%	5%	8%	12%
„ 25.000 „	2,5%	6%	9,5%	14%
„ 50.000 „	3%	7%	11%	16%
„ 75.000 „	3,5%	8%	12,5%	18%
„ 100.000 „	4%	9%	14%	20%
„ 150.000 „	4,5%	10%	15,5%	22%
„ 200.000 „	5%	11%	17%	24%
„ 300.000 „	5,5%	12%	18,5%	26%
„ 500.000 „	6%	13%	20%	28%
virš 500.000 „	7%	15%	24%	35%

Mokesčio mokėtojui prašant, palikimo mokesčio sumokėjimas gali būti išdėstytas arba atidėtas.

40. KLAIPĖDOS KRAŠTO TARIFUOTIEJI EKONOMINIO SANTYKIAVIMO MOKESČIAI

Svarbiausi Klaipėdos Krašto ekonominio santykiavimo mokesčiai yra: 1. turto vertės prieauglio mokestis, 2. palikimo mokestis, 3. kapitalų apyvartos mokestis, 4. motorizuotų susisiekimo priemonių mokestis, 5. draudimo mokestis, 6. dokumentų žyminio ženklo mokestis, 7. vekselinis mokestis, 8. žemės įsigijimo mokestis. Visi punktuose 3. 4. 5. 6. ir 7. nurodyti mokesčiai gali būti pavadinti vienu bendru vardu — r i n k l i a v ų mokesčiai.

1. T u r t o v e r t ė s p r i e a u g l i o m o k e s t i s savo visa esme tebėra 1911 m. Reich'o „Wertzuwachssteuer", nuo kurio pajamų 1913 m. Reich'as buvo atsisakęs valstybių ir vietos savivaldybių naudai. Mokestis renkamas nekilnojamo turto nuosavybės pasikeitimo proga. Mokestis imamas nuo to turto vertės prieauglio, kuris susidarė be asmeninių paties turto savininko pastangų. Vertės prieaugliu laikomas pirkimo ir pardavimo kainos skirtumas, nuo kurio leidžiama numesti tas visas savininko

išlaidas, kurios pastoviai pakėlė turto vertę. Apdedamojo turto vertės prieauglio apskaičiavimas įvairių numetimų bei pridėjimų pagelba yra nepaprastai painus. Mokesčio nemokama, jei parduodamo neužstatyto sklypo kaina neviršija 10.000 lt., užstatyto triobesiais sklypo 40.000 lt. Tų lengvatų negauna: a. kas verčiasi nekilnojamų turtų prekyba; b. kas buvo įsigijęs parduodamąjį turtą po 1914 m. rugpiūčio 1 d.

Mokestis neimamas tais atvėjais, kai mokama palikimo mokestis arba kai turtų nuosavybės pasikeitimas yra susietas su įstatyme nurodytais šeimos gyvenimo įvykiais ir, pagaliau, kai viešosios teisės organizacijos parduoda sklypus kolonizacijos ar pigių butų statybos reikalams. Šiuo paskutiniuoju atveju naudojasi lengvatomis, bet tik tam tikromis sąlygomis ir privatinės organizacijos. Mokestis yra progresinis. Progresija prasideda 10% turto vertės prieauglio, jei patsai prieauglis neviršija 10% kainos ir baigiasi 30%, kai vertės prieauglis siekia virš 290% kainos. To mokesčio pajamomis dalijasi ir Klaipėdos Krašto vietos savivaldybės.

2. Palikimo mokestis savo pagrindiniais bruožais tebėra 1906 m. Reich'o palikimo mokestis. Mokestis imamas nuo paskirstyto palikimo, atseit, nuo palikimo dalių.

Palikimo gavėjai suskirstyti penkiomis grupėmis: I grupė: tėvai, broliai ir seserys moka 4% gauto palikimo; II grupė: brolių ir seserų vaikai moka 5%; III grupė: seneliai, uošviai bei uošvės; žentai bei marčios, posūniai bei podūkros, tėvo pripažinti povainikiai ir jų vaikai, įsūnyti ir jų vaikai moka 6%; IV grupė: brolių ir seserų anūkai ir anūkės, tėvų broliai ir seserys, antrojo laipsnio šalutinės linijos svainiai ir svainės moka 8%; V grupė: kiti visi asmens moka 12%.

Be progresijos giminystės linkme arba gradacijos įstatymas žino ir progresiją pagal gaunamo turto dydį. Taip, jei gaunamas palikimas viršija 40.000 lt., tai gradacijos tarifas padidinamas $1^1/_{10}$ kartų; jei palikimas viršija 60.000 lt., gradicijos tarifas padidinamas $1^2/_{10}$ kartų. Tuo būdu tarifo padidinimai vis didėja po $^1/_{10}$, kol pasiekia $2^5/_{10}$ kartų tiems atvejams, kai gaunamas palikimas viršija 200.000 lt. Palikimai bažnyčioms, bažnytinėms labdaringoms ir visuomeninėms organizacijoms apdedami 5% palikimo vertės mokesčiu, jei palikimas viršija 10.000 lt.; šiaip tos rūšies palikimai mokesčiu neapdedami. Be to, atleidžiami nuo mokesčių palikimai: a. ne didesni kaip 1.000 lt., b. vaikams, c. vyrui ar žmonai, d. velionio tarnams ir darbininkams, jei palikimo suma neviršija 6.000 lt. Pagaliau įstatymas teikia įvairių lengvatų palikėjo giminėms pagal palikimo rūšį ar vertę.

3. Kapitalų apyvartos mokestis juridiškai veikia Klaipėdos Krašto 1930 m. įstatymu, nors faktiškai tas įsta-

tymas yra 1922 ir 1923 m. Reich'o „Kapitalverkehrssteuergesetz'o" kopija. Tasai mokestis nori pagauti visus kapitalų kūrybai tarnaujančius žygius ar įvykius. Tie visi kapitalų kūrybai tarnaujantieji žygiai suskirstomi 5 rūšimis: 1. teisiniai bendrovių žygiai (bendrovių mokestis); 2. emituojamų vertybių popierių įsigijimas (vertybinių popierių mokestis); 3. biržos sanderių sudarymas (biržos apyvartos mokestis); 4. bendrovių priežiūros tarybos nariams atlyginimo mokėjimas (priežiūros tarybos mokestis); 5. pelno dalių bei palūkanų lakštų išdavimas.

Bendrovių mokestis skiria: a. Kapitalų bendroves (akcines, komanditines su akcijomis ir ribotos atsakomybės bendroves, juridinius asmenis ir šiaip asmenų susivienijimus, kurie turi pelno tikslų); b. Kitas pelno bendroves (komanditines bendroves, atviros prekybos bendroves, kooperatines bendroves). Tos bendrovės turi mokėti mokestį įsisteigimo, narių priėmimo, įnašų padidinimo ir kitų panašių žygių proga; c. Kitus juridinius asmenis bei asmenų susivienijimus. Tos rūšies juridiniai asmens moka, kai tvirtinami jų įstatai ar sanderiai.

Nuo bendrovių mokesčio atleidžiamos: a. bendrovės, kurių pelnas tenka Lietuvos iždui, Klaipėdos Krašto fiskui ir vietos savivaldybėms; b. viešojo naudingumo įmonės, jei jose bet kuriuo būdu dalyvauja viešasis ūkis; c. organizacijos, kurių tikslas yra visuomenės gerovė; d. taupomosios kasos ir viešojo ūkio kredito įmonės.

Vertybinių popierių mokestis paliečia: a. procentinius popierius; b. užsienio bendrovių akcijas ir bonus. Tie visi vertybiniai popieriai apdedami mokesčiu, kai jie Klaipėdos Krašte emituojami; pirmą kartą įkeičiami, parduodami ar apskritai pasidaro bet kurio sanderio objektu. Nuo mokesčio atleidžiami procentiniai popieriai: a. Lietuvos Respublikos, Klaipėdos Krašto ir vietos savivaldybių; b. tokių kredito įmonių, kurios priklauso Lietuvos viešiesiems ūkiams; c. tokių įmonių, kurių pelnai tenka Lietuvos Respublikos ar Klaipėdos Krašto iždui ir vietos savivaldybėms.

Biržos apyvartos mokestis nori pagauti tokius pirkimo sanderius, kurie sudaromi pagal biržos papročius ir kurių objektais yra: a. akcijos ir visų rūšių pelno bendrovių bonai; b. procentiniai popieriai; c. prekės. Mokesčiu neapdedamas tokių vertybinių popierių pirkimas, kuriuos išleido Lietuvos Respublikos arba kuri nors Lietuvos Respublikos privilegijuota įstaiga, jei tokių vertybinių popierių pirkimas nėra apkrautas kitose Respublikos dalyse biržos apyvartos mokesčiu.

Nuo mokesčio atleidžiama: a. kai mokama mokesčiai viešųjų Lietuvos ūkių procentiniais popieriais; b. kai perkama Lietuvos ir Klaipėdos Krašto iždų bonai; c. kai be atlyginimo sko-

linama vertybiniai popieriai ir pasižadama ne vėliau, kaip per septynias dienas, grąžinti tos pačios rūšies vertybinius popierius; d. kai daromi sanderiai, kurių objektą sudaro Lietuvos ribose vieno sanderio dalyvio pagamintos prekės; e. kai perka akcijas ar aprėžtos atsakomybės bendrovių dalis visuomeninio pobūdžio draugijos, kurios rūpinasi neturtingesniųjų sluoksnių gerove, tačiau šiuo atveju perkamųjų popierių kaina negali prašokti jų nominalinės kainos. Jei visi sanderio dalyviai yra pirkliai, tai toks sanderis vadinamas pirklių sanderis. Pirkliais šiuo atveju laikomi tie asmens, kurie verčiasi banko ar bankininko operacijomis ir yra įtraukti į prekybos registrą. Mokesčio dydis priklauso ne tik sanderio objekto rūšies, bet ir dalyvių kategorijos. Pigesniu tarifu apdedami pirklių sanderiai.

Priežiūros tarybos mokestis nori pagauti bet kuriuos atlyginimus (algas, tantjėmas, pelne dalyvavimą ir t.t.), kuriuos gauna asmens, pastatyti prižiūrėti kapitalo bendrovių veikimą. Nuo to mokesčio atleidžiami atlyginimai, kuriuos moka Lietuvos Bankas savo Klaipėdos Krašte esamų skyrių priežiūros organams. Tas pats taikoma ir kitoms Lietuvos Vyriausybės privilegijuotoms bendrovėms bei įstaigoms. Mokestis ima 20% gaunamojo atlyginimo.

Pelno dalių bei palūkanų lakštų mokestis nori apkrauti dividendinių ir procentinių popierių kuponų lakštus, kurie duodami tų vertybinių popierių laikytojams. Jei kurios bendrovės neduoda kuponų lakštų, tai visvien jos turi sumokėti kas dešimti metai kuponų lakštų mokestį. Mokestis imamas ne pagal kuponais gaunamą pelną, bet pagal nominalinę kainą tų vertybinių popierių, kuriems duodami kuponų lakštai. Nuo pelno dalių bei palūkanų lakštų mokesčio atleidžiami: a. visos tos bendrovės įmonės ir įstaigos, kurios atleidžiamos nuo bendrovių mokesčio; b. visos tos organizacijos, kurios atleidžiamos nuo vertybinių popierių mokesčio, c. Lietuvos Bankas ir kitos Lietuvos Vyriausybės privilegijuotos įstaigos ir bendrovės; d. kuponų lakštai, kurie paleidžiami į apyvartą drauge su emituojamais vertybiniais popieriais, tačiau tokie kuponų lakštai neturi būti duodami ilgesniam, kaip 10 metų, laikui.

4. Motorizuotų susisiekimo priemonių mokestis yra nustatytas 1933 m. Klaipėdos Krašto įstatymu. Naudojimasis autovežimais ir motoriniais laivais, kurie skiriami asmenų ir krovinių pervežimui sausumos ir vandens keliais, apdedami mokesčiu. Šis įstatymas neliečia motorizuotų susisiekimo priemonių, kurios eina bėgiais.

Mokesčiu neapdedami: a. motociklai vieno arklio jėgos (1 P. S.); b. motorizuotos susisiekimo priemonės, kurios tarnauja tiktai pabūklų iš darbo vietos į darbo vietą pervežimui ir kurio-

mis tie pabūklai varomi; c. motorizuotos susisiekimo priemonės, kurios tarnauja žemės ūkyje p. b. nurodytiems tikslams, nors tuo pačiu laiku būtų joms gabenami asmens ar kroviniai; d. motorizuotos susisiekimo priemonės, priklausančios Lietuvos valstybei ar Klaipėdos Kraštui ir e. priklausančios vietos savivaldybėms tais atvejais, kai tokios priemonės skiriamos policijos ir gaisrininkų reikalams, ligonių vežiojimui, kelių statybai ar gatvių valymui; f. motorlaiviai, naudojami žuvininkystės bei kitiems verslo tikslams.

Mokestis nustatomas pagal arklių jėgų kiekį (P. S.) ir susisiekimo priemonės rūšį.

5. Draudimo mokestis tvarkomas 1923 m. įsakymu, nors to įsakymo nuostatai pilnai atitinka Reich'o 1922 m. draudimo įstatymą. Mokesčiu apdedami visų rūšių draudimai, neišskyrus net ir tarpusavio draudimų, jei draudimo objektai sanderio sudarymo metu yra Klaipėdos Krašte, arba jei apdraudimo ėmėjas premijos mokėjimo metu turi jei jau ne gyvenamąją, tai bent buvimo vietą Klaipėdos Krašte. Mokesčių tarifai nustatomi pagal draudimo objektų rūšį ir pagal draudimo sumą.

Mokesčiu neapdedami smulkūs gyvybės ir gyvulių draudimai, perdraudimai, socialiniai draudimai, darbo sutartimi pagrįsti įnašai į pensijų, našlių bei našlaičių kasas, nedarbo draudimai ir tam tikrose ribose ligos draudimai.

Mokestį turi mokėti draudimo ėmėjas, kurio sąskaita sumoka draudėjas. Mokėjimo prievolė yra susieta su draudimo premijos mokėjimu.

6. Dokumentų žyminio ženklo mokestis imamas Klaipėdos Krašto 1933 m. įstatymu, kuris suskirstytas dviem dalim: bendrieji nuostatai ir tarifai.

Mokesčiu apdedama: a. tarifuose nurodyti dokumentai ir žodžiu sudarytos nekilnojamų turtų nuomos sutartys, jei metinė nuoma viršija 360 lt. b. Dokumentai, pasirašyti sudariusių dokumentus asmenų ar firmų, kurių parašai gali būti su jų žinia ir noru padaryti ir mechaniniu būdu. Nuo mokesčio neatleidžiami ir tokie dokumentai, kuriuos pasirašo kiti asmens dokumentus sudarančių asmenų ar firmų įgalioti. c. Laiškų pasikeitimu sudaromi sanderiai, kurie šiaip veikiančiais papročiais būtų reikalingi rašytos sutarties. Smulkus nurodymas apdedamų mokesčių ir nuo jo atleidžiamų dokumentų paduodamas tarifų dalyje. Mokesčio tarifai yra paprasti ir proporciniai.

7. Vekselinis mokestis veikia Reich'o 1909 m. įstatymu ir keliomis Klaipėdos Krašto novelomis.

Mokesčiu apdedami įsakytiniai ir solo vekseliai. Nuo mokesčio atleidžiami: a. įsakytiniai vekseliai, kurie yra užsienio išrašyti ir į užsienį nukreipti, ir užsienyje išrašyti solo vekseliai,

jei jie tik užsienyje yra mokami; b. įsakytiniai, krašte išrašyti, bet į užsienį nukreipti ir tik užsienyje, pristačius ar vėliausia, per 10 dienų, mokami vekseliai. Tokie vekseliai turi būti paties išrašytojo tiesioginiai pasiųsti į užsienį. Vekseliais laikomi ir tokie kredito dokumentai, kurie neturi visų vekselio privalumų, jei jie įteikiami kitam asmeniui, kuris įgaliojamas papildyti vekselio trūkumus. Vekselio mokestį sudaro 0,25 lt. už kiekvieną 100 lt. Nepilni 100 lt. laikomi pilnais. Jei kredito dokumentai, neturintieji visų vekselio privalumų nenurodo sumos, tai imamas mokestis nuo 20.000 lt. Jei faktiškai sumokama didesnė arba mažesnė suma, tai mokesčio trūkumas papildomas arba perteklius grąžinamas. Jei nenurodoma mokėjimo diena, tai mokestis mokamas kas trys mėnesiai. Jei nežinomas dokumento išrašymo laikas, tai juo skaitoma dokumento įteikimo diena.

8. Žemės įsigijimo mokestis tvarkomas Reich'o 1919 m. „Grunderwerbsteuergesetz" ir keliomis Klaipėdos krašto novelomis.

Žemės įsigijimo mokestis imamas ta proga, kai pasikeičia pačios žemės ar žemės nuosavybei lygių teisių savininkai. Toks savininkų pasikeitimas gali įvykti pirkimu sutarties keliu ar per varžytynes, mainais ir pagaliau kitais panašiais būdais. Mokestis neliečia savininkų pasikeitimų mirties ar dovanojimo proga. Mokestis ima 4% žemės vertės, tačiau, jei įsigytosios žemės sklypai pardavinėjami nevėliau kaip trys metai po žemės įsigijimo, tai mokestis pakyla iki 6%.

Mokesčio nemokama: a. kai pasidalijama palikimu; b. kai pasidalijama žeme tarp tėvų ir vaikų, tarp vyro ir žmonos; c. kai žemė perleidžiama kolonizacijos reikalams; d. kai žemę perka už gautą iš iždo atlyginimą karo invalidai, arba kare žuvusiųjų šeimos; e. kai apskritai, žemės vertė nėra didesnė kaip 1.000 lt.

Suvaržytų teisių žemės, atseit, kurių negalima parduoti, įkeisti (majoratai) ir mirusios rankos nuosavybė, atseit, žemės priklausančios juridiniams asmenims, įstaigoms ar fundacijoms, moka 2% mokestį kas 20 metų.

Nuo to mokesčio atleidžiama: a. Lietuvos Respublikos, Klaipėdos Krašto ir vietos savivaldybių žemės; b. bažnyčių ir tų draugijų, įstaigų ir fundacijų, kurios tarnauja išimtinai bažnytiniams, mokymo, labdarybės bei visuomeniniams tikslams. To mokesčio pajamomis dalijasi Klaipėdos Kraštas ir vietos savivaldybės. Be to, vietos savivaldybės turi teisę dėti prie to mokesčio priedus.

Negalima pasakyti, kad žemės įsigijimo mokestis būtų labai jau tinkamas mokestis. Jis visai nežiūri paskirų konkrečių gyvenimo atsitikimų ir todėl labai sunku numatyti visus to mokesčio padarinius. Įstatymas visai nekreipia dėmesio ar mokes-

čio mokėtojas turėjo kokio pelno, ar tas pelnas, jei tikrai tokio būta, atitinka mokesčio dydį, ar mokestis bus apmokamas pajamomis ar turtais. Be to, mokestis neleidžia numesti žemės skolų ir visai nesirūpina medžiagine nei pirkėjo, nei pardavėjo padėtimi. Pagaliau tas mokestis pasunkina ne kartą ir žemės ūkio patekimą į tokias rankas, kurios pelningiau ir tautos ūkiui naudingiau galėtų gyventi tą žemės ūkį.

41. TARIFUOTIEJI VARTOJIMO MOKESČIAI

Žmogus, įsigydamas bei vartodamas daiktus, rodo savo ūkišką pajėgumą. Fiskas stengiasi pagauti ir tą žmonių rodomą ekonominį pajėgumą ir panaudoti jį savo reikalams, apdėdamas mokesčiais. Matėme, kokiu būdu asmeniniai vartojimo mokesčiai, kaip butų, autovežimų, dviračių ir kitų panašių dalykų mokesčiai pagauna vartojimą ir pagal tuo vartojimu rodomą ūkišką vartotojo pajėgumą apdeda patį vartotojo asmenį. Priešingai, tarifuotais vartojimo mokesčiais fiskas tiesioginiai apdeda ne patį vartotoją, bet tik per vartojamąjį daiktą, atseit, netiesioginiai, nori pagauti patį vartotoją, kuris pajėgdamas įsigyti ir vartoti tam tikrus įstatymais numatytus daiktus, parodo savo ūkišką pajėgumą.

Apdedamieji tarifuotais vartojimo mokesčiais daiktai gali būti gaminami krašte ar gabenami iš užsienio. Krašte gaminamos ir krašte vartojamos prekės apdedamos a k c i z a i s; užsienyje gaminami, bet vartojimui gabenami į kraštą daiktai apkraunami m u i t a i s. Žodžio „akcizas" kilmė nėra aiški. Veikiausiai paeina jis nuo kokio nors viduramžių sugadinto lotynų žodžio, bet nuo kokio, būtent, nieko galutinai tikro mes negalime pasakyti. Gal būt, kad nuo žodžio „accidere" — įkirsti, atkirsti (opes accisae — paliesti, apkarpyti turtai, Horatius), gal nuo „assidere" nustatyti, o gal pagaliau nuo žodžio „assisa" — luomų atstovų susirinkimas, kuris duodavo valdovui leidimus mokesčius rinkti. Akcizus turėjo viduramžių miestai, jie buvo labai įsigalėję Olandijoje ir iš čia persimetė į Angliją. Žmonės niekur nemėgo akcizų, nes jie pabrangindavo prekių kainas; anglai koliodavo akcizus tiesiog „olandiškais velniais". Anglai ne tik koliojo akcizus, bet griovė ir degino akcizų rinkimo įstaigas, bet akcizų vis gi nepanaikino. Tariamas olandų velnias veisėsi, dauginosi ir pagaliau pasklido po visą pasaulį. Šiandien nėra nei vieno, bent kiek kultūros paliesto, krašto, kur nebūtų akcizų.

Muitai šiandien imami, kai prekės pereina valstybės sieną, nebent būtų sudaryta kelių valstybių muitų unija. Tokiais atvejais muitai imami ties muitų unijos sieną. Viduramžiais, o net

ir kur kas vėlybesniais laikais, muitai buvo imami ne tik ties valstybės siena, bet ir šiaip įvairiose krašto vietose. Muitus ėmė paskiri ponai ties savo žemių ribomis ir laisvi miestai ties savo sienų vartais. Prieš tokius vidaus muitus kovojo jau Karolis Didysis. Kai muitų sienos buvo nukeltos ties valstybės ribomis ir jų pajamos atiduotos valstybės iždui, buvo padarytas didelis ūkiškos pažangos darbas. Muitus nukėlė ties valstybės siena ir juos suvalstybino pirmoji Prancūzija 1790 m. Atrodo, kad ir dabartinės muitų sistemos kaip ir akcizų kilmės tenka ieškoti viduramžių miestuose. Akcizus ir muitus rinkti valstybės mokėsi iš miestų. Muitai viduramžių miestams buvo priemonė saugoti cechų interesus nuo svetimų miestų konkurencijos. Valstybė išplėtė miestų protekcinius muitus ir žemės ūkiui.

Tarifuotieji vartojimo mokesčiai renkami nustatytomis piniginėmis normomis, kurios vadinamos t a r i f a i s. Žodžio tarifas kilmė nėra visai aiški. Veikiausiai, žodis tarifas bus arabiškos kilmės. Arabų kalba žodis tarifas reiškia paskelbimą, valdžios nustatytą prekių ar patarnavimų kainą.

Tarifuotieji vartojimo mokesčiai, paplitę po visą pasaulį ir, beveik, visuose kraštuose labai įsigalėję, rado visur didelio ne tik ūkio praktikų, bet ir ekonomikos teoretikų palankumo. Nemaža merkantilistų matė tarifuotuose mokesčiuose tikrąją kiekvieno krašto laimę. Taip W. Petty veikale „Valstybinė Aritmetika" sako, kad tarifuotieji vartojimo mokesčiai praturtina kraštą. Kai apdedami būtini gyvenimui dalykai mokesčiais, žmonės mažiau beleidžia pinigų kitiems nereikalingiems gyvenimui dalykams. Kuomet duona pigi, sako tas pats Petty, tuomet darbas brangus, nes darbininkai daug valgo, daug geria ir labai ištvirkauja. Geras derlius galįs virsti didele krašto nelaime, jei vyriausybė laiku aukštais akcizais nepabrangins duonos kainų.

Panaišias nuomones skelbė ir kiti anų laikų ekonomistai. Net ir tokio masto vyras, kaip Montesquieu, rašo: „Mokestis žmogaus galvai (asmeninis mokestis) labiau tinka vergams, prekių mokestis (akcizai ir muitai), tai laisvo piliečio mokestis".

Atrodo, kad paskutinis senobinių į tarifuotus vartojimo mokesčius pažiūrų atstovas buvo žinomas prancūzų politikas ir pirmasis trečiosios respublikos prezidentas Adolfas Thiers (1797—1877), kuris, aiškindamas ką tik minėtus Montesquieu žodžius, dar nuo savęs pridūrė: „Paskirų tautų kultūros rodiklis yra vartojimo mokesčių įsigalėjimo laipsnis. Eikite nuo Turkijos iki Anglijos ir tuojau pastebėsite, kad juo daugiau kur apdedamųjų mokesčių, juo žemesnė tenai kultūra, juo daugiau kur tarifuotųjų vartojimo mokesčių — juo aukštesnė tenai civilizacija". „Štai reakcininkų tezė visame jos nuogume" — negali susilaikyti nesušukęs prof. Nitti.

Jau nuo Prancūzų revoliucijos laikų ima keistis politikų ir ekonomistų pažiūros į tarifuotus mokesčius. Atrodo, kad pirmieji Didžiosios revoliucijos veikėjai pradeda neigiamai vertinti būtinų gyvenimui dalykų tarifuotus mokesčius. Jie, tartum, pradeda suprasti, kad tarifuotieji mokesčiai, nežiūrėdami ūkiško mokėtojų pajėgumo, lygia našta slegia nelygius žmonių turtus.

Kur kas griežčiau, negu Prancūzų revoliucijos veikėjai, nusistato prieš tarifuotus mokesčius darbininkų judėjimo idealogai. Tų visų ideologų nuomones trumpai ir aiškiai išdėsto vienas moderninio socializmo kūrėjų Ferdinandas Lassalle: „Visų tarifuotų mokesčių našta, sako Lassalle, neužgula lygiu sunkumu turimų paskirų žmonių turtų ar gaunamų pajamų; tų mokesčių didžiausią dalį sumoka žmonės, neturį išteklių, vadinasi, neturtingiausios tautos klasės".

Toks konservatingas finansų teoretikas, kaip A. Wagner, visai teisingai pastebi, kad, numetus įprastus Lassall'io perdėjimus, jo žodžiuose tikrai esama tiesos. Tačiau ne tik visuomeniškai nusiteikęs konservatingas A. Wagner, bet ir liberališkai nusistatę ekonomistai atsisako senųjų pažiūrų į tarifuotus vartojimo mokesčius. Net vienas liberalinės ekonomikos šulų, gabus prancūzų finansų ministeris Leon Say, sutinka, kad tarifuoti vartojimo mokesčiai visai neatitinka mokėtojų pajėgumo. Varginga šeima, teisingai pastebi Say, reikalinga yra tiek pat druskos, kiek ir ta šeima, kuri turi kokią 10.000 kartų didesnes pajamas.

Norėdami būti visai bešališkais tarifuotųjų vartojimo mokesčių klausimu, turime pirmiausia skirti dviejų rūšių tarifuotus vartojimo mokesčius, atseit, tokius mokesčius, kurie dedami būtiniausiems gyvenimui dalykams ir tokius mokesčius, kurie užkraunami nebūtiniems gyvenimui dalykams, dėstis, didesnio ar mažesnio liuksuso daiktams.

Neigiamas tarifuotųjų vartojimo mokesčių vertinimas gali tikti vien tik būtinų gyvenimo dalykų mokesčiams, bet jokiu būdu ne prabangos daiktų mokesčiams. Prabangos dalykų mokesčiai neturi tų neigiamų padarinių, kurie primetami tarifuotiems vartojimo mokesčiams. Pagaliau, vertindami ir būtinų gyvenimui dalykų mokesčius, turime žiūrėti konkrečių kiekvieno krašto gyvenimo sąlygų ir tų sąlygų kuriamų viešojo ūkio reikalų.

Mūsų laikais, beveik, visų kraštų biudžetuose tarifuotų vartojimo mokesčių pajamos užima labai svarbias pozicijas. Tų pajamų tarpe yra nemaža ir tokių, kurias duoda būtinų gyvenimui dalykų mokesčiai. Tiesa, tos rūšies mokesčiai daro skriaudą vargingesniesiems sluoksniams, bet skriauda rūpinamasi šiandien išlyginti aukštos progresijos apdedamaisiais mokesčiais.

Taip tad būtinų gyvenimui dalykų mokesčiai, nors teorijos ir smerkiami, bet nenugalimais paties gyvenimo reikalavimais įsi-

kuria didesniu ar mažesniu mastu visų kraštų biudžetuose. Ne kartą klausiama, kur yra šiuo atveju to didelio teorijos ir gyvenimo prieštaravimo priežastis. Pirmiausia tarifuotieji vartojimo mokesčiai, ypač būtino vartojimo mokesčiai, yra labai našūs, iždui pelningi. Toliau tų mokesčių išrinkimo technika yra lengva ir fiskui patogi. Tą buvo pastebėjęs jau Montesquieu, kuris savo „Esprit des lois" rašo: „Galima mokesčius uždėti asmenims, žemėms ar prekėms, dviem tų dalykų arba visiems iš karto... prekių mokesčius žmonės jaučia kuo mažiausia, dėl to, kad formališkai iždas iš jų nieko nereikalauja. Tuos mokesčius galima taip gudriai sutvarkyti, jog liaudis, beveik nieko nejaus, kad ji tokius mokesčius moka.

Tokiai Montesquieu pažiūrai pilnai pritaria ir žinomas prancūzų filosofas bei istorikas H. Taine (1823—93), pastebėdamas, kad tarifuotieji mokesčiai mažiau revoliucina žmones, nes tie mokesčiai paskęsta prekių kainoje ir patsai fiskas paslepia savo rankas pirklio rankose.

42. AKCIZAI

Mūsų dienų akcizai yra ilgos istorinės raidos padariniai. Kai XVI a. atsirado valstybės akcizai, tai iš karto dažniausiai jais buvo apkraunami būtini gyvenimui dalykai. Vėliau pradėta rūpintis dėti akcizus, kiek tai buvo galima, tik antraeilio būtinumo daiktams.

Iki pat XIX a. akcizais buvo apdedamos labai skaitlingos prekės, šiandien, priešingai, stengiamasi surasti tokius akcizų objektus, kurie, nors ir neskaitlingi, bet būtų masinio vartojimo dalykai. Neskaitlingi masinio vartojimo dalykų akcizai yra fiskui patogūs, nes jų išrinkimas yra ne tik pigus, bet ir techniškai palyginti nesunkus. Taip, kaip gavinio mokesčius fiskas rinkdavo iš karto grynai išoriniais požymiais, nustatydamas viduti-nišką, apytikrį mokėtojo pelną, taip ir akcizų rinkimo technikoje fiskas iš pradžių tenkinosi išoriniais požymiais, pagal kuriuos sprendė apie galimus įmonininko gaminamų prekių kiekius. Fiskas spėja, kiek iš tokio žaliavos kiekio gaunama spirito, kiek iš tokio runkelių svorio pagaminama cukraus ir pagal tuos, daugiau ar mažiau tikrus, spėjimo duomenis, apdeda spirito ar cukraus žaliavą.

Kaip gavinio mokesčiuose, taip ir akcizuose fiskas ima pamažu nebesitenkinti grynai išoriniais požymiais ir stengiasi įeiti į vidujinę pačios gamybos eigą ir pagal tos eigos duomenis nustatyti įmonininko pagaminamų prekių kiekį, svorį ir rūšį. Kontrolinis spirito varyklos aparatas rodo gauto spirito stiprumą ir

kiekį, cukraus fabrike fiskas pagauna pagaminto cukraus svorį, tabako fabrike ne tik tabako dirbinių svorį, bet ir jų rūšį bei kokybę.

Tokia, beveik, visai aiški bei tikra prekių akcizavimo sistema pasidarė įmanoma tik tuomet, kai pilnai išsivystė moderninė mechaniškos gamybos technika, kai pati akcizuojamų prekių gamyba susikoncentravo didelėse, stambiose įmonėse, kai patsai fiskas sugebėjo sukurti tinkamą, techniškai išlavintą, finansų administracijos aparatą.

Tačiau ne vien technikiniai, ekonominiai ir fiskaliniai veiksniai nulėmė akcizų raidos gaires. Akcizų evoliucijai nemažos reikšmės turėjo ir politinių krašto jėgų santykiavimas. Tenai, kur dvarininkai laikė savo rankose valdžios vairą, jų spirito varyklos turėjo didelių lengvatų ir todėl nebuvo reikalo daryti žygių varyklos technikos patobulinimui, tenai, kur politiniais sumetimais buvo remiamas t. v. vidurinis luomas, mažesnės įmonės gauna įvairių privilegijų ir todėl nesirūpina pašalinti primityviškas gamybos priemones, nes turimos privilegijos atstodavo moderninės technikos mašinas.

Akcizai priklauso vartojimo mokesčių rūšiai, nors jie ir nėra renkami kiekvieno paskiro vartojimo proga, nes toks rinkimas techniškai nėra įmanomas. Akcizai sumokami dar gerą laiką prieš patį vartojimą. Paprastai, akcizą sumoka prekių gamintojas, kuris sumokėtą akcizą įskaito į prekių kainą ir atsiima jį iš prekių pirkėjo. Panašiu būdu visi prekybos tarpininkai svaido tą akcizą vienas kitam, kol jis galutinai užgula prekių vartotoją. Akcizuotų prekių vartotojas dažniausiai yra faktiškas akcizo mokėtojas.

Patsai įstatymų leidėjas numato akcizo perkrovimą vartotojui, tačiau ar įmonininkui ir visiems kitiems prekybos tarpininkams faktiškai pasiseka perkrauti prekių akcizą vartotojui, tai priklauso ne tik akcizų rinkimo technikos, bet ir ekonominės krašto bei užsienio konjunktūros.

Kai akcizas renkamas ankstyvame gamybos etape, tai įmonininkas, paprastai, stengiasi užkrauti vartotojui didesnę mokesčio naštą, negu kad buvo iš tikrųjų sumokėjęs akcizu. Tai įmonininkas daro dviem sumetimais: a. anksti sumokėjęs akcizą, jis nori atgauti ne tik patį akcizą, bet ir akcizo sumokėjimui įdėto kapitalo palūkanas; b. gamybos eigoje tam tikras jau akcizu apmokėtos žaliavos kiekis gali žūti ar sugęsti ir todėl įmonininkas nustatydamas akcizuotų gaminių kainas, įkalkuliuoja ne tik sumokėtą akcizą už faktiškai leidžiamas į rinką prekes, bet ir tą akcizą, kuris buvo sumokėtas už gamybos eigoje žuvusias prekes.

Be akcizų rinkimo technikos veikia akcizų perkrovimą, kaip buvo minėta, rinkos konjunktūra. Kas gamybos eigoje sumoka

akcizą, tas visuomet turi bijoti, kad tuo metu, kai pagamintos prekės turės palikti įmonę, bus pasikeitusi rinkos konjunktūra, akcizuotos prekės bus atpigusios ir įmonininkas, sumokėjęs akcizą, gali nebepajėgti perkrauti sumokėto akcizo savo gaminių vartotojams. Tokių įmonininko nuostolių išvengimui fiskas dabar stengiasi dėti akcizus, kiek galima, vėlybesniame prekių gamybos etape. Akcizavimas jau pagamintų prekių ne tik palengvina įmoninkui perkrauti akcizą vartotojui, bet ir pačiam fiskui duoda galimumą tikslingiau apskaičiuoti jam priklausomą akcizą.

Jei teisingai galima bijoti, kad įmonininkas tam tikrais atvejais gali iš vartotojų nebeatgauti savo sumokėto akcizo, tai lygiai taip pat gali būti pavojaus, kad įmonininkas sumokėto akcizo proga gali paimti iš vartotojo daugiau, negu jam pačiam priklauso pagal iš anksto sumokėtą akcizo sumą.

Tuo būdu įmonininkai lengvai pasipelno, kai akcizuojamų prekių kainas saugo aukštos muitų sienos, nes jiems nereikia bijoti užsienio konkurencijos. Be aukštų muitų duoda geros progos įmonininkams pasipelnyti vartotojų sąskaita dažnas akcizų tarifų kaitaliojimas. Jei neminėti kitų tokiais atvejais galimų kombinacijų, tai patsai gamintojas ir visi prekybos tarpininkai neblogai pasipelno, kai pakeliami akcizų tarifai kaip tik tuo metu, kada sandeliai yra užversti senu pigiu tarifu apmokėtomis prekėmis. Dabar ir tokios prekės pardavinėjamos naujomis naujų tarifų sudarytomis kainomis.

Kai akcizus sumoka iš anksto patsai prekių gamintojas, tai negalima žinoti kas bus tos akcizuotos prekės vartotojas ir tuo pačiu faktiškas akcizo mokėtojas: turtingas žmogus ar tikras vargšas. Tokia padėtis padaro neįmanomą akcizams progresinės sistemos taikymą.

Jau seniai teoretikų ir praktikų pastebėta, kad ne visos prekės gali būti tinkamais akcizų objektais. Pirmiausia, netinka akcizuoti tie gaminiai, kurie guli ilgesnį laiką prekių sandeliuose ar įvairiose parduotuvėse. Įmonininkas, sumokėjęs už tokius gaminius akcizą, turi ilgai laukti, kol atgaus įdėtus į akcizą savo pinigus. Taip pat sunku akcizuoti tas prekes, kurias nelengva išrūšiuoti, kurių kokybė yra labai įvairi ir todėl kaina nevienoda. Taip, palyginti, nesunku yra akcizuoti spiritiniai gėrimai, bet kur kas sunkiau yra tinkamai apkrauti vynus, kurių kaina priklauso ne tik vynuogių rūšies, bet ir gamybos vietos bei metų.

Nepatariama akcizuoti ir tokių gaminių, kuriuos savo vartojimui platesnieji gyventojų sluoksniai patys pasigamina, nes tokių dirbinių akcizo priežiūra būtų brangi ir todėl patsai mokestis pasidarytų iždui nebenašus. Tokiais sumetimais leidžiama pas mus gamintis savo bute ir savo reikalams iš monopolinio spirito spiritiniai gėrimai.

Neapsimoka akcizuoti ir tokias prekes, kurias vartoja mažas žmonių skaičius, nes ir čia akcizas nebūtų našus. Tais sumetimais neakcizuoja kosmetikos gaminių tie kraštai, kur kosmetika mažai tėra vartojama.

Akcizais fiskas nori pritraukti ir platesnius gyventojų sluoksnius nešti viešojo gyvenimo išlaidų naštą. Tie sluoksniai, paprastai, nėra turtingi, tad ir fiskas žiūri, kad akcizai nebūtų per sunkūs ir, kiek leidžia viešojo ūkio gyvenimo sąlygos, neliestų būtinų gyvenimui dalykų. Taip tvarkomi akcizai gali būti pilnai pateisinami. Neturtingesnieji žmonės visai nemoka, arba labai mažai temoka apdedamųjų mokesčių, tad jie atlieka fiskalines piliečio prievoles, vartodami akcizais apkrautas prekes.

Tiesa, pasitaiko žmonių, kurie visai be jokių sąlygų, grynai principiniais sumetimais, mėgina ginti ir būtinų dalykų akcizavimą, pateisindami tokius akcizus mokesčių perkrovimo pradmenimis. Neginčijama, kad būtinų gyvenimui dalykų apkrovimas akcizais pabrangina gyvenimą, tačiau, sakoma, kad darbininkai tokius mokesčius tuojau suverčią savo darbdaviams. Taip manantieji žmonės, atrodo, bus pamiršę, kad darbininkai gali suversti savo mokesčius darbdaviams tik tam tikromis sąlygomis, kurių svarbiausios bus šios dvi: a. darbininkai turi turėti koalicijos ir streikų laisvę ir b. turi būti kylanti krašto ūkio konjunktūra.

Pagaliau, jei ir pasiseka darbininkams suversti savo mokesčius įmonininkams, tai tuo pačiu pabranginama gamyba. Pabrangusi gamyba mažina įmonininko pelnus, siaurina prekių rinką ir numuša kitais mokesčiais gaunamas iždo pajamas. Be abejo, būtinų gyvenimui dalykų akcizais galima tam tikrą laiką dengti biudžeto deficitus, tačiau kas mėgintų principiniais sumetimais pagrįsti viešojo ūkio gyvenimą tokiais akcizais, tas pakirstų ūkiško tautos pajėgumo šaknis. Istorija turi pavyzdžių, kaip būtinų dalykų akcizų sistema ne tik keršija savo kūrėjams, bet gramzdina ir visą kraštą į ekonominio skurdo ir politinės suirutės bedugnę.

Žinoma, apkrauti akcizais būtinus gyvenimui dalykus nereikia didelių finansinių gabumų, bet surasti iždui pelningus, našius akcizus, kurie tačiau neužkrautų vargingesniesiems sluoksniams sunkiai pakeliamos naštos, tikrai nelengvas uždavinys, kuris reikalauja ne tik surasti tinkamus akcizui objektus, bet ir nustatyti tinkamą akcizui mastą, tai yra, tinkamus tarifus. Kai pasirenkama netinkamas akcizavimo objektas, tai lengvai galima sumažinti kitų, jau veikiančių, akcizų pajamas arba uždėti gyventojams ūkiškai ir sociališkai nepakeliamą naštą; nustačius netinkamą akcizo mastą, galima tuojau sukelti Swift'o pradmens veikimą ir tuo būdu ne tik nepadidinti, bet gal dar sumažinti senuoju akcizo tarifu gaunamas pajamas.

Nebūtinų gyvenimui dalykų vartojimas yra labai elastingas, kiekvienas tų dalykų kainos kitėjimas veikia jų vartojimo dydį. Netinkamai nutaikyti nebūtinų dalykų akcizų tarifai ne tik gali mažinti iždo pajamas, bet dar ir siaurinti tų dalykų gamybą. Sumažėjusi gamyba numuša įmonininkų bei darbininkų pelnus, kurių kritimas veikia kitų apdedamųjų ir tarifuotų mokesčių pajamas. Mokesčių politikoje visai naujo mokesčio įgyvendinimas ar bet kurio vieno ar kito mokesčio tarifų pakėlimas nevisuomet dar atitinkamai padidina bendrą visų viešojo ūkio pajamų sumą. Kai reformuojama bet kuri viena mokesčių sistemos šaka, tenka atsidėjus žiūrėti, kaip toji reforma gali paveikti visą krašto mokesčių sistemą.

Svarbesniuosius akcizų veikimo padarinius jau buvo pastebėję D. Hume ir A. Smith. Be kitko, jau Hume'ui buvo žinoma, kad ir perdidelis nebūtinų dalykų akcizas, vis gi nepakirs ekonominės žmonių būties, nes tuojau sumažės tokių daiktų vartojimas, nusmuks iždo pajamos ir todėl patsai fiskas, vien savo interesų sumetimais, turės mažinti perdaug iškeltus akcizo tarifus.

Hume'o mestą mintį vystė toliau prancūzų inžinierius Dupuit (1804—1866). Dupuit be kitko įrodė, kad nėra jokių teoretinių duomenų, kurie galėtų pasakyti, kiek galima kelti, nesumažinus iždo pajamų, nebūtinų dalykų akcizus. Šiuo atveju finansų politikas turi vadovautis ne bet kuria atitraukta teorija, bet gyvenimo patyrimo duomenimis. Perdėti nebūtinų dalykų akcizai, Dupuit nuomone, veikia ne tik tokių daiktų vartotoją, kurs turi mokėti brangesnę už prekes kainą, ne tik iždą, kurs gauna mažesnes pajamas, ne tik įmonininkus, kurie turi siaurinti tokių daiktų gamybą, bet ir tą visuomenės dalį, kuri dėl pabrangusios prekių kainos turi išsižadėti tokių prekių vartojimo. Tuo pačiu metu sumažėjusi darbo alga mažina darbininkų pirkimo pajėgumą, kas turi veikti visą ekonominį krašto gyvenimą ir, žinoma, turi sumažinti iždo pajamas.

Todėl jei tenka, kiek galima, vengti būtinų dalykų akcizavimo, tai nebūtinų dalykų akcizų klausimais reikia turėti gilesnių teoretinių žinių ir nemaža gyvenimo patyrimo. Žmonės dažnai mėgsta siūlyti apdėti akcizais didesnio ar mažesnio liuksuso dalykus, bet labai retai tenusivokia, kokie gali būti fiskui ir kraštui tokių pasiūlymų įvykdymo padariniai.

Akcizai turi ne tik ekonominių bei fiskalinių, bet ir sociališkai politinių padarinių. Pirmiausia akcizuose pasireiškia tikrai visuotinė mokesčių prievolė, nes krašto viduje akcizai neturi jokių išimčių, jokių privilegijų, nes kas gali pasakyti, kas bus tos ar kitos akcizuotos prekės vartotojas ir tuo pačiu faktiškas jos akcizo mokėtojas. Akcizai imami iš anksto palyginti neskaitlingose įmonėse ar tų įmonių sandeliuose. Prekių pirkėjai, imdami pre-

kes, grąžina pramonininkui sumokėtą akcizą. Todėl akcizus lengvai gali išrinkti ir tokia vyriausybė, kuri šiaip neturi platesniųjų gyventojų sluoksnių nei paramos, nei pasitikėjimo.

Pagaliau, akcizai turi ir tą gerą privalumą, kad normaliais laikais nereikia dažnai kaitalioti akcizų tarifų. Kaip tik padidėja krašto gyventojų skaičius, kaip tik pagerėja jų ekonominė padėtis, tuojau automatiškai kyla akcizuojamų dalykų vartojimas ir tuo pačiu, žinoma, plaukia didesnės pajamos į iždo kasas. Bet vėl iš kitos pusės, kai užeina ūkiškos depresijos ar ūkiškos krizės laikai ir sumažėja žmonių įpirkimo galia bei vartojimas, tuojau automatiškai puola ir akcizų pajamos. Akcizai apskritai nepriklauso krizei atsparių mokesčių rūšiai. Tiesa, pasitaiko ir tokių akcizų, kurių objektai tame ar kitame krašte gali būti taip susieti su žmonių įpročiais bei pomėgiais, kad ir sunkios ūkio krizės metu neatsisakoma nuo tokių mėgiamų bei įprastų dalykų vartojimo.

43. AKCIZŲ KLASIFIKACIJA

Akcizus galima klasifikuoti pagal apdėjimo objektus ir pagal apdėjimo techniką. Jei akcizus klasifikuosime apdėjimo objektais, gausime, kaip jau nekartą buvo užsiminta, dvi dideles akcizų rūšis: b ū t i n ų g y v e n i m u i i r n e b ū t i n ų g y v e n i m u i d a l y k ų a k c i z u s. Tas dvi akcizų rūšis bent teoretiškai neskiria jokia aiški, griežta siena. Tos sienos vieta priklauso kiekvieno krašto, kiekvieno laiko ūkio, kultūros bei civilizacijos lygmens.

Paprastai, kultūringi mūsų dienų kraštai laiko n e b ū t i n ų g y v e n i m u i dalykų akcizais šiuos akcizus: s p i r i t o, s p i r i t i n i ų g ė r i m ų, v y n o, m i d a u s, a l a u s, k o s m e t i k o s d i r b i n i ų, t a b a k o bei t a b a k o d i r b i n i ų, g i l z ų, d e g t u k ų, į ž i e b i a m ų j ų m a š i n ė l i ų bei a k m e n ė l i ų, l o š i a m ų j ų k o r t ų, u o g ų bei v a i s i ų g i r o s, m i n e r a l i n i ų v a n d e n ų i r s a l d a i n i ų.

B ū t i n ų g y v e n i m u i daiktų akcizais laikomi: m i e l i ų, a r b a t o s, k a v o s, c u k r a u s, s a c h a r i n o, d u o n o s, r y ž i ų, d r u s k o s, m ė s o s, k u r o, š v i e s o s, v a i s t ų, a c t o, t e p a l ų, s p a u d i n i ų, ypač l a i k r a š č i ų i r k a l e n d o r i ų a k c i z a i.

Jei akcizai rūšiuojami mokesčių rinkimo technikos požiūriu, tai pirmiausia turėsime dvi akcizų rūšis: a. f i n a n s i n i o m o n o p o l i o a k c i z a i ir b. l a i s v o s g a m y b o s bei l a i s v o s p r e k y b o s akcizai. Finansinio monopolio akcizai, paprastai, nesudaro skirtinos viešojo ūkio pajamų rūšies, nes jie įskaitomi į monopolinę prekių kainą.

Toliau tuo pačiu mokesčio rinkimo technikos požiūriu, akcizai rūšiuojami: a. fabrikatų arba jau pagamintų prekių akcizai; b. pusfabrikačių ir žaliavos akcizai, kurie imami pačios gamybos eigoje, nuo negalutinai baigtų gaminti dalykų arba net ir nuo pačios žaliavos; c. cirkuliacijos akcizai, kurie renkami jau prekių apyvartos metu; d. fiksacijos akcizai, kai vienu kartu atsiperkama nuo akcizų; e. akcizo patento mokesčiai arba licencijos.

Ties kiekviena tų akcizų rūšimi tenka sustoti.

a. Fabrikato akcizu apkraunamos prekės jau parengtos vartojimui, bet dra neapleidusios gamybos įmonės. Be jau anksčiau nurodytų grynai ekonominių bei fiskalinių fabrikatų akcizavimo patogumų, galima dar iškelti ir kitus tokius akcizavimo sistemos patogumus: fabrikatų akcizavimas palengvina akcizuojamų dalykų išvežimą į užsienį ir sušvelnina fisko organų akcizuojamų dalykų gamybos priežiūrą.

Jei akcizas imamas pačios gamybos metu, tai, kuomet prekės išvežamos į užsienį, kiekvieną kartą tenka apskaičiuoti, kiek už išvežamus į užsienį fabrikatus tenka įmonininkui grąžinti gamybos metu paimto akcizo. Jei išvežamųjų prekių akcizas nebūtų grąžinamas, tai tokios prekės negalėtų konkuruoti užsienio rinkoje, nes jos turėtų pakelti be savo kilmės krašto akcizų, dar įvežamojo krašto muitus. Be to, akcizas pačia savo esme yra skiriamas vidaus, bet ne užsienio vartojimui.

Fabrikatų akcizas palengvina ir pačią muitų politiką, nes fiskas gerai žino kokiu akcizu buvo apkrauti krašto fabrikatai ir todėl lengvai gali nustatyti muitus tos pačios rūšies įvežamiems iš užsienio fabrikatams. Fabrikatų akcizai sušvelnina fisko organų akcizuojamų prekių gamybos priežiūrą, bet, žinoma, tos priežiūros dar nepašalina, nes fisko organai turi žiūrėti, kad visos krašto vartojimui skiriamos prekės būtų akcizuojamos ir kad tos prekės, kurios be akcizo išvežamos į užsienį, tikrai pereitų valstybės sieną.

Fiskas ne tiktai pats per savo agentus kontroliuoja akcizuojamų dalykų gamybą bei prekybą, bet rūpinasi į tą priežiūros darbą įtraukti ir pačią tautiškai bei politiškai susipratusią visuomenę. Tokios visuomeninės kontrolės palengvinimui dažnai dedamos akcizuojamoms prekėms banderolės arba reikalaujamas įstatymais nustatomas įpakavimas. Tie visi fabrikatų akcizavimo patogumai ir nulėmė, kad kas kart plačiau įsigali fabrikatų akcizavimo sistema.

b. Kai akcizuojami pusfabrikačiai arba būsimų fabrikatų žaliava, tai fisko organai pagal įvairius, dažnai išorinius požymius, spėja laukiamo fabrikato kiekį bei rūšį ir pagal tokio spėjimo duomenis deda žaliavai ar pusfabrikačiams akcizus.

Požymiai, kuriais nustatomas spėjamas fabrikato dydis bei rūšis gali būti labai įvairūs pagal įvairias akcizuojamų dalykų rūšis: a. fabrikato žaliavos pagaminimui naudojamos žemės plotas (tabakui, vynui); b. fabrikatui reikalingos žaliavos ar pusfabrikačio kiekis (runkeliai cukrui, bulvės ar grūdai spiritui, miežiai, salykla ar misa alui); c. akcizuojamų fabrikatų gamybai reikalingų indų talpa (raugimo kubilai spiritui, virimo katilas midui).

Žaliavos ar pusfabrikačių akcizavimas turi tuos visus sunkumus, kaip ir akcizavimas gamybos eigoje. Ekonominiams sunkumams pašalinti fiskas, akcizuodamas žaliavą ar pusfabrikačius, dažnai tik nustato priklausomą akcizų sumą, kurią išreikalauja tik pasibaigus gamybos procesui. Tais pačiais atvejais akcizo mokėjimas dažnai išdėstomas ratomis. Kai akcizuojama žaliava ar pusfabrikačiai, tai akcizų įstatymai griežčiau nustato visą gamybos eigos sutvarkymą. Akcizų įstatymų nuostatai ne visuomet atitinka naujausius technikos reikalavimus ir todėl varžo įmonės progresą, kartais net kenkia pačios prekės kokybei.

Jau buvo nurodyta, kad gamybos eigos, atseit, žaliavos ir pusfabrikačių akcizavimo sistemoje sunku nustatyti tikrą akcizo sumą sumokėtą už išvežamus fabrikatus. Tokiais atvejais, kai eksportuojančiam įmonininkui sumokama daugiau, negu reikia akcizo, daroma jam labdarybė svetima sąskaita, atseit, mokesčių mokėtojų pinigais; kai negrąžinama to, kas įmonininkui priklauso, ne tik daroma jam žala, bet ir pabranginami savo krašto gaminiai pasaulio konkurencijos rungtynėse.

c. Cirkuliacijos arba apyvartos sistemoje akcizuojama fabrikatai jau patekę į rinką, jau esami apyvartoje. Cirkuliacijos sistema reikalinga yra ne tik akcizuojamų prekių gamybos, bet ir tų prekių apyvartos priežiūra. Geru cirkuliacijos sistemos pavyzdžiu gali būti vyno akcizavimas. Prancūzai akcizuoja vyną tada, kada jis įeina į tas krašto sritis, kur vynas visai negaminamas. Vokiečiai ima vyno akcizą, kai vynas patiekiamas vartojimui.

Cirkuliacijos akcizas pasitaiko ir vietos savivaldybėse. Prancūzų renkamas ties miestų vartais „Octroi" nėra muitas, bet akcizas, nes octroi turi mokėti ir tie asmens, kurie miesto ribose pasigamina tokius dalykus, kurie įvežami būtų apdėti „octroi".

d. Fiksacija yra atsipirkimas nustatyta kaina nuo akcizo. Mažoms įmonėms, kurių metinė gamyba yra tiek maža, kad neapsimoka laikyti ir akcizų organų priežiūros, kartais leidžiama atitinkanti įmonės pajėgumą suma visiems metams atsipirkti nuo akcizo.

Mūsų laikais fiksacija retai kur bevartojama, nes fiskas nemato reikalo remti skaitlingas smulkias akcizuojamų dalykų įmones. Skaitlingų smulkių įmonių priežiūra be tam tikrų išdui

nuostolių vargu ar įmanoma. Todėl imta nustatinėti minimalinis gamybos kontingentas kiekvienai akcizuojamų dalykų įmonei. Įmonė ir nepagaminusi savo minimalinio kontingento vis vien turi tą kontingentą akcizuoti. Tokia kontingentų sistema užmuša mažąsias įmones.

Be kontingentų neigiamai veikia mažųjų įmonių padėtį ir užkraunama įmonėms prievolė sumokėti iždui tokią sumą, kuri kainuoja skiriamo įmonei akcizo kontrolieriaus išlaikymas.

Fiksacija buvo dažniausiai tais atvejais, kai politiniais sumetimais norėta palaikyti smulkias t. v. vidurinio luomo įmones.

e. Patento arba licencijų mokesčiu apdedamas patsai akcizuojamų dalykų gaminimas ir pardavinėjimas, bet ne tas ar kitas konkretus vartojamas daiktas.

Pačių patentų kilmė yra jau palyginti sena, bet mūsų modernine prasme sutvarkė juos Prancūzų revoliucija. Šiandien visi kraštai turi akcizuojamų prekių gamybos bei prekybos įmonėms ypatingus patentus. Tasai patentinis mokestis kai kuriuose kraštuose nėra jau fiskalinis mokestis, bet tik akcizuojamų prekių registracijos proga imamas nedidelis rinkliavų mokestis.

Apskritai, akcizų sistemos yra labai įvairios įvairiuose kraštuose. Nematydamas reikalo gilintis į paskirų kraštų akcizų sutvarkymą, pasistengsiu duoti bendras pastabas akcizų objektų bei akcizavimo technikos klausimais, tačiau konkrečiais atvejais visuomet turėsiu prieš akis Lietuvos gyvenimo sąlygas bei Lietuvos akcizų įstatymus.

Pagrindinis Lietuvos akcizų įstatymas išleistas 1934 m. vasario 6 d. vardu „Akcizų ir finansinių monopolių įstatymas". To įstatymo pakeitimas buvo išleistas 1936 m. gegužės 15 d.

44. NEBŪTINŲ GYVENIMUI DALYKŲ AKCIZAI

Nebūtinų gyvenimui dalykų akcizai yra dažniausiai sutinkami šie: spirito, spiritinių gėrimų, vyno, midaus, alaus, kosmetikos dirbinių, gilzų, degtukų, ugnies įžiebiamųjų mašinėlių bei akmenėlių, lošiamųjų kortų, uogų bei vaisių giros, mineralinių bei gazuotų vandenų ir saldainių akcizai.

Svarbiausi ir pelningiausi visų kraštų akcizai yra alkoholinių gėrimų akcizai. Alkoholiniais gėrimais, paprastai, laikomi spiritas, spiritiniai gėrimai, alus, midus ir vynas. Alkoholis, tai visai grynas, neturįs jokių priemaišų, 100% spiritas. Alkoholio kiekis skystime matuojamas svoriniu alkoholiometru, kuris rodo, kiek matuojamame skystime yra alkoholio

svorio nuošimčių. Alkoholio svorio nuošimtis vadinamas laipsniu. Laipsniai parodo spirito stiprumą.

Alkoholio kiekis seniau buvo matuojamas talpos alkoholio metru, kuris rodo, kiek matuojamame spirite yra alkoholio talpos nuošimčių. Labiausiai įsigalėjusiu mūsų krašte alkoholinių gėrimu yra spiritas praskiestas vandeniu, vadinamas paprastai degtine. Degtinė — tai tas pats spiritas turįs nuo 35—50% alkoholio (35—50 laipsnių stiprumo).

Degtinė, kaip gėrimas, yra palyginti naujas dalykas. Senojo pasaulio bei viduramžių žmonės, nors ir mėgdavo gerti, bet nevartodavo degtinės. Degtinė pradėta gerti tik nuo XV—XVI a. Valdžios iš karto draudė degtinės gėrimą, vėliau, kai pastebėjo, kad ta pati degtinė, apkrauta akcizu, pasidaro pelningas pajamų šaltinis, ima tiesiog skatinti jos vartojimą. Tie kraštai, kur augo vynuogės ir vaisiai, ėmė varyti spiritą iš vynuogių ir vaisių. Europos rytų kraštų miestai dažnai gamindavo degtinę iš grūdų, kai stambūs dvarininkai varė ją iš bulvių. Feodalai reikalavo, kad baudžiauninkai gertų tik savo pono degtinę, už kurią, žinoma, ėmė aukštą monopolinę kainą.

Mūsų krašte degtinė tepasirodė tik XVI a. Anksčiau mes vartojome savo tautinius gėrimus: midų ir alų. Midų virti ir alų daryti laisvai galėjo pas mus kiekvienas.

Mūsų laikais degtinės varymas bei pardavinėjimas visur tvarkomas akcizų ar finansinių monopolių sistema. Degtinės akcizą ar monopolį dažnai mėginama pateisinti valdžios susirūpinimu žmonių sveikata ir dora. Be abejo, perdidelis ir nuolatinis degtinės vartojimas kenkia žmonių sveikatai ir dorai, bet vyriausybės norėdamos iš tikrųjų apsaugoti tuos brangius savo žmonių turtus, sveikatą ir dorą, turi kur kas tikslingesnių priemonių, negu akcizai ir monopoliai.

Aukšti akcizai ir monopolinės kainos labai pabrangina spiritą. Todėl technikos, mokslo ir medicinos reikalams spiritas duodamas jei jau ne visai be akcizo, tai žymiai sumažintu akcizo tarifu. Spirito gamyba turi didelės reikšmės žemės ūkiui, nes ūkininkas čia pat vietoje suvartoja sunkiai pervežamus į tolimesnę rinką gaminius — bulves, gauna gerą raguočiams maistą, brogą, kuri gamina labai branginamas žemės ūkio trąšas. Tais žemės ūkio interesų sumetimais visi kraštai remia spirito varyklas, ypač tas, kurios priklauso ūkininkams, ar ūkininkų kooperatyvams.

Spirito akcizavimo technika įvairiais laikais, įvairiose vietose buvo įvairi, nes ji yra labai artimai susieta su spirito gamybos technika. Spirito akcizas gali būti įmamas pagal vartojamą spirito gamybai žaliavos kiekį, pagal raugimo kubilų dydį ar distiliacijos katilo talpą. Tais visais būdais nustatomas tik apy-

tikris laukiamo spirito kiekis ir todėl sunkiai apskaičiuojama tikra iždui priklausomo akcizo suma. Tikras akcizui apskaičiuoti būdas, tai jau pagaminto spirito kiekio nustatymas.

Visai teisingai pagaminto spirito kiekį parodo t. v. kontrolinis aparatas. Kontrolinis aparatas pastatomas fisko organų priežiūroje ir tiktai tų organų tegali būti atidaromas. Kontrolinis aparatas taip sujungiamas su visu varyklos įrengimu, kad visas išvaromas spiritas turi pereiti per kontrolinį aparatą. Spirito akcizo apdedamuoju vienetu paprastai laikomas litras alkoholio, turinčio + 15° C. temperatūros. Spirito akcizas skaičiuojamas pagal kontrolinio aparato rodomą pagaminto spirito alkoholio kiekį, arba pagal faktiškai gauto alkoholio kiekį, jeigu jis yra didesnis, negu kad rodo kontrolinis aparatas.

Kur veikia spirito prekybos monopolis, tenai akcizas įskaitomas į mokamą gamintojams spirito kainą. Spirito akcizo sumokėjimui aptikrinti gamintojas pristato fiskui nustatytus įkaitus ar laidus. Spirito monopoliui spiritą priėmus arba jį išvežus į užsienį, duoti spirito akcizo sumokėjimui aptikrinti įkaitai ir laidai grąžinami ir uždėtas tam spiritui akcizas nuimamas.

Netik tenai, kur veikia spirito monopolis, bet ir tenai, kur dedamas spiritui akcizas spirito kaina yra labai aukšta. Aukštos spirito kainos pilnai pateisinamos ne tik fiskaliniais bet ir visuomeniniais sumetimais. Pigus spiritas, be abejo, padidintų girtavimą su visais jo padariniais.

Fiskaliniai sumetimai verčia fisko organus atsidėjus sekti visą spirito gamybą bei prekybą. Visa spirito varykla su visomis patalpomis ir visais įrengimais yra nuolatinėje fisko kontrolėje. Visus gamybos įvykius turi žinoti akcizų priežiūra. Įmoninkas ir savo nuosavioje varykloje yra, tartum, koks iždo administratorius, kuris visu savo turtu atsako už spirito akcizą. Įmoninkas atsako ir už savo varyklos tarnautojų ir darbininkų nusikaltimus akcizo įstatymams. Visi kraštai sunkiai baudžia slaptą spirito gamybą ir tokiu draudžiamu būdu pagaminto spirito prekybą.

2. Spiritiniai gėrimai. Specialiu akcizu apkraunami pagaminti iš akcizuoto, pas mus Lietuvoje iš monopolinio, spirito spiritiniai gėrimai. Spiritiniais gėrimais vadinami specialinė degtinė, trauktinė, uoginė, krupnikas, likeris ir kiti geriamieji spiritiniai dirbiniai.

Spiritiniai gėrimai gali būti įvairių rūšių ir įvairaus stiprumo, tačiau tas stiprumas Lietuvoje negali būti didesnis, kaip 52°. Spiritinių gėrimų akcizas imamas pagal butelių talpumą lipdomomis ant butelių akcizo banderolėmis. Spiritinių gėrimų gamyklos yra tokioje pat griežtoje fisko organų priežiūroje, kaip ir spirito varyklos. Gaminamieji savo reikalams spiritiniai gėrimai,

žinoma, iš monopolinio spirito, jei jie gaminami savo reikalams ir savo bute akcizu pas mus neapmokami.

3. Vyno akcizas. Vynas nėra būtinas gyvenimui dalykas. Vyno aukštesniosios rūšys yra net didelio liuksuso dalykas, todėl vynas atrodo labai tinkamas akcizų objektas. Deja, tas tinkamas akcizų objektas, vynas, sutinka akcizavimo praktikoje nemaža sunkenybių. Pirmiausia, vynuogių auginimo kraštuose, kur kiekvienas ūkininkas gamina vyną labai sunku sutvarkyti vyno akcizo priežiūrą. Apskritai, fiskas norėtų, kad vyno akcizas ne tik pagautų visus vyno vartotojus, bet kad jis užgultų sunkesne našta geresniąsias, brangiąsias vyno rūšis.

Vyno kokybė ir vyno kainos yra labai įvairios. Tokio kokybės ir kainų įvairumo nerandame nei viename akcizuojamame dalyke. Todėl akcizas, kuris nežiūri vyno kokybės ir nustato tarifus pagal vyno saiką, yra labai neteisingas. Jei visų rūšių vynams taikomas vienodas žemas akcizas, tai tokio akcizo visai nejaučia gerosios, brangiosios vyno rūšys, kurias kaip tik vartoja turtingi žmonės; jei dabar visiems vynams užkrauti vienodą aukštą akcizą, tai toks akcizas taip iškels paprastųjų vynų kainas, kad vynas pasidarys neturtingesniesiems žmonėms nebeįperkamu dalyku. Jei sumažės vyno vartotojų skaičius, vyno akcizas pasidarys iždui nebenašus. Tiesa, aukštas vyno akcizas nepakirs, gal tik bent kiek sumažins brangiųjų vynų vartojimą, bet nedidelio žmonių skaičiaus vartojamų dalykų akcizas iždui niekuomet nėra našus. Jei akcizuoti vyną ne vien pagal saiką, bet ir pagal rūšį bei kainą, tai labai sunku nustatyti vyno rūšį, bet dar sunkiau pagauti jo kainą, nes vyno kaina priklauso ne tik rūšies, bet ir paties vyno amžiaus.

Gyvenimo praktika vartoja įvairias kombinuotas vyno akcizo sistemas, kurios turėtų apsaugoti tiek platesniųjų gyventojų sluoksnių, tiek paties iždo interesus. Paskutiniais laikais labiau įsigali pagaminto vyno akcizas. Tos rūšies akcizas gali būti imamas: a. kai vynas apleidžia gamyklą; b. kai nugabenamas pardavimui į miestą; c. kai pereina krašte nustatytą sieną, už kurios vynas nebegaminamas; d. kai vynas patiekiamas vartotojui.

Pas mus leidžiama daryti vynas iš vaisių ir uogų. Vynas turi būti gaminamas tik fermentavimo būdu. Vynas neturi turėti daugiau, kaip 13° alkoholio. Vynas, kuriame yra daugiau kaip 13° alkoholio, laikomas degtine.

4. Midaus akcizas. Lietuvių midus buvo garsus senovėje. Šiandien mes ne tik pamiršome vartoti, bet, gal būt, ir gaminti midų. Midaus vartojimo atgaivinimas ne tik padidintų, bet ir pagerintų jo gamybą ir drauge sudarytų labai svarbią paramą mūsų žemės ūkio mirštančiai šakai — bitininkystei. Mūsų midaus akcizas duoda tokias menkas iždui pajamas, kad be jo-

kios fiskui žalos būtų galima tą akcizą panaikinti. Midaus akcizas nustatomas pagal midaus verdamojo katilo talpumą bei midaus verdamųjų dienų skaičių. Savo namų reikalams verdamas midus neakcizuojamas.

5. Alaus akcizas. Alus yra fermentavimo būdu pagamintas gėrimas iš salyklo, apynių, mielių ir vandens. Alus, be abejo, yra maistingesnis ir sveikesnis, negu degtinė, nes jis turi daug maistingų dalių ir palyginti maža alkoholio. Alus kai kuriuose kraštuose yra labai plačiai vartojamas gėrimas. Daugiausia alaus vartoja anglai, olandai, skandinavai, čekai ir vokiečiai. Alus šiaurės kraštuose vartojamas jau nuo labai gilios senovės.

Alaus akcizavimo technika išgyveno ne mažesnę raidą, negu spirito akcizavimas. Alaus akcizas gali būti imamas nuo žaliavos (miežių) ar pusfabrikačių (salyklo, užmaišo, misos). Pasitaikydavo, kad alaus akcizas būdavo imamas ir nuo maišymo kubilų ar virinimo katilų talpos. Pagaliau alaus akcizas gali būti imamas ir pagal pagaminto alaus kiekį bei kokybę.

Pas mus alaus akcizas nustatomas pagal misos kiekį bei tirštumą. Alus gaminamas savo reikalams, jei jis gaminamas savo nuolatinėje gyvenamoje vietoje ir jei ten pat laikomas, akcizu neapmokamas. Alaus savo reikalams galima gamintis kaimų ūkiuose ir vietovėse, kur yra ne daugiau kaip 500 gyventojų. Kitų vietovių žemės ūkiuose alaus savo reikalams leidžiama gamintis, kai šių ūkių valdoma dirbama žemė ir triobesiai sudaro žemės ūkio vienetą ir kai jų savininkams teikia vienintelį pragyvenimo šaltinį. Šių pastarųjų vietovių ūkininkai kiekvieną kartą turi gauti iš vietos savivaldybės leidimą. Alus savo reikalams turi būti daromas tik iš salyklo, apynių, mielių ir vandens. Salyklas turi būti namuose pasigamintas.

6. Kosmetikos dirbinių akcizas. Kosmetikos dirbiniai, kaip prabangos dalykai, savo prigimtimi labai gerai tiktų akcizavimui, tačiau ne visuose kraštuose kosmetikos dirbiniai yra masinio vartojimo dalykas. Kur palyginti mažas skaičius tevartoja kosmetikos dirbinius, tenai tokių dirbinių akcizas nebūtų našus. Tais sumetimais ir mes neturime kosmetikos dirbinių akcizo.

7. Tabako ir tabako dirbinių akcizas. Tabakas pasirodo Europoje XVI a. Jis atkeliavo iš Amerikos. Tabakas iš karto vartota, kaip vaistai, vėliau pradėta kramtyti, šniaukšti ir rūkyti. Kai tabako vartojimas ėmė įsigalėti, valdžios ėmėsi griežtos su tabaku kovos. Neatsiliko nuo valdžių ir bažnyčios; ir jos smerkė tabako vartojimą.

Valstybės ir Bažnyčių kovos karštį greitai atslūgino fiskaliniai sumetimai. Fisko organai pastebi, kad žmonių, palyginti,

nekalta silpnybė vartoti tabaką gali būti geru ir patogiu iždo pajamų šiltiniu ir ima krauti tabakui akcizą.

Tabakas ir jo dirbiniai akcizuojami įvairiais būdais: a. pagal tabaku užsėtą žemės plotą; b. pagal tabako žaliavos svorį; c. pagal apdirbto tabako ir jo dirbinių svorį, rūšį, didmenų ar mažmenų pardavimo kainą ir dar pagal kai kurių tabako dirbinių skaičių (cigaretės, papirosai).

Tabakas sudaro labai tinkamą finansinio monopolio objektą. Tokį monopolį turi Lenkija, Prancūzija, Italija, Ispanija, Čekoslovakija, Austrija, Rumunija, Turkija, Vengrija ir Japonija. Tabako monopolis apima ne tik tabako dirbinių gamybą, bet ir didmenų, kartais net ir smulkmenų prekybą. Monopolis neliečia tabako auginimo. Mūsų 1936 m. gegužės 15 d. įstatymas leidžia savo reikalams auginti tabaką ūkiuose ir vietovėse, kur yra nedaugiau 500 gyventojų. Kitose vietovių žemėse tik tuomet, kai ūkių triobesiai ir žemės sudaro vieną vienetą ir yra pragyvenimo šaltiniu. Tokių vietovių savininkai gauna savivaldybės leidimą. užsėti tabaku galima nedaugiau 40 kv. metrų.

Tabako dirbinių fabrikai yra labai griežtoje akcizo organų priežiūroje. Tabako dirbinių akcizas imamas lipdomomis tų dirbinių pokeliams akcizo banderolėmis: rūkomojo ir uostomojo tabako akcizas pagal tabako rūšį ir svorį, o kitų tabako dirbinių akcizas pagal rūšį, svorį ir skaičių. Kiekvienas gali pasigaminti papirosų ir cigarečių tik iš akcizuoto tabako ir tik savo reikalams.

8. Gilzių akcizas. Gilzių akcizas imamas pagal gilzių skaičių, dažnai lipdomomis gilzių pokeliams banderolėmis. Gilzės, kurių tabakui skirtoji dalis turi nuo 6 ligi 10 cm. ilgio, apmokamos dvigubu akcizu. Gaminti gilzes, kurių tabakui skirtoji dalis yra ilgesnė kaip 10 cm., draudžiama. Tabako fabrikai savo reikalams gilzes gamina be akcizo. Kai kurie kraštai akcizuoja ir rūkomąjį popierių.

9. Degtukų akcizas. Dar ir šiandien nevisai nutilo ginčai, kuriai akcizuojamųjų dalykų rūšiai, gyvenimui būtinų ar nebūtinų, priklauso degtukai. Tiesa, daugiausia degtukų suvartoja tabako rūkytojai, tad nuosekliai tenka laikyti degtukus nebūtinais gyvenimui dalykais.

Pirmieji įsivedė degtukų akcizą prancūzai. Pralaimėję 1870—71 m. karą su vokiečiais, uždėtos kontribucijos mokėjimui prancūzai ieško naujų pajamų šaltinių ir be kitų sustoja ir ties degtukų akcizais. Kontroliuoti smulkius skaitlingus fabrikus buvo nepatogus dalykas, tad jau 1872 m. prancūzai sukuria finansinį degtukų monopolį.

Be Prancūzijos turėjo degtukų monopolį Ispanija, Portugalija ir Balkanų valstybės. Italai taip pat buvo įsivedę degtukų

monopolį, bet pastebėję visus to monopolio nepatogumus, grąžino akcizų sistemą.

Po Didžiojo karo pradėjo plėstis po visą pasaulį švedo „degtukų karaliaus" Krueger'io iniciatyva valstybinis degtukų monopolis, bet koncesijos sutartimi už suteiktas paskolas atiduodamas to paties Krueger'io degtukų koncernui.

Mes turime valstybinį degtukų monopolį, atiduotą iki 1965 m. bendrovei „Svenska Tändsticks Aktiebolaget" (Stab), kuri buvo Krueger'io koncerno nariu. Monopolis yra atiduotas į privatines rankas, tad akcizas pasiliko. Akcizas imamas lipdomomis akcizo banderolėmis kiekvienam dešimties dėžučių pokeliui. Nuo 1936 m. minimalinė, bendrovės laiduota, akcizo suma sudaro 1,2 mil. lt.

10. Ugnies įžiebiamųjų mašinėlių bei akmenėlių akcizas. Kas turi degtukų akcizą, tas turi apdėti mokesčiu ir įžiebiamąsias mašinėles bei akmenėlius, nes kitaip žmonės vartos ne degtukus, bet mašinėles. Tais sumetimais ir pas mus įžiebiamieji akmenėliai apdėti akcizu, įžiebiamosioms mašinėlėms įvestas asmeninis vartojimo mokestis. Tos rūšies smulkūs akcizai sudaro fisko organams nemaža darbo bei rūpesčio, bet pačiam fiskui duoda, palyginti, mažas pajamas. Dar mažiau fiskaliniais sumetimais yra pateisinamas asmeninis mašinėlių mokestis, kuris sudaro daug nepatogumo ne tik fisko organams, bet ir krašto gyventojams. Geriausia prieš mašinėlių vartojimą priemonė — tai degtukų atpiginimas.

11. Lošiamųjų kortų akcizas. Atrodo, kad pirmieji prancūzai dar XVI š. bus sukūrę kortų akcizą. Revoliucijos veikėjai buvo panaikinę drauge su kitų vartojamų dalykų ir kortų akcizus, bet greitu laiku vėl juos grąžino. Dabartinis prancūzų kortų akcizas be fiskalinių turi dar ir tautinių tikslų: kortos su tautiškais atvaizdais apdedamos pigesniu akcizu. Anglai taip pat jau nuo seno turi kortų akcizus.

Mes turime kortų monopolį, kuris nuo 1936 m. sausio 1 d. atiduotas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Draugijai. Klūbai ir kitos viešojo kortų lošimo vietos vartoja tam tikras, jiems skirtas, kortas. Čia viena kortų kaladė gali būti vartojama ne daugiau, kaip vienam lošėjų sutartam lošimui. Klūbai ir panašios įstaigos turi grąžinti vartotas kortas ten, kur jas pirko.

12. Uogų bei vaisių giros, gazuotų bei mineralinių vandenų akcizai. Kai šie gėrimai apdedami akcizais, tai faktiškai apkraunamas mokesčiu alkoholinių gėrimų nevartojimas, nes įvairios giros, gazuoti ir mineraliniai vandens, paprastai, pakeičia alkoholinius gėrimus. Grynai fiskaliniais sumetimais visi konkuruoją alkoholinius gėrimus dalykai turėtų

būti apkrauti mokesčiais. Be to, mineraliniai vandens ir įvairios giros nėra būtini gyvenimui dalykai.

Mineralinių vandenų akcizus turi vokiečiai, anglai, belgai, italai, austrai ir dar nemaža kitų kraštų. Mes tų dalykų akcizo neturime. Pas mus gaminami savo reikalams salyklo, cukraus, medaus, vaisių ar miltų gira ir panašūs į ją gėrimai, jei juose yra nedaugiau, kaip 3° alkoholio, akcizu neapmokami. Tą girą ir panašius į ją gėrimus galima pardavinėti be akcizo, jei juose yra nedaugiau, kaip 1,2° alkoholio. Dėti į giras apynius, bet kuriuo atveju draudžiama. Stipresnes kaip 3° giras gaminti draudžiama.

12. Saldainių akcizai. Saldainiai ir apskritai įvairūs cukraus dirbiniai nėra būtini gyvenimui dalykai ir yra, palyginti, plačių gyventojų sluoksnių vartojami, tad jie gali būti labai tinkami akcizu apdėti objektai. Cukraus dirbinių akcizavimas nesudarytų ir didesnių finansiškai technikinių sunkumų. Akcizus būtų galima imti nuo pusfabrikačių ar fabrikatų. Saldainių akcizus turi Danija ir Suomija.

45. BŪTINŲ GYVENIMUI DALYKŲ AKCIZAI

Būtinų gyvenimui dalykų akcizai yra: mielių, arbatos, kavos, cukraus, sacharino, duonos, druskos, mėsos, kuro, šviesos, vaistų. acto, tepalų, spaudinių, ypatingai laikraščių ir kalendorių akcizai.

1. Mielių akcizas. Paprastai, akcizuojama ne visos mielės, bet tik presuotos. Seniau mielės buvo gaminamos spirito varyklose ar alaus daryklose, kaip šalutinis gaminys. Šiandien vis kas kart labiau įsigali savarankiški mielių fabrikai.

Lietuvoje mielių akcizas imamas pagal svorį dedamomis mielių pokeliams akcizo banderolėmis. Laboratorijų, spirito varyklų ir alaus bei midaus daryklų gaminamos savo reikalams, arba parduoti tokioms laboratorijoms, varykloms ar darykloms sėklinės mielės akcizu neapdedamos.

2. Arbatos akcizas. Arbata, kaip įvežamas tolimų kraštų gaminys, paprastai, turi tiktai muitą, bet ne akcizą.

Mūsų arbatos akcizą tenka aiškinti istoriniais sumetimais. Rusija, kaip ir kitos Europos valstybės iš karto turėjo tiktai arbatos muitus. Neaukštas kultūrinis rusų lygmuo ir dažnai pasitaikąs palinkimas į sukčiavimus skatinte skatino falsifikuoti arbatą. Plačiu mastu imta pardavinėti nugertą, dažytą, maišytą su įvairiomis žolėmis arbatą. Tie visi sukčiavimai taip įsigalėjo, kad rimti arbatos pirkliai nebepajėgė konkuruoti su sukčiais įmonininkais. Arbatos įvežimas ėmė kristi. Dabar iždo interesai ir

arbatos pirklių reikalai supuola. Iždas ir pirkliai ieško priemonių pakelti įvežamos arbatos vartojimą. Nutariama įvesti nuo 1889 m. fakultatyvinį arbatos akcizavimą. Kas nori būti tikras, kad geria gryną arbatą, tas perka ją banderoliuotais pokeliais. Tokios arbatos pokavimą prižiūri fisko organai. Priežiūros išlaidas padengia patys pirkliai. Banderoliuota arbata greitai įsigija visuomenės pasitikėjimą. Tas paskatino iždą įvesti priverstiną akcizą, kas ir buvo padaryta 1895 m.

Mes paveldėjome iš senosios Rusijos arbatos akcizą.

Arbatos svarstyklos gali vežtis iš užsienio Mokesčių Departamento leidimais nesusvarstytą arbatą. Arbatos akcizas imamas pagal svorį ir rūšį, lipdomomis arbatos pokeliams banderolėmis. Parduodamoji arbata yra dviejų rūšių: I ir II. Pirmosios rūšies arbata parduodama laisvomis kainomis, antrosios rūšies parduodamoji kaina nustatoma akcizų tarifų įstatymais. Paprastai, kur apdedama arbata, tenai stengiamasi apkrauti ir visi arbatos surogatai.

3. Kavos ir jos surogatų akcizai. Apdėta akcizu arbata pasidaro brangesnis gaminys ir todėl lengvai gali būti pakeista kava, cikorija, degintais grūdais, bei kitais kavos surogatais. Tam, kad užkirstų kelią arbatos akcizo vengimui, tenka tuo pačiu akcizu apkrauti kavą bei jos surogatus. Tiesa, pati kava įvežama iš užsienio ir todėl gali būti apdedama muitais, tačiau jei jau turima arbatos akcizą, tai lygiai gerai būtų galima turėti ir kavos akcizas. Be to, cikorija ir visi kiti kavos surogatai gaminami ir mūsų klimato sąlygomis ir todėl kaip krašto gaminiai visai tinka akcizui. Kavos akcizus turi Anglija, Italija, Prancūzija ir Bulgarija.

4. Cukraus akcizai. Iki XIX a. pradžios buvo vartojamas tik nendrių cukrus. Nendrės auga tik šiltuose kraštuose, tad Vidurio ir Šiaurės Europa ėmė už įvežamąjį cukrų tik muitus. Cukrinių nendrių kultūrą ir cukraus gamybą atnešė iš Rytų Indijos į Europos pietų ir Afrikos šiaurės kraštus arabai. Atradus naują pasaulį, įsigali ir tenai nendrių kultūra.

1806 m. Napoleono paskelbtoji kontinentinė blokada pasunkina atgabenti cukrų iš Anglų kolonijų į Europą. Cukrus negirdėtai pabrango. Cukraus centneris smulkioje prekyboje kainavo apie 2.000 lt. Tos aukštos kainos paskatino išnaudoti jau anksčiau Vokietijoje padarytą išradimą gaminti cukrų iš runkelių.

Kai kontinentinė blokada griūva, tuojau atpinga nendrių cukrus ir užmuša vokiečių runkelinio cukraus gamybą. 1828 m. sustoja paskutinis vokiečių runkelinio cukraus fabrikas. Tuo tarpu prancūzų iždas remia runkelinio cukraus gamybą ir tuo būdu verčia kaskart labiau tobulinti tos gamybos techniką. Pa-

galiau prancūzų cukraus įmonės pasiekia visai patenkinamų rezultatų. Tas paskatina ir vokiečius vėl griebtis runkelinio cukraus gamybos. Dabar ir vokiečių iždas apkrauna nendrių cukrų aukštais muitais ir neima nuo savojo cukraus jokio akcizo. Krašto cukraus gamyba auga, mažėja cukraus įvežimas, puola muitų pajamos. Dabar iždas įveda cukraus akcizą (1841). Akcizas imta nuo žaliavos svorio. Žmonės griebėsi gerinti runkelių kultūrą ir tobulinti įmonių techniką. Dar 1841 m. manyta, kad iš 20 centnerių runkelių galima esą pagaminti tik vienas centneris cukraus. Pagaliau žmogaus proto ir kūno pastangomis pasiekta, kad iš 6 runkelių centnerių imta gaminti 1 centn. cukraus.

Cukraus žaliavos akcizavimas buvo labai pelningas fabrikantams išvežantiems cukrų į užsienį. Pervežę cukrų per sieną, jie gauna grąžinamo sumokėto akcizo kur kas daugiau, negu kad faktiškai patys buvo mokėję. Toks cukraus žaliavos akcizavimas išsilaikė Vokietijoje iki pat 1891 m. Austrijoje buvo eksportininkams dar patogesnė cukraus akcizavimo sistema. Austrai ėmė cukraus akcizą pagal fabriko pajėgumą. Belgai, olandai, laikinai ir prancūzai ima cukraus akcizą, pagal runkelių sulčių kiekį ir tirštumą. Tokia sistema duoda galimybės bent kiek tikriau apskaičiuoti laukiamo cukraus kiekį ir priartina akcizo mokėjimą pačios konsumpcijos laikui, bet tokia sistema yra reikalinga griežtos akcizo priežiūros. Sulčių akcizavimą, kaip fakultatyvinę sistemą šalia pagaminto cukraus akcizo, turėjo ir Italija.

Tačiau geriausia cukraus akcizavimo sistema — tai imti akcizus pagal pagaminto cukraus svorį. Ta sistema šiandien įsigalėjo, beveik, visame pasaulyje. Turi ją ir Lietuva.

Ką manyti apie cukraus akcizą? Be abejo, cukrus nėra tiek būtinas dalykas, kaip duona ar druska, bet jis yra labai naudingas žmonių, ypač vaikų, sveikatai. Be to, runkelių auginimas yra labai pelninga žemės ūkio šaka. Tad visuomeniniai ir ekonominiai reikalai skatinte skatina praplėsti cukraus vartojimą. Jei fisko interesai ir verčia įgyvendinti cukraus akcizą, tai vis gi tas akcizas turėtų būti kuo mažiausias.

5. Sacharino akcizas. Sacharinas gaminamas sausu pervarymu iš akmens anglių. Savo pigia kaina ir patogiu vartojimu jis yra vienas pavojingiausių cukraus konkurentų. Tiesa, sacharinas neturi kėnksmingų žmogaus sveikatai dalių, bet užtat neturi ir teigiamų cukraus privalumų. Seniau cukrų gaminantieji kraštai leisdavo vartoti sachariną tik medicinos tikslams, o, paprastai, sacharino konsumpcijai dėdavo baudas. Šiandien kovojama su sacharinu aukštais akcizais, arba, kaip Lietuva, aukštais sacharino žaliavai muitais. Jei jau vieną kartą turima cukraus akcizas, tai tenka jį dėti ir svarbiausiam cukraus pakaitalui sacharinui.

6. Miltų akcizas. Miltai, be abejo, yra būtinas žmogaus gyvenimui dalykas, todėl miltai nėra tinkamas akcizui objektas.

Miltų akcizas, renkamas malūnuose, buvo labai plačiai įsigalėjęs akcizas absoliutizmo laikais. Tai buvo šalia druskos akcizo ar monopolio labiausiai visų žmonių nekenčiamas mokestis. Devynioliktojo šimtmečio socialinio teisingumo idėjos, beveik, visuose kraštuose nušlavė miltų akcizus. Dabar miltų akcizai tebeveikia: Austrijoje, kur to akcizo pajamos eina kraštų iždui, ir savivaldybinio „octroi" mokesčio pavydalu Prancūzijoje.

7. Druskos akcizas. Druska jau nuo labai senų laikų sudaro įvairiais pavydalais iždo pajamų šaltinį. Druską naudoti iždo pajamų reikalams finansiškai technikiniu požiūriu yra lengvas dalykas.

Druska gali būti iždo pajamų šaltiniu keturiais būdais: a. valstybė pati gamina ir pardavinėja druską didmenomis, tai bus valstybinis druskos monopolis, žinomas regalijos vardu; b. Valstybė palieka privatinei iniciatyvai druskos gamybą, pasiimdama tik druskos urmo prekybą, tai bus druskos prekybos monopolis; c. valstybė palieka druskos gamybą ir prekybą privatiems asmenims, bet apkrauna pačią druską akcizais; d. ima muitus už įvežamą druską.

Anksčiausiai pradėjo valstybė naudoti druską iždo reikalams, tur būt, regalijos pavydalu. Prancūzija jau nuo XVI š. turi druskos regaliją, kurią vykdo labai žiauriomis priemonėmis. Toje druskos regalijoje tenka ieškoti daugelio Prancūzų revoliucijos žiaurumų priežasties. Žmonės ypatingai buvo subruzdę, kai buvo įkurta konskripcija, kuri nustatydavo kiek kuriais metais kiekvienas asmuo turi nusipirkti druskos. Tokią pat druskos konskripciją turėjo ir prūsai. Friedrich'o Ddižiojo laikais buvo nustatomas privalomas druskos kiekis ne tik žmonėms, bet karvėms ir avims.

Mūsų D. Kunigaikštija turėjo ir gi druskos regaliją, kurios pajamos eidavo krašto valdovui. Valdovas savo kaina turėjo pardavinėti druską bajorams, kurie versdavo savo baudžiauninkus pirkti tą druską aukšta kaina.

Rusija kelis kartus keitė savo druskos mokesčių sistemą: iš karto turėjo regaliją, vėliau tą regaliją išnuomuodavo, pagaliau nuo 1862 m. turėjo druskos akcizą, kuris buvo panaikintas 1880 m. Druskos akcizas labai slėgė Rusijos liaudį, kurį vartodavo labai menką, daug druskos reikalingą, maistą.

Anglija pirmoji davė gerą pavyzdį ir dar 1825 m. panaikino druskos akcizą. Anglijos pavyzdžiu pasekė 1844 m. Švedija. 1871 m. Belgija, Danija, Norvegija, Ispanija, Portugalija, U.S.A.

ir pagaliau 1880 m. Rusija. Druskos akcizas pasiliko Prancūzijoje, Olandijoje ir Vokietijoje.

Akcizas, paprastai, renkamas druskos iš gamyklos išvežimo proga. Druskos gamybos ir prekybos monopolį turi Austrija, Italija, Čekoslovakija. Toks monopolis yra, be abejo, krašto ūkiui kenksmingas, nes trukdo išnaudoti krašto gamtos turtus. Valstybė tais ar kitais sumetimais pati dažnai negamina druskos tose visose vietose, kur ją galima gaminti ir tuo pačiu laiku monopolio nuostatais draudžia ir kitiems eksploatuoti žemėje esamus druskos klodus.

Tik prekybinį, bet negamybinį druskos monopolį turi Jugoslavija, Lenkija, Rumunija, Graikija, Turkija, Britų ir Olandų Indija, Kinai, Japonija ir kai kurie Šveicarijos kantonai. Tos valstybės ,kurios pačios druskos negamina, paprastai, apkrauna druską muitais.

Tiesa, didelis valstybių skaičius laiko druską fisko pajamų šaltiniu, tačiau vargu ar galima kitais, kaip labai jau siaurais fiskaliniais sumetimais, pateisinti tokius valstybių užsimojimus. Druska neturėtų būti iždo pajamų šaltiniu, nes: a. druska yra būtinai reikalinga žmogaus organizmo sveikatai; b. druskos kainos pakėlimas sunkia našta prislegia vargingesniuosius žmones, ne tik dėl to, kad išlaidos druskai paima, palyginti, žymią jų pajamų dalį, bet ir dėl to, kad jų maistą sudaro tokie dalykai, kaip duoną, bulves ir apskritai augalai, kurie yra reikalingi didesnio druskos kiekio; c. druska yra svarbus pramonės ir žemės ūkio veiksnys. Druska yra reikalinga cheminiai pramonei, galvijų maistui, dirvų trąšoms, sviesto gamybai, mėsos bei žuvų konservavimui. Todėl druskos akcizas yra ne vien vartojimo bet drauge ir gamybos mokestis.

Tiesa, ta proga nurodoma, kad esą galima pramonės ir žemės ūkio reikalams vartojamą druską „denaturuoti", taip kaip denaturuojamas ne konsumpcijos reikalams skiriamas spiritas. Deja, druskos denaturavimas ne tik brangiai kainuoja, bet dažnai neatsiekia ir savo tikslo, nes arba jis sugadina pačią druskos esmę ir padaro ją nebetinkama bet kuriam naudojimui, arba nepaverčia ją netinkama žmonių valgymui.

8. Mėsos akcizas. Jei ir neginčysime vegetarinio maisto žmogaus organizmui naudingumo, tai visgi negalima paneigti, kad fizinį darbą dirbantiems žmonėms mėsa yra labai svarbus maisto dalykas. Be to, visi augalų ir žuvų valgiai yra brangesni ir todėl vargingesniems miestų žmonėms sunkiau prieinami, negu mėsos maistas. Mėsą pabranginus aukštais akcizais ar dideliais skerdimo mokesčiais, neturtingesniems, dažniausiai fizinį darbą dirbantiems, žmonėms pasunkinamas maistingo valgio var-

tojimas. Žmonės menkai maitinami nepaslenka dirbti, o jei verčiami ir dirba, tai jų darbas nėra našus.

Labai maža kraštų turi valstybinį mėsos akcizą (Graikija, Olandija, Čekoslovakija), bet užtat mėsa labai plačiai naudojama kaip savivaldybinių pajamų šaltinis. Paprastai, toks akcizas renkamas skerdyklų mokesčio pavydalu.

9. Kuro akcizas. Jei kalbama apie kuro akcizą, tai dažniausiai turima prieš akis anglių ir žibalo akcizus. Kuro akcizas sunkiau slegia šaltesnių kraštų žmones, negu pietų šalių gyventojus. Kuras reikalingas yra ne tik žmonių gyvybei bei sveikatai, bet ir krašto pramonei bei transportui. Tie visuomeniniai ir ekonominiai veiksniai ir lėmė, kad prieš Didįjį karą vengta bent valstybinių kuro akcizų. Tie akcizai buvo paliekami savivaldybėms.

Prancūzija nuo 1910 m. turi briketų ir nuo 1925 m. anglių ir kokso akcizą. Kuro akcizus dar turi Lenkai ir Čekoslovakai, Italai 1924 m. panaikino ir savivaldybinius kuro mokesčius, jei kuras vartojamas gamybos ar transporto reikalams.

10. Šviesos akcizas. Šviesos akcizai — tai žibalo, žvakių, gazo ir elektros mokesčiai. Tie mokesčiai ne tik apkrauna būtinus gyvenimui dalykus, bet ir trukdo plėtotis krašto gamybai. Šviesa reikalinga ne tik gyvenimo patogumui ar malonumui, bet fiziniam ir protiniam darbui namie, mokykloje ir fabrike.

Šviesos akcizas pabrangina ypač žiemos mėnesiais gamybą. Dažnai neturtingesnieji žmonės taupo brangią šviesą, tinginiauja ilgais žiemos vakarais ir tuo būdu turi ne tik medžiaginių, bet dažnai ir dorinių nuostolių. Dar visai neseniai nurodinėta, kad gazas ir elektra, tai prabangos dalykas. Todėl ir tinka akcizui, bet šiandieną tas šviesos priemones vartoja ir neturtingesnieji žmonės ir todėl elektra bei gazas virto, ypač miestuose, būtinu gyvenimui dalyku.

Kraštai neturintieji žibalo šaltinių apkrauna muitu žibalą ir visus jo dirbinius, kaip benziną ir įvairios rūšies tepalus. Žinoma, kur pačių vargingesniųjų vartojamas žibalas yra apkrautas aukštais muitais, tenai visai nuoseklu, jei ir žvakės, gazas ir elektra apkraunami akcizais. Tik gazas ir elektra vartojami pramonės ar namų ruošos reikalams apkraunami, paprastai, pigesniais tarifais.

11. Vaistų akcizas. Vaistų akcizus turi anglai. Vaistais naudojasi tiek turtingi, tiek vargšai, kurie ypatingai skaudžiai jaučia vaistų brangumą. Kur yra aukšti vaistų, ypač patentuotų vaistų, muitai, tenai nuosekliai tektų uždėti akcizą krašto viduje gaminamiems bent patentuotiems vaistams.

12. Tepalų akcizai. Tepalų akcizus turi Latvija, Danija. Tas akcizas apdeda jau nebevartojimą, bet gamybą ir todėl turi pabranginti gaminių kainas. Be to, agrariniuose kraštuose tas akcizas nebūtų našus.

13. Acto akcizas. Acto akcizas yra, be abejo, vartojimo mokestis. Actas nėra jau būtiniausias žmogaus gyvenimui dalykas, todėl prieš acto akcizavimą galima tiktai tą pasakyti, kad jo akcizas nėra našus. Tad ir labai nedaug kas turi acto akcizą.

14. Spaudinių, ypatingai kalendorių ir dienraščių akcizai. Moderninė valstybė nori skleisti savo piliečių tarpe švietimą, politinį bei tautinį susipratimą. Demokratiniais pagrindais tvarkoma valstybė, bet turinti tamsius nesusipratusius piliečius, lengvai patenka ar į reakcinį absoliutizmą ar į socialinę anarchiją, pagal tai, kokie gaivalai paims į savo rankas tamsias žmonių minias. Spaudos mokesčiai trukdo žmonių švietimą, kenkia politiniam bei tautiniam piliečių susipratimui.

Kalendoriai ilgus metus buvo platesniems gyventojų sluoksniams vieninteliai naujų žinių ir naudingų gyvenimui informacijų šaltiniai; laikraščiai visuose civilizuotuose kraštuose yra būtinas dvasinis maistas visų besirūpinančių krašto reikalais žmonių. Tuo būdu kalendorių ir dienraščių akcizas virto, mūsų laikais, būtinų gyvenimui dalykų akcizu.

Dienraščių ir kalendorių akcizas buvo seniau įvairiose vokiečių valstybėse. Turėjo tokį akcizą ir Austrija, bet 1900 m. ji panaikino. Šiandien kalendorius akcizuoja prancūzai ir anglai. Dažnai spaudinius nemažiau, kaip akcizai, slegia aukšti pašto ir geležinkelių tarifai.

46. MUITAI

Muitai yra mokesčiai uždedami prekėms ir šiaip daiktams, kai jie pereina valstybės sieną. Jei kelios valstybės sudaro vieną muitų teritoriją, arba kitais žodžiais, turi muitų uniją, tai muitai imami ties muitų teritorijos siena. Sakydami, kad muitai uždedami, kai prekės ar apskritai daiktai pereina valstybės sieną, mes dar netvirtiname, kad muitai visuomet apskaičiuojami ir sumokami ties pačia valstybės siena. Mes norime tik pasakyti, kad patsai sienos perėjimo faktas sudaro teisinį muitams imti pagrindą, patys gi muitai gali būti apskaičiuoti ir sumokėti ir krašto viduje.

Muitai imami ne tik nuo prekių, dėstis daiktų, skiriamų prekybai, bet ir nuo asmeniniam vartojimui gabenamų ar vežamų daiktų.

Seniau muitai buvo skirstomi trimis rūšimis: tranziti-niai, išvežamieji ir įvežamieji muitai. Jau nuo antros XIX š. dalies, kai išsivystė geležinkelių susisiekimas, visi kraštai pašalina tranzito muitus. Šiandien kiekviena valstybė stengiasi turėti kuo didžiausią svetimų prekių tranzitą, nes tuo būdu galima geriau išnaudoti geležinkelių pajėgumą ir turėti didesnių pajamų. Dabar ne viena valstybė ne tik kad nemano muitais sunkinti tranzitą per savo teritoriją, bet dar įvairiais būdais, įvairiomis lengvatomis jį skatina.

Šiandien nebeturi praktiškos vertės ir išvežamieji muitai. Dabar eina kova ne dėl prekių, bet dėl rinkų. Visi nori savo prekes išvežti ir parduoti, bet niekas nenori laisvai svetimų prekių įsileisti ir savo piliečiams netrukdyti jas pirkti. Šiandien įvairiais būdais lengvinamas prekių išvežimas: piginami eksportiniai geležinkelių tarifai arba net tiesiog duodamos eksporto premijos.

Mūsų laikai, tai įsigalėjusio įvairiais pavydalais dumpingo laikai. Jei kur dar normaliomis sąlygomis pasitaiko išvežamieji muitai, tai nebent šiais trimis atvejais: a. kai norima sulaikyti negausią pačiam kraštui reikalingą žaliavą; b. kai turima pasaulinę monopolinę kurio nors gamtos turto gamybą (Seniau Neapolis sieros klodus, šiandieną Čili savo salietrą); c. kai norima priversti pagerinti arba štandartizuoti tam tikrų išvežamųjų prekių gamybą.

Uždėdama monopolinėms prekėms išvežimo muitus, valstybė tikisi perkrauti tuos muitus užsienio vartotojams. Žinoma, šiuo atveju, tenka pirmiausia žiūrėti, kad išvežamieji muitai nesumažintų užsienyje pabrangintų prekių vartojimo. Nenormaliomis sąlygomis ypač šiais atvejais pasitaiko išvežamieji muitai: a. kai norima karo metu sulaikyti krašte reikalingą medžiagą; b. kai piniginės infliacijos metu bijoma, kad tvirtos valiutos kraštai, pasinaudodami krašto kainų žemumu, gali išpirkti tiek prekių, kad krašte susidarys tų prekių badas su visais jo padariniais: kaip brangumas, spekuliacija, socialinės ir politinės suirutės.

Šiandieną normalioms sąlygoms beturi reikšmės tik įvežamieji muitai. Todėl, kai kalbama apie muitus, reikia, paprastai, suprasti — įvežimo muitai.

Muitų rinkimo technikos sumetimais muitai skirstomi vertybiniais ir specifiniais. Vertybiniai arba „ad valorem“ muitai imami pagal įmuitinamo daikto vertę arba, tikriau, kainą. Daiktų vertę deklaruoja, atseit, pareiškia, paprastai, patsai daiktus įvežąs asmuo. Kainų deklaracijos tikrumą kontroliuoja muitinės valdininkai. Jie gali reikalauti pareikštos kainos įrodymų: prekių kilmės, krašto Prekybos Rūmų ar tame krašte esamų savo valstybės konsulatų patvirtintų sąskaitų, ar pagaliau, bet kurių kitų dokumentų. Jei tie visi įrodymai neį-

tikintų muitinės valdininkų, kad deklaruotoji kaina yra tikra, tai jiems, paprastai, duodama teisė nupirkti iždo sąskaita muitinamas prekes pridėjus maždaug 10% prie importininko deklaruotos kainos. Manoma, kad importininkas, turėdamas perspektyvą nebetekti pačių prekių, stengsis, bent jau perdaug, nemažinti gabenamų prekių kainos.

Vertės muitų sistema reikalinga yra techniškai išlavintų, sąžiningų valdininkų aparato. Toksai tarnautojų aparatas nėra pigus dalykas. Tą jaučia ypač mažesnės valstybės, kurioms apskritai sienų apsauga, palyginti, kur kas brangiau kainuoja, negu didžiosioms valstybėms, nes jų saugojamų sienų ilgumas, proporcingai valdomos žemės plotui, yra didesnis, engu didžiųjų valstybių. Taip, vieno kv. km plotui tenka 4 km sienų, kai 16 kv. km plotui sienų teks proporcingai 4 kartus mažiau, atseit, ne 64 km, bet tik 16 km, 100 kv. km plotas turės sienų tik 40 km.

Ekonominiai išlaidų brangumo sumetimai ir finansiškai techniniai sunkumai gauti tinkamai išlavintus ir sąžiningus valdininkus, skatina valstybės pasirinkti specifinių muitų sistemą. Specifiniai muitai gavo savo vardą nuo lotynų žodžio „species" rūšis, nes jie imami pagal daiktų rūšį, kiekį ir indarų talpą. Tokius muitus apskaičiuoti ir išrinkti gali ir techniškai mažiau išlavinti valdininkai. Lengviau yra patikrinti daiktų rūšį, svorį, kiekį ar talpą, negu nustatyti tikrąją daiktų kainą.

Specifiniai muitai turi tų nepatogumų, kad jie dažnai vienodu to paties dydžio muitu prislegia brangiąsias ir pigiąsias tos pačos rūšies prekes. Brangiosios prekės lengvai pakelia specifinius muitus, kai specifinių muitų apsunkintos pigesnės tos pačios rūšies prekės pasidaro nebeįperkamos. Geru šiuo atveju pavyzdžiu gali būti mūsų vyno muito tarifas, kurs ima nuo įvežamo vyno induose ligi 1 ltr. talpumo su indu, visvien kurios rūšies ar kainos būtų vynas, 9 lt.

Autonominiai ar normaliniai muitai yra tokie muitai, kuriuos valstybė visai savarankiškai nustato ir laiko savo krašto normaliniais muitais. Sutartiniai arba diferenciniai muitai imami ne pagal normalinį krašto tarifą, bet pagal sudarytų su kitais kraštais sutarčių nuostatus. Tie muitai gali būti įvairiems kraštams įvairūs, atseit, įvairiai diferencijuoti, todėl ir sutartiniai muitai vadinami diferenciniais muitais.

Jei su kuria nors valstybe turima diferencinė didžiausio palankumo pagrindais sudaryta sutartis, tai kiekviena nuolaida, padaryta bet kurios trečios valstybės naudai, tuojau automatiškai tenka ir tai valstybei, kuri turi didžiausio palankumo sutartį. Jei kurioms nors valstybėms duodama ypatingų lengvatų, kurių nenorima tiekti kitoms valstybėms, su kuriomis turima didžiau-

sio palankumo sutartis, tuomet reikia jau tą numatyti sutartyse su tomis valstybėmis.

Didelės svarbos, gal ne tiek finansų mokslui, kiek ekonominei krašto politikai, turi muitų suskirstymas *finasiniais* arba *fiskaliniais* ir *apsaugos* arba protekciniais muitais, kurie kartais vadinami ir *ekonominiais* muitais. Tiesioginis finansinių arba fiskalinių muitų tikslas yra iždo pajamos. Finansiniais muitais tiesioginiai uždedama vartotojams mokesčių našta, beveik, visa atsiduria iždo pajamų pozicijose.

Apsaugos muitai ne tiek turi duoti iždui pajamų, kiek pirmoje vietoje apsaugoti krašto gamintojus nuo užsienio konkurencijos. Apsaugos muitais uždedamos žmonėms mokestinės naštos tik dalis tepatenka į iždo kasas, kita, paprastai, daug didesnė dalis kliūva globojamos ūkio šakos gamintojams. Apsaugos muitai pakelia vienų žmonių išlaidas, kad padidintų kitų žmonių pajamas.

Finansiniais muitais apkraunami trijų rūšių dalykai: a. tos prekių rūšys, kurios krašte akcizuojamos, nes kitaip užsienio gamintojai atsidurtų, palyginti su krašto gamintojais, geresnėje padėtyje, nes jie nemokėtų nei akcizų nei muitų; b. ta prekių rūšis, kuri krašte negaminama, bet jei būtų gaminama, tai būtų tinkamu akcizo objektu (įvairios kolonialinės prekės, vynas, tabakas, romas, arakas, kava, arbata). Šios paskutiniosios rūšies muitai, kaip jie bebūtų aukšti, vis bus finansiniai muitai, nes be fisko tiesioginiai niekas iš tokių muitų neturi pelno; c. kai kurių ekonomistų nuomone finansiniais muitais tenka laikyti ir krašte gaminamų arba net ir akcizuojamų daiktų aukštus muitus, jei tie muitai tik išlygina santykiuose su užsieniu kitus aukštus krašto mokesčius, nes kitaip užsienio gamintojai, kurie pas save moka mažesnius mokesčius, bus geresnėje, negu krašto įmoninkai, padėtyje.

Protekciniais muitais apkraunami tokie daiktai, kurie: a. krašte gaminami, bet neakcizuojami ir b. arba jei akcizuojami, tai muitai imami daug didesni, negu krašto akcizai.

Tiesioginis finansinių muitų tikslas yra vien iždo pajamos, tačiau netiesioginiai ir finansiniai muitai gali remti krašto pramonę ir duoti papildomų pelnų krašto gamintojams. Ir finansiniai muitai netiesioginiai gali uždėti ir tokią piniginę naštą krašto gyventojams, kuria naudojasi ne tik fiskas, bet ir privatiniai asmens. Niekas negamina Lietuvoje kavos, bet aukšti kavos muitai pakelia įvairių krašte gaminamų kavos surogatų paklausus; pakilę paklausai įgalina tų surogatų gamintojus pakelti jų kainas. Labai aukštas grynai fiskalinis vynuogių vynų muitas palengvina pas mus labiau įsigalėti krašto vaisių ir uogų vynui. Tokiu būdu krašto gamintojai turi netiesioginiai pelnų iš aukštų vynuoginio vyno akcizų.

Taip tad ir grynai finansiniai arba fiskaliniai muitai gali netiesioginiai pasidaryti protekciniais arba ekonominiais muitais. Jei fanansinių muitų tiesioginiai uždėta našta visa sueina į iždo kasas, tai protekcinių muitų proga vartotojas moka ne tik fiskui mokesčius, bet ir savo krašto gamintojams duokles. Krašto gamintojai, nesibijodami užsienio konkurencijos, iškelia savo gaminių kainas bent iki tokio lygmens: užsienio prekės kaina plius muitai.

Tačiau gyvenime ir protekciniai muitai ne visuomet pabrangina muito kaina įvežamąsias prekes, tuo pačiu, žinoma, ir tos pačios rūšies krašte gaminamas prekes. Smarki konkurencija, neorganizuota rinka duoda galimybės kartais ir protekcinio krašto gyventojui nusipirkti prekes pigiau, negu išneša pasaulinės rinkos kaina pridėjus paimtą muitą.

Priešingai, lengvai perkraunami vartotojams muitai tokių prekių, kurių alkį jaučia rinka. Tas prekių alkis gali būti tikras ir dirbtinis. Prekių alkis bus tikras, jei kraštas nepagamina tiek prekių, kiek reikalauja krašto rinka. Prekių alkis bus dirbtinis, kai sindikalizuota ar apskritai organizuota pramonė suvaržo gamybą ir palaiko rinkos alkį, kad aukštomis prekių kainomis, atsigriebtų už gamybos suvaržymų nuostolius, arba kai toji pramonė meta pigiomis kainomis į užsienio rinkas savo gaminius ir turimus nuostolius padengia aukštomis krašto vidaus kainomis.

Apsaugos muitai skirstomi: a. žemės ūkio, b. pramonės ir c. darbo apsaugos muitus.

Žemės ūkio muitai dedami žemės ir miškų ūkio gaminiams. Mūsų laikais visi kraštai, net ir laisvosios prekybos tėvynė Anglija, turi žemės ūkio apsaugos muitus, arba trumpai vadinamus agrarinius muitus.

Naujojo pasaulio derlingų pigių žemių konkurencija, žymiai išvystyta tenai žemės ūkio technika, didelis susisiekimo su naujuoju pasauliu atpigimas bei pagreitinimas, užjurio kraštų geležinkelių tinklo išplėtimas, seniau geresniais laikais iškelta Europos žemių renta ir pagal tokią rentą žemių praskolinimas, miestų gyventojų gyvenamosios krizės metu pirkimo galios kritimas — tai bus bene svarbiausios priežastys, sukėlusios Europos žemės ūkio krizę. Europos ūkininkas savo produktų kaina ne tik turi atsiimti nemažas savo gamybos išlaidas, amortizuoti žemės pirkimo kainą ir apskritai į žemę investuotą kapitalą ir, pagaliau, mokėti, palyginti, aukštus skolų nuošimčius. Tokia padėtis verste verčia ūkininkus reikalauti savo gaminiams aukštų muitų apsaugos.

Be pačių ūkininkų reikalavimų dažnai ir demografiniai, populiaciniai bei socialiniai sumetimai spiria valstybes imtis agrarinio protekcionizmo priemonių.

Agrarinis protekcionizmas pabrangina darbininkų gyvenimą, kas, žinoma, turi veikti pramonės dirbinių kainas ir siaurinti tų dirbinių eksporto galimumus. Tiek praktikai ekonomistai, tiek teoretikai apskritai neigiamai vertina protekcinius žemės ūkio muitus, bet dabarties politikų sukurta ne tik protekcinių muitų, bet ir protekcinių kontingentų, licencijų, arba net tiesiog įvežimo draudimų sistema, žinoma, negali būti pralaužta bet kurios vienos, ypač dar mažos, valstybės užsimojimais.

Bent kiek svaresniais argumentais galima pamatuoti, bent laikiną pramonės apsaugą. Tautinės ekonomikos kūrėjas Fr. List manė, kad kiekviena šalis gali protekciniais muitais tinkamomis sąlygomis išugdyti savo krašto pramonę. Reikalingos savo pramonės išūgdymui sąlygos gali būti bendros ir specifinės. Bendrosios sąlygos, tai tinkama pramonės dirbiniams krašto rinka, kurią sukuria pasiturintieji, ypač sodžiaus gyventojai. Specifinės pramonės išplėtimui sąlygos yra: a. tinkamos ugdomai pramonės šakai gamtos sąlygos; b. kvalifikuoti darbininkai; c. nuoseklus, protingas verslo mokesčių sutvarkymas, kad kitais mokesčiais nebūtų atimama tas, kas buvo duota muitais.

Tasai pedagoginis pramonės protekcionizmas nebetenka savo prasmės tuomet, kai ugdomoji pramonė jau tiek sustiprėjo, kad gali laikytis savo kojomis. Pedagoginis protekcionizmas pats sau prieštarautų, jei remtų jau įsigalėjusią, išsivysčiusią pramonę. Nuoseklus pedagoginis protekcionizmas turi baigtis laisvos prekybos politika.

Pramonės protekcionizmo šalininkai nurodinėja tuos pelnus, kurių turi iš tvirtos krašto pramonės patsai žemės ūkis. Stambi, išlaikanti dideles darbininkų minias, pramonė kelia žemės gaminių paklausus ir tuo duoda smarkų akstiną teigiamai žemės ūkio raidai. Tiesa, protekciniai pramonės muitai pabrangina ūkininkui reikalingų pramonės dirbinių kainas, bet drauge didindami ir žemės ūkio produktų kainas, duoda ūkininkui naujų pinigų, kuriais jis lengvai apmoka pramonės protekcionizmu užkraunamąją naštą.

Tokie protekcininkų išvadžiojimai turi, be abejo, tiesos dalį, bet protekcininkai užmiršta, kad žemės ūkio produktų kainas nustato ne tik krašto vidaus, bet ir užsienio rinka, kuri kaip tik turi lemiančios reikšmės, kai kraštas nepajėgia patsai vienas sudoroti visų krašto žemės ūkio gaminių.

Mūsų laikais pasaulinės žemės ūkio gaminių rinkos kainos nebegali padengti pramonės protekcionizmu užkraunamos ūkininkams naštos. Dabar visi kraštai nori būti ir pramonės kraštais, kurie turi savo žemės ūkio gaminiams rinkas, palengvina žemės ūkiui pereiti iš grūdų ūkio į labiau intensingą daržovių, pieno ir

gyvulių ūkį, sustiprina ekonominį, ir tuo pačiu politinį, krašto savarankiškumą.

Pagaliau valstybė savo pramonės apsauga ugdo miestus, kelia kultūrinį savo gyventojų lygmenį ir tuo būdu kuria naujas, pažangesnes viešojo gyvenimo lytis.

Žinoma, netenka manyti, kad kiekvienas muitų protekcionizmas yra jau pedagoginis protekcionizmas, kuris ugdo krašto pramonę. Pedagogika ir muitų politikoje yra dažnai tik pasipelnymo priedanga. Pramonininkams aukšti muitai yra ne tik didelių pelnų šaltinis, bet ir labai patogi užuvėja, kuri pašalina visus technikinės įmonių pažangos, profesinio darbininkų lavinimo bei tinkamo atlyginimo rūpesčius.

Trečia protekcinių muitų rūšis bus darbo apsaugos muitai. Ne visi kraštai turi vienodai geras darbo sąlygas. Tiesa, aukštesnis atlyginimas kelia darbo našumą, bet tik kvalifikuoto darbo našumą. Du kraštai, kurie turi nevienodus darbininkų atlyginimus, atsiduria pasaulio rinkoje nelygioje padėtyje, kai jie konkuruoja tokiais gaminiais, kurių kainai turi įtakos ne darbininkų kvalifikacijos, bet tik darbo rankų skaičius. Tokiais atvejais ir tų kraštų darbininkai, kur darbo sąlygos yra geresnės, reikalauja aukštais protekciniais muitais apsaugoti krašto pramonę nuo tų kraštų konkurencijos, kur dėl žemo darbininkų atlyginimo tie patys daiktai gaminami pigesne kaina. Pigiai gaminančio krašto pigūs gaminiai užplūdę aukštesnės kultūros kraštą, turės numušt ir kultūringojo krašto dirbinių kainas ir tuo pačiu, žinoma, sumažinti ir darbininkų darbo algas.

Labai aukšti protekciniai muitai, paprastai, vadinami prohibiciniais arba draudžiamaisiais muitais. Prohibiciniai muitai gyvenime, beveik, niekuo nesiskiria nuo draudimo įvežti užsienio prekes.

Išlyginamaisiais muitais, vadinama tokie muitai, kuriais norima išlyginti savo krašto ir užsienio prekių gamybos ir konkurencijos sąlygas.

Tokios nelygios konkurencijos sąlygos gali pareiti nuo: a. žemesnių užsienio mokesčių; b. pigesnių gamybos sąlygų; c. teikiamų įvairiais pavydalais išvežimo premijų. Tokia išvežimo premija, be jau minėtų dalykų, gali būti ir nuvertinta ar smunkanti krašto valiuta, kuri laikinai, palyginti su aukso verte, sumažina gamybos kaštus. Tokios valiutos teikiami patogumai dažnai vadinami paslėpta premija. Tvirtos aukštos valiutos kraštai dažnai kovoja išlyginamaisiais muitais prieš nuvertintos valiutos kraštų importą. Tais pačiais išlyginamaisiais muitais kovojama ir prieš t. v. dumpingą.

Dumpingas anglų žodis, reiškiąs prikrauto karuko ištuštinimą apvertimu, ekonomistų kalba reiškia tokią ekonominę po-

litiką, kuri meta krašto gaminius į užsienio rinkas ir parduoda juos žemiau paprastų gamybos kainų. Tinkamai juridiškai nusakyti dumpingą nėra lengvas dalykas, nes pati gamybos kaštų sąvoka nėra griežtai aiški. Kiekvienas kraštas kaltinamas dumpingu visuomet galės teisintis turįs labai mažas gamybos išlaidas. Pagaliau niekas negali pasakyti, kurio krašto gamybos išlaidos bus tos normalinės išlaidos, pagal kurias teks vertinti visų kitų kraštų išlaidas.

Retorsiniai (nuo lotynų retorqueo apsukti, atgręžti) muitai — tai muitų karo priemonė, kuri vartojama prieš tuos kraštus, kurie labai pakėlė muitų tarifus. Retorsiniai muitai gali turėti tik tuomet lemiančios reikšmės, jei juos ima vykdyti didelis, turįs plačią importo rinką, turtingas kraštas.

Dabar tenka iškelti finansinius, ekonominius ir socialinius muitų padarinius. Žinomas liberalų individualistų ekonomistas Leroy-Beaulieu visai teisingai sako, kad muitų našumas priklauso nuo 5 veiksnių: 1. muitais apdedamų dalykų įvežimo; 2. muitų tarifų; 3. geografinės krašto padėties; 4. gyventojų būdo privalumų ir 5. krašto administracijos.

1. Plačiai vartojamų dideliais kiekiais įvežamų prekių muitai duoda iždui didesnių pajamų, negu skaitlingų, bet mažai vartojamų prekių muitinimas.

2. Muitų tarifams turi didelės reikšmės Swift'o dėsnis. Kai muitai keliami tenka žiūrėti, kad nepradėtų veikti Swift'o dėsnis ir vieton padidinti, kad nesumažintų iždo pajamų.

3. Geografinė krašto padėtis turi didelės reikšmės didesniam ar mažesniam kontrabandos įsigalėjimui. Patogu ir palyginti, pigu yra saugoti vandens sienas, varginga ir brangu užkirsti kontrabandai kelią kalnuotose ir miškingose vietose. Muitų sargyba veikia ne tik ties pačia siena, ar vien pasienio zonoje, bet ir visame krašte.

XIX a. urmo prekybos patogumui kai kur buvo steigiami laisvi uostai, arba net laisvi miestai, kur nebuvo dedami įvežamoms prekėms muitai. Tokiuose laisvuose uostuose ar miestuose muitai buvo imami tik tuo atveju, kai prekės apleisdavo uostą ar miestą. Tokie laisvi uostai ar miestai dažnai sudaro patogias kontrabandai sąlygas ir, be to, dar teikia niekuo nepamatuotų vietos gyventojams privilegijų. Dabar tuos laisvus uostus ar miestus atstoja tranzito sandeliai, kuriuose sukrautos prekės muitinamos tik tuo atveju, jei jos eina krašto vartojimui.

4. Nuo krašto gyventojų būdo privalumų, jų gyvenimo įpročių priklauso didesnės ar mažesnės kontrabandos galimybės. Kur žmonės nuo seno įprato verstis kontrabanda, tenai fiskui brangiai kainuoja sienų apsauga. Jei žmonės palaiko per sieną gyvą susisiekimą, tai dažnai bendru dviejų valstybių susitarimu finan-

siškai technikiniais sumetimais tam tikrą asmeniniams reikalams gabenamų prekių kiekį atleidžiama nuo muitų. Tai bus t. v. m a ž a s i s p a s i e n i o s u s i s i e k i m a s.

5. Pagaliau muitų našumui turi reikšmės ir fisko administracijos sutvarkymas. Pakrikęs, demoralizuotas fisko aparatas — tai geriausias visų kontrabandininkų pagelbininkas. Dorinio muitinių aparato apsaugojimui dažnai ne tik mokamos muitinės valdininkams aukštesnės algos, bet ir duodamos premijos už sulaikytą kontrabandą. Tokių premijų naudingumas tebėra dar ir šiandieną diskusijų objektu.

Socialiniai bei ekonominiai muitų padariniai, kaip ir akcizų politikoje, tenka pirmausia skirti dėl būtinų ir nebūtinų gyvenimui dalykų muitais apkrovimo.

Būtinų dalykų vartojimą, ne daug tesusiaurina muitai. Kokia bebūtų tų dalykų kaina, žmonės juos turi pirkti, nes tie dalykai gyvenimui būtini.

Kitaip yra su nebūtinais, didesnio ar mažesnio liuksuso dalykais. Kai tokie dalykai apdedami aukštesniais muitais, tuojau mažėja tų dalykų vartojimas. Aukšti nebūtinų dalykų muitai labai skatina kontrabandą, todėl žemi tokių dalykų muitai gali kartais būti iždui pelningesni.

Žaliavai ar pusgaminiams užkrauti muitai pabrangina gamybą ir todėl pasunkina krašto įmonių konkurenciją pasaulio rinkose. Panašūs yra ir būtinų gyvenimui dalykų muitų padariniai ir jie pabrangina gamybą ir todėl pasunkina krašto įmonių konkurencinį pajėgumą.

Muitai panašiai, kaip ir akcizai veikia paskiras gyventojų kategorijas: juo kas mažesnes turi pajamas, juo vis didesnę tų pajamų dalį atiduoda fiskui būtinų gyvenimui dalykų muitais. Todėl ir muitais, kaip lygiai ir akcizais, daromos vargingesniems sluoksniams skriaudos reikalingos yra atitaisymo apdedamųjų mokesčių progresija. Aukšti būtinų dalykų muitai mažiau beleidžia vargingesniesiems sluoksniams pirkti tokių dalykų, kurie nėra gyvenimui būtini, nes, beveik, visas tų sluoksnių ūkiškas pajėgumas bus išsemtas brangių, būtinų gyvenimui dalykų pirkimu. Todėl iždas, norėdamas per daug pelnyti būtinų gyvenimui dalykų apkrovimu, dažnai turi nuostolių nebūtinų dalykų akcizų bei muitų pajamų pozicijose.

Lietuvos savarankiška muitų politika prasidėjo 1919 m. gegužės 8 d., kai buvo paskelbtas pirmasis muitų įstatymas ir muitų tarifai. Paskelbtieji muitai buvo daugiausia finansinio pobūdžio. Visos įvežamos prekės buvo suskirstytos 5 rūšimis ir apkrautos vertės muitais. Kiekvienai prekių rūšiai buvo nustatytas kitas tarifas: 5. 10. 15. 20 ir 25% prekių vertės. Juo kuri prekė buvo reikalingesnė krašto ūkiui, juo mažesniu tarifu ji buvo apkraunama.

1920 m. buvo išleistas naujas muitų tarifas, kuris nuosekliau bei tikslingiau suskirstė įvežamas prekes rūšimis. Savo visa struktūra, savo pačia esme naujasis tarifas niekuo nesiskyrė nuo senojo, 1919 m. tarifo. Lietuva gyveno nenormaliose krintančios valiutos sąlygose ir todėl tais laikais kitoki muitai, kaip vertybiniai, nebuvo tiesiog įmanomi.

Be to, labai artimai buvo susieti su tuometine Lietuvos valiuta ir išvežamieji muitai. Kai 1922 m. buvo įgyvendinta savoji pastovi valiuta teko atitinkamai pakeisti ir muitų įstatymus. 1924 m. liepos 10 d. išėjo naujas muitų įstatymas vardu „Muitinių įstatai" ir 1925 m. balandžio 3 d. naujas „Įvežamųjų prekių muitų tarifas". Nauji muitai jau nebėra vertybiniai, bet s u p r a s t i n t i s p e c i f i n i a i muitai. Muitinių įstatai su kai kuriais nežymiais pakeitimais tebeveikia ir šiandieną.

Muitų tarifai, kurie turėjo vis taikintis prie nuolat besikeičiančių tautinio ir tarptautinio ūkio sąlygų, išgyveno stambius pakeitimus. Nuo 1928 m. Lietuva, bendros tarptautinės politikos verčiama, kas kart smarkiau žengia protekcionizmo keliais. Toji protekcionizmo politika turėjo ypatingai aiškiai pasireikšti krizės laikais, kurie Lietuvoje prasideda 1931 m. Tais pačiais krašto ūkio reikalų apsaugos sumetimais 1928 m. šalia paprastų tarifų įvedami ir m a k s i m a l i n i a i tarifai, kurie buvo taikomi tiems kraštams, kurie neturi su Lietuva prekybos sutarčių. Maksimaliniai tarifai buvo du kartu didesni už normalinius tarifus. 1931 m. dar kartą padvigubinamas maksimalinis tarifas. Tuo būdu m a k s i m a l i n i a i arba a u t o n o m i n i a i Lietuvos tarifai yra 200% didesni už n o r m a l i n i u s arba d i f e r e n c i n i u s tarifus.

Pakitėjusios tarptautinės prekybos sąlygos ir savoji tvirta valiuta nusmelkė ir išvežamuosius muitus. Jie nebeteko tinkamos dirvos ir todėl jų pajamos nuolat mažėja. Šiandieną dar užsilikę išvežamieji muitai neturi jokios fiskalinės reikšmės. Tų muitų vienintelis tikslas, tai auklėti eksportininkus ir priversti juos štandartizuoti išvežamuosius krašto gaminius.

47. VIEŠOJO ŪKIO NUOSAVŲ NEKILNOJAMŲ IR KILNOJAMŲ TURTŲ PAJAMOS

1. Seniausi viešojo ūkio turtai yra žemės, kurios finansiškai technikiniu terminu vadinamos d o m e n o m i s. Domenų kilmė gali būti labai įvairi: a. senobinio bendro žemės valdymo liekanos; b. karo grobis; c. konfiskacijos; d. bažnytinių turtų sekuliarizacija.

Jau antrame viduramžių periode valdovų domenos ėmė smarkiai mažėti ar tai dėl per didelio pačių valdovų duosnumo ir jų

nesugebėjimo ūkininkauti, ar tai dėl galingų feodalų gobšumo. Tiesa, naujaisiais laikais nuolatinės privatinių turtų konfiskacijos ir tarpais vis grįžtančios bažnytinių žemų sekuliarizacijos didindavo viešojo ūkio žemių fondą, bet tas žemių prieauglis negalėdavo išlyginti nuosekliai varomo domenų likvidavimo. Kai pastebėta toks greitas domenų nykimas, imta įstatymais varžyti bet kuriuos privatinių asmenų pasikesinimus prieš domenas. Tuo pačiu laiku ne visuomet pateisinamomis priemonėmis pradėta reikalauti grąžinti valstybei tuos turtus, kurie jau buvo patekę į privatines rankas.

Domenų reikšmės klausimu buvo nemaža ginčų finansų literatūroje. Senesniosios, ypač kameralistų finansinės doktrinos laikė domenas viešojo ūkio pajamų ir kredito pagrindu ir svarbiausiu paveldėtinės monarchijos ramsčiu. Visi liberalinės ekonomikos atstovai, sekdami Ad. Smith'u, pasisakė prieš domenas ekonominiais, fiskaliniais ir politiniais sumetimais.

Mūsų dienų ekonomistai jau nebepritaria tokiam radikališkam liberalų nusistatymui prieš bet kurias domenas. Šiandieną pirmiausia žiūrima, kas sudaro domenas: miškai ar ariamos žemės, atseit, dvarai. Ariamų žemių nepatariama viešajam ūkiui įsigyti, tačiau ir ne siūloma jas bet kuria kaina likviduoti. Tiesa, dideli fiskaliniai XIX a. sunkumai paskatino vyriausybes sekti liberalų patarimais ir likviduoti valstybinius dvarus.

Valstybinių dvarų klausimą tenka svarstyti ketveriopu požiūriu: a. fiskaliniu; b. ekonominiu; c. visuomeniniu ir d. politiniu.

a. Fiskaliniais sumetimais negalima pateisinti dvarų pardavimo, jei gautais pinigais apmokamos paprastos einamosios valstybės išlaidos, arba jei patys dvarai parduodami greitai, nepatogiu laiku, pigia kaina. Dvarai valstybės rankose yra kapitalas, kuris neapgalvotai neturi būti naikinamas. Dvarus, be abejo, galima pardavinėti tais atvejais, kada yra gera konjunktūra ir kada gautoji pardavimo suma, tinkamai sunaudota gali duoti iždui didesnių pajamų, negu parduoti dvarai.

Žinoma, nereikia užmiršti, kad fiskas, likviduodamas savo žemes, gali turėti ne tik tiesioginių, bet ir netiesioginių pelnų. Taip, kai stambios domenos išparceliuojamos bežemiams, sustiprinamas didesnio žmonių skaičiaus ūkiškas pajėgumas ir tuo pačiu jau padidinamos mokestinės iždo pajamos.

Jei jau pati valstybė valdo savo dvarus, tai fiskaliniais sumetimais, kaip rodo gyvenimo patyrimas, geriausiai juos išnuomuoti bent kiek ilgesniam laikui. Administruoti dvarus savo sąskaita, valdininkų pagelba vargu ar mūsų laikų sąlygomis būtų valstybei pelninga. Dabar vesti žemės ūkį iš anksto nustatytomis taisyklėmis nėra galimas dalykas; žemės ūkis turi nuolat taikytis labai nepastovioms klimato ir rinkos sąlygoms, jis yra dažnai rei-

kalingas greitų savarankiškų vedėjo nutarimų. Be to, ir pati žemės ūkio administracijos kontrolė yra labai sunkus dalykas. Valstybė labai gerai gali palikti savo administracijoje tokias domenas, kurios veikia ne fiskaliniais, bet visuomeniniais ar net ir ekonominiais tikslais, kaip dvarai, kur yra žemės ūkio mokyklos, gamtos tyrimo ar grūdų selekcijos stotys, kavalerijos arklių remontas, pavyzdingi ūkiai ir kitos tos rūšies įstaigos.

b. Juo kuris ūkis intensyviau yra dirbamas, juo mažiau jis betinka valdininkų administravimui. Jei jau svarstyti valstybinių dvarų klausimą grynai ekonominiais sumetimais, tai, atrodo, kad tokius dvarus, kuriuose neveikia visuomeniškai ekonominės įstaigos, būtų geriausiai išparceliuoti savo krašto bežemiams. Tačiau ir šiuo atveju tenka žiūrėti konkrečių kiekvieno krašto sąlygų.

c. Tartum ir visuomeniniai sumetimai kalba už valstybinių dvarų išparceliavimą, jei juose nėra visuomeninio pobūdžio įstaigų ar įmonių. Apgyvendinti išparceliuoto dvaro sklypuose bežemiai padidins savarankiškų vidutiniškų ūkininkų skaičių, kurie visur ir visuomet sudaro ne tik valstybės bet ir tautos gyvenimo pagrindą.

d. Buvo nurodinėjama, kad stambūs dvarai duoda vyriausybei didesnį politinį savarankiškumą. Vyriausybės pajamos ne tiek bepriklausančios nuo krašto mokesčių ir tuos mokesčius mokančių žmonių nusistatymo. Tačiau, valstybės nuosavų žemių pajamos, palyginti su kitomis pajamomis, yra, paprastai, taip mažos, kad jos neturi jokio didesnio vaidmens valstybės ūkyje.

Savotišką domenų rūšį sudaro miškai. Miškai vieną kartą iškirsti negreitai atauga. Todėl miškų kirtimas turi būti pritaikytas natūralinės miškų reprodukcijos periodui. Miškai turi didelės ekonominės reikšmės ne tiek kaipo kuro, kiek kaipo namų ir triobesių statybos, ypač baldų, indų, įvairių rakandų bei meno dirbinių medžiaga. Tiesa, medžiai turi daug surogatų, kurie dažnai medžius atstoja: plytos, akmens, geležis ir kiti įvairūs metalai; anglis, žibalas. Tačiau tie visi dalykai, vieną kartą sunaudoti, savaime nebesidaugina, kaip kad reprodukuojasi patys miškai.

Be to, tie visi surogatai, negali pilnai atstoti medžių. Ekonominiam gyvenimui besiplėtojant, medžio paklausai auga ne tik nuo seno žinomiems vartojimo tikslams, bet gimsta vis nauji medžių naudojimo būdai, kaip popierio, spirito, medžiagų, o net ir cukraus gamyba. Medžio, žemės ūkio, namų, fabrikų ir meno pramonė remiasi miškų reprodukcija.

Šalia tų visų ekonominių sumetimų reikalauja saugoti ir reprodukuoti miškus klimatiniai ir kultūriniai krašto interesai. Miškai, sutraukdami į save drėgmę ir laikydami ją ore, saugo kraš-

tą nuo perdidelių karščių ir šalčių. Miškai padeda išlyginti atmosferinių kritulių kiekį, saugo derlingas žemes nuo kenksmingų vėjų ir lekiančių smėlių, kalnuotų vietų slėnius nuo judomų ledynų ir žemių bei uolų slinkimo. Miškai karštais vasaros laikais saugo šaltinius ir upelius, didelių lietų ar sniego tirpimo metu stabdo vandenų susijungimą ir mažina potvynius. Miškai saugo ežerus ir upes nuo išsekimo ir užnešimo smėliais ir todėl miškai yra naturališki upių reguliatoriai ir jų išsiliejimo stabdžiai.

Pagaliau esama tokių rūšių žemių, kuriose jokia produkcija neįmanoma, tačiau kuriose vis gi dar auga miškai. Tokiais atvejais miškai duoda galimybės pilnai išnaudoti kūrybines žemės pajėgas visuomenės gerovei. Neminėsiu nei miškų teikiamo mūsų gyvijai saugumo, nei tos naudos, kurią duoda miškai žmonių sveikatai, nei to estetinio grožio, kuriuo puošia miškai mūsų kraštą.

Kai įsigalėjo kapitalistinis ūkis, kuris visas gėrybes stengiasi paversti piniginėmis vertybėmis, imta smarkiai naikinti miškus, ypač tuose kraštuose, kur didesnės upės palengvindavo medžių transportą. XIX š. ne tik nieko nevaržomos ekonominės laisvės įsigalėjimas, bet ir galingų susisiekimo priemonių geležinkelių pastatymas dar labiau sustiprino miškų naikinimą.

Pradėję reikštis liūdni miškų naikinimo padariniai priverčia vyriausybes suvaržyti miškų naikinimo laisvę, įgyvendinti miškų ūkio racionalizavimą, kuris apsaugotų pastovų miškų prieauglį. Tie visi teisiniai miškų savininkų suvaržymai dažnai nepateisino dėtų juose vilčių. Visuomenės gerovės ir asmeninių reikalų konflikte dažniausiai laimi asmeniniai interesai.

Miškai racionališkai eksploatuojami neduoda savininkui tiek pelno, kiek jis gautų iškirtęs miškus ir gautus pinigus idėjęs ne tik į bet kurias įmones, bet net ir į patį žemės ūkį. Racionališkai vedamas miškų ūkis normaliomis sąlygomis gali duoti maksimum 1% iki 2% pelno.

Juo aukštesnės yra krašte paskolų palūkanos, juo didesnė yra miškų savininkui pagunda prasilenkti su miškų tvarkymo įstatymais ir greičiau kapitalizuoti turimus miškus. Tokiai pagundai lengvai pasiduoda prasiskolinęs dvarininkas, kuris tikisi, miškus likvidavęs, dar išgelbėti savo ūkį, arba nesąžiningas spekuliantas, kuris pirkęs dvarą su miškais tuojau imasi likviduoti miškus, kad atgautų jei jau ne visą, tai bent dalį už dvarą sumokėtos sumos.

Pagaliau, miškas, valdomas mažesniais plotais, jei vedamas racionalus ūkis, ne tik gali neduoti jokio pelno, bet dar pareikalauti išlaidų.

Tie visi sumetimai ir verčia kai kuriuos, net rimtus ekonomistus, pasisakyti už miškų suvalstybinimą tuo ar kitu keliu.

Valstybė sugeba labai gerai administruoti miškus, ilgesniam laikui iš anksto nustatytu ekstensyvaus ūkio planu, kurio vykdymo netrukdo jokie staigūs klimato ar rinkos pakitėjimai. Valstybinės administracijos sugebėjimas vesti miškų ūkį ir visuomeninė miškų suvalstybinimo nauda verčia net ir šiaip domenų priešininkus kartais pasisakyti už valstybinį miškų ūkį.

Be dvarų ir miškų valstybė kartais turi dar ir kitus nekilnojamuosius turtus. Tokiais turtais gali būti: 1. kasyklos, 2. žibalo šaltiniai, 3. kurortai ir 4. įvairūs triobesiai.

1. Kasyklas pirmoji pradėjo eksploatuoti valstybė, vėliau kasyklos pateko į smulkių, valstybės priežiūroje dirbančių, įmonininkų rankas, kurie XX a. sukūrė kasyklų eksploatacijai galingas stambiojo kapitalo įmones. Tos įmonės paskutiniais laikais, besijungdamos įvairiais pavydalais, kaskart labiau rodo monopolinių tendencijų. Toji nauja kasyklų raidos kryptis turėjo iškelti kasyklų suvalstybinimo mintį. Sukartelintos kasyklos įgyja planingo ūkio pobūdį, kuriam vesti pilnai tinka valstybinis aparatas.

Jei jau privatinių įmonininkų monopolis diktuoja konsumentams kainas ir ima monopolininko pelnus, tai, žinoma, geriau tegul tuos pelnus ima valstybė ir sunaudoja juos viso krašto reikalams. Valstybines druskos, anglių ir kali kasyklos pilnai patvirtino tokius samprotavimus.

Kasyklų ir apskritai žemės gelmių turtai turi didžiausios kiekvieno krašto ūkiui, kultūrai, saugumui ir politinei nepriklausomybei reikšmės, todėl pilnai suprantama, kad valstybė turi susirūpinti tų turtų naudojimu. Jau grynai finansiniais sumetimais valstybė gali turėti tokias kasyklas, kurių pigi gamyba ar pastovios monopolinės kainos gali duoti didesnių pelnų (anglių kasyklos, durpynai). Be fiskalinių sumetimų valstybė gali tam tikrais atvejais turėti kasyklas ir tokiais visuomeniniais išskaičiavimais, kaip tinkamesnė darbininkų gyvybės bei sveikatos apsauga, platesniųjų gyventojų sluoksnių žemės gelmių gaminiais pigesne kaina aprūpinimas (druska, anglys).

2. Mūsų laikais kaskart didesnės ne tik ekonominės, bet ir strateginės reikšmės įgyja žibalas ir jo dirbiniai, benzinas, tepalai. Tad pilnai suprantama, kodėl valstybė yra taip susirūpinusi žibalo šaltiniais, kurie pilnai tinka valstybinei eksploatacijai. Ta proga tenka pastebėti, kad žemės gelmių suvalstybinimo klausimas negali būti sprendžiamas visiems kraštams vienu mastu, nes čia kiekvienu atveju tenka žiūrėti konkrečių gyvenimo sąlygų.

3. Žemės gelmių turtams tenka priskirti vandenys, kai jie pasirodo naudingi žmonių sveikatai. Valstybė laiko savo rankose kurortus ne fiskaliniais, bet visuomenės gerovės sumetimais.

Valstybė rūpinasi pakelti žmonių sveikatą ir neleisti privatiniams kurortų savininkams eksploatuoti sveikatos ieškančių žmonių aukštomis kainomis.

4. Valstybė turi nemaža nuosavų triobesių kariuomenės reikalams, įvairioms įstaigoms, taip pat dažnai ir valdininkų gyvenimui. Valstybiniai pastatai, nors tiesioginiai pelno ir neduoda, bet vis gi sutaupo valstybės lėšų, nes privatinių patalpų valstybės reikalams nuomavimas, paprastai, brangiau kainuoja. Valstybiniai namai, jei jie taupiai ir be brangių įrengimų statomi, gali būti pilnai pateisinti ir fiskaliniais išskaičiavimais.

Valstybė nestato namų tam, kad pelnytis tokių namų nuomavimu, nes sunkus ir brangus valstybinis administracijos aparatas, vargu ar leistų valstybei šioje srityje konkuruoti su privatine iniciatyva. Po Didžiojo karo, kurio metu buvo sunaikinta nemaža namų ir kada žymiai padidėjo žmonių noras spiestis miestuose, valstybė ne tik statė savo valdininkų gyvenimui namus, bet ir apskritai rėmė savo finansais krašto gyvenamų namų statybą.

Be nurodytų nekilnojamųjų turtų, valstybė turi didelių kilnojamųjų turtų, kaip: knygynai, muziejai, įvairūs namų įrengimai, susisiekimo priemonės, kariuomenės amunicija ir kiti panašūs dalykai. Tačiau, finansų mokslo požiūriu svarbiausias kilnojamasis valstybės turtas yra valstybiniai piniginiai kapitalai.

Valstybinis ūkis remiasi privatiniais ūkiais, todėl pati valstybė neturi reikalo kapitalizuoti. Valstybė turi rūpintis didinti tautos turtus ir kelti mokestinį gyventojų pajėgumą. Jeigu valstybė įsigyja piniginius kapitalus, ar tai sumokėtomis karo kontribucijomis, ar tai paveldėjimo keliu, ar tai parduodama savo turtus, ar, pagaliau, sudarydama savo biudžete santaupų, tai valstybė geriau padarys, jeigu tais pinigais apmokės savo skolas, statys reikalingus triobesius, įgyvendins naudingas kraštui administracijos reformas, varys žemės ūkio melioracijos darbus, didins plentų bei geležinkelių susisiekimo tinklą, negu kad pirktų kuriuos nors vertybinius popierius. Tokia yra šiandien tiek rimtų teoretikų, tiek gerų finansų praktikų pažiūra į kilnojamuosius valstybės kapitalus.

Jei dar XIX a. valstybė buvo tik skolininkė, atseit, tik imdavo paskolas, tai XX a. valstybė dažnai yra ir kreditorė, atseit, kredito tiekėja. Valstybė gali būti kreditorė ne tik tais atvejais, kai skolina pinigus kitai valstybei, kas pasitaikydavo Didžiojo karo metu, bet ir tais atvejais, kai valstybė duoda paskolas privatinėms savo krašto įmonėms, kas pairusios mūsų dienų ūkio konjunktūros laikais ne kartą pasitaiko. Tokie kreditai tai yra tik „b ė d o s“ kreditai ir tąja bėda tegali būti pateisinami. Šiaip nei sveika finansų, nei sveika ūkio politika tokių kreditų nepa-

teisina. Tokie kreditai, paprastai, yra tik labdarybė svetima sąskaita.

Kreditų gali gauti tas, kas yra kreditingas, tas turi gauti kreditų kredito įmonėse, bet ne valstybės iždе. Valstybės dalykas yra žiūrėti, kad krašte būtų reikalingas kredito įmonių skaičius ir kad tos įmonės aprūpintų kraštą reikalingais kreditais.

Mūsų laikų iždas, ypač kapitalais neturtingų kraštų iždas, dažnai paties gyvenimo būtinumo yra verčiamas dalyvauti savo kapitalais kraštui reikalingų įmonių kūrime, kaip notų ar žemės bankai, karo reikmenų, cukraus, trąšų ir kitų kraštui reikalingų dirbinių fabrikai. Jei valstybė neitų savo kapitalais į tokias įmones, tai neturtingesni kapitalais kraštai, apskritai, nepajėgtų sukurti tokių įmonių, nors jos būtų kraštui ne tik naudingos, bet ir labai reikalingos. Dalyvaudama tokiose mišriosios teisės įmonėse, valstybė turi tų įmonių akcijas ir pagal tų akcijų kuponus gauna dividendus.

Pagaliau valstybė valdo įvairius depozitus bei specialius fondus: pensijų, stipendijų, invalidų, našlaičių ir kitus panašios rūšies fondus. Kokiose įstaigose ar įmonėse ir kokiu būdu turi būti saugojami ir naudojami tie fondai, tas priklauso nuo konkrečių kiekvieno krašto ir kiekvieno laiko sąlygų. Nustatyti šiam reikalui bet kurias bendras taisykles vargu ar yra įmanomas dalykas.

48. VIEŠOJO ŪKIO NUOSAVŲ ĮMONIŲ PAJAMOS

Merkantilizmo laikais, beveik, nebuvo tokios pramonės šakos, kurioje valstybė nebūtų mėginusi kurti savo įmonių. Didžiausia tų įmonių dalis pati žuvo, kitas turėjo dideliais nuostoliais likviduoti valstybė ir tik nedidelis tų įmonių skaičius susilaukė mūsų dienų.

Jei paliksime nuošaliai susisiekimo įmones, tai XIX a. valstybė nedaug bekūrė nuosavių įmonių. Mūsų laikais be kasyklų, žibalo šaltinių, miškų, kurortų eksploatacijos, valstybė gali fiskui pelningai ir kraštui naudingai eksploatuoti šias pramonės šakas: 1. įmones, gaminančias dalykus, reikalingus tik viešajam ūkiui. Šiuo atveju netenka rūpintis rinka: visa, kas pagaminama, paima valstybė; 2. įmones, kurios gamina pagarsėjusius, turinčius visame pasaulyje savo „markę“ dalykus, kaip Sévro, Nümphenburgo, Meiseno, Vienos porcelianos fabrikai; 3. įmones, kurios gamina tokius dalykus, kurių gamyba turi būti ypatingai griežtoje valdžios organų priežiūroje, kaip litografijos, kurios gamina pašto ir žyminius ženklus, vertybinius popierius, banknotus, popierinius pinigus; kalyklos, kurios kala monetas; 4. įmones, kurios

gamina fisko sumonopolintas prekes; 5. įvairios rūšies susisiekimo įmones.

Po tų bendrų pastabų teks sustoti ties svarbesnėmis paskiromis valstybės įmonėmis.

1. Metalinių ir popierinių pinigų gamyba. Viduramžiais, o net dar ir naujaisiais laikais, pinigų gamyba buvo laikoma svarbiu iždo pajamų šaltiniu. XIX a. valstybė kaldina pilnavertes monetas be jokio, arba su labai menku, atlyginimu. Realinė tų monetų vertė atitinka jų nominalinę vertę. Iždas, gamindamas bilonines monetas, turi pelno, nes nominalinė ir realinė tų monetų vertė yra skirtinga. Patsai biloninių monetų gamybos pelnas nėra jau taip didelis, nes tų monetų skaičius yra, paprastai, ribotas ir todėl jos ne kasmet ir ne taip dideliais kiekiais gaminamos.

Be biloninių monetų kaldinimo valstybė gali turėti pelno ir iš valstybinių popierinių pinigų gamybos. Jei pati valstybė tiesioginiai gamina popierinius pinigus, tai, paprastai, tam reikalui kuria valstybinį banką.

2. Valstybės bankai. Valstybės organai gali visai neblogai valdyti tokius bankus, kur daugiau tenka žiūrėti vieną kartą nustatytų, pastovių dėsnių vykdymo, negu nuolat taikytis visuomet nepastoviai konjunktūrai, daryti rizikingas dispozicijas, ieškoti klientų palankumo laisvos konkurencijos lenktynėse. Tais sumetimais vargu ar tinka valstybei tos bankų rūšys, kurios teikia asmenines paskolas, kredituoja prekybą, emituoja privatinio ūkio vertybinius popierius, dalyvauja savo pinigais įvairiose įmonėse ir tas įmones finansuoja.

Užtat viešasis ūkis, kaip parodė gyvenimo patyrimas, gali gerai tvarkyti tokius bankus, kurie tarpininkauja viešojo ūkio paskolų emisijai, naudoja laisvus kapitalus vekselių ir lombardo operacijoms, kredituoja žemės ūkį, emituoja notas, ima įkaitu nekilnojamąjį turtą ir leidžia įkaito paskolos lakštus.

3. Taupomosios kasos. Taupomosios kasos renka ir produktingai naudoja smulkius indėlius. Jos lengvina platiesiems gyventojų sluoksniams taupumą ir skiepija jiems taupymo palinkimą. Taupomosios kasos — tai įmonės, tarnaujančios visuomenės gerovei. Indėlių ėmimas ir viešojo ūkio paskolos lakštų pirkimas taupomosioms kasoms yra tik priemonė gerinti ekonominę vidurinių ir žemesniųjų visuomenės sluoksnių padėtį. Taupomųjų kasų skolininkais yra, paprastai, beveik išimtinai, viešieji ūkiai, kurių paskolų lakštus supirkinėja taupomosios kasos.

Tiesa, esama šiandien nemaža ekonomistų, kurie mano, kad taupomosios kasos labai gerai galėtų teikti pigius kreditus vidutiniškiems pramonininkams bei amatininkams ir smulkiems krautuvininkams. Tų ekonomistų nuomone, žmonių santaupos tau-

pomose kasose neturi vien tik didinti valstybės skolų naštos, bet, kas svarbiausia, kelti ekonominę krašto gerovę.

Sekdamos tokiais patarimais kai kurios taupomosios kasos ėmė duoti ipotekines paskolas. Atrodo, kad ir šiuo atveju būtų tikslingiau vykdyti nuoseklų darbo paskirstymą: ipotekos bankai tegul duoda ipotekinius kreditus, koperacinės kredito įmonės teaprūpina kreditais vidutiniškus verslininkus bei ūkininkus. Taupomųjų kasų uždavinys yra rinkti žmonių taupmenas ir laikyti jas visai saugiuose viešųjų ūkių procentiniuose popieriuose.

Taupomosios kasos turi svarbių visuomeniškai ekonominių tikslų, tad jos neturi būti vedamos vien fiskalinių interesų sumetimais. Jei taupomosios kasos ima duoti didelių pelnų, tai arba indėliai yra peržemais nuošimčiais apmokami, arba taupomosios kasos ėmė verstis tokiomis operacijomis, kurios neatitinka taupomosioms kasoms pastatytų uždavinių. Taupomoios kasos gali būti kuriamos valstybės ir vietos savivaldybių.

4. Draudimo draugijos. Draudimo draugijos turi būti pagrįstos visuomeninių interesų solidarumu. Draudimo draugijos pašalina arba bent sušvelnina gamintojų ir darbininkų riziką, išlygina kenksmingus nepastovios konjunktūros padarinius, palengvina teisingiau paskirstyti visuomenės pelnus, sudaro svarbų visuomeninės rimties ir teigiamos ūkiškos raidos veiksnį. Draudimo draugijos yra tikra žodžio prasme viešojo naudingumo įmonės.

Valstybinės draudimo draugijos, ypač monopolinio ir priverstinio pobūdžio, savo teigiamais privalumais žymiai pralenkia privatines draudimo įmones. Tokios valstybinės monopolinio bei privalomo pobūdžio draudimo draugijos turi didelį klientų skaičių ir todėl tokių draugijų mažesnė yra rizika, nes ji pasiskirsto tarp įvairių vietų, įvairių laikų bei įvairių žmonių. Sumažėjus palyginti didelių nuostolių pavojams, jei jau nevisai atpuola, tai bent žymiai sumažėja ir perdraudimų reikalas.

Valstybinės draudimo draugijos turi mažesnes ūkio ir administracijos išlaidas, nes nėra reikalingos reklamų ir įvairių keliaujančių agentų, o kas svarbiausia, tokios valstybinės draugijos duoda sąžiningo veikimo didesnių garantijų.

Pirmosios nuo ugnies draudimo draugijos XVII ir XVIII a. buvo valstybinės. XIX a. įsigalėjęs kredito ūkis, sustiprėjusi privatinė iniciatyva, paplitusi neigiama liberalų pažiūra į valstybines įmones ir išsivystę palengviną visus apskaičiavimus statistikos mokslai, sudarė tinkamą dirvą privatinėms draudimo draugijoms, kurios, beveik, visuose kraštuose nusmelkė valstybines draudimo įstaigas.

Paskutiniais laikais pastebima ir šioje srityje ne tik teorijoje, bet ir praktikoje žymi atmaina: ima vėl kurtis viešojo pobūdžio

nuo ugnies, krušos, potvynių, galvijų epidemijų ir žmonių gyvybės draudimo draugijos.

Pati viešojo ūkio draudimo draugijų prigimtis ir siekiamieji tikslai, parodo, kad tos draugijos negali turėti vien fiskalinių tikslų. Žinoma, įdėtas iždo į tokią draugiją kapitalas ne tik turi būti amortizuotas, bet dar turi duoti ir tinkamų pelnų. Valstybinės draudimo draugijos gali išvystyti įvairių priemonių vartojimą, kad sumažintų gaivalinių nelaimių pavojus ir tuo būdu sumažintų tiems reikalams valstybines išlaidas, gal net ir visai pašalintų valstybės teikiamas pašalpas ar paskolas nuo tokių gaivalinių jėgų nukentėjusiems žmonėms. Kas svarbiausia, tokios monopolinės valstybinės privalomo draudimo įstaigos nevaiko didelių pelnų, bet žiūri visuomenės gerovės ir todėl gali žymiai atpiginti draudimo premijas ir tuo būdu kelti ekonominę bei kultūrinę žmonių gerovę.

5. Valstybinės loterijos. Merkantilistai, mėgindami teisinti valstybines loterijas, palyginti, teisingai nurodinėdavo, kad jei kraštas neturi loterijų, tai žmonės, sekdami įgimtu palinkimu pelnytis lengvu būdu, perka užsienio loterijų bilietus ir tuo būdu išgabena pinigus iš krašto. Priešingai, krašo loterijos kaip tik traukia pinigus į kraštą.

Tokie išvadžiojimai dar nerodo loterijų naudingumą krašto ūkiui. Apskritai, ne krašto ūkio, bet fisko interesai sukūrė ir laiko valstybines loterijas. Loterijos yra pelningas dalykas, tad valstybė šioje srityje nenori turėti konkurentų ir todėl monopolina loterijų teisę. Šalia valstybinės loterijos valstybė tam tikrais atvejais leidžia vienai kitai organizacijai filantropiniais ar šiaip visuomeniniais tikslais sukurti ir eksploatuoti loteriją.

Anglosaksų tautos draudžia loterijas, nes azarto skatinimą laiko visuomeniškais ir ūkiškais sumetimais kenksmingu darbu. Deja, galima drausti loterijas, bet negalima panaikinti žmogaus palinkimų į azartinio pobūdžio išgyvenimus. Anglosaksų kraštuose jei ne loterijų, tai kitu pavydalu veikia tas pats azartas. Niekur nėra taip įsigalėję, kaip anglosaksų kraštuose, totalizatoriai, lažybos, loterinio pobūdžio draudimai.

Visoms valstybinėms loterijoms yra bendra, kad valstybė priima norinčių dalyvauti loterijoje pinigus ir loterijos traukimo keliu nustato, kas įmokėjusių dalyvių laimi skirtas pinigų sumas. Bendra, visiems loterijoje laimėjusiems dalyviams išmokėta, suma yra mažesnė, negu kad buvo pačių dalyvių sunešta į iždą. Jei vienas žmogus supirktų visus bilietus, tai paėmęs ir visus laimėjimus, vis gi mažiau gautų pinigų, negu kad pats buvo sumokėjęs.

Be to pelno, kurį valstybė gauna tiesioginiai iš loterijų, ji dar, paprastai, apdeda tam tikru mokesčiu visus laimėjimus. Lie-

tuvoje tas mokestis eina tiesioginiai ne fisko, bet labdarybės reikalams.

Paprastai, loterijos skirstomos trimis rūšimis: klasinė, skaitmeninė ir procentinė, kartais vadinama paskolinė arba premijinė.

Klasinės loterijos bilietai pardavinėjami tvirta kaina ir daromi vienas po kito keli lošimai ir tuo būdu atsiranda kelios loterijos klasės, iš kur ir kilo klasinės loterijos pavadinimas. Vėlybesniuose lošimuose tiktai tas gali dalyvauti, kas yra primokėjęs atitinkamą sumą prie pirmojo lošimo bilieto. Tam, kad paskatintų žmones dalyvauti visuose lošimuose, didesni laimėjimai atidedami paskutiniajai klasei. Klasinės loterijos bilietai yra brangesni, tad ir neturtingiausių žmonių pinigai ne taip viliojami, nebent bilietai būtų pardavinėjami dalimis. Klasinė loterija atsirado XVII a. Olandijoje ir iš čia persimetė į Vokiečių žemes, vėliau pasklido po visą civilizuotą pasaulį. Klasinio tipo loteriją turi ir Lietuva.

Skaitmeninės loterijos dalyvis pasirenka vieną iš 90 numerių. Jis deda pinigus, kad vienas jo pasirinktų numerių ar kelių numerių kombinacija laimės. Traukiami 5 numeriai. Kas buvo dėjęs pinigus tais numeriais, tas gauna nustatytą kartą didesnę sumą, negu kad pats buvo įmokėjęs. Valstybė turi žymių pelnų, nes dalyviams mažiau teišmoka, negu kad jiems pagal galimybių teorijos dėsnius turėjo tekti. Jei valstybė pastebi, kad kuriam numeriui dedamos labai didelės sumos, tai valstybė gali tokį numerį atšaukti, grąžindama dar prieš traukimą sudėtus pinigus.

Pasakojama, kad skaitmeninė loterija atsiradusi 1620 m. Genujoje, kai piliečiai ėję lažybų, kurie 5 vyrai iš 90 kandidatų bus išrinkti tarybos nariais. XVIII a. Genujos loterija pasklido po visą pasaulį ir 1768 m. buvo įvesta ir mūsų Didžioje Kunigaikštijoje. Skaitmenų loterijoje galima dalyvauti kiekviena ir mažiausia suma, tad ji vilioja ir vargingesniuosius žmones ieškoti laimės ne darbe ir ne darbo vaisių taupyme, bet abejotinos laimės laukime, azarte ir įvairiuose prietaruose. Ypač tais sumetimais kultūringesnės valstybės ir panaikino skaitmeninę loteriją. Šiandien skaitmeninė loterija tebesilaiko tokiuose nuskurusiuose kraštuose, kaip Ispanija, Italija ir Austrija.

Trečioji loterijos rūšis — tai procentinė arba paskolinė loterija. Procentinė loterija yra gal daugiau viešojo ūkio kreditas, negu tikra prasme loterija. Procentinė loterija turi skatinti viešojo ūkio paskolos lakštų pirkimą, nes tais lakštais daromas loterinis lošimas. Kas laimi, tas gauna ne tik nominalinę savo lakšto kainą, bet dar ir piniginę premiją. Kas perka tokius paskolinius lakštus, tas gauna iždo nustatytus palūkanų %%,

tiražo keliu atgauna paskolintą sumą ir dar turi vilties laimėti loterijos premiją.

Ekonominiais, visuomeniniais bei doriniais sumetimais sunku būtų pateisinti bet kurias loterijas. Loterijos palaiko žmonėse tą pažiūrą, kad ne darbas kuria žmonių laimę bei turtus, bet kažkoks aklas likimas. Loterijomis pati valstybė vienų žmonių sąskaita teikia kitiems turtus ir tuo būdu dažnai didina turtų nelygybę. Žmonės, pagauti loterinės aistros, dažnai atiduoda ir paskutiniuosius savo skatikus.

Jei vis gi kuo nors galima pateisinti loterijas, tai nebent tuo, kad žmogaus sieloje giliai ir tvirtai glūdi pripuolamos laimės troškimas, kažkokia galinga aistra rizikingu azartiniu lošimu įsigyti didelius turtus. Jei loterijos uždraudžiamos, tai tas pripuolamos laimės troškulys, ta smarkesnių laukiamo laimėjimo išgyvenimų aistra, visuomet gyvenime prasiveržia įvairiomis kitomis azartinio lošimo formomis. Jei jau vieną kartą loterijos leidžiamos, tai tegul jau ir tas laimės ieškojimo žmonių silpnybes naudoja valstybė visuomenės gerovės reikalams, negu kad tas pačias silpnybes turėtų naudoti privatiniai kapitalistai asmeninio pelno sumetimais.

6. Susisiekimo įmonės. a. Svarbiausia, turbūt, dar ir šiandieną, ekonominei ir kultūrinei pasaulio raidai susisiekimo įmonė yra geležinkeliai. Geležinkeliai surevoliucino pasaulio ūkį, nes jie galutinai sugriovė natūralaus ūkio santvarką, negirdėtai pagreitino, patobulino ir papigino susisiekimą. Geležinkelius sukūrė išsiplėtusi pramonė ir todėl jie pirmiausia ir atsirado, labiausiai supramonintame krašte, Anglijoje.

Geležinkeliai yra teigiamos ekonominės pasaulinio ūkio raidos padarinys, bet drauge jie yra ir būtina tolimesnės ūkiškos evoliucijos sąlyga. Geležinkeliai įnešė didelių pakeitimų į esamą turtų ir pajamų paskirstymą. Tas turtų ir pajamų paskirstymo, pakeitimo pavojus ir buvo sukėlęs tą didelę opoziciją ir negirdėtą agitaciją prieš geležinkelių statybą. Tais laikais, kada pradėta geležinkelius statyti, valstybė nedrįso imti geležinkelių įmonių į savo rankas. Tokiai viešojo ūkio politikai turėjo, be abejo, įtakos ir įsigalėjusios pasaulyje laisvosios konkurencijos doktrinos.

Pirmieji geležinkeliai buvo privatinės įmonės. Kai viešasis ūkis įsigijo ir geležinkelių srityje daugiau patyrimo, konsolidavo savo finansus, išplėtė savo kreditą, kai pati visuomenė pradėjo jausti ne vieną privatinio ūkio šeimininkavimo geležinkeliuose trūkumą, kai ir patys ekonomistai ėmė keisti savo pažiūras į ekonominį valstybinių įmonių veikimą, Europos kontinento valstybės ima pamažu kurti valstybinių geležinkelių tinklą.

Anglija bei U.S.A. ir šiandien turi tik privatinius geležinkelius. Anglosaksų šalyse ne tik individualistiškai liberalinės teo-

rijos palaiko privatinių geležinkelių sistemą, bet ir pačios visuomenės nenoras didinti valdininkų skaičių ir duoti į rankas valdančiai partijai perdidelę galią. Anglų dominijos laikosi priešingo nusistatymo ir plečia valstybinius geležinkelius.

Prancūzijoje pastatė geležinkelius privatinės bendrovės, kurios gavo teisę monopolio pagrindais eksploatuoti magistrales linijas. Vėliau valstybė didelėmis aukomis griebėsi statyti šalutines linijas. Privatinės akcinės bendrovės, gaudamos geležinkeliams statyti koncesiją, pasižadėjo po 99 metų atiduoti be atlyginimo geležinkelius valstybei. Iždas nebelaukdamas tų 99 metų jau dabar ima išpirkinėti kai kurias privatines geležinkelių linijas.

Austrai, vengrai ir rusai turėjo valstybinius geležinkelius.

Italai neturėjo aiškios vieningos geležinkelių politikos. Jie iš karto buvo išnuomavę savo geležinkelius privatinėms bendrovėms, vėliau paėmė pati valstybė eksploatuoti savo geležinkelius.

Olandai taip pat ilgą laiką nuomavo savo geležinkelius, vėliau buvo sudaryta viena bendrovė, kuri eksploatavo valstybinius ir privatinius geležinkelius.

Lenkija, Čekoslovakija, Rumunija ir Baltijos valstybės turi valstybinius ir valstybės eksploatuojamus geležinkelius.

Balkanų valstybės turi savo rankose žymesnę geležinkelių dalį.

Vokietijoje iki Didžiojo karo, beveik, visi geležinkeliai priklausė, ne Reich'ui, bet paskiroms valstybėms. Reich'ui priklausė tik Elsaso ir Lotaringijos geležinkeliai. 1920 m. tam tikra sutartimi paskiri kraštai atidavė geležinkelius Reich'ui. 1924 m. t. v. Dawes'o reparacijų planu Vokiečių geležinkeliai buvo paskelbti įkaitu reparacijoms ir visai pakeista teisinė geležinkelių forma. Geležinkeliai buvo palikti Reich'o nuosavybe, bet jų eksploatacija pavesta tam reikalui sudarytai bendrovei, Reichsbahngesellschaft, kuri turėjo mokėti reparacijoms 660 mil. reichsmarkių. 1930 m. Youngo planu vėl buvo keičiamas geležinkelių sutvarkymas. Kai vokiečiai liovėsi mokėję reparacijas, savaime atkrito ir uždėta geležinkeliams našta.

Tuo būdu negalima užginčyti, kad bendra geležinkelių sistemos raida eina kas kart vis didesnio valstybinimo linkme. Privatinę ar valstybinę kiekvieno krašto geležinkelių sistemą nulemia ne mažiau ar daugiau pamatuoti teoretiški sumetimai, bet konkrečios istorinės, politinės, ekonominės, strateginės ir fiskalinės kiekvieno paskiro krašto sąlygos, tačiau visais atvejais sekmingam valstybinių geležinkelių veikimui reikalingos yra dvi sąlygos: a. sąžininga valdininkija ir b. sutvarkyti krašto finansai.

Jei nagrinėjama argumentai už ir prieš valstybinius geležinkelius, tai ne dėl to, kad tie argumentai turėtų lemiamos reikšmės geležinkelių politikai, bet dėl to, kad tuose argumentuose,

kaip tik ir nurodomos tos konkrečios sąlygos, kurios faktiškai nustato geležinkelių sistemą.

1. Geležinkeliai visa savo organizacija yra monopolinė įmonė, todėl ir privatinių geležinkelių sistemoje visur greitu laiku įsigali monopolis, tiesa, privatinis, bet vis gi monopolis. Jei jau vieną kartą turi būti monopolis, tai jau geriau teesie viešas, o ne privatinis monopolis. Monopolius labai gerai sugeba tvarkyti ir valstybės organai, todėl kur yra tinkamos sąlygos, valstybė gali, nedarydama kraštui jokios žalos, suvalstybinti geležinkelius.

Privatinių geležinkelių šalininkai nurodinėja, kad valstybė gali prižiūrėti privatinius geležinkelius ir tuo būdu jei jau ne visai pašalinti, tai bent sušvelninti privatinio monopolio blogumus, juo labiau, kad ir privatinių geležinkelių visa tarifų politika pasilieka valstybės rankose. Ta proga nurodoma, kad ir pati valstybinė priežiūra gali būti griežtesnė ir sekmingesnė, jei patys valstybės organai nėra tiesioginiai suinteresuoti geležinkelio likimu ir nedalyvauja jo eksploatacijoje.

2. Strateginiai ir ekonominiai sumetimai kalba už valstybinius geležinkelius. Strateginės linijos dažnai nėra pelningos, tai jų ir nestatys privatinė bendrovė. Panašiai yra ir su grynai ekonominiais sumetimais statomomis geležinkelių linijomis, jei jos eina per neturtingas krašto sritis ir neduoda pelno. Tačiau ir tokios linijos bendros krašto gerovės sumetimais gali būti labai reikalingos, nes jos, keldamos krašto gerovę, gali duoti iždui netiesioginių pelnų.

Valstybinių geležinkelių priešininkai pirmiausia primena, kad valstybė apskritai turi žiūrėti mokesčių mokėtojų interesų ir lengva širdimi neleisti pinigų nesirentuojančių geležinkelių statybai. Jei jau yra reikalo strategijos ar krašto gerovės sumetimais statyti nesirentuojančias geležinkelių linijas, tai tą visai gerai gali padaryti ir privatinės bendrovės, jei tik valstybė garantuos jiems minimalinį dividendą. Valstybei nesudaro skirtumo ar primokėti prie geležinkelio linijos eksploatacijos ar subsidijos pavydalu tą pačią sumą duoti geležinkelio bendrovei.

Žinoma, netenka abejoti, kad subsidijomis maitinama ir privatinė bendrovė gali pastatyti ir eksploatuoti ir nesirentuojančias strategines bei ekonomines geležinkelių linijas, tačiau visas sunkumas yra tame, kad valstybė laiduoja įmonės akcininkams dividendą, atseit, faktiškai moka subsidijas, bet pati negali tvarkyti tos įmonės. Geležinkelių bendrovė, turėdama garantuotą dividendą, gali mažai tesirūpinti savo įmonės tvarkymu, nes žino, kad trūkstantį dividendą vis vien sumokės iždas.

Lokaliniai geležinkeliai, kurie rūpina kurios nors krašto srities vietos gyventojų reikalus yra dažniausiai privatinių bendrovių ar vietos savivaldybių nuosavybė. Privatinius gele-

žinkelius valstybė apkrauna mokesčiais ir, be to, dar dažnai dalyvauja tų geležinkelių pelne, nors paskutiniais laikais, išsiplėtojus autovežimų susisiekimui, tas pelnas pasidarė labai problematiškas.

Dėl valstybinių geležinkelių pelno, tai reikia pasakyti, kad valstybė turi žiūrėti, kad normaliomis sąlygomis geležinkelis ne tik neturėtų nuostolių, bet dar amortizuotų įdėtą kapitalą ir duotų atitinkamą krašto sąlygas dividendą.

Tiesa, valstybė eksploatuoja savo geležinkelius ne vien fisko, bet ir viso krašto gerovės sumetimais, tačiau vargu ar būtų teisinga visų krašto mokesčių mokėtojų pinigais dengti komercinius geležinkelių deficitus ir tuo pačiu metu papigintais tarifais teikti lengvatų tiems visiems, kurie naudojasi geležinkelių patarnavimais.

Geležinkelių pelnas priklauso ne tik bendrų ekonominių krašto sąlygų, geležinkelio administracijos bei jo ūkio organizacijos, bet ir vedamosios geležinkelių tarifų politikos. Tenka skirti pirmiausia asmenų ir prekių važmos tarifai.

Asmenų vežimo tarifai gali būti 4 rūšių: a. kilometriniai tarifai, kai važma apmokama pagal pravažiuotų kilometrų skaičių; b. kilometriniai diferenciniai (kilometriniai su diferencialu), kai duodama nuo tam tikro nuotolio pravažiuotų kilometrų nuolaidos; c. zoniniai tarifai, kai važmos kaina didėja pagal pravažiuotų zonų skaičių; d. vieningi tarifai, kai už bet kurį tolį imama viena ir ta pati kaina. Zonų tarifai tinka tik dideliam nuotoliui, o vieningi tarifai tinka tik artimam susisiekimui.

Prekių tarifai skirstomi dviem rūšimis. Pirmoji, kai važmos kaina apskaičiuojama pagal kelio ilgį ir prekių rūšį bei svorį. Kai vežamos brangios prekės, kurios lengvai pakelia važmos išlaidas, tai tarifai yra aukšti, kai vežamos pigios prekės, kurių važmos kaina lengvai galėtų sueiti ir pačias prekes, tai taikomi pigūs tarifai. Tačiau ne vien prekių kaina, bet ir ekonominiai bei socialiniai reikalai turi reikšmės važmos tarifams.

Antroji prekių vežimo sistema žiūri ne tik tolio, prekių rūšies bei svorio, bet ir užimamos vagono kūbatūros. Jei prekės siunčiamos „paskiromis vietomis", atseit, atskirais daiktais, taikomas vienas tarifas, jei prekės siunčiamos pusvagoniais, taikomas kitas, pigesnis, tarifas, jei prekės eina ištisais vagonais, tai taikomas trečias, pigiausias tarifas. Tokia prekių vežimo sistema remia stambiąją pramonę ir transporto įmones, kurios surenka paskirų asmenų siuntinius ir siunčia juos savo vardu pilnais vagonais.

Mūsų geležinkeliai iki 1926 m., net pagal kamerinės sąskaitybos duomenis, davė nuostolių. Nuo 1926 iki 1931 m. vis di-

dėjo geležinkelių pajamos. Nuo 1931 m. pajamos labai sumažėjo. Geležinkeliai nėra labai atsparūs krizei. Nuo 1935 m. pelnas vėl ima augti.

Mūsų geležinkelių tarifai yra kilometriniai, bet diferenciniai, kurie buvo jau ne kartą keičiami. Dabar veikia 1935 m. tarifas, kuris taip pat išgyveno jau ne vieną pakeitimą. Dabar vienam keleiviui už vieną kilometrą reikia mokėti: I-ja klase — 15 ct., II-ja — 9 ct., III-ja — 6 ct. Bet nuo šitų normų daromos nuolaidos, ir juo didesnis nuotolis, juo nuolaida didesnė. Iki 200 kilometrų kelio veikia tas pats tarifas. Nuo 200 klm. iki 300 klm. kelio daroma 20% nuolaidos nuo nustatyto tarifo. Kada nuotolis viršija 300 kilometrų, nuolaidos daroma 30%.

Tais pačiais 1935 m. tarifais panaikintas skubos primokėjimas, padidintos nuolaidos masiniams važiavimams (įvairioms ekskursijoms) sumažinta kaina vardiniams mėnesiniams bilietams, moksleiviams padaryta 50% nuolaidos, o Klaipėdos ir Dotnuvos studentams net 66% nuolaidos. Taip pat švenčių ir kurortų nuolaidos — 37,5%.

Geležinkelių tarifų klausimas įgauna mūsų laikais didelio aktualumo dėl daromos geležinkeliams autovežimų konkurencijos.

b. Autovežimai. Autovežimų susisiekimas trumpose distancijose daug patogesnis ir pigesnis, negu geležinkelių susisiekimas. Tačiau ilgose distancijose autovežimai negali geležinkelio nukonkuruoti, čia geležinkelis pirmoje vietoje. 10 kilometrų distancijose auto susisiekimas daugiau kaip 2 kartu pigesnis, negu geležinkelių susisiekimas. Bet 200 km. distancijoje jau tik trupučiuką pigesnis už geležinkelį, o 500 kilometrų atstume autovežimas jau nebegali su geležinkeliu konkuruoti.

Visų kraštų geležinkeliai šiandien nusiskundžia daromais jiems autovežimų nuostoliais. Dabar ieškoma kelių sutvarkyti geležinkelių ir autovežimų santykius. Tiems santykiams sutvarkyti randama 4 keliai: a. Laisva konkurencija, kuri, be abejo, laikinai atpigintų žmonių ir prekių važmos kainas, bet ilgainiui turėtų sudaryti didelių nuostolių geležinkeliams ir autovežimams. Vargu ar galima visuomenės gerovės sumetimais pateisinti tokią konkurenciją. b. Vienose rankose geležinkelių ir autovežimų susisiekimo monopolis. Autovežimų tarifai turėtų būti taip sutvarkyti, kad gaunami pelnai ne tik apmokėtų eksploatacijos išlaidas, bet ir amortizuotų plentų statymui ir taisymui įdėtas lėšas. Monopolis veiktų tais pačiais pagrindais, kuriais veikia šiandien geležinkeliai, atseit, ne vien fiskaliniais, bet ir ekonominiais bei visuomeniniais sumetimais. c. Du monopoliu: vienas geležinkelių, antras autovežimų. Abu monopoliai, be abejo, iškarto kovotų, vėliau susitartų darbo pasi-

skirstymo pagrindais. d. Tvarkomoji konkurencija. Dauguma kraštų linksta tvarkyti geležinkelių ir autovežimų santykius tvarkomos konkurencijos pagrindais.

Tvarkomoji konkurencija teikia abiem šalim, atseit, geležinkeliams ir autovežimams vienodas ir tas pačias prievoles. Kaip geležinkeliai turi amortizuoti įdėtą kapitalą, taip ir autovežimai turėtų dalyvauti plentų ir vieškelių amortizacijoj. Turėdami lygias viešajam ūkiui ir visuomenės gerovei prievoles, pastatyti į visai lygias vienodas konkurencijos sąlygas, tiek autovežimai, tiek geležinkeliai galėtų laisvai varyti konkurenciją ir visai savarankiškai tvarkyti savo gyvenimą bei veikimą.

c. Oro susisiekimo priemonės. Oro susisiekimą sukūrė karo reikalai. Po Didžiojo karo tasai susisiekimas įgyja kas kart didesnės ne tik militarinės, bet taip pat ekonominės ir visuomeninės reikšmės. Oro susisiekimas savo greitumu jau ima konkuruoti su geležinkeliais ir laivais. Jis geriausiai tinka tolimesniam susisiekimui, atseit, nuo 1.200—10.000 klm. Oro susisiekimas geriausiai konkuruoja su tomis susisiekimo priemonėmis, kurių greitumas nėra didelis, atseit, su laivais.

Oro susisiekimas kol kas nėra iždo pelno šaltiniu, priešingai visos valstybės deda nemažas sumas, ne tik išlaikyti karinę aviaciją, bet ir subsidijuoti privatines susisiekimo bendroves. Ateityje oro susisiekimas, tur būt, galės duoti ir iždui didesnių pajamų, nes jis galės tarnauti ne tik žmonių, pašto ir krovinių vežiojimui, bet ir kitiems visuomeniniams tikslams, kaip fotografiniai laukų, miškų, miestų ir ištisų sričių matavimai.

Dabar šalia valstybinės, paprastai, karinės aviacijos, veikia ir koncesinės, valstybės subsidijuojamos, oro susisiekimo linijos.

Oro susisiekimo linijos gali būti sutvarkytos trimis būdais: a. laisva kiekvienoje linijoje konkurencija; b. atskiras kiekvienai linijai monopolis; c. viso krašto oro susisiekimo monopolis. Teigiamai oro susisiekimo priemonių raidai, atrodo, geriausias bus paskirų linijų monopolis, bet ne viso krašto linijų monpolinė eksploatacija.

Privatinės aviacijos įmonės yra griežtai prižiūrimos valstybės. Valstybė suteikia aviacijos įmonėms koncesiją, nustato aeroplanų tipus, aerodromų vietas, meteorologinio aptarnavimo taisykles.

d. Laivininkystė. Jūrų laivininkystė normaliomis sąlygomis, paprastai, yra varoma privatinių bendrovių. Valstybinės įmonės čia sunkiau veikia dėl smarkios tarptautinės konkurencijos ir reikalo greitai taikytis nepastoviai pasaulinei konjunktūrai. Mūsų laikais taip dėl labai padidėjusio laivininkystės tonažo, taip dėl puolusio ekonominio pasaulio pajėgumo visos laivininkystės bendrovės naudojasi stambiomis valstybinėmis sub-

sidijomis. Už gaunamąją paramą laivininkystės bendrovės pasižada laikyti susisiekimą tarp krašto ir valdžios nurodomų uostų, vežti paštą, priimti valdžios nustatomas laivų skaičiaus, rūšių bei greitumo normas.

Valstybė savo rankose laiko uostus ir uostų įrengimus. Upių ir ežerų laivininkystė dažniausiai paliekama privatinėse rankose. Valstybė tik reguliuoja upes, tvarko ir kasa kanalus. Laivininkystė kelia ekonominę krašto gerovę ir tuo būdu, nors netiesioginiai, atsiteisia iždui už gaunamas subsidijas.

Po Didžiojo karo naujų neturtingų valstybių fiskas žymia dalimi patsai ir savais kapitalais kuria jūrų laivininkystės bendroves.

e. Paštas, telegrafas, telefonas, radiotelegrafas ir radiotelefonas.

Tarp susisiekimo įmonių ypatinga vieta tenka korespondencinėms susisiekimo įmonėms, kurios žodžiu ar raštu siuntinėja korespondenciją asmenims, įstaigoms ar įmonėms. Korespondencinės įmonės šiandieną, paprastai, laikomos viešosios tarnybos įmonėmis, kurios: a. visuomeniniais, b. administraciniais, c. ekonominiais ir d. fiskaliniais sumetimais turi būti sumonopolintos valstybės rankose.

a. Visuomenės gerovė reikalauja, kad korespodencinių įmonių siunčiamos žinios pasiektų kiekvienoje krašto vietoje adresatą skubiai, pigiai, tikrai ir be korespondencinės paslapties laužymo. Tuos visus reikalavimus lengviausiai įvykdo valstybinės monopolinės įmonės, kurios veikia ne tik krašte, bet per įvairias tarptautines organizacijas ir visame pasaulyje, kurios naudoja savo reikalams geležinkelius, aviaciją ir laivus, kurios yra vedamos atsakingų valstybės tarnautojų.

b. Administraciniais sumetimais valstybė turi laikyti savo rankose korespondencines įmones, kaip svarbias krašto saugumo, politinio valdymo, teisingumo vykdymo ir paskirų įstaigų tarpusavio susisiekimo priemones.

c. Ekonominiais sumetimais kraštui nebūtų naudinga turėti skaitlingas, savarankiškas, tarp savęs konkuruojančias korespondencines įmones. Laisva konkurencija net ir tais atvejais, kai ji baigtųsi sindikato sukūrimu, tik pabrangintų korespondencinių įmonių patarnavimus. Visuomenės gerovė ne kartą reikalauja steigti korespondencines įmones ir tose krašto vietose, kur tokios įmonės ne tik neduoda pelno, bet daro dar ir nuostolius. Valstybė, kuriai rūpi kelti ekonominę bei kultūrinę žmonių būtį, gali laikyti ir tokias tiesioginiai nesirentuojančias įmones, nes žino, kad pakilus ekonominei žmonių gerovei, ji galės atsiimti įdėtas išlaidas įvairiais netiesioginiais keliais, atseit, įvairiomis kitomis pajamomis.

d. Pagaliau ir patys fiskaliniai sumetimai palaiko valstybines korespondencines įmones. Tos įmonės yra reikalingos tikslingam valstybinių organų funkcijų vykdymui, todėl ir fiskaliniais sumetimais valstybė gerai daro paimdama tokias įmones į savo rankas. Be to, korespondencinės įmonės patarnauja už atlygi-nimą ir privatiniams asmenims, kurių mokėjimai mažina kitų gy-ventojų mokesčių naštą.

Valstybė, labai mažai tepadidindama korespondencinių įmo-nių išlaikymo išlaidas, sujungia su tomis įmonėmis kitas nau-dingas krašto gerovei įstaigas. Anglijos pavyzdžiu, beveik, visi kraštai įsivedė paštuose taupomąsias kasas, su kuriomis dažnai sujungiama pašto čekių apyvarta, kartais vekselių inkasavimas bei protestavimas, gyvybės draudimas ir mokesčių priiminėjimas.

Pagaliau visos korespondencinės įmonės yra labai artimai vienos su kitomis susietos, vienos kitas ne tik pavaduoja, bet ir papildo. Paštas yra artimai susietas su krašto geležinkeliais, ge-ležinkeliai su telefonais ir telegrafais, telegrafai ir telefonai su paštu. Tas dar kartą patvirtina, kad tos visos įmonės ir grynai fiskaliniais sumetimais turi būti centralizuotos ir vieningai admi-nistruojamos.

Svarbiausias korespondencinių įmonių uždavinys yra perda-vinėti asmenines, prekybines, politines ir bet kurias kitas žinias laiškais, telegramomis, telefono pranešimais, dienraščiais ir kitais spaudiniais. Šalia tų visų tiesioginių uždavinių paštas verčiasi dar ne tik siuntinių, bet ir žmonių transportu. Seniau žmonės buvo vežiojami specialiais pašto omnibusais, šiandieną kas kart labiau įsigali pašto autovežimai.

Visų korespondencinių įmonių pati seniausia yra paštas, ku-rio atsiradimas siekia pačios giliausios senovės. Telegrafas atsi-rado pirmoje XIX a. pusėje, dar vėliau telefonas ir tik po Di-džiojo karo įsigalėjo radiotelegrafai ir radiotelefonai.

Dabar tenka trumpai sustoti ties paskiromis korespondenci-nėmis įmonėmis.

Paštas, kuris aptarnaudavo valstybinius reikalus, jau veikė senobinėje Persijoje dar Kyro laikais (558—529). Raiti kurje-riai dideliu greitumu nešė valdovo įsakymus satrapams ir jų pra-nešimus centro valdžiai. Organizuotą paštą randame ir senoje Kinijoje. Romos imperatorių paštas buvo organizuotas natūra-laus ūkio pagrindais. Gyveną pakeliui ūkininkai turėdavo duoti paštui arklius ir jaučius, o taip pat ir pastogę važiuojantiems su paštu ponams.

Romos paštas nedaug ką iždui tekainavo, bet užtat neduo-davo ir jokių pajamų. Paštas vežė tik karius, valdininkus ir vals-tybinę korespondenciją. Jei kada privatiniai asmens, ypatinga imperatoriaus malone, gaudavo teisę pasinaudoti pašto patarna-

vimais, tai už tą patarnavimą nieko nemokėjo. Romos paštas užsiliko arabų Kalifų valstybėje, kuri bene pirmoji ėmė organizuotai naudoti paštą špionažo reikalams.

Griuvus Romos imperijai turėjo išnykti ir jos paštas. Frankų žemėse pašto lažą naudojo savo reikalams ne centro valdžia, bet vietos feodalai. Viduramžiais korespondenciją vežiojo korporacijos, ypač universitetai, vienuolynai ir mėsininkų cechas.

Ateina moderninė valstybė, kurios centralizuoto administracijos aparto veikimas neįmanomas be pašto. Liudvikas XI dar 1464 m. steigia Prancūzijoje valstybinį paštą, kuris nuo 1480 m. pradėjo aptarnauti ir privatinių asmenų reikalus.

Karolis V, 1516 m. dviem italams iš Bergamo, Pranciškui ir Jonui Taksi (Tassi) suteikė koncesiją įsteigti Habsburgų valdomiems kraštams paštą. Taksių paštas turėjo aptarnauti Olandiją, Austriją, Italiją ir Ispaniją. Iš karto Taksiai vežiojo tik valdišką korespondenciją, bet kai iždas netesėjo sumokėti suderėto atlyginimo, tai jau 1519 m. Taksiams leista vežioti už atskirą atlyginimą ir privatinę korespondenciją. Taksių paštas, kuris buvo virtęs kunigaikščių Turund Taxis (Della Toree Tarsi) šeimoje savo rūšies šventosios Romos Imperijos lenu, pergyveno ir pačią Romos imperiją. Prūsai tiktai 1867 m. atpirko iš Taksių šeimos už 3 mil. talerių pašto koncesiją.

Anglijoje valstybinio pašto pradžia siekia Eduardo IV laikų, atseit, XV š. pabaigos.

Pas mus paštas atsirado XVII a. Gi XVIII a. mūsų paštas jau buvo taip pavyzdingai sutvarkytas, kad tiesiog stebino mūsų okupantus rusus.

Amerikos ir kelių į Rytų Indiją atsiradimas, spaudos technikos išradimas, klasinės literatūros atgimimas ir su juo susietas intelektualinis sąjūdis smarkiai praplėtė ir pašto veikimą. Paštas, virtęs valstybine įmone, greitu laiku pasidarė monopoline įmone. To monopolio objektu virsta ne tik laiškai ir spaudiniai, bet ir piniginiai siuntiniai, o net kaip XVIII a. Prūsuose ir keleiviai. XVII ir XVIII a. kameralistų laikais paštas virsta grynai fiskaline įmone, kuri eksploatuojama ne krašto ūkio, bet vien fisko sumetimais.

XIX ir XX a. duoda naują galingą akstiną teigiamai pašto raidai, geležinkelių, garlaivių ir aviacijos išsiplėtimu. Paštas pradeda veikti ne tiek fiskaliniais, kiek ekonominiais sumetimais, kurie verčia susiaurinti pašto monopolio objektų sritį. Maždaug, su nedidelėmis atmainomis, visų kraštų paštas turi monopolinę teisę vežioti atvirus ir uždarytus laiškus ir periodinius, neretesnius kaip savaitiniai, leidinius.

Tie patys įsigalėję ekonominiai sumetimai įgyvendino ir vieningą laiškų p a š t o t a r i f ą. Seniau paštas apskaičiuodavo

kiekvieno laiško pristatymo kainą. To apskaičiavimo palengvinimui visas kraštas būdavo suskirstytas į tam tikrus koncentrinius rajonus. Juo į tolimesnį rajoną buvo siunčiamas laiškas, juo vis aukštesnis tarifas buvo imamas. Patsai tarifų dydis priklausydavo ne tik nuo nuotolio, bet ir nuo laiško svorio. Tolimesniems rajonams pašto tarifas buvo labai brangus.

Kovą dėl atpiginimo pašto tarifų pradėjo 1837 m. anglas Rowland Hill. Hill įrodinėjo intelektualinę, dorinę ir tikybinę pašto reikšmę žmonių gyvenimui ir tais idėjiniais sumetimais reikalavo numušti pašto tarifus. Hill įtikinėjo, kad atpiginus pašto tarifus, tuojau pakils laiškų skaičius ir iždas turimus tarifų atpiginimu nuostolius atsiims padidėjusiu laiškų skaičiumi. Hill reikalavo, kad kiekvienas laiškas į bet kurią Anglijos vietą, jei tik jis nesveria daugiau kaip $^1/_2$ uncijos, būtų apmokamas vienu pensu.

Tą visam kraštui vieną vieningą tarifą Hill pamatavo nurodydamas, kad pašto vežimai, vis vien kiek laiškų vežtų, turi kasdien atlikti nustatytą kelionę ir todėl jų kelionė ne daug padidėja, jei laiškas turi atlikti ir didesnę kelionę: ar tas laiškas bus, ar ne bus pašto maiše, pašto vežimas vis vien turi atlikti savo kelionę. Tikrąsias porto išlaidas sudaro laiško priėmimas ir pristatymas adresatui, bet tos išlaidos, kaip tik nėra susietos su laiško kelionės tolumu.

Viešosios nuomonės spiriama anglų vyriausybė 1839 m. stato Hill'į pašto valdybos priešakyje. 1840 m. Hill įgyvendina savo sumanytąją pašto reformą. Kai buvo įvestas vieningas porto tarifas, buvo sudaryta galimybė įgyvendinti ir pašto markę. 1840 m. gegužės 6 d.—tai markės gimtoji diena. Sakome, kad pirmoji pašto markės idėja esą buvo atėjusi į galvą dar Liudviko XIV rūmų poniai de Longueville. Kai buvo įgyvendintas pašto markės vartojimas, kiekvienas laiško siuntėjas turėjo jau iš anksto apmokėti porto, bet užtat nebebuvo verčiamas eiti į pašto įstaigą, kur pagal rajonus buvo nustatomas laiško porto, nors to porto išlaidų apmokėjimą buvo galima palikti ir laiško adresatui.

Be to, Hill pašalino įvairias įsigalėjusias asmenines privilegijas nemokėti laiškų porto. Senosios pašto privilegijos palikta karaliaus šeimai, valstybės įstaigoms, savivaldybėms, jų tiesioginio veikimo srityse ir kai kurioms korporacijoms. Hill reformos patiesė pagrindus visai naujai Anglijos pašto raidai. Anglijos paštas didžiuojasi savo trimis privalumais: a. korespondencijos paslapties laikymu. (1853—1900 m. buvo atidaryta pašte tik 5 laiškai. Didžiojo karo ir pokarinių laikų įvykiai ir čia padarė žymių plyšių); b. greitu korespondencijos pristatymu ir c. tos korespondencijos tikru pristatymu, jei tik yra bet kuri galimybė išskaityti adresą.

Hill'io viltys pakelti pašto pajamas ne iš karto išsipildė, nors laiškų ir pašto siuntinių skaičius žymiai padidėjo. Gyventojų prieauglis, teigiama visuomeninė intelektualinė ir ekonominė krašto raida pamažu taip padidino pašto pajamas, kad Anglija šiandien gali didžiuotis didesniu grynuoju savo pašto pelnu, negu visos kitos pasaulio šalys.

Anglijos pavyzdžiu įgyvendino vieningą porto tarifą 1843 m. Brazilija, 1847 m. Prancūzija, 1861 m. Austrija, 1868 m. Vokietija ir tik vėliau kitos valstybės.

Hill'io pašto reformos duoda akstiną ir tarptautinės pašto sąjungos įkūrimui, kuri atsirado 1874 m. Prūsų pašto ministerio Stephan'o rūpesčiu. Be to, Stephan Hill'io reformos pradmenis pritaikė tarptautiniam pašto susisiekimui. Stephan pastebėjo, kad beveik kiekvienas į užsienį išėjęs laiškas susilaukia atsakymo, tai Stenphan pasiūlė neimti tarptautiniame susisiekime nieko už svetimo krašto laiško pristatymą adresatui. Šiandieną vienas kraštas turi pelną pardavęs markę užsieniniam susisiekimui, už kelių dienų eina į tą laišką atsakymas — turi tokį pat pelną antras kraštas. Tuo būdu užsienių laiškų pristatymo adresatams išlaidos išsilygina pačios savaime.

Tokiais sumetimais 1878 m. Stephan'o pasiūlymu buvo įvestas vieningas porto tarifas ir tarptautiniam susisiekimui. Tas pats Stephan'as yra išradėjas ir atvirų laiškų. Šiandieną atsiskaitoma tarptautiniame susisiekime tik už pinigines perlaidas, siuntinių pristatymą ir korespondencijos tranzitą.

Mūsų paštas atsiskaito su geležinkeliais už pašto vežiojimą ir nuo 1936 m. sausio 1 d. reikalauja kas 6 mėnesius atsiskaitymo iš valstybinių ir savivaldybinių įstaigų už jų korespondenciją pristatymą adresatams.

Telegrafai, telefonai ir radio susisiekimas. Be tų visų argumentų, kuriais mėginama pateisinti valstybinį visų korespondencinių įmonių monopolį, vienas argumentas, atseit, korespondencijos paslapties išlaikymas įgyja telegrafuose ir telefonuose, dėl tų susisiekimo priemonių atvirumo, ypatingos svarbos.

Telegrafai iškarto atsirado, kaip geležinkelio darbo priemonė. Geležinkelių telegrafo atsiradimas siekia 1840 m. Visuomenės naudojimui pirmuosius telegrafus pastatė privatinės bendrovės 1844 m. Anglijoje ir U. S. A. Apie XIX a. vidurį Europos kontinento valstybės ima statyti valstybines telegrafo linijas. Kontinento valstybių pavyzdžiu pasekė 1868 m. Anglija ir suvalstybino savo telegrafo linijas. Šiandien tiktai U.S.A tebelaiko telegrafo linijas privatinėse rankose. Kur veikia privatiniai geležinkeliai, tenai ir juos aptarnaujantieji telegrafai yra jų

privatinė nuosavybė. Jūrų kabeliai, dėl didelės su jais susijusios rizikos, paliekami vesti ir eksploatuoti privačioms bendrovėms.

Seniau privatinėje nuosavybėje buvo paliekami lokaliniai telegrafai, tačiau šiandieną, kai išsivystė telefono tinklai, tie lokaliniai telegrafai nebeteko bet kurios reikšmės. Kai ėmė įsigalėti telefonų linijos, tuojau pradėta valstybinti tolimesnio susisiekimo linijas, kai kur net ir didesnių miestų telefonus. Be jokios koncesijos leidžiama laikyti vielinius telegrafus bei vielinius telefonus savo ūkio ribose ar savo namų sienose.

Telegrafai ir telefonai eksploatuojami ne fiskaliniais, bet ekonominiais sumetimais, nors fiskas ir rūpinasi, kad tos įmonės nedirbtų su nuostoliais. Paskutiniais laikais telegrafai neatlaiko, ypač trumpesniame susisiekimo nuotolyje, konkurencijos su telefonais ir todėl pradeda duoti nuostolių. Kas geležinkeliui yra autovežimas, tas telegrafui yra telefonas: pavojingas konkurentas trumpose distancijose.

Bevielis telegrafas ir telefonas — tai smarkiausias vielinių telegrafų ir telefonų konkurentas. Jei valstybė monopolina vielinius telegrafus ir telefonus, tai nuosekliai turi tą patį daryti ir su bevieliais telegrafais ir telefonais. Kaip kiekvieno susisiekimo priemonės pirmaisiais atsiradimo laikais, taip ir radijo srityje valstybė leidžia koncesijos keliu turėti ir privatines perdavimo stotis. Žinoma, tokia koncesija yra suvaržoma įvairiomis sąlygomis.

Bevielės susisiekimo priemonės, ypač radijo telefonai, turi didelės politinės, ekonominės ir kultūrinės reikšmės, todėl, jei jos dar nėra visai suvalstybintos, tai turi pasilikti griežtoje valstybės organų priežiūroje. Radiofonai savo duodama programa turi tokios didelės tautinės, valstybinės ir apskritai kultūrinės reikšmės, kad jie ne tik neturėtų būti eksploatuojami privatinių asmenų, bet dar ir pati valstybė turėtų eksploatuoti radiofonus jokiu būdu ne fiskaliniais, bet vien kultūriniais, tautiniais bei visuomeniniais sumetimais.

II skyrius

NEPAPRASTOS PAJAMOS

1. NEPAPRASTŲ PAJAMŲ NUSAKYMAS IR KLASIFIKACIJA

Nepaprastomis pajamomis laikomos tokios nenuolatinės, nepastovios viešojo ūkio pajamos, kurios: 1. arba iš viso pasirodo tik viename ar keliuose biudžeto perioduose; 2. arba, kurios ir dažniau pasikartoja, bet ne kiekviename biudžeto periode, atseit, grįžta tik tam tikrais laikotarpiais; 3. arba kurios pasirodo ir kiekviename biudžeto periode, bet labai nevienodo dydžio sumomis. Šiuo atveju nepaprasta pajama bus tik ta suma, kuri prašoka kasmetines, normalines tos biudžeto pozicijos pajamas.

Nepaprastos pajamos nėra gaunamos iš pastovių, nuolatiniais, veikiančiais įstatymais sudarytų, šaltinių, arba, jei kada ir iš tokių šaltinių gaunamos, tai tam tikrais įstatymais tam kartui žymiai pakeliamas tų šaltinių našumas. Nepaprastos pajamos tvarkomos tam tikrais jų reikalams sukurtais laikinais įstatymais.

Nepaprastos pajamos gali būti suskirstytos šiomis rūšimis:

1. Pajamos gaunamos ypatingu dabarties apsunkinimu tokiais mokesčiais, kurių nuolat arba bent ilgesnį laiką, negalėtų pakelti ūkiškas krašto pajėgumas, kaip, pav., dideli veikiančių mokesčių priedai, arba laikinieji mokesčiai, įvairūs materialiniai turtų mokesčiai, mūsų dienų krizės mokesčiai ar biudžetui subalansuoti algų išskaitymai.

2. Pajamos, kurias viešasis ūkis gauna apsunkindamas ateitį gautų pajamų grąžinimu ir už tas pajamas palūkanų mokėjimu. Tos rūšies pajamos vadinamos viešuoju kreditu. Viešojo ūkio kreditui tam tikrais atvejais prilygsta viešojo ūkio prisiimtos garantijos arba laidavimai.

3. Pajamos gaunamos viešojo ūkio turtų likvidavimu. Jei likviduojamas toks turtas, kuris duoda viešajam ūkiui pelno, tai apsunkinama viešojo ūkio ateitis, nes, išsekus pastoviam pajamų šaltiniui, turės būti keliami mokesčiai.

4. Pajamos, kurios savo esme neapsunkina viešojo ūkio nei dabarties, nei ateities. Tai pajamų rūšiai priklauso karo išlaidų grąžinimas, kontribucijų mokėjimas, praėjusių biudžetinių metų likučiai, įvairūs kitų viešųjų ūkių įnašai, gaunami palikimai, dovanos ir kitos panašios rūšies įplaukos.

Fiskaliniu ir ekonominiu požiūriu svarbiausios nepaprastos pajamos bus viešasis kreditas. Pirm, negu išsivystė viešasis kreditas svarbiausia priemonė rūpinti nepaprastus viešojo ūkio reikalus buvo atsargos fondai, kurie buvo sudaromi taikos metu ir naudojami karo laikais, nes jei ne vienintelis, tai svarbiausias anų laikų nepaprastas reikalas buvo karas.

Moderniniams karams, kurie ryja neišpasakytai dideles pinigų sumas, tie taikos metu bergždžiai gulintieji fondai nebeturi didelės reikšmės. Tokių fondų lėšų, geriausiu atveju, gali užtekti kelių dienų karinėms operacijoms.

2. VIEŠASIS KREDITAS IR JO RŪŠYS

Viešuoju kreditu mes vadiname ne paties viešojo ūkio teikiamas, bet viešojo ūkio gaunamas paskolas. Viešasis kreditas, taip lygiai, kaip ir privatinis, gali būti imamas konsumpcijos arba vartojimo ir gamybos arba produkcijos reikalams.

Gamybiniu arba produktyviu kreditu laikomas toks kreditas, kuris tiesioginiu ar netiesioginiu būdu duoda viešajam ūkiui naujų, didesnių pajamų. Netiesioginiai produktyvus kreditas bus tuomet, kai jis tiesioginiai patsai neduoda viešajam ūkiui naujų pajamų, bet, pakeldamas ekonominį krašto pajėgumą, padidina kitas iš krašto gaunamas iždo pajamas.

Viešasis kreditas, kur kas dažniau negu privatinis, yra grynai konsumptyvinio pobūdžio. (Ginklavimosi kreditai, karo paskolos). Konsumpcijos arba vartojimo paskolų palūkanas ir pačią sumą viešasis ūkis sumoka savo kasmetinėmis pajamomis arba naujomis paskolomis.

Privatinis ūkis, norėdamas laimėti kreditorių pasitikėjimą, turi patsai turėti bent dalį jam reikalingo kapitalo, o viešasis ūkis dažnai visą kapitalą parūpina sau vien paskolomis, nes kreditoriai tiki, kad viešasis ūkis, ištesės savo pasižadėjimus, mokesčiais surenkamais pinigais.

Privatinis ūkis, gaudamas paskolą, turi pasižadėti grąžinti paskolintą sumą ir mokėti palūkanas, o viešasis ūkis gauna paskolų, pasižadėdamas mokėti tiktai palūkanas (rentą). Privatinis kreditas apdraudžiamas realiomis vertybėmis, o viešasis

kreditas labai dažnai laiduojamas laukiamais ateities mokesčiais, arba apskritai ateities iždo pajamomis.

Privatinis ūkis prievartos keliu gali būti prispirtas ištesėti savo pasižadėjimus, ko negalima, paprastai, padaryti su viešuoju ūkiu. Prievartos kelią gali pasirinkti tik viena valstybė prieš kitą valstybę, arba valstybė prieš savivaldybę. Privatinis ūkis negali vienašališkai, savarankiškai sumažinti mokamosios skolos sumą, ką lengvai, tam tikrais atvejais, padaro valstybė, didesnė popierinių pinigų emisija numušdama pinigų vertę.

Viešasis kreditas yra labai artimai susietas su valstybe. Kur nėra tikra prasme valstybės, bet yra tik valdovas, tenai nėra ir viešojo kredito, nes valdovo kreditas, — tai privatinis, privatinio kredito nuostatais tvarkomas, kreditas.

Tokį valstybės ir valdovo kreditų skirtumą galime lengvai pastebėti palyginę senobinės klasinės valstybės ir viduramžių feodalinių valdovų paskolas. Viduramžių valdovas neskyrė savo asmeninių pinigų nuo krašto iždo lėšų ir todėl jis neskyrė kredito, imamo savo reikalams ir savo atsakomybe, nuo kreditų imamų krašto reikalams ir krašto atsakomybe.

Viduramžiai kredito technikos bei kredito laidų požiūriu, beveik, nežino viešojo kredito. Jei kur buvo tokia prasme viešasis kreditas, tai tik laisvuose miestuose. Nuolat pinigų reikalingi valdovai, imdami kreditus, duodavo tokius pat laidus, kaip ir kiti privatiniai skolininkai. Tokiais laidais buvo nekilnojamieji turtai, asmeninės valdovo brengenybės ir, tiktai tam tikrais atvejais, valdovo pajamos. Valdovai, pasinaudodami savo galia, kartais panaikindavo savo skolas. Ta pačia galia bei jėga pasiremdami valdovai ne kartą imdavo ir daugiau ar mažiau priverstinas paskolas. Valdovų kreditoriai buvo dviejų rūšių: pripuolami ir profesiniai. Pripuolamais kreditoriais buvo įstaigos arba asmens, turintieji pinigų: templininkų ir kryžiuočių ordinai, vienuolynai, miestai. Profesiniai vidurinių amžių kreditoriai buvo žydai, italai ir vokiečiai bankininkai.

Naujųjų amžių pradžioje pinigai ir kreditas pasidaro didele politine pajėga, tad pakyla profesinių kreditorių svarba ir padidėja jų skaičius. Profesiniai kreditoriai skolindavo arba savo asmeninius pinigus arba pinigus savo neskaitlingų dalininkų ir indėlininkų.

Kredito sąlygos pasikeičia nuo XVIII amž. pradžios. Dabar ir platesnioji visuomenė ima dalyvauti finansų ir kredito spekuliacijose. Didelės svarbos viešojo kredito raidai turėjo ir 1694 metais įkurtas Anglijos Bankas. Drauge su notu įsigalėjimu eina, kas kart platesniu mastu varoma, emisija nevardinių vertybinių popierių, kurių tarpe svarbiausią vietą užima valstybės paskolos lakštai.

XIX š. dar smarkiau išvysto valstybės paskolos lakštų emisiją, bet ir sukuria pastovius teisinius tų lakštų emisijos pagrindus. Dabar bankai nebeduoda valstybei savo pinigų. Bankai virsta dabar tik valstybės ir visuomenės tarpininkais. Pagaliau, valstybė ima rūpintis nusikratyti ir paties bankų tarpininkavimo kredito reikalais. Valstybė deda pastangų sueiti į tiesioginius glaudesnius kredito ryšius su pačia visuomene ir be bankų tarpininkavimo gauti paskolų lakštais iš tos visuomenės reikalingų pinigų. Dabar turtingų šalių ne tik kapitalistai, bet ir šiaip sau žmonės noriai laiko savo kapitalus bei santaupas valstybės paskolos lakštuose.

Kredito sudemokratinimas, tai svarbus XIX amž. ekonominis bei kultūrinis laimėjimas. Drauge su kredito sudemokratinimu nyksta ir senosios kredito laidavimo formos: įkaitai, įpotekos, koncesijos ir jiems panašūs dalykai. Viešojo kredito pagrindu pasidaro pasitikėjimas valstybe ir ūkišku valstybės pajėgumu. Valstybė nori turėti turtingesniųjų sluoksnių pasitikėjimą, nes žino, kad jai nuolat bus reikalingi kreditai ir todėl rūpinasi visuomet ištesėti savo pasižadėjimus.

Dvidešimtas amžius įneša į tuos gerus, glaudžius valstybės ir kreditorių santykius žymių pakeitimų. Po Didžiojo karo kai kuriuose kraštuose kilusios diktatūros grąžina ne tik tolimų, praeitųjų laikų despotizmo bei absoliutizmo valdymo formas, bet, kas šiuo atveju mums svarbiausia, tų senųjų laikų kredito politikos priemones. Vėl ima rastis daugiau ar mažiau priverstinos paskolos, daugiau ar mažiau priverstinos konversijos ir, pagaliau, daugiau ar mažiau tikri valstybiniai bankrotai. Tos rūšies valstybės žygiai turės ilgesniam laikui pakirsti kai kurių kraštų viešojo kredito šaknis.

Po tų bendrų kredito reikalais pastabų, turime sustoti ties viešųjų kreditų klasifikacija.

1. Pirmiausia, viešosios paskolos skirstomos vidaus ir užsienio paskolomis. Jei valstybė skolinasi pas savo piliečius, tai turėsime vidaus paskolą. Priešingai, kai kreditoriais yra fiziniai asmens, gyveną užsienyje, arba juridiniai asmens, turį būstinę užsienyje, tai kalbama apie užsienio paskolą. Vidaus paskola gali virsti užsienio paskola, taip lygiai, kaip ir užsienio paskola gali pasidaryti vidaus paskola, nes krašto piliečiai gali parduoti užsienio gyventojams savo lakštus, kaip ir užsienio gyventojai gali parduoti savo lakštus krašto piliečiams.

Nereikia painioti užsienio paskolų su užsieninės valiutos paskolomis. Užsieninės valiutos paskolos yra tokios paskolos, kurios grąžinamos svetima valiuta. Užsieninės valiutos paskolos gali būti drauge ir vidaus paskolomis. Jei užsienio kapitalistai nepasitiki to krašto valiuta, kuriam skolina, tai arba tokiam

kraštui visai neskolina, arba jei ir skolina, tai reikalauja laiduoti nuošimčių mokėjimą bei skolos grąžinimą arba savojo krašto valiuta, arba kurios nors trečiosios valstybės valiuta, arba, pagaliau, tiesiog auksu. Tokiais atvejais turime paskolas su valiutos ar aukso klauzule.

2. Toliau valstybinės skolos skirstomos administracinėmis ir finansinėmis paskolomis.

Administracinės skolos nėra tikra prasme valstybės skolos. Jos atsiranda ne tik finansų, bet ir kitų administracijos šakų veikimo eigoje. Administracinės skolos nėra reikalingos įstatyminio įgaliojimo, nes jos yra neišvengiami administracinio veikimo padariniai. Administracinėmis skolomis laikomi įvairūs valdžios organams įteikti piniginiai laidai, teismų depozitai, valstybinių taupomųjų kasų indėliai.

Finansinės skolos yra savarankiškos nepaprastos priemonės valstybės reikalų rūpinimui. Finansinės paskolos — tai iš anksto būsimųjų, laukiamų pajamų suvartojimas. Finansinės paskolos imamos tik finansų administracijos ir yra reikalingos įstatyminio įgaliojimo.

3. Finansinės paskolos skiriamos dviem rūšimis: pastovios arba funduotos ir einamosios arba nefunduotos, plaukiančios, skrajojančios (Schwebende Schuld, dettes flotantes, floating debt). Šis paskirstymas turi dvi prasmes: vieną senąją, antrą naująją. Senąja prasme funduotos paskolos buvo tos paskolos, kurios buvo laiduotos kokiu nors konkrečiu dalyku (fundum), kaip domenų žemės ar muitų pajamos. Einamosios paskolos, kurios buvo pagrįstos vien pasitikėjimu valstybei, neturėjo jokio realaus laido ir todėl tartum skrajojo ore, neliesdamos jokio konkretaus laido.

Dabar šios dvi paskolos rūšys nusakomos bent kiek kita prasme. Funduotos paskolos bus ilgo termino paskolos, kurios įmamos ištisai metų ar net dešimtmečių eilei. Einamosios arba nefunduotos paskolos yra trumpalaikės paskolos. Funduotos paskolos normaliomis kredito sąlygomis nėra laiduojamos jokiu konkrečiu turtu, jokiu „fundum", bet yra įtraukiamos į finansinį ilgesnio laiko valstybės ūkio planą. Funduotos paskolos teikia viešajam ūkiui naujas lėšas, išjudina ypatingiems valstybės reikalams laisvus kapitalus.

Nefunduotos, einamosios paskolos imamos trumpam laikui, ne metų, bet mėnesių eilei, nes tikrasis einamųjų paskolų tikslas yra visai kitas, negu funduotųjų paskolų uždaviniai. Einamosios paskolos turi padengti laikiną t. v. kasinį arba formalinį biudžeto deficitą, kurį sudaro nevisuomet paraleliškai einančios viešojo ūkio išlaidos ir pajamos. Tokios pasko-

los — tai aiškiai laukiamų pajamų avansai. Einamosios paskolos turėtų būti dengiamos paprastomis einamomis pajamomis.

Be einamųjų paskolų neišeina ir labai tvarkingai vedami viešieji ūkiai, nes ir jų išlaidos bei pajamos laiko atžvilgiu ne visuomet supuola.

Jei nebūtų einamųjų paskolų, fiskas nuolat turėtų laikyti savo kasose dideles lėšų atsargas, kurios, gulėdamos be darbo, darytų krašto ūkiui žalą. Einamosios, nefunduotos paskolos gali būti ir administracinės, kai funduotos paskolos visuomet bus finansinės paskolos.

Einamosios arba nefunduotos paskolos gali būti imamos trimis pavydalais: 1. Atviru, taip vadinamu kontokorrentiniu kreditu bankuose, ypač krašto notų banke; 2. iždo vekseliais už kuriuos atsakinga yra valdžia ir kurie, paskutiniųjų laikų gyvenimo sąlygomis, dažniausiai eina į notų banką; 3. iždo bonai, kurie dažnai yra vardiniai, nuo 3 iki 12 mėnesių termino, neturi nuošimčių kuponų, bet diskontuojami kaip ir vekseliai.

Dažniausiai vartojama nefunduotų paskolų forma yra iždo bonai. Jie leidžiami stambesnėmis sumomis. Tam tikra tarpinė einamųjų ir funduotų paskolų rūšis, yra tokie iždo bonai, kurie duoda normalinius nuošimčius, mokamus, paprastai, kas pusmetį ir yra leidžiami metų eilei, dažniausiai nuo 4 iki 10 metų. Ir tokie tarpiniai bonai turi būti, kiek galima, apmokami paprastomis iždo pajamomis. Einamosios paskolos lengvai gali sudaryti krašto finansams didesnių pavojų, nes jos labai lengvai didinamos. Tos paskolos yra dažnai labai artimai susietos su notų emisija, nes už iždo vekselius ar bonus notų bankas duoda savo notas ir tuo būdu atidaro infliacijai duris.

Juridiškai nefunduotoji paskola labai lengvai virsta faktiškai funduota paskola. Tokiu atveju tos faktiškai funduotos, atseit, ilgatermininės, paskolos nėra įtrauktos į planingą viešojo ūkio finansų tvarkymą ir todėl jos neturi aiškios nustatytų palūkanoms mokėti ir skolai grąžinti pajamų šaltinių. Jei jau vieną kartą nefunduotoji paskola virto faktiškai funduota, tai tenka dėti visas pastangas ir juridiškai ją padaryti funduota, kas įvykdoma taip vadinamos konsolidacijos priemonėmis.

Funduotos paskolos tai tikra prasme finansinės skolos, kurios sudaro svarbiausią iždo skolų dalį. Funduotos paskolos pirmiausia skirstomos: grąžinamomis ir negrąžinamomis arba rentinėmis paskolomis.

Grąžinamos paskolos yra tokios funduotos paskolos, kurias imdama valstybė pasižada mokėti palūkanas ir grąžinti paimtus pinigus.

Rentinė paskola — tai bus tokia paskola, kai iždas pasižada mokėti palūkanas, bet neprisiima prievolės grąžinti paskolintus pinigus. Rentinės paskolos negali atšaukti nei kreditorius, nei skolininkas. Skolininkas, tiesa, negauna skolos, bet gauna kasmetinę pastovią rentą. Jei kada rentininkui prireikia pinigų, normaliomis sąlygomis, jis gali tuojau parduoti biržoje savo lakštus. Iždas, tiesa, negali atšaukti rentinės paskolos, bet gali jos lakštus laisvai supirkinėti biržoje.

Rentinių paskolų įsigalėjimui reikalingos yra bent šios sąlygos: 1. Kultūrinis, palyginti, aukštas gyventojų lygmuo; 2. pasitikėjimas krašto valiutos tvirtumu, valstybės pastovumu bei kreditingumu; 3. įsigalėjusi kapitalistinė ūkio santvarka ir veikianti krašte birža. Todėl rentines paskolas, paprastai, tegauna tik tvirtos valstybės. Tikros, gryno tipo rentinės paskolos retai kur tepasitaiko. Paprastai, valstybė pasilieka sau teisę po tam tikro laiko atšaukti rentinę paskolą ir ją išpirkti nominaline kaina. Tos rūšies rentinės paskolos buvo iki pat Didžiojo karo labai išplitusi viešojo kredito forma.

Grąžinamosios paskolos yra trijų rūšių: a) paprastos grąžinamosios paskolos; b) loterinės ar premijinės paskolos; c) anuitetai.

a. Paprastos grąžinamos paskolos likviduojamos trimis būdais: 1. Išperkamųjų lakštų tiražu, atseit, loteriniu traukimu (nuo pr. tirer — traukti). Ištraukti, atseit, patekę į tiražą lakštai apmokami nominaline kaina. 2. Išperkamųjų lakštų atšaukimu. Atšaukimo sistemoje nustatomas minimalinis ir maksimalinis lakštų likvidavimo terminas, sakykime ne anksčiau 5 ir ne vėliau 20 metų. 3. Sumokėjimu visos paskolos visiems jos dalyviams vienu laiku.

b. Loterinės paskolos yra tokios grąžinamos paskolos, kurių suma grąžinama tiražo keliu, gi normalinių palūkanų vietoje duodama loterinių laimėjimų galimybė. Loterinių laimėjimų fondas sudaromas visai nemokamų arba kartais tik iš dalies mokamų palūkanų sulaikymu. Loterinis paskolos pobūdis, kuris duoda didelių laimėjimų perspektyvų, turi skatinti platesniuosius gyventojų sluoksnius pirkti paskolos lakštus.

c. Anuitetais (nuo lot. annus — metai) laikomos tokios grąžinamos paskolos, kurių palūkanos ir skola sumokami kasmetiniais atsiteisiamaisiais įmokėjimais.

Anuitetai gali būti trijų rūšių: 1) laikinos rentos; 2) rentos iki gyvos galvos; ir 3) tontinos. 1. Laikina renta aiškiai nustato atsiteisiamųjų mokėjimų laiką: 30, 50, ar 90 metų ar kurį kitą terminą. 2. Renta iki gyvos galvos arba gyvenimo renta neturi aiškaus termino, jos ilgis priklauso nuo kreditoriaus gyvenimo laiko. Mokamos gyvenimo

rentos dydis apskaičiuojamas pagal galimybių teorijos duomenis. 3. Tontina yra viena gyvenimo rentos rūšis. Tontinose viena nustatyta rentos suma mokama visai kreditorių bendrovei, kol bent vienas bendrovės narys tebėra gyvas. Juo mažiau belieka bendrovės narių, juo vis didesnė suma tenka kiekvieno bendrovės nario galvai. Tontinoje visuomet laimi tas, kas ilgiausiai gyvena.

Anglijoje dar ir šiandieną pasitaiko visų trijų rūšių anuitetai. Prancūzijoje seniau plačiai pasklidusios tontinos, šiandieną visai išnyko.

3. VIEŠŲJŲ PASKOLŲ ĖMIMO IR GRĄŽINIMO TECHNIKA, PASKOLŲ KONSOLIDACIJA, KONVERSIJA IR VALSTYBINIS BANKROTAS

Valstybė gali imti paskolą trimis būdais: 1. netiesioginiu būdu, atseit, bankų tarpininkavimu; 2. tiesioginiu būdu, atseit, kreditorių pasirašymu ir 3. įtraukimu kreditorių į valstybinę paskolų knygą.

1. Bankai, tarpininkaudami valstybei ir visuomenei, gauna sutartą proviziją ir dažnai dar kurso skirtumo pelnus. Bankai prisiima paskolos lakštų išplatinimo riziką. Kreditų tarpininkavimo, paprastai, imasi ne paskiri bankai, bet tam reikalui bankų sudaryta bendrovė — konsorciumas. Jei paskola imama užsienyje, tai bankų tarpininkavimas yra neišvengiamas. Paprastai, kiekviena valstybė turi savo bankų konsorciumą, su kuriuo visuomet atlieka kreditų reikalus. Pasitaiko kartais, ypač labai geros kapitalų rinkos konjunktūros laikais ir kreditų tiekimo varžytinių, kuriose dalyvauja įvairūs bankų konsorciumai.

2. Valstybė gali, aplenkdama bankus, tiesioginiai kreiptis į visuomenę, padėdama nurodytose vietose paskolai pasirašyti lapus. Jei pasirašoma lakštų didesnei sumai, negu visa iždo įmama paskola, tai pasirašiusieji gauna paskolos lakštų proporcingai savo pasirašytąją sumą. Kartais iždas suteikia pirmenybės teisių tiems pasirašiusiems, kurie pasižada tam tikrą laiką neparduoti ir neįkeisti pasirašytų paskolos lakštų. Tokia lakštų užtvanka neleidžia jiems greitu laiku bent didesniu kiekiu pasirodyti rinkoje ir tuo būdu didinti tų lakštų pasiulus ir mažinti jų kainą arba kursą.

Katras yra geresnis emisijos kelias: per bankus ar be bankų? Teoretiškai, žinoma, geresnis ir pigesnis emisijos būdas yra tiesioginis be bankų tarpininkavimo, nes nereikia duoti uždarbio bankams. Vis gi, gyvenime dažnai negalima išeiti be bankų pagalbos. Bankai turi plačių ryšių kapitalistiniuose sluoksniuose, turi savo

gausius klientus, patys verčiasi stambiais kapitalais ir, pagaliau, dažnai geriau negu fisko organai, nusivokia pinigų ir kapitalų rinkos reikaluose ir todėl dažnai geriau sugeba parinkti tinkamą emisijos laiką ir būdą. Pagaliau, bankai tuojau išmoka iždui dažnai skubiai reikalingas skolinamąsias sumas.

3. Trečias paskolos ėmimo kelias — tai įtraukimas kreditorių į valstybės skolų knygas. Kapitalais turtingi žmonės, gali bet kuriuo metu duoti iždui pinigų ir prašyti įtraukti juos į valstybės skolų knygą.

Valstybės skolų knygą turėjo senoji Rusija, turi ją ir dabartinė Vokietija, bet labiausiai ji yra mėgiama Prancūzijoje.

Asmuo, įtrauktas į paskolų knygą, gauną fisko pranešimą, bet negauna jokio paskolos lakšto, jokios obligacijos. Palūkanas, tokiam iždo kreditoriui išmoka patsai iždas ar tai per bankus, ar per paštą. Jei kreditorius reikalauja, knygų įrašas gali būti pakeistas obligacija. Skolų knyga atleidžia kreditorių nuo visų rūpesčių, susietų su obligacijų laikymu ir kuponų aptarnavimu.

Sunkus bet kurios emisijos klausimas yra santykis tarp nominalinių nuošimčių (palūkanų) ir emisijos kurso, nes nuo nuošimčių didumo priklauso emisijos kurso dydis, kuris gali būti p a r i, ž e m i a u p a r i, ar a u k š č i a u p a r i. Jei nominaliniai nuošimčiai atitinka normalinius krašto nuošimčius, tai emisija gali eiti a l p a r i (lygiomis), ar beveik al pari, jei nominaliniai paskolos nuošimčiai yra žemesni už normalinius krašto nuošimčius, tai emisija turi eiti ž e m i a u p a r i, atseit, žemesne kaina, negu kad yra nominalinė lakšto kaina, jei pagaliau nominaliniai paskolos nuošimčiai bus aukštesni už normalinius krašto nuošimčius, tai ir emisijos kursas bus a u k š t e s n i s k a i p p a r i.

Krašto %%	paskolos nom. %%	Emisijos kursas 100 litų lakšto
8%	8%	pari
8%	6%	75 litai
8%	12%	150 litų

Žinoma, gyvenime ne viskas eina tokiu aiškiu, paprastu keliu, nes įvairūs veiksniai sudaro emisijas kursų korektyvas.

Be nominalinių nuošimčių turi didelės reikšmės emisijos kursui politinė krašto pacifikacija, ekonominė krašto stabilizacija, greitesnio ar vėlybesnio lakštų išpirkimo perspektyvos, didesnė ar mažesnė konversijos galimybė ir daugelis kitų ne tik politinių bei ekonominių, bet ir grynai psichologinio pobūdžio veiksnių.

Praktiškai, emisijos didesniais nuošimčiais, negu normaliniai, nėra labai jau patartinas dalykas, nes tokiais atvejais dažniausiai emisijos kursas vis gi tiek nepakyla, kiek turėtų pakilti

pagal paskolos nominalinius nuošimčius. (Krašto % 8; emisijos % 12 paskola vargu ar pakils nuo 100 litų iki 150). Tokiu atveju visi bijo galimos konversijos, kuri tuojau numuš mokamų nuošimčių dydį.

Praktiškai, turi didesnės svarbos klausimas: pari ar žemiau pari emisija. Emisija žemiau pari verčia iždą grąžinti daugiau, negu kad patsai buvo iš kreditorių gavęs, nes iždas išperka savo lakštus nominaline kaina. Žemesni tokiais atvejais iždo mokami nominaliniai nuošimčiai nedaug ką nusveria, nes faktiškai iždas moka reališkus, atitinkančius rinkos sąlygas, nuošimčius, nes jo gautoji paskola nebuvo išleista al pari (Rinkos palūkanos 8%; emisijos 6%, emisijos kursas 75, atseit, iždas faktiškai moka už 75 lt. paskolos 6 lt. palūkanų, arba 8%). Tiktai rentų, bet ne grąžinamųjų paskolų emisijoje iždui gali būti tam tikrais atvejais naudingas žemiau pari emisijos kursas.

Gal visais atvejais patogiausia iždui bus emisijos kursas a l p a r i.

Emisijos kurso ir nominalinių paskolos nuošimčių pasirinkimas turi reikšmės visam paskolos gyvenimo laikui. Tie du veiksniai, atseit, emisijos kursas ir nominaliniai nuošimčiai, pasikeitusiomis pinigų bei kapitalų rinkų sąlygomis iškelia reikalą daryti paskolų sąlygų pakeitimus.

Paskolų sąlygų keitimas gali būti dviejų rūšių: a. k o n s o l i d a c i j a ir b. k o n v e r s i j a.

a. K o n s o l i d a c i j a reiškia kelių savarankiškų paskolų sujungimą į vieną naują paskolą. Konsolidacija daroma, paprastai, tais atvejais, kai iždas turi įvairių smulkių nevienodomis sąlygomis, nevienodais nuošimčiais paimtų paskolų ir nori sudaryti vieną, vienodomis sąlygomis, paskolą, kuri turėtų didesnę, platesnę rinką. Konsolidacijos priemonėmis iždas dažnai paverčia nefunduotas paskolas funduotomis. Tuo tikslu iždas, paprastai, ima naują paskolą, kuria išperka nefunduotos paskolos bonus ar iždo vekselius. Tokia paskola vadinama f u n d a v i m o p a s k o l a.

b. Su konsolidacija, paprastai, drauge eina k o n v e r s i j a, nors pati konversija gali būti ir visai savarankiška operacija. Konversija plačia prasme yra vienų paskolų lakštų pakeitimas kitais lakštais; siauresne prasme yra operacija, kuria valstybė išperka nominaline kaina senuosius paskolos lakštus ir siūlo paimti naujus, naujomis sąlygomis, lakštus. Konversijoje kreditorius gali pasirinkti savo pinigus, arba naujus, naujomis sąlygomis, paskolos lakštus.

Konversijos gali būti trijų rūšių: 1. l a i s v o s, 2. p r i v e r s t i n o s, 3. f a k u l t a t y v i š k a i l a i s v o s.

1. Laisvoje konversijoje kreditorius gali pasirinkti savo pinigus arba naujus lakštus.

2. Priverstinoje konversijoje kreditorius neturi pasirinkimo — jis yra verčiamas imti naujus lakštus. Priverstina konversija yra jau valstybės savo pažadų neištesėjimas. Toks pat pažadų neištesėjimas bus ir tais atvejais, kai daroma tokios paskolos konversija, kuria buvo aiškiai pasižadėta nekonvertuoti.

3. Fakultatyviškai laisva konversija bus tuomet, kai kreditoriui duodama pasirinkti: nauji paskolos lakštai arba seni, bet tų senųjų lakštų visos privilegijos bei teisės ar tai visai ar bent iš dalies panaikinamos (Neleidžiama įkeisti, pardavinėti biržoje etc.).

Konversijos tikslas — sumažinti iždo nuošimčių naštą. Konversija daroma tuomet, kai nukrinta krašto nuošimčiai. Tokiais atvejais mokesčių mokėtojų sąskaita mokama paskolos lakštų laikytojams didesni nuošimčiai, negu jie šiaip apskritai krašte galėtų gauti. Normaliomis sąlygomis tikras konversijos reikalingumo požymis — tai aukščiau pariteto iškilę paskolų lakštų kursai. Konversija turi visuomet bent kiek spekuliatyvinio pobūdžio, nes iš anksto sunku pasakyti, kiek lakštų laikytojų sutiks paimti naujus lakštus ir kiek jų pareikalaus grąžinti pinigus. Sėkmingam konversijos įvykdymui reikalingos tam tikros sąlygos: ekonominės (žemas %% lygmuo; laisvų krašte kapitalų esimas), fiskalinės (didesnės iždo lėšų atsargos, kuriomis būtų galima apmokėti nekonvertuojamus lakštus) ir politinės (žmonių pasitikėjimas valstybės kreditingumu).

Be laisvų, priverstinų ir fakultatyviškai laisvų, konversijos dar gali būti:

1. Konversija „au pair", arba konversija lygiomis, kai pakeičiami tik paskolos nuošimčiai, bet neliečiama pati paskolos suma.

2. Konversija, kuri palieka senus nuošimčius, jei kreditorius sutinka padidinti paskolintą iždui pinigų sumą. (Kas turi 100 litų lakštą, tas turi pripirkti dar 50 litų lakštą, tuomet už visą 150 litų gauna senus 8%; jei nesutinka gali pasiimti savo pinigus).

3. Konversija, kuri vadinama paskolos palaistymu, kai iždas sutinka mokėti aukštesnius nuošimčius, jei bus padidinta paskolos suma. (Kas turi 100 litų lakštą gauna 8%; jei pridės 50 litų — tai gaus už visą sumą 10%; atseit, 50 litais palaistoma paskola ir paskolos nuošimčiai išauga nuo 8 iki 10%).

Moratoriumas yra laikinas nustatytam terminui ar ir be termino, vienų nuošimčių ar drauge ir pačios skolos mokėjimo sustabdymas.

Valstybiniu bankrotu vadiname valstybės neištesėjimą pildyti savo skolos pasižadėjimų. Faktiškai, beveik visos

valstybės išlaidos yra pagrįstos trečiųjų asmenų teisėmis, tad, beveik, visose išlaidų pozicijose valstybė gali pasidaryti bankrotų.

Paprastai finansų teorijos ir finansų praktikos požiūriu valstybės bankrotas turi siauresnę prasmę. Valstybės bankrotas bus tik tuomet, kai arba sustabdomas nuošimčių mokėjimas, arba tie nuošimčiai paties skolininko savarankiškai sumažinami, arba net visai panaikinami, arba kai bet kurios amortizuojamos paskolos kapitalas visai bent iš dalies nebegrąžinamas, arba kai patsai paskolos sanderis vienašališku skolininko aktu panaikinamas.

Valstybės bankrotas gali būti viešas, kai jis paskelbiamas viešu aktu (valstybė pareiškia %% ir sumos nebemokėsianti) ir paslėptas, kai bankrotas jokiu viešu aktu visuomenei nepaskelbiamas (popierinių pinigų infliacija, taupomųjų kasų indėlių pasisavinimas, valdininkų algų nebemokėjimas).

LITERATŪRA*

Allix E. Traité élémentaire de science des finances et de legislation financière française. VI édition. Paris 1931.

Andreae W. Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre. Jena 1930.

Arendt H. Entwicklung und innerer Aufbau der englischen Einkommensteuer. Jena 1931.

Audickas J. Verslo mokesčiai. Kaunas 1936.

Baltrušaitis J., Šidlauskas R. Pagrindinis verslo mokestis. Kaunas 1936.

Baltrušaitis J. Darbo pajamų mokestis. Kaunas 1936.

Боголепов Д. Краткий курс финансовой науки. II издание Харьков 1929.

Bräuer K. Umrisse und Untersuchungen zu einer Lehre vom Steuertarif. Jena 1927.

Bräuer K. Versuch einer Neugrupierung der Steuerformen (Festgabe für Georg Schauz. Bd. II) Tübingen 1928.

Bučas J. Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje. Kaunas 1935.

Буковецкий А. И. Введение в финансовую науку. Ленинград 1929.

Cesevičius D. Das Finanzsystem Litauens. Bonn-Berlin 1934.

Colm G. Volkswirtschaftliche Theorie der Staatsausgaben. Tübingen 1927.

Dalton H. Einführung in die Finanzwissenschaft, übersetzt aus dem englischen von Neisser. Berlin 1926.

De Viti de Marco. Grundlehren der Finanzwirtschaft. Tübingen 1932.

Einaudi L. Principii di scienza della finanza. Torino 1932.

Engliš K. Finanzwissenschaft übersetzt von Kleinschnitz E. Brünn-Prag.-Leipzig-Wien 1931.

Engliš K. Teleologische Theorie der Staatswirtschaft. Brünn 1933.

Финансы капиталистических государств. Составлена бригадой М. Ф. Э. И под руководством проф. Любимова Москва 1934.

---

* Patiekiama tik ta literatūra, kuri buvo daugiau ar mažiau naudota „Finansų mokslo pagrindams".

Földes B. Finanzwissenschaft. II Auflage. Jena 1927.
Gerloff W. Meissel F. Handbuch der Finanzwissenschaft Tübingen. Bd. I 1926. Bd. II 1927. Bd. III 1929.
Głąbiński S. Nauka skarbowości Wydanie III Warszawa-Lwow 1925.
Griziotti B. Principii di politica diritto e scienza delle finanze. Milani-Padova 1929.
Grodyński T. Zasady gospodarstwa budżetowego w Polsce na tle porównaczem. Kraków 1932.
Güther E. Steuergerechtigkeit gegründet auf Gleichheit der Lebenseinbusse. Jena 1937.
Haensel P. Die Finanz- und Steuerverfassung der Socialistischen Sowjet Republiken. Jena 1928.
Heyer. F. Das Britische Finanzsystem. Jena 1930.
Иловайскій С. И. Учебник финансоваго права. V изданіе 1912
Isay E. Internationales Finanzrecht. Stuttgart-Berlin 1934.
Янжулъ И. И. Основныя начала финансовой науки. IV изданіе. С. Петербургъ 1904.
Jellineck G. Allgemeine Staatslehre III Auflage. Berlin 1920.
Jessen A. Der Vollkommene Haushaltsplan. Berlin 1929.
Jèze G. Cours de finances publiques 1931—1932. Paris 1932.
Jèze G. Cours de finances publiques 1933—1934. Paris 1934.
Jèze G. Cours de finances publiques 1935—1936. Paris 1936.
Jèze G. Cours élémentaire de science des finances et de législation financière française. Paris 1931.
Jèze G. — Neumark F. Allgemeine Theorie des Budgets. Tübingen 1927.
Kamrowski A. i Rzepecki T. Ordynacja i ustawy podatkowe. Poznań 1935.
Kemmerer E. W. Sprawozdania oraz zalecenia komisji dovadców finansowych. Tom I i II. Kraków 1926.
Kipke W. Beiträge zur Lehre vom Steuertarif. Jena 1931.
Köppe H. Leitfaden zum Studium der Finanzwissenschaft. Jena 1924.
Krasemann A. Buchkartei der gesamten Memelländischen Steuergesetze. Memel.
Krźyżanowski. A. Nauka skarbowości. Poznań 1923.
Кулишер. І. Очерки финансовой науки. Петроград 1919
Leonas P. Teisės enciklopedijos paskaitos. II laida. Kaunas 1931.
Leroy-Beaulieu P. Traité de la science des finances. 2 t. IV édition, Paris 1888.
Lippert G. Handbuch des internationalen Finanzrechts. II Auflage. Wien 1928.

Lippert G. Rechtsbuch des Internationalen Finanzrechtes. Graz 1935.
Lotz W. Finanzwissenschaft. II Auflage. Tübingen 1931.
Mann F. K. Deutsche Finanzwirtschaft. Jena 1929.
Marcé V. Le controle des finances en France et à l'étranger. Paris. Tome I 1928. Tome III 1931.
Miškinis V., Balsevičius J. Darbo pajamų mokesčio įstatymas. Kaunas 1936.
Moll B. Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Berlin 1930.
Neumark F. Der Reichshaushaltsplan. Jena 1929.
Nitti F. Principes de science des finances. Traduits de l'italien par Freund S. 2 tomes. Paris 1928.
Озеровъ. И. Х. Основы финансовой науки. Выпуск I, изданіе IV; выпуск II, изданіе III. Москва 1910
Pažemeckas J. Biudžeto teisės reformų problemos ir Lietuvos biudžetas. Ekonomika 1936 m. N 1.
Pfleiderer O. Die Staatswirtschaft und das Sozialprodukt. Jena 1930.
Pigou A. C. A Study in public finance. London 1929.
Pakrovskis N. Finansų mokslo pagrindai. Kaunas 1926.
Popitz J. Finanzrecht und Finanzwissenschaft. (Festgabe für Georg. Schauz. Bd. 1). Tübingen 1928.
Reinhardt F. Die neuen Steuergesetze. Berlin.
Röpke W. Finanzwissenschaft. Berlin-Wien 1929.
Römeris M. Reprezentacija ir mandatas. Kaunas 1926.
Römeris M. Valstybė. 2 t. Kaunas 1934.
Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Kaunas 1932.
Rybarski R. Nauka skarbowości. Warszawa 1935.
Schäffle A. Die Steuern. Leipzig. I Teil 1895. II Teil 1897.
Seligman E. L'impôt progressif en théorie et en pratique. Traduction française par Marcaggi A. Paris 1909.
Seligman E. Théorie de la répercussion et de l'incidence de l'impôt. Traduction française d'après la troisième édition américaine par Suret L. Paris 1910.
Seligman E. L'impôt sur le revenu. Traduction française par Qualid W. Paris 1913.
Seligman E. Essais sur l'impôt. Traduction française d'après la 8e édition américaine, 2 tomes. Paris 1914.
Stein L. Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Leipzig. V. Auflage I Teil. 1885. II Teil. I. Abt. 1885. II und III Abt. 1886.
Strasburger E. Nauka skarbowości. Warszawa 1924.
Stourm R. Le budget. II édition. Paris 1891.
Stourm R. Systèmes généraux d'impôts. Paris 1912.
Strecke R. Die Bundeseinkommensteuer der Vereinigten Staaten von Amerika. Jena 1931.

Terhalle F. Finanzwissenschaft. Jena 1930.
Terhalle F. Leitfaden der deutschen Finanzpolitik. München-Leipzig 1936.
Varin L. La préparation du budget en France et en Angleterre. Paris 1904.
Wagner A. Finanzwissenschaft. Leipzig. I Teil III Auflage 1883; II Teil II Auflage 1890; III Teil II Auflage 1910; IV Teil 1910.
Weinfeld I. Skarbowość polska IV wydanie. Warszawa 1935.
Wick. Die indirekte Progression. Jena 1932.

KLAIDŲ ATITAISYMAS

Pastebėtos šios svarbesnės korektūros klaidos:

atspausdinta:	turi būti:
272 p. Guot	Guyot
273 p. kunigas	kūningas

TURINYS

AUTORIAUS ŽODIS V

I DALIS

FINANSŲ MOKSLO ĮVADAS

pusl.

1. Ekonominiai ir idėjiniai finansų mokslo pagrindai . 3
2. Finansų mokslo kilmė, sritis, nusakymas ir metodai 10
3. Finansų mokslo reikšmė, jo santykiai su ekonominiu, socialiniu ir politiniu gyvenimu ir jam artimais visuomeniniais mokslais 14
4. Viešasis ir privatinis ūkis 21

II DALIS

FINANSŲ ŪKIO IR FINANSŲ MOKSLO ISTORIJOS BRUOŽAI

1. Finansų ūkis senobinėse Azijos bei Afrikos despotijose ir klasinio Europos pasaulio valstybėse . . 27
2. Finansų ūkis ir finansų mokslas pirmame viduramžių periode (iki 1250 m.) 37
3. Arabų finansų ūkis ir finansų mokslas . . . 42
4. Finansų ūkio ir finansų mokslo istorija antrame viduramžių periode (1250—1500) 43
5. Finansų ūkis naujaisiais laikais (1500—1800) . . 49
6. Naujųjų laikų finansų teorijos 52
7. Finansų ūkis naujausiais laikais (1800—1930) . . 65
8. Naujausių laikų finansų mokslas 69

III DALIS

FINANSŲ ADMINISTRACIJA IR FINANSŲ ŪKIO ORGANIZACIJA

1. Finansų ministeris ir jo bendradarbiai . . . 77
2. Biudžeto esmė ir nusakymas 87
3. Biudžeto istorija 89
4. Politinis biudžeto pobūdis 96
5. Teisinis biudžeto pobūdis 101

pusl.

6. Biudžeto nomenklatūra 104
7. Konstitucinės valstybės biudžeto gyvenimas . . 108
8. Konstitucinės valstybės biudžeto pagrindai: viešumas, pilnumas bei vieningumas arba universalumas, išspecializavimas arba apropriacija ir tikrumas . . 116
9. Naujausios biudžeto reformos srovės . . . 130
10. Klaipėdos Krašto biudžetas 137
11. Viešojo ūkio kasos 139
12. Viešojo ūkio sąskaityba 145
13. Biudžeto vykdymo priežiūra ir valstybės kontrolės uždaviniai 147

IV DALIS

VIEŠOJO ŪKIO IŠLAIDOS

1. Visuomeniniai ir asmeniniai žmonių reikalai . . 155
2. Visuomeninių reikalų rūšiavimas 161
3. Visuomeniniai reikalai ir tautos ūkis . . . 165
4. Visuomeniniai reikalai pagrįsti krašto konstitucija . 168
5. Krašto sienų saugumo reikalai 170
6. Viešojo ūkio reikalas samdyti valdininkus, tarnautojus ir darbininkus 172
7. Viešojo ūkio reikalai turėti kilnojamų ir nekilnojamų turtų 182
8. Viešojo ūkio reikalai palaikyti krašto gamybą ir prekybą 187
9. Viešojo ūkio socialinės globos reikalai . . . 191
10. Viešojo ūkio kultūros ir švietimo reikalai . . 193

V DALIS

VIEŠOJO ŪKIO PAJAMOS

1. Viešojo ūkio pajamų nusakymas ir išrūšiavimas . 197

I skyrius

Paprastos pajamos

1. Mokesčių esmė, nusakymas, nauda ir tikslai . . 209
2. Mokesčių klasifikacija 218
3. Mokesčių rinkimo technikos raida 225
4. Mokesčių perkrovimas 230
5. Mokesčių amortizavimas ir mokesčių kapitalizavimas 241
6. Mokesčių vengimas ir mokesčiams prisitaikymas . 243

pusl.

7. Visuomeniniai mokesčių padariniai 245
8. Teisingumo ir tikslingumo pradmens mokesčių naštos paskirstyme 247
9. Atsiteisimo ir pajėgumo pradmuo mokesčių naštos paskirstyme 250
10. Ekonominio pajėgumo pradmens įgyvendinimo keliai 257
11. Mokesčių tarifai 258
12. Mokesčių proporcija, progresija, degresija ir regresija 259
13. Mokesčių monizmas ir mokesčių pliuralizmas . . 270
14. Būtinų gyvenimui išteklių nuo mokesčių atleidimas, arba egzistencijos minimumo klausimas . . . 276
15. Mokesčių visuotinumas 283
16. Dvigubas mokesčiais apkrovimas 287
17. Apdedamieji mokesčiai, jų rūšys ir raida . . . 291
18. Gavinio mokesčių kilmė ir raida 296
19. Žemės mokestis 298
20. Namų arba nekilnojamųjų turtų miestuose ir miesteliuose mokestis 306
21. Verslo pelno mokestis 311
22. Kapitalo pelno mokestis 321
23. Darbo pelno mokestis 324
24. Asmeninių mokesčių esmė, nusakymas ir klasifikacija 327
25. Pagalvinė, šeimyniniai, luominiai ir klasiniai mokesčiai 328
26. Smulkieji specialūs asmeniniai mokesčiai . . . 332
27. Asmeniniai vartojimo mokesčiai 339
28. Pajamų mokesčio esmė, nusakymas, kilmė, raida ir veikimo sąlygos 342
29. Anglijos pajamų mokestis 347
30. Vokietijos pajamų mokestis 358
31. Rusų pajamų mokestis 362
32. Austrijos, Italijos, Prancūzijos, U. S. A., Latvijos, Estijos ir Lenkijos pajamų mokesčiai . . . 365
33. Turto, turto prieauglio ir turto vertės prieauglio mokesčiai 368
34. Klaipėdos Krašto apdedamieji mokesčiai . . . 374
35. Tarifuotųjų mokesčių nusakymas ir klasifikacija . 385
36. Tarifuotųjų ekonominio santykiavimo mokesčių klasifikacija 386
37. Rinkliavų mokesčiai 388
38. Apyvartos mokesčiai 394
39. Palikimo mokestis 399
40. Klaipėdos Krašto tarifuotieji ekonominio santykiavimo mokesčiai 409

41. Tarifuotieji vartojimo mokesčiai 415
42. Akcizai 418
43. Akcizų klasifikacija 423
44. Nebūtinų gyvenimui dalykų akcizai 426
45. Būtinų gyvenimui dalykų akcizai 433
46. Muitai 439
47. Viešojo ūkio nuosavų nekilnojamų ir kilnojamų turtų pajamos 448
48. Viešojo ūkio nuosavų įmonių pajamos . . . 454

II skyrius

Nepaprastos pajamos

1. Nepaprastų pajamų nusakymas ir klasifikacija . . 471
2. Viešasis kreditas ir jo rūšys 472
3. Viešųjų paskolų ėmimo ir grąžinimo technika, paskolų konsolidacija, konversija ir valstybinis bankrotas 478

LITERATŪRA 483